

B Ö L S C H E

**SZERELEM
AZ ÉLŐK VILÁGÁBAN**

A SZERELEM FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE
ÉS FÖLDI VÁNDORÚTJA

TASNÁDI-KUBACSKA ANDRÁS
BEVEZETŐ TANULMÁNYÁVAL

I.

BIBLIOTHECA

A mű fordítói:
KREMMER DEZSŐ
MERÉNYI JÓZSEF
SIDÓ ZOLTÁN DR
WILDNER ÖDÖN DR

A fedőlapot
CSILLAG VERA
tervezte

;

BUDAPEST

1948

Felelős kiadó: Pap László.
Világosság Rt Budapest. Felelős vezető: Eperi Istvára

ELŐSZÓ

Három évtizeddel ezelőtt, éppen olyan derűs tavaszi napon, mint a mostani, amikor ezt a bevezetést írom, ötödmagammal üldögéltem az egyik belvárosi kávéház terraszán s arról beszélgettünk, miért idegenkednek általában a tudósok tudományuk népszerűsítésétől s mi az oka annak, hogy a jól népszerűsítő könyvek ritkák. Ott volt Vadász Elemér, aki ma a budapesti egyetemen a földtan európaszerte ismert tanára, azután ott volt Lambrecht Kálmán, a legnagyobb magyar népszerűsítőnek, Herman Ottónak a tanítványa, a kihalt madarak világszerte ismert kutatója, Kormos Tivadar és Fejérváry Géza, mindketten az őszállatoknak és a ma is élő állatok legkiválóbb ismerői és Soós Láffis múzeumi igazgató, aki később megírta Magyarország csigáinak és kagylóinak monográfiáját, az utolsó évszázad egyik legkiválóbb magyar állattani kézikönyvét. Különösen két író foglalkoztatta őket. Az egyik a kölni születésű Bölsche, a másik hazánkból, közülünk elszármazott Francé. Bölsche volt az idősebb, hiszen 1861-ben született. Huszonnégyéves korában már megjelent első regénye, tehát kb. negyedszázaddal megelőzte Francé irodalmi munkásságát. Természetesen abban az időben Francé írásai Bölschéénél sokkal frissebbek voltak, talán érdekesebbek is, de abban mindannyian-megegyeztünk, hogy Bölsche munkássága az úttörő, tudása általánosabb és szélesebbkörű, művei klasszikusabbak. Francé fiatal éveiben, egyetemi tanulmányaival nyomban a természet vizsgá-

latán kezdte és a századfordulón már kitűnő szakdolgozataival osztatlan elismerést aratott. Olyan tanárai voltak az egyetemen, mint Entz Géza, kora egyik legkiválóbb zoológus-képzője, akinek keze alól egyre másra kerültek ki legjobb állatbúváradnk. Amidőn France külföldön telepedett meg, másfél évtizedig vezetett egy biológiai kutatóintézetet s csak a hitleri uralom beköszöntése üzte ki második hazájából s jött haza hozzánk meghalni. Bölsche viszont, mint esztéta és klasszika-filológus kezdte egyetemi éveit s első munkája Heine művészetéről szólt. Csak később kezdett foglalkozni természettudományokkal, mégpedig a spiritizmus kapcsán, amelynek elméletét 3 kötetben adta ki a kilencvenes évek elején. De ezt az irányt is hamarosan odahagyta. Józan ésszel belátta, hogy sem a regényírás, sem az irodalmi esztétika, sem a spiritalista irodalom nem az ő igazi területe. Így jutott el a természettudományok népszerűsítésének útjára, miután beható tanulmányokkal, rendszeres önképzés segítségével előbb megismerkedett a legszélesebb körű irodalommal.

1894-ben kiadják „Entwicklungsgeschichte der Natur“ címen első, komoly kétkötetes művét, s ettől kezdve egymásután jelennek meg cikkei, könyvei, — halálára könyvtárnyi irodalom —, valamennyi a természettudomány legkülönbözőbb ágainak ismeretetését tűzvén ki feladatul.

Nem úgynevezett „nagy elme“. Nem járt önálló utakon, hiszen nem folytatott önálló vizsgálatokat sem. Nem volt természettudós, de nem igyekezett azzá álcázni magát, mint egy időben Francé tette, amidőn már csak népszerűsített és az önálló kutatásokkal régen felhagyott. Minden sorából kiolvasható az a tudatos elhivatottságérzet, hogy irodalmi köntösbe öltöztetve, eleven, hajlékony szellemével egymásbafűzve közölje olvasóival mindazt, amit

hangyaszorgalmú tudós-nemzedékek végeláthatatlan dolgozat-morzsákban a tudomány asztalára tettek. Fölénnyel nézd ijedelmünket, midőn olyan útvesztő felé indul velünk, mint a *Szerelem az élők világében*. A regényes leírás, a kép, amivel és ahogyan kezdi, ma már talán túlságosan édeskés, helyenként mesterkélt, de abban az időben, amidőn minden regény, minden novella így kezdődött, hozzá még különösen az amúgyis érzelmeskedő német irodalomban, a kispolgár, az átlagolvasó nagyközönség, a diák számára megnyerő, lebilincselő kezdő oldalak voltak. Vörösszőnyeges, pálmafás lépcsőház egy riasztóan hatalmas és idegen épületben, tündérieren kivilágítva, hogy a belépő, a kor gyermeke ne féljen s egyszerre elkáprázva érdeklődni kezdjen.

Bölsche igazi művészete azonban a stílus, ahogyan megjeleníti a legkomplikáltabb és a legérdekesebb természeti jelenségeket és jeleneteket. „Próbálj belenézni beledbe, miközben emészt. Képzeld a szertelenbe nagyítva s a villamos fénytől átítatva. Nyisd ki a szemed! Roppant galériában sétálsz, ahol a legintenzívebb munka folyik. A legnagyobb arányú vegyigyár környez. Laboratóriumokat látsz, ahol anyagok átváltoznak, ahol az anyag zúg, morajlik, ömlik, áramlik, ide-oda tolódik. Szivattyúműveket, ahol értékes folyadékok szívatnak föl, vezetődnek tova, át, más gépüzemek roppant, áramló körforgásába. Tágas csarnokból a gyomorból jönnek le vegyszerek az üzem céljára már többé-kevésbé előkészítve, löketenként, mint valami liften. Csakhamar megragadja őket a nagy m'í re tortáival és szivattyúival, szétválasztja, átalakítja, elvezeti. Egy rész, mint hasznavehetetlen, fé'rákerül és egy mély aknába zavarosan lemosatik. A többit azonban mindaddig szűrik és formálják, míg a legtisztább kivonatként számos, művészi

szívókészüléken át az egész üzemnek mintegy felső vezetékébe kerül, amelynek messze szétágazó csőrendszerében pompás vörös folyadék kering állandó ritmusban. Ez a folyadék a véred. A bél-laboratórium vegyi és mechanikai munkája által a táplálék, amelyet a száj és a gyomor — ezek az előállomások — *máv* megdolgoztak és odavezettek, tiszta tápláló kivonattá szűrődik. Ez az extraktum azután belekerül a vérkeringésbe, ami által betelt tulajdonképpeni rendeltetése, a bélnél sokkal átfogóbb géprendszer fűtőereje és hajtóereje.“

Csodálatosan szemléletes leírása az automatikusan működő üzemnek, az automataideálként működő gyár képeinek. Egyúttal azonban az emberi szervezet egyik legfontosabb vegyikonyhájának is, összes üzemi berendezésével, körforgásával, anyagcseréjével s minden egyéb zűrzavarával, amiről az orvos vagy a biológus órákon át beszélne s a lényegét akkor sem értenők meg ilyen világosan, mint ebből a wellsi, utópisztikusán ható, érdekesítő egyetlen bekezdésből.

Milyen kár, hogy nem akadt Bölschének méltó társa az illusztrálásban, milyen kár, hogy a fantasztikusan érdekesítő szöveget nem kísérték emlékezettrögzítő rajzok.

Bölsche munkáinak olvasása közben megértjük, miért nehéz a tudósnak népszerűsíteni.

A huszadik század elejétől kezdődik mindenfelé a természettudományokban az a csendes, külsőségekben alig észrevehető, de jelentőségében annál mélyrehatóbb kutató munka, amely valóságos szellemi forradalmat hajtott végre s egészen új utakra vezette például az élettudományt, a vegytant, a csillagászatot. A kutatásokat többé nem egy-egy tudós végzi, hanem az egész gárda, megszervezett tudományos nagyüzemek, amelyek nagyszabású munkaprogrammokat hajtanak végre kollektív

munkával. Az oroszok és az amerikaiak járnak elől példáikkal. Gondoljunk a génelmélet kiépítésében résztvevő amerikai team-work-re, vagy a csillagvizsgáló intézetek nemzetközi kutató-bizottságainak megszervezésére. Egy-egy szűkhatárú tudományköröcskének is hány kutató tudósa van s az elért eredmények értelmezése, a jövő kilátások, a tovább vezető utak és lehetőségek mily nagy mértékben eltérőek lehetnek a kutatási módszerek, a kutatók lelki beállítottságának különbözősége folytán, a technikai segédeszközök eltérő tökéletessége következtében. A tudományos boly hangyamunkása: a tudós nem szívesen tölti idejét azzal hogy az összes szomszédos tudományköröket is bekalandozza csupán azért, hogy egy sereg hozzánemértőnek és zavaró, alkalmatlankodó idegennek csöppet adjon a maga tudásának mézéből. Azután meg a felduzzadt regényirodalom olvasásán, a számtalan folyóirat, újság, ponyva stb. áradatán művelődött ízlésű „közönség“ is megkívánja, hogy aki népszerűsít az „irodalmi“ nyelven szóljon hozzá. Akármelyik tudós tehát nem ragadhat tollat, mert az újság, a rádió, a könyv eltagadhatatlanul bizonyos stílus-versenyre hívja ki a számok, képletek, adatok, a mikroszkóp emberét, amire pedig sem ideje, sem kedve. Így sodródnak lassan-lassan külön kasztba, akik a természettudomány népszerűsítésére hajlamosak. Bölsche és France megmutatták az irodalomtörténet számára is maradandó alkotások példaképeit. A kor ízlésének változásával alábbszáll, vagy felemelkedik majd idővel az ő értékük is, de a kor tudománytörténeti és kultúrtörténeti megítélésénél örökösen számot kell majd vetni velők s utólag is mindig lemérhető lesz koruk ízlésére és a tudományos ismeretek terjesztésére gyakorolt hatásuk.

Velők ellentétben van azután egy másik cso-

portja is a népszerűsítő munkáknak. A népszerűsítő ponyva, az irodalom alatti irodalom. Elterjedésük, közkedveltségük, „kapósságuk“ vetekedhetek, sőt felül is múlhatja emezekét. Gondoljunk arra a könyvre, amely az egész magyar olvasóközönséget végigcsiklandozta, a Szíriát oszlopaira, melyet csak most, nemrégiben tiltottak el egy újabb kiadásától. A világ valamennyi tudományágának irodalmából mesteri kézzel válogatták benne össze mindazt, ami regényes, a képzeletet felcsigázó, a tudományok sikátorainak rejtélyes sikolyaiból, árnyaiból, vörös fényeiből összezagyválható egy kötetbe. Valóságos irodalmi egy tál-étel. S aki légy módjára az olvasásába beleszédül, az el is vészett, mert a rengeteg félrevezető tévedés, tudatlanság, megemésztetlen tudományos zagyvaság mind elvész az éhes olvasó kielégítésére egybahialmozott álgyöngyök és álgyönyörök között. Ez a ponyva-irodalom példaképe a tudományt népszerűsítő irodalomban. Ez riasztja el sokszor még azokat is, akik tudnak jól írni s akiknek kötelességük lenne a közönség-nevelő, fület és észet pallérozó irodalom megteremtése.

Egy jó könyvvel egész világot kapunk ajándékul. Hogy ez a világ milyen, az az író és olvasó egyaránt múlik. Bátorítsuk azokat, akik tudnak becsületes, jó könyvekkel népszerűsíteni, s vegyük kezünkbe olykor-olykor azokat a nagy népszerűsítőket is, akik talán részben az irodalomtörténet hősei is.

Tasnádi Kabacska András

„Fehér fény nyugszik földön, tengeren,
Felhőtlen leng az éther illatozva“.

Goethe (Nausikaa-töredék.)

Szép helyre szeretnék elszöktetni,
S ott mesélnék néked. . .

San Remotól, a Riviéra paradicsomától keletre magaslanak ki, a szabad tenger felé, a Capo Verde barna szirtjei. Közetrétegek, évmilliók előtt maguk is lágy tengerfenék, fantasztikus várként szökéinek ki a lágyan zöld parti tájékból. A kék földközi tenger tárta ki őket, összeszaggatta, nem durva ököllet, hanem lassan-lassan, időtlen-időkön át, újra meg újra, mintha álmában tenné, gyöngéd fehér habkezekkel simogatván őket. S íme, a kőrétegek megvagdossott tarfejei, olyanok, mint egy kiveszett óriás őszállat csontvázai, amelyeket nagy hirtelen elnyelt a hullámsir. Hézagjaikban szappanzöld, lassan folydogáló vizecskék képződnek. Sekély fenekükön hol felsötétlenek, hol meg eltűnnek az ingó-bingó vízi növények titokzatos ibolyavörös árnyai. Csak a szirtek szélső peremén nem szűnik meg csillogni az odatoluló szabad hullámok tajtékkoszoruja, mintha folyton vakítóan fehér szárnyak bontakoznának, lengenéek a nap fényében. Azután, messze-messze minden kék, mélyen, búbájosan kék minden...

A fok magaslatát a tengeri szirttől nyílt, naptól izzó hegyhát választja el; virágzó rekettyebokrok viranygolyói lengenek rajta s ibolyaszín démutka

szórja rá meleg, porzó illatát. Ezen a fokcsúcson magános, sárgás falú, halványpiros tetejű kis templom áll: a Madonna della Guardia.

Vén ciprusok ezrede őrzi köröskörül. Úgy vannak beleplántálva a fényes, párában szertefolyó színeknek ebbe a világtól félreeső megnyilatkozásába, mintha a végzet fekete hollószárnyai volnának, fakó törzsükön mozdulatlanul állva a végtelen, kék szemhatáron, az izzó sárga szirtek fölött. A templom szomszédságában egy ugyanolyan szerény osteria; hófehér falú, fűzöld zsalugáterekkel. Benne pár rosszlebbű asztal, de jó falusi borocska. A lankás felől fügefafa hajlik. Hajtásai most, áprilisban még egészen fiatalok, frissen zöldek s polypujjacskákhöz hasonlatosan mindenünnen ki-kinyúlnak a vastag, szürke ágak testéből.

Jó nekünk itt lenni.

Szemünk a tenger vakító kékségétől tovakalandoz a szárazföld belsejébe, a völgyekbe, a halmokra.

Smaragdos rétterrázkokon, amelyeknek a buján virágzó oroszlánszáj enyhe aranyzint ad, szerteszt szórtan, mint ezüstös fellegek emelkednek az olajfák koronái, öreg, egyedülálló, szél átkának kitett olaj fatörzs meredezik a hegy szélén a levegőég azúrjába, majd sötét, majd a levelek alsó lapjának ezüstjében csillogó silhouette-tel; — oly klasszikusan nemes a formája, mintha művészszem teremtette volna. A távolban, ahol már az olajfák egyetlen szürke felhőgomolyba vesznek, itt-ott egy-egy falu, apró, fehér, piros, mintha gyermekjáték lenne. Kőbányák sárga falai, ahol a hegyek már meredekebbek, fekete-gyapjas erdők, mcgtovább ibolyaszín magaslatok, ahol már minden egybefolyik. Végre a legfinomabb ibolyakékség fölött, vakítóan fehér hóval fedett hegyormok.

Itt-ott halványsárga, feketén csíkozott fecskefark lebeg álmodozva. Halk szellő fújdogál a tengerről; halk és mégis erős ebben a csöndben, ebben a magasságban, ahol minden a tenger végtelen messzeségéből ő és a mennyboltozat végtelen messzeségébe vész.

És maga a tenger. Tejes kék a déli verőben; *széltől* fehéren fodrozott, a mély víz felé fehér porában téliesen egygyé folyt a szemhatár végtelenül finom, fehérkék fényességével. És csak ott, ahol a nap ezüst glóriaként nyugszik fölötte — elül csupa ezüstös csil-lám, egyenkint csillogva a lágy, édes kékszinben — sokkal távolabb, ott terül el az óriás tenger haloványan izzó színezüstje, miből eltűnt már minden kékesség.

Az egy-ezüsttömeg közepébe ím, kis vitorlás vonul. Maga is ezüst, csak halk árnyalattal kevésbé átlátszó; mint idegen fény lebeg a fényességben, szellemjelenés módjára elszabadulva a kemény színek világától, mint egy örökké csillogó napalom bolygó hollandija, ami csak ilyen déli órákban tűnik elő a habokból, mikor az emberi szem ereje alig bírja már az ezüstös fényt ég és tenger közén . . .

Hadd beszéljünk ímhol a *szerelemről*.

Ismered azt a régi könyvet, a kereszténység első napjaiból: Minucius Félix »Oktavius« filozófiai párbeszédét? Talán a legkedvesebb őskeresztény-apológia ez, menten minden térítési vakbuzgóságtól. A viharok idején, midőn a föld a caesar fegyverei alatt rengett, s az új hit az aréna párdukai elé vetetett: a filozófus a kék tenger mellé, Ostia partjára vezeti barátait. Leheverednek a bársonyos homokba, tarka kagylókat keresgélnek, s versenyt hajigálnak lapos kavicsokat, mik messze szökéinek a tükörsima ezüstsikon. Az egyszerű természeti kép csöndjében,

mintha a világ minden viharát és porát elüttátc volna, mintha láthatatlan bűvös korlát tartaná távol innen. És itt, e jó helyen — mondja az írás — beszélgeténk Istenről. Mi meg hadd beszéljessünk imígyen a szerelemről.

Napjainkat is vihar dúlja. Minden örvénylik, kavarog; tusa folyik még a legegyszerűbb kérdések körül is. Világfelfogások dülnek rommá, roppant por tölti el a jelent. Van-e, ki ne vágynék maga köré vonni azt a titkos falat, magára, a világ egy nagy problémájára eszmélendő . . . ?

Sokfélét szeretnék megbeszélni veled. Mint emelkedett föl a szerelem végtelen idők szakain keresztül? Hogy *lett* az állatban? S hogy *lett emberré?* Durva emberré — és szellemi emberré. Durváról és édesről kell szólanom néked. Ámde tekints ki a tenger partalan fényességébe. Ebből a makula nélkül való kékségből emelkedett ki az élet, ezer meg ezer formában kelvén életre, egyre alakulván, változván, valámig *hozzád* ért föl. Pillants föl az égre; végtelen, vakító tisztaságába. Az örök tér kékségéből ezüstporként özönlöttek le a világok. Mennyi szívszorongatót, borzasztót, vadat rejtettek és rejtenek ma is ennek a folyamnak feneketlen mélységei. S egyetemében mégis ez a mesés kékség, melybe a lélek mint békét adó fürdőbe merül. Nem tükör-e ez? Annak a képe, hogy az egyesnek minden durvasága végezetre mégis kénytelen folt nélkül egybefolyni a tiszta fény egységével? S az ég ott fölötte. Ez az ég, amely szintere a küzdő emberiség annyi vágyának, kétségbeesésének, tévelygésének, hogy minden csillaga sírkereszt lehetne — ez az ég, amely mindnyájunkat koporsóként zár egybe, sötét föld sötét vendégeit — nem oldódik-e föl az is ugyanabba a makulátlan kék tiszta fenségbe?

Az ilyen hely — úgy gondolom — nemcsak arra jó, hogy magánosan beszéljünk, mintha a világ minden viharai hallgatnának s mintha két emberfia olyaí) ártatlanul játszanék a legszentebb kérdésekkel, mikéntha lapos kavicsokat szökeltetne a hullámokon. Arra is jó, hogy minden durva és vad dologról beszéljünk, mintha már-már örök kékké tisztulna s csak finom ezüstfelhőképpen lebegne már, mint az a párába rezegeve tovatűnő vitorlás amott. . .

Te és én — úgy-e, hogy értelmes emberpár vagyunk, egymást megértők? Fogadjuk meg hát, hogy se bozót, se akármilyen vad-bolond kísértet nem riaszt vissza attól, hogy az igazság egy darab útját be ne vándoroljuk. Kékségtől kékségig. Ami között fekszik, annak is a gyermek ártatlan békességével, bohón s jókedvvel nézünk a szemébe.

Beszélgessünk hát a szerelemről.

A szerelemről a Mindenségben, ahogyan mi, mai emberek ezt a Mindenséget bátran, de egyben szerényen is, átfogjuk. Más jegyben áll az idő felettünk, mint amilyen ama jó öreg Minucius Félix fölött állott vala. A szerelemre gondolt ugyan ő is, amidőn barátaival *Istenről* beszélgetett az ostiai parton. Ámde a szerelem természetfölötti csodává vált az ő szemében. Mert a földön, az elbukott, bűnös, elgyötört emberiség közepette az emberi szerelem — úgy látszott — csődöt mondott és meghalt vala. Úgy tartották, hogy annak túlnan minden valóságon és ismert világon, valami misztikus ködből kell majd alászállnia és új életre kelnie — ellentétesen a természettel, a maga legbelsőbb élete fonákjaként. Nem volt kapocs az Itt és Ott között; a természetes fejlődés: bűn és halál; az egyedüli fény: az a misztikus, világtól idegen, kékesen derengő félhomály.

Kétezer esztendő tűnt tova megint — azóta! És az az emberiségben újra ifjú, tüzes szellem lobog, fölfelé küzködő: kutatás, megismerés, a vén világválóság újra megragadása, új birtokbavevése, — s először ébred föl minden erejével tudata annak a világnak, amelynek nincs fedő kárpitja, nincs szakadéka, nincs misztikus kétfélesége.

Nézd a fehér kis templomot odaát a hollófekete ciprusok között. Az: elhangzott idő, ami belenyúlik még napjainkba. A kiskupolájú sárgás tornyocskában harang csüng, időtől mohos: szerelemről cseng-bong, amely nem erről a világról való. De nézd csak élesebben.

A kereszt, amely a kupoláról a parttalan csodakétségbe mered, hosszú, gyanús hegyben végződik. Villámhárító. Az új idők kettős biztositéka: a miszticizmus keresztje felett az érchegy, amely az ég haragos sugarát megfékezi a fizika, a tudomány vívmányával. Ám bongjon a vén, megzöldült harang, ha a fekete viharfelhő mint ragadozómadár ráveti magát erre a szabad magaslatra s izzó karmaival megragadja, — a villámhárító erősebb — a *mi* korunknak keresztje *ez!*

S más beszéd illik ehhez a más korhoz, ha a szerelemről esik szavunk. Kövesd tekintetteddel azt a szép fecske farkot, amint fenséggel bocsátkozik a démutkára. Állatokból, mik alacsonyabbrendűek, mint ez a lebegő pillangó, lettél te, ember, te a modern megismerés szerint való ember. Oly őslényektől ered törzsöd, amelyek még tökéletlenebbek, mint ez a némán, mozdulatlanul az izzó napban fürdő démutka. Groteszk lények, amelyekben szemnyi sem volt a te alakodból, mini »te« valának. A tengerparton csúsztak-másztak, midőn még ez a

part puha iszap vala, amely ma beretva éles szikla hátakat alkot, mik ott lent a fokon tajtékká morzsolják a kék hullámot. Mindezekkel a lényekkel, mik »te« valának, s mégsem »te«, az idők aeonjai előtt, összefügsz a szerelem, a nemzés, az örök szülés és létesülés világbíró ereje révén. Ezerszer meg ezerszer, milliószor és milliószor szerettél, és szenvedtél és vérzettéi, keresztrefeszítettél, meghálál te odalent és mégis mindig föltamadál halottaidból harmadnapon. Ott, a múltban, saját »én«-ed mindezen »előd-én«-ei mérhetlen láncolatában, amely ma itt, a Capo Verde-n mint természeti szépség éli csöndes nagypéntekjét, ott van minden mély titkod nyitja, amelyek a sors sötét hálójaként bogoznak be téged, fekete pókhálóként, amin könnyeid har-matsöppjei rezegnek.

S ott van a nyitja szerelmednek is. A fecskefark, amely ím az ünneplő nap fényétől megittasulva nyugszik az ibolyaszínű virágokon, többet tud neked róla mondani, mint a világ minden időtől mohos harangja. Hadd beszéljek néked róla, s a hozzá hasonlóról. Az új idők jegyében, mely nem vala még más idők jegye eleddig.

De hunyd le még előbb a szemed egy pillanatra.

Hagyd eltűnni ezt az egész ünneplő, csendes képet, a fehér templomocskát a kerttel és a villámhárítóval, a fekete ciprusokat, az ezüstös és kék tengert. Hagyd, hogy minden elsötétüljön és emlékezzél.

Életed két eseményét kell emlékedbe idézнем, átélt, újra visszatérő, újra tovaúszó két eseményt, hogy velejét megértsed annak, amit mondandó vagyok. Két pillanatot, midőn *elveszted a szerelemben* önnön »én«-edet. Elveszted a lüktető élet tökéletes boldogságában, a halálfélelem legkisebb rezgése nélkül.

Mikoron meghálál mint' »te«, de az életbe halál át. Egyszer mint test. Mászor meg, mint lélek.

Emlékezzél. . .

Szerelmet adtál, szerelmet élveztél az életben. Érzéki szerelmet. Durva képek — vagy legalább olyanok, amiket egyszer durváknak tartottál — ötlenek fel emlékedben. De csodásan édesek is. Visszagondolsz ifjúságod szorongásaira és tévelygéseire. Nyomorult órákra, amelyek álmaid aranyát könyörtelenül porba tiporták, ahogyan aranyos falevelek pocsolyába hullanak. S gondolsz mégis aranyos órákra is, amelyek új emberré varázsoltak, aki fölülhaladta még minden tapasztalatlan álmaidat is. Az *igazság* óráira az érzéki szerelemben. Amik szentek voltak, mint az igazság minden igazi órája. Midőn hideg fényesség özönlött reád, de mégis mosolygó fény, fény, amely lelkeket kovácsol és az »én« ércét kiizzasztja a salakból. . . »Én«-ed érzékeiddel belesülyedt egy másik »én«-be. Majd megint fölbukkant — és te újra »te« valál. S ím egy szép napon új valami támadt, kék gyermekszemek kandikáltak rád, melyekben volt valami belőled; titokzatos új életrekelé“, új ember, aki mégis magábafoglalt valamit belőled... a nagy misztérium.

Emlékezzél. . .

Majd ismét más órák következtek. Megint elvesztetted magad, de megint másképpen.

Egy másik lényben veszejtetted magad szellemben. Lelkeitek egygyé olvadtak. Férfi, nő — itt mindegy vala.

S nem elégedtél meg ezzel az egy emberrel. Ez a szeretet szerte áradt. Emberszeretetté lőn. Tág, szent célok ragadtak túl önnön szűkösségedtől.

»Én«-ed egy melódia hangjává lőn. S most mindez a lélekben folyt le . . .

S a lélekből, amely »én«-ed fölé áradt, új álmok, eszmények, alkotások nőttek nagyra. Új kék egedből ezüst porként özönlöttek a világok. A lelkek összefogózása, az élet túlterjedése az egyesén. Mibe gyermekeidnek is újra bele kell nőniök, ha az ő szellemük fölébredt. Midőn »én«-ük megérett arra, hogy elevenen elsülyedjenek a nagy melódiába.

Avagy életednek nem legnagyobb, legcsodálatosabb eseményeire emlékezel-e, amidőn erre a két pillanatra emlékezel? Mi hatalom lett úrrá rajtad? »Én«-ed ragadott belé ebbe a mélyen rejtelmes elvesztésbe és föltámadásba?

Éhez az emlékhöz és éhez a kérdéshez szeretném hozzáfűzni a mondókámat. Annak az alapképe, amit megbeszélendők vagyunk, — mint legmélyebb tapasztalat — *te* benned van és szükségünk van rá, hogy megértsük egymást. Kell, hogy kétszer átélted legyen a damaskusi órát, midőn fényözön árasztott el: annak a megismerése, hogy az, ami a szerelem és szeretet e legmagasabb, legáldottabb perceiben úrrá lesz rajtad: nem bűnbeesés, hanem valami szentnek a közeledése, ami nagyobb náladnál, mély, kék világhullám, mely egykor »én«-edet is fölhozta és most tovasiklott rajtad.

Csak így bilincselhet le a beszédem. Ha közben mindig magadra gondolsz. Mert rólad mesélek. S végezetre minden reád vonatkozik. A szerelemben *te* is világ vagy. S a szerelem és szeretet világtörténelme, amelyből böngészek, ebben az értelemben csak egy fejezete a *te* történelmednek, ősi emlékezés, amely kikalandozik tér és idő aeonjaiba, kikalandozik minden öreg testvéredhez a növény- és állat-

világban, kikalandozik gondolatban, hogy vissza-
térjen hozzád a tetterre: — ha szeretsz.

Tekints ki megint... egyre mélyebben ereszkedik a déli csönd a kék tengerre ott előttünk. Alig hallik félénk madárcsicsergés az olajfák ezüstjéből. Tompa, szinte a föld méhében vesző dübörgés: a vasúté, amely alagúton siet át a Capo Verde-n. Egy-egy el-elvesző harang-hang a völgy falvaiból. Amerre szem lát, pillangók raja, álmodozva, szüntelen ringatózva az aranyos rekettye és ibolyaszín démutka fölött. Földön, tengeren a tisztaság szüzi illata lebeg, mintha a teremtés első napját élnék. De már nem hiszünk a teremtésben. Csupán a létesülésben. A létesülésben a természet örök törvényeinek folyása alatt. A szerelem által való létesülésben. S íme a világ örökös kikeleti nap. Menjünk hát ebből a minket mondhatatlan édességgel körülvevő kikeletből egy darabon beljebb az örök tavasz stációjába.

* *

Három kép bukkan fel emlékezetemben, amint ennek a tengernek csillogó ezüstkétségébe mered a tekintetem . . . Úgy érzem, mintha benne volna az az egész út, amelyet a szerelem története megtett. Három állomáson át.

S valamíg nem birtokod
 Ez: »halj meg« s »légy újra« —
 Csak szomorú vendég vagy
 Itt e sötét földön. *Goethe.*

Vad nyári este a folyón. Vak hőség borul reád. Villamos cikázás suhan át egy távoli felhőhegyen. A hold haragos-vörös pipacs képében áll a sötétlő vizek felett.

Ekkor üt egy különös szerzet föltámadásának órája. Halkan, kísértetiesen kelnek a habokból piri-nyó, finom kis alakok, — oly finomak és átlátszók, mintha mindegyik csak színtelen fény legkisebb porszeméből lenne szöve.

Először csak néhány röpköd tova, elveszvéen a tikkasztó párában, — majd több, sok — utóbb már, mintha a szürke víz egyetlen virággal terhes tavaszi fa volna, amely végtelen hófehér virágszirmot hajt magából a levegőbe — ezrek, nem: miriádok.

A távoli templom tornyáról, az álmodozó szántó-földek fölött, kilenc óra hallatszik. Mintha az órának varázsereje volna, úgy ragadja mindezeket az apró lényeket az ár nehéz, tömör tükréről föl a szabad, meleg esti levegőbe . . . Ezüstös szárnyacskák ragyognak, lengenek gyöngyházfátyolhoz hasonlóan, egymásba sülyednek, egymásba úsznak, lágy, az erősödő holdfénytől csillogva egybeforrasztott felhővé tolnak össze, amely megvilágítja a sötét vizet, mintha Önnönfényét sugározná . . . Egyre tovább terjed ez a felhő, végre az egész folyam szélességében vonul, — a partra, hol az égerfák álmodnak, rengeteg, hold-sugaras pöhöly hull, világító habként lepi el a fekele ágakat. .. hab, amelyből Aphrodité, a szerelem isten-asszonya kél ki.

Mert a vihar órájának mindezek a ragyogó tündérei rovarok a kérészek fajtájából. Abban a stádiumban, amikor a mindeneket boldogító szerelmi mámorban, a párzás viharában, amely egész létük koronája, életük végső megdicsőülését üli.

Az ezüstös illatban táncoló bacchánsnők mindegyike, mint egyén, hosszú munkaidőt élt már át. Mint rút, falánk lárva, két-három évig tenyészett a folyó iszapjában, vagy homokjában; falt, duzzadt, hámlott, s vad, kíméletlen rabló volt, bármily kicsiny volt is alakja, — és a legszívósabb energiával harcolt napról-napra azért, hogy mint egyén fennmaradjon. Elég idő telt belé, hogy a kis, ronda, harapós állat kellő gyakorlatot szerezhessen az élet harcára. Mindig attól a veszélytől, szükségtől fenyegetve, hogy őt magát is *megezik*, felfalják, vagy hogy éhen hal: végső erőfeszítéssel mégis keresztültörte magát minden akadályon és fennmaradt, mint egyén, míg elérte az élet teljességének, gazdagságának fokát, az egyéni kialakulás bizonyos tetőpontját.

S íme, egyszerre, ezen a tikkasztó augusztusi estén, kilenc óra tájban, szakadás áll be egész lényében, csodásabb, mint a halál, új formában, új elemmé, egészen megváltozott új célra való feltámadás.

Gyors utolsó vedlések átváltoztatják a testet az álcaformából, amely a mélyvízi élethez alkalmazkodott, azzá a kristálytisza sylphidalakká, amely most a zavaros ár helyett holdsugarba fűrösztve, mint folyékony ezüst sziporkázik a habokon.

A régi testtel együtt eltűnt a régi élet legfelső célja is: a táplálék fölvétele; az új lény gyenge, szárnyas teste már nincs is fölszerelve alkalmas rágószerszámmal. A rablás, fosztogatás, elnyelés, pusztító harcok évei egyszerre semmivé oszlottak. De ehelyett az

átlátszó tündér testén új szervek támadtak és keltek életre új vágyakkal: *a szerelem szervei.*

És az életnek — akár hosszúira, akár rövidre van még szabva — új *célja* van.

Túlterjed az egyénen.

A pehelykönnyű, szárnyas, légies lényeknek ez a holdas illatban felcsillámló felhője már nem remetéek hada, miket ott a mélyben csak véletlen látszott egy helyen tartani, de amiknek minden egyes individuuma makacsul a maga útját járta és a magaválasztotta celláját megtartotta s a többitől versengve halászta el az eleséget. . . Amint ott a vörös hold mellett a viharfelhőn hullámos rezgéssel vonaglik át a villamosság, úgy hullámzik a lebegő rovarok egész felhőjén át az egyetlen mondhatatlan vágy az után, hogy a maguk egyéniségét egyesítsék, összeolvasz- szák egy másik egyénnel olyan túláradó szerelmi boldogságban, amely minden külön egységet és véges- ségét a faj közösségébe és végtelenségébe olvasszon ... Mindnyájan egy párrá akarnak lenni s az akarás e bensősége a remetéket önzetlen társaság boldog fel- hőjévé varázsolja . . . Egyre új meg új fivérek és nő- vérek bukkannak föl a mélység fekete torkából, föl a viharos levegő és holdsugaras átszellemülés pompás világába — s a levegő-égben, a megszámlálhatatlan tömeg szédítő örvényében megragadják egymást a párok és oly nagy boldogságtól megremegeve, aminőt csak ez a pirinyó, virágszerűen finom szervezet a legtökéletesebb felszabadulás és harmónia egy-egy pillanatára, csordultig elbír, végzi az új cél nagyszerű aktusát: *a párzást.*

A vihar harmatát sóvárgó, kihevült földek mellett újra megszólal a falu tornya: tízet üt. A rovarok szerelmi ostroma most tetőpontjára hág. A folyó szí-

nén a felbukó, eltűnő elfek fehér fényszigeteket képeznek, mik egyre bomlanak, újulnak. A rovarfelhő a parti utakra a legsűrűbb hógomolyagot viharozza. Téged, magános vándor, egy pillanat alatt körülvesz, ellep, úgy hogy csak bajjal tudsz rajta utat törni. Lenn a csónak eltűnik az eleven fátyol alatt. A hozzávezető lépcsőkön magasra nyüzsögnek, s a sok réteg mind mámorosan röpköd, szívja a levegőt, megtalálja egymást és átadja magát a kéj érzet viharos kiváltásának, majd bénító bágyadtságának.

De a fölfelé törekvő mozgáshullámban ím már hullámvölgy is mutatkozik. Egyik pár a másik után befejezte művét. Az üdvösség egy-egy perce — s a kikeletnek vége. S most lefelé kavarog a raj, mint hervadt falomb. A nőstény a megtermékenyített petéket ledobja a folyamba és meghal mint áldozat; mintha a szegény lány sylphidtestét halálra sebezte volna a boldogság, szerelem és anyaság örömeinek tulsága ebben az arasznyi percben. De távolabbra, fúvatva a vihar első szellőjétől, a hím is összeesik, a szerelem villámától megölve, mi minden érzékét megszakadásig feszítette, de örökre el is ragadta ebben a viharban s összetörte ezt az egész gyöngé életet abban a pillanatban, midőn minden húrja leg-hatalmasabb melódiáját előbb soha el nem ért harmóniával énekelte el.

Első, távoli dörgés. A szél halkan zizzen a part nádja között. Tizenegy az óra. A tündérek jelenésének vége. A nyugtalanul tovahömpölygő fekete ár fehér holttestek miriádjait szítja föl, úsztatta el, amiből ünnepi lakomát csapnak a mélység kis ezüsthálai. Az utolsó gyenge vándorokat, a halál jegyeseit, majd az eső csapja le. Két óra múltán az egész lakodalmi márnak vége, az új lény minden célja csordultig be-

telt, — a halálig betelt. S a bacchánsünnepély soraiban a halál egyik kalászt aratja a másik után, valamíg az utolsó csillámló ezüstport is újra befogadja egykori hazája, a vén folyam s magával sodorja a mélységes éjszakába. Boldog teremtés — mondja egyik régi görög bölcs — oly gyorsan élt, hogy a halálon kívül nem is érhetette el más fájdalom, nem szomoríthatta el idegen szenvedés látása.

Két óra telt el.

De a viharos estének ebben a két órájában a faj élete újra, évekre továbbplántáltatott. A megtermékenyített peték — amelyek hangtalanul, ezer szerelmes holttestéhez hasonlatosan, hullottak a mélységbe s mégsem holttestek, hanem a legelevenebb étellel teljesek — ők majd titokzatos fejlődési ílyamatban új álcákká alakulnak. S évek múlva újra következik részükre is a föltámadás, bacchánsi dáridó, a szerelem teljesülése s áldozati halál.

Csak két óra.

De ebben a két órában oly színjáték ismétlődött, melyet évmilliók szemlélnék már

A tiszavirág vénebb, mint te, vénebb, mint az ember. Násztánca a föld történetének végtelenségein lejt fölfelé. Látta már a devoni őskor kék tengerét, mikor még nem voltak olyan hegyek mint ma, nem hömpölygött olyan folyó, aminő ma. Tanuja volt annak az időnek, mikor az eleven szél még íamagaságu páfrányok erdejében zúgott, amik ma mint fekete szén melegítik tűzhelyünket. Épp oly fehér, holdfényben felcsillámló fényfelhőben virultak ki ezek a szerelemszomjas tündérek a vizekből a végzetterhes jura-időszakban, amidőn az ichthyosaurus úszkált és az archaeopterix hullómadár csattogtatta

szárnyait a levegőben. És búbajos földi álma ugyanaz maradt, midőn a jura-korszak pálm? páfránya és araukariája helyett a folyam fölé a tertiair-korszak fenyőberke borult ágaival, amikből a később borostyánná keményedett aranyos gyanta könnyezett, (Ebben a borostyánban ma is láthatod olykor egy ősrégi tiszavirág sylphid alakját.)

S csak ettől a tertiair-időszaktól keltezzük az ember kezdetét. De keletkezése minden évezredein át, a vad kőkorszaktól, a mammuth és barlangi medve társaságától kezdve egészen föl a felvirágzó világkultúra legmagasabb ünnepi órájáig, szüntelenül kísérté a magános folyón, csöndes partokon a tiszavirágnak örökösen egyforma körforgása. Holdas éjszakán, két óra lefolyása alatt fölrajzott, midőn az ember az Euphrates partján először olvasott a csillagokban, amidőn a Nílus partján az élet misztériumán töprengett, amidőn az Ilissos-vidéken magasabb, fényes világot teremtett ritmusból és márványból, kárpótlásul a bánat és sötétség jelen világáért.

És mindig ugyanaz maradt a dolog: az egyéneknek ez a meghalása a fajért, ez az érzéki mámor, arasznyi időre összeszorítva, a céloknak ez a hirtelen, sötét változása.. . Évezredek, évmilliók, mialatt csillagképek eltolódnak, s a nap vándorlása a világűrben, a planéták magamozgása s a föld pályájának halk, rengeteg időkre elosztott változásai nagy mérföldmutatókként láthatókká válnak: s ebben a beláthatatlan időláncban minden két, három évben az a két óra, melybe egy faj sorsa így beledobatik, mint egy játéklabda, s így repül át egyik nemzedékről a másik nemzedékig. Két óra, mialatt az egyén csaknem halála pillanatában még világtörténétté válik és oly lánc szemévé lesz, amely a teremtés ősidőiből

elsülyedt meseerdők, idegen szörnyetegek, régóta kiizzott és tovavándorolt csillagok között szüntelenül feljebb és feljebb forog, egészen napjainkig.

A tiszavirág nem gondolkozik. Fölébred, megittasul, üdvözl és meghal.

Ámde te, mindennek az alacsony állatiságnak magános, késői, roppant magasra hágott epigonja ott állsz a parton, s rámereszted szemed a szerelmesek kis, sápadt holttesteire és töprengsz, töprengsz a lakodalmas tánc és halotti tánc rejtélyén ... Mi a szerelem?

Vége!

Más kép! Az édesbús-tragikushoz szegődjék groteszk és durva. De ugyanolyan melódiájú. Hallod a szél füttyét, vizek csobogását? Norvégia. Csípős tengeri levegő fuvall, sósillatú, haltól szagos. A hullámok szétporzanak a gránitparton. Imitt már akkor óriás szikla meredezett, midőn Európa többi része még koráll-szigettenger volt, minek vízében jura-sárkányok úszkáltak. Innen csúszott le később a jégkorszak borzasztó gleccsertorlasza rá a haldokló, kipusztuló, megfagyó Észak-Németországra. Nagy, fenyegető, titokzatos, búbajos kastélya ez a föld történetének, míg a vikingek sárkányos hajói nem rontottak rá, innen a roppant földi vizek ismeretlen habsivatagán át Izland vörösen lángoló vulkánjaira, az 1000. évi mesés Amerika zöld szőlőtökéire ...

Kísértetek szaga! A földre esőfelhők nehezedtek. A tenger felé néző szirteket még kemény, fakó fény világítja. Égen, vizén van valami, mintha megfoghatatlan csoda közelednék a nyílt tengerről. A bolygó hollandus, a monda szülötte, szurokfekete hajón,

kétikőszínű szemhatáron. A hajósrnese sátánkeze, amely óriás vörös karmait a habtarajok fölé nyújtogatja. Tengeri madarak szorongva vijjognak.

Kísértetek szaga. Mi minden nem úszott már éppen ezen a parton az emberiséghez — valójában, s álmában. Itt ismerte meg közelebről a bálnát, a szabad tenger roppant emlősét. Ide szövődött a krák legendája, amely szigetként bukkant föl a mélységből és újra lebukva a legnagyobb hajót is magával sodorta a végveszedelembé roppant pókkarjaival — a legenda, amelyet végre megmagyaráztak a tenger torkában lakó gigantikus tinhalakkal. S itt rémlett újra meg újra a tengeri kígyó, hullámozó sörényével, végtelen, csavarodó testével, minek gyűrűi felforralják a fjordok zöld vizeit — ez a titok, amely oly ősz és vén, mint maguk a tengerjáró népek s még sincs felderítve. A tenger feneketlen mélységeiben, ott, ahol a sziklás partból kissé beljebb a fenék hirtelen borzasztó völgygyé esik, mintha az óceán mélyebb, a föld belséjéhez közelebb eső másik óceánhoz sülyedne, ott lakozik a gyökérhajú csillag — tollas koronával karsú, mélyre gyökerező szárán, a tarka korállfenék mesés liliomjához hasonlóan, pedig állat ő, idegen, korszerűtlen, magános utolsó vándora a krétakorszak kék, bűbájos tengerének, miben óriási tengeri liliomok csillogó palmaerdőként ringottak a mélyben és búvóhelyül szolgáltak utálatos hullóknek, mint ma India dzsungeljei a királytigrisnek.

Talán e mesés szörnyek egyike közeledik-e újra a parthoz?

Alkonyati hideg színek ereszkednek a tengerre. Im azonban, magából a vízből mágikus fény izzik elő, a mély tükörből a vén gránitpart felé közeledve. A fényesség felszűrődik a levegőbe, s látni, mint közeledik

ezüstös színeivel magasan a párák között. Eképpen — ámbár sokkal hatalmasabban — látja a sarki utazó már messziről, mint égi jéglátomást az előnyomuló kristályos jégtömegeket, amelyek útját fogják állani; mint hírnökeit a sivatagnak, amely a földgömb megdermedt sarkát körülveszi, mikéntha a szabad planétaterek örök, megsemmisítő siri hidege ott torkollanék be abba a roppant, zúgó, hó középontú gömbbe, amely annyi életteherrel megrakva kering a nap körül. Ámde ez időtájt nem közeleg jég. Mert a fény sokfejű élő lény ezüstös csilláma, amely egyre közelebb tolja magát.

Nem magában jó, nem egyetlen tengeri szörny. Megszámlálhatatlan nyüzsgő rajba szorulva az állatok nagy, ezüstös szigete hömpölyög felénk.

Hering közeledik, millió mint egy.

A ködöt bevilágító fény tükrözése annak a számtalan, csillogó testnek, mit az ár a víz felületére hajt, sőt kihajt a habokból, míg az egész itt-ott úgy domborul, mint egy óriás teknősbéka, melynek fényes háta visszasugározza a holdvilágot. De még a legmesésebb óriás állatok őskorában sem élt ilyen nagy teknős, mert az élő halak szigete hosszában, szélességében van egy-egy mérföld. Fehér sirályok rajzanak fölötte, mintha azt hinnék, hogy az uszósziget a világtenger magános szirtje, minők a lármás tengeri madarak miriádjainak szolgálnak tanyául. Majd itt, majd ott villámlik fel egy-egy egész test, mintha haloványkék lángok csapkodnának ki a felizgatott, forró-zúgó elemből, mintha a sziget vulkanikus ráhgásokkal akarna kisülni.

Mintha gigászi kéz feszített volna hálót a szabad óceán gyomrán át, s lassan-lassan evezne a hálóval a szárazföld felé, folyton összébb nyomván a halaktól

nyüzsgő térséget, míg az összeszorított elem már nem bírja a tömeget és a raj föltorlódik a part felé, mint az eleven, rángatózó anyag óriás piramisa, míg közben a feneketlen mélység folyton változó torz formákat ölt.

Ez a gigász a szerelem.

Az egyes hering úgy vész el a világtengerben, mint a napfény árjában egy porszemecske. Az emberi kutatás alig tudta mindmáig megállapítani, hogy tulajdonképpen hol rejtőzik élete csendes szakaiban, vájjon tenger alatti völgyek mélységeiben, avagy — ami valószínűbb — csekélyebb mélységben, de a legszabadabb, a szárazföldtől távoleső tengerben.

Most egyszerre, mintha a vén próféta látomásának harsonaszózata hallanék, amely a völgyben összegyűjté a csontokat. A magános, elszórt lényeket velőig remegteti meg a rejtelmes vágy a szűk tér után, szirtközök sekély feneké után, ahol sokan kéjesen egymásra tolulhatnak. Legkoraiabb ifjúságunk emléképei újulnak föl bennük. A parton, szűk téren születtek megannyian egykoron, mielőtt meglelték a nyílt óceánt. Ki sejtethné, mily szabatosan meghatározott hely megfogható alakjává élesedik ez az elhalványodott kép az egész organizmusnak hirtelen, mély izgalomban! Csak annyi bizonyos, hogy most teljes változás áll be minden életszokásban. A hering a part felé nyomul. Csakhamar csapatok verődnek össze, elválaszthatatlanul, mert közös a céljuk. Raj szegődik rajhoz. Végtelen, vaksötét, tudattalan úzás, egy oldal felé tartás ez, szédítő, ha az ember kifesti magának a mérhetetlen világtengert, amelyből a szerelem ily tömeggé szűri össze az elszórt, egyes állatokat. Végre elsekélyesedik a víz, itt van part, mely után sóvárog-tak. Minden sugár egy pontra törekszik most... és a

sötét vizekből kisugárzik a milliók ezüstös szigete, amely fényét egészen a ködfelhőkig veti.

De a tömérdek haltömeg megtorlódik. A szűk tolongás nagy hirtelen kiváltja az egész visszatartott szerelmi kéjt, oly alakban, amelyben épügy, mint az egész tömeges rohamban, van valami gigantikus. A sós árba a hímek ondójának sűrű felhői ömlenek, oly hatalmas felhői, hogy az óceán vize messzire zavaros lesz tőle, s a kéjesen izgatott halak egész ezüstös szigete benne fürdik, benne úszik.

Ám a legmagasabb érzés kiváltásának ugyanez a villáma cikkázik végig egyidejűleg a nőstényen is, — a fehér ondófelhőkbe millió és millió hirtelen kivetett pete nyomul. Ezekre a petékre a szabad ondó, mint az életnek aranyos forrása hat; miközben körülveszi, átfogja, valósággal beleiszsza magát: minden petesejtbe pirinyó ondósejt nyomul, összeolvad vele, és beteljesíti azzá a tulajdonképpen újonnanalkotó erővé, amely új lényt virágoztat ki magából.

Páratlan színjáték.

A nemzés egyetemes aktussá szélesedett, amelynek rángásai, vad magömlései az óceánt megdagasztják, szinte felforralják. Minden egyén közösen úszik milliók életárjában s ajándékot ad és fogad az életnek ebben a közös forrásában.

Jámbor kor ezenképpen festé ki magának egykoron a teremtést: hogy egy isten ereje ihletett órában minden élő tömérdek magját önté az óceán holt pusztaságába. Felhők hegyeiből veté ki Brahma az aranytojást, amely istenben megfogandva, az élet színtas fátyolát szüle ...

De nincs költői fantázia, ami csak sejthetné az ilyen aktus groteszk, durva grandiozitásának egész teljes-

ségét, aminővé a természet a valóságban ezt a halorgiát teszi.

Magasztos, komikus és borzalmas momentumok folynak benne össze.

A szerelemtől őrjöngő halaknak ezüstös gomolyagára, amelyeknek ereje felhőszakadás módjára szüntelen áradatban özönlik, a szikrázó, vonagló testek millióira, a kéjesen mozgó uszonyokra és a nagy, mozdatlan, mintegy vágyban, szorongásban megmerevült szemekre Egyiptom minden csapása nehezedik. Ők, akik egyenkint oly pehelykönnyűen siklottak a mélységbe, mint elemük valóságos kötéláncosai, íme mint sűrűn összeszorult, a szerelem viharában egybeláncolt tömeg, úgyszólván védtelenek minden veszedelemmel szemben. S a veszedelem már itt is van. Vad rablók raja közéig a nagy, szerelmes szigethez, már messziről csábítva a fényességtől, amely magaégő lakodalmi fáklyához hasonlatosan izzik a ködben.

A nászt ülőknek ez a mérföldes gomolyaga nekik semmi más, mint eleven hús roppant, igen kívánatos éléskamrája. Tompa, messzire hangzó robajjal több méter magas gőzszökőkút forr föl a vizekből, mintha gejzerek forranának a rejtett víztorokban: a gigászi finnval jó, harminc méter hosszú kolosszus. Ez csak úgy gépiesen csapja föl feneketlen torkát és a vadul betoluló víz száz meg száz szerelemtől lángoló heringet ragad belé magával, miket azután a vaskos, roppant nyelv lassan szétmorzsol a kemény szájpapláson, amíg csak alkalmasakká nem válnak a lenyelésre. A finnvalt kisebb tengeri emlősök követik, vidám delfinek és rozmárok, majd a valódi halak éppoly falánk serege, tőkehal, kabeljau, tengeri csukák s cetek is, amelyeknek borzasztó fogazata a puha

heringet vajjá őrli. Fentről pedig, az alkonyat ködös felhőiből gyilkos sirályok szárnyas raja csap alá, alkák és lumták, szüntelenül ostromot intéznek ellenük, s éles csőrükkel az eleven ezüstös pajzs egyik darabját a másik után tépdesik ki, mint mohó kincs-keresők egy váratlanul föltárt érc erének darabját.

S most végre a legveszedelmesebb vadász: az ember is föllép. Csónak csónak után evez a ködben: rajta heringhalászok hálókka. Keményen belevágnak a legsűrűbb nászrajba. A csónakot beszorítja, egy-egy percre kiemeli a tengerből a milliárd hal ereje, egy-egy a halak tömegébe vert lapátot elragad és egy ideig égnek állva visz magával a tömör massa. A hálók csomóit vastag, ragadós nyálka vonja be a szabadon úszkáló ondó tengere. Rögtön utána csaknem leszakad a háló, a halak testétől. De hiábavaló a védtelen teremtések minden erőlködése, hogy csupán milliónyi számukkal fegyverezzék le ellenfelüket. A halászok közvetlenül a víz színéről lapátokkal vetik csónakukba a kéjes mámorban úszó heringeket. Azután egész rajrészeket zárnak el hálók a keskeny fjordokban. Hekatombák hullanak ott a biztos halál torkába.

Minden oldalról szétmorzsolva, az ezüstsziget végre letűnik. Millió, szerelemnek örvendő individuumra rácsapott az utolsó ítélet. Ám a nagy, rejtélyes cél beteljesedett. A megtermékenyített petékből, amelyekkel egyik támadó sem törődött, pirinyó, új halacskák serege fog életre kelni. Majd a maguk idejében ők is elő vándorolnak a partról a nyílt tengerre. Mígnem őket is, a megérteket elfogja a nagyra-növő vágy. A vágy, ami a parthoz hajtja őket, szerelembe, áldozati halálba. S akkor új ezüstragyogású szerelmes sziget emelkedik fel a fekete vizekből.

A halaknak ez a nászmenete is időtlen idők óta ismétlődik már. A hal is sokkal, sokkal régibb, mint az ember. Merev szemében az ősvilág tekintete tükröződik, amely ezt a tarka földi kertet még emberek nélkül látta vala. Mi több: előbb kellett lennie a halnak, hogy az ember kifejlődhessék. Évmillióknak előtte az ember: hal, letűnt idők ősi hala, amelyben csak diszpozíciója rejlett annak, hogy egykoron emberré legyen.

Szerelmes vágyódásban talál ma férfi és nő egymásra a XX. század fényességében, tizenkilenc évszázaddal a nagy reformátor születése után, aki mögött az emberiség történetének óriás mélységei fekszenek, vissza egészen az első kezdetek vérpárás kódéig. A beteljesült szerelem e percének forró borzongásai közt fogantatik a nő méhében a gyermek. S a sok évszázad után, ami az első ember és a ma között eltelt, az emberi szellemnek oly sok változása után, a kultúra derengő sejtésétől kezdve annak ragyogó beteljesedéséig: a terhes nő méhében a most csirázó embrión nagy, jelentős misztérium jelentkezik. Az érő csira, mielőtt emberré lesz, még egyszer halalakot ölt. Az anya sötét méhében, hol se föld, se tenger, a pirinyó, gyenge bimbócskán, az eljövendő új emberke nyakán mutatkoznak a kopoltyúnyílások, amelyekre a halnak van szüksége, hogy a vízből művészi módon kiválás hozza a tápláló oxigént. S akis tagok kerekded uszony alakban jelentkeznek. Mint egy ködpárában még egyszer felrezeg az ősi hal képe — az ősi halé, amely lealkonyodott korok szűrkeségében magasabb lényeknek adott életet, oly lényeknek, amelyeknek szüntelenül feljebb kell majd hágniak, valamíg végezetre koronájából felsőbb világgé kilángol az ember — az ember, aki a föld krea-

túráinak minden örömét, minden bánatát hordozza a vállán.

Ezenképpen ez a vad, groteszk kép is a legbensőbben kapcsolódik veled.

Itt állsz, te késői álmodozó, a gránitsziklán és megint töprengsz, töprengsz. A vadul tolongó halak forgatagából ugyanaz a kérdés vetődik fel. Minek mindez? Mi a szerelem?

Valamint az Úr így szólott Jóbhoz egykoron: »övezd lágyékkodat férfimódjára; kérdezlek, felelj nékem!« Azonképpen szólsz te a szerelemhez e kísérteties megnyilatkozás alatt.

Felelet! A tenger, az ősrégi ősz tenger, mibe világok hanyatlottak már, örvénylik és morajlik és ismét elnyeli az ő szerelemittas halainak millióit. És hallgat.

Magasabbra!

Még sokkal magasabbra kell lépned. Hogy megsejthessed, mi mindent vagyok néked mondandó. Mi volt a cél s mi lett a vég. övezd lágyékkodat; vezetlek.

Íme, harmadik kép.

Halkan és fölségesen kél ki minden földi dolog koronázó lángjából.

Az emberiség egyik csöndes szentélyébe pillantasz, amelyet egy világóra eleven fényessége ragyog be. Egyike amaz óráknak, amelyben az egyes embernek sikerült valami szertelent elérni: a küzdő emberiség, hosszú évszázadainak lelkét magában éreznie.

A magas ablak kristályos üvegén át derűs őszi nap mély aranyfénye szűrődik — finom hullámban olvad, mint egy gloriola Rafael sixtusi Madonnája fölött.

A »szentély« szó gyöngéje. Olyan gondolatkörből ered, amely a legfenségesebbet csak mint a valóság tarka világába szakadt repedést tudta fölfogni — s az a repedés parttalan feketeségbe vezette a szemet, amely sebesre nézte magát, keresvén, keresvén, hogy egy földöntúli kinyilatkoztatás kísértetiesen sápadt csillagait fölfedezze.

A renaissance nagy mesterei azonban nem festettek repedéseket. Amidőn Rafael a szerető istenanyát a gyermek Jézussal abban az egyéni alakban megteremtette, ahogyan ma is előttünk van, mindent beletett, amit csak az emberiség eladdig a *szelelemről* tapasztalt.

Mindent, ami az állatiságból átszármazott reánk. De mindazt is, ami az évezredek alatt tulvitt az állatiságon. A valóban nagy művész erejével mind ezt egyetlen momentumba öntötte. Ám ebben számtalan nemzedék földi bucsuj árasa is benne van. E búcsújárás élén zászlókként lengenek a népek és nemzetek, a kultúra nagy színterei, az eszmék nevei. Ennek a gyermeknek csodás szemei nem lyukak — nem meredeznek a valóságból az örök sötétbe. De van bennük valami, mintha mérhetetlen terekről és órákról álmodoznának, — az emberiség visszaemlékező álmának darabja ez, melyet a művész ereje egy pillanatra egyénivé bűvölt.

Alakja lényegében ez a madonna: *asszony*. Valószínű, hogy Rafael közelében voltak alakok, akik egészen hasonlítottak reá, akikre a néző mint eleven földi modellre ráismert volna. Ezek a szoros kapcsolatok elvesztek — amidőn elhamvadt az élete szikrája a Rafaelnek nevezett emberi egyénnek, akinek koponyája a római Pantheon öreg pogány istenrotundjában nyugszik; egyszersmind mindaz a túl-

ságosan személyes dolog, — talán erős, vad, szerelemtől lihegő lányok árnyéka is, akik az aszkéta hívőt megzavarhatták madonna-imádatában — átbüvöltetett a nagy, nagy feledésbe, oly sok más rózsakoszorus emberi szeretettel, amely a tiszavirág kétórás sorsát a magáéval rokonnak érezte . . . Ám minden személyes viszonylattól tisztán megmarad a nő.

Az ember a nemek kétféleségébe szakasztva jelentkezik a földön. Férfi és nő. Ezt nem a gorillától Rafaeleg terjedő nagy lépcső során küzdötte ki, hanem egyáltalában ezzel kezdődött a magasabbrendű szerves fejlődés. Az állatvilágban éppúgy, mint a növényvilágban.

Mély természeti szükségnek kellett erre vezetnie, amiről később beszélek néked. A legalacsonyabb rendű egysejtű állaton és növényen tul lévő lény oszlás útján szaporodik — minden része új egyénné válik. Ámde ezt az egyszerű módszert a szervezetek feljebb-fejlődésük során elhagyják — elhagyta már az ősi időkben a legtöbb növény, a legtöbb állat. Ha az indiai mondának igaza volna, s az első ember az Isten aranyos szemének forró csókjától a szent Ganges rózsaszínű lótuszvirágából nyílt volna ki: ettől a virágtól már a kétneműséget kell vala örökölnie. Igaz, hogy a vízirózsa mindkét nemi szervét még egy testben egyesíti. Ámde a nőstény-szerv csak egy más virágkehely hímporától termékenyül meg, úgy hogy a valódi nemzésnek már itt is kettős életre, két külön egyén erejére van szüksége.

Valójában azonban az ember nem a növény gyermeke, bármily szépen hangozzék is a legenda. Az állatból nőtt ki. A kettős nemi szerelem amaz egyszerű alakját is, amelynek példáját a lótuszvirág adja, a

magasabb állatfajok már korán elhagyták — így pl. a gerincesek közt már a halak — a hímé és nőstényé való teljes elkülönülés érdekében, amikor minden egyén csak az egyik nemet, a maga nemét testesíti meg hím vagy nőstény szervével, férfias vagy nőies érzésvilágával. A haltól fölfelé nincs többé visszaesés ettől a szilárd alapelvtől. Az amphibiумok a haltól örökölték, a hüllők az amphibiумoktól, az emlősök a hüllőktől. Az emlősök fölmenő láncolatában a majom adta tovább kettős nemét az embernek.

Az ember mint férfi és nő lép be a világtörténetbe. Miként a lótuszvirágtól lett ember, úgy az Éva megteremtése előtti Ádám is csak szép költemény — az igazi vad ősembert, aki mammutra, barlangi medvére, óriás lajhárra vadászott, búvóhelyében, barlangjában vagy homokodújában már az első naptól kezdve vad ősasszony karolta át.

A legmagasabb női szimbólum, amint őt Rafael megfestette, *gyermeket* tart a karján. Nem okvetlenül szükséges, hogy a mester által adott tisztán emberi, csak a legtökéletesebb eszményig emelt forma mindjárt a vallási misztériumot juttassa eszedbe, amelylyel a keresztény dogma, fejlődése bizonyos hullámvonalánál, éppen *ennek* a gyermeknek — mint a gyermek Jézusnak — születését körülvette, az általános emberiből teljesen kiemelte. Az egyszerű néző, akit ezek a problémák nem érintenek, csupán az anyát látja, persze csodásan megdicsőítve, S »a szeplőtlen fogantatás« ama titka csak arra volt jó, hogy lehetővé tegye a festőnek, hogy az anya, a tökéletes nő típusába halkan, csaknem észrevétlenül, diszkrét módon belevegyíthesse az érintetlen szűziesség legfinomabb varázsát. A kép Máriája, mint emberi nő ezáltal gazdagabbá válik, mint egy közönséges anya ebben

az egyetlen alakban a momentumok egész sora összpontosul: a nőnek, mint egyénnek egész története. A hízelegve simuló lenge kék köntösön át sejt a szem a testet, amely ezt a gyermeket hordozá. A piros fűzöt fedő fehér kendő szemérmesen eltakarja a keblet, amely az első táplálékot adta néki. Az anya és gyermek legbensőbb kapcsolatának e jelenségei tisztán emberileg véve, nem utalnak földöntúli csodákra, hanem mindenekelőtt magán az emberen és történetén belül, éppagy, mint a kettős neműség, olyasvalamire utalnak, amin túl van. Visszautalnak az állati-ságba, amelyből eredt. Csakhogy most már sokkal közelebb fekszik a kezdőállomás. Mit tud a lótuszvirág ezekről az eseményekről: gyümölcse tovarepül a vizeken, megkeresi a helyét és mint idegen növény burjánzik föl. Mit tudna róluk a tiszavirág, hisz majdnem abban a percben hal meg, amelyben anyává lőn... Csak a legmagasabbra fejlődött gerincesek sietnek következetesen a határozott cél felé. A Madonna ragyogó színeitől tekinteted messze elvándorol. Ott rejtőzik a csőrös állat, minden emlős legalacsonyabbrendű fajtája, amely ma is példája még a lege'ső emlősöknek. A csőrös állat még tojásokat rak, mint hulló; az a végtelenül benső kapcsolat, amely a gyermeket az anyaméhben az anyai szervezethez fűzi, nála még teljesen hiányzik. Ámde ezeknek a csőrös állatoknak két megmaradt fajtája közül az egyik már lágy bőrszacskóban testén, magával hordja a tojást. S ha végre kikölti kölykét, az az anyatest egy mirigyén tejet szopdos. Ez az emberi értelemben vett anya prototípusa. Innen különböző formák vezetnek fölfelé: vannak emlősök, melyek már egyáltalában nem raknak tojást, hanem magzatukat az anyatestben hordozzák és azt sokáig a közös vérkeringés

révén táplálják, amely az anya ereiből, mint az élet szent forrása folydogál még meg nem szült magzata ereibe, míg végre megszülvén az érett kölyköt, azt szabályosan kifejlett emlőkön táplálják. Ereszt is a majom az, amely a szokást kész formában hagyta örökségül az emberre.

És mégis: gondolatod, amely a sixtusi Madonna fénylő nagyszerűségétől lesülyedt a csőrös állathoz s most ismét fölért az emberhez, ím, mintha szét-tépné azt a nagy fátyolt, amely eddig az embert és állatot az őskor fakó képeiben egybefogta.

Az anya fogalma, amely az állatról származott át reánk, a démoni alakok egész láncától, a groteszk csőrös állattól föl az orangutánig és gorilláig: íme, egészen új fényességgel ragyog föl, midőn az ember történetébe lép. A természetnek az a fényessége, amely kultúrává nemesülve jelentkezik. A természet aconjait az emberi kultúra fejlődésének évezredek követik.

Most már az, ami az állatból eredt, nem származtatik át egyszerűen mint örökkön egyforma állati örökség.

Rafael Madonnája, ezzel a testtel, a gyermekkel, amely az anyjára utal, — ő egyszersmind mint a szellem szabad szülötte mintegy magasabb, fensőbb világban lebeg.

Éppúgy fejlődött föl az ember történetében, mint egyre jobban felszabadult fényes tünemény a szerelem, amelytől egyre mélyebbre sülyedt a levetkőzött állatiság, a levetkőzött állatiság súlya.

Az ember emberré lőn.

Persze magában, állatiságán, mint durva gránitalapzaton, a dolognak egy magasabb emelete épült föl.

S az épület, ím, mint márványtemplom magaslik, s hófehérsége megdicsőült kék égbe tör.

Nincs kép, mely ezt a hasonlóságot kellőképpen kifejezné. A természeti formák gazdagságából, a mindenség távoli, zöldesen csillámló ködfoltjától a földi gránithegy haragosan sárga moháig az embernek csak egyetlen formáját ismerjük. Hogy valamely más, hozzánk fehér vagy veres színben ragyogó planétán épült-e fel az azonos erők hatása alatt hasonló valami: erről hallgat tudásunk — alig hogy a sejtés mer erre kalandozni. Tudatlanságunk mint végtelen kopár sivatag húzódik földi planétánk körül mindenfelé a csillagterekbe és oly magánosságot teremt számunkra, amely minden egyebet, mint földi hasonlítást kizár. Ámde szemünk előtt van legalább az, mint változtatta át a fogalmakat ez a páratlan, össze nem hasonlítható emberiség az ő planétáján. A szerelem fogalmát is.

Kinőtt magából, önmaga fölé. Mint ez a Madonna szimbolikusan kifejezni megkísérli, úgy áll előttünk a legfelsőbb fokon, oly nagyságban, amelyhez az állati szerelem valahogyan úgy viszonylik, mint az az egyszerű vacok, amelyet a vöröshaju orangután Borneo csaltitjaiban ágakból készít magának, Phidias Parthenonjához, vagy Michel Angelo Péter-kupolájához, amelynek ragyogó égszínkéjében nemcsak mulandó egyének teste, hanem, elválasztva, mintegy magasabb életre, évezredek eszméi is lakoznak.

Az emberiség Prometheus-kohójában, amely az öröklött sötét ércet a szellem tüzeiben új életre olvasztotta, az eredeti nemi szerelem vad mohósága és páرزó ösztöne magasabbrendű, új, átszellemült, mindent átölelő erővé és vágygyá lőn.

A kényszer, amely a nemeket egymáshoz hajtotta, amely az egyént elenyésztette a fajban, végtelen fokozatok útján vágygyá és erővé nőtt, hogy mindenek egyesüljenek az ideális szeretet alapján.

Az egyesült nemi egyedek végtelen boldogsága, teljes megfeleledkezésük a világról, fájdalomról, halálról, összeolvadt azzal a sóvárgással, hogy az egész világban harmóniát találjon és a mindenségben az emberen és szeretetén túl, föl a fényességhez vezető világrendet leljen.

És a nemzés mellé, amely egyre új eleven lényeket teremtett a régi értelemben, odaszegődött; a harmónia e vágyától acélozva, az a képesség, hogy az ember maga különleges átszellemült harmonikus alkotásokat tud teremteni: az ember erővel, színnel, ritmikus szóval, tisztult hanggal a vén természet közepette új, átszellemült, saját természetet formált magának.

A szeretet emberi szeretetté lőn.

Hajtóereje lett a vallásos áhítatnak. Művészet lett.

Minderről beszél néked a Madonna is. A gyermek, amely ennek a nőnek szép keblére simul, már nem pusztán emberi gyermek többé, mit két szerelmes ember ölelkezése teremtett a természet ősi törvényei szerint, amely a hal és a tiszavirág nemzésén is uralkodik, hanem egyszersmind az emberszeretet jelképe is. És hogy a gyermek már nem »pusztán emberi gyermeke* ez azt mutatja, hogy a szerelem már elvált eredeti törzséről, magasabb létre szabadult. A tenger feneké rejteget alacsonyabb rendű állatokat, amelyek tojásából odanőtt polyp keletkezik; az érettség meghatározott fokán azonban koronája hirtelen leválik és szabadon, gyönyörű testtel — mely búzavirágkék üvegharanghoz hasonlatos — éjente aranyos csillag-

ként a maga fényétől világítva úszik ki az óceán nyílt tükreére. így van ez a szerelemnél is. Mintha itt is, ifjú, éretlen gyökérszár tépetnék szét békótlan, hasonlíthatatlanul gazdagabb vándorlás érdekében. A szerelem vándorol, elvándorol mint szellemi érték minden ország és nép közé, az egész »emberiség« közé. Az egyszerű nemi kötelék helyett minden emberi egyénnek közös munkára, közös segítségre, közös boldogságra való társadalmi kapcsolata az, amire törekszik.

Amidőn ezt a gyermeket teremtette, ezekkel a nagy ragyogó szemekkel, aminőkkel még nem dicsekedhetett gyermek s amelyek csak úgy lehetségesek, ha szimbolikusan úgy tekintjük, hogy ebből a gyermeki tekintetből az egész emberiség ébredő szeme óriási bimbóként nyiladozik a néző felé: amidőn ezt teremtette, Rafael az ember földi történetének egészen határozott eseményére gondolt. Szeme visszarevédezett másfélezzreddel, A földközi tenger legkeletibb zugolyán nyugodott, ott, ahol kicsiny, keskeny földrész terül el a tenger és a sivatag között. Az a tenger ez, amelyen át egykor a phöníciaiak kutura-aranyát szállították Nyugatra. Az a sivatag ez, amelynek fehér homokján át, onnan Keletről bukkantak föl az ismeretlenségből, mint valami szellemjelenések, minden hagyomány küszöbén az első kultúrnépek.

S ezen a földön, csillogó kék tó fölött, zöldhalmos pálmaligetet talált a szeme. Ezen a halmon egy magános gondolkozó szíve mélyéből hirdette a szorongó tömeg előtt az emberszeretet ébredésének evangéliumát.

Azóta életre kelt az Ige a világban s halhatatlanná lőn. Fogalma persze már régi volt. Nem egy óra, nem egy emberajak szülötte vala. A világ méhe már leg-

alább ezer évvel Krisztus előtt viselő volt ezzel az eszmével. Csakhogy most egyszerre föllángolt a tüze és tovaterjedt a népek fölött, mintha egyike volna a Baku-vidéki úgynevezett öröktűz rejtélyes földgázforrásainak, amelyek, lehet, évezredekken át kelnek a földből, míg egy ember keze, talán egy gyermek keze, szikrát vet belé sima kis pislogó láng ismét évezredes tűzzé szítódik . . .

Annak a kornak az Ige, ama pillanat gyujtószikrája, amely a sötétből ezt a páratlan fénykévét csalta ki, oly szertelen nagynak tetszett, hogy azt hitte, az egész föld is kicsiny annak. Azt hitte, hogy a dolgok természetes folyásán rés támadt. Az emberszeretet villáma — így mondták — más, eleddig ismeretlen vilgából, minden földi dolgon túl, az emberiség minden adott fejlődésén túl levő sötét felhőből cikázott ki. E félelmetes jelenség borzongása közben a szeretet birodalma kettévált. Az emberszeretetnek ezentúl nincs köze a nemi szerelemhez — úgy vélték. Nem lehet bimbó, hanem meteor, amely idegenül, sőt pusztítólag hullott a szerelem földi veteményei közé.

Ez a magyarázat Rafael napjaiban még majdnem mindenható volt. Ma már csak a hagyományban van ereje. Mert mi a valóság, a természetes fejlődés csodáit elég nagyoknak tudjuk, hogy teljesen magukba foglaljanak még egy olyan óriási momentumot is, aminő az emberszeretet igéjének hirdetése vala. Nincs már szükség különös csodákra. A legfenségesebb magasztosság minden áhítata borzong át lelkünkön éppen akkor, amidőn tekintetünk ebben is törvényszerű, az emberiség fejlődésében szükséges *létesülést* keres.

Sőt a kép csak most nő oly óriásira, hogy a szem beleszédül. Belemered; mint egy tölcsérbe, amelyben

a szétomlott, legyőzött, túlhaladott egyének árnyai lehanyatlott eszmék elhervadt lombjaihoz hasonlóan fel és alá lebegnek, mint Homéros alvilágának sívító, denevérszerű árnyékai. Eszünkbe se jut, hogy szakadék tátongana szeretet és szeretet közt. A nemi szerelem egész kolosszális, vad alapépítménye — föl az állattól, haltól, tiszavirágtól — és az emberszeretet nagy emberi alkotása szükséges, hogy szerves legyen. A nemi szerelemben a vad, magános, az eleségért való harcra tüzelt egyéneknek meg kellett szelídülniök, egymásra kellett találniok mint férj és nő, mint anya és gyermek, mint vérrokon nemzetség. Ebből nőttek ki a társadalmi kapcsolatok. Már az állatvilágban. És megingathatlanul szilárdan, utóbb az embervilágban. De évezredek, hosszú évezredek kellett őket újra meg újra egymáshoz kapcsolniuk a vérnek, a meleg vérnek, amelyet a nemi szervek melengettek és bugyogtattak föl.

Azután lassan, egészen lassan mindez szellemivé fejlődött.

Hogyan lőn a vér szellemé: ez az emberiség nagy, elhatározó titkos története.

S ez az emberszeretet története is.

A reális vérrokonságból mint első félénk virágocska, mit halaványnyá tesz még a téli nap, ütötte föl fejét a *lelki* törzsegység *ideális* fogalma, a törzshöz tartozó egyének szentsége és sérthetlensége minden nemi vágyon túl is.

De még óriás lépés volt addig, hogy ezt a fogalmat átvigyék egy közvetlenül nem vérrokon nemzetségre is. Egy egész népre, amelynek vére legfeljebb a mythikai őskorban folyt egybe valóban egy érütessé. De a szellemi fogalom magával ragadott. S megteremtven

»a nép« fogalmát, hidat vert a népen túl is minden kultúrember, s végül minden ember közössége felé.

Tekinteted, amely a fejlődésnek ebbe a forrongó örvényébe mered, hirtelen villám ragadja fölfelé.

Azt hitted, hogy az örvény szélén állsz s csak lefelé nézel. S íme magad is közepében vagy. Ahogyan alattad végtelen mélységben kavarnak az árnyak, úgy kavarnak fölötted is a *jövő sejtelmében* a fényes alakok, egyre távolabb, párafátyolba veszve.

Midőn az emberszeretet igéje ott a pálmás halmon, a csillogó tó partján testté lőn, ez az ige nemcsak a múlt mérhetetlen rejtett munkáját fogta egybe aranykarika módjára: hanem azt is aranypénzzé verte már, amit csak jövőendő századok munkája volt igazsággá alakítandó. Ebben a szóban: »emberszeretet«, megvolt már a legmélyebb értelme annak, amit ma a legmerészebb jövő szociális eszményeképen lelkünkben táplálunk.

A szociális eszmény. Hogy gőzölög, vérzik, zajlik ez belé napjaink csaknem borzalmasan világos valóságába. Pedig elvégre ez is csak a szeretet kérdése. Egyik kérdése, szeme az érzések ama láncának, amelyet az Ige minden viszontagságon át is egyre egyforma acélos erővel tart össze. Oly kérdés, amely már benne van abban a tiszavirágba, akit a pázás ösztöne az álca-individuum rabló magánosságából a létért való gondtól fölszabadított nemi közösség két órási üdvösségére ébreszt. Benne van a halakban, amiket a nemi szerelem egybeszítál az óceánból, valámig az ezüstitömeg szigetmódra emelkedik ki belőle, mint nemző nemi lények közülete, miknek a szűk, sekély fjord egyetlen nagy nászágyul szolgál. S fölfejlődik, átszellemül az emberben. Új igévé lőn azokban az ünnepi napokban, melyekről az evagélium

ujjongva szól. De tetté csak közöttünk válva, ezer-millió kereszt alatt, amelyek láthatatlanul szállnak föl, egyesülnek abban, a legendától láthatatlan liliummá változtatott egyetlen keresztben. Fölszállnak a modern nagy város sötét odúinak ablakaiból, a gyárakból, hol a vaskerék vonagló testeken át forog, börtönökből, bordélyokból, az örültek és szegények házaiból. És mégis győzedelmesen, mint korunk láng-pallósa kél ki ez a pislogó, késői fényszikra annak a rengeteg, sötét földalatti vágásnak küszöbén, amelyben mindannyian lelkendezünk, nyögünk.

Érzed-e már, mily magasban szárnyalsz?

Hallod-e az új harang harsonaszózatát, amely bele-vegyül ebbe a kérdésbe: mi a szerelem?

* *

De Rafael még magasabbra akar téged emelni. Madonnája fényes felhőkből lebeg elő. Olyan fény ered belőle, mintha a mindenség valamennyi napjain és planétáin túl minden fizikai dolog legbelsejéből özönlenek. Lábának nincs szüksége a földre, mintha a puszta térben lépkedne, ahol minden nehézkedési erő egyensúlyban tartja egymást. Rafael nemcsak nőt álmódott meg. S nemcsak az emberiséget egy nő alakjában. Hanem a Madonnát álmódta meg. Ennek a nőnek s ennek a gyermeknek szerelemtől dicső orcájával a szerelmet álmódta meg, amint valóban a világ szívéig hat az érverése, öle az ég és föld minden titkát bezárta. Világszimbólummá lőn. S egyszersmind világmegváltássá.

Az emberiség új, roppant vándorlása tárul föl előtted. S ebben a szerelem mint örökké bolygó Ahasverus. A szerelem hitté lőn, a szerelem vallássá lőn. Előbb

meztelen, durva és vad — azután a vér itt is, csöndesen, szellemmé tisztult.

Változó képek siklanak el szemed előtt. Ímhol a hieropolisi szent berkek. Hím nemiszervek, kőből gigantikus formába faragva meredeznek az ég kékjébe, mint az isteni nemző erő jelképei. Itt van Astarte temploma, ahol a prostitúció isteni áldozat, ahol fiatal leányok odaadják magukat, hogy magasabb, vallásos tisztaságot nyerjenek helyébe. A megtermékenyült szülő nő Izissé, a mindenség anyjává lesz, akinek méhe újra meg újra szüli a világot. Eleusisben a nemzés misztériummá válik, a szerény búzakalász meg szent csoda, amely a hívőket megváltja. Majd Krisztus tör ebbe a világba. Az egyszerű nemi szerelemnek az a másik ideális továbbfejlődése, amely a szociálisra, a közös szellemi szeretet művével való megváltásra törekszik, hirtelen roppant hatalomra tesz szert. S oly formában lép föl, amely az extrém nemi kultuszt, a nemzés, a nő kultuszát megsemmisítéssel fenyegeti. De ez újra összeszedi magát. Isis, a Mindenség anyja, szerelemtől izzó, a nemzés és szülés forró lehelletétől áthatott szentélyének tarka és rikító csonka oszlopsorain épül föl a Mária egyháza, boltozata szüzi kékjében, halavány aranycsillagokkal. S újra ugyanaz az, csakhogy az átszellemített eszmény végtelen lágyságába fejlesztve. Nemcsak a nemző vad māmora, nemcsak a szülő nő boldog fájdalma: a szűz, az első, bimbózó szerelem tisztasága is végtelenné, a világot átölelővé dicsőül.

Ebből a világnézetből eredt Rafael. Hite a világszivét képező nőben összeolvadt azzal a másik hittel, hogy az emberszeretet sem magából az emberből szállott elő, hanem az egek magasságából. A napok és földek felett lebegő Madonna keblén nyugtatta

az isteni gyermeket, aki ennek az emberszeretetnek parancsait a túlvilágról hozá.

Ma már elhangzott dal, elhangzott dal ez is. Vineta-harangok az óceánban!

Miként Astarte, úgy Mária is csak átmeneti alak a még nagyobbokú tisztulás felé. Goethe korában mintha Astarte, Isis és Mária alakjaiból lassan-lassan egy új kép kovácsolódna, amely megint legutolsó világfelfogásunk eszményi szerelmi képe.

A természet.

Még viaskodunk vele. A kételkedés rága a fülünket. Hogy csak koponyapiramist építünk. Az istentől megfosztott természetben nincs már hazája a szerelemnek. És mégis! Bár Rafael nem emel már itt a magasba, magánosan kell felküzködnöd.

A mennyei, szerető atyába vetett régi, jámbor hit összezsugorodik, mint a szegény földi virágokból emberi kézzel font guirlande. Egyetlen szélroham összetöri, s szakadékaiból ismét a partnérküli látóhatár távoli, titokteljes csillagok izzanak feléd.

A szerelmes Krisztus misztikus vonásai elesnek — tanítása azonban az emberiség nehéz harcokban kivívott birtoka.

És mégis: légy erős! A természetből meríted a fejlődés eszméjét. Csillagok kelnek életre. És az élet feljebb fejlődik. Alakról-alakra föl a szellemig, amely nemcsak éli a fejlődést, hanem meg is ismeri. S ebben van erős vigaszunk. Új optimizmus épül rajta.

De tekints bele ennek a fejlődésnek szövedékébe. Ahogy fonódik-szövődik, bogozódik . . . nem látod-e mindenütt a szerelmet is? Szerelmen alapszik a nemzedékek sora, általa nő az élet fája ágról-ágra, valamíg megnyílik a szellem bimbója. A szerelem hajtóerő, s egyszersmind maga is példája annak, hogy a sötét-

ség mint nő fénynyé, hogy szabadítja föl önmagát a vadsábról s hogy tisztul szelleivé.

Csak arasznyi az a fejlődés, amit át tudunk lekinteni. Egyetlen planéta élete — s ezt is csak félig-meddig ismerjük. Sivár sors. Kevés jeltől kell hitünket, vigaszunkat egytetemesíteni, ezen a világon. De vájjon nem a jelek jele-e a szerelem, ameddig csak tudásunk terjed? A szerelemből nemcsak a fejlődés eredt, hanem ő vitte bele ebbe a fejlődésbe az első, félénk békelehelletet. Az első zörgést és dörgést, annak az álomba vesző hangját, hogy hatalmas, harmonikus princípium győzte le a létért való vad harcot. Mit tudunk mi, a millió csillagvilág egyik parányi csillagán élők, a világok béküléséről, világok megváltásáról, a világok tökéletes boldogságáról? S ennek a kis csillagnak emberszeretete mégis nyílaszt egy virágot: a »világ-béke« édes, szép szavát. így nyúl bele a szeretet a legádázabb dolgunkba: a harcba.

Mi több. A hit ősrégi álma: hogy nemcsak a harcot szünteti meg, hanem a halált is. Egyedül a valódi, természetes s nem misztikus szerelem tanít meg arra, mily kapcsolatok kardodnak át a merev egyéniségen, oly kapcsolatok, amelyek szoros békőiből, igaz, az egyéniség lassankint kibontakozik, de nem a halál keserűségére, hanem azért, hogy magasabb, boldogabb egységbe olvadjon. Férj és nő, szülő és gyermek, ember az emberiségbe, a vér a szellembé, a szellem az eszménybe, túlradó világálmoba. A szerelem az egyének egyetlen, önkéntes feloldódása, a fájdalomtól ment, végtelenül édes halál, amelyet minden kreatúra mondhatatlanul égő sóvárgással keres . . . Nem látod-e, mit tárul föl előtted szellemujjak sokasága, mik mély titokra mutatnak — nem minden valóságon túl levő, hanem éppen a legkézzelfoghatóbb

természet közepette felbukkanó titokra? Oly titkokra, amelyek ereje talán egykor unokáinkat megtanítja, hogy *minden* halálfélelmen nevensenek, anélkül, hogy a vén hit visszatérne álmaival? Bizonyos, hogy a világ fejlődéséről való természetes felfogásunkból éppen annak fülébe, akinek egyetemes feljebbfejlődésére alapítjuk optimizmusunkat — egy követelés érchangja szól: az egyéniség megsemmisítése. Úgy látszik, hogy a fejlődés éppen ezen a megsemmisülésen vezet keresztül. S a lélek reszket, a halálfélelem borzalmaitól. De hátha mégis a szerelem volna a jelkép? ő mutatja nekünk az egyedüli formát, amiben a megsemmisülés nem borzalmas. Ahol a megsemmisülés egy magasabb közületbe való üdvözítő fölszállás. Hátha az egyén halála szorongató formájában sem egyéb, mint a szerelemnek egyik félreismert aktusa? Amely után, amely fölött minden keserű vergődés után végzetre mégis egy magasabb közösségbe való eleven beleolvadás teljes üdvössége következne, olyan, aminőt a szerelem ad . . .

Bár a halál véget vet az élet nyomorúságának, az élet mégis borzong a haláltól. Látja a sötét kezét, de nem látja a fényes serleget, mit nyújtott. Imígyen borzong a szerelemtől is a szív, mintha végvonaglás fenyegetné, mert ahol a szerelem ébred, ott meghal az »én«, a sötét zsarnok. Hagyd hát meghalni éjjelre s végy szabad lélekzetet hajnalpirkadáskor. (*Rumi* peizsa költő után, kb. 1250 Kr. u., ford. Rückert.)*

*) »Woh; endet Tod des Lebms Not,
Doch schaueri Lenen vo dem Tod —
Dis Lében sieht die dunkle Hand.
Den blanken Kelen nicht, den sie bot.
So sebauert *vor der Lieb'* ein Herz,
Als wie vom Unteigang bedroht,
Delin wo die Lieb' erwachet, stirbt
Das »ich«, der dunkele Despot.
Du, lass ihn sterben über Nacht
Und atme fiei im Morgenrote.

Ma ezt még csak úgy láthatod, mintha felhők repedésén pillantanál be. Mert az új világnézet még most alakul, kerekedik, sűrűsödik, s gyűrűket választ le, mint egy születő csillag. Ki sejtethné, mi minden kering majd még egykoron körülötte, s mi lesz az ő központi napja. De ez a tekintet is elég már. Az emberiségnek ez a vándorútja is egyre távolabbi térségekbe tart. S mindezekben a távoli térségeken veled vándorol a vén Ahasverus, a szerelem.

Föl!

Bontsd ki négy egyszeti szárnyaidat.

Rafael Madonnája ad neked új erőt.

Fogd át még egyszer egész tekinteteddel: arany keretében, csodálatos színeivel, orcájával, amelyen az évezredek minden női szépsége összefolyni látszik — ő: az emberiség és a világ titka.

Honnan ered ez a csodálatos mű, amelyet a vén föld már négyszáz éve hordoz magával a nap körül? Hol nőtt ki a dolgok törzsfájából a világ nagy kertjében emberi szem és kettős csillag között?

Művészet az.

A Madonnától egész sor szakasztott olyan nőhöz siklik tekinteted. Egy részük oly színekkel, egy sikra irt, mint ez. Mások ismét márványból egész alakban vannak faragva. A milói Vénusz az ő egyenesen álló, erős, győzhetetlen derűjével. Michel Angelo Piéta-ja, amelynek gigászi ereje szerető részvétbe olvad. Tizián hajnalfényű meztelen Vénusza a firenzei Tribunában, amely a mézek mézét élvezte, s most álmódzva még egyszer végig élvezi. Szorosan egybefűzött, benső rokonságban álló társaság, amely csendes szépségben mered ki itt és ott az emberi nemzedékek gyors, váltakozó, szürkén hömpölygő áradatából.

Ezek közül a nők közül egy sem »élt« a szó emberi értelmében. Egyiket sem hozta létre szerves nemi továbbplántálás testi aktusa. S mégis itt vannak közöttünk minden szépségükkel. Itt élnek, végtelen lobogó szeretettől teremtve, attól teremtve, hogy egy emberi individuum teljesen odaadta magát valami újnak, másodiknak, az alkotónak, hogy átvitessék a maga egyéniségének eszméje egy más valakire, maradandóan, hogy túlélje az ő »én«-jének halálát. A szellem és a szellemtől a legfinomabb imáig áthévített kéz nemzette őket ugyanabba a természetbe, valóságba, amelynek része a szerelem karjaiban nemzett gyermek is — de mégis külön létük van, amely nem fedi annak a gyermeknek fogaimát, mert nincs benne nemi életadás.

Ezekhez a képekhez, szobrokhoz még sok, sok alak sorakozik. A gondolat és erő királyainak beláthatatlan sora, kik új életre kelnek, ha a költő szava fölhangzik. A nyelv ritmusa, amely nem hallatszott még a természet hangzavarából, mintha egy magasabb világ szellemének szózata volna. S tiszta a hang, ujjongó és dörgő, mint minden dolog örök megoldása, mint magának a legbelső világharmóniának hangja... S mindezt éppúgy a legforróbb lelki szeretet nemzette belé a valóságba, — nemzette, mintha a szellem, amely az érzéki szerelemből emberszeretet alkotott, végre a nemzés misztériumát is új, csodás célokra, a maga kezére kerítette volna.

A harmadik nagy vándorlás. A szeretet művészté lőn.

A művészet is a vértől a szellemhez vezető úton fekszik. Ő sem hullott idegen meteorként a földre. Ugyanaz a húsból, csontból való ember teremtette, aki húsból lévő gyermekeket nemzett a természet

örök alkotó törvényei szerint. Az ember, aki az állatból eredt. Már ettől az élettől örökölte a művészet csir íját. S az állat ezt a csirát — szerelme óráiban vetette el.

Hallod a fülemile ritmikus dalát. .. látod, mint lebeg a pillangó csodálatos színes mezében . . .

Mily út vezet fel onnan! S mégis ez volt az úljí. A természet mély, sötét világ-bőség-szarujából csorgott le, aeonokon át, — a fény, szín, hang, mindenfajta ritmikus viszony.

Íme, a naptól melegített földön élő lények bukkannak föl. Fényt, hangot éreznek. Először tompán és bágyadtan.

Azután az élet harca, fejlődésük állandó alkatú érzékszerveket, szemet, fület teremtenek nekik. Első céljuk a védekezés. Szorongva mered az állat szeme a környező, fenyegető világba, s figyelni fülével a veszedelmet. Mindenünnen támadás környékezi. Vagy maga támad. Akkor meg minden az ő zsákmánya, amit vad mohósággal vadászott s széttéphet. S íme egyszerre ssáll az egyén életében egy óra, amikor egészen más értéket tart fontosnak. A szerelem órája. Az állat párt keres magának a maga fajtájából. Nem halálra keresi, mint ellenségét, hanem szerelemtől sóvárogva keresi. A szerelem szemével keresi. A szerelem szeme — ez volt az eszmény első szeme. S a szerelem ereje nemzette az első »szépséget« aktív értelemben magán a szerelmesen, ő festette ki a pillangót, ő öltöztette a madarat nászruhájába. ő komponálta a fülemile dalát. A szerelem volt a tükör, amely bár először, csak külsőleg, egy gyújtópontba fogott minden harmóniát, minden ritmust, minden vadul megkezdett szépséget az eleven természetben.

Ím azonban a szellem egyre nagyobbra nőtt.

A külső, látó szemhez szegődött a belső, alkotó szem: a fantázia. S kifejlődött az ember lelke. Az ember önmaga testén nem teremtett már tarka szárnyakat, násztollakat. Mindent belsőleg látott már, fénynek, harmóniának, vágynak, eszménynek képzeletében. Ahogyan nem nőttetett már védőeszköz gyanánt öntestén oroszláncmokat és öves állat páncélját. Hanem lelkével kieszelte és képzeletében látta az eszközöket. De a hogyan keze, amely lágy és képzőerejű maradt s egészen csak agyveijén^f k az eszköze, ezeket a szerszámokat azután valósággal kiformalta kőből, szaruból, fémből, a valóságba bevetítette önálló teremtő erejével és megalapította a technikát, mint a természet minden jövőndő *leigázásának* magját: — azonképen, ugyanazon kézzel megformálta, ami ritmikus képet fantáziája, vágyódása, szépségszomja látott — megteremtette a tudatos művészetet a legmagasabb nemzés értelmében, mint a természet minden jövőndő *kibővítésének* magját.

Évezredekét töltött ezen az úton: Rafael, Madcna és így tovább. A természet új birodalma virul föl: nem csillag, nem szervetlen, nem növény, se állat, nem a szerves értelemben való ember, — hanem a művészet hangjai, alakjai, eseményei. Meleg világ ez, a szerelem lehelletétől izzó, a vad nemzés minden borzongásával teljes. S mégis megdicsőült egyszermind, a föld borújából kiragadtatott s a szellem színekék éhertengerében élő...

»A menyasszony több érdemet szerez isten körül egy csókkal, mint minden bérenc holtig tartó munkájával.«
Angelus Silesius.

Ez a szerelem, amely valamivé lett. A szerelem magasépitménye. Innen, az aranykupoláról kell látnod, hogy megsejthesd, mi volt a kezdete. S ezt az aranyos fényt vissza kell sugároztnod ezekbe a kezdetekbe. Ezért mutattam a tiszavirágok táncát. S a heringraj groteszk, éjjeli képét. Ugyanaz a természeti erő az, mint amely odalent forrong szürke ősvizekben. És amely odafenn, mint a kultúra lótoszvirága, az ég kék tükréből a napba emelkedik. S mivelhogy ez így van, a múltban sem lehet semmi durva. Nemes bimbónak kell látnod. E világon semmi sem marad belsőleg kicsiny. Fény árad vissza ezekre a patakmenti tiszavirágokra, az óceán halaira. Mint a szerelem sötéten küzdő ősllekei, jelentkeznek előtted. Előőrsálmái a szerelem nagy lelkének, amely fölfelé tör. Ez a hal, ez a tiszavirág: Krisztus, Goethe, Rafael. Az evangélium, Faust, a Madonna. Az emberszeretet, a csillagálom, a művészet.

* *

S most szálljunk ismét vissza, le, egészen a mélységbe.

Kezdjük a kezdetnél, amennyire csak lehet.

Beszélgessünk és szemlélődjünk. Csak úgy, szép lassacskán. Ahová éppen világosság vetődik egy darab gyökérre. Tudjuk már, mi nagy dolgok fejlődnek végezetre a kicsiny dolgokból. De hadd csavarjuk le most mindezt a nagyot a lehető legkisebb kék lángocskára a föld gyomrának aknájában.

Addsza kezed; csakugyan aknába vezetlek. Csodás misztériumba. Szedd össze képzelő erődöt és kövess — de ne félj.

„Hiszen, a ki sas, magasba tud szállni s a szeráfokon át ezer mennyen áthatol.“

Angelus Silesius.

Rendkívüli erejű mesterséges fény világítsa be az alvilágot, amelyben máskor mély sötétség lappang. S a tárgyak azáltal, hogy hirtelen felbukkannak a fényben, egyszersmind mesés nagyságot öltsenek.

Tekinteted elvész egy rengeteg boltozatban. A háttér ásító torkából valami különös közeleg feléd. Nagy, csillámló golyó az, amelynek magának nincs fénye, de egészen bevilágítja a mi mesterséges napunk. A golyó nem lebeg olyan szabadon, mint a világegyetem egy csillaga, amelyet a nehézkedési erő a szabad térben egyensúlyban tart. Úgy látszik, mintha az aknába lefelé tolatnék. Ha jobban megnézed a dolgot, az akna fenekéről gigászi, harmatos gabonaföld kalászeit látod fölcsillámlani. A ruganyos golyó lassan vonul ezen a kévén, harmatba fűrésztve és ringatva a kalásztenger halk hullámaintól.

A golyó felülete átlátszó; így hát megvizsgálhatjuk egy kicsit a belsejét. Legkülső rétege egészen átlátszó, mint az óra üvege, szintelen, de meglehetősen vastag. Ennek a takarónak egyedüli struktúrája egyes áttetsző szélein át látszik: szűk csatornák fűródnak a golyó takaróján keresztül s úgy látszik, nyílt összeköttetést létesítenek a golyó belseje és a környező szabad levegő között.

Az egész golyó belseje, főtömege élesen elválík az üvegfedőtől és halaványsárgán csillog. A csatornák

nem mennek be belsejébe. E helyett szilárdabb, szabálytalan elosztású testecskék tömege fénylik, amelyek közé az átlátszóbb alaptömeg szívós, közvetítő folyadékként simul. Egy helyen, körülbelül a középponton, kiemelkedik az egészből, mint egy második, még belsőbb mag-golyó; ez világosabb, mint a sárgás alaptömeg s csak egy pontján van még egyszer áttörve egy sötét testtől, amely ismét az ő vizeiben úszkál, mint ahogy ő maga megint a hátaira. \s sárga golyó nagyobb tengerében. Ebből a legbelsőbb testből egészen finoman elágazva hálósán bogozott szálacskák indulnak ki, amelyek az egész központi folyónak mintegy állvány-alkotmánya.

Lehet, hogy fényünk még mindig nem elég erős; annyi bizonyos, hogy még a legfeszültebb figyelemmel sem tudunk a titokzatos golyón mást fölfedezni, mint ezeket a meglehetősen gorombán szembeeső jelenségeket. De érdeklődésed nő, mihelyt észreveszed, hogy *változások* mennek benne végbe. A belső tömeg lágyága erre utal. S amit tapasztalsz, az egészen különös valami és nagyon titokzatos erőkre vall, amelyek az alvilágnak ebben a forrongó alkatában tevékenyek.

A kis belső golyó magjával együtt, függetlenül az egész golyónak az óriás kévén való lassú előregurulásától, egyszerre csak elhagyja a helyét, amely eleddig az egész test középpontjában volt. Elkezd vándorolni az őt körülzáró főgolyó külső felülete felé. Egyidejűleg körvonalai is elmosódnak, mintha egészen szétfolynék a sárgás főtömegben, — amely mintha kiürítette, fölszívta volna. Am a figyelő tekintet látja, hogy marad belőle valami árnyékszerű, amely bizonyos idő múlva ismét élesebb körvonalakat ölt.

A .ás golyó, vagy legalább utolsó maradéka idő-

közben elérte a nagy sárgás golyó és az átlátszó üvegtakaró határszélét. Amidőn ott újra határozottabb képet mutat, mintha egészen el akarna változni. A hálósövetű és maggal ellátott kerek alkotmány helyett orsóalakú tárgy jelentkezik, melynek két végéről csillagosán sugarak ágaznak ki. Az egyik vége a nagy golyó szélét érinti, a kis belső alkotmány már-már kitör a főtömegeből.

S valóban, külső hegyét nekitolja a főtömegnek, miáltal annak egy része szemölcsszerűen kidudorodik. Azt várod, hogy az üvegtakarót is áttöri. De ez nem áll be. Sőt észreveszed, hogy ez a tető és a golyó sárga főtömege nem borulnak egészen szorosan egymásra, hanem szűk közt engednek, amelybe a szemölcsszerű emelkedés beboltozódhatik, anélkül, hogy a legfelső takarót szétrepesztené.

Vájjon az egész óriási test utánanyomul-e ebbe a közbe? Bajosan. Sőt egyszerre megszűnik az előrenyomulás, s ehelyett egyszerre az egész orsó kettészakad. Egyik fele, amely előretolt szélével a golyó főttestén azt a szemölcsöt alkotta, egészen kicsúszik ennek a nagy golyótestnek kötelékéből: a szemölcs mintegy eloldódik és mint külön kis golyó fekszik már a sárga főgolyó és az átlátszó üvegburok közötti részben.

Az orsó másik fele időközben újra belemerült a nagy golyóba. De élénk mozgása, változása még korántsem szűnt meg. Mindjárt ámulva tapasztalod, hogy ismét teljes, kétvégű orsóvá fejlődött. S külső széle megint szemölcsöt hajt a sárga golyón át az üvegfedő és a golyó között. S ismét kettészakad az orsó. S az első kis golyóhoz, amely mint kitojt tojás úszkál a főgolyó mellett az egytetemes takaróban, ugyanezen a módon egy második szegődik.

A második fölvonás után azonban a belső rész tevékenysége már bágyadtabbnak látszik.

Ez a belső rész visszavándorol régi helyére, körülbelül a nagy golyó középpontjába. Mire odaért a főgolyó, szakasztott olyan központi golyónak látjuk, mint kezdetben. Csakhogy most kettős osztlás után már sokkal kisebb. S vándorlása és osztlása közben nyilván elveszítette azt a korábbi szilárdabb magot, melyet belsejében hordozott.

Az egész golyóban nyugalom áll be. Csak a külső alapját képező nedves kéve felület hajtóhulláma ver még halkán, mint azelőtt. És épp e percben úgy látszik, hogy a golyót olyan pontig továbbította, ahol egy szűk kapun túl a boltozat még inkább kiszélesedik: mintha az akna egy csarnokba torkollanék.

* *

Hová kalandozott képzeletünk? ... Talán egy ősvilág kísérteties hullámozásába néztünk bele — egyikébe a dolgok kezdetén álló kozmikus ködöknek? Avagy egj' planéta rángásaiba, amely még ki nem hült s amely körül a fehér felhőtakaró fővő víz módjára úszik, ahogyan a mi naprendszerünk kolosszusa a Jupiter körül, melynek tulajdonképpeni golyója, mint sötét vörös folt csak néha-néha búvik elő izzóan a fátyolból? Arról a két testről, amelyeket szemünláttára szült a golyó, anélkül, hogy egészen eleresztette volna, talán születő csillagok alkata vált le, mint a mi holdunk, amelyről szintén sejtjük, hogy egykor bimbómódra szakadt el a nagy földtől, anélkül, hogy ennek a földnek búvós vonzóerejétől valaha teljesen megszabadulhatott volna?

Szó sincs róla.

Fantáziánk legmerészebb röptében sem hagytuk el

a földet. Lakott telületén maradtunk. Az emberek nyüzsgő rajában. Ezek közül az emberek közül ragadtunk ki egyet. Egy nőt, egészséges, érett korszakában. S egyszerűen ennek a nőnek bizonyos szerveibe néztünk bele — akkor, mialatt ez a test normális állapotban »élt«, és ezek a szervek éppen különös tevékenységet fejtettek ki. Hogy tudtuk ezt, nem tartozik adologra. Lehet, hogy a jövő század majd készülékeket talál ki erre. Készülékeket, amelyek Röntgensugaraink analógiájára az egész emberi testet zavaratosan élettevékenységei közben bevilágítják, s lehet, hogy minden, még oly finom belső résznek hú kénét vetítik ki egy fehér falra. S egyszersmind ezeket a részeket, és mozdulataikat roppant nagyításban adják vissza. De mindegy, hogy ezt csakugyan megláthatjuk-e egyszer ilyen módon: egyelőre a fantázia teszi nekünk ugyanezt a szolgálatot. Mindent tetszésünk szerint nagyított és világitott meg.

A misztérium, amelynek szemtanúi voltunk, bár még nem láttuk végét, egy női emberi pete jelenségei röviddel vagy közvetlenül annak a nagy eseménynek küszöbén, hogy az emberi ondó megtermékenyíti ezt a petét.

A nem továbbvitele céljából az emberi nőtény éppúgy tojásokat termel, mint a tyúk. Csakhogy ezeket a tojásokat nem rakja ki külsőleg, mint a tyúk: az új kis ember egész fejlődése következetesen végésvégig magában az anyában, az anyaméhben folyik le. Különbözik az emberi tojások, peték, éppúgy, mint a tyúkéi, a női test sajátos szervében, a petefészekben keletkeznek. Minden normálisan kifejlett nő, ifjúságától kezdve, ahogy két tüdőt, két vesét, két agytekét, úgy két petefészeket is hord magán, amelyeken sok ezer pete fejlődik ki, s mindegyikük tudna — kellő

kiérés és megtermékenyítés esetén — új embert létrehozni. A megtermékenyítés, s egy másik ember, még pedig férfi által való megtermékenyítés elengedhetetlen kellék. És éppen, hogy ezt elősegítse, a pete különös változáson megy keresztül, amelynek mozgalmas lefolyásába vezetett képzeletünk.

A boltozat, amelyben körülnéztünk, roppant nagytérben egyike a nő petevezetékeinek. Ezek a petevezetékek a tulajdonképpeni petefészket a méh nagyobb üres terével kötik össze.

A golyó, amely benne felénk mozgott, maga a pete. Életnagyságában szemünk csak éppen hogy meglátná, mint piciny pontot.

Az üveges fedőburok zárja körül a pete sárgáját. Ebben a sárgás főtömegben úszik az úgynevezett csirahólyagocska, amelyen kezdetben még külön csirafolt is látszik.

Föltesszük, hogy ez a pete már levált a petefészkről, amelyen eddig az úgynevezett Graaf-féle hólyagocskákban bimbómódra feküdt.

Most vándorol a petefészkekből a méhbe a petevezeték közvetítő tárnájában.

A nedves gabonakalászkok, amelyek ebbe a tárnába belemeredni látszanak, s golyónkat lágy hullámcsapással vitték előre, a valóságban a csillósejtek finom, szörszerű folytatásai, amelyek a női nemi szerv minden falát befödik és mozgásuk által most az elszabadult, a megtermékenyítés felé siet a petét az anyaméhbe szállítják a petevezetéken keresztül.

Időközben magában a tojásban még utolsó, szükséges érési folyamat megy végbe, amelynek meg kell előznie a várt megtermékenyítést. A pete magja, vagy a csirahólyagocska átmenetileg elhagyja helyét, elváltozik, s kettős oszlás aktusa által két kis test kelet-

kezesét segíti elő az üregbura és tojássárgája között. Ezeket a testecskeket irány testeknek hívjuk. Hogy mi a szerepük, ma még sehogysen tudjuk.

Bizonyos azonban, hogy keletkezésük azt mutatja, hogy a női petében és pedig már a megtermékenyítés *előtt*, eleven, öntevékeny belső élet ébredt. Titokzatos erők teljes erővel működnek, mint egy keletkező világban, s a megtermékenyítés, ha ugyan beáll, már mindent várakozásteljes forrásban talál.

A magyarázatok száraz teréről menjünk vissza újra a dolgok képzeleti képéhez. A pete a vezeték keskeny részén át az anyaméhbe érkezett. Most nagyon drámai, érdekesítő cselekmény fejlődik ki: a megtermékenyítés aktusa.

Nagy golyónk elhagyta az aknát és a csarnokba lépett. Ebben most különös alakú idegen vendégek közelednek felé.

A golyóhoz hasonlítva valóságos törpék. De ehelyett tekintélyes sokaságban és élénk mozgással vonulnak föl. Első tekintetre azt hinnéd: kísérteties békalárvák serege. A vastag fej hátul, szinte közvetlenül, meg lehetőszen hosszú farkban folytatódik. Közelebről nézve a látszólagos fej egyszerű korongnak bizonyul, oldalról nézvést körteformájú és mindkét felületén csészeszerűen mélyített. Nem észlelhető rajta semmiféle belső szerves tagozódás. Ehez a koronghoz, amely nyilván főrésze a kis szörnyetegnek, kapcsolódik a látszólagos fark; előbb vastag, majd egyre jobban hegyeződő fonálként.

Egyelőre a csarnoknak csak egy határozott irányból közeleg rendetlen rajuk.

Mozgásuk ugráló; farkincájuk rezegve követi a test főrészt. Most azonban hirtelen a nagy golyó közelébe

kerülnek. S egyszerre, mintha közös céljuk támadt volna.

Mintha a golyótól valami lehellet, illat terjedne feléjük, ami egy pillanat alatt odavonzza rajukat, mint ahogyan az esti pillangók tikkasztó nyári alkonyatkor rárohannak egy kéjesen illatozó kecskerágó virágra...

Körülnyüzsgik a golyót. Csak most, amikor egészen egymás mellé kerülnek, lesz egészen nyilvánvaló, mily aprók hozzá képest. A golyó feszült üvegtetejének szűk csatornái, amelyeket már kezdetben észleltünk, a farkkal ellátott jövevényeknek elég teret adnak arra, hogy a golyó belsejébe nyomulhassanak. S szemlátomást ez a törekvésük. Csakhamar egyszerre több ilyen, elnyújtózik a csatorna hosszában s borzkutyák módjára bújik le a katlanba. Mintha versenyeznének bújtukban, melyik éri el legelőször az üvegtető és a golyó sárga tömege közt lévő belső teret, amelyben előbb az »iránytestek« rakódtak le.

A rablók egyike elül jár. S ugyanakkor, amidőn látjuk, mint iparkodik ki fejcskájével a csatornából a nyílt köztérbe, magának a golyónak sárga masszáját is meglepő elevenség tölti el.

Mintha ott is egy hirtelen fölébredt érzék jelentené az első vakmerő benyomuló közeledését. Éppen azzal a helylyel szemben, ahol az fejcskáját kidugja az üvegtető csatornájából, a sárga golyó is, mintha elébe küldené, egy halmos emelkedést tol ki feléje a szabad térbe. Egy perc műve, hogy az idegen lény feje megragadja ezt a mintegy feléje nyújtott kezét — s egyenesen a sárga golyótömegnek ebbe az emelkedésébe süllyed. S a tömeg, mintegy maga is kielégítést nyerve, minden oldalról körülzárja, oly szorosán, hogy soha többé el nem bocsátja.

A többi, kissé elkésetten odaérő rabló hiába várja, hogy ő irántuk hasonló előzékenységet tanúsítson a sárga massa. Nem nyújt feljök segítő kezét — sőt: az egész sárga tömeg, alig hogy az az első legszerencsésebb vendég fejestül belesülyedt, mindjárt szilárd külön lepellel vonódik be, amely lehetetlenné teszi, hogy még valami behatoljon puha testébe. Ami kívül maradt ezen az új rétegen, annak reménytelen előszobázás után végül is nyomorultan tönkre kell mennie.

Ellenben a merész győztesnek, az első benyomulónak szemlátomást egyre jól megy a dolga ott benn. Farkacskája még kis ideig ide-oda vergődik azon a helyen, ahol feje besülyedt, de azután mintha az, mint felesleges, egészen elhalna, s minden további mozgás csak a fej belső munkájának látszik. Igen erős belső munka ez.

A megvilágított tömegben egészen jól látni, mint sülyed alá egyre mélyebben az apró, de erélyes vendég s mint zavarja-kavarja föl a sárgás anyagot sokfelé fölragyogó testecskeivel és magocskáival. De nemcsak ilyen szabálytalan kavargásról van szó. Lehet, hogy az idegen valamifajta villamossággal vagy egyéb ismeretlen erővel van felruházva, de annyi bizonyos, hogy egy meghatározott mélységben megszűnik a vad kavargás, s az az erő a szomszédos sárga golyórészecskéket szép, szabályos sugárrendszerbe gyűjti maga köré.

Mintha a golyóban új magocska támadna. S mint ahogy az igazi nap egyre magasabban szöve sugarait az élő lényeket mindenütt fölbreszti, mozgásra serkenti, úgy ez a mélyre rejtett napocska is nöttön-növe egyszerre csodás ébresztő hatást gyakorol magának a golyónak szívében, amely hosszabb ideig egészen téten ül hevert, talán igazán aludt.

Az a kis központi hólyagocska, amelynek sorsát előbb oly behatóan szemléltük, elkezd hirtelen izegni-mozogni. A sárga anyag sugarai egészen hozzáérttek már. A sugarakat szülő s az új benyomuló lényből kiinduló erő most nyilván közvetlenül hozzá is át-sugárzik. S a centrális apró golyóbis elindul s elkezd lassan-lassan a mágikus látogató elé vándorolni. Állatka módjára kúszik a sugárzó tömegben.

De még nem tett meg nagy utat s hirtelen vágyának tárgya is mellette terem már. Az ebihal eredeti fejceskéje attól a perctől kezdve, amikor kis napként sugárkoszorúval övezte magát, egyidejűleg elváltozott egy kicsit: most maga is szakasztott olyan hólyagocskának látszik, mint az a régi maggolyó, csak egy kissé apróbb. S ez az új hólyagocska most sebtiben a központ régi hólyagja felé tart — sokkal gyorsabb tempóban, mint amelyet az elkezdett.

Mihamar elérte vis-á-vis-ját. Az eredeti maggolyó a szó szoros értelmében átkarolni készül vendégét. Ujjakhoz hasonló csápokkal fogja át az idegen golyót — keblére szorítja a barátot, azon a ponton, ahol érintkeznek, behorpad. . . hirtelen eltűnik a két golyó külön képe, egybefolytak, — *együvé lettek*. A sugaras nau, amelyet a betólult vendég hozott magával, teljes koronával áll az újonnan keletkezett, *közös*, centrális golyó körül, — a nagy sárga golyónak épp úgy, mint előbb, megint csak egyetlen, kellő közepén úszkáló belső golyója, egyetlen »mag«-ja van.

* *

Felfogod, mi történt. A részleteket pár szóval meg lehet magyarázni. A folyamat, amelynek most tanúja voltál, egészen a női anyaméh belsejében játszódott le.

tehát ugyanabban a szervben, ahol később a gyermek születéséig tartózkodik és érik.

Ennek az anyaméhnek hordozója a színjátékot közvetlenül, vagy legalább nem sokkal megelőzőleg, egy másik emberi lényvel érintkezett. Ebben a másik emberben a női petefészkek helyett bizonyos más szervek vannak kifejlődve s ezek nagy számban termelik azokat az ebihal féle alakulatokat, amelyeket mint idegeneket, a nő méhébe lépni láttál. Ezeket a képződményeket, a mikroszkopikusan apró, de azért rendkívül eleven testecskéket ondótestecskének, vagy magállatkáknak szokás nevezni. De nem valami különös állatok, hanem az eleven férfitestnek ugyanolyan kis, elvált termékei vagy részecskéi, mint a peték, a női petefészkek elvált részei.

Az átvitel aktusát már ismered. A természet gondoskodott róla, hogy a nő méhét, ahol a pete várakozik, szabad folyosó kösse össze a külső világgal. Ha a magállatkák egyszer ebbe a folyosóba vettettek, a maguk mozgásával fölküzködnek egészen be az anyaméhbe.

Ha a fekvés kedvező, ott egyenesen a friss női pete-sejttel találkoznak.

Egyikük egészen a tojás sárga golyójáig nyomul előre. A pete csirahólyagocskája összeolvad a magállatka fejével... a megtermékenyítés beteljesedett.

Hogy miképen? Ezt láttad a részletekből. A közben érvényesülő s nyilvánvalóan működő erők mibenléte még a modern tudomány előtt is teljes rejtély...

Zárójel közt jegyezzük még meg: képzeleted olyasvalamit láttatott veled, amit valóságos, belső aktusként eddig még a legtalálékonyabb természettudós sem tudott közvetlenül megfigyelni. Ismerjük a női petét,

ismerjük a hím magállatocskát, ismerjük az aktus általános föltételeit, — s ismerjük, — ami igen fontos, a jövendő emberkének a megtermékenyített petéből való későbbi kifejlését. De azoknak az egészen finom, raffinált részleteknek ellenőrzéséül még senki sem nézhetett bele önmagába. Egyet azonban egész biztosan tudunk. A szűkebb értelemben vett megtermékenyítés — a rejtélyes iránytestecskék elválasztásától kezdve a pete sárgája és a mag feje egybeolvadásáig — a magasabbrendű állatoknál hihetetlenül egyforma. Csaknem mindeniknél külsőleg ismétlődik a szakasztott egyazon folyamat s a folyamat lényegében, schemájában — úgy látszik — legkisebb eltérés sincs.

Tehát csakugyan nem ugrás az, ha olyan állatokról, amelyeknél ezt a dolgot egészen pontosan követhetjük, még bizonyos részleteket illetőleg is egyszerűen következtetünk az emberre és képzeletünket ebben az irányban működtetjük. Ilyen állatok pl. a tengeri sünök. Ezek az állatok üveges, átlátszó tojásokat adnak, amelyek az anyatesten kívül s közvetlenül a kutató tudós mikroszkópja alatt mesterségesen megtermékenyíthetők eleven tengeri sün ondójával, íme, mindent napnál világosabban láthatsz. De ha még hozzáveszed, amit az ember közvetlen rokonairól, az emlősökről tudunk, s az egészszet az emberi test bonctani viszonyaiban képzeled el, semmi kétség, hogy az így alkotott kép, durva körvonalakban — hisz én sem adtam többet — az *emberre* nézve is helyes. Tehát!

* *

Ezen a helyen most nem mélyedek abba, mi történik a megtermékenyített emberi petével, s hogy lesz

az kész emberré. Ez részleteiben még hosszú, nagyon bonyolult história. A régi petéből s az új magfejből új, egységes lény lett; az igaz, hogy olyan lény, amely két fél anyagát zárja magába: egy darabka anyát s egy darabka apát. A legközelebbi lépés, hogy a tojás sárgája magjával együtt a takarón belül újra két részre oszlik, azután négyre, s így tovább, mígnem a szerves épületkövek egész rakása áll elő, mikből a gyermeki test csodaháza immár megépülhet. Az eleven épületkövek rétegekké egymásra halmozódnak, s mindenik rétegből határozott szervek és szervsorok állnak elő. Ez az anyag hajlik, szétválk, csoportosul, mint valami boszorkányüstben, ahonnan homonculus készül kikelni.

Egyszerre itt van egy hátgerinc, egy fej, szemek, lábak. Egy ideig még egészében véve csak egy farkkal ellátott szörnyalak, melyből épp oly könnyen disznó vagy nyúl is lehetne. De később ez is elmúlik s íme végül játékszerűen apró, de igazi emberke áll elő, amelynek még csak bizonyos nagyságot és súlyt kell elérnie, hogy az anyával való minden testi kapcsolatát hirtelen megszakítva, a méh nyilasából s végül az egész női testből kivonuljon a szabad levegőre. Ez a »születés« alapjában véve csak befejezi, — amire nézve a »nemzés« tette a határozó, kezdő lépést —: egy új, önálló, életképes ember teremtését.

Az egész folyamathoz még csak egyet kell tudnod. Azt mondtam, hogy a női pete, valamint a hím magállatka egy-egy kis, eleven részecske, amely az eleven női és férfitesttől elszakad. A tudomány ezt a maga nyelvén kissé pontosabban határozza meg azzal a kifejezéssel, amely még többször utunkba fog ötleni.

Azt mondja: úgy a pete, mint a magállatka egyetlen eleven, a szülői szervezettől elvált »sejt«.

Hogy ezt megérthesd, kell, hogy egy meglehetősen egyszerű, de konvencionális közműveltségünkbe még át nem ment természettudományi tényt ismerj meg.

Képzeld el tehát egy nagy házat, egy sereg szobával. A szobáknak különböző a nagyságuk, magasságuk, a bútorzatuk. Ez erre, az arra a célra szolgál: hálószoba, ebédlő, konyha stb. A szobák tehát csöppet sem hasonlítanak egymásra, bár összességükben mind egyetlen nagy háztartás sokfajta szükségleteit szolgálják. Ha azonban a bútorok és kárpit mögött a falat vizsgálod, azokban mindig ugyanazokra az épületalkatrészekre, azaz téglákra bukkanasz.

A fal már most lehet magas vagy alacsony, lehet az szalon vagy folyosó, vagy éppen egy árnyékszék fala: mindig egészen egyforma téglákból áll, amelyek szorosán egybeillesztve, egyberagasztva fekszenek egymáson s belőlük, mint elemi anyagból, épül föl az egész ház.

Most pedig végy szemügyre egy állatot, mondjuk, egy kutyát. Ez is nagy, bonyolult épület a maga nemében. Ha belenézel a testébe, mindenfajta kamrát és folyosókat látsz benne. Itt van a szív, ott a két tüdőszárny, a gyomor, a belek, — szóval a szervek. Ezek szintén nem hasonlítanak egymásra. S rendeltetésük is nagyon különbözik: a szívbe szivattyúződik a vér, a tüdőben megtisztul, a gyomor és a bél a táplálékot dolgozza föl, s így tovább.

S mégis: vizsgálj meg itt is egy ilyen szerv falát. Vágj ki egy darab belet és tedd jó nagyító üveg alá. Hasonlót látsz, mint az igazi házfalban. Ez a bélfal természetesen nem téglákból áll. De bizonyos apró épületrészekből áll, amelyek egyes darabjai kicsiben

csakugyan majdnem apró kövek módjára egymásra ragadva, egészen szabályos rendben építik föl az egész belet, mint ahogy azok a téglák a tömör házfalat alkotják. A mikroszkopikus apróságtól eltekintve, csak az a lényeges különbség, hogy ezek a bélfal-részecskék nem kemény, köves alakulatok, hanem mindannyian lágy, sajátos tömegű anyag-részecskék. A bél ugyanis egy eleven szervezet része, szobája — egy állaté: a kutyáé. S ő is él, amíg csak az egész kutya él. S ennek a kutyának élete, mint minden földi élet, egy igen csodálatos vegyületű s meghatározott természeti anyaghoz kapcsolódik. A bél minden »téglája« ennek megfelelőleg az ilyen életanyag egy-egy részecskéje. E részecskék, csomócskák számtalan mennyiség bői tevődik össze az egész bél és az határozza meg »életét«. Nemcsak a szoba fala tehát, hanem meg is határozza, mi történjék a falak között s ebben persze nagy fölényben van a közönséges téglafal fölött.

Most vedd a kutyának nevezett eleven ház egy másik »szobáját«, teszem a tüdőt. Szemlélj meg a mikroszkóppal egy darab tüdőt. Abban a kutya testének háztartása részére egyéb dolgok végződnek, mint a bélben. S mégis: valamint igazi házunkban ugyanazokból a téglákból tevődött össze a szalon és árnyékszék fala, úgy itt a tüdő falát is téglaszeiűen egymásra rakódó, hasonló, sőt lényegükben azonos, eleven anyag-részecskék rójják össze, mint aminőket a bélfalban láttunk. Persze, a működésük itt a tüdőben más, mint a bélben. De ez nem változtat az alaptényen, hogy lényegükben itt is, ott is az eleven szerv tulajdonképpeni épületkövei.

S az egész kutyát feldarabolhatod a legkisebb bőrfoszlányra, izomdarabkára és az utolsó vércsőpre: mindig az eleven anyagnak ugyanazon alapelemei

fognak jelentkezni, amelyek egészen téglamódra ieküsznek egymásra és épp úgy építik fel az egész kutyaestet, mint ahogy az igazi téglák az igazi házat.

Szót kellett ennek jelölésére keresni, s végül meggyeztek egyben, amely nem egészen rossz, de nem is egészen helyes: az eleven egyes részecskéket »sejtek«-nek hívják, s azt mondják: az egész kutya minden szerve kivétel nélkül ilyen eleven sejtek millióiból és millióiból épül föl — nagy épület, amelynek egységes alkotóköve a sejt. A sejtek élete, szokásai, »munkája« persze nagyon változatos. A bél sejtjei táplálék-nedveket szívnak föl, a tüdő sejtjei a szervezet szükségelte levegőt dolgozzák föl, az agy sejtjei éreznek, megfontolnak, s az egész test háztartását vezetik stb. Amde a sejtek maguk, működésük minden különbözősége mellett is, belsőleg egyformák és valamennyien megtartják az egységes élet téglá-alakképét.

Példánk, a kutya, viszonylag már nagyon magasrendűvé fejlett állat. Vegyünk egy alacsonyabbrendűt, talán egy gilisztát. S ugyanazt látod. Ez sem áll egységes életanyagból, hanem az ő életanyaga is sejtekre tagolódik, s e sejtek számtalan sokaságából tevődik össze teste, minden szerve. Kisebb a kutyánál s nincsenek olyan bonyolult szervei, mint annak. Tehát kevesebb sejtből áll — épp úgy, mint ahogyan a kunyhó kevesebb téglát tartalmaz, mint a palota. De ez az egyetlen lényeges különbség. A láncolat legalján olyan állatokat találsz, amelyek végül egyetlen sejtből állanak. Egyetlen téglá, sík szántóföldre téve, ad egy külön »házat«. Ha ismét a növényekhez fordulsz, ott is a magasabbrendűeket ismét sok millió sejtből látod összetéve: az az olajfa ott minden levelében egész sereg sejtet hordoz, s hány ilyen levelet rázogat rajta a szél!

De most föl hozzád, ember, föl a kutyán túl is. Te is az állattól eredtél, állattani kifejezés szerint ma is igazi állat vagy. Tüdőd, beled, agyad világosan mutatják a régi, hű téglát. Tested, szerveid, egész éned pirinyó sejtek millióinak egyetlen nagy, csodás épülete, épp úgy, mint a kutya, giliszta s az olajfa.

Előbb azonban embervoltod egynémely különleges szervéről beszéltünk. A férfi és nő nemi szerveiről. Ezek is szervek, lényegükben épp olyanok, mint a többiek mind. Akár a női petefészek, akár a bél vagy tüdő van előtted: minden esetben egy szerv van előtted. De úgy a petefészek, mint a hím ondószerve, mind rendes szervek, maguk is sejtekből tevődnek össze. Csakhogy ezeknek a sejteknek itt is megvannak a maguk sajátos szokásaik, csak nekik szánt szerepük, munkájuk az emberi testben. Nem szívnak föl táplálékot, mint a belek, nem szivattyúznak vért, mint a szív. Feladatuk egészen sajátos.

Gondolj megint egy olyan téglafalú szobát. Ebben bolondos kísértet járást. Időről-időre megmozdul valami a falban, a kárpit szétnyílik és egy-egy a falból kivált téglá belehull a szoba kellő közepére. Alig esett oda, már elkezdi kapirgálva mászkálni. Kimászik az ajtón s végül magából a házból. S odakünn mindenféle kaland után, s hogy egy szomszédos ház egy másik elszabadult téglájával állt össze, kis, önálló új házzá nő föl.

Szórói-szóra így van ez a férfi és nő emberi sejt-házaival. A férfi ondószervének sejtfaláról időnkint leválik egy magános sejt és kivándorol az egész házból. És fölkeresi a női házat. Ebben is kivált a peteszerv kötelékéből egy sejt és ez is vándorolt legalább egy darabkát. A két szabad sejt egymásra talál... s hogy mit tesznek azután, azt láttad. Pete és magállatocska,

nem egyebek, mint a szervükről lehullott egyes sejtek. Amidőn a közösülés alkalmával találkoznak és egymásba olvadnak, egy *alapkövet* képeznek, megalkotják az első sejtjét egy új sejtépületnek, egy új szervezetnek: az új embernek.

Ez az egyszeiű tényállás. Persze kell, hogy az újjáépítés ereje meglegyen bennük. S ez nincs meg egyetlen téglában sem. És itt rejlik az élet nagy titka, amelyet már nem tartalmazhatott a téglából épült házról vett durva képünk, de hisz erre nem is volt szükség, mert most csak arról volt szó, hogy a »sejt«-tel és annak a nemzési aktusban való szerepével jöjj tisztába. Tartsd jól észben ezt a dolgot; még többször rátérünk.

„A sas bizvást tekint a napba, te meg az örök villámba, ha tiszta a szíved.“

Angelus Silesius.

Ez tehát — modern szemmel nézve — az emberi nemzés folyamata. Egy új ember alkotása, melynek velejébe oly mélyen pillantottunk, amennyire ezt mai tudásunk egyáltalában megengedi.

Akármely oldalról nézed a dolgot: az a kis, belső nap és a győztes ebihalféle, amely a nap szívecskéjét meghódítja és vele egybeolvad, a szerelem egyetemes problémájának középpontja. Elsősorban az embernél, vzután, abban az értelemben, hogy a természet minden további fölfogása számunkra végtelen sugarakban, mindig csak az egyetlen gondolkozó-központból sugárzik ki., amelynek neve: »ember« — ugyanezt a centrumot látjuk az egész megismerhető világban. Levonhatsz bármit a »szerelem« szóból. A reá boruló kék eget. Mindazt, ami az emberi szellemben, kultúrába,

ideális emberségbe, vallásos áhítatba, harmónia-álomba nőtt belőle. Csak a nemzésnek ezt az egyszerű, reális folyamatát nem vonhatod le belőle, anélkül, hogy az egész fogalom ne haljon meg nyomorultul.

Tudom, hogy egy sereg ember megbotránkozik ezen az állításon. Ők bizonyosan eddigi elbeszélésemet is borzalmasnak tartják. Hagyd őket. Ők sohasem érezték a bölcsészeti gondolkodás okozta mélységes borzongást. Akik sohasem viaskodtak a világgal: »Nem hagylok, míg meg nem áldasz«. Akik sohasem ismerték meg, hogy ez az áldás mindenhol árad, s előtte nincs rossz és aljas. A nemzés aktusa villámmal terhes felhő módjára bölcsészettel viselős. Mit tudnak ők erről! Hisz éppen azok, akik lehangosabban szidják az erkölcstelenséget, amely az ilyen megbeszélésekben rejlik, legtöbbnyire azonosak azokkal, akik a valóságban az aktust valami otromba tréfaként kezelik. Akik sohasem érezték a fenséges és borzalmas komolyságot, amelyet a természet ebbe az aktusba rejtett. Ezek, még ha nem is erkölcstelenségnek, de legjobb esetben tréfának veszik, ha az ember a nemzés filozófiájáról mer beszélni.

Ezek a bárgyúak is érzik, hogy a nap, amely ott izzik az ezüsttenger fölött, valami fenséges; valami, ami az ember lelkét a végtelenbe ragadja. Ez a rengeteg lángcsillag, amelynek erőin kis földünk úgy csüng, mint az a pirinyó fehér vitorla a beláthatatlan sík, kék tengeren, amely Európától Afrikáig nyúlik. Az ő fekete foltjaival, amelybe földünk négyszerese is bele-sülyedne. Vörös protuberanciával, amelyekből izzó hidrogén félmillió kilométer magasságba is szökik a levegőbe. És mégis: az a másik, pirinyó nap, amely magsejtből és petesejtből épül, a maga nemében s te néked nem hatalmasabb és fontosabb-e még, mint az

a lángoló planétanap? Az igazi nap mindennap fölkel fejed fölött és lenyugszik. Iszod erejét. A lábad alatt lévő planétát szorosán tartja pályáján. A téged környező összes dolgok közül a föld után talán a legerősebb *külső* hatalom, amelylyel szemben állsz. Ám te a petesejttel a kozmos *belső életén* csüngsz. Vele vagy belekapcsolva az élők láncolatába. S nemcsak befogadó szerveddel, hanem önnön testeddel. Magad is kozmos vagy ő benne. Ez a nap nemcsak külsőleg vándorol fejed fölött. Keresztezi önnön pályádat, s az ő útja egyszer te rajtad át megyén, szent borzongást okozván benned.

Ha megmozgatsz: a titkok titkát bolygatod meg, az élet és halál problémáját.

Menjünk egy kicsikét tovább ezen a sarkon ...

* *

Biztos tudásunk a nemzés elhatározó aktusáról manapság végtelenül gyarapodott. Korábbi századok emberei oly sötétnek látták reális tényeit. Csaknem oly sötétnek, mint a női test belsejét. Az aktusnak csak előzményeit látták. Nap, hold és csillagok fényében erotikus érzelmek gerjedését a férfi, és nő között, amely érzelmek már a művelődéstörténet évezredei óta, s egyre nagyobb mértékben olyan bűvös-bájos, ideális színezetet kaptak. Látták az érzékek viharát — az egész őstermészetet, amely minden kulturális mezt levetkőzött — a vihart, amely a nemeket szinte egymáshoz préselte egészen a testi nemi egyesülés tetőpontjáig ... Erre összezárult a fátyol. S hónapok múlva, mint valami egészen új, abszolút összefüggéstelen tünetény jelentkezett az »új ember«, előbb kopogtatva, mintha csak valami, az anyaméh sötét mélységeiben meleg takaró alatt működő szerv volna,

— azután ennek az anyának a halál fájdalmaira emlékeztető vajúdásai közepette nagy hirtelen bukkanva elő a napvilágra, amelyre az egész test, szeme, lélekzése, mozgása már tökéletesen elő volt készítve. Hogy azonban mi kötö össze az egyik aktust a másik aktussal, az bíborsötét misztérium maradt.

Ma már ezt jó darabbal elhagytuk. 1590 körül, tehát kereken száz évvel Kolumbus tette után, találták föl a mikroszkópot. Sok sok évtized múlva egy hollandi diáknak mersze támadt, hogy meleg, eleven emberi ondot tegyen a nagyító üveglencse alá. Csakhamar megismerte azokat az ebi-halfajta, ugrándozó testecskéket, a magfonalakat. A fölfedezést megerősítette s tovább magyarázta a XVII. század első, legtekintélyesebb mikroszkópusa: Leuwenhoek. Leuvenhoek bizalmas barátja, Regnier de Graaf egyidejűleg fölfedezte a petefészken levő, róla elnevezett hólyagocskákat, amelyekben az emberi tojások, peték keletkeznek: tévesen magoknak a tojásoknak tartotta a hólyagocskákat. Az igazi tojást, petét azonban csak sokkal később, 1827-ben látta először Bar Károly Ernő, a nagy tudós.

Csak ettől keltezzük a nemzés dolgainak modern értelmű, általános megértését is. Az iránytestek kilökésére és a magfejnek a petegolyó magjával való összeolvadására vonatkozó részleteket csak 1875 óta, tehát a legutóbbi évtizedekben figyelték meg lépésről-lépésre, nagy fáradsággal. De így már legalább van néhány csillagunk, amely az azelőtt teljes éjszakai sötétséget bevilágítja, sőt az analógia már szilárd tejetat is épít az eleddig üres térben. A folyamat, amelynek azelőtt végeszakadt abban a másodpercben, amint a férfitest ismét elvált a nőtől, részünkre csak ettől kezdődik igazában: csak ekkor kezdődik a titkos

munka a magállatka és pete között, amely a szemünk előtt folyt formában csak kezdő processzusa az igazi, a döntő nemzésnek. Az érett gyermek megszületése azután szemünkben ismét csak egyszerű következménye ennek a legintimebb aktusnak.

És még az igazi tényállásnak ez a végtelenül javított ismerete sem változtat lényegében a nemzés filozófiáján, amely csakugyan olyan régi, mint általában az emberi filozófia.

A világnézetek változása során, legalább négyezer év óta hangzik föl hozzánk nagy melódiája, amely soha többé el nem némulhatott, miután bizonyos gondolatmenet egyáltalában fölébredt. Amit ma ebből ismétlünk, mivelhogy még ma is minden bölcsességünk kiindulópontja, túl a mikroszkóp és az élettani elméletek világán, annak magva oly szürke a régiségtől, mint a múmiák pora. Rajta zengenek keresztül az Euphrates, a Nilus, a Ganges hullámai. Ezekhez az ősrégi eszmékhez mérve: Krisztus epigon.

* *

Ez a bölcsészet az emberi élet *legegyszerűbb s alapvető tényeire* szegezi tekintetét.

Az ember, mint egyén, hirtelen ennek az életnek közepette látja magát, én-nek érzi magát, elevennek, aki az időben tudatosan előrehalad. Emlékezetében nem találja léte kezdőpontját. Közvetlenül sem azt nem fogja föl, hogy ő valaha azelőtt nem volt a világon, sem azt, hogy utóbb valaha már nem lesz. De okul. És pedig mindenekelőtt két tekintetben. Maga az élet kérlelhetlenül odadobja őt a *halál* ténye elé.

Határozott időközébe van fogva az egyén. Hiába fejleszti ő szellemi értékét kicsire, vagy bármely nagyra, ez nem óvja meg a mindenütt suhogó kaszától.

Patroklust sírhant földi, de egy szép nap Thersitesnek is el kellett hinnie a halált. Hieronymus Jobs krónikájában olvasod a sikerült tréfát: a nagy halottlajstromot, amely, lehetetlen rigmusba fogva, a világtörténet minden nagy hőjét felsorolja azzal a hozzáállással, hogy *ez* is, meg *az* is mégha a Caesar is. Nagy Sándor is. Aristoteles is. Akasztófavirág Palkó is. És Jobs Jeromos, az örökös theológusjelölt is. Ez tréfásan hat. De a komikum háttérében tragikum rejlik, amely borzasztó komoly valóvá válik, ha elképzeljük az emberek mily hekatombái kaszáltattak már le a legkisebb tekintet nélkül az egyén értékére, vagy értéktelenségére, ideális nagyságára, vagy tökéletes nevetéséges voltára. Az egyes ember léte éveiben megismerkedik diadalmas emberekkel, akik ismeretlen földrészeket vándoroltak be, akik leszálltak az ősvilág aknáiba, akik szemmel-lélekkel beröpködték a tejutakat és a Sinus távolságait. S mit használ mindez a messzeség. Ha a földön nem volna egyéb, mint ezeknek a kutatóknak egyéni generációja: száz év múltán néhány mathuzsálemi, görnyedt, félig vagy egészen aggastyán vánszorogna nyomorúságosan, mint az ember utolsó maradéka, a sivárrá lett, kipusztult földi planétán. Még egy negyedszázad: s beállna a kihalt csillagnak sivatagi csöndje. (Ilyen rémképül látja képzeletünk a holdat, vagy éjfélete kialudt ősnapok fagyos darabjait a világűr mélységeiben.)

Ez az egyik biztos megfigyelés: a halál.

S íme a második. Az ember megismer egy csodás aktust; örök napként sugárzik az reá ugyanebből a világból, amelyben a halál örök árnyékot vet minden reményeire.

Megismeri a *nemzés* aktusát.

Egy nő lángra lobbantja minden érzékét; végtelen

üdvösség áradt át rajta egy-egy percre. De ismét elröpül az, mint a kreatúra minden öröme és ereje, amelyből csak árnyszerű emlékezés marad meg — emlékezés, amely, mint minden más egyéni birtok, végül maga is a halál torkában végzi életét. Ámde a férfi és nő közötti aktusból, függetlenül valami új keletkezik. Új ember. A nemző talán harminc éves. Megéri tán a kilencven évet, azután meghal. Vegyük, hogy a tőle nemzett új ember is betölti a kilencven évet. Akkor harminc évvel éli túl amaszt. S ha élete kilencven éve alatt ő is nemzett, úgy halálát megint túléli valamely idővel az, akinek életet adott a földön.

Ezzel az egyszerű számtani mesterfogással a nemzés megszünteti — legalább összhatásban — a halált.

Az emberiség ahelyett, hogy már az első évszázaddal az örök megsemmisülésbe merült volna, azzal a kis előnnyel, amit időben szerez minden nemzett generáció a nemző generációval szemben, úgy kúszik az évezredekben keresztül, mint egy SZÍVÓS, indás fűtonövény.

A halál és nemzés két alaptényével áll szemben az ember, mióta egyáltalában gondolkozni tud. Ennek tompa sejtelve szállhatta meg már azt a majomembert, amelyet Gábrriel Max festett, amelynek még állati, dagadt, előreugró szemöldökei alól az ébredező lélek első sugarai lövelnek elő. Ezen kezdett tépelődni a durva barlanglakó, a mammutra és megatheriumra vadászó. Majd innen a végtelenbe szövődött a mythus. De éhez a mágneshegyhez vándorolt vissza minden mélyebb, nagyobb bölcs is, aki az ember agyvelejét magasabbra ösztökélte a színigazságok szolgálatában. S a legegységűbb ember is megértette ezt a bölcses, ha ezekről a legegyszerűbb alaptényekről szolt a Ganges szent fűgefájának fekete gyökéroszlopain nyugvó sötétzöld baldachin alatt, amely eleven

templomként zárta be a világot vagy az éthertiszta csillagos ég alatt, Peru kristályos hegyi magaslatain. Khina végtelen, fakó vizein, vagy ott, ahol az izzó sivatag csillogó fata morgánává oszlott szét.

A nemzés úgy jelentkezett az emberi létben, mint egyetlen, kétségtelen, nyilvánvaló formája a *halhatatlanságnak*. Hisz általa lehetett csak szó »emberiség«-ről, nemzedékeken túlterjedő gondolkozásról, általa maradt fenn a hagyomány, nyert fonalat a gondolat tartalma.

»Az ember igazán csak akkor boldog, ha egyéniségét elnyelte egy másik egyéniség.«

Angelus Silesius.

Halhatatlanság!

Az emberi gondolkozás évezredekéi ennek a szónak lobogó fényében egyszerre hatalmasan zengő oszlopokká nőnek, emlékeztetve az egyiptomi híres Memnon-szobor ősi hangjára, amelyről tudvalevőleg száz meg száz utazó vitatkozik, s ma sem biztos, vajjon papok mesterkedése, érzéki csalódás, vagy reális, mechanikai hatás (a *nap* hatása) szülte-e.

Amilyen régi az emberi gondolkozás történetében a halál és nemzés egyszerű tényének filozófiai megismerése, oly régi a halhatatlanság gondolatának két formulája is. Oly két megfogalmazása, amelyek ugyan eszmeileg nem zárják ki egymást, de amelyek a lehető legkülönbözőbb sarkokról indulnak ki.

Az egyik formula szorosán az egyén fogalmához kapcsolódik. Neki az egyén a legmagasabb valami. Az egyén egész, önmagának való világ, amely kifejlik, fölfejlődik. Sötétből és sötétbe. De mindig előre. Ennek a gondolatmenetnek mindenáron meg kell

kísérelnie, hogy az emberi lét két alapténye közül az egyiket teljesen átértelmezze, Nem engedi, hogy a halál a véget jelentse. Az csak sajátos fejlődési fok lehet az egyén földi vándorútjában. Fejlődési fok, amelyet elérve egyszerűen eltűnik azok szeméből, akik még nem fejlődtek ilyen magasra, tehát az élőkéből, — de azért nem tűnik le, nem szűnik meg végkép. Az ötven, száz, vagy még kevesebb évig tartó, szemmel látható élettartam ebben az értelemben csak futólagos konstelláció — mert az egyén igazi csillaga ezredéveken át évezredekig ragyog. Megvan rejtett napja, amely körül forog — szilárdabban, mint bármely planéta, ami látható naprendszerünk körül. A planéta lebukhatik, lángban emésztődhetik meg: a halhatatlan egyén soha. A dolgok ilyen felfogása roppant energiával küzdötte magát át az emberi gondolkodáson. Segítette az individuumok egész dacától, akik föllázadtak az ellen a lehetőség ellen, hogy a világ ez a külső, tarka kaleidoszkóp, örök, míg az Én, amely királyi magaslaton látszik állani ezek fölött a suhanó-rohanó dolgok fölött, egy szép napon hervadt levél módjára essék le a világ fájáról. Segítette az a mélységes érzés, hogy a lét és eseményei akkor logikátlanok lennének, s e logikátlanságot nem vette be az ember lelke. Ez a gondolat felötlött a legcsodásabb ideális gondolatformákban, s felötlött a legbanálisabb alakban is. Platótól kezdve, akinek az egyén földi realitása csak gyorsan elszálló, halovány álmokképe volt egy sokkal magasabb, időtől és tértől független eszményi létnek, egészen a nagy Fechnerig, aki úgy sejtette, hogy párhuzamosan azokkal a mechanikai hullámokkal, amelyek valamely egyéntől sugárzottak ki és mint utóhatás annak halála után is a végtelenig továbbrezegnek a világ mechanikájában, a lélek is

továbbterjed a halálon. S ez a gondolat szerepel abban a szegényes képen: a világ oly iskola, ahol az év végén a tanító osztályoz és megbünteti a tanulókat, akik nem tudtak eleget kapiskálni.

A filozófiai rendszerek jönnek-mennek. Minden új bölcselő egy-egy Sámson, aki ledönti háza oszlopait. Egyházi dogmákat, mik ilyen rendszerek alapján megkövültek, ismét megőröl a gondolkodás vihara, míg meteorok finom poraként szétfúvatnak az üres térben. Értékeld bár a dolgokat tetszésed szerint: annyi biztos, hogy a jelenkorhoz közelítve egyre fenyegetőbb felhőket látsz erre a helyre borulni. Mi ketten ne törődjünk ezzel — hisz mi tudjuk, mily rengeteg kérdés nyugszik alatta. Elég felemlítenünk. Hadd aludják tovább a nagy sphynx, s most nem kérdezzük, hogy a homok, amelybe temetve fekszik, magasabbra rakódik-e. avagy lejjebb sülyed-e? ...

Amde hasonlíthatatlanul biztosan lép porondra az egyéni halhatatlanságba vetett hit mellé a halhatatlanság második útjának megismerése, amely ugyan nem tudja megmenteni az egyént, de megmenti legalább az emberiséget. Ez a nemzés, a szerelem útja.

Lényegében ez a koncepció is ősrégi bölcsesség. Oly közelfekvő, hogy ez természetes.

Az emberi gondolkodás pár ezredéve az ilyen egyseziű és logikus következtetésekkel szemben csakugyan a biblia értelmében vett éjjeli őrség. Íme: egy apa, aki halálos ágyán megáldja kicsinyét, s lám az egész gondolatmenet megadódik vázlatban. Az apa meghal, — amit megint a vázolt másik gondolatmenet szerint lehet tovább magyarázni. De a gyermek él és benne tovább folytatódik a vonal. Sok millió ilyen vonal, amely egymást keresztezi, egybeszövődik, új vonalakat szül: íme az emberiség. A gyermek unoká-

kat hoz a világra, az unoka dédunokákat. S mindig ezen a földön, ez alatt a nap alatt, mik már a legrégebbi ősnek is földet, meleget, világosságot adának. Örök földön, örök nap alatt él az örök ember, a szerelem misztériumából kikelve, amely őt halhatatlanná teszi. Ámde, ha ez a felfogás régi is, annyi bizonyos, hogy mennél jobban közeledünk a jelenhez, annál inkább fiatalodik, s életerősebbé válik. Persze, bizonyos megszorítással. De különben úgy látszik, mintha a felhő itt oszladozott volna egyre jobban szertesztét.

Egy kérdés itt is felötlött,

örök emberiség ...!

örök föld, — örök nap!

Hát van-e egyáltalában valami modern fölfogásunkban, amit »örök«-nek tartanánk?

A régebbi korok néhány száz évvel tekintettek vissza az emberiség múltjába. De szemük még az emberi kultúrát megelőző időkbe sem hatolt el. Ellenben a mai természettudás ráteszi kezét arra a darab barna, hullámoktól kettéhasított sziklára. Ez a szikla olyan időkből való, mikor még nem volt ember... S az egész föld? Nem viszonylagos fogalom-e az is? Egy fénygolyócska, amely az idők mélyéből fölkavarog, elsötétül, »él« és ismét továtűnik. S az »örök« nap nem álom-e, amelyből fölocsudtunk, mióta tudjuk, hogy minden álló csillag egy-egy nap, s hogy az ilyen állócsillagokra is ráborul a rőt ősz, mint a földi tölgyesekre; hogy katasztrófák lángba borítják, miként a villám a fiatal tölgyet, hogy viszont a jeges tér kiszívja a szívők tüzeit, míg a fagyos téli halál dermeszti meg őket?

Valóban, a világ dolgainak ma egészen új képe, egészen új fölfogása tárul elénk, amely a halhatatlanságnak, örökkétartásnak eszméjét is *logikai* revízió alá veszi.

Régekte jámbor és túlfinomult gondolkozók egyaránt híjjával voltak ama fogalomnak, amely ma húsunkká és vérünk-ké vált: ez a fejlődés fogalma.

Legbelső magja *nem* esik ki az »örök« szó fogalmköréből. De e hangzatos szó konkrét képét a végtelen változás, végtelen gazdagság varázsával vonja be. Egyenletes fehér ködbe fénykévét vet, amelyből egyszerre csak virágos, friss lehelletű tájék emelkedik ki, amiben minden eleven mozgás: a fák bimbóba fakadnak, a hegyek nyújtózkodnak, meg-meghasadnak, a tenger magasra dagad és zug és morajlik. S a megváltozott szemhatár mélységes kékje fölött új csillagok virágzanak ki, mintha a hideg mindenség is csodás kikeletre ébredt volna.

A kultúrhistoria amaz egy éjjeli őrsege alatt az emberiség csakugyan örködött. A gondolkozók töprengtek és építettek, eszközöket találtak föl, könyvtárak halmozódtak össze, múzeumok és csillagvizsgálók emelkedtek. Ha ma, ennek az éjjeli őrsegnak végén, azt mondjuk, hogy a nemzés, a szerelem a legláthatóbban kapcsolja bele az embert a Kozmos »örök« életébe, úgy éppen ezekből a fogalmakból: »ember« és »kozmos« ama nagy éjjeli őrseg egész nehéz munkáját is kiérezzük.

Úgy látjuk, hogy a kozmos nemcsak a sötét örökkévalóságba terjed, — amely melódia, de nem kép, — hanem kolosszális igazi térmesszeségekbe és időmesszeségekbe is. Látjuk, mint tűnik elő az emberiség, mint egész ebben a rengeteg, kézzelfoghatóan világos

panorámában, amely szemünk elé tárul a nagy ködnek ebben a fénysávjában.

S *létesülést* sejtünk a *szerelmen* belül is. Nem elég-szünk meg ezzel az egyszerű szóval, hogy »örök«; hanem hajt valami, hogy a szerelmet ott keressük a létesülő, az idők kék tengeréből lassan-lassan, tarka szigetként kinövő kozmosban. S ez az a voltaképpen új, amit korunk a régi, egyszerű tényálláshoz hozzáad.

Arany kötél repül felénk. Próbáljuk meg: kössük hozzá egy kicsit hajónkat; hadd lássuk, meddig érünk. Kétségtelen, hogy modern készségeinkkel biztosabb a tengerjárás, mintha az egyén halhatatlansága felé akarnánk evezni. Ez az ut ma már csalóka Odyszeia. Bűbájos meztelen szirének csalogatják a hajóst s öiialják, ha megadja magát. Cyklopok, akik barlangjukba zárják a gondolkozót, hogy örülnie kell, ha kecskebak hasán kapaszkodva megszökhetik. Circe, a varázsló nő számárrá varázsolja a filozófust. S lotophagok is vannak, akiknek cukros süteményét nyaldosva, örök gondolatálomba merülsz ... örvényünk egyszerűbb, bár nincs egészen a mesés elem hijjával.

Mert *a modern természetkutatás óriási meséjén vezet keresztül.*

Szívárvány káprázik az ég kékjén. A szerelem szívárványa. Egyik végét ragadta meg tekinteted. Ott ragyog a magállatka és pete útján történő emberi nemzés egyszerű aktusa fölött, melynek tanuja voltál. Röptünkben hadd kíséreljük meg, hogy a messzeségben rábukkanjunk az iv másik támasztó pontjára is. Arra a pontra, ahol a szerelem egyáltalában először lép a természettudás fényterületébe.

»Vagyok napporocska, vagyok napgolyó. A porocskának mondom: maradj! s a napnak: vándorolj tovább! Vagyok hajnalpír, vagyok alkonyat lehellete, vagyok berki szellő, tenger dagadó hullám.. Vagyok árbo, kormány, kormányos, hajó s vagyok korálszirt, amelyen zátonyra kerül. Vagyok fuvola hang, vagyok ember lelke, vagyok kösziklája, érc aranyosi.támlása. Vagyok mámor szőlőfűl t, sajtó és must, maga a mulató, csapláros és kristályserleg. Gyertya, s a mely körülkerengi: a pillangó. Rózsabimbó s a tőle ittas fülemile.*)

Valamit a modern természetbúvár szemével nézni annyit tesz, mint olyan térbe helyezni azt, amelyben a tér milliója, a mérföldmillió uralkodik. S annyit tesz: oly múlt fölé helyezni, amelynek számoló egysége az idők milliója, az évmillió.

Azaz aranyos csillagszögekkel kivert kék kristályharang, amelynek boltozata oly barátságosan borult az antik emberre, mint egy üvegház, amelyben a hűséges égi kertész fajgyümölcsöt és paraszgyümölcsöt tenyésztett emberformában: már porrá tört. összetört egész seregévé az egyenként csillámló világporocskáknak. S ezek közt nyúlik el a fagyos-hideg, levegőtlen szabad tér. S e porocskákat csak azért látjuk porocskáknak, mert a tér közöttük és közöttünk a mérföldmillió uralma alá kerül.

Túl a mérföldeken azonban gigászi napok állanak, miktől óriás folyamokban ömlik a fény, — ömlik, egyre ömlik a mindenség legtávolabb világaiba is.

*) »Ich bin das So-nenstäubchen, ich bin der Sonnenball;
Zum Stäubchen sag' ich: bleibe! und zu der Sonn: entwall!
Ich bin der Morgenschimmer, ich bin der Abend auch,
Ihr bin des Haines Sausein des Meeres Woge schal.
Ich bin der Macht, das Ste er, der Steuer mann, das Schiff,
Ich bin, woran es scheidet, die Klippé von körül.
Ich bin der Hauch der Flote, ich bin der Menschen Geist,
Ich bin der Funk' im Steine, der Goldblick im Metall.
Ich bin der Rauch d e Rebe, der Kalter und der Most.
Der Zecher und des Schenke, der Becher von Kristall.
Die Kurz' und der die Kerze umkreist, der Schmetteling,
Die Ros' und von dtr Rose berauscht die Nachtigall.«

(Rumi perzsa költő után Rückert.)

S hihetetlenül gyorsan ömlik ez a fény: egy másodperc alatt negyvenezer mérföldnyire gyöngyözik ki hulláma a térbe. S mégis már négy évre van szüksége, hogy a hozzánk legközelebb fekvő állócsillagokról földünkre, látókörünkbe érkezzék. Ez a csillag a leggyönyörűbb s legfényesebb a kettős csillagok között, a déli égen, ott ragyog, ahol a Kentaur csillagképe lángol. Az a négy fényév — a másodpercben megtett mérföldszámnak megfelelőleg — azt jelenti, hogy a csillag igazi távolsága tőlünk több billió mérföld. Pedig a firmamentum annyi myriád állócsillagja közt a hozzánk *legközelebb fekvőnek* tartjuk! Másokról csak évszázadok után jut el hozzánk a fény. Lehet, hogy ma, amidőn látjuk őket, már egészen más a képük, mint akkor volt, amidőn a végre most hozzánk ért fénysugár kiindult belőle. S ha viszont ott ki tudják kémlelni földünk bágyadt fényét, úgy a föld évtizedek, évszázadok előtti állapotában mutatkozik az nekik: vasutak nélkül, Eiffeltorony nélkül, Suez-csatorna nélkül, a Sunda-uton a Krakatau-szigettel, azelőtt a borzasztó vulkánkitörés előtt, mely 1883-ban légből röpitette. Lehet, hogy más csillagok távolsága a fényévek ezreire megy — s ez évek mindegyike 365 napból, s e nap 24 órából, az óra 60 percből, s a perc 60 másodpercből áll s minden másodperc egyenlő negyvenezer mérföld távolsággal... Röviddel ezelőtt még ilyen távolságokba gondolták az u. n. ködfoltokat, a vad gáz-tömegeket, mik gyakran még csak keletkező világrendszerek szabályos embrióinak színezetét öltik föl. Ma ellenben már kételkednek ebben, s lehet, hogy éppen ezek az alaktalan égi ködök részben közelebb fekszenek hozzánk, mint ahogy sejtettük. De egyre megy: a mérföldek száma már egyes, még félig

meddig mérhető álló csillagok távolságára nézve is oly rengeteg, hogy kielégítheti még a legmerészebb konmos-fantasztát is.

S ebbe a térbe dob bele téged a természetbúvár, — beledob, mert mi mindnyájan férgei vagyunk ennek a vastag golyónak, amely időtlen idők óta vettetett belé a térbe s mindezeknek a közelebbi és távolabbi ezüstös világoknak ezer és ezer fénysugárától bevilágítva, futja meg hosszú, eliptikus pályáját ugyanazon törvény szerint, amely rajta egy ágyúgolyót röpít.

Épp ily óriás valami az idő. Midőn az emberek még a misztikus kertész derék üvegházi gyümölcsként csücsülének a bátorságos, kék kristálybura alatt, a múltba való számolás is egyszerű multság vala. Egy pár évezreddel számoltak visszafelé. Ott azután a legbüszkébb arisztokrata törzsfa is véget ért. Eltűnt a népek nyüzsgése és partnélküli kékségből tarkabarka virágos kert merült elő. Ádám és Éva csókolódtak a világ hajnalának szent csöndjében, csak a kigyó csúszott hangtalanul, s vele az eljövendő idők minden mondhatatlan nyomorúsága a harmatáztatta paradicsomi réten. Még egy arasznyi idővel hátrább nézve: az isten beledobta a földet a térbe, a napot oda a firmamentumra, azzal a grandiózus teremtoi lendülettel, amelyet Michel Angelo, a sixtusi kápolna mennyezeti képét alkotván, a keresztény-dogmatikus korszak összes hívői és hitetlenjei közül teljesen talán egyedül érzett át önmagában, s egyedül adott művészileg vissza.

A mai kutatás nem ezt a halhatatlan mennyezeti képben megtestesült művészetet és egyéni képzelőerőt haladta túl. De vad kezével azt az ideális megnyezetet szakította be, amely egy állítólag igazi

történeti hagyományon végighúzódott. Az emberiség ama néhány ezredéves múltja, sőt ama pár napos mesés teremtői dobás mögött kaput tört, amely ismét igazi végtelenségekbe vezet. Most idő-milliókba, nem tér-milliókba. A szigorú történeti fejlődés idő-millióiba.

* *

Vedd hozzávetőleges mértéknek, hogy az egyiptomi vén Kheops, akinek nevét viseli a nagy pyramis, a már kétségtelenül magas kultúra műve, kb. 3000 évvel Kr. e. élt, tehát kereken 5000 évvel a mi időnk előtt. Kheops idejéből való fölíratok olyan templomokról szólnak, amelyek a mesés őskorban épültek, a sivatag homokjába temetettek, s az időtáj t újból feltaláltattak. A nagy sphynx Kheops korában már oly régi volt, hogy ki kellett javítani. Mily távoli időbe vész *itt* már az emberi kultúra, amely olyan műveket teremtett, amik előtt még ma is csodálattal állsz és megborzongsz attól az érzéstől, hogy nem tudtad volna megalkotni...

Legmodernebb kutatásaink pedig így még sokkal egyszerűbb, régibb őskulturával ismertettek meg, amely még nem használta a fémeket, kőszközökkel segített magán s azokkal gigászi állatokat ejtett el, amelyek az írásos hagyomány kezdetekor már teljesen kihaltak. Ez az őskultúra, amelynek egykori létét Középeurópában maradványokból kétségtelenül kimutatták, viszont maga is egy korábbi időbe vész; a modern geológus jégkorszaknak nevezi azt. Egy tetszetős csillagászati számítás szerint a tetőpontja ennek a jégkorszaknak, jobban mondva jégkorszakoknak, — mert egy közökkel, szünetekkel s ismétlődésekkel lejátszódó folyamatról van

szó — mintegy százezer évvel teendő Krisztus születése elé. S mégis az emberi koponyák, amelyek ennek a magában is roppant hosszú jégkorszaknak határáról, vagy talán egészen a kezdetéről találhattak, nem valami nagyon hasonlítanak a majoméhoz. De más oldalról szilárd elméleti megokolás kimutatta, hogy az embernek majomhoz hasonló állati formákból kellett erednie. A tertiárkorszak végéről, tehát a jégkorszakot s azt a Kr. e. 100.000-ik évet kétségtelenül ismét százezrekkel megelőző időből ma ismerünk egy jávai majmot, amelynek már szabályszerű emberlába volt, azzal nyilván oly egyenesen, kétlábon járt, mint az ember. Föltehetjük tehát, hogy az ember akkoriban lőn emberré. Lám, mily messzire vezet vissza már ez is, — pedig az ember a föld minden nevezetesebb állati formái közt kétségtelenül a *legfiatalabb* terméke a földnek.

Ama tertiárkorszak első felében Németországban még magas pálmafák meredtek az égnek. Magnólia és örökzöld tölgyerdők egészen a ma már teljesen sivár sarki sivatagokig terjedtek. S mégis, maga a »tertiár« szó, amely a földtörténet *harmadik* nagy korszakát jelöli, mutatja, hogy már egy későbbi, viszonylagosan fiatal korszakról van szó. Mérhetetlen idők választják el a Jura-korszaktól, amidőn a mai Jura-hegység vízszintes iszapréteggént rakódott le a tenger mélységeiben, — az iszap később megkeményedett, a föld kérgének építőerői lassankint fölhalmozták, míg hegyként emelkedett ki a vizekből. A Jura-tengerben úszkált az ichthyosaurus, melyet a tertiár-korszak már nem ismert. S így megy ez tovább, vissza, egyre vissza a földi dolgok szürke őskorába. Vissza a kőszénkorszak páfrány erdeibe, amelynek megkövült részeivel, mint gyakorlati geo-

lógusok, ma tüzelünk. Vissza, valamíg elérünk ahhoz a korhoz, amidőn először tűntek elő egyáltalában szerves lények. Bizonyos, hogy ez millió és millió év. Már pedig ez is csak egyik foka, bizonyára igen magas foka a végtelen lajtörjának. Vájjon a föld előbb izzó volt, — előbb laza világanyagból kellett-e összegomolyodnia, — volt-e valaha a dolgoknak olyan ősi állapota, amidőn még minden planéta egy anyag volt a nappal — volt-e még távolabb egy kor, amidőn a nap még maga is alig hogy kivált a világ-egyetem rendszerének kozmikus kohójából?... A legszárnyalóbb gondolat sem tudja már világosan fel-ölelni ezeket. S bizonyos, hogy az idő szárnyalása is ellankad eddig. Millió és millió évek szürke tömege todul vissza, vissza a beláthatatlan időbe, miként amott belevesztünk a beláthatatlan térbe.

»Íme új mennyet és új földet akarok teremteni.« Napjainknak csakugyan megadatott az új menny és az új föld, mikről egykoron a próféta látománya szólt. Új tér, új idő. Ilyen környezetben a régi fogalmak maguktól új ábrázatot vesznek föl. A legpirinyóbb dologra is ráesik ennek az igazán új kozmosznak visszfénye; önkéntelenül keressük csak most kozmikussá vált értelmüket. Ez a gránittömb talán tanuja volt a föld fejlődésének tüzethányó őskorában. Ez a darabka pala akkor keletkezett, amidőn az ichthyosaurus korállfenéken kalózkodott. Ez a meteorvas-szilánk a tér mélységeiből való, talán Sirius-távolságokat futott meg, talán egy világ romdarabkája, amely sokkal, de sokkal minden földi kultúra előtt virágzott, s ő is hordozta a maga embe-reit s az ő vágyaikat — míg az elnémult, szürke régiség valamely órájában pirinyó pozdorjává repedt. S ez a világ oly távol állott tőlünk, hogy fényét talán

még ma is látja szemünk, amelyet Ősidőkben lövelt ki, midőn még *volt* ez a világ . . .

Az emberiség legnagyobb, legmélyebb dolgainak mennyire új folyást kell kapniok az ilyen tényállás mellett. *A szerelemnek* is.

A szem most már őt is az idő millióiban, a tér millióiban keresi, kutatja.

Stuttgart városában van egy kis, szentelt hely — szentelt a természettudósnak. Falai egyszerű fehérek, minden díszítés nélkül. Hosszú szekrényekben sötét kőzetdarabok vannak elhelyezve: kutató szemed határozott körvonalakat lát meg rajtok, amelyek állatok többé-kevésbé összetört csontvázaira emlékeztetnek. A fekete Jura-pala lemezei ezek, a sváb Alpések aljáról. A lemezeken pedig kövületét látod egy nagy, tengerlakó hüllőnek, erős uszonyokkal, óriás szemekkel s borzasztó fogsorú krokodilus-szájjal. Ez a szörnyeteg a híres-neves ichthyosaurus, magyarul »halgyík«. A kőzetlemezek, amelyek számadra megőrizték az ő, egykoron nyilván nagyon hatalmas, életerős és imponáló létezésének utolsó maradványait, az óceán mélységeiben mint puha iszaptömeg keletkeztek, amidőn még nem volt Alpes és a nyílt tenger a Földközi-tengertől egészen a svábok földjéig hömpölygött. Ezt a kortőlünk az évek oly sora választja el, amelynek megjelölésére korántsem elég a »millió« szám, hanem annak sokszorosára volna szükség — hányszorosára? Ne foglalkozzunk most ezzel.

És mégis, az ősrégi ichthyosaurusoknak ez az árnyékserege, amely egykor hús és vér vala a földön,

a *szerelemről* regél nekünk. Egy-egy ichthyosaurus bordái közt az anyaállat kedves kis miniatűr-kiadásai fekszenek: világra nem szült kölyköcskék, amelyeket viselő anyjukkal együtt megfullasztott s az iszapba temetett valamely vihar. Az ichthyosaurus nem rakott tojást, hanem öntésiében érlelte meg kicsinyeit, mint a mi sáfrányhasú hegyi gyíkunk. Kétségtelen, hogy ezeket a magzatokat szabályszerű szerelmi aktus nemzette, mint ma még minden hüllőt, minden gerincest. Magsejt és petesejt testi egyesülése. Hím és nőstény közös aktusa, melyet bizonyára heves szerelmi vágy kísért. Az ichthyosaurusoknak legalább egy része kolosszális állat volt: hosszuk elérte a 10 métert is. Ha roppant, függőleges farkuszonyuk erotikus viharban a babokat korbácsolta, hatalmas látvány lehetett. Lehet, hogy a hímek ott is elkeseredett harcot vívtak a nőstény bírásáért, mint még ma is kis mezei gyíkjaink tavaszkor: szabályszerű párbajra állnak ki s nem nyugszanak előbb, semhogy a vetélytársak egyikét a másik harapása megfosztotta ékes farkacsujától. Persze, akkor olyan csaták lehettek azok, amelyekből a tenger, mint a bibliai leviathántól fölforrott, mint egy fazék víz. S a boldog győztes talán úgy végezte a keservesen meghódított nősténynyel vad szerelmi aktusát, mint bálnáink, amelyek ugyan nem hüllők, hanem emlősök, de mégis sok tekintetben jobban hasonlítanak az ichthyosaurusokhoz, mint bármely más élő vagy kihalt állatfaj. A hímálna és nőstényálna, — néha két méter, néha több mint 20 méter hosszú óriások — nemzés céljából egyenesen fölállnak a vízben és átkorolják egymást roppant előuszonyaikkal. A hím e közben farkuszonyával csapkodja a tengert, hogy az zúgva morajlik és fő. Valószínű, hogy az ichthyo-

saurusok ehez még bömböltek is, mint közelebbi rokonaik, a krokodilusok. S talán szerelmi mámoruk színhelye fölött ugyanolyan átható mosusz-illat áradt, mint a pázró krokodilusból.

Képzletünk eképp néz belé egy szerelmi idillbe, amelyet igazában már évmilliók választanak el tőlünk. Hogy mily távolban van tőlünk, legjobban kiviláglik abból, hogyha elgondoljuk, hogy az a habhullám, amelyet az ichthyosaurusok egybekelése talán a mai Svábföld tájékán vert föl, egy óceáni korallsziget szirtjén törhetett meg, aminők a mai déli tengerben vannak. A korallok peremére pálpáfrányok, vagy szágópalmák nagy, kemény csomós szárai bólíngattak, amilyenek ma a délszaki földön nőnek s koszorúik ágait adják. Vagy talán ama szép gonko-fák aranyos lombjai hullámzottak, amelyeket ma is még Kína és Japán templomi berkeiben ápolnak, — fenyőfajta fa ez, amelynek mégis világos lomblevelei vannak, különösen kettős levelei, miket egykor Goethe a szerelem jelképeiül vett, minthogy kettőből egyet alkotnak: »Nem érzed-e dalaimon, hogy egy vagyok és kettős...«

* *

Amilyen kézzelfoghatólag feltámad előttünk az ichthyosaurus az ő szerelmével, ugyanígy támadjanak fel: a groteszk szörnyetegek a kölemezeken, múzeumaink üvegkoporsóiban mindazok a mondhatatlanul rut lények, amelyek mostantól kezdve egész az ichthyosaurus koráig tengert, levegőt, földet beúszkáltak, beröpködtek, bemászkáltak. Fantáziánk ábrázolhatja megannyit szerelmi érzelemben, szerelmi aktusokban, szerelmi testtartással — s ez a fantazmagória áll előttünk, hogy a féktelen szenvedély

megreszketteti a földrészeket, megdagasztja az óceánokat s szétforgácsolja az évezredek őserdőket.

Itt robotog egy vörösgyapjas mammothpár a fekete taxuserdőn keresztül, — egészen a mai Berlin tájáig, a mai rixdorfi kavicsbányáig, amikre ma a világáros alkonyati villanyfénye veti mágikusan kék világosságát. Óriás elefántnagyságú kolosszusok rengetik a földet nehéz járásukkal s hosszú orrmányukkal, fület hasogató trombitálást visznek végbe, beharsogva az egész erdőt. S a hímet egyszerre elfogja a pázrás vágya. A fülmirigyei elkezdenek izzadni, az óriás borzasztóan felizgul, úgy hoery brutálisan ront az ellenálló nőstényre. De végül mindketten kedveskedve simogatják egymást orrmányaikkal, míg a szerelmi vihar kitombolja magát a szertelen aktusban, mintha két hegy másznék egymásra. Így teszi ezt ma az elefánt, nincs okunk föltenni, hogy már a mammoth is ne így cselekedett volna! Csak-hogy az ő hosszú, fehér, vadul ivateit agyaraik a szerelmi tusa viharaiban bizonyosan úgy fénylettek a holdvilágban s úgy ide-oda csapkodtak, mintha négy gigászi kígyó tekerődznék föl a rőt szőrös gyapjú durva kettős gomolyagából...

Itt két megatherion, Délamerika óriás lajhárai, olyan szörnyek, melynek hátsó combjai csaknem háromszor olyan vastagok voltak, mint a mammothéi s melyek ülő helyzetben karjaikkal erős fákat tudtak kitépni. Mozdulataik nehézkesek voltak, s ezért valószínű, hogy szerelmük is külsőleg szenvedély nélkül jelentkezett. De bizonyos, hogy a füves rónán, amelynek gödreibe rejtőzött az óvatos őseber, mint fenyegető orkán viharzott végig »ai!« kiáltásuk, a mai lajhárok szerelmi kiáltása, ha a hím és nőstény egymást csalogatta az erdőben, az égi csöndben.

Madagaszkár mocsaras nádasaiba rakta tojásait az óriás aepyornis-madár. Félméterrel magasabb vala a strucnál és lábai sokkal vastagabbak, mint egy erős ököré. Tojása héjába öt structojás tartalma fért bele.

Mily ügygyel-bajjal elégíthette ki szerelmi vágyát a kolossochelys, India tertiár-korbeli földi teknőse, amely húsz láb hosszú s nyolc láb magas is volt. Hisz már a mi kis görög teknőseink sokszor órákig erőlködnek hiába, hogy kőkemény, páncélos törzseiket oly helyzetbe tologassák — az egyiké vízszintesen, a másiké mögötte fölfelé áll — hogy nemi szerveik egyáltalában elérhessék egymást.

S következnek magának az ichthyosaurusnak kortársai, a saurok fajtája: a mesés földi és légi sárkányok. Az iguanodon nevű hüllő, melynek csontvázát Belgium kőszénbányáiból ásták ki, — most két emelet magasságot foglal el a múzeumban. — Ez a 10 méter hosszú test úgy ügetett két hátsó lábára emelkedve, mint a kenguru. Lehet, hogy már meleg vére volt, s bizonyos, hogy már eleven kölyköket szült a világra. Vájjon ezek a mozgótornyok állva ölelkeztek-e, mintegy egymás karjában hintálóztak-e, mint a mi pajzán kenguruink? Lehet, hogy épp ez önfeledt hintajáték közben tévedtek rá vigyázatlanul a mocsaras talajra, s menthetetlenül belé merültek. Ilyen módon egész sorát fődözték föl ezeknek az óriásoknak, amelyek oszlopsor módjára kővültek meg a krétakorszak megkövesült zsombékjai közt.

Végül itt van még az atlantosaurus, a legnagyobb állat, melyet a föld valaha szült. Othniel Marsh aknáztta ki az északamerikai sziklás hegység Juraközeteiből. Csekélyke 115 láb hosszú, két méter hosszú combokkal. Képzeljük el, mennyi hely kel-

lett egy ilyen szerelmes atlantosaurus-párnak aktu-sához — még ha föltesszük is, hogy a hím a nőstény hátára mászott, mint ma a nilusi krokodilusok teszik. Hajlandók vagyunk azt mondani, hogy az atlantosaurus érezte az összes teremtmények közt a legeslegnagyobb kéjt párzás közben.

Ennek az atlaszsárkánynak, amely egy házikót egész kényelmesen hordozhatott volna a hátán, valóban pirinyó agyvelő-kamarája volt, amely legkevésbé sem állott arányban az egész testtel, még ha csak a hüllők testrészeinek rendes méretviszony-latait vesszük is alapul. Ehelyett azonban kiszéle-sedett a hátgerinc ürege, épp a nemzőrészek fölött, még pedig oly hatalmasan, hogy a gerincvelőnek itt háromszor olyan vastagnak kellett lennie, mint a tulajdonképi agyvelő volt. Egyenesen »fark-agy-velő«-ről beszéltek ezeknél az állatoknál, egy külön agy velői ől a medence fölött, amely segített kormá-nyozni a hátsó testrészt, s kivált a roppant nehéz farkat. De önkénytelenül is összeköttetésbe hoztuk ezt a farkvelőt a párzással is: úgy sejtjük, hogy igen hatalmas idegizgalmak indulhattak ki a velő ekkora fölhalmozódásából éppen ezen a kritikus tájékon.

Ezek fölött a nehézkes óriás csúfságok fölött magasan, a levegőég kékjében röpködött az őskreatu-rák legművészbibb, legrejtélyesebb példánya: a csinos kis archaeopteryx; félig madár, szárnyakkal és pely-hes testtel, félig gyík, hosszú farkkal, s hegyes foga-zatu szájjal. Titok, hogy mint szeretkezett. Mint a hogy tollának talán mesésen tarka színei hozzáfa-kultak a solnhofeni pala egyhangú barna színéhez, amely palából származik a két egyedüli példány, úgy fakult, veszett el belőle minden erotikus nyom. De fantáziánk őt is úgy mutatja, hogy madármódra

rakja fészket, s tojásait; mint kergeti a hím a nőstényt a levegőben, mint himbálja a hím kétsoros tollazatú farkát, henegeván szerelme erejével. . . Elmerült mese egy elmerült óceán elmerült erdejéből.

A hajdankor mindezen szerelmei meghaltak, megkövültek. A szerelmesek merő múzeumi csontvázak. Csontvázak és kövületek, amikre a természetbúvár furcsa neveket céduláz.

Bármily heves volt is ama hullók szenvedélyének vihara: a roppant idő ma már úgy elcsitítja, hogy csak távoli, elhaló akkordja marad egy félig-meddig elveszett melódiának. S a melódia ilyen elhaló, éppen hogy csak a fülbe érő hangjaival még sokkal távolabb megy a múltba vissza. Mert az ichthyosaurus, bármily vén, már a földi szerves fejlődés magas fokán áll. Ugyanannak a lajtorjának fokán, amely végeredményében az emberhez is vezet, — bárhogy vitatkozzanak is a részletekről. Valamely részben mindig »a családban« marad itt az ember. S az a lajtorja kétségkívül még messzire folytatódik az ichthyosaurus alatt.

Szeretjük az ismert dolgok utolsó peremét szimbolizálni. Elhagyatott partvidék. Homok, és hullámtajték. És túl rajta az ismeretlen dolgok végtelen ezüstszürke tengere, a horizont pedig a megfoghatatlan örökkévalóság fehérsége.

A természettudós, aki egyre távolabbi múltban kutatja a földi szerves életet, ismer ilyen pontot, még pedig egy igazán létező pontot.

Ez: Svédország. Ott ősrégi homokköveket találsz, a földfejlődés kambriai korszakának legalsó rétegébe

rakódva. A kambriai kőzetek hasonlíthatatlanul vénebbek, mint az a Jura-pala, amelyben az atlantosaurus, archaeopteryx és ichthyosaurus temetve vannak. Ám a kutató vizsga szeme előtt még ezek a kőzetek is felpattannak, úgy hogy nyitott könyvként olvas belőlük. A kövekbe vésődött apró nyomokból, régesrégi, ősvilági tengerpart eleven életét ismeri meg. Az öreg homok, kővé tömörülve megőrizte a legjelentéktelenebb jeleket is, bár évmilliók tornyosultak reá. Íme a csúszómászók, a rákok, csigák nyomai. Amott meg az üveges medúza négykamrás gyomrának keresztszerű, durva homoklenyomata.

A medúzát biztosan partra vetette a vihar, s ott a sekély vízben ment tönkre; ez még ma is testvéreinek s szenvedései osztályosainak halála a Keletitenger partján. Itt van végre ez a firkáláshoz hasonló vonal: a parti öv zöld hínárja rajzolta a legfinomabb homokos iszapba, miközben gyöngéden himbálta őt az áramlat.

Svédországnak ez a vén, kambriai partja, bár magában véve nincs sok rajta, mégis különös vonzóerőt gyakorol a természetbúvárra. Ez az *utolsó* part organikus étellel, amelyet csak ismer. Svédország kambriai formációján túl nincs már semmi növény vagy állatmaradványunk vénebb kőzetretegekben. A legközelebbi még régebbi kőzetek sajátos állapotban vannak. Belső alkatuk egész megváltozott: s ha tartalmaztak is szerves részeket, azok feloldódtak, elmosódtak a tömegben. Itt már nincs kagyló, nincs rákhéj, nincs levéllenyomat. Az a svéd part az utolsó, amelynek közvetlen s kézzelfogható hagyománykincse van. Ott azután megszakad a fonal.

Ki vonná kétségbe, hogy a kambriai parton élt

állatoknak megvolt a maguk szerelmi élete. A rákok, melyek ott mászkáltak, az u. n. trilobiták neméhez tartozhattak; furcsa fickók, amilyen formájúak ma már nem is élnek, de abban a korszakban s a rákövetkezőkben bizonyára megszámlálhatatlan tömegben nyüzsöghettek a tengerben. Csehország kambriai kőzeteiből — bár ezek nem parti vizek, hanem mély tengervíz lerakódásai — a trilobita-ivadékok egész fejlődését megláthatni. Számtalan, pirinyó golyócskákat találni a kőben: kétségkívül peték. S mellettük egész láncolata az álca- és további fejlődésnek, egészen a jól megtermett rákig. Bizonyos, hogy itt is voltak szerelmi aktusok, s azokra tüzelő erotikus érzelmek. Vannak rákfajok, amelyeknél nem minden nőténypetének kell a hímtől megtermékenyíttetnie, hogy új élet fejlődjék belőle — beáll az u. n. parthenogenezis, vagy szűznemzés különös jelensége. De párhuzamosan találunk koronkint igazi megtermékenyítést is. Legismertebb rákjaink: a folyami- és tengeri-rák, a garnéla, a tarsolyosrák ma mind szabályszerűen párosodnak. A megtermékenyített petéket sokszor raffináltan ápolják: a nőtény testének külön tarsolyai és üregei védik a petéket, vagy pedig, mint ezt folyami rákunkról jól tudjuk — a hátsótest függelékein rejtik el gondosan. Lehet, hogy azok az ősrégi trilobiták tojásaikat, mint valami fészekbe, magukásta homokgödrökbe rejtették a folyam szélén, mint a ma is élő molukka-rák, amelynek testalkata szoros rokonságra vall a trilobitákkal. A fiatal, talán már önállóan úszkáló, de még zsenge ivadékok — úgy lehet — egy ideig még együtt maradtak anyjukkal, s veszedelem esetén elbújtak az ő testén: ahogy a mi kis folyami rákjaink is úgy futnak anyjukhoz, mint a csibék tyukanyóhoz.

A kambriai part megismerésünk számára az utolsó, amelyet szerves lények, állatok, növények népesítettek — így hát ennek a partnak szerelmi élete is utolsó állomása a látható szerelemnek, amelyet történelmileg évmilliókig követhettünk vissza a múltba. De ezen a parton túl e tekintetben is megszakad a fonalunk.

Tegyük le egy percre a geológiai távcsövet.

Egy gondolatot kell pótolnunk.

Abból indultunk ki, hogy a szerelem biztosítja az emberiség halhatatlanságát. A modern kutatástól vártuk, hogy új perspektívákat nyit nekünk éhez a régi gondolathoz. S íme, egyszerre csak a kambriai parton vagyunk. Ködszerűen láttuk, hogy még ott is uralkodott a szerelem. De hol az ember?

Az a svéd homokkő, amely egykoron oly finom iszap vala, hogy a csúszó-mászó féreg, a soklábú rák ösvénye is lenyomódhatott benne — vajjon nem tárja-e föl valahol egy emberi láb mély lenyomatát is? Egy meztelen, női lábét? Egy kambriai ősleányét, aki talán a végtelenségbe veszett napsugártól beara-nyozva ott a parton sietett a szerelem gyönyörei elé? . . .

Az ilyenfajta fantáziának egy tetőtől-talpig modern gondolat szakasztja végét. Roppant erejű gondolat; egész világnézeteket szétzúzott már, mint valami leszakadt márványtömb. S a magja mégis oly egyszerű, hogy csodálkozva kérjük, hogy lehetett benne valaha kételkedni.

Ama kambriai ősparton, s ama sváb tropikus óceán mellékén, amiben az ichtyosaurus úszkált, még nem élt ember. *Csak olyan lények, akiknek egykor emberré*

kellett lenniök. Nemzéssel továbbplántálták magukat s az individuum örökké széthúzó irányzatával szemben, éppúgy, mint ma az ember, a szerelem nagy halhatatlansági princípiuma révén tartották fenn magukat. Évmilliók folyamán azután fölvettek az emberi alakot. S ezt tartották fenn ezentúl a nemzés útján.

Egy pillanatra visszatérünk ahoz az egyszerű jelenethez, amelyet fentebb minden szerelem filozófiájának kiinduló pontjául jelöltünk meg. Íme a haldokló apa, aki gyermekét áldja, ez az emberiség, amelyet a szerelem megment az egyén halálán túl. Képzeld magad ebbe a helyzetbe. Nézz az apa s a gyermek arcába. Nem szakasztott mása-e az egyik a másiknak? Mind a kettő ember. S mégis van közöttük különbség. Még pedig nemcsak korkülönbség. Ez a gyermek megllett férfi lesz, s bizonyos vonásokban mégis más, mint az atya. S mint az anyja. Mint szülei, ősei egyáltalában. Új individuum ő, nemcsak abban az értelemben, hogy a maga két lábán jár, ahelyett, hogy szüleivel egész életére, mint azok tagja, össze lenne nőve, s hogy még erőben, s nemző erővel rendelkezve, él akkor is, ha az apa, mint megrogyott agastyán, meghal.

Ő *egyáltalában* individuum, páratlan az őt megelőző, az őt követő s a vele egykorú emberiség közepette. S mégis azt mondjuk: az emberiség benne is tovább él s egyénisége csak egy szerve a szerelem által biztosított halhatatlanság láncán.

Ennek a gyermeknek megint lesznek gyermekei, akik viszonylag mások lesznek. Lehet, hogy ők hasonló környezetben maradnak, s ez az unokák minden különbözősége ellenére is elődeikhez való *bizonyos* szűkebb hozzátartozóságot fog nekik adni, minek ismét más embereken nyoma sincs. De ezek az unokák

talán kénytelenek kivándorolni, új viszonyok közé lépni.

Történelmileg láttuk, hogy keletkeztek új népek a régiek vegyülékéből.

A román népek a világtörténelemnek viszonylag már egész világos napjaiban nőttek így föl. A modern amerikaiak pedig szinte szemünk láttára nőnek, alakulnak eképpen. És mégis: mily távolság választja el már a népeket az emberiségen belül! Elgondolni, amint ezt a legnaivabb bibliaolvasó is skrupulus nélkül megtette már évszázadok óta, hogy az új-hollandiai a ausztrálnéger s az őt kiirtó angol, aki az ő kengerukkal és csőrös állatokkal teli eucalyptus-erdeje szomszédságába odaplántálja a modern, gyárkéményektől füstölgő, vasutakkal körülhálózott, modern politikai szervezetű nagyvárost: eredetileg ugyanabból a nemzetségrendből származnak, amely a nemzés által halhatatlanná vált, — mily merészség, a gondolatnak mely változása!

Igen változása, szükségszerű változása. A gondolatnak fel kell emelkednie arra, hogy a szerelem ugyan biztosítja a nemzedékek halhatatlanságát, de mit sem törődik azzal, hogy ezek a nemzedékek mint egyének, s egyének láncolatai annyira *eltérnek* egymástól, hogy végül, néhány évszázad múlva az unokák és dédunokák a *felismerhetetlenségig* eltávolodnak őseiktől.

A modern természettudós ezt már most csak a végtelenbe általánosítja. Azt kérdi, vajjon az individuumok láncolata, amely egybeköti az ausztrálnégeret és az angolt, nem foglalt-e magába egy formát is, amelyet mi, ha ma élve élünk tennék, kénytelenek lennénk a tropikus erdők embermajmaihoz, a gorillához vagy orangutánhoz hasonlítani, sőt lényegében velők azonosítani?

Minden, amit bizonyos távolabbi ősidőkből ismerünk, e mellett szól.

A jégkorszakon túl megszűnik minden emberi maradvány. Nemcsak az emberi csontok, hanem bármely emberi kultúra nyomai is. Ma a kultúra határoz egész földrészek tájainak külső képéről. Képzeld el, hogy Európa mai talaja az emberi ipar minden rengeteg romhalmazával besülyedt mély kőzetrétegekbe! Ott azután nem látsz már semmit. Csak a szűzi őserdőt, amelynek mesés zöldje ma a magános vándort újonnan felfedezett tájakon körülveszi. S az őserdőben csak az emberi szervezet alatt álló állatokkal. A fák tarka-barka virágai között, ott, ahol a nap finom fénysávokat sző a zöld titokba, majmok másznak.

Miért ne folytatódhatnék bennök visszafelé a ma »emberiség«-nek nevezett generációk láncolata?

Ismét végtelen idő — s pálmáfrányok és aurakariák erdejében hosszúfarkú zacskós állatok ugrálnak s ingoványba rejtőznek, mint a mi csőrös állatunk. Az állatok rendszerében, melyet a mai tudományok verejtékes, de fáradhatatlan munkája megállapított, ezek a tarsolyos és csőrös állatok olyanformán viszonylanak a majmokhoz és a majomfajta emlősökhöz, mint ezek a magasra fejlett emberállathoz. Egy fokkal lejjebb állanak csontvázukat, agy velejüket, s azt a módszert tekintve, ahogy kölykeiket a tulajdonképeni szülés előtt kiérlelik.

A zacskós és csőrös állatok korában, amely körülbelül megfelel az ichtyosaurusénak, épp oly kevésbé éltek emberek, mint abban a vén tropikus majomerdőben. De nem éltek még majmok sem. Lehetetlen-e már most, hogy az, ami később majom és végre ember lőn, akkor zacskós vagy csőrös állat alakjában élt legyen?

S egyre tovább, visszafelé.

Következnek korszakok, amikből legkevesebb nyoma sem maradt ránk a csőrös, a tarsolyos vagy bármely emlősállatnak. Az óceánt azonban már számtalan hal rajozza be. Több mint valószínű, hogy annak, ami utóbb szárazföldön élt, tüdővel lélezett, kölykeit szoptatta s tőlünk »csőrös állat« nevet nyert: akkoriban kopolyú volt a nyakán, uszony a testén. Csőrös állat, zacskós állat, majom és ember akkoriban a halban rejtőzének.

Végül a kambriai parton, ahol vége szakad ismereteinknek, mindezek bizonyosan még féreg valának, olyan állat, ami még testalkatra nézve még a hal alatt áll s mintegy még sokkal egyszerűbb alaprajzot mutat.

Egyszerű fenségben épül föl gondolatsorod lelki szemed előtt. Kambriai féreg és a mai ember szerelmi láncában sehol törés, sehol szakadás. A nemzedékek egymásra következése, a végtelenből máig. De ezalatt lassu-lassu változása az egyének *külső képének*. Olyan változása, a minő téged, mai embert, egy régi kereszt-vitéztől, egy Caesar-korabeli tógás rómainól vagy a zsidó patriarkakorszak pásztorától elválaszt, akiktől számtalan szerelmi história, ölelés és születés szoros láncolata révén leszármazol, anélkül, hogy magad is Jeruzsálem megvívója, szenátor vagy pátriárka lennél. Nem ismerünk kambriai ősléányt, akit azon a ködös határmesgyén szerelem csalogatott. Ámde abban a féregben, amely ott apály idejére aggódva fúrta magát a homokba, megvolt már virtualiter, erőszert a jövőidők minden emberi szüze ...

Csupán Darwin tanításának e lényege menti meg a szerelem által való halhatatlanság tételét a reális geológiai tények fonalán egész a kambriai partokig. Vegyük föl ott ismét a fonalat.

A legősibb part, a kezdet partja! A kambriai part sem lehet ez valójában. Éppen Darwin tana tiltja ezt hinnünk. Az ott talált medúzák, férgek, rákok alsóbbrendű organikus alakzatok, semmint a hangya vagy az ember. De ők is még lejjebb vezető fokok. Még ma is egész sereg lény él a földön, amik sokkal egyszerűbb alkotásuak, tehát a fejlődés schémája szerint lejjebb állanak, mint a féreg és sokkal lejjebb, mint a rák.

A féreg, csakúgy, mint te, szerves sejtekből van összealkotva. Ezek a sejtek testében szervekké rendeződnek; munkafelosztás van közöttük: egyesek ezt, mások amazt a szervet alkotják. A féreg, bár mélyebben áll, mint te, ebben a tekintetben mégis nagyon hasonlít hozzád. Azonban még ma is találsz nálunk élő lényeket, melyeknek már egyáltalában nincsenek szerveik — csak teljesen egyforma sejtek durva halmazából állanak. S még e szervetlen állapoton is tulmegyünk.

Kétségtelenül hallottál már a bacillusról, legalább is arról, ami a kolerát okozza, vagy legalább mindig egyidőben jelentkezik ezzel a kegyetlen kórsággal. Úgy olvasod az újságban, hogy a levegőben, a vízben mindenütt millió és millió hasonló bacillus nyüzsög, amely mind mikroszkopikusan apró, bár nem mind olyan veszedelmes. De mi az ilyen bacillus? Élő lény és éppen eleven élete teszi őt bizonyos esetekben olyan veszedelmessé. De hát állat-e, valami legeslegkisebb féreg? Vagy növény, moszat, gomba? Gombának gyakran mondják, de tulajdonképpen nagyon különbözik attól. Sokkal alacsonyabbrendű a szervezete. Nem illik rá se az állat, se a növény neve. ősbírodalom képviselője, melyből állat, növény származott, melyből mindegyik csak specializáció alapján vált ki. A bacillus *egyetlen sejt*. Az eleven anyag egyetlen részecskéje —

előbbi képünk szerint: egyetlen téglá, amely azonban »egyedülléte« következtében egy-egy különálló pirinyó »háza« képvisel.

Ennél a bacillusnál azután tényleg elérted a legalsóbb, legegyszerűbb, önálló életformát, melyet a mai földön ismerünk. Persze olyan kicsi, hogy függőben marad az a kérdés, nem lehetnek-e még rokonai, amelyek annyira raffináltan aprók, hogy a legfinomabb mikroszkóppal sem láthatjuk már. De a gondolatschémánkban már a bacillus is a legegyszerűbb valami, amit eleven lénynek egyáltalában elképzelhetünk, így hát, ha volnának is még kisebb lények ő alatta, ezek csak nagyságra nézve, de nem alkatra nézve volnának alatta. Úgy gondoljuk, hogy már vele is a zéruspontraj ütöttünk, amiből semmit sem lehet levonni, hacsak nem magát az életet. De akkor ez egészen kiesnék abból az egész láncból, amelynek tőle fölfelé kell vezetnie.

A kambriai parton túl, úgy mondtam, nincs már állati vagy növényi maradvány. Ennek oka nyilván külső: a még régibb iszap- és homoküledéseket különös jegecedési folyamat úgy össze-vissza kavarta, mint a kolbászvágó kés a húst, úgy hogy a szerves formák átszarmaztatása eleve ki van zárva. Fantáziánk azonban nom tartozik okvetlenül engedelmesskedni az ilyen külső és valószínűleg későbbi folyamat parancsszavának. Ha a kambriai parton már férgek mászkáltak és medúzák vettek ki a hullámokból, úgy ezt meg kellett előznie egy olyan időnek, amikor ezek a férgek és medúzák még egyszerűbb állatokból fejlődtek egy teljesen eltűnt őstengerben. S *de facto* kellett valahol lennie egy legvégső ősi pontnak, ahol már csak a legegyszerűbb alkatú lények éltek. Olyanfajták, amiket már nem lehet élesen se az állatok, se a

növények közé szétválasztani, sőt belőlük csak idők folyamán származtak az igazi állatok s igazi növények két párhuzamos törzsként. Olyanfajták, mint a ma még oly óriás tömegekben létező bacillusok, melyeknek egész teste egyetlen, szemlátomást egyforma részecskéje az eleven anyagnak, — egyetlen sejt.

A bacillus is »szeret«, azaz ő náluk is jelentkeznek nemzési s továbbplántálási folyamatok, melyek révén élő egyénekből új egyének keletkeznek. Természetesen egész kezdetleges módon. Rajtok minden olyan »egyszerű«, egyetlen téglából kidolgozott, hogy a szerelem is csak az elgondolható leghígabb extraktumban mutatkozik. Később még bővebben beszélünk róla, most elégedjünk meg az egyszerű ténnyel. A nedves őserő, melyben a bacillusok rajongtak, vagy az ősi víz, amelyben tekerőztek, vagy az ősiszap, melyben mászkáltak: megannyi színhelye volt már bizonyos, legegyszerűbb folyamatoknak, melyek alatt egyének új egyéneket formáltak magukból — volt nemzés, továbbplántálás, volt szerelem. Ez nem kósza föltevés, hanem egyszerű logikai következtetés. Ahogyan a csillagászok a Neptun-planétát az Uranus nehézkedési erőiben eszelt bizonyos zavarokból »kiszámították«, anélkül, hogy még közvetlenül látták volna az új planétát, aképpen biológiai fantáziánk is kiszámítja azt a kambriait megelőző partot az ő tiszta bacillus-szerelmével; tiszta tudatában lévén annak a ténynek, hogy tudásunk annak geológiai nyomait valószínűleg sohasem fogja fölfedezni.

Most azonban bonyolult helyzet áll elő. Darwin vezető kötelén lekúsztunk az évmilliók aknáiba, oly mélyre, a milyenre csak lehetett. A legszövevényesebbtől a legegyszerűbbig. Az embertől a bacillusig. Sőt elméletünkkel már túlmásztunk a tudáson. Ámde

most kritikus ponton állunk. Darwin megszorítja kezünk és távozik. »Kezdetben vala a bacillus.« De honnan?

Ismered a szép indiai legendát. A világ elefánton nyugszik. Az elefánt teknősbékán áll. De ki tartja a teknősbékát? Erre a pap azt feleli: az isteni misztérium.

Íme, mi is itt állunk az ősi bacillussal teknősünk hátán. Ámde a misztérium szó aligha fog kielégíteni.

Igaz, hogy a természettudós utolsó világkérdései szintén a misztériumba torkollanak, legalább abban az értelemben, hogy a tudást koromfekete éjszaka gátolja. Honnan bukkan föl ez az egész világ tulaj donképen, hegy kezdődtek a mindenségben a nagy, alapvető mozgulatok, amelyeket maguk, a nekünk látható természettörvények »fejlődés« képében mutatnak: mindez belecsúszik az általános ismeretelméleti kérdések nagy sülyesztőjébe. Ami gyakorlatilag nem jelent sokkal egyebet, minthogy a titokba süly ed.

Nagyobb baj az, hogy a végső dolgoknak ez a látzólag legtágabb fogalma a természetben sehogysen akar illeni a bacilluspartra.

Ez a part a földön feküdt. Bármennyire más is volt akkor a föld felülete, mint ma, víz és szárazföld, s talán általános hőmérsék tekintetében: kétségtelen, hogy *hasonló* volt a mai viszonyokhoz. Van azután egy közkeletű geológiai föltevés, amely szerint ősrégi időben az egész ió'dgolyó izzó állapotban volt: valószínűs kis nap. Izzó érc gőzei vették körül, amelyek közül a hydrogέα egész oszlopokban szökellt fel. Az ércgőzők olyan atmoszférájában, ahol a vas gőze felhőként lebegett s a roppant forróság miatt nem sikerül többé semmiféle vegyülés az alapelemek között, a legszívósabb bacillus sem élhet már. Hisz, igaz, csak

egy sejtből áll, — de ez az egy sejt magába zárja azt a vegyi szubsztanciát, amelyhez közkeletű felfogásunk szerint az »élet« fűződik, s a mely »meghal«, ha úgy fölhevítik, hogy vegyi összetétele szétszakad. . .

A föld általános izzásának korában tehát a mi értelmünkben vett bacillusok még nem léteztek. Ha a föltevés nem csal, úgy a föld fejlődésén *belül* kell lennie egy időpontnak, amikor az azelőtt nem létező bacillusok fölléptek a földön. S ez az időpont nyilván akkor következett be, amidőn az izzás annyira alábbhagyott, hogy a bacillus életét lehetővé tevő hőmérséklet állott be.

Megismerő eszközeink nem jogosítanak föl arra, hogy az olyan föltevéseket, melyek a föld ősi izzó állapotáról szólnak, megrendíthetetleneknek vegyed. Hisz főtámaszuk csak egy analógiára alapított következtetés. Mert ahova csak földi csillagvizsgálókkal a mindenségbe tekintünk, mindenütt a világtestek fokozatos hűlésének fázisaival találkozunk. Úgy látjuk, hogy a ködfoltok még merőben gázalakú kozmikus képződmények, — ilyenné lenne földünk is, ha az elképzelhető legmagasabb hőfokra hevítenék. Azután sok álló csillag fehér izzó állapotot mutat. Ezekhez viszonyítva napunk, amely a mindenségben csupán szintoly álló csillag, már nincs olyan nagy izzásban. A sárga csillagtipushoz sorozzák és sok csillagász a napfoltokban kezdetét látja egy viszonylag mérsékeltbb hőmérsékű stádiumnak, a vörösizzásnak. Más állócsillagokról ismét meglehetősen bizonyos, hogy csakugyan a vörös-izzásig égtek már. Minthogy a világtér jég-hideg, elég közel fekszik a magyarázat, miért száll alá minden égitesten a hőmérsék az évek megszámlálhatatlan sora folyamán. De szemlátomást minden az izzás maximumával kezdődött. Miért nem a föld

esetében is? Mai parányi alakjában már annyira kihűlt, hogy nem sugároz ki többé saját fényt és mérhető saját meleget. Ez megerősíti az analógiát, hogy a földnek még kisebb darabontja, a hold, bizonyos nyomait mutatja annak, hogy ő talán még tovább haladt már a kihűlés felé, mint a föld.

Ehhez az analogikus következtetéshez sorakozik még más, inkább másodrendű ok. Elképzelünk egy olyan szélső fejlődésmenetet, amely szerint a földet izzó gyűrűként a nap lökte, röpítette ki egykoron. Tehát a föld a nap sarjadéka volna. És a hold a földé. S természetesen maga a nap ismét más állócsillagoké. A szemlélet módjának, amely részleteiben sok nehézségbe ütközik, megvan az a nagy előnye, hogy folyton fejlődések látványát tartja elénk. A föld, a nap, végül minden csillagrendszer és ködfolt, mint sarjai jelentkeznek egyetlen kozmikus óriásfának, amely évmilliárdok óta nőttön-nő. S ha a föld ősiizzása egyik logikus folyamánya ennek a nézetnek, s ha az egész általános logikai okokból elfogadhatónak látszik, ez a következtetés is alaposnak tűnik fel. Van azután még több ok is. Ha csomóba kötöd, meglátod, hogy egyenkint ugyan nem volnának elég erősek, hogy rájuk építsük a napszerűen lángoló ősföld merész képét, de ha összevesszük őket, elegendők arra, hogy a vörös ködben, ami az ilyen ősfantazmagória fölött lebeg, legalább egyelőre jó körvonalakat lássunk.

Képzletünk tehát, ez egyetemes fejlődésre alapítva, messze túlvisz a földi bacillus-ősparton. Csak, ahol ezek a rengeteg rendszerképződések, gyűrűledobások, kozmikus sűrűsödések és hűlések véget érnek, ott borul rá az egészen megfoghatatlan, a misztérium sötétsége. Ezen a szélső fejlődésen belül azonban a bacillus-ősparton túl azonnal a földgolyó vörös-izzó

állapota következik, amely véget vetni látszik a bacillusoknak, az életnek, a szerelemnek.

Vedd még egyszer észbe: már az ősbacillusban benne van az ember. A legrégebb ember, aki egy, a fejlődés révén megváltozott, de belsőleg folytonos nemzési lánc végső tagja. Egészen addig megy vissza a szerelem által való halhatatlanság szoros, soha meg nem szakadó lánc. De azután? Honnan jönnek a bacillusok a föld vörös-izzásának és lehülésének határmesgyéjén?

A természettudós itt császármetszést alkalmaz. Minden, a kambriai kort megelőző évmilliók bacillusától kezdve a mai nap emberéig, minden a nemzés aranyos sorsfonalán fut. Ámde az első bacillus állítólag — ősnemzés útján keletkezett.

Ez a legkülönösebb fogalom a világon. Szemlélődésünknek, amely ma az élő ember nemzésének nagyszerű képéből indult ki és utóbb az aeonok sötét tárnáiba szállt alá, hogy keresse annak legmélyebb értelmét, itt egy percre vege szakad.

»Az atyaistentől származik a természet, e legkedvesebb női arc; az ember szellem, nyomon követvén, mint hű kérője meghallgatásra talál. Szerelmük nem vala meddő. Fenkölt szellemű gyermek született frigyükből. Így hát mindnyájunk előtt nyilvánvaló: a természetbőlcselet isten unokája.«

Goethe, Dante Inferno Camója XI/98 után,

Ősnemzés!

Ha közönséges tankönyvben felütöd a »nemzés« rovatot, rendszeren két meghatározást találsz. Először is ott van az igazi nemzés, tehát az, melynek magad és léted köszönöd. Azután az ősnemzés. Az utóbbinál azt a megjegyzést szokás hozzátenni, hogy ezt még

nem figyelhette meg emberi szem, tehát mai értelemben tulajdonkép nem is fordul elő. Már most többkevesebb darw misztikus színezete szerint a könyv ezt a kijelentést nyíltan vagy tétovázva ismét oda módosítja, hogy történelmileg legalább egyszer kellett léteznie: minden élet kezdőpontján.

Mikor ilyen tételeket olvasok, mindig halkan fülelbe zümmög a Jobs Jeromos kandidátus hírhedt válasza:

»A jó prédikációnak két része vagyok,
Egyik részét senki fia nem érti,
A másikat oszt' érti az ember.«

Annyi bizonyos, hogy az ősnemzés a nemzés egész filozófiájában a legbonyolultabb fejezet.

A tankönyvnek igaza van: ma sehol sincs kimutatva. A vén Aristoteles idejében még egészen kedélyesen vélték látni, hogy egér, bolha mint fejlődik a sárból. A sajtukukacról azt hitték, hogy csakugyan ősnemzés útján magából a sajtból keletkezett. S egész századunk kellő közepéig, sőt tulajdonkép az imént elhunyt derék Leuckert-ig azt hitték, hogy a pántlika-giliszta is te benned szülők nélküli terméke beleid anyagának. Ma minderről tudjuk, hogy esztelenség: padlód egere, ágyad bolhája, érett sajtod kukaca s beled gilisztája épp oly szabályszerűen nemzett lények, mint minden magasabbrendű állat, amelynek léte az élet nagy fájával az egyéntől egyénig folytatott nemzés révén függ össze. De tudományosan exakt kutatás a legalacsonyabb lényeknél, a mai bacillusoknál sem talált ősnemzéses ezirányban minden kísérlete hiábavaló volt. E szerint vagy már seholsem fordul elő ősnemzés, vagy pedig eszközeink túlságosan gyengék arra, hogy felismerhessük, ha előfordul.

De itt van még a kivétel: »legelőször« a föld első bacillusaira nézve. Tehát ezeknél olyasvalamit kellene fölteni, ami őket alapján megkülönböztetné *minden* leszármazottjuktól egészen föl hozzád, ők már végeztek szerelmi aktust a legegyszerűbb nemzés értelmében. De ők maguk nem eredtek ilyesimből.

* *

Ezzel csakugyan odaértünk volna a »szerelem keletkezéséhez«. Képzeld el magadnak az első bacillust víz, levegő, föld határán, tehát a tenger partján, amint »holt« anyagból, valami szervetlen keverékből, hirtelen életre kel. Létesülésének ez a pillanata, amikor minden képességével keletkezett, egyszerűmind a *szerelemnek*, mint ezen képességek egyikének *nagy születési aktusa* is vala. Miért kellett szigorúan véve csak egy bacillusnak lennie, és hogyan teremthette meg magának az u. n. oszlás útján a maga Évját, erről mindjárt többet is beszélek. Biztos tehát, hogy ez az első bacillus az élet Ádámja, de egyben Aphrodité-je is vala.

Több a tréfánál, ha most eszedbe jut a monda Aphroditéről, amint egy ihletett óra kegye folytán meztelen emberi szépségben a habok között kiszáll. . .

Igaz, jó darab út vezet a bacillustól s a magános sejt durva életanyag részecskéjétől föl egy tökéletes, fenséges, szép női testig, melyet a legmagasabb szépség varázsával von be a szerelem. De ez az út adva van magától a szerelem képességétől. A bacillus számtalan utódot nemz, amikre külső körülmények és belső föltételek folyton behatással vannak, valamig a szerelemtől életrekelített egyének myriádjainak láncában az alakatlan szörnyből Aphrodité lőn, azaz egy eszményi szép meztelen női test. A monda ezt csak össze-

tolja egy kicsit, s mindjárt Aphroditét emeli ki a habokból. A természettudósnak éhez még néhány millió évre és az állati formák tréfás sorozatára van szüksége. Az élő lény ugyanis a szerelemtől egyre tovább vitetve az emberhez, fölmenő rendben a következő formákba öltözött: ősi bélállatok, férgek, halak, kételtűek, csőrös állatok, zacskós állatok, végül majmok és majomemberek. De az alapelven ez nem sokat változtat. Kétségtelennek látszik, hogy a szerelem valamikor iszaphból kelt ki, színtelen ősi elő-
idők ihletett napján.

Vidd ezt a gondolatot még egy tapodtat tovább s odaértünk, ahova akartam. Az ógörög mesevilág Aphroditéje a habokban misztikus cselekmény útján keletkezett. Gaia, a föld istennője szüli Uranost, a nemző égi erőt. Uranos nemzi édes anyjával a titánokat. Kronos titán kiheréli apját és nemzőszervét beledobja az óceánba. Egy hullamba sülyed s ebből a habból kél ki Aphrodité... Istenek és csodás rejtélyek ...

Most azonban gondolkozzál, mily okból találta ki a modern természettudós ott az életnek az ősföld vörös izzását megelőző határmesgyéjén az »ősnemzés«
hipothezisé.

Ez a föltevés szigorúan tudományos alakjában a mi századunkban lassankint állítatott föl, még pedig mint a darwini *ellenföltevés* egy másik állítással szemben, amely korántsem tudományos kutatás és gondolkozás, hanem éppen bizonyos miszticizmus és elpusztíthatatlanul SZÍVÓS hagyomány szülötte volt. Ez a rejtély egy ideig hontalanul bolyongott, midőn hirtelen a tudományos geológiában látta meg a mentő deszkát. Előbb a föld ősi tüze lehetetlenné tesz minden élő anyagot a földön. Később megfogható alakban

jelentkezik az élet. Tehát itt — ezt következtették a filozófusok, akik bizonyos vallási hitágazatok alapján állottak — ezen a ponton kellett, hogy a dolgokba a »teremtés csodája« beavatkozott legyen. Az első bacillus csodás aktussal Isten kezéből hullott alá. Tehát — fűzzük mi hozzá tárgyunk érdekében — a szerelem is »teremtett« a föld izzó lakhatatlansága és lehült lakhatósága határán.

Van abban valami tragikus, ahogyan az ilyen ideák századunk folyamán »helyet keresni« indultak a logikus emberi értelemben Előbb sziklaszilárdan állott a vén hagyomány: a hat napi teremtés, — a napot a szó szoros értelmében véve — és benne minden: föld, mennybolt, napfény, féreg, virág, madár, Ádám s bordájából — Éva, minden, de minden isteni teremtés aktusa által, a misztikus és megfoghatatlan birodalmából egyetlen haj itassál a valóságba vetve, mint Michel Angelo képén. Azután jött a tudomány, lassú léptekkel. Életnedvet szíva, erőt rabolva, mint a gonosz tengeri polyp. Nem lehetett már letagadni egy jó darab geológiát, amely roppant időközöket, végtelen földkorszakokat vett föl: egy gigantikus dráma fölvonásai voltak ezek, amelyek az aristotelesi egységek tanát nevetve dobják sutba. Majd sehogyszem lehetett elzárkózni *egy* darab darwini fejlődéstan elől. A »teremtés«, ez a szép költemény, amely a szűk dogmatika köréből a »tudás« világába tévedt, reménytelenül röpködött a geológiai alvilág dörgő vizei fölött. De íme mégis int egy száraz pont! Az »élet« első keletkezésének sötét momentuma. Legalább itt mutatkozott egy abszolút, fejlődés nélkül való kezdet. És a holtra fáradt metafizikai gondolat a világtérképnek erre a száraz pontjára hullott, mint az olyan pillangó, aminőket a hajós az óceánon lát tán-

torogni, — fájó részvétellel gondolván arra, mily könnyen lehet belőle is, ha az elemek megvonják tőle kegyüket, ilyen távolra futó idegen ... És ha Isten semmi egyebet nem tett a föld vajúdásában: itt megvan kezügyének nyoma — itt az ősbacillus előtt. . .

Most azonban az ősnemzés tana támadta meg érelyesen a teremtésről szóló misztikus fogalmak utolsó erős pozícióját.

Itt is mechanikus történetet követelt. Ismered a misztikus gondolatvilágból a szép legendát a kövekről, amelyek megszólaltak, amikor az emberi balgaság hallgatott. Itt is, ahol az élet szava látszólag egészen cserben hagyta, a kutató tántoríthatatlan szelleme a holt anyagot ébresztette föl: fölvette az ősnemzést, az első élet keletkezését csodás és rejtélyes beavatkozás nélkül, egyedül az élettelen, de törvényei révén fejlődéssel viselős, szervesetlen nyersanyagból történt kifejlés útján.

Ezt az ellentétet egészen föl kell szívnod, hogy teljesen megérthessed, mit akar tulajdonképpen a tudományos értelemben vett ősnemzés és mit *kell* akarnia. Hogy kiküszöbölhesse a misztikus erőszakos aktust az ő indokolatlan hirtelenségével együtt, már eleitől fogva következetesen a fejlődés eszméjét kell elfogadnia. Az ősnemzésnek semmiesetre sem szabad ugrást képviselnie: hídnak kell lennie.

Ha ezt tisztáztuk, úgy nézetem szerint az ősnemzés kérdése sokat veszít idegenszerűségéből. Hasonlíthatlanul ruganyosabb lesz; nyílt kapu a további gondolkodás felé, nem pedig lakat. És ennek szerelmi problémánk is hasznát látja.

Gondold át a következőket:

Ha ezt mondom: a szervesetlen, élettelen és az élettől

idegen anyag egy szép napon bacillussá. eleven sejté lőn: ez ugrás. A két dolog az ilyen fogalmazás mellett merőben különböző. Ámde én egy aktust teszek föl, amely az egyiket a másikká teszi. Ez csak erőszakos cselekedet lehet.

Másképp áll azonban a dolog, ha azt mondom: a bacillus »kifejlődött« a szervesből, mely még nem vala bacillus. Ezzel eleve fölteszem, hogy a kettőben van valami rokonság. A szervesből *lehetett* bacillus. Tehát már magában kellett hordania ennek föltételeit, éppúgy, a hogyan bacillusból sem lehetett volna soha ember, ha a bacillusban nem lett volna valami, ami az emberrel bensőleg rokon, ami az emberre vezet. Ha tételünk egyfelől a bacillust természetszerűleg kelti ki a szerves anyagból, úgy másfelől szükségkép magába a szerves anyagba bele viszi ennek a bacillus-létnek, tehát magának az életnek bizonyos előfeltételeit. Hogy élet származzék belőle oly formában, mint a minő a bacillusé, kell, hogy a szerves anyagban magában bizonyos lappangó kezdetei, lehetőségei meg voltak légyen. Persze nem valóságos beskatulyázás útján, mintha a bacillusok a »holt« természet titkos kapszuláiba lettek volna zárva öröktől fogva. Hanem mint lehetőség, mint képesség, hajlandóság, amely a körülményekhez képest fokozható volt és fokozódott is.

Hogy élet fejlődjék a szervesből egy ponton, hogy a mi esetünkben bacillus kifejlődhessen az éppen lehűlt földön, szükséges, hogy ezt a »szerves« nagy, átfogó egyetemes fogalomnak gondold, amely az u. n. szerves és élő dolgok gyökereit is *kezdetől fogva magába foglalta és máig is magába foglalja*.

Ennek részleteit azután ezerféleképp festheted ki magadnak.

A szemünkkel látható szerves természet, mint tudod, egy sereg szilárd alapanyagra, elemre oszlik. Ilyen elem az arany, ilyen az ólom, az oxigén a levegőben, a hidrogén a vízben, a nátrium áfában, a kéneső hőmérőnkben stb. Ezek közül azután kiválaszthatnál egyet, s azt mondhatnád, hogy eleitől fogva ez az élet lehetőségének különleges forrása.

Egy ilyen elem csakugyan feltűnő, sőt határozó szerepet játszik minden szerves anyagban, minden sejt életében s működésében a bacillustól kezdve az emberig: ez a szén. Azt hihetnéd tehát: ez az ősi életforrás.

Midőn a föld még fehéren izzott, mint a Sirius és borzalmas kohójában nem tűrte meg az eleinek vegyülését, tehát minden eleven bacillus sűrűfolyadékú sejtömege sem lehetett még benne — e föltevés szerint az izzó atmoszférában szabadon lebegő szén lenne az életnek s a jövőbe mutató fejlődésláncnak az a szeme, amelyben meg volt a lehetősége a bacillusnak, ahogy a bacillusban meg volt az ember lehetősége. Alig szállott le a hőmérsék és tett lehetővé kellő számú vegyülést a földön, a földi szén egy része csakugyan azonnal sejté, bacillussá, szűkebb értelemben vett »élet«-té lett.

Már ez az egyszerű nézet, amelyet abból a néhány támpontból, mivel egyáltalában rendelkezünk, nehéz megingatni, magától óriás darabbal visz téged tovább.

Bizonyos, hogy a szén a természet többi elemétől különbözik határozott sajátosságai révén. S mégis az elemek közé számítod, amint a hangyát és majmot is ugyanabba az »állat« rovatba sorozod. Hangya és majom sokban elütnek egymástól, de sok tulajdonságuk mégis bizonyos rokonságba hozza őket. Sőt

Darwin egyenesen megmondja: törzsfaviszonyban, történelmi kapcsolatban állanak egymással, bár ma, mint nagyon távoli atyafiak a törzsfák két, egymástól messzeeső szélső ágán vannak. Épp így áll a dolog az elemekkel, az arannyal, vassal, kénnel s szénnel. Némelyik közelebbi, mások távolabbi viszonyban állanak egymással. De bizonyos, hogy van rokonság közöttük, vannak rokoni fokok, végül van valami, ami mindnyájukkal közös. Darwini fejlődési eszmék, miket józan kritikával alkalmaztak a modern vegytanra is, meggyőznek arról, hogy az általános rendszerbeli rokonság minden valószínűség szerint törzsbeli rokonság is.

Sejtjük, hogy az elemek mai sora történelmileg, csoportokban, egymástól fejlődött. A mai spekuláló vegyész majdnem úgy álmodik megint, mint a vén alchymista, (csak hogy módszeresebben) arról, vajjon a most oly élesen elválasztott alapelemeket nem lehet-e egyszerűen egymásba visszafejleszteni, s végül nem kellene-e azoknak egyetlen őanyagba olvadniok, ha roppant hőfoknak tennők ki őket? És a csillagász, aki az állócsillagos égbolt bizonyos óriás napjaiban a spektrálanalízis útján egyre kevesebb elemet talál, valámíg az egészen laza ködfoltokat már csak két-három ilyen elem felhőjének látja — azon töpreng, vajjon nem ilyen őállapotok vannak-e szemünk előtt, midőn még csak néhány alapelem fejlődött ama sok helyett, melyek a mi már kevésbé izzó napunkon és hideg földünkön jelentkeznek?

Így hát, ha a hajdani fehéren izzó földön és napon túlmegyünk, a te szemed is élettartalmával együtt bajosan marad elszigetelve, — belefolyik ő is az alapelemek végtelen, kozmikus fejlődési pályájába. S ekkor külön tulajdonságai, egyénisége, amely csak egy

állomása volt az egyetemes fejlődésnek, kell, hogy belemerüljenek, belevesszenek ebbe az egészbe.

Így, végül az a lánc is, amelyen fönt a bacillus vala, a szénre való korlátozással együtt, behull a mindenségbe: a nagy, utolsó misztériumba ...

Elmélkedésed azonban ezt a célt szem előtt tartva, kezdettől fogva más útra is térhet. A szénre való különös tekintet nélkül egész általánosságban kiindulhatsz abból, hogy ezt mondod: *minden* szervetlen anyag eleitől fogva bizonyos mértékben már »élő«. Aszerint, hogy milyen külső eshetőségek érték, blőle az élet határozott formái támadtak. Ilyen életforma képviselője a mi lehűlt planétánkon a bacillustól az emberig terjedő lánc, amely az itt adott életfeltételekhez a legjobban alkalmazkodott. De ez a nekünk látható szénsejtvilág, melyet a föld lehülési stádiumától kezdve szemlélhetünk, a valóságban csak *egyetlen* útja a feljebbfejlődésnek a között a *számtalan* között, amelyeken a feljebbfejlődés egyáltalában lehetséges.

Ha képzeleted tovább kalandozik, kifestheti magának azt is, hogy végtére a bacillussal kezdődő vonal is már mint fejlődésforma, más vonalából eredt, amelyek már alkalmazkodás, még pedig nem viszonylagosan hűvös, hanem még izzó körülményekhez való alkalmazkodás eredményei. Lehet, hogy már a vörös-izzás korszakában is létezett az életnek egy vonala, persze olyan anyagokhoz, s anyagegyesülésekhez kapcsoltan, amelyek ilyen hőségben is bomlás nélkül kitarhattak. És így tovább, vissza. Eszerint a mi egész »életünk« határozott sejttanyagával, egészben véve egy bizonyos hőmérsékhez való más alkal-

mazkodásból épp oly szervesen állott elő, amint hogy a mi életünkön belül a szárazföldi állatok, mint új körülményekhez alkalmazkodó faj a víziállatokból fejlődtek ki.

Ez a gondolat érdekes a jövőre vont következtetések szemszögéből is.

Amikor az ősbacillusok eredtek, a földön minden valószínűség szerint még melegebb volt, mint ma. Évmilliók folyamán azután a hőmérséklet némileg lecsökkent. Földi életvonalunk azonban — úgy látszik — folyton-folyvást tovább alkalmazkodott éhez a süllyedő hőmérséklethez. Előállottak a melegvérű állatok, amelyek erősebben vannak vértelve a hideg magasabb fokaihoz. Végül kifejlődött az ember, aki fölfedezte a radikális szert: a mesterséges tűzgerjesztést. Az ember, aki egész jól elviseli a napnélküli sarki telet. Vájjon ezzel az emberrel és találékony, az erőket átalakító geniejével talán megtalálta már azt a végleges új alkalmazkodási formát, amelyben az élet újból továbbfejlődhetik a legszigorúbb hideg korszakába, a midőn a kihűlés, mely eddig csak a földet érte, és itt lehetővé tette a bacillust, most már a napot is lebírja s ezzel a földet végtelen sarki tél dermedésébe süllyeszti? Avagy az ember, gépeivel végtelenül tökéletesbülve, egykoron talán játszva győzi le a világűr hidegségét? Az ember távol attól, — amit kishitű prófétáink már most oly szívesen jóslgatnak, — hogy a jövőendő világfagy közepette kultúrájával együtt nyomorultul jégmúmiává fagyjon — ehelyett talán éppen mint a kultúra embere mintegy egy új korszak bacillusává lesz, amely a néhány száz fok hideget nevetve tűri, mint az első bacillus nevette a vörösszáz hőmérsékletének lecsökkenését a 40 fokos csekélyke melegre ...?

De hagyjuk ezt.

A lényeges csak az, hogy ez a második gondolatmenet is levezeti az életet, még pedig szakadék nélkül, a csillagok beláthatatlan fejlődésébe, egyszersmind pedig lenyugtatja az élet problémáját a világ végső dolgainak és végökainak megfoghatatlan bin dalmába. Az egyetemes anyagnak a gáttalan életfejlődésre való képessége természetszerűleg mint az anyag alapjelensége belemerül abba az alapvető rejtélybe, amely ennek az anyagnak egész mivoltát fedi. Ebben az értelemben ez az ut is oda vezet, mint az a másik.

Mindkét eshetőségnél azonban fontolóra kell még vened egy dolgot, s ez vezet vissza, némi kitérés után a mi szerelmi problémánkhoz.

* *

Föl kell merülnie a kérdésnek, hogy a bacillus látható életnyilvánulásai közül mit akarsz az egyetemes anyag (közelebbről szén) ama általános életképességei közé sorozni, s mit nem. Ez a gyakorlatilag legkényesebb kérdés.

Aszerint, amint bizonyos következtetéseket, mint logikusokat elismersz, a legtávolabbra jutsz. Vájjon ilyen alap-e az »érzés«, amelynek már eleve benn kell foglaltatnia a sejtfejlődés lehetőségében, amely tehát közvetlenül a szervetlenbe nyúlna le? Ez a kérdés különösen azért fontos, mert az érzést sehogysen tudjuk elképzelni öntudat nélkül. Van-e tehát érző öntudata a szén-atomnak, vagy éppen általában egy-egy elem minden atomjának? És még továbbmenve, vájjon az »emlékezet« is alaptulajdonsága-e az anyagnak?

Észreveszed, hogy a dolog legbonyolultabb részébe értünk. A »lélek« birodalmába vágunk. Akár az anyag termékét látod a lélekben — akár mint párhuzamos jelenséget fogod föl, amely bizonyos fizikai folyamatokat örökké kísér, — akár azt véld, hogy a lelki és a mechanikai jelenség közt látszó különbség csak ugyanannak a dolognak kettős képe, mely csak a mi megfigyelésmódunknak folyománya: bizonyos, hogy itt ujjaid közül az élet legfontosabb pszichikai jelei a mechanikaiakkal együtt csúsznak le a szerves világra.

Hogy ne veszítsünk egészen partot, maradjunk szorosan a dolognál. A nemzés, átplántálás, szerelem is már a bacillus alapjelenségei közé tartoznak és kérdés, vajjon ezeket is letoljuk a bacilluson túl a szervesbe. Hogy az előbbi jelképet használjuk: ha Ádám messze-messze a bacilluson túl bukik az ősmiszeriumba a szerves és szerves közti egész földi megkülönböztetésünkkel együtt, vajjon Aphrodité is ily messzire megy-e vissza?

Úgy hiszem, egész hosszú bizonyító okoskodásom beláttatja veled, hogy ez *kétséges*. Különbözik pedig van körülöttünk s megszűnik a közvetlen felelet. Minden attól függ, mily erőt tulajdonítasz még messzebb menő *analógiáknak*.

Az élő lények közt folyó nemzésben egész sereg jelenséget észlelsz. Láttad közlőrl az, amely legfontosabb az emberi nemzésre. Utóbb látsz még másokat. Sok ilyen jelenségre lehet az u. n. szerves anyag birodalmából bizonyos hasonlóságokat, analógiákat fölláítani.

Alapvető dolog például a nemzés lehetőségére nézve egy egyén léte. Akár magasra fejlett, akár alacsonyan maradt nemzésről, akár az ember, akár egy bacillus nemzéséről van szó. Te egyén vagy, az a feleséged is, az a fiad is. Egyén az a veréb és az a gyík. Közelebről nézvést persze még többször észreveszed, hogy az állat- és növényvilágban nem mindig könnyű felfogni az individuum fogalmát. De ez nem zárja ki, hogy ne mondjuk: az élők világában a szerelem egész története csak egy metszete, fejezete annak a sokkal bővebb, átfogóbb könyvnek: az egyén történetének. Bármily egyszerű az alkata, akár bacillus, tehát egyetlen sejtből áll, ellentétben veled, aki sejtek mynádjaiból épülsz föl: de egyénnek kell élnie, hogy a nemzés folyamatát egyáltalában logikussá tegye; hogy egyből kettő lehessen, előbb az egynek, mint ilyennek kell léteznie. Már a bacillusok továbbplántálása is különválasztott egyének létén alapult. Sőt nálad, embernél, már egyenesen *két* egyén szükséges a nemzési aktushoz. De föltéve, hogy csak az anya szükséges a gyermek létrehozásához: az egyik individuumnak, az anyának létezése elengedhetetlen kellék.

Érdekes már most, hogy az egyének képzésének folyamatát nyilván már az egyszerű, »szervetlen« természet, túl a bacilluson megkezdte. Szembetűnő példája ennek a kristály. Végy egy hegyikristályt, vagy a fekete köpönyegedre hulló gyönyörű hójegecet. De vannak még egyéb ilyen kezdetek is. A távcsővel a világtérben a csillagvilág individuációjának különböző fázisait egész láncolatban láthatod. Az alaktalan ködfolt csillaghalmazzá hull, hol nap-nap mellett áll. Minden nap megint planétákra, minden nagy planéta holdakra látszik szétesni. Végül végtelen

sorát észlelheted az élesen különvált egyedeknek, amik bár nagy tömegükben rendszerekké kapcsolódnak, de tulajdonkép valahányan mereven magukban állanak és magukban fejlődnek tovább. S a föld, egészében véve, milyen élesen kifejezett egyed! De menjünk tovább. A vegyészeti tudományban, amely legmélyebben behatol a szervetlen anyagok legaprólékosabb, legbelsőbb lényegébe, szintén mindenütt ugyanilyen nyomatékkal ütközől bizonyos kis és legkisebb individuumokba a vegyületek és elemek közepette. Az ő változó viszonylataikon, összjátékukon és egyéni hatásukon épül föl az egész kémia és a vegyész kiszámítja létüket, mintegy logikai kényszerűséggel, ott is, ahol a látás teljesen lehetetlenné válik. Már az egyes tiszta ásványoknak, s különösen az elemeknek, megvan a maguk egyénisége. De úgy elemben, mint vegyületben e mögött a nagy faji különbségek mögött van még csak a molekulák és atomok tulajdonképeni egyénisége. A vegyi atom egyenesen az egész anyagi világ individualizációjának legélesebb és legtartósabb formája, a melyről csak sejtelmünk lehet.

* *

Vagy ismét ez: a továbbnemzés alapjelensége az egyén megoszlása egy új lény születése céljából. Rólad leválnak a magállatkák, a nőről a petesejtek. Mindkettő egyesüléséből áll elő az új ember. Alacsonyabbrendű állatoknál ez az osztlás gyakorta sokkal gyökeresebb: egy pirinyó kis rész lehasadása helyett az egész szülő-individuum két vagy több darabra oszlik szét. A bacillus táplálékot vesz föl. Nő, nő bizonyos fokig. Azután egyszerre, mintha új természeti erő hatna rá. Eddig valamely természeti

erő individuumként fogta egybe. S ezen kezdetben a növés sem változtatott: az ereje megbírta a nagyobb termetet is. De ím a növés túlhalad bizonyos határt — s egyszerre itt van egy más, új természeti erő. Egyszerűen széttépi az egyént. Az két darabra hull szét: két új egyénné. S mi anélkül, hogy az itt tevékeny erők lényegét közelebből ismernők, egyszerűen azt mondjuk, hogy az egyén továbbplántálta magát.

S tulajdonkép magad is ugyanígy jársz, mint a bacillus. Felnősz, előbb mint egyes ember, egyén, mint »te«. De derekasan eszel, nősz, egy szép napon ifjú vagy — s egyszerre elfogyasztott táplálékod fölöslege nem megy át maradék nélkül növésebe, bajszod, szakállad serkedésébe stb., hanem nemi szerveid készülékeinek tartályában számtalan magállatka válik le rólad, akik minden áron el-, ki akarnak vándorolni tőled, belőled, egyéniségedtől, hogy mind-egyikük egy női petesejtet találjon, amelylyel egyesülve új individuumot, tőled független új embert alapítson.

Végy e mellé egy szervetlen, szörnyen egyszerű folyamatot. ímhol egy csöpp a barlang boltozatán. A kőboltozat finom repedésén szivárgott le s most itt csüng egyensúlyban bizonyos természeti erő hatása folytán. Eképpen, magában véve, individuumnak tetszhetik. Ámde a repedésen víz tótiul utána. Egy ideig a mi csöppünk egészen nyugodtan veszi be ezt, egyszerűen fölfalja a víz egy részét, mint saját egyéniségének alkotó részét. A természeti erő, ami egyensúlyban tartotta, úgy látszik, még lépést tart a tömeg növekedésével: az esőcseppet még mindig egyensúlyban tartja. Ám a növés szapora lesz — s egyszerre csak vége szakad a dolognak. A folyton kövéredő csepp igen elnehezedik. A föld roppant vonzóereje, amely a barlang padlójától fölfelé hat,

legyőzi a viszonylagosan gyöngébb másik természeti erőt, amely a cseppet ott fenntartotta a sziklán. A csöpp nagy hirtelen ketté szakad — egy kis része hű marad ott fönn régi helyéhez, míg a leszakadt rész lehull. Miközben már most a felső csöppmaradék gyorsan kiegészül a tápláló repedésen leszűrődő vízből, a levált rész meg ott lenn feltűnő külön csöppet képez: egy helyett már két egyént látsz. Nem analógia-e ez? Azt veted ellen, hogy itt egyszerűen a nehézkedési erőről van szó, míg a nemzésnél egészen más, belülről kifelé ható erők szerepelnek. De hisz én se állítom, hogy a bacillus, amely megoszlik, és te, aki magadról egy-egy magállatkát lehántasz, egyszerű nehézkedési erő kényszere alatt cselekedtek. De nem is az erők neme dönt itt. Hanem az, hogy az egész folyamatban van analógia. Föl kell fognod, hogy oszlást el lehet képzelni szervetlenül is, egyszerűen a növekedés következményeképen.

* *

Ez meg egy harmadik mezeje a gondolatnak. A nemzés egész területe át van itatva olyan jelenségektől, miket lelki tekintetben rokonszenvnek nevezel. Ide tartozik a *szoros* értelemben vett »szerelem« a maga teljességében. Férfi és nő keresik egymást; a leghatározottabb hajlamot érzik egymás iránt. Vágyó, sóvárgó, egyesülésre hajtó szerelemtől égnek. . . Érzik, hogy vonzzák egymást. . .

Éppen ez az utolsó kifejezés magába foglalja már a rokonszenv mechanikai, a szervetlen világban is használatos pótszavát.

Bármily szövevényes is ez a vonzás a szerves világban, s jóllehet nem közvetlenül, hanem az érzék-

szervek, az idegapparátus útján jelentkezik, bármennyire szüksége van a látószerv s valószínűleg elsősorban a szaglószerb benyomásaira is: a dolog alapja és veleje minden esetben a vonzás.

Emlékezz itt is mindenekelőtt arra az ősjelenségre, melyből kiindultunk: amint a magsejt behatol a petesejtbe az ember közöszülése közben. Lehet — sok szól e mellett — hogy szerelmed e záró és kardinális legintimebb aktusánál is még érzéki hatáson megy át az ut, most kétségkívíl szaghatáson, amelyet az érett, kész petesejt és magja a hímspermára gyakorol.

De nem lehet tagadni, hogy már ez az egész intim jelenség nagyon hasonló a közvetlen vonzás bizonyos formáihoz, melyek a szervesetlen világban is általános ismeretesek. Szigorú és szinte túlzottan kritikus tudósok, akik az aktust állati tojásokon vizsgálták, »villamos vonzás«-ról beszélnek. A tengeri uborkák (a tengeri csillagok és sünök rokonai) petéinél a mikroszkóppal látni lehet, mint ront a magállatka a petére, mint pattan vissza, mint rohanja meg újra, mint tapad oda, szóval olyan váltakozó játékokat látni, amely a szemlélt nagy erővel emlékezteti arra a tüneményre, amikor a villamos gép konduktorán a majd vonzott, majd taszított testecskék táncot járnak. Hasonló vad vihart észleltek növényi petéknél is, pl. az ismeretes hólyagos algánál, ami az északi tender partján annyira el van terjedve: ennek magállatkái oly örültül viharzanak, hogy a lökések az egész, aránylag óriási és igen nehézkes petegolyót tengelye körül való forgásba hozzák.

Tudod már most, mennyire tele van az úgynevezett szervesetlen »holt« természet közvetlen vonzóerőkkel, amelyek testről-testre egyszerűen átnyúlni látszanak. Nehézkedési erő, tapadási erő, mágneses és villamos

vonzás, vegyrokonság. Az egész mechanikai világ tulajdonkép ezekre a vonzóerőkre alapítva jelentkezik előttünk.

Persze, korántsem kívánom tőled, hogy ezt vagy azt az általános anyagvonzást egyszerűen egyenlősítsd az erotikus vonzással. Hisz jó ideje már, hogy pl. a magnetizmus és szerelem önkényes összezavarása elég bonyodalmát okoz olyan agyak világában, amelyek csak télig-meddig szoktak gondolkozni. És a nehézkedési erő s a szerelem például annyira különböznek, amennyire csak a mindenség két dolga egyáltalában különbözhetik. Ha kiesel az ablakból, megragad a nehézkedési erő borzalmas karmaival, akár érzékeid legmélyebb mámorában nyugszol, süketen, vakon, érzéketlenül, akár minden érzéked birtokában, világos tudatában vagy, megragad tested tömegének arányában s nem kérdez egyebet. Ellenben az erotikus vonzalomnak éppen érzékeidre van szüksége s mit sem törődik testsúlyoddal. Nem szabad tehát mindent egy kalap alá vonni.

De az alapvető analógia itt is megmarad: a nemzés, a szerelem olyan eszközt, erő-módszert használ, amely a természetben már mindenütt otthonos és elvileg — az iránytűt s tulajdon helyzetedet a naprendszerben éppúgy szabályozza, mint magállatkáid sorsát.

Maga a vonzás átvezet még arra a területre, amely Goethe gigászi költeménye (= *Die Wahlverwandschaften*) óta valósággal klasszikus talaja az erotikus és szervetlen jelenségek kósza analógiájának: a kémiai vegyrokonságok területére. Ezt az analógiát is csak úgy tisztázhatni, ha egyelőre mellőzzük az ember érzéki életének legsúlyosabb problémáit és megmaradunk a petesejtnél és magállatkánál. A mag — a

férfiegyed képviselője s nyilván bizonyos mértékig örököse is, tehát jogos értelemben maga is kifejezett egyéniség — találkozik a petével, amely ugyanilyen értékű, csak hogy a magtól különböző, női egyéniséget képvisel. Bekövetkezik a nemző aktus s mindkettő egybeolvad: egy új, *harmadik* individuum származik s — akár hím, akár nőtény lesz — lesz belőle valami az apából s lesz valami az anyából, de nem lesz sem az apa, sem az anya, hanem egy önálló harmadik, új lény, minél »egységesebbet« gondolni sem lehet.

Ha már most bizonyos vegyi elemeket alkalmas körülmények között összeteszeli: atom atom felé szigorúan megszabott törvény szerint rohan és kettőjük termékeként megint egy abszolút új, harmadik test áll elő, amely többé sem az egyik, sem a másik. Ha a hidrogén, amely átlagos hőmérsékletünk mellett gáznemű oxigénnel vegyül, egy másik gázzal a két gáz összeolvadásának terméke a folyékony, minden tekintetben különböző víz.

Hasonló analógiára még egész sereg példa van. Bámulatos szabályokat ural a pete és mag egyesülése. Nem lehet embert nemzeni egyedül maggal. Éhez szükséges a pete, a magtól egyénileg különböző anyag. De a különbözőségnek megvan a maga éles határvonala.

Hiába hozza össze az ember a maga eleven magállatkáját a tengeri sün szerelemre kész petesejtjével. Míg a tengeri sün ondója örjögő módjára ront nőtény partnerére, az idegen ondó tétlen marad, nem harap belé, s nem jó létre megtermékenyülés. Igazi »vegyrokonság« uralkodik itt, a mely a szerelem játékát határozott törvények békóiba fogja. Így van ez az elemek atomjaival is. Itt se egyesül egyik vakon a

másikkal. Az alkalmas partner csökönyös megválasztása a titkos vegyrokonságok nagyszerű játéka.

De itt, a vegyrokonság területén sem jelent az analógia azonosságot. A szerves szerelmi folyamat, még ha a magsejt és petesejt formáiba egyszerűsítjük is, mint minden szerves jelenség, a dolgok végtelen bonyolódottságát és finomulását tárja elénk, amihez sehogysem fogható az atomok játéka. S az se sokat segít, ha az »atomok gyűlöletéről és szerelméről« beszélsz.

Igaz, hogy nem lehet komoly ellenvetésünk ez ellen a kifejezés ellen, amely bizonyos logikus gondoltsor folyamánya: azt mondtam, hogy az élet előfeltételei ujjaink közül mindenütt a szervesben siklanak. Tehát a lélek, a psyché gyökerei is még a bacilluson túl a szervesben nyúlnak.

Ha az atomok gyűlöletéről és szerelméről beszélsz, csak fordítottját mondod annak, hogy a mag és petesejt »vonzák« egymást, ami eredetileg merőben mechanikai kifejezés. Persze a mag- és petesejtnél közel fekszik az érzéki ingerrel és érzésekkel számoló psychikai fölfogás, mert esetleg az ilyen megtermékenyített petesejtből embert látsz kikelni, sőt tudod, hogy magad is ilyenből keltél ki. Ellenben a vegyrokonságnál bizonyára közelebb fekvő a mechanikai fölfogás, amelynek kifejezője a »vonzás« szó, a nehézkedési vagy mágneses erő mintájára.

De csakugyan semmiféle logika nem tarthat vissza attól, hogy a magyarázatokat ne fordítsd meg egyszer és legalább az atomokra nézve ne bővítsd psychikailag. Hogy a szerves nemzésnél lelki dolgok folynak le, ezt is csak következteted, nem tapasztalhatsz közvetlenül. Magadról következtetsz, valamint az is, hogy idegen lelkekre következtetsz, mik lelkeden kívül álla-

nak, következtetés, s nem megfigyelés eredménye: érzékeiddel közvetlenül legbensőbb barátodnak is nem a lelkét magát látod, hanem csak mechanikai hatásokat veszel észre, amelyeket azután tulajdon mintádra szedsz sorba és kategóriákba és ruházol föl lélekkel. Ha már most a szervi és vegyi rokonságokat az ő sorrendjükben és fajuk szerint olyan magas fokban összehangzóknak látod, s nem idegenkedel attól, hogy a »lélek« szóval túllépjed az organikus világot: akkor csak következtess nyugodtan az atomra is és mondj vonzás és taszítás helyett szerelmet és gyűlöletet.

De azért nem szabad közvetlenül a folyamatok tulajdonképeni tartalmát egyenlősítened. Vagy nem látod, hogy téged, ember, világokat átfogó szellemi tartalmaddal valóban roppant szakadék választ el például a bacillustól, jóllehet mindketten, bizonyosan mindketten igazi, lelki jelenségeket mutattok? S ki tudja, nem választja-e el még mélyebb, tátongóbb szakadék a bacillusnak megteelő két szerves sejt szerelmi aktusát, s egy néhány oxigén- és hidrogénatom szerelmeskedését a kémiai egyesülés, vegyülés alkalmával.

Tehát végül is csak ezt mondom: nem várunk s nem is találunk azonosságot. Nem követeljük, hogy a bacillus, a természetnek ez az élesen formált fejlődésfoka, vagy a petesejt az atomban bekapcsolódva rejtőzzék. Oly kevésbé rejtőzik benne, mint a hogy bennük sem rejtőzik az ember a homunculus értelmében, aki annak ide] én nagyobbodás által láthatóvá válik. Csak alapot keresünk a szervetlen világban, hogy mint erő-csirát mutassa nekünk, ami a bacillusban s így tovább határozott, tehát valószínűleg csak egyszer keletkezett alkalmazkodási formát vett fel.

És ezt, úgy hiszem, a *cum grano salis* veendő analógiák csakugyan megmutatták neked. Mintha a szerelem s nemzés fogalmának minden egyes alkotóeleme ott úszkálna már a szervesen világban. S a bacillus és ivadékai, egész föl az emberig csak mintegy gyűjtőlencsébe fogták őket össze.

Ezzel bízást bucsut vehetünk az ősnemzéstől. Megvan a lehetősége, hogy Aphrodité is tovalebeg a kozmikus, egyetemes fejlődés végtelen kékjébe, elemmé, atommá, csillaggá, ősannyaggá válik s végső misztériummá...

»Ember, azzá változhatol, amit szeretsz; istenné, ha istent szereted, földdé, na a földet szereted.«

Angelus Silesus (1657).

Tejutakon vándoroltunk.

A természet sötét határain. Mély, tiszta vízként feküdt előttünk a világ, fényszigetek ragyogó serege vonult el szemünk előtt« ... Ennek a vízi mélységnek legtávolabbi kékjében alszik ki a szerelem nagy szivárványának másik vége S a gondolatnak bűvára nem oly merész, aki hogy lent utána tudna hatolni.

Tekinteted azonban ott fenn, ennek a szivárványnak tarka övében alakok végtelen vonuló seregét pillantja meg: a szerelem látható formáit a föld őseleven lényei között és közötted. Furcsa képződmények myriadjai zizegnek föl, mint a tiszavirág, torlódnak, mint az óceán halai, föl, egyre föl az évmilliókon keresztül, melynek csörgő láncán a föld története lejátszódik. A bacillustól az emberig. Fantazmagória ez, óriásibb a Dante víziójánál. Pokol, tisztítóútz és menyország.

A föld itt vala s lakható volt a mai értelemben. Olyanfajta életformák bukkantak föl, melyhez a legfelső fejlődés stádiumában mi is tartozandók voltunk. S velük elkezdődött a szerelem, a szó szűkebb értelmében . . .

Hadd folytassam itt.

A pont, amelyből kiindultunk s ahol a szívárvány egyik vége határkő fölött hintázta káprázatos színeit, a te saját emberi nemző aktusod volt. Rólad, a férfiről leválik egy sejt, egy magállatka és egyesül a nő épp úgy leszabadult sejtjével, a petével. Kettőjük frigyéből származik az új ember. De a földi élet kezdetén, az ősnapokban, jóval ama kambriai határpont előtt még sem emberi férfi, sem emberi nő nem élt. De éltek olyan lények, amikből a fejlődés végtelen sorozata révén egykoron emberek voltak keletkezendők.

Ezek a lények az elképzelhető legegyszerűbbek voltak. Mindenikük egyetlen élő sejt volt, egészen úgy, ahogyan magállatkáid mindenike még ma is egyetlen sejt, mint a nő minden petéje is egyetlen sejt. Az ember szerelmi aktusa abban áll, hogy ezt a két egyes sejtet egyesíti. A fejlődés e szerelmi aktusok beláthatatlan láncolatán alapszik — az a fejlődés is, amely az egysejtű bacillustól az emberig vezet. Miben állott már most azoknak az elsősülött egysejtűeknek szerelmi aktusa az egész fejlődésvonal kezdetén? Vájjon az akkori egysejtű állat a mai magállatka módjára keresett egy másik egysejtű állatot s azzal nyilvánította szerelmét, hogy vele egészben összeolvad, ahogyan a magállatka összeolvad a petével?

Figyelj egy dologra mindenek előtt.

Az aktus, amit magadnál látsz, nemcsak szerelmi és nemző aktus. Több az már: nemi aktus. Két nem szükséges hozzá. Férfi és nő. Mindenik külön nemi

szervekkel és nemi anyagokkal. Ezek a nemek a *nemi nemzés* aktusát viszik véghez.

Új, nagy kérdés bukkan föl. Vájjon a szerelem mint nemzés, továbbplántálás, mint az egyéni túlmenő halhatatlanság elve a földi élet kezdetei óta már a *nemek kettősségével* és e két nem igazi nemi aktusával kezdődött-e? Avagy már ez is tejlődési formája volt a szerelemnek s az Ősszerelemnek a föld legegyszerűbb, még fölismerhető életformái közt?

Értsük meg egymást. Hogy képet nyerj róla, gondoldj a bibliai teremtési legendára. Isten misztikus ősnemzés útján teremti Ádámot egy szervetlen rögből. Ádám viszont ismét nem nemi úton; Isten segedelmével bordájából hozta létre Évát.

Évával csak azután egyesül nemi nemzés céljából és Éva szabályszerű gyermeket szül általános érvényű emberi szokások szerint.

Ebben a legendában a nemi nemzés nyilván csak harmadik, utolsó fok. A fokozás ez: ősnemzés — azután egyszerű nemzés a szülők kettőssége nélkül s a bimbózás egy neme útján, közvetlenül egyetlen egyén testéből — végül nemi nemzés férfi és nő között. A legenda persze az egyet és kettőt misztikus módja szerint magyarázza. De ezt mellőzhetjük. Hisz láttad, hogy az ősnemzés fogalmát misztikum nélkül is, tisztán tudományosan is föl lehet fogni. Az igazi nemi aktus még a bibliában is misztikum nélkül való. Mért ne fontolnók meg egy percre, nem lehet-e a második stációt is misztikum nélkül az igazi ősfolyamat jelképeként fölfogni? Ha nem foglaltatik is modern tudás az ilyen vén néplegendában, de kétségkívül tartalmazza a töprengő elmélkedés bizonyos logikáját. A mi Ádámunk az ősbacillus: valamely egysejtű őslény, akiben, mint képesség, benne volt már az

emberis, miként a többi későbbi élőlény is. Vájjon ez az ősbacilus nem plántálta-e magát mindjárt oly módon tovább, mint a legenda Ádámja, azaz kettős nem nélkül? Nem *hasadt-e ketté* először mintegy Ádámmá és Évává — azaz egy hím és egy nőstény bacillussá?

Ez — úgy-e — kissé scholasztikus szörszálhasogatásnak tűnik föl? Pedig itt a mai természettudomány csodálatos ismeretelméleti problémát kezd előtted föltárni, a nemi nemző aktus után a szerelem regényének második legnagyobb problémáját.

» . . . Úgy hogy a természet fája
szeretve, gyűlölve, virágként istent
hajta ki.«

(Lenau »Faust«-jából.)

Mesét mondok.

Volt egyszer egy kedves, kövér csillag a világ-egyetemben. Egyik szomszédos világtáj csillagászai már réges-régen figyelték. Nem számították az egyes csillagok közé, hanem egy nagyobb szövetségbe tartozó planétának vették. Ócska okmányaikban kísértett még az az állítás, hogy az a csillag valamikor vérvörös volt és a spektrálanalízis saját fényt mutatott ki benne. Ámde ennek régen kellett lennie. Az az egészen gyöngé fény, amelyet most még egyáltalában kisugárzott, bizonyára csak annak a közeli, sokkal nagyobb és világosabb csillagnak visszfénye volt, amely körül a kis kövér csillag egy év alatt éppen egyszer fordult meg.

Ezen a csillagon vidám kis törpék szerzete támadt.

Senki sem tudta, honnan származtak. Talán a kék égből pottyantak alá egy szép napon, mint keményre fagyott múmiák, akikben az élet hypnotikus meg-

merevedés módjára szunnyadt? Avagy bányájuk hegyes, éles kristályai közül egy mely egyszerre puha és mozgékony lett s mint hegyes sapkájú eleven törpe lepleződött le? Ezt senki fia nem tudta, de való, hogy itt voltak.

Mindenikük külön-külön élt, mint mozgó remete, kedvére vadászott, halászott, s ha jó alkalom kínálkozott, szerette megtölteni pocakját. De ez volt a legfurcsább: a törpék közt nem volt se férfi, se nő. Mindnyájan egészen egyformák voltak, — kivéve persze, hogy az egyik talán kissé kövérebb, tenyeresebb-talpasabb volt, mint a másik; volt közöttük több ilyen kisebb különbség, de nem olyan, aminek a hím, — vagy nőstény tulajdonságokhoz köze lett volna. Gyermekükhez pedig a legeslegbolondabb módon jutottak.

Hallottál arról a gonosz törpéről, aki kétségbeesésében félkezével szakálla végét, a másikkal kövér lábujját ragadta meg, azután egy derekas rántással önmagát tépte ketté! Nos, a mi törpeink tulajdonképpen valamennyien ilyenek voltak. Csakhogy ők ezt a mesteriséget nem merő félelemből s öngyilkossági szándékból űzték. Hanem szétszakgatták magukat — tiszta sportból minden rossz következmény nélkül. Ha valamelyikük gömbölyűre falta magát s oly nagyra nőtt, hegy nagyobbra nőni már nem illett a törpék világában: recscs! ketté vágta önmagát.

Ámde nem furcsa-e? Ez korántsem volt olyan, mintha valamelyikünk a kolbászvágó kés alá esik. Mind a két féldarab eleven és virgonc maradt s kis vártatva, mindenik néhány jó lakoma és gyors újranövés után megint egy tökéletesen arányos termetű törpévé lett és épp oly nagyra nőtt, mint aminő a régi, még ketté nem szakadt törpe vala.

És ezt — úgy-e, hogy ez tulajdonképp nagyon ostoba dolog volt tőlük — úgy hitták ezek a fickók, hogy gyermekeik születtek.

De hát azért ment a dolog és a törpefajzat szaporodott, mint a tengerpart homokja. Csak hosszabb idő múlva léptek föl bajok, amik a história folytatását fenyegették. Ez így történt. Ha az a régi törpe önmagát széttépte, eredetileg az volt a főfeltétel, hogy a két darab pontosan két egyenlő félrészt alkosson. Mert a részeknek csak akkor volt meg a kellő erejük, hogy rövidesen megint teljes nagyságra nőj jenek. Ámde egyre gyakrabban esett meg, hogy a törpék ezt a pontot illetőleg egészen könnyelműek és pontatlanok lettek. Meglehet már most, hogy némelyikük a bőjtös táplálék miatt elvesztette erejét a szétszakadásra, mások viszont bőségükben túlsok erőt fejlesztettek — elég az ahoz, hogy megesett, hogy a szakadás aktusában egyik túlment, másik alulmaradt a kellő határon. A törpék egy csapata olyan hanyagul szakadt ketté, hogy az egyik rész megtartotta a régi test háromnegyedét, míg a másik darabon csak egy negyedrész maradt. Persze, már ebben az esetben is a második rész csak sántítva bírta követni a fejlődést és keserves többletmunkát kellett végeznie, hogy teljes nagyságra falja magát.

De volt még rosszabb eset is.

Mint olyan gyakran, itt is többet ártott a buzgóság túlsága, semmint a hanyagság. Más törpék, amelyek Egyiptom húsosfazekáiban lebzselve, olyan gömbölyűre falták magukat, mikor végre a gyerekszerzés mesterségéhez fogtak, olyan erélylyel mentek neki, hogy két darab helyett mindjárt négy, nyolc, sőt egy tucat kis törpévé vagdalkoztak. Itt aztán volt gyerek egy sereg, de olyan pirinyó féreg és törpe-törpe, hogy

a legtelibb húsosfazékból sem szophatták magukat csak félig-meddig tisztességes nagyságra. Ez azután csakugyan nagy baj volt. Mert ebből keletkezett a veszedelem, hogy a törpék egész fajzata egy szép napon a legjobb külső jólét közepette, tejjel-mézzel folyó országban egyre vérszit természetből és végre — mivelhogy bizonyos nagyság és erő föltétlen kelléke a szaporodásnak — terített asztal mellett egészen kivész. Mit volt mit tenni?

Egy szép napon természeti kényszerűséggel mulat-
ságos kivezető út adódott.

Volt itt egy szegény tizedes-törpe, aki már jó ideje kétségbeesetten iparkodott erős evéssel nőni, nőni. Futkározott és falt, futkározott és falt, de nem fogott eléggé rajta a falat. Egyszerre csak találkozik egy hasonló kis ordító tizedestörpével, aki ugyancsak ilyen tömeges oszlásból eredt. A másik fickó ugyan-
abban a helyzetben volt, mint a mi barátunk, ő is egy olyan *en gros*-falatról álmodozik, ami apró lábát íziben megnyújtja, de nem lelt ilyent. Végignézik egymást, s mind a ketten ezt látszanak gondolni: ez ott jó falat volna. S csakugyan, látod: egyszerre egymásnak támadnak, megragadják egymást. Azt hiszed, no most egyik mégis erősebb lesz, s agyonüti, fölfalja a másikat — fuj a kannibál, hát egy törpefelebarátja nyilván az utolsó, legerősebb elixir, amely föl-
segíti.

De íme mi történik? No, ezeknél a törpéknél csak-
ugyan fura dolgok esnek meg. Az a kettő szorosan át-
karolta egymást, de éppen e benső-égteljes átkarolás
pillanatában — úgy látszik — más ötlött eszükbe.
Miért is ölné meg egyik a másikat? Hát nem egyazon
húsból és vérből vannak ők? Miért ne menjenek egy-
másba az élet teljességében? Egyre szorosabban fűződ-

nek össze. S ekkor apró testük fölpattan egymáson egyik életnedve átözönlik a másikba — még egy lökés ... és a kettő *egygyé* lőn. Nagy boldogság árad át rajtuk: a nagy jóllakás boldogsága. Hisz a szó szoros értelmében fölfalták egymást, mint két orosz-lán, s még farkuk se maradt meg. De e fölfalás közben egyikük sem érzett halálos fájdalmat, az élet maradék nélkül életté lőn. S egyidejűleg az újonnan támadt kettős testben kettős életerő is ver, az előbbi két egyes-sel szemben. Most már játszva növi ki magát teljes nagyságra. Sebtiben megvan — s akkor újra kezdődik a szétszakadás, gyerekáldás, a törpeszervezet féktelen továbbplántálása — hejje-hujja, sohsem halunk meg!

Persze külön képességek kellettek hozzá, hogy az ilyen, egyik életből a másik életbe menő *salto mortale* sikerüljön. De hát te, ember, nem ojtasz-e egy növény-csemetét a másikba, hogy elevenen egymásbanőjjenek — nem szivattyúz-e az orvos ereidbe idegen eleven vért a tranzfúzió alkalmával; nem ültet-e át elevenen a dermoplastikus a te csupasz sebhelyedre egyszerűen egy máshonnan vett bőrdarabot? Nos hát, bizvást elgondolhatod a törpék országában is azt, amit mondtam.

Minekutána ez a dolog az alkalom egyenlősége következtében ennyiszor meg annyszor ismétlődött, a hagyomány lassankint elterjedt mindazoknál a törpéknél, amelyek hajlottak a sokrészre oszlásra, s önnön pirinyóságuk esetén a társaikkal való összeolvadás olyan szilárd szokássá vált, aminő volt a gyermekszülés oszlás által. De még valamit hozzátanultak s ez nagyon fontos volt.

Törpéink — mint mondtam — eleitől fogva remetemódra éltek. Nem törődtek se testvérrel, se idegennel. Most azonban, amióta az összeolvadás

legalább a túlságosan apróknak életkérdés lett, mint-egy maga az élet azt is beléjük oltotta, hogy különbség van a szűkebb rokonaik és az idegenek között. Általában igaz, a fiatal törpék ugyanabból a fészekből mihamar úgy szerteszéledtek, hogy egymásra se néztek többé. Mióta azonban az összeolvadás divattá vált, természetesen elég gyakran megesett, hogy éppen két testvér találkozott a kritikus pillanatban és megint összenőtt. Utóbb azonban meglehetősen szabályosan kitűnt, hogy a saját testvérrel való ilyen összenövés kevésbé kedvező jövővel biztatott, mint egy éppen útbavetődő, vad, idegen fickóval való összenövés.

Képzeld el ezt a legegyszerűbb példán. Így: egy vén törpének, aki oszolni kezdett, fáj a foga. Persze minden sarjadéka, mint az ő része, magával vitte a fogfájást. Most következett az összeolvadás ezeknél a sarjadékoknál. Ha testvér testvérrel olvad össze, fogfájás fogfájáshoz szegődött. Az az elv, hogy a »családban maradni«, egyszersmind annyit jelentett, hogy minden örökletes baj is a »családban marad«. Eképpen egy olyan nemzetség, amely mindig a maga körében maradt, sohasem szabadult a fogfájástól.

Megfordítva azonban: az ilyen fogfájós sarjadék egybenőtt egy éppen útjába vetődő idegen fickóval, akinek nem fáj a foga. Minden beteg részét mindjárt felhígította az új egészséggel való gyarapodás. És ha ez nemzedékről nemzedékre folytatódott, az egészséges vérrel való folytonos felfrissülés következtében az a csöpp betegség egyre homöopatikussabb lett, mint egy csöpp cognac, melyhez lassankint egész tengerét öntögetted a tiszta víznek, — míg végre úgyszólván, eltűnt a hatása. Az ilyen nagy előnyt, hogy t. i. egy másik, idegen törpével való összeolvadás nemcsak a tömeget gyarapította, erő-

sította, hanem sokszor a vér felfrissülése által az egészséget is gyarapította, — nem lehetett tartósan elhanyagolni. Az összeolvadás egyszerű szokásához szegődött az a másik, hogy a törpe testvérkét lehetőleg kikerülte és előnyben részesítette az idegent. Ennek azonban ismét új következménye lett. A kis tizedes törpék egyre jobban megszokták, hogy elvándoroljanak ugyanabból az oszlási zugból. Mint-hogy meglehetősen egyformák voltak, többnyire igen bajos volt a kellő pillanatban eldönteni, hogy az, aki szembejön, testvér-e vagy idegen. De a távolban, messze minden testvértől, ez a veszedelem csaknem egészen elenyészett. El, ki tehát a távolba! A vándorlás most már nem csupán szeszély, hanem életcél. És a kis törpék lassankint annyira betanultak ebbe, hogy izmos lépésüket nemsokára nem is lehetett a régi lomposhoz hasonlítani. S nem telt bele sok idő és a vándorlás újabb haladásra vezetett. Most mindig tizenketted és még kisebb törpéről hallottunk, akik egy vén törpének tizenkét és több részre való tömeges szétszakadásából származtak. De emlékezz vissza: volt olyan vén törpéről is szó, akik ugyan két részre szakadtak, de két egyenlőtlen részre. Ilyenek is nagy számmal akadtak széles e törpevilágon. Mondtam már, hogy kisebb, elszakadt törpe mennyit bajoskodott, hogy erős táplálékkal megint megnöveszsze magát a rendes nagyságra. De az összeolvadás itt még nem volt valami divatos; nem volt föltétlenül szükséges, mert egy ilyen kettéválás által lett kisebb törpe is még óriás volt azokkal a tizenketted, huszad törpékkel szemben. Sőt az összeolvadás ezeket gyakran bajba sodorta, ha t. i. a két törpe már egyenkint is túlnagy volt és összeolvadván, messze túlhaladta a normális mértéket.

Szóval: bár elvileg nem vonakodtak a dologtól, nem is keresték. Minthogy a testvérek keveredése is elmaradt, — hisz nem volt két egyforma nagy testvér — a vándorlástól is jobban tartózkodtak, inkább egy helyen maradtak, s inkább türelmesen várakozó, semmint aktív szerepet játszottak.

De most mi esett meg? Az ilyen viszonylag nagy, letelepedett törpékre bukkannak a vándorló tizenkettő törpék. Nosza, micsoda jó falat! Bizonyosan idegen, mert sokkal nagyobb és pocakja is jobban megkülönbözteti a véznább vándorló legénytől. Csak az a kérdés, hogy ez a kövér fickó beleegyezik-e még az egyesülésbe? De lám: akar. Hisz teljes nagyságához csak egy kis ráadás kell még. S íme az útjába vetődő idegen törpe mintegy az égből hullott alá. Tömege éppen megfelelt a hiánynak, se több, se kevesebb. Kitárt karok — recscs — egyesülnek s egy nagyon szép új törpe keletkezik.

Kincset lelt mind a kettő. Ki kellett aknázni. Új jelszó: ezentúl csak ilyen nagy, lusta törpéket kell keresni. Nem kell testvérekkel összeolvadni odahaza, s az idegenben sem kell akármiféle idegenrel egybekelni, hanem csak *eltérő alakú, letelepedett idegen törpékkel*.

Idővel mindkét fél úgy megszokta a dolgot, mintha úgy kellene lennie, hogy egymásra találjanak. A nagy törpék várták a kicsiket s a kicsik számítottak rá, hogy nagyokra leljenek. Tulajdonképpen csak most volt a kis törpék sorsa biztosítva, le egész a legkisebbig, sőt bizvást lehettek egyszer-másszor még apróbbak is: a másik, nagy fél kisegítette őket állandó nagy természetével. Ment minden, mint a karikacsapás! A régi, egyszerű gyerekszerzés persze sokkal bonyolultabbá vált. Már nem ez volt a jelszó: falj; nőjj;

hasadj szét. Mert a növés folyamába toldódott most ez: és keress párodul egy más valakit, aki másfajta, mint te vagy, vagy pedig remélve várj egy ilyen hozzád vándorló legényt — s azután add oda magad s olvadj belé teljesen, mert csak kettőtökből lehet az új, kész lény, amely azután kettéválás útján újra szaporodik. De mennyivel szebb, mennyivel biztosabb lett ezzel az élet játéka! Míg ezelőtt a falás volt a kis törpe életének tulajdonképpeni tartalma születésétől kezdve egészen addig a napig, amíg maga is oszlott, most már megvolt életének a regénye is: a keresés, remény, várás, beteljesülés, az egymásbaolvadás üdvösség e — a kettős egymásratalálás, míg annak előtte csak a válásban volt kettősség.

Ez az állapot mintegy magasabb fokot jelentett. Elvileg ez nem tűnt el többé, de nem is volt túlszárnyalható. S az idő csakis bizonyos külsőségekkel toldotta meg. Tudniillik a következőkkel.

Benned is bizton föltámadt a kérdés: dehogy is osztódtak azok a törpék, akik egy ilyen kis vándortörpe és egy nagy letelepedett törpe egyesüléséből származtak? A vándortörpe egy törpe tizenkét, vagy húsz, vagy több részre szakadásának köszönhetette létét, míg a letelepedett törpe csak két egyenlőtlen részre való oszlásból eredt. Nos, a dolog nem-sokára kedélyes mederbe tért.

Az új törpe az összeolvadás különböző körülményei szerint, amelyek eléggé célszerűen váltakoztak, majd ezt, majd azt a módszerét követte az oszlásnak. *Summa summarum*: körülbelül mindig annyi töpe született sok részre oszlással, s két részre oszlással mint amennyi szükséges volt, hogy mindkét csoport részére újra biztosítva legyen a továbbszármazáshoz szükséges törzs. Csak egy dolog mutatkozott ráadás

nak. Emlékszel: azoknál a törpéknél, akik egyenlőtlen, két részre oszlás útján szaporodtak, az oszlás eredménye mindig egy nagyobb rész, az anyadarab — s egy kisebb rész — a leánydarab volt. Az egyenlőtlen oszlás e módszere azután az idők folyamán átöröklődött *minden* utódra, azokra is, akik nem két, hanem tizenkét és húsz részre hasadtak. És a többiek is úgy oszlottak most már, hogy a vén törpe ugyan egész sereg kis részt szakitott le magáról. de meghagyott egy nagyobb részt, mint egyenlőtlen főrészt. Tehát: egyik oldalon kettős oszlás — egy nagyobb s egy kisebb részre, — a másik oldalon mondjuk — húsz részre oszlás — egy nagyobb s tizenkilenc kis részre. Mindkét főrész elég nagy volt, hogy összeolvadás nélkül egyszerűen táplálékfelvétel útján ismét megnőjjön a teljes nagyságra. Mindkét esetben szépen ülve maradtak; az egyikből kirajzott a tizenkilenc kis hasadt törpe, s egyikük végre elérte a másik lehasadt törpéjét és szerencsésen egybeolvadt vele.

Később azonban ez is megfinomult. A nagy részmaradék-törpe nem engedte, hogy az ő tizenkilenc kis törpéjének virgonc raja szerencsét próbáljon. Ő maga is vándorbotot fogott, velük együtt. Keresett magának egy másik fajtából való törpét, amely éppen lehasította magáról kisebbik részét. S miközben, szorosan hozzáfeküdt, gyorsan eleresztette egyik kis törpéjét a tizenkilenc közül, átcsúsztatta és hagyta, hadd olvadjon össze ott szemben a leváló résztörpével.

Ez a finomodás a biztosságot is fokozta. Persze igen fontosnak ígérkező változást is jelzett a törpék egész viselkedésében. Az összeolvadás törte át a törpe népecske remeteségének bűvös körét és mogorva egyedüllétét. Ez most nyilván más gyümölcsöt

is termett. A húsz résztörpe együttélése az egyik legnagyobb törpe vezetése alatt volt a közös eljárásra, közös érdekre dolgozó, társadalmi, testvéri szövetség első kezdete. Fontos útmutatás.

De hagyjuk ezt. Rögzítsd meg még egyszer a záróképet. Két törpe. Az egyik tizenkilenc pirinyó törpét hasít le, a másik csak egyet, de meglehetősen nagyot. Az első törpe odamegy a másikhoz és egészen hozzásimulva egyik kicsinyét a tizenkilenc közül nekiereszti a másik lehasadt részének. A két fiatal összevegyüléséből új törpe keletkezik, amely vagy az egyik, vagy a másik fajtához fog tartozni...

... Dörzsöld meg a szemed. Mit láttál? Volt egyszer ...? De hol?

A valóságban azok a törpék mindenütt ellepik a földet, ők az egysejtű őslények. Se állatok, se növények. Még nem állatok, még nem növények. Valóban törpék, legtöbbször pirinyó törpék, ha magadhoz — a magasrafejlett állathoz — vagy halhoz, osztrigához, burgonyanövényhez méred. Földet, levegőt, tengert, mindent betöltenek, bár a legtöbbször pusztá szemmel nem is veheted észre.

Előbb szerettem a »bacillus« szót használni, mert e fogalomhoz akartam kapcsolni a mondókámat, amelyet legalább egy kicsit ismersz. A bacillusok azonban a megszámlálhatatlan tömegben csak egy bizonyos csoportot képeznek, mellettük van még egy sereg másfajta. Jóllehet alkatuk rendkívül egyszerű — hisz csak egyetlen sejt, egyetlen szerves téglát alkotja az egész épületet, s szervük úgyszólván még nincs — mindemellett, mondom, elég sok elté-

rést mutatnak. Különösen, ami az életmódot illeti. Az egyik faj növénymódra közvetlenül szervetlen anyagokból él. (Ebből a fajból fejlődhetnek a növények.) Mások ellenben kizárólag az előbbi fajtából magából élnek, tehát úgy járnak el, mint a belőlük fejlődött állatok, amelyek sohasem bonthatják föl és emészthetik meg közvetlenül a talaj ásvány anyagait, hanem táplálékul más állatokra vagy mindenkéltől növényekre van szükségük!

Van azután különbség közöttük a nagyságban, s abban, hogy a sejtnek van-e magja s egyéb tulajdonságban is. Mert a szerves élet egyik roppant birodalmába tekintesz belé, amely behálózza a földet, mint a növény- és állatvilág, amely csak két ága annak a nagy harmadik, eredeti világnak. Persze ez a két ág makacsul magasra küzködött, míg az egysejtűek tömege ma is még ősállapotában rajózza be a földgömböt.

Te, aki a föld urának hívod magad, szüntelen ebbe a mindenütt jelenlévő törpebirodalomba ütközöl. Nem vehetsz lélegzetet, nem ihatsz egy korty vizet, hogy ne nyelnél bacillusokat. S jaj neked, ha ellentét van tested sejtjei s az ilyen betolakodó egysejtűek bordája közt! Mint a kolera bacillusai, ezek a törpék úgy aratják az embert, mint a búzakalászt, s még a mai kultúrember se vív keményebb s kétesebb kimenetelű harcot tigrissel, mérges kígyóval, vagy böléndekkel, mint az egysejtű östörpékkel. Másrészt ez az egész emberi kultúra földművelésével, termelésével úgyszólván lehetetlen volna a törpék bizonyos hasznos fajtái nélkül, amelyeknek a legnevezetesebb bomlási és erjedési folyamatokat köszönhetjük. Bárhova nézel, össze vagy szőve, bele vagy bogozva ennek a harmadik birodalomnak háló-

jába, s gyermekei művébe —kezdve fogantatásodtól, amikor a magállatka és a pete, a két szabad egysejtű nemzett téged egy magasabb organizmusban, egész haláloedig, amikor tested anyagait visszaadja a természet nagy körforgásába.

De ezek az őssejtek nemcsak azért ébresztik föl érdeklődésünket, mert miránk nézve annyira aktuálisak. Többet jelentenek ennél. Ma nyilván ők a kevéssé, vagy semmikép se változott képmásai leglégbibb földi őseinknek.

Akár úgy tekintsük őket, hogy az élet soha el nem szakadt fonala révén ma is közvetlen, változatlan utódai a föld első nemzedékeinek, aminthogy növény és állat azok közvetett és változott leszármazol, akár úgy, hogy a régi minta szerint milliószámra folyton újra támadó ősnemzés útján keletkeztek — mindkét esetben legrégbibb elődeink képmásai. S életük szokásai többé-kevésbbé élénk rajzolják ma is, ami azok életében már szokás lehetett.

Szerelmünk is árnyképe, utolsó, még eszünkbe eső fény vetítése a földi »összerelem«-nek.

Ez a »szerelem« már most egy sereg, érdekesen különböző formát mutat. Mintegy mindenféle mód-szert, kezdetet, változatot, meglehetősen tarka keverékben s látszólag egészen szabálytalanul. De ha jobban szemügyre veszed, sejtés támad benned. Az őssejtűek szerelmének sokféle, gyakran külsőleg jelentéktelen változatai egyszerre jelentőséget kapnak szemedben, mint szerteszórt emlékei a legrégbibb korok határozott, szilárd fejlődésvonalának — a szerelem fejlődésvonalának.

Önkénytelenül elkezded a dolgokat rendezni. Mintha ez a még élő egysejtű megérezte volna ama fok emlékezetét s szerelme módjával ma is képviselné;

a másik meg egy másik módját, a harmadik ismét egy másikat és így tovább. Nem lehetne-e itt egy egész, logikusan visszavezető láncolatot találni?

Tüstént a következő alaptényt veszed észre. A jnai egysejtűek sokféle szerelmi módszerében mintha egy nagy, ősrégi híd deszkái és romjai úszkálnának: ez a híd a *nemi nemzés* által való továbbplántálás legegyszerűbb módja. A magasabbrendű állatoknál és növényeknél ez a nemi nemzés sima mederben folyva tűnik fel előtted. Az alacsonyabb állatoknál és növényeknél ellenben még tökéletlen, akadályokon átbukdácsoló.

Az egysejtűek azonban — úgy látszik — egyáltalában az elsők voltak, akik a nemi nemzéshez vezető utat fölfedezték.

Tégy a törpék helyére sejteket — s megérted mesémet.

Jelképies, durva kísérletemmel csak még egyszer szemed elé akartam rajzolni azt az utat. Ha nem keresel kákán csomót, elhiheted, hogy úgy történt. A párhuzamos példákat ma is *mind* megleled a még meglevő egysejtű lényeknél, romokként szerteszórtan a föld kerekiségén.

Törpéink kezdettől fogva individualizálva jelentkeznek, mint egyedek sokasága. Ugyanígy kell elképzelnünk az őskori egysejtűeket, amelyekkel a mi értelmünkben vett élet elkezdődött s így lépnek eléink még ma is az egysejtű lények myriádjai és myriádjai. Sem elmélet, sem gyakorlat, sem múlt, sem jelen nem beszél valami egységes ősnyalkáról, amelyből ezek az ősegyedek eredtek volna és ha

csakugyan létezett volna valaha, ez mindenesetre a szerelem igazi kora előtt lehetett.

A törpék a történelem kezdetekor individualizálva voltak, de e mellett még teljesen nem-nélküliek, se hím, se nőstény. Ezt az állapotot látjuk még ma is majdnem valamennyi egysejtűnél, sőt ez egyenesen lényeges ismertető jele ennek a harmadik birodalomnak. Hiába keresed a hímet, a nőstényt az amóbák közt, vizeink iszapjának apró, alakatlan nyálgömböcskéi között, vagy a híres bacillusok között. Egyik nemhez sem tartoznak. De nem is »hermaphroditák« vagy csirák, amelyek mindkét nemet ugyanazon a testen egyesítik. Nem: egyáltalában *nincsenek* nemi szerveik. Mindnyájan egyformák és ámbár lesznek gyermekeik, ezekhez a nemi nemzés legkisebb nyoma és lehetősége nélkül jutnak. Mert hát ugyanúgy csinálják ezt a dolgot, ahogyan a törpék.

Megvan az a képességük, hogy bizonyos idegen anyagokat úgy tudnak fölvenni, hogy egészen földolgozzák, a maguk életanyagává alakítják. Ez a fölvétel és átváltoztatás szükséges az u. n. anyagcseréhez, amely nyilván az egész élet alapjelensége. Az élet folyamata állandóan lassan-lassan használhatatlanná teszi a test régi részeit, amelyeknek ki kell választatniuk. S helyüket pótolni kell, s ez fala? és emésztés útján történik. Már az egysejtűek ugyanazt teszik, amit mi, magasra fejlett állatok ma teszünk, tegnap tettünk: ők is esznek, emésztenek s eképpen tartják fenn magukat — állandóan kiegészülnek az anyagcsere útján.

De az egyszerű kiegészüléssel még nincs vége a dolognak. A gyermek, amely eszik, nemcsak kiegészül az anyagcsere útján: pozitív többletet nyer — nő. Épp úgy van ez az egysejtű Öslénynél, törpénk-

nél. Ő is fölöslegesre dolgozik, amikor táplálkozik és határozottan nagyobbodik: nő.

Ha már most ez a növekedés bizonyos nagyságot ér el, mintha külön erőt váltana ki a kis szervezetben, meghasad — két részre oszlik, gyerekei lesznek, azaz: egyszerűen szétesik két gyermekké. Az egysejtű életnek nyilván ez a képesség is olyan belső, szükségszerű alapsajátsága, mint maga a falás és növekedés; az életnek olyan erőin kell alapulnia, melyet még lényegében nem tudunk meglátni, de kénytelenek vagyunk, mint adott tényt elfogadni. Bizonyos értelemben a »szétesés« a továbbplántálás leg-egyszerűbb formája, egyenesen pozitív továbbvitele az anyagcsere *kiválasztó* folyamatának s megfelel a növésben jelentkező kiegészítő táplálékfölvétel pozitív továbbvitelének. De mindegy; a tény megdönt-hetetlen. Egyetlen mai amőba is elég, hogy közvetlenül láttassa veled a folyamatot: puha, nyálkás teste bizonyos nagyságot elérve, a helyett, hogy tovább nőne, egyszerűen szorosra fűződik teste közepén, — a bevágások minden oldalról egyre jobban elmélyülnek, most még csak az eleven anyag vékonyka szála tartja össze a két részt, — most ez a szálacska is szétszakad — s íme, két lény van előtted egy helyett. Mindkettő éppen olyan nagy, mint aminő a régi amőba vala, de mindenik zárt, külön egyed, amely kész a falás és növés által a régi nagyságra felküzködni és azután újból megoszlni. A bacillusoknál ez az egész folyamat: növekedés, osztódás, a részek újra megnövése és újabb részekre osztódása sokszor valóban hallatlan gyorsasággal játszódik le, úgy, hogy a nemzedékek pár óra, sőt órarész alatt rontanak elő egymásból, mintha szédítő gyorsasággal forgó gép kése alól esnének ki. És ha a továbbplántálás

ezen, éppen oly kényelmes, mint gyors áradatát nem gátolná egynémely természetes akadály, egyetlen ilyen bacilluskultúra néhány nap alatt minden tengert betöltene és hegyóriásokká tornyosítaná őket. Borzalmas szerelmi működés az, amint ezeknek a látszólag legpirinyóbb törpéknek országában a természet minden működésének valami durva, óriási, daemoni színezete van.

* *

De folytassuk a törpemesét. A törpék különféle módszerekre oszlottak: néha az egyik nem felét, hanem csak sokkal kisebb részét választotta le magáról — majd meg egész sereg pirinyó részre oszlott. Mindkét eset megvan ma is az élő egysejtűeknél.

Egész tömeg u. n. infuzóriumnál, vagyis ázalagnál, oly lényeknél, melyek még teljesen az egysejtű ősvilágba tartoznak, a valódi félbe-oszlást pótolja az u. n. »bimbózás« legegyszerűbb formája. Ahelyett, hogy az egész infuzórium két egyforma nagyságú részre oszlanék a gyermekszülés céljából, a főrésztől csak egy kis mellékrész válik le, mint valami bimbó: az osztás ugyan még kétrétű, de termékei nagyon egyenlőtlenek.

Viszont: még sokkal több egysejtű őslény a kétrészre oszlást egyáltalában elhagyta s áttért arra, hogy a szülő mindjárt egész sereg önálló részecskére esik szét. Fejlettebb, többnyire már kissé megváltozott formájában ezt a módszert spóráképződésnek szokás hívni. Az őslény sejtteste mintegy a fölrajzó liliputi-sejtek (spórák) egész porfelhőjévé pattan szét s most már a csirák mindegyike önálló, új egyedeket jelent. De lényegében véve még ez sem más, mint a törpék második módszere.

A mi tizenketted törpéink annyira elsatnyultak, kihalással fenyegettek, amidőn az utolsó percben két ilyen kis törpe összeolvadása megmutatta a megmenekülés útját. De ennek a folyamatnak alapténye is: két egynemű kis sejt összeolvadása fokozott erőnövekedés céljából — még ma is számtalan egysejtűnél, (mint konjugaták, diatómák, gregarinák, rhisopodák, infuzóriumok stb.) a legkényelmesebben tanulmányozható. Sőt több ilyen furcsa szerzetnek még mindig állandó szokása, hogy megvárja, amíg az a veszedelem tetőpontjára hág, hogy azután a menekülésnek ehhez a módjához nyúljon, mintegy programmszerűleg, megbeszélés szerint. Egyszerűen szerencsét kísérve oszlanak, amíg csak az egyedek nagysága a minimumra száll, — s akkor beáll két individuum összeolvadása, aminél megint új, gyors, tömeges növekedést és új energiát öntenek egész népükbe. Két egynemű, de nagyon kis és egyenkint igen gyenge, fiatal sejt lénynek ez az egyszerű konjugációja kezdete, előjele a nemi szerelemnek s ezzel az egész szűkebb értelemben vett szerelemnek. A nemek még nem váltak el külső formában, — hisz a két összeolvadó lény teljességgel egyforma természetű. S az ilyen egyneműséget még ma is, néha túl az egysejtűek világán is követheted. Tudod: állatnak, növénynek, történelmileg ebből a harmadik, egysejtű világból kellett kifejlődni. Nos: még a legalacsonyabb igazi növényeknél is megtalálod az egyedül álló, egymáshoz az összetévesztésig hasonló apró lények ilyen konjugációját. Itt van a smaragd-zöld moszatfonál a patak kavicsán, vagy a kút vödrén. A moszatok a legalacsonyabb rendű növényeknél. Mindez fonálsejtek laza láncából áll. A maga idejében minden ilyen sejt belsőleg egy egész kolóniára válik.

pirinyó új sejt egész rajára. Ezek az eleven cel-lácskák csakhamar kilubickolnak a vízbe. Ha már most kettő találkozik, amelyek ugyan különböző kolóniákból származnak, de különben egészen egy-forma természetűek, nem térnek ki egymásnak, sőt mintegy hirtelen rokonszenvtől eltelve, egyenesen összeütköznek, szorosan egymáshoz simulnak és végre egy utolsó mozgással egybeolvadnak. így van ez még ma is az igazi algáknál. A dolog ilyen rend-kívüli logikájánál fogva miért ne lehetett volna az ősidőben az az ut, amely egyáltalában az össze-olvadáshoz s ezzel történelmileg a nemi nemzés vonalához vezetett.

Természetes, hogy itt se derül föl minden. Titok marad minden élet jelenség szíve. Hogyan lehetséges, hogy két különálló egyed, akár kicsiny, akár nagy, akár egyenlő, akár egyenlőtlen, egyáltalában ele-venen egymásba folyhat? Mely »rokonszenv« érez-teti itt nagy hirtelen hatását, amely az eleven sej-teket olyan gyorsan egyesíti, mint ahogy két elem atomjai vegyülnek? Nos, ezt bizony nem tudjuk. De azt sem tudjuk, miért szükséges bent a sejtben az anyagcsere, miért van a kiválasztás és ujrafel-vétel, falás és az- ellenkezője, miért van szövés és osz-lás. Két sejtnek ennél az eleven összeolvadásánál is az az általános benyomásunk, hogy itt is csak azok-nak a többi jelenségeknek pozitív folytatása vagy átalakulása nyilvánul. Hallottuk már, hogy a sejt életében a legegyszerűbb tünetmények is nyilván az egyszerű anyagcserén alapulnak — így: táplálék-felvétel (falás) a használhatatlanná vált sejtanyag kiegészítése céljából, — s kiválasztás ennek a hasz-nálhatatlanná vált anyagnak a fölvet, de föl nem dolgozott részeknek eltávolítása céljából. Ehez

járul aztán az egyszerű kiegészítés, pozitív folytatásképpen a növés. Maga ez a növés viszont — úgy látszik — egy magasabb, eleven kiválasztás pozitív alakulatát idézi elő: a megoszlás vagy legalább egy bimbó leválasztása által való szaporodást. Ezt most már kényelmesen továbbvezethetnénk, mondván: ahogyan az egyszerű falásnak mindig pótolni kell, ami a kiválasztással veszendőbe megy, épp úgy bizonyos körülmények között *egy különös újalakú falásnak* pótolnia kell a hiányt, amit a nemzés céljából való túlságosan élénk kiválasztás idéz elő. Minthogy azonban a nemzés eleven kiválasztási, a falásnak is »eleven«-nek kell lennie, azaz: eleven anyagnak kell az eleven sejtbe áramlania. Egészen durván kifejezve: a gyerekhez jutás folyamata csak egy excrementum kiválasztásának magasabb formája; s a *szerelem* abban az értelemben, hogy két egyén egyesül egy harmadik létrehozása céljából, *csupán a falásnak finomult formája*. Nem értesz félre. Paradox éle nélkül, nagyon is józan gondolatmenetben állítjuk ezt. De ezzel ott vagyunk a végén, mint az elején, azaz sem az »egyszerű«, sem pedig a »finomult« formák nem adnak igazi betekintést a dolgok lényegébe. Mert falás és excrementum végtére épp oly mély és magasztos titkai az életnek, mint a nemzés és szerelem. S csak az látszik kiviláglani, hogy az utóbbi fogalmak a fejlődés latorjáján a másodlagos, magasabb, felsőbb fokokat képviselik.

Meseképünk következő foka kissé kényes. A törpék hasznossági okokból megszokták, hogy összeolvadásra ne közvetlen vérüket, testvérüket, hanem idegen törzsbelieket használjanak. Itt az élet és szerelem kutatója elé nagy probléma vetődik. A keresztezés és endogámia problémája.

Nézd meg még egyszer a kis, zöld moszatfonalakat, — a legalacsonyabbrendű növényeket, amelyek ugyanis túlmentek egy kicsit az egyszerű, egysejtű őslényeken, de mégis egyforma részegyedek leg egyszerűbb összeolvadását mutatják! Látsz két ilyen pirinyó részalgát, amint a vízben ide-odaúszkálnak és társat keresnek, akivel összeolvadhatnak. Igazi testvérek ugyanabból a széthasadt sejtből. Most találkoznak — de kitérnek. Nem akarják egymást, A másik percben ellenben mindenikük elért egy idegen, nem testvér vándorsejtet és íme a leghevesebben egyesülnek. Miért nem kell a testvér a testvérnek?

Nézz valami mást. Magasabbrendű növényeket. Itt már a nemek valóban szétváltak. íme a női rész a virágban: a bibe és hím részek: a magtartalmú porzók. De ez mellesleg legyen mondva. Annyi bizonyos, hogy számtalan esetben a két rész, amely a nemzés aktusában összevegyül, összeolvad, itt nyilván tözsomszédságban van együtt egy és ugyanabban a virágban. Ezek a növények már nem küldenek ki mozgó vándorsejteteket, mint az algák. A virág szilárdan ül a szárán, mint az egész növény. Annál szerencsésebbnek látszik, hogy a kétféle nem egy és ugyanazon virágon egyesül. Úgy látszik, hogy a porzósálaknak elég a kellő időben magsejteteket kivetni, s ezek ráhullanak a bibére és a női nemi részt összeolvadás által megtermékenyítik.

Öreg hiba! Kilencvenkilenc esetben a legcsaló Butább praktikákat látod, hogy *ugyanazon* a virágon belül a sejtek összeolvadása, tehát a nemzés *megakadályoztassék*.

Számtalan esetben az egész virág alkata olyan, hogy a legnagyobb közelség ellenére is *lehetetlenné* válik

az öntermékenyítés. E helyett a virág, bár maga mozdulatlan, egyenesen bizonyos mozgékony, virágról-virágra szállongó rovarok látogatásának fogadására van berendezkedve. Ezeket a rovarokat, legyeket, pillangókat — a növény mindenféle színével, szagával, édes mézforrásaival csalogatja. Hogy a mézhez juthassanak, bele kell bújniok a virágba, legalább is orrukkal.

Ez alkalommal az egyik virág beporozza a rovar hímporával, tehát magsejtekkel s amidőn a rovar tovább száll egy másik, ugyanolyan fajta virágra, egészen önkénytelenül ráragasztja a magsejteket a női nemi részekre, a bibére és eképpen keresztben közvetíti a megtermékenyítést, ami nyilván ezen növények egész élet-háztartásának is fontos, sőt elengedhetetlen feltétele. Ugyanaz az eset, mint ott, csak végtelenül bonyolultabb: a testvéri mag a tulajdon virágon gondosan elkerültetik — ellenben az idegen mag, amelyet a rovar odasúrol, tárt karokkal befogadott barát, amit sietnek beolvasztani, Lássuk egy példán az érdekes dolgot.

* *

Ragadj ki onnan hátulról az olajfák alól egy olyan, különös, sápadt-zöld szárát, amelyben egy nagy levél összegöngyölt zászló módjára burkolja virágját. »Áron vesszeje« ez, az aroideák csoportjából. Törd fel a zöld virághüvelyt. Belepillantasz mélyébe, mint valami kerek katlanba. S miközben falát szétrepeszted, egész sereg apró, fekete muslica rajzik ki belőle. Mintha hirtelen börtönből szabadulnának. De hogy kerültek oda be? Az egész növényvilág egyik legcsodálatosabb mechanizmusa van előtted: a keresztbe-termékenyítés céljára berendezett mechanizmus.

Az Áron vesszeje rohadt szagot lehel, amely apró döglegyeket csalogat a felülről nyílt zöld tölcsérbe. A nyílt katlanocskából feléjük mered a tulajdonképeni és csupasz virág (vagy jobban mondva virágtelep) duzzadt hegye. A rovarok a virágszáron lemásznak magába a katlanba. Itt kellemes az időzés. Míg kívül hűvös harmat hull, ott benn a növény langy meleget fejleszt s a katlan belső falai duzzadnak a tápláló nedvektől. De mi ez? Egy jóllakott és kimelegedett muslica megint el akarja hagyni a barátságos menedéket. Ekkor észreveszi, hogy az egész torkos társaság fogva van a katlanban. Amikor lemásztak, vigyázatlanul átkúsztak a hajlékony sörték egy koszorúján, amely most, amikor vissza akarnak menni, hal- vagy egérfogó módjára könyörtelenül eltárja előlük a kijárást. Mitévők legyenek? A kis foglyok néhány napig, bár jóllakva és kellemes melegben, de mégis nyugtalanul rajzanak börtönük fala körül és várnak, várnak. Közben azonban a növényen különös újság megy végbe, amit a legyek először nem is vesznek észre, minthogy látszólag nincs hozzá közük.

A katlan tengelyén sűrűn összezsúfolva ül először a hím, azután a nőstény nemi virágocskák egy-egy koszorúja. Ahogyan itt sűrűn egymás mellett, sőt a legveszélyesebb módon egymás fölött fekszenek, tulajdonkép a legeslegkönnyebben kellene vegyülniök, amit a legyek ide-oda rajzása igazában elősegíthetne. Ez azonban az apai házban való házasságkötésekre vezetne s ezt sehogy sem akarja a növény. Mit tesz tehát? A két virágkoszorú nem érik meg *egy időben*. hanem csak egymás után. Először a nőstény, utóbb a hím. Már most, amíg a foglyok nyugtalanul rajzanak, a hím virágkoszorú egyszerre csak némileg megérik és a hímpor sűrű tömegét választja le magáról, azaz

a növény igazi hím-magját. Ezzel a muslicák vastagon beporozódnak, anélkül, hogy észrevennék. Mert csakhamar még fontosabb szerep vár rájuk. Mintha a magérés ott fenn elfogyasztotta volna a növény erejét, a csapda-sörték hirtelen maguktól meglazulnak és elfonnyadnak: az ut a nap felé újra szabaddá lesz, a rovarok vidáman röpködnek ki. Az Áron vesszeje hát mégsem olyan veszedelmes portéka! A legyek, alighogy kiszabadultak, újra engednek a nekik rokonszenves dögszag kísértésének és lám, újra bemásznak egy másik virághüvelybe. Újra átsuhannak a rostélyon, a növény belsejébe. S megint foglyok pár napra.

De most nézd meg jól, mi megy itt végbe, mielőtt ennek a virágnak magérése is bekövetkezik. Jóval ezelőtt, nyomban a vendégek betolulása után, ezúttal a katlan tengelyének *nőstény* virágai érnek meg és készek a megtermékenyítésre. S ezeknek az érett női virágoknak a legyek most egy más, *idegen* Áron-vessző érett hím-magját cipelik elő, — egyszerűen, önkénytelenül rajozva, ráragadnak a legalkalmasabb helyre. Lehet-e ravasszabbul a testvéri házasságokat kikerülni? Mi több, az Áron-pálca némely fajánál *két* háló is van a katlanban, egyik a bejáratnál a hímvirág előtt, a másik a hím- és nőstény virágok között. Az alsó háló a bemászó muslicákat előbb egy időre a legalsó emeletbe, a nőstény virágokhoz börtönözi be, a másik meg a visszamászókat a hím-zónában tartja vissza beporzás végett.

Ahol nem rovarok közvetítik a termékenyítést virágról-virágra, ott elvállalja azt a szél; a szél, amely téged is, ha tavasszal rekettyék közt jársz, gyakran telisdeteli szór hímporral. Ritka esetben még magasabbrendű növényeknek is sikerült SZÍVÓS mozdulatlan-ságukat erre az egy esetre teljesen legyőzniök. A Garda-

tó kék vizeiben találd a Vallisneria nevű szép vízinövényt, amely sohasem egyesíti egy virágban mindkét nemi részt, s amelynek még sincs semmiféle rovarra szüksége, hogy megtermékenyüljön. Ugyanis egyik virágja, amelynek csak női bibéje van, hosszú száron felnő a mélységből a víz tükrére. Másik virágja pedig, amely csak hím, tehát amely ragadós magot termel, már mint bimbó egyszerűen leszakad a töről, fölszáll a víz tükrére és kósza kis csolnak módjára a szélről, vagy a maga erejétől hajtva úszkál a vizén, míg megtalálja a női virágot, amelyet néha, kikötve, megtermékenyíthet.

Menjünk tovább a magasabbrendű állatokhoz. Kérdezzünk meg egy szakavatott állattenyésztőt, mint vélekszik az endogámiáról, a vérfertőző tenyésztésről. Ha pl. sertéseket ugyanabban a családban s elsősorban testvéreket folytonosan s a vér felfrissítése nélkül párosítanak, a nemzedékek során a legkülönösebb elfajulás jelenségei mutatkoznak. Az állatok satnyákká, rövid életűekké válnak, s végre úgy a hímek, mint a nőstények elvesztik nemzőképességüket. Minden állattenyésztő tudja, hogy itt vigyáznia kell, a beltenyésztés extrém formájában kikerülhetetlen bajokat idéz föl s a beltenyésztés valami természetellenes, ami gyöngít, degenerál, s végül az illető egész család megállására vezet. Gondolj most magadra. Elvennéd-e nővéred, bátyád? A modern kultúrállam jogi törvénye ezt szigorúan tiltja. Mily alapon? Oly erkölcsi nézetek alapján, mik végtelenül öregebbek, mint minden modern államunk, sőt minden kultúránk. Állam és törvény paragrafusok nélkül és majdnem minden kultúrától távol lévő vad népek épp annyira kárhoztatják a testvérek, vagy a szülők és gyermekek közötti házasságot, mint mi. Vájjon ezek a nézetek,

amelyek vénebb és ércesebb fal módjára állanak közöttünk, mint a piramisok, csak misztikus bogarai az emberiségnek? Az orvos, akinek morálkódexe a statisztika, azt mondja, hogy nem. Számsorokkal mutatja meg neked, hogy a vérfertőzésig menő beltenyésztés a legnagyobb valószínűség szerint az embernél épp oly veszélyes, mint a disznók között. A testvér-nővér, apa-leány egybekeléséből származó ivadékok itt és egyformán elfajulnak. Ezt mondja legalább az orvosok túlnyomó többsége. A dolog azonban borzalmasan valószínűvé válik, ha meggondolod, hogy az ember az élők világában csak egy speciális eset s hogy a beltenyésztés elítélése, mint minden állati és növényi élet sorából előzúgó vihar csap össze feje fölött.

Mit jelent mindez? Darwin azt mondja néked, hogy ez természettörvény. Az élőkben rejlő természettörvény küzd a beltenyésztés ellen. A legfelsőbb kifejezése ennek undorunk a testvérek frigyétől. A legutolsó pedig az az averzió lehetne, amit az alga rajzó részsejtjeinél tapasztaltunk az ugyanazon részkolónia testvérsejtjeivel való egyesüléssel szemben. S első jelképes kifejezése volna az igazi ősállapotot tükrözni törekvő törpemesénk. A fogfájásról szóló kis história. Az őssejteknek persze még körülbelül semmiféle szervük sincs, nincs hát foguk sem s nem lehet fogfájásuk sem. Ámde lehetséges, hogy az egyedek az élet harcában már bizonyos ártalmakat szenvedtek, s káros hatásokat vettek föl. És világos, hogy ezek az egyéni ártalmak beltenyésztés által mintegy konzerváltattak, szívósan megőriztettek, ellenben »idegen« részsejtekkel való összeolvadás által fokról-fokra paralizáltattak, azaz újra eltávolítottak. S föltehető, hogy ez az eredeti hasznosság csakugyan kiinduló pontja volt a beltenyésztés ellen irányuló későbbi természettörvénynek.

Úgy kellett lennie, hogy az előbb csak, mint »haszon-
talan« újra meg újra kiküszöbölt dolog, később a
darwini értelemben külön, átöröklött, védelmi eszkö-
zökkel »törvényszerűleg« egyszer s mindenkorra lehe-
tetlenné tétetett. Ennek a sekundair-fejlődésnek pél-
dája volna a testvérnászból eredők impotenciája. De
az is *lehet*, hogy az egész természetben eredeti, szerves
alaptörvény rejlett, mint az anyagcsere, növekedés,
továbbplántálás törvénye általában. Akkor azok az
őstörvények, mintegy »a priori« és bizonyos sarkítás tör-
vénye alatt, amely az igazi testvért az igazi testvértől
eltaszítja, kerülték egymást és keverték összeolvadás
céljából az idegent. Egyelőre azonban nem lehet a
kérdést megoldani, de a fődolog: a tény marad. Az
összeolvadásnál az idegen részesült előnyben, s nem a
testvér. S ez a tény, minden magyarázat nélkül, már
maga egyenleti a folytatás útját.

A kis törpéket az hajtotta vándorútra, hogy idegen
társakkal akartak összeolvadni. Eközben bizonyos
lusta idegen törpékre bukkantak, amelyek egyen-
lőtlen kettéoszlásból eredtek. Ezekkel való különö-
sen előnyös összeolvadásuk szokássá vált. Eképpen
beállott az összeolvadó felek különbözősége: a két-
neműség abban az értelemben, hogy most külsőleg is
két nemet lehetett megkülönböztetni: egy kis, mozgó,
kereső felet és egy nagy, lusta; várakozó felet.

Tekintsd magadat, a föld legmagasabbra fejlett
állatját. Nem látod-e még magadban is az ő-s-sejtek
világából való törpemesében lejátszódó ő-s folyamat
árnyékát?

Először is: az embernél is megvan a két nemző

egyén alakjának szilárd, határozott különbsége. A testvér nemcsak a nővért kerüli és keres idegen embert közösülés céljából. Hanem az idegen emberben is olyat keres, aki testileg nagyon különbözik tőle: mint férfi, egy nőt keres. S a nő viszont férfit keres. Tekints mélyebben ebbe az ellentétbe. Lám, itt az ősrégi törpemese nyoma, a mozgó, kereső sejt, amely keres és a megtelepedett, amely vár. Az emberiség életének és kultúrájának roppant gépezetében, igaz, a nő is mindenütt ott áll a keréknél, részt vesz ezer és ezerfajta testi és lelki mozgásban s ez a külön serénysége és mozgékonysága éppen napjainkban, szemünk láttára fékezhetetlenül növekedik. De ne nézd most, csak a nerni életet. Itt még mindig a férfi az, aki ad, s a nő, aki elfogad. Térj vissza fantáziáddal az emberi nemzés titkos ősjelenségéhez. Íme, a női nemzőkészülék sötét mélyében legkisebb méretben, legszűkebben, de határozottan ugyanaz az ellentét. Igaz, hogy a petesejtnek megvan a maga élete. Az óriás női organizmus petefészkeről ép oly erélyes mozgással hasad le, mint az a letelepedett kis törpe a szülő-törpéről. A petevezetéken át a méhbe vándorol, tehát egy kis darabon maga mozog a hím magja felé. De valószínű, hogy a mesebeli megülepedett törpék is mozogtak egy keveset, bár sokkal kevesebbet, mint a többiek. És kétségtelen, ha most azt látod, hogy a magállatkák behatolnak a méhbe és körülrajongják a petét: nyilvánvalóvá válik előtted, hogy csak most érkezett oda az aktív, tulajdonképen mozgató hatalom, — a hatalom, amely rendre megfelel a mese ama jókedvű vándorlegényének. Hisz még a nagy és kicsiny közötti különbség is élesen meglátható a magállatka és pete viszonyában. Egy magállatka behatol a petébe. S íme újabb párhuzam:

a pete magja és az ondósejt feje közt. Mindkettő mozog. De az egyik csak lassan, a másik gyorsan, mint a nyíl. Végre itt van az összeolvadás, mint betetőzés, amely erőt ad az új teljes kifejlődésre: ugyanaz az utolsó felvonás itt is, ott is, mint a mozgó és mozdulatlan, nagy és kicsi, hímörpe és hímsejt, nőstényörpe és nősténysejt közötti ellentét vége.

S amit még az ember legbensőbb aktusában tükröz, azt a még élő egysejtűek nagy száma közvetlenül testük teljes nagyságában eléd tár. Itt forog egy pirinyó zöld golyó a vízben; alig egy milliméter vastag. Földoldod a mikroszkóp alatt: nem magános sejt, nem egysejtű állat, hanem ilyenek gomolyaga. Ezer meg ezer állat primitív társadalma függ ott össze a mozgó golyóban. Volvox, golyóalga — így hívja a furcsa lényeket a természettudós. Valóban nem igazi állatok, sem igazi növények, hanem társaságban élő őslények, amelyek eredetüknél fogva persze inkább sorozhatók a növény-, mint az állatvilághoz. Hagyjuk a már itt is jelentkező társadalmi momentumot, s vegyünk ki a volvoxgolyóból egyetlen lényt. S nézzük a szaporodását. Ennek sok fajtát láthatod párhuzamosan, mint a ma élő őssejtűek egyéb nemeinél is. Látsz egyszerű sejtoszlást, szétesést sok kis rajzó sejtbe, látod a még teljesen egyfajta sejtek összeolvadását (conjugatio). Majd azonban különbség jelentkezik az összeolvadó sejtek között azért, mert az egyik *nagyobb* a másikinál.

S végül éles ellentét mutatkozik. A tulajdonképeni, közönséges volvoxgolyónál az egyik sejt golyóban túlnyomóan csak nagy, lusta, megüledett sejtek hasadnak le nemzés céljából, míg a másiban kicsinyek, é inken mozgó. S a kis mozgó főlkeresik a nagy lustákat összeolvadás végett.

Már kissé fejlettebb, igazi növényeken is hasonló megfigyelést tehetsz. Menj az északi tenger partjára és szedd össze a mindenüvé odamosott közönséges, erőszöld hólyagos fucust, az alacsonyrendű növényt. Itt is egyrészt szabályos, nagy, nyugodtan váró sejtek hasadnak le, másrészt apró, vadul mozgó sejtek rajzanak ki. Itt is ennek a már világosan megkülönböztethető két sejtíornának szabályos egymásra-találását és összeolvadását látjuk. Érdekes megfigyelni, mily biztosan találnak egymásra és ragadják meg egymást a folyóvízben megoldott, szabálytalanul nyüzsgő, rajzó sejtek és a nyugvó sejtek. Fölteszik, hogy a nagy nyugvósejtek a környező egész vizet áthatják bizonyos anyagokkal, szerves savakkal, amelyek a kis rajzósejtekre csalogató ingert gyakorolnak: a szerelmi vonzódás alapja már itt is az érzéki inger-érzet. Törpemesében ugyan jelképesen mindig úgy beszéltem, mintha a törpék »látnák« egymást. Ennek értelmét persze módosítanod kell az egysejtű őslényekre vagy külön érzékszervek nélkül szűkölködő növényekre vonatkozólag. Ahol még nem volt szem és a fényérzet sem volt elég erős, hogy a másik sejt képét megfelelően közvetítse a partnernek, valószínűleg csak vegyi ingerek — mint szag és íz — pótolták ezt. (Ne feledjük, hogy ezek az ingerek kétségkívül hatalmasan közreműködnek magasabb organizmusok szerelmi életében is, amelyek már jó látószervvel vannak ellátva.) Mesénk nyelvén fessed ki, magadnak, hogy a kereső törpe a várót megszagolta, vagy megízlelte az attól átlehelt vizén, jóval, mielőtt még láthatta.

Még egész sereg esetet sorolhatnék fel, amelyek a törpemesének ezt a részét illusztrálnák. Száz helyütt a nemi különválás először csak mint a két összeolvadó

sejt nagyságában való különbség jelentkezik. Ezzel a különbséggel párosul utóbb a több-kevesebb *mozgékonyásban* való különbség. Törpe-példánk mutatja, mint fejlődhetett ki mindkét különbség eredetileg a legegyszerűbb okokból. De fontos még, hogy a következő tény is tudjuk.

Számtalan még élő egysejtűnél azt találjuk, hogy a letelepült, nyugodt és a mozgó, rajzó életmód váltakozik, még pedig függetlenül kifejlődve a nemzéstől. Mintha az őslények ezt a »vagy-vagy«-ot eleitől fogva mindenféle közönséges életcélok kedvéért ápolták és őrizték volna. Gyakran egy és ugyanazon individuum életpályája különböző szakaiban váltakozik a megüledettség és a mozgékonyág.

Látjuk, hogy vidor, szabadon csapongó összejtűek az emésztés stádiumában, a lakóhely kiszárítása alkalmával, mindenféle külső veszély és ártalom ellenében hirtelen letelepülnek és pihenőre bezárkóznak. Ha a mondott alkalom vagy veszély elmúlt, úgy a megült sejt ismét vidám vándorsejtté lesz. Nem csoda tehát, hogy ez a már különben is elterjedt és gyakran kihasznált dolog a szerelem ügyébe is belekeveredett és ott nagy, sőt alapvető jelentőségre tett szert. Két sejt összeolvadásánál előnyös volt, ha az egyik meg volt üledve, a másik meg mozgott. Ha ez megrögződött s egyszermind egyesült a nagyságbeli különbséggel, ez nagyon könnyen azt eredményezhette, hogy a mozgékonyág az egyik fél, még pedig a hím, többé-kevésbé állandó ismertető jelévé fejlődött, míg a megüledettség viszont a »női-ség« jelévé.

A törpeidyll egyéb része, mint következmény, föltöte egyszerű. De van benne még egy sarokpont, amelyen roppant fontos dolog fordul. Mindkét törpefél hasonlóvá lesz egymáshoz abban, hogy egyenlőtlenül oszlik meg. Azaz minden egyes szülő-törpe mindkét esetben egy nagy főrésze és egy vagy több kisebb levált részre oszlik, amelyek majd kis (hím) rajzó-törpéket, majd viszonylagosan nagyobb (nőstény) települt-törpéket képviselnek. Vagyis, más szóval:

Ezentúl sem a hím, sem a nőstény nem oldódott fel *közvetlenül* utódjaiban, — hanem csak testük tömegének egy többé-kevésbé korlátozott részét hasították le ivadékaikként. A hímnél ez a rész kis rajzó-fiókákra esett szét, míg a nőnél egy s később bizonyosan több nagy pihenő leányzót képezett. Azaz a »sejt«-nyelven kifejezve: két egysejtű őslény, — egyik hím, a másik nőstény — hím- vagy nőstényvultukat ezentúl csak aképp mutatták ki, hogy mindegyik sejt-testének egy meghatározott részét áldozta a nemzés céljára. És pedig az egyik sejt ezt a részt sok, rajzó hímsejtre oszlatta szét, míg a másik rész egy vagy több pihenő nőstény sejtet alkotott.

A törpemesének van még egy kis függeléke is. Arról szól, hogy ezen fokon hogyan hozta össze a hím és a nőstény a nemzőtermékeit. Először régi szokás szerint nekieresztették sejt részeiket, — azután maguknál tartották és olyképp párosították össze, hogy előbb mint egész és egész közeledtek egymáshoz, szorosan egymáshoz simultak, mintha ők maguk akarnának egészükben egyesülni, de mégsem használták föl erre a szoros egymás mellett léteit, hanem inkább arra, hogy mind a két fél a maga lehasadt termékeit hozza össze, amelyek aztán páronkint tényleg össze is olvadtak.

Tégy most újra egy gyors halálugrást az ilyen végső őslénytől hozzád, az emberig. Mi a különbség? íme két emberi egyed. Különböző nemű férfi és nő. Nemzenek. Mi történik először. Mindkettő meghasad. Hogyan, hisz az emberi férfi és nő a szerelmi aktusban csak nem szakad úgy két részre, mint a törpe, vagy a bacillus? Nem, két fél részre nem szakad. De hisz ezt bizonyos fokon a mesebeli törpék sem teszik. A hím és nőstény az emberi nemnél csakugyan hasad, oszlik, de itt is *egyenlőtlenül*. Férfi és nő az ő óriás testükről egy-egy kis darabot leválasztanak. Ez a rész azonban a férfinél — mint behatóbb vizsgálat mutatja — pirinyó, mozgékony, rajzó sejtek, magállatkák seregéből áll, míg a nőnél egy nagy, érett, igen lassacskán a méh felé mozgatott települt sejtből, a *petesejt*ből, Férfi és nő egyaránt jól tudja, hogy nem használ semmit, ha lehasadási termékeit szabadjára ereszti szerelmi útra. Hogy egyesülés jöjjön létre, szükséges, hogy a két nagy, szülő ember maga is szorosan találkozzék: amidőn egybekelnek, mintha maguk is teljesen össze akarnának olvadni, mint őseik időtlen idők előtt, alkalmat adnak egyik magállatkának, hogy elérje a petesejtet s csakugyan összeolvadjon vele s hogy az összeolvadásnak ez az aktusa mindkét sejtnek megadja az »eleven táplálékot«, amely egy új lény felépítésére szükséges.

De hisz akkor nem volna semmi különösebb eltérés? A mesebeli törpék utolsó foka a szerelem aktusa tekintetében már magát az embert jelentené?

Bizonyos mértékig csakugyan úgy látszik. Az egyes sejt, vagy — egyre megy — egyes törpe testének már csak kis tört hányadát használja fel nemzés céljára. Ez a tört maradék nélkül hol hímsejtté, hol *egy vagy* több *nősténysejtté* lesz. Az embernél

ez már specializáltabb. Itt ez a tört rész már eleve az egész testben mintegy külön cégtáblával van megjelölve: »itt nemzés történik.« Ez a hely a *nemzőszerv*. Ennek a szervnek főcélja, hogy belsejében hímmagsejtek vagy nőstény petesejteket termeljen. De e mellett van még más hasznos célja is. így pl. egyengeti az útját annak, hogy a hímsejt a női sejthez jusson: nemcsak belső reservoirja a még nem egészen letett nemző sejteknek, hanem külsőleg is, mint minden egész egyed hím vagy nőstény átvívó (nemző) szerve tevékenykedik. Mindezt hozzá lehetne gondolni a törpemeséhez is. De az egysejtűeknél, az igazi őslényeknél? Nos, ez kritikus kérdés.

A felelet egyszerű lehetne. Az egysejtűeknél, miután hímre és nőstényre váltak szét, szintén fejlődtek határozott nemi szervek belső mag- és petetartályokkal s külső nemi eszközökkel az illető termékek átvitelére. S miután ez kifejlődött, az egysejtű őslény nemi kifejlődés tekintetében, tehát a földolomban, csakugyan teljesen hasonló volt már a föld késői szellemi lényéhez, a magasabbrendű állatemberhez.

Az egysejtű és az ember között most már nemcsak a sejt, az élet volt közös, hanem egy végtelen fontos szerv is. Mi hiányzott t>enne, hogy egészen emberré legyen? A nagyság. De hisz ezt megszerezhetette növény által. Ma is van még egysejtű, ami korántsem mikroszkopikus nagyságú, hanem négy méternyire is megnő (siphonák). S mi hiányzott még? Egész sereg más szerv. Gyomor, bél, agyvelő, hátgerinc, tüdő, szív, vérerek stb. De miért ne szerezhette meg ezt is, ha már egy oly fontos szervet megszerzett? Vannak egysejtű ősnövények és állatszerű infuzoriumok, tehát igazi, bár már viszonylag magasabbrendű egysejtűek

amelyeknek nyilvánvalóan egysejtű testükben más szervek csodálatos kezdetei mutatkoznak már. Az említett, vízilakó siphoneáknál, a legnagyobb egysejtűeknél, a test egyik óriás sejtje olyan képződménynyé alakul, amely a csalódásig hasonlít egy igazi, magasrendű, igen bonyolult szervekkel bíró vízi növényhez: földalatti gyökérrel, földfeletti zöld ágakkal, nyelvszerű, szélükön fűrészelt levelekkel. És éppen némely ily siphonea egyszersmind legjobb példája a valódi nemi szaporodásnak az egysejtűek egész birodalmában! De még érdekesebb, amit a legtöbb infuzóriumnál, tehát már inkább az állatokhoz hasonló egysejtűeknél látni.

Előbb többször szóltunk az egysejtűek falasáról és kiválasztásáról. De hogy is csinálja ezt egy oly alacsonyrendű fickó, egy bacillus, vagy amőba? Van neki olyan gyomra vagy bele, mint nekünk? Dehogy. A szó szoros értelmében egész testével fal és épp úgy a használhatatlant is egész testével választja ki. Ha az amőbát festéktartalmú szemecskével táplálod, láthatod, hogy ez a szemecske a puha sejttest bármely részén beléphet, mintegy az egész sejtömegben egyenletesen feloldódik és feldolgoztatik s hogy a sejt a már nem használható maradék, mint excrementum, ismét a test bármely részén távozhatik. Épp úgy megy a levegő falasa, a lélegzés, az érzés, amely mintegy az egész kis testen egyenletesen el van oszolva — és a szerelem dolgában és a szó szoros értelmében igaz, hogy ez az amőbácska egész testével szeret, hisz mint oszló és összeolvadó, az egész test szerepel.

De nem így van ez az egyik infuzóriumnál. Még ez is egysejtű, mint az amőba. De lám, hogy fal és emészt. Első pillantásra szabályszerű, meg nem változó szájníylást veszel észre, amelyen át a szilárd vagy folyé-

kony táplálék belép. Ez a »sejtszáj« többnyire egy rövid csatornába, torokba vezet, amelynek falában gyakran pálcikák vannak, mint valami halfogóban, s ezek némileg már a fogak szerepét játsszák. A szájnak sokszor ajkai is vannak már, sőt hosszú szívó orrmánya. Gyakran a test ellenkező végén egy másik nyílást, sejtvégnylást is láthatni. Csak a gyomor hiányzik még. A torok, a nyelő és végnyílás között a táplálék közvetlenül a nyílt sejtömegekben fekszik. De már szabályszerűen megdolgozódik, akár csak egy gyomorban s önkénytelenül keressük, hogy valamely kiválóan magasra fejlett infuzóriumnál nem keletkezett-e csakugyan a torok és végnyílás közt egy szilárd cső vagy hólyag: a gyomor vagy bél első alapja. S ha ez egyszer eléretett, miért ne különülne el a test további szervekre — miért ne lehetne szó további »munkafelosztásról« a test egyes részei között, épp úgy, amint a nemzőrészek között, s akkor egyenes pálya vezetne. az infuzóriumtól föl az emberig?

De nem. Az igazi haladás az őslénytől az emberig s általában a magasabb organizmusokig valójában nem ezen az egyszerű, hanem sokkal bonyolultabb pályán ment végbe. Ezt nem szabad felednünk, különben a szerelem vizsgálatának logikus láncja is súlyosan összezsomózik, vagy éppen elszakad.

A siphoneák vagy infuzóriumok szervezetei elszigetelt, meddő kísérletek. Jóval előbb, mielőtt elkezdődtek fejlődni, már más valami tényező lett irányadóvá a továbbfejlődésre, amit ez a szó fejez ki félreérthetetlenül: »társas«.

A törpemese végén már utaltam a társasra. Hogy a törpe — vagy óslény — magsejtjeit és petesejtjeit már nem kergette el mindjárt magától, hanem először magánál tartotta, ez alapjában véve már csakugyan *szociális* aktus volt, bár természetesen még nagyon egyszerű.

De valószínű, hogy az ilyen tágabb értelemben vett szociális aktus épp abban az időben, amidőn a legmagasabb szerelmi fok felé vezető ut megnyílt, az egysejtű törpék életében általában igen fontos, sőt döntő jelentőségű lett. Már előbb is rábukkantunk egy ilyen általános szociális tényre a volvox-golyónál, a ma is élő egysejtű csoportnál. Mi volt az?

Pár ezer pirinyó egysejtű, miket, mint egysejtű egyedek, még jól lehet megismerni, bizonyos laza egybecsoportosítás által aránylag nagy, zöld golyót képeznek, amely élénken mozgatva, mint egységes egész szervezet úszik a vizén. Értsük meg jól: ezek a sejtek nincsenek egybeolvadva a szerelmi aktus értelmében, hogy így ezen összefolyó egyes golyóból egy nagy egységes golyót alkossanak; a tömeges szerelem egyetlen óriás golyóját. A volvox-legénykék ugyan mintha tanultak volna már valamit a szerelem mesterségéből. Megragadták azt az alapelvet, amire a szerelem oly világosan tanította őket: hogy két ember együtt többre megy, mint egyedül. De a szerelmi elvet ezúttal nem vitték annyira, hogy valójában összeolvadtak volna. Csak szorosan egymáshoz feküdtek, mintegy horgonyt vetettek egymásba s ezenfelül lehet, hogy falaik, természetes vékonyságuk következtében átbocsátottak bizonyos folyékony anyagokat s így ezek gyenge cirkulációja állott be — de többről nem lehetett szó.

De ha ebben korlátozták magukat, ezt rendkívüli módon kipótolták azzal a sajátos haladással, hogy már nemcsak párosával, tized-, század-, ezered-, sőt — a közönséges volvoxgömböcskében tizenkétezred-magukkal is összetapadtak. A szerelmi kötelék határtalan bensőségéből, amely azonban mindig csak két egyed viszonyára vonatkozott, továbbhaladtak a szociális kötelék felé, amely ugyan sokkal inkább külsőleges, de lehetőséget nyújt arra, hogy ezren és ezren egybekapcsolódjanak.

S most térj vissza újra magadhoz. Te, mint ember, vájjon kire hasonlítasz jobban tested alkatára nézve: egy egyes sejtű őslényre, avagy egy volvoxgolyóra? Mi egy egysejtű egyes őslény, egy egyes amőba, vagy bacillus? Egy sejt, azaz az élet egy téglája. Mi vagy te? A sejtek milliárdjainak köteléke., azaz számtalan ilyen téglából alkotott óriás ház. S mi a volvoxgolyó? Néhány ezer sejt köteléke, azaz kis kunyhó, néhány ezer téglából lazán összeróva. A volvoxgolyó megmutatja neked az igazi utat, amely az egysejtű őslény és közötted vezet. Ez az ut a *sok sejt társas kötelékén*, sok eleven téglán át *magasabb* rendű építményhez vezet — előbb csak kis falak, azután kunyhók, később paloták, végül magas dómok, mikből az emberi szellem a csillagos égbe tekint. . .

Ez a volvoxgolyó, persze lélegzése módját véve, inkább rokona a növénynek, mint az állatnak. Belőle közvetlen vonalban bizonyára nem az ember, hanem legfeljebb a magasabb növényvilág fejlődött. De az a fekete ciprus odaát szintén hatalmas torony, sok-sok millió sejt-téglából. S azután a volvoxgolyót csak éppen találomra választottuk példának. Mert hasonló, inkább állati, egyszerű össejt-társulatokat találunk az előbb említett igazi infuzoriumoknál is, tehát köz-

vetlenül az állatország gyökereinél. Ilyen pl. a Haeckel-től leírt *magosphaera* vagy norvégiai csillámgolyó, amelynél harminc—hatvan körteformájú sejt ugyan-csak közös golyót képez, anélkül, hogy csakugyan összeolvadna.

Figyeld meg hát még egyszer jól a helyzetet. Itt vagy te, ott a volvoxgömb, amott az egysejtű amőba. Csak az-e a különbség, hogy az amőba mintegy egyetlen, elszigetelt téglá, a volvoxgolyó néhány ezer téglá közülete, amelyek együtt úszó golyót alkotnak, te pedig egy óriás épületet, téglák myriádjából összeróva? Nem.

Emlékezz vissza arra, amiről már szólottam. Hogy emberi tested csakúgy, mint a kutyáé, vagy gilisztáé, nemcsak egy óriás, szabálytalan sejtgolyó. Nagy művészettel berendezett »ház« az. Ebben a házban a sejtek egyes csoportjai, éppúgy, mint egy nagyvárosi kultúrépület téglái, külön »szabályokat« alkotnak, külön-külön rendeltetéssel. Egész sereg *szervet* alkotnak. Itt belet, amely emészt, ott tüdőt, mely a vért tisztítja és gazdagítja, amott agyvelőt, mely a »gondolkodás« színhelye. És egy egyszerű szó magyarázza meg ennek az egész háztartásnak a titkát.

Ehhez a szóhoz, hogy »társas«, járul a másik kifejező szó, hogy »*munkamegosztás*«.

* *

Az emberi testet alkotó myriád sejt nemcsak szociális köteléket képez, hanem ezen a sejttársadalmon belül fölötte bölcs és szerencsés munkamegosztás is állott be. Tested sejtmýriádjai közül ennyi meg ennyi csak a falással foglalkozik: ezek tápláló szerveid, mint pl. a bél. Ennyi meg ennyi csak hall: ezek a hallószervek, föl egészen az agy velődig. Ennyi meg

ennyi csak lát: ezek a látószervek, a külső szemtől kezdve megint mélyen be az agyvelőig. És így tovább. Minthogy azonban minden egyes sejt és minden sejtéből alkotott egyes szerv egyidejűleg szoros szociális kötelékben áll másokkal: minden külön munka egyszersmind az összes többi sejtet is szolgálja. Ha pl. a belsejtek tápláló nedveket szívnak fel, az eképp szerzett táplálék szabadon kering a test többi, közvetlenül nem faló sejtjeiben is. A látás sejtjei, a hallás, a mozgás stb. az egész test sejtjei közvetve innen nyerik táplálékukat, erejüket, mert a belsejtek helyettük is »fálnak«.

Az amőbánál vagy bacillusnál persze még nem láthatsz ily csodás munkamegosztást, mert itt még nem lehet szó a sejtek szociális közületéről — hisz egyáltalában csak egy sejtből állanak, amely az egész testet alkotja, s természetesen kénytelen mindent egyszerre tenni: falni, lélegzeni, érezni stb. De még a volvoxgolyónál sem látsz jóformán semmit abból a csodás munkamegosztásból. Igaz, hogy itt van már szociális kötelék, de pl. még *minden egyes* sejt magának fal, nincs még »bél« abban az értelemben, hogy a munkamegosztás falósejtek külön csoportját hozta volna létre, minek feladata volna az egész sejtgolyó részére falni. Ez a bonyolultabb munkamegosztás nyilván csak későbbi *fejlemény* azon az úton, amely volvoxszerű sejtgolyóktól hozzád vezet.

Hogy kifejlődött, az — minthogy a sok sejt szociális köteléke egyszer már adva volt — igen természetes, sőt magától értetődő dolog volt. Gondolj végig egy példát: a falást.

Néhány tucat sejt szociális kapcsolatba lép azáltal, hogy szorosan egymáshoz simul és úszó golyót alkot. Mindeniknek van egy finom, ruganyos vége, mint

valami kiálló haj, amelynek segítségével mint egyes lény a vízben úszott. Most mind közösen himbálja azt a hajszerű véget s hozzászokik bizonyos taktushoz, amely az egész golyót keringteti a vízben. Ez magábanvéve még sem sajátképi munkafelosztás, csak az első szociális cselekmény. De, ha egyszer megvan, szükségkép az első munkamegosztásra kell vezetnie.

A golyó minden sejtje eleinte csak magának fal. Minthogy azonban a sejtszélek, melyekkel szorosan összesimulnak, átbocsátják a folyadékokat, egészen magától áll be az az állapot, a hogy földolgozott táplálónedvek sejtről-sejtre átszivárognak. Az egyikről, amely éppen fal és emészt, a környezőre, amely nem fal. Ez még mindig egyszerű következése volna a társaséletnek, aminek persze legalább a szomszédos sejtek láthatják a hasznát. De ismét természetes, hogy az olyan sejtek, melyek falnak és emésztenek, lustábbak, mint a többiek s így evezőcsápjukat koronkint hanyagabbul, talán sehogysem mozgatják. De erre nincs is szükségük. Mert. — s ez ismét csak egyszerű következménye a szociális köteléknek — az őket környező többi, farkukkal élénken evező sejtek ugyanis magukkal ragadják őket.

Íme, itt már *kölcsönös* haszon jelentkezik: az egyik sejt fal több, környező sejt javára is, de ezek e helyett ingyen viszik egy időre előre. De az előremozgás ismét új táplálék lelhelyeire vezet, s ha a faló sejt át is ad bizonyos táplálónedvet szomszédainak a mozgás által, melyben falasa közben is részesítik a többiek, új alkalom nyílik új táplálék fölvételére, amitől egyébként elesnék. Hátha már most ez a hasznos kölcsönöségi viszony igazi munkafelosztássá képződhetnék ki.

Vegyük fel, hogy öt sejtből az egyik, mondjuk a középső, átvénne az egész táplálási funkciót, a négy

környező sejtét is — s kárpótlásul az a másik négy mindig magával mozgatná, még pedig intenzív módon. Az egyik sejtnek csak falnia kellene s erre összpontosítania minden erejét. A többieknek meg csak mozogniuk kellene s erre adni minden tehetségüket. Ennek a haszna kétségtelen. S valószínű, hogy ebben a legegyszerűbb példában megvan annak az egész rafinált fejlődésnek lényege, amely e részben a volvox-golyó és az ember közt vezet. Az egész golyón a következő folyamat szinte magától értetődő volt. Miközben a sejtgolyó, szokása szerint, egyoldalúlag, egyik sarkával előre mozgott, kikerülhetetlen volt, hogy ez az előre hajtott sark s az azt alkotó sejtek, a legtöbb szembeúszó táplálékot kapták. Ezen a sarkon lassankint állandó, törzse rendezkedett be a határozott falósejteknek. Ellátták az egész törzset táplálónedvvel és a sejttest többi része jutalmul, vagy jobban mondva, hasznossági okokból, magával vitte. De ott elől a faló-sarkon csak kevés hely volt. Ha meg lehetett volna nagyobbítani a kolónia nőttével, ez az egésznek nagy hasznára lett volna. Mit volt mit tenni? Gondolj a földgömbre. Képzeld, hogy merőlegesen az északi sarkra sült galambok hullanak az égből. Persze, hogy csak az a pár ember tudja őket megragadni, aki közvetlenül az északi sarkon áll. Ha nincs elég kezük, az áldás megint leperog és megint tovarajzik a térben. Hogy szaporítják a kezeket a korlátolt téren? A sarkon lyukat ásnak s abba lajtorján függőlegesen egymásra állítják az embereket. Ha lyuk nélkül, egyszerűen a földre állítanák a lajtorját, s erre az embereket, a létra könnyen fölbillenne és az emberek nyakukat szegnék. S ugyanígy járnak el a falósejtek a sejtgolyó sarkán. Gödröt, bemélyedést alkotnak, végül valóságos lyukat,

amelynek falait és mélyét megszállva tartják. A víz örvényezése az úszkáló táplálékdarabocskákat a golyónak mélyedésébe ragadja, ahol a védett falósejtek zavartalanul feldolgozhatják. Mi az eredmény?

A golyóból, elülső sarka tölcésrszerűleg bemélyedvén, serleg lesz. A golyó belső mélyedése elől szájba nyílik. A golyó fala pedig két sejtrétegből áll: az eredetiből s a sark felől kifordított keztyűujj módjára betüremlett rétegből, A külső fal kizárólag mozgató sejteket tartalmaz, a belső fal ellenben csak falókat. Egyszerű sejtgolyó helyett íme egy sejtkötelék, előleges munkamegosztással. A lyuk valóban száj. A külső fal szabályszerű gyomor vagy bél. Ettől a lénytől hozzád már jóval kisebb lépés vezet. Nála már teljesen folyamatban van a munkamegosztás. Van szája, bőre, bele, mint neked. Már nem egyszerű tartalmatlan sejtpiramis többé: már két, mintegy egymásba skatulyázott szobája van, — az egyik határozottan ebédlő — s van ajtaja is. Épülő »ház« az csakugyan, bár még egyszerű, de tőled már csak egyszerűségében, de nem lényegileg különböző.

Valamennyi magasabbrendű állati »ház«-at, a kutyát s téged, az osztrigát, a gilisztát, a tengeri csillagot — bármily bonyolultak is termeik, fülkéik, erkélyeik, szalonjaik soksejtű testükben, vissza lehet vezetni erre az egyszerű munkafelosztásos házikóra. Haeckel »gastrea«-nak nevezte el. (Gaster = gyomor.) Az első gyomor-állat. Minden magasabbrendű állat törzsfája világosan, felismerhetőleg ide vezet vissza. Féreg és polyp, rák és rovar, kagyló és tinhal, hal és béka, gyík és madár. És az emlős is. És te is. Te is az ősgastreától eredsz, az első sejtközülettől, amely a munkamegosztást mozgató- és falósejtjeivel, bőrével és belével következetesen keresztül vitte ...

Látod-e a roppant különbséget? Hajlandó voltál az embert egyszerűen az infuzóriumoktól levezetni, amely egysejtű sejt-szájat és sejt-végnyílást képzett ki magának. Hiába. Sohasem sikerült az embert, ezt a roppant sejt-székesegyházat az egysejtűhöz kapcsolni, még ha sejtjében száz szerv volna is. Egészen úgy látszik, hogy a sok sejt szociális egyesülése arra a célra, hogy közösen új, magasabbrendű egyedet alkossanak, amelynek sejt-szerveiben munkamegosztás legyen, az egysejtűeknél megbénította és elodázta az egyszerű szervképződést és általában az egyéni továbbfejlődést. Elhagyatott oldalútja lett az az egész további fejlődésnek. Nem az egyes infuzóriumból fejlődött tehát a magasabbrendű állat s az ember. Alapjuk az infuzórium-állam, sok infuzórium szociális közülete.

Valóban csodás folyamat az, mint fejlődnek e szociális kötelékekből új egyedek. Te individuum vagy, egy »én«. S mégis az egész emberiséggel együtt úgy keletkeztél, hogy millió pirinyó sejtegyed szociális közületté tömörödött s oly szorosan kapcsolódott, hogy egyetemük a szemedben ismét egy »én«-nek, egyénnek tűnik fel, sőt egy ilyen egységes »én« valódi mintaképének.

Hát még lelki tekintetben milyen különös a dolog. Gondold el: ötven sejt köt ilyen szociális szövetséget. Ez közvetlen összeolvadás nélkül is sikerül a sejt-falak átbocsátó képessége révén. A táplálék nedvei pl. szabadon keringhetnek minden sejten át. A sejtek eképp testileg bátran egy magasabb »egység«-nek tekinthetők. Hát lelki tekintetben?

Kétségtelen, hogy kezdettől fogva minden egységes sejtnek, összejtnek megvolt a maga kis, egyéni lelke, sejtjelke. Ma is megvan minden bacillusnak, amőba-

nak, infuzóriumnak. Érez, tájékozódik a legegyszerűbb módon a dolgok közt, tanul, s — ez a legfőbb — lelkiileg is egységet tüntet fel, amint testileg is egység volt.

Már most ezek az egysejtűek volvoxgolyóvá állanak össze. Egyelőre a golyóban is minden egysejtű megőrzi egyéni létét, tehát lelkecskáját is. Mindazonáltal rögtön látni a kezdeteit a lelki átömlésnek is, épp úgy, mint a sok sejt összetömörülése a golyóvá, bizonyos testi egyesülés, új, magasabb testképződés kezdetét jelenti. Tapasztalod, hogy a golyót egységes irányzat »lelke« tölti el, látod, hogy miközben a golyót a sejtek ezer meg ezer csillófonala mozgatja, úsztatja, a sok sejt lélek mintegy közös irányt, közös mozgást »közösön gondolnak«, »közösön akarnak«. De ez egészen más — gondolod — mint mikor egy csapat katona közös taktusra masíroz. Más és magasabb. A sejtek testi érintkezése és egymáshoz illeszkedése, amely először csak esetleges anyagcserére vezetett, végül azonban a tápláló nedvek szabályos átvezetését idézte elő, ezekben a sejtekben szükségképen egyre nagyobb mértékben lelki összefolyást is okozott, amelyről nem adhatnak képet az emberek társadalmi közületei. Nem tekintve már most a munkamegosztást, amely végül, épp úgy, mint a gyomorban külön falószervet, úgy az agyvelőben tájékozó központul külön lelki szervet alkotott a magasabbrendű állatnál — nyilván az volt az eredmény, hogy az egész sejtállam egységes »én« öntudatát nyerte. Éppen azt az »én« öntudatot, amelyet mint egységet, magad érzel bensődben. Az persze, hogy mint ment végbe, hogy millió és millió lelki egység mintegy a legtitokzatosabb lelki nemzés révén egygyé olvad össze, hogy végül egy új felsőbb »én« születik, amely milliók tartalmát újra egységnek

fogja egybe: ez a legsúlyosabb kérdések labirintusába csábítana. Lelki tejutakon vezetne az utunk, ahogy azelőtt testi tejutakra tévedtünk. Nem szabad mélyebbre bocsátkoznunk, különben kisiklik kezünk-ből az aranyfonál: a szerelem. A lelki átalutak helyett tehát, hol évezredek gondolatok moha tompítja lépteidet s veszi el nyomodat, valamíg egészen eltűntél Merlin zöld varázserdejében — vizsgáljuk, mily viszonyba került a szerelem fejlődése a munkamegosztással felruházott szociális sejtközületek roppant tényével?

Alapjában véve igen egyszerű a dolog. Sokkal de sokkal egyszerűbb, mint az a lelki kérdés s lényegileg megint csak következmény.

A szerelem őstörténetét addig mondtam, hogy lássad: az egyes sejtlénynek egy része elkülönült mint nemzőrész. Beállott a szerelmi aktusban az első munkamegosztás: már nem az egész hím sejttest hullott szét csupa magsejtre, hanem rezervált magának egy sarkot, hol ez a magszétesés végbement. Ezt összehasonlítottuk a magasabbrendű állattal, veled, ember, s itt ezt a rezervált sarkot hímnél, nősténynél, férfinél, nőnél szabályos »nemzőszervek«-ké láttuk fejlődni.

Időközben megtanultuk, hogy az olyan szervezet, minő a tied, nem áll egyszerű párhuzamban az egysejtű őslénnel, hanem, hogy te az ilyen egy/sejtűek óriás szociális közülete vagy. Ebben a közületben minden »szerv« megint csak a sejtek meghatározott gomolyagja, amelyek a többiekkel a munkamegosztás viszonyában vannak. Tehát nemiszerved is. Férfi-

szerved, amely ondót termel, már nemcsak rezervált sarok az egysejtű testben, — hanem egy nagy sejt-kötelék meghatározott sejtosztálya, amely a munkamegosztás mellett épp úgy termel magot a többi sejtek számára is, mint ahogy a bél-osztály minden sejt számára emészt, az agy-osztály mindnyájuk részére gondoskodik a tájékoztatásról, a hátgerinc- és láb-osztály mozgatja, járhatja a testet stb. S ugyamígy van ez a nőnél az ő peteszerveivel.

Érdekes és megfontolandó még ez a kérdés: *Miféle sejtek* álltak össze legelőször, pl. a volvox-golyó megalkotására.

Emlékszel: a páronkint való igazi szerelmi összeolvadásnál korán nagyon fontosnak mutatkozott, hogy csak idegen vegyüljön idegennel s ne testvér testvérral. Hisz történelmileg ezen épült a nemek minden eredeti különbsége, a világtörténeti ellentét »férfi« és MIŐ« között.

A sok sejt szociális kötelékének most fölmerült új princípiuma nem jelentett összeolvadást a »szerelem« értelmében. Védszövetség volt, nem nemző aktus. Mi sem feküdt közelebb, mint hogy az ilyen védelmi szövetségek, egyenes ellentétben a szerelemmel, kezdettől fogva *testvérekből*, az összeolvadt hím- és nősejt eredeti megoszlásából jöttek létre. És pedig mindenütt ott, ahol már előbb keletkezett és öröklődött át a nemi szétválás; itt természetesen fivérekre, ott pedig nővérekre. Egyre olyan volvox-szerű testvérgolyók maradtak együtt, melyek minden egyes sejtje itt apró hím-vérsejteket termelt, ott pedig mindenikük nagy, női részsejteket. Párzandó azután minden golyó egy másnemű golyóhoz mozgott s vegyülésükből részint megint sok hím, részint megint sok női egyes sejt lett. Ezek azután csakhamar —

valószínűleg már átöröklött hajlamtól hajtva — testvéri és nővéri szövetségekké csoportosultak.

Mellesleg mondva: már korán meg kellett esnie annak, hogy közben-közben felbukkantak vegyes golyók is, testvérek és nővérek egy szövetséggé összeverődve. Valószínűleg többször megtörtént az is, hogy egy hím- és egy nősejt összeolvadásából nemcsak egy igazi hím- és egy igazi nősténysejt keletkezett, hanem olyan, amely vegyesen oszlott meg: részben mint hím, részben mint nőstény. Az ilyen vegyesgyermekrendszer azután vegyes szövetségre is vezetett. Ne feledjük azonban, hogy az ilyen vegyes golyó, a mely ezentúl *minden sejtből* magsejteket és petesejteket termelt, szintén nem volt mentesítve attól, hogy egy másik vegyes golyót ne keressen föl nemzés céljából. Hisz részesei a kettősneműség mellett is igazi testvérek voltak s rászorultak arra, hogy a vér a keresztben való nemzés által felfrissíttessék. Ez a harmadik eset igen tanulságos, különösen, mert egy sereg állat, de kivált növény tökéletesebb soksejtű szervezetük mellett is ezzel a »hermaphroditizmus«-sal tartották fenn magukat. Azonban a hermaphroditának is, kettősneműsége ellenére is, kivétel nélkül föl kell keresnie egy másik hermaphroditát, s vele keresztben kell nemzenie, hogy a beltenyésztés ne tegye tönkre az ő fajtáját. Erről később még többet.

Maradjunk csak az egyszerű esetről: adva van egy volvoxgolyó, amelynek egyes sejtjei mind hímek s magukból kizárólag hímmagsejteket hasítanak le s egy másik volvoxgolyó, amelynél viszont minden nőstény. S most állott be az a szép munkamegosztás, amely a durva sejtgomolyagot lassankint rendezett házzá alakítja. Láttad, mint képződött a bőr, gyomor, száj — a munkamegosztás a sejtökötelékben teremti

ezeket az első szerveket. S ha ez a falást illetőleg végbemegy, mért ne történhetnék meg előbb vagy utóbb a *szerelem* illetőleg is?

A kötelék minden sejtje eredetileg épp úgy érzi a falás és kiválasztás szükségletét, mint ahogy szükségét érzi a mageloszlásnak és a levált testrészek kiküldésének szerelmes pár keresésére. Mindazonáltal azt látjuk, hogy a kötelék sejtjeinek nagy része lassankint egészen leszokik a tulajdonképeni falásról (s azzal a kiválasztásról is!), mert egy bizonyos számú sejt ezt a tevékenységet a többi helyett is vállalta. Ezek a sejték anyagcseréjük céljára a leszűrt életnedvet közvetlenül és készen kapják a faló sejtektől s nem kell maguknak törődniök falással, emésztéssel. Miért ne menjen ez ugyanúgy a nemzessel és szaporodással?

Már az is előny volt, sőt bizonyos fokú munkamegosztás minden egyes sejtben, hogy nem kellett egészében nemzőrészekre szétesnie, hanem elég volt, ha fenntartotta erre a célra sejttestének egyik sarkát. Mennyivel nagyobb volt az előny, ha száz sejtből most *kilencvenkilenc* ezt a fenntartott zugot is felhagyhatta s e helyett *egy* külön sejt vállalta át egyedül az egész nemzést s ő maga oszlott — a többiek helyet í is — magsejtekre vagy petesejtekre!

Ez az eszme oly tetszetős, hogy aligha kell tovább fejtegetni. Ahogyan sejt szövetségben kifejlődhetett a gyomor, mint közös »faló-szerv«, »faló-üzem«, amely ugyan külön dolgozik, de nyereségét befizeti a közös szövetségi pénztárba, szakasztott ilyen módon képződhetnek az egész sejt-tömegben külön szaporodási osztályok: külön *nemzőszervek*.

Itt hímek, amik az egész törzs részére elegendő számú magsejteket hasítottak le. Ott meg nőiek.

amik *en gros* úzték a peteválasztást a többi »állampolgár« javára is,

* *

Persze, még fölmerülhet több részletkérdés. A falás szerve ezentúl a többiekért is falt. Helyes. Ez annyit jelentett, hogy elvégezte a tulajdonképeni goromba munkát, a nyereség azonban javára szolgált minden többi sejtnek és szervnek is, bár közvetett, de azért tökéletesen megfelelő táplálék formájában. Épp úgy a nemzőszerv (hím-, nőtény- vagy hermaphrodita) ezentúl végezte a szaporodás goromba munkáját a többiek helyett is s viszont felé áramlott-e a többiektől a tápláló erő?

Ezzel olyan területre lépünk, ahol a múltat ősi fejlődést nem gondolhatjuk át tökéletesen, mert a mai legfejlettebb lényeknél, sőt magunknál sem tudjuk még, hogy állnak tulajdonképen ezek a dolgok.

Még nincs részletesen földerítve, hogyan függ össze testünk egész sejtömege a nemiszerveinkben végbemenő újratermeléssel. Vájjon a testünket a nemi szerveken kívüli részeiben felépítő sejtmyriádok a munkamegosztás ellenére, avagy éppen miatta, mégis rejtett, legbenső összefüggésen vannak-e ezzel a nemiszervvel és a benne termelt minden egyes magsejttel? A kutatásnak ezen a mezején ma még minduntalan hajbakapnak a tudósok. Ez a mező »az átöröklés« területe. Egyszer már érintettük egészen futólag a törpemesében. Azt regéltem, hogy az összeolvadás férfi- és nő-törpe egyesüléséből olyan utódok származtak, akik *részben* ismét férfiak, *részben* nők voltak. Mi szabályozta ezt a »részben«-t. Schenk bécsi professzor aktuális kérdése az: mi hatá-

rozza meg, hogy férfi és nő normális egyesüléséből, magsejtjük és petesejtjük összeolvadásából fiú lesz-e, vagy leány? Mindkettő felváltva születik, egymáshoz közeljáró százalékos arányban. De mi okozza ezt? Senki sem tudja — bizonyára a bécsi professzor sem. De ha már az embernél sem tudjuk ezt, hogy fejtsük meg a rejtélyt az őssejteknél? S itt a másik kérdés. Az egész testnek sejtjeiből általában mi van hatással a nemzésre? Figyelj, miről van szó. Itt vagy. Határozott ábrázatod van, orrod formájával, barna szemed jellemző kifejezésével, anyajegygyel bal orcádon. S gyermeket nemzel. Nem úgy, mintha talán egész testedet két részre osztanád s akkor arcod két részre válnék. Hanem nemiszerveddel nemzed, egyetlen pirinyó magsejtet hasítasz le magadról, ez rátalál szerelmesed petesejtjére, összeolvad vele — s az összeolvadás termékéből új ember áll elő. Fiú vagy leány — de hogy miért? — azt már nem tudod. De mindegy: vegyük, hogy fiú. Megszületik ... a családásig rád üt, szakasztott olyan az arca, szeme, anyajegyge. Hogy történhetett ez? Képzeld, hogy csakugyan két fél darabra szakadtál, mint az őssejt. Ezzel felerészted, a gyermek megkapta egyik szemedet és egyik orcádat s ezzel véletlenül az anyajegyget is. Ez nem volna csodálatos. De így? Ahelyett, hogy egész tested felébe szakadna, azt mondom, hogy magállatka hasad le rólad s ez következménye i. ama őstörpe-mesében előadott eseményeknek, 2. annak, hogy számos sejt társas köteléket alkot, hogy testedet felépítse, 3. a sejtkötelékben beálló munkamegosztásnak, amely benned külön *nemiszervet* teremtett meg. Ez a szerv magában összpontosítja sejtköteléked egész nemző erejét. Miközben egy magállatkát hasít le, jelképileg mintegy még egyszer végzi az egész test egész

megoszlási aktusát. Ez csodálatos valami! Nyilván megvan az ereje, hogy ebbe az egyetlen pirinyó magsejtbe bizonyos körülmények közt a sejtegyetem egész képét oly hűen belecsoomagolja, hogy gyermekben szemed, anyajegyed félreismerhetetlenül újra fölmerülhet. Micsoda boszorkány ág ez? Ki adja a szervnek ezt az erőt? Nem fűzi-e össze vele az összes sejteket valamely állandó, rejtélyes viszony, amelynél fogva minden sejt (a szemed és anyajegyed is) ad neki valamit, amit a magsejtbe beleépíthet?

Voltak nagyon szellemes emberek, akik ezt egészen reális módon keresztülvittek képzték. Szerintük csak a bél emészt, azután pedig a tápláló erőt minden sejten áthajtja, épp úgy csak a nemzőszerv termel nemzőanyagokat, de ehhez minden sejttől kap egy kis tápláló erőt, amely, talán pirinyó sejtrészecske alakjában átszarmaztatva, a magsejt utódján, a gyermekeken minden egyes sejt alakját teljes hasonlósággal visszaállítják.

Anyajegyednek is minden sejtje szállított nemzőrészecskének egy pirinyó anyagrészt, amely minden magsejtbe fölvéve, az ebből a magból származó minden gyermeket elláthatott ugyanazzal az anyajegy-darabkával: amiből az egész anyajegy újra kifejlődhetett. Darwin festette ki a legélénkebben ezt a magyarázatot s elkeresztelte »pangenesis«-nek. Ha ez így van, úgy szépen beleillik adott fejlődésláncunkba. De nagyon kérdéses, hogy így van-e. Nem feleltem tulajdonképpen az átöröklés kérdésére, hanem csak egy szellemes ember föltevését adtam elő. Van még több ilyen is. Ezidő szerint az átöröklés területe csakúgy nyüzsg

a sok föltevéstől — de egyikük sem teljesen meggyőző. Darwin nézete mintegy a legdurvább, bár a legszemléltetőbb és szinte kézzelfogható. De több mint valószínű, hogy a dolgok valójában sokkal bonyolultabbak. Tegyük még egy lépést beljebb az átöröklés vitájába. Ha a sejtkötélék minden sejtje folyton minden magsejtre gyakorolja a Darwin értelmében vett hatást, akkor a következőnek kellene beállania. Eredetileg, mondjuk, nem volt anyajegyed. Egy napon azonban véletlenül megégette valaki az orcádat, úgy, hogy égés hege támadt rajta. Ezután gyermeket nemzel. Arca nagyon hasonlít a tiédre. De vajjon meg lesz-e rajta az a folt is? Miért ne, a Darwin átöröklési elmélete értelmében. Az égés által elváltozott arcsejtek is szolgáltak adalékkal a nemzőszerved magsejtjének, mivel a gyermeket nemzted — s így kell, hogy az égés foltja gyermekeden is kiüssön. Darwin és egész sereg más természettudós biztosítanak, hogy épp az ilyen átöröklés eseteit gyakran figyelték meg. Ennek azonban ellentmond egy egészen más iskola, amely *Weismann* köré csoportosul, ők azt mondják, hogy az ilyen frissen szerzett tulajdonságok átöröklését még soha és sehosem tapasztalták. Ha ez így van, akkor természetesen súlyosan esik latba az ellen az egész elmélet ellen, hogy a sejtegyetem minden sejtje a nemzőszerv minden sejtjével folytonos összeköttetésben van. S Weismann csakugyan egészen más átöröklési elméletet állított föl. De kérdés, vajjon Weismannak van-e igaza? Ezt kétségbevonják ismét igen sokan, akik éppen nem hívei Darwin amaz elméletének, hanem ismét más átöröklési teóriákért viaskodnak. Íme, oly vita folyik, amelyben még a legegyszerűbb *megfigyelés* sem kétségbevonhatatlan tény. Hadd küzdjenek tehát egy ideig még a felek

— mi nem szállunk mélyebbre a labirintusban Mint ott a lélek kérdésénél. Ez éppen a szerelem problémájának sajátsága: mindenütt belevág a dolgok lényegébe. S íme, a feneketlen mélység minden vízei felbugyognak, az egészen fekete, a nagy földalatti vízözönök is, amelyek hullámain a mai ember tudása és világnézete vékony réteggént hímبالózik még idestova.

Maradjunk hát határozottan a nagy vonalnál s ne fúródjunk bele sötét részletkérdésekbe, amelyek alatt rögtön feneketlen bíborvörös mélységek táton-
ganak, tarajos götékkal és sárkányokkal.

A nagy vonal — úgy hiszem — most már egészen világos előtled. Az őslénynél kezdődik az, amely csak egysejtű volt és se hím, se nőstény s úgy szaporodott, hogy egyszerűen kettészakadt. S fölvezet a felsőbbrendű lényhez, amely sok sejt közületéből áll, ámbár csodamódra — ismét valódi egységes individuumnak mutatkozik. S amely sejtjei munkamegosztásánál fogva szervekbe különült. S oly szervvel van ellátva, amely kizárólag nemzésre szolgál — bármint függ össze, vagy nem függ össze a test többi petesejtjeivel. Ebből egyes magsejtek vagy egyes petesejtek válnak le, amelyek a nemzés aktusában vegyülnek. S csak ebből a vegyületből fejlődik ki azután — a »továbbplántálás« tulajdonképeni értelmében — egy új lény.

Ennek az új lénynek kifejlődéséről szólván, újra érintenünk kell az átöröklés kényes problémáját, de most legalább egy nem annyira veszélyes ponton.

Tekintsd át és hasonlítsd össze a következő két folyamatsort. Itt van egy volvoxfajta sejtgolyó. Milyen történelmi fejlődés van mögötte? Annak sok foka. Egykor csak egysejtű lények éltek. Ezek oda fejlődtek, hogy páronkint keresték egymást, egy mozgékony és egy lusta, egy kicsiny és egy nagy. összeolvadtak s oszlás által egész sereg új egysejtűt hoztak létre. Valószínű, hogy hosszú időn át csak idáig ért a haladás. Azután új fejlődésfok következett. Az egysejtűek tömegesen összeállottak egy társas kötelékbe, melyben bizonyos munkamegosztás állott be. Egyes sejtek a többiekért is magukra vállalták a nemzést, ezentúl már csak ők hasadtak szét a sejtgolyóban hím-magsejteké vagy nőtény-petesejteké.

Ez a folyamat — amelynek már tanúja voltál — nem valami világrengető, de mégis bizonyos történelmi fejlődés, amely jó ideig tartott. S szép ősidőkbe nyúlik vissza. Messze túl a kambriai parton . . .

Nézd meg most még egyszer a volvoxgolyót és vedd ki mindent a fejedből, ami történelemre, eredeti létesülésre, régi fejlődésre emlékeztethetne. Vedd a kis sejtgolyót, mint mai, egyes lényt, mint zöld pontocskát, amely e percben naptól bearanyozva, vidáman röpül tova a kristályos kék áradatban. Hogy keletkezett egyénileg ez az apró lény? Viszonylag igen rövid idővel ezelőtt még egyes sejt, lusta egysejtű volt. Éhez az egyes sejthez járult egy másik, még pirinyóbb egyes sejt: mozgékony magsejt. A két sejt összeolvadt s magukból hasadás útján egész sereg új egysejtűt hozott létre, amelyek szociális közületben maradtak. S ebben bizonyos munkamegosztás állott be, amely a volvoxgolyóban, többek közt most mindjárt arra vezet, hogy egyes sejtek ismét petesejteké

hasadnak s újra megkezdik a nemzés körforgását, Hát nem egyforma-e ez a két folyamat: az egyik, ősrégi, amely már a kambriait megelőző korban, jóval az ember föllépése előtt végbement, s a másik, egészen új, amely minden percben szemünk láttára újra meg újra lejátszódik?

De egészen egyforma. Minden volvoxgolyó egyéni fejlődése közben még ma is pontosan a folyamatoknak és alakoknak ugyanazon kis láncolatát futja meg, amit az ősnapokban megfutott, midőn az egysejtű Őslényekből egyáltalában először fejlődött ki a volvoxgolyó.

Csak egy sziláid különbség van közöttük. Ami ma a volvoxgolyóban nagy gyorsan és legsimább egymásutánban játszódik le, mint ahogj⁷ az óra rugója fék nélkül leberreg, az régen, az igazán első fejlődés alkalmával, valószínűleg egészen lassan s a nemzedékeknek roppant hosszú során át apránként állott be. A nemzedékek ősi sora a fejlődés minden állomását bizonyára csak ezer meg ezer bonyodalom és akadály után lelte meg — hódította meg. A mai volvoxgolyó a régi nemzedékekhez nyilván oly viszonyban áll, mint az öröklő a szerzőhöz. A fejlődés egész láncát a mai nemzedék egyszerűen örökölte; egyszerűen húsává és vérévé vált az. Az egyén, mint ősrégi törzsi hagyomány, mintegy kezdettől fogva csalhatatlanul beléoltatott, mint vak reflexcselekmény, belészivattyúztatott. Mihelyt a volvox magából egy-egy új magsejtet termel, laza egyes sejtet: mintha erre ősrégi emlékezés rontana kény szerképzet módjára; nem is tud másképp cselekedni, ismét egyenesen a régi úton *kell* futnia, egészen föl a volvoxgolyóig. Itt ismét fölmerül az élet titokzatos alapténye, az átöröklés, még pedig most mint kétségszövegbevonhatlan tény.

Kísérelj meg ezt az egyszerű tényt »törvény«be önteni. Körülbelül így mondhatnád: minden egyes mai volvoxgolyó egyéni fejlődésében nagygyorsan és mintegy automatikusan még egyszer ugyanazon a fejlődésfokokon fut végig, amelyeken történelmi ősei egykoron átfutottak, mikor egyáltalában volvoxgolyóvá fejlődtek.

Ebben a »törvény«-ben nincs boszorkányság. Csak az »átöröklés« sötét egy kissé, de hát az — elégedjünk meg ennyivel — olyan alaptény, mint a falás, növés, megoszlás, szerelmes összeolvadás stb. Úgy hiszem, éppen a volvox példája olyan, hogy el se tudnád képzelni, hogy a dolgoknak *más* menete is lehetne.

De tudd meg: ezzel a törvénnyel *megtaláltad a nyitját a magasabbrendű élő lények szerelmi élete összes fejlődési fényeinek*. Mintegy magadtól rájöttél a híres u. n. öbiogenetikai alaptörvényére. Haeckel fejtette ki először és nevezte el e görög szavak összetételével: *bios* = élet és *genea* = fejlődés.

Tudj' Isten, hányadszor kérlek, térj vissza a magsejt és petesejt egyszerű történetére, amelyen az öreg planétánkat átivező nagy szerelmi szivárvány egyik vége alapszik. De most az egyszer végre hozzájutsz a végső aranyos varázskulcshoz.

Te magad myriád sejtjeiddel, szerveiddel, mikben ezek a sejtek munkamegosztást űznek, te magad is — most már tudod — csak egyik pompás és legmagasabb folytatása vagy annak a sejtgolyó-fejlődésnek; amely a volvoxban s hasonló lényekben lejátszódik. Bármily különbségek válasszanak is el a volvoxtól lelki magasságra, emberiessegre nézve, itt és még tovább a gastreában adva van egytől-egyig minden alaptényező: a szociális közületté szorosan összezárkózó sejtek, a munkamegosztás, amely szervek

képzésére vezet s a szervek közt nemiszervek kifejlődése és pedig benned hímszervek, szerelmesedben női nemiszervek kifejlése.

Bizonyos, hogy közted, a gastrea és volvox között a további történelmi fejlődés roppant láncolata van. Az első volvox és az első gastrea bizonyára jóval ama kambriai kor előtt éltek, amely viszont jelenedet jó sok millió évvel előzte meg. A gastreából féregnek kellett lennie. A féregből egy ősrégi, igen egyszerű gerinces, aminőt még ma is az amphioxus-hal képvisel. Az amphioxusból egy petromyzon, ebből egy cetfélé, a cetből szalamander, ebből hüllő, csőrös állat, zacskós patkány, félmajom, gibbon, majomember. S végre eljött az ember. Az ember, akit a természet kultúrává kovácsolt mesterségesen kicsiholt tüzhely-tüznének vörös fényében ...

A fejlődés mérhetetlen láncolata; hasonlíthatatlanul óriásibb még, mint az a kis sora az egysejtű őslényeknek a volvoxig, vagy gastreáig. És mégis. Abban az alapvetésben, az egész láncban, amely égtől földig látszik függni, nem állott be semmi változtató körülmény. A volvox beteljesítette a biogenetikai alaptörvényt. Az ember is beteljesíti. Te is beteljesítetted, amidőn anyád méhében valál. S beteljesíti gyermeked, akit szerelmeddel nemzel. Nézd!

A nőből, teste nemiszervében — tehát a soksejtű test azon területén, ahol a sejtek a munkamegosztás folytán csak a nemzésre szolgálnak — leválik egy egységes, lusta, kis petesejt. Egyetlen sejt. Ehhez járul, a szerelmi aktus segítségével egy még pirinyóbb másik egyes sejt: egy mozgékony magsejt. A két sejt összeolvad és hasadás által egész sereg új egysejtűt hoz létre. Ezek serege szociális közületben marad. S ebben a közületben bizonyos munkamegosztás áll

be — legelőször oly irányban, hogy határozott sejtcsoportok állnak össze szervekké . . .

Veszed észre? Az ember már nem volvox. S mégis ő is megteszi azt az egész fejlődési utat az anyaméhben, amely történelmileg a volvoxhoz vezetett s amelyet minden volvox, a biogenetikai alaptörvény szerint egyénileg megismétel. Ismételnie kell az embernek is . . . mert történelmileg a volvox *fölött* vagy legalább hasonló formák fölött vezetett el fejlődésének útja: földi léte egyszerűen *magába zárja* a volvoxot, mint korábbi fejlődésfokot.

De nem áll meg a volvoxnál. Az emberi embryonak az anyaméhben még többet kell magába zárni s kifej eszteni a biogenetikai alaptörvénynél fogva, mint a volvoxot, mert hisz történelmi fejlődése egykor messze túlmént a volvoxon; ősök óriási lánc vezet a volvoxtól föl tehozzád.

Az embryo egyszerű sejtgomolyból *két* sejtréteg-ből álló képződménynyé nő, ahogy a gastrea is két sejtrétegre tett szert, t. i. bőrre és bélre. A két sejtréteg négygyé lesz, mint a féregnél s belőlük a féregéihez hasonló szervek épülnek föl. A hátgerinc kezdeti, egyszerű, még koponyátlan gerincoszlop mutatkozik, mint az alacsony rendű, még koponyátlan amphioxus-halnál. Azután képződik az agy, de előbb csak mint az állkapocsnélküli petronyoznál. Avégtag-párok még uszonyszerű bimbók; a nyakon kopoltyunyíások vannak: mintha hal készülné születni. Ámde a rohamos, automatikus fejlődés már oly formákba csap át, amelyek ebben vagy abban békára, hüllőre, csőrös vagy zacskós állatra emlékeztetnek. Végül egy kis majom — majd az ember. így lettél te. így lett minden ember. A király s a koldus. Spinoza és Jobs Jeromos kandidátus. A szent s a kufár egyaránt...

Te mégegyszer azzá *leszel*, ami *valál*. Őseid is mind azok voltak. Miközben »létesülsz«, azaz mint egyén leválsz az emberiség óriás fájáról, önön fejlődésed mégegyszer — de szélvész módjára — végigszágul az egész vonalon, a bacillustól az emberig.

A dolog persze nagyon is gyorsan megy végbe, oly gyorsan, hogy a fejlődésvonalak csak ködfátyolosan, árnyékszerűen bukkannak föl. Az ut óriási, még a legőrültebb hajzában is sok időt venne igénybe. Így hát sok az ugrás, sok az elmosódás. De furcsa: éppen nem a leglényegesebbet illetőleg. És szilárdan áll a legrégebb pálya, mintha a legrégebb dolgok a legtovább maradnának fenn. De hisz ezek a legfontosabbak. A két összeolvadó egyes sejtből előbb ki kell fejlődnie a sejtszövetség alaptörzsének s ebből az első szervezet kezdeteinek. Egyebekben mutatkozhatik aztán elhanyagolás. De egészben véve mégis nagyszerű dolog.

S csak most látsz bele az egész misztériumba.

Fölfogod-e most, miért cipeltelek a kambriai partra és még tovább? Látod-e fölbukkanni ezt a csoportot s a Jura-partot, amin csőrös és zacskós állatok éltek, látod-e jóval mindkettőjük előtt a legősibb partot a gastreával, az ősi volvox-szal, az ősi egysejtűekkel — fölbukkanni az emberi anyaméh mágikus bíborsötét-ségében, mély, sötét televényében, ahonnan az ifjú emberi test aranykalásza kel ki...?

Vörösfenyő magány. Nyári nap, Háton fekszel az erika közt és azon a vágáson keresztül, amelyet a vasúti töltés hasított az erdőbe, belebámulsz a selymes, kék égbe ... Messze, messze, csupa erdő. Magas pálmák durva, repedezett vörös héjjal. Fölöttük meg a túlevelek szürkés-zöld gomolyagjai, mikbe izzó bronzszíneket vet a nap. S a fekvőt, ott lent majd nem egy másik mesés erdő veszi körül: páfrányok erős zöld, végtelen csipkeszőnyege. Az erdő mélyén aranyos pára rezeg.

Fekszel és hallgatod mindazt a sok, halk hangot, ügyeled az erdő alig hallható és mégis egyre dobogó szívverését. Élet, élet mindenfelé. Szerves élet. Állatvilág. Növényvilág. Pintyőkék csalogatják egymást, majd itt, majd ott a bokorban. A kakuk elsülyedt harang szavához hasonlóan, roppant messzeségben szól az erdők mögül. Az ég kékjén átvillámlik egy-egy fecske fehér hasa. Mókusok rőt foltja suhan egyik vörös oszlopról a másikra a páfrányok zöldje fölött. Hangyahad hosszú, barna menete. A groteszk hangyavadász-rovar kis fehér tölcséréből homokot dob rájuk. Bozontos dongó zümmög az erika közt. S a csillámló erdei köd előtt száz és száz más rovar jön, megy, szünetlenül hullámszik villogó aranypontként; koronkint ezüst sáv vegyül az aranyos színekbe: egy pók hálójának lengő légkötelei.

Tekinteted az élet végtelen világát fogja át. S te kiszakíthatatlanul fekszel benne. Egyetlen hullamba vesz minden földi élet: fenyő és páfrány, rovar és madár — és *te*. Egyazon törvény ringat mindenkit, A naptól nyer itt erőt minden, a naptól, mely körül vén földetekkel együtt vándoroltok. Fény gyermekei, A szellem bölcsői. A planéta kezdete óta, az évek ősi millióitól összekapcsolt testvérek. Csakhogy vál-

tozó vándorutakon, külön-külön célokat követve: fenyő és páfrány, hangya, fecske, mókus és ember,

Megannyian a szárazföld gyermekei vagytok s már ez szűkebbre kapcsol. A nagy földszigetek gyermekei, kiket körülhullámoz a kék tenger, mint eredeti őserdő. Amint most belemeredsz az égbe, mintha még egyszer, étheri tisztasággal tükrözné a vizek mélységeit, miket elrejt előled az erdő. S ott is végtelen élet van. A korálok mélységeiből törzsek meredeznek ki; de rajtuk nem zöld levelekkel, hanem falásra éhes polypok narancssárga szájaival. Ezüstös halak hím-bálóznak. S lassan úszkálva, hosszú láncokban: szivárványszíneket játszó harangok hada, medúzák, a tenger legmesésebb gyermekei. Élet, élet érverése a hullámok közt is, csakúgy, mint a szárazföldön. Egy-egy világ a harmatsöppben. Myriád rezgő lélek. S mindenütt a vágy egymás után. A fenyő és a páfrány, a pinty és a hangyász, a fecske és a mókus, az ezüstös hal és a nagy, tarka tengeri szem, a medúza, minden, de minden szeret, ahogyan te kedvesedről álmodok Mindeneket egyetlen láncba fűz az élet, a szerelem.

Nyugtasd fejed erre a gránittömbre, mit egykoron a távoli Norvégiából erre a homokrónaságra csúsztatott a jégkorszak gleccsere — és hunyd le egy percre a szemed.

A vén legenda: És Jákob elérkezék egy helyre, ott marad vala éjszakára, mivelhogy a nap letűnt vala. És vőn egy követ és feje alá tévé és lefeküvék aludni. És azt álmodá: egy lajtorja vége az égbe nyúlt s az Ūr angyalai föl és alá járkáltak fokain ...

A mai természettudós megérinti a homlokod s szemed előtt is egy lajtorja nyúlik az égbe.

Az ember a föld ege, ő látta meg először öntudato-

san a föld fölé boruló aranyos, csillagos eget. Ő épített benne otthont magának, a földöntúli lelki-firmamentumban. Ő teremtett Istent a művészetben, az eszményben, az igazságban, ennenmagában. De éhez az emberhez vezet fölfelé a létesültnek roppant lajtorjája. Alakok végtelen serege, élőké és régesrég kihaltaké, járkál, nyüzsög fokain föl és alá: mindazok az életforrások, mik a földön az ember *alatt* vannak és voltak. Óriás családfa a te égi lajtorjád — modern álmodó — amin hajtás hajtáshoz, ág ághoz sorakozik.

Egészen lent, ott van az ősi sejt, amely még se állat, se növény. Azután a sejttársadalom, aminő a volvoxgolyó képében úszkál előtted. Ilyen sejtközületek építődnek föl növénynyé, páfránynyá, fenyővé, erikává itt ezen a rónán. Majd gyomorrá, bőrré tagozódnak, határozott, másnemű munkamegosztás által, másnemű lélegzéssel, táplálkozással kapcsolatban gastreává, a gyomor-ősállattá, minek szája, gyomra, bőre van. S a gastrea fölé emelkedik azután az ezeralaku állatvilág, lajtorjafok fok mellé — míg a végén, a legfelső fokon az ember magaslik az égbe Goethe napszemének ragyogásával.

Övezd ágyékodat — fölhágunk ezen az állati lajtorján, mi a gastreával kezdődik.

A legrégebbi ősf ormák alattunk ismét ködbe vesznek. De mellettünk is elhalványodik a növényvilág mérhetetlen párhuzamos létrája.

Mély szakadék választja el a magasabb növényt a magasabb állattól a volvoxon és gastreán túl. A növény beszívja a levegőből a szénsavat és kileheli az oxygént, tehát éppen az állati anyagcsere erő-elemét. A földben gyökerezik és közvetlenül földolgoz ásványi anyagokat, amit sohasem tesz az állat. Az állatnak, hogy örökké újra építődjék és növekedjék, már előkészített,

megdolgozott anyagra van szüksége, akár állati szubsztanciára, akár növényire — de ásványt közvetlenül nem dolgoz fel. A növényt az állattól mély szakadék választja el s egyszersmind az állat létfeltételei a növényre utalják. De ezzel nem mint alacsonyabb, hanem egészen véve magasabbrendű lény jelentkezik. Olyan életül jelentkezik, amelynek már nem kell a föld méhe és sötét szellemei, hanem amelynek magára a már megdolgozott, világos életre van szüksége. A legmagasabbra fejlődött állatból azután kihajt az ember, aki, mint szellemileg abszolút magasabbrendű lény, ismét úgy egybefoglalhatja az állatot, mint ahogy az állat a növényt, a növény a föld mélyét.

S az állattal a szerelemben is egyre magasabb elv felé emelkedünk. Az ember felé tartunk, akinek szereleme egyáltalában először nyitja meg a legmagasabb emeletet: az emberszeretetet, a mindenséget átölelő szeretetet, a művészet által való szerelmi teremtést.

Most pedig, hogy ezt az egyoldalú ösvényt kezdjük járni, menjünk egészen *lassan* fölfelé.

A biogenetikai alaptörvény megmutatta, mint fűggtök össze közvetlenül te s szerelmesed s a mai ember a szerves szerelem legrégibb fejlődési termékével. S szerelmeteknek éppen ezt a »legrégibb« részét tartjátok természetszerűleg a legfontosabbnak. Átfogja az egész nemzési aktust és legközelebbi következményeit: tehát reád, férfire nézve a szorosabb értelemben vett egész szerelmet, a nőre nézve pedig annak lelkileg legjelentősebb részét. De ne ismerd félre a dolgot: ennek a kapcsolatnak kimutatásával, magyarázatával még korántsincs kimerítve a témánk, sőt inkább csak most van igazában megalapozva. Látod most a nagy ösvonalat. De nem többet. Új

munka tárul elénk Gastrea és ember közt ott van a magasabbrendű állatok hihetetlenül óriási sora ezer meg ezer szerelmi alakulatával. Mindenben van valami közös, amit most mindenütt kiismersz. De sehogy sem ismered még az egyetlen, ősidőktől fogva adott téma ezer meg ezer lehetséges változatát. Pedig mindebből nőtt ki az ember, mint nagy, mesés, csodás egyes eset.

Most már nem egy szilárd, egyenes vonalat követünk. Hanem egyes kaleidoszkóp-képeket. Röptiben eléd festik az egész állatvilágot, bár látomászerű gyorsasággal, a rendszert csak mintegy fátyolon átcsillámoztatva. Itt egy fényszalag s ott megint. Majd elérünk ismét az emberhez. S ezzel megint az egységes pályára.

Készülj el arra, hogy néha-néha mintha pokol kellő közepén át vezetne az utad. S még sem pokol az.

Csak csendes utazás tennen napvilágod ódon terméin, ócska bábúszekrényeiben keresztül. Olyanokon keresztül, miket magad laktál egykoron. S más szomszédosokon, mikben változatlanul áll még a régi bútor. Hisz úgy jártál magad is: mint meglett férfi, hazajöttél ifjúságod régi helyére. Furcsán kicsi, porlepett öreg bútor itt minden. Sok együgyű, gyerekes és oly naiv, hogy kacagnod kell. Oly furcsa mindez neked, ki oly sok forró napvilágot láttál, csillagok közt vándoroltál. Vén anyókák, — kiknek kamrácskáiban, elsárgult csipkefüggönyök mögött bodzatea-, lavendula-, zsályailat között megállt a világ — szegődnek Kopernikus, Darwin és a szociális kérdés mellé... te pedig megmosolyogsz s megértesz mindent — s minden megindít. Ifjúságod szövi itt pókhálóját, első szerelmed, amely hozzád jött s tőled távozott. Akkortájt nem mosolyogtál ezeken. Így nézz hát a régi állatvilágra is. A medúza, a rák, a hangya, a tengeri csillag,

a hal — ezek mind levendulás anyókák, mikhez te, világ vándora, csöndes alkonyatkor hazatérsz. A világ vándora a vén törpékhez, kik bölcsődet ringatták. Megráncosodtak. De te gondolkozol — s gondolataid csöndes, nagy, csodás rózsabokorrá válnak, mi elhangzott szerelmek fölé borul virágaival, töviseivel. Benövik a föld kerekségének minden zugolyát. S a tej utakról hangzik a szellem világéneke: »S íme, veletek vagyok mindenkor, a világ végezetéig.«

Gondolj el egy szilvát, amelynek fent szája van. Képzeld, hogy belül üres s hogy a száj ebbe az üregbe vezet. Hogy az üreg fala kettős bőr. S hogy a külső bőrön szőröcskék vannak. A szilva beleesik az óceánba. Egyszerre csak a szőröcskék határozott ütemben kezdenek mozogni, úgy, hogy az egész gyorsan tovaúszik. Kis állatok kerülnek útjába — zsupsz, elnyeli a száj. Az üregben vannak, mint rendes gyomorban, — a belső bőr épp úgy hatalmába ejti őket, mint a mi gyomrunk és beleink falai a beafsteaket, vagy libapecsényét: megdolgozza, megemésztí. Minthogy nincs végbélnyílás: a megemésztetlen maradék kénytelen megint a szájon át távozni.

Ha a szilva hímnemű, ezenkívül időről-időre apró, mozgó magsejtek válnak le a kettős bőrről. A nőneműnél viszont nagy, lusta petesejtek. S esetleg van olyan szilva is, amely mindkét nemi váladékot egy testen hordozza.

Amit képletesen szilvának neveztem, nem más, mint a gastrea, az ősbélállat, vagy ősgyomorállat, minden igazi, magasabbrendű állat ősi alapformája. Sejtcsomó, amely magasabbrendű egyén egészévé

verődött össze, melyben már beállott a — bár leegyszerűbb — munkamegosztás. Először is ennek az egyszerű társas közületnek sejtjei elkülönültek »bőr«-ré, amely az egészet védi és mozgatja, s »gyomor«-rá, amely fal és emészt. Azután nemük tekintetében áttértek arra, ami már a volvoxgolyót is jellemezte: a nagy, úszó szilvának nem minden sejtje termelt külön pete- vagy magrészeket, hanem egyes részek vállalták magukra az egész telep számára a pete- és magelválasztást — egyedül ezek közvetítik az egész nemzést, — amely különben szilárdan megmaradna a mellett, hogy egy-egy petesejtnek egy másik, idegen egyed egy-egy magsejtjével kell egyesülnie, hogy új lény jöjjön létre; ez azután a biogenetikai alaptörvény értelmében az egyes egyesülő sejtből fölfejlődik a gastrea épületét képező sejthalmazzá.

Emelj ki a tóból egy gomolyag u. n. békalencsét. Dobd otthon mosdótálba s ha megint szétterültek, keress gyenge nagyító-üveggel egy-egy legapróbb, kb. egy centiméter zöld bimbócskát, vagy kelyhecskét, amely élősdinek, vagy a békalencse titkos virágocskájának látszik. Ezek mozgása azonban csakhamar elárulja, hogy állatokról van szó, amelyek ugyan egyik sarkukkal összeülnek, de mégis félreismerhetetlenül állati sajátságokkal bírnak.

Ez az u. n. hydra, vagy édesvízi polyp. Egyike a legtanulságosabbaknak, a félmillió ismert állatfaj között.

Végy most igen éles nagyítót s tagold szét a látottakat. Mit látsz? A szilvát. Valóban: tipikus gastrea még. Olyan állat, amely még csak szájából, gyomorüregből, gyomorfalból s bőrből, valamint a petesejtek és magsejtek kiválasztó helyéből áll. Csakhogy ez a gastrea már nem úszik. *Ülő*, valamely felületre (pl.

növénylevélre) telepedő életmódhoz szokott. És, világos összefüggésben ezzel, a mozgóató készülék helyett, amely egyébként előrehajtá és az eleséghez hozzájuttatta, polypkarjai lettek — azaz apró nyúlványai szája körül, mik arra valók, hogy táplálékát megragadják és szájába dugják.

Ez a legegyszerűbb képe annak, mint haladhatta túl a fejlődés először a gastreát. Szilárdan ülő gyomorszilvák képződtek fogókarok koszorújával a szája körül: *polypok*. Ezek közül nálunk, az édesvízben, csak a hydra él, a többi polyp a tengerben. Ide tartozik a szép tarka tengeri rózsza, — ismered az aquariumból. Az ilyen polypok óriás telepekké egyesülve alkotják a korálokot s a mészkötmány, mit kiválasztanak, feleséged ékszerévé lesz, míg a forró tropikus-tengerben nagy szigetökké tornyosulnak, sőt az ősidőkben oly magasra, hogy azokat ma magas hegyekül csodáljuk, pl. az Alpések dolomitcsucsait. Későbbi fejlemény azután, hogy a polypokból előállottak a medúzák s közeli rokonaik, az igazi szivacsok. De a típusnak lényege mindig könnyen felismerhető s ez: a test, melyből a gastrea kifejlődött, pohárszerű marad; van nyitott szája, de másik végén zárt, végbélnyílás nélkül való.

Ámde a polyp csak *egyik* lehetőségét mutatja a továbbfejlődésnek. Ugyanabban a tóban, ahol a hydrát találtad, minduntalan lelsz állatokat, amelyek még szintén nagyon alacsonyrendűek és részben közeli rokoni a gastreának. Olyik úszik, olyik kúszik, sokféle a fajtája, de mégis egybefoglalja a *féreg* szó. A gastrea polyppá fejlődvén, fogókarokkal fegyverzett száját fölfelé nyújtotta, A féreg ugyancsak

gastrea, amelynek teste egyoldalú továbbmozgásra, akár egyenes úzásra, akár csúzás-mászásra rendezkedett be.

A test elnyúlik, a száj mindig elől marad, de hátul lassankint végbélnyílás fejlődik, úgy, hogy a test már nem pohár, hanem cső. És mentől több szerv képződik a sejtömegben a munkamegosztás által — a férgeknel és utódaiknál érzékek (szem, fül stb.) külön kiválasztó készülékek, keringő táplálék-anyagok edényei (véredények), külső mozgató szervek, mint uszonyok, s végül lábak — ezek a szervek annál határozottabban rendeződnek el oldalt páronként, mintegy kétoldaluán. A bél a test hossz tengelye marad, a többi szervek azonban jobbra-balra kétoldalúlag sorakoznak az egyoldalú előremozgás legkényelmesebb elrendezésének elve szerint, amelynek megfelelőleg építik ma is a hajót vagy kocsit.

kezd magadat. Te is ilyen kétoldalúlag vagy alkotva, — mint hosszú, elnyúlt szilva, kinek közepütt csak egy szájad, gyomrod, beled s végbeled van, de jobbra-balra egy-egy karod, lábad, veséd, mag- vagy petetermelőkészüléked, egy-egy füled mindkét oldalon. Sőt agyvelőd is két féltékére különül. Mert elvégre egyenesen a kétoldalú szimmetriával alkotott féregtől származol.

Úgy-e érted: az egysejtű őslényből lett a volvoxgolyó, a szociális kötelék őstípusa. (Mily hatalmas fogalom kezdődik itt!) A volvorból, folytatott munkamegosztással a gastrea. A gastreából igazi állat. Tőle azután kétféle út vezetett fölfelé. Az ülő, mintegy virágkehelyként növő gastreából polyp és szivacs. A csőalakú, jobbra-balra kétoldalúlag kiképződő, előre csúzó vagy kígyózó gastreából lett a féreg s a féregtől hozzád vezetett a fejlődés mérhetetlen útja.

Mindkét úton találkozunk a szerelemmel. Vagyis

inkább torzalakjaival. Ismered Teniers pompás ódon képecskéit szent Antal kísértéséről. Nem annyira szép asszonyok kísértik, mint förtelmes álcák, szörnyek, félig csontvázak, félig embryók, félig sünök, félig vasorrú bábák. S a jámbor szent tanácstalanul ül kegyes könyve előtt. Előttünk is egy ilyen kísérteti éj vörös holdja kél s bűvös csodadisznók rőfögnek a keresztúton. De van egy varázsigenk, ami még hiányzott a szent épületes könyvében: a darwini világnézet, amely ebben a sok kusza csodában mindenható fejlődést lát. S végül az egész jelenés üres héjként hull a földre, — s íme, valóban megdicsőült nő kél ki isteni, szűzi meztelenségében: Aphrodité, az ember szerelme. Az édes lotosvirág, amely az állati szerelem, az ezer meg ezer formájának mámoros és kísérteti jelenésből, mint fekete vizek mélyeiből emelkedik ki.

Töltsünk egy tanulságos pillanatot a polypnál és kíséroinél.

Rögtön megszabadíthaták egy tévedéstől, mely azzal fenyeget, hogy minden további beszélgetésünket a szerelemről unalmassá teheti.

A kis zöld édesvízi polyp azon a békalencselevélen — és te, *homo sapiens*, a legfelső gerincesek élén levő majomfaj legmagasabb sarja: mindkettőtöknek egyazon legrégebb őseitek vannak a jó gastreáig, éhez az úszó őshasig. Minthogy pedig a biogenetikai alaptörvény mindkettőtökre nézve érvényes, egyéni eredetek is bizonyos fokig legalább is nagyon hasonló, Hím szerv és nőstény szerv. A magsejt rámegegy a petesejtre; a megtermékenyített pete meghasad, sejthalmaz áll elő és így tovább — itt a kis polypot, ott

téged alkotandó. S ugyanígy van a dolog a féreg é? a rák, a pók és a bogár, a tengeri csillag és az osztriga, a tintahal és az igazi hal, a béka és a madár esetében. És felötlik az a kérdés: hát, ha ez a szerelmi história lényegileg ennyire hasonló, nem válik-e egyre unalmasabbá, rémesen unalmassá ugyanannak a fonalnak örökösen egyforma lebonyolítása, mint a khinai imádkozó-keréken, amit folytatni igazán fölösleges?

A »csuan« nevű khinai imádkozó kerekén folytonos forgással ugyanaz a papírsáv gördül le és milliószor és milliószor olvassák le az ígét: »*Om mani padme, hum*«. — «Klenódium a lotusban. Amen.» A mi malmunk meg ezt kelepelte egyre: »a szerelem pólyája: hím, nőstény, petesejt, magsejt, végy ülés, újraozlás, sejt-halmaz, — bum, bum — így tovább, végig. — »*Om mani padme, hum.*»

A természet azonban még sem ilyen unalmas. Lépj a távcső elé. Előtted planéták, nagyok, aprók, fehérek, vörösek, zöldesek, sárgások, Vénus, Mars, Neptun, Jupiter, Saturnus — s megannyit ugyanaz a nehézkedési törvény hurcolja a nap körül. Ez is unalmas lehet. És mégis minden planéta külön világ, külön pompásságaival: a Venus fehér felhőtömegeivel, a Mars vörös sivatagjaival és zöldes növényzetű sávjaival, a roppant Jupiter lazacszínű gőzszalagjaival és vörös bíborfoltjaival, a Saturnus borzalmasan fenséges gyűrűrendszerével — mindez a tanulmányozás kiméríthetetlenül gazdag kútforrása, amiből az emberiség még sok évezredig fog szürcsölni.

De minden egyes állatcsoport, sőt minden állatfaj tulajdonképen ilyen egyes planéta. Mindegyik a legcsodásabb egyéniségű, ha mindnyájan egyazon alaptörvényt uralják is. És amint ez a föld tulajdonképen csak azáltal válik egészen világossá és érdekessé,

hogy pl. a Jupiter, Saturnus és a Föld *egyazon* alaperő *ellenére* is különbözőkép alakul, az emberek szerelmi életét is csak az világítja meg igazán, ha előbb megjárta annak az útját, mily változatokban lehetséges a szerelem az állatország egyéb részeiben. Hogy pedig az azonos ősi útról mennyi változatos mellékút ágazik ki, annak szép kezdő példája legyen az, mely a polypon átvezet.

Te, mint ember, szeretsz. Végy ebből a szerelmi életből négy tételt, amelyik megdönthetetlen.

Először az ember páronként szeret, nő és férfi. A nőnek petefészke van, a férfinak meg ondója. Mindegyiknek csak külön.

Másodszor: ha szeretik egymást, termékük megint igazi ember, — gyermek, aki ugyan még kis ember, de kétségtelenül születése első napjától fogva »ember« és nem más fajta.

Harmadszor: a gyermeknek, akit nemzenek, előbb sok évig kell élnie, el kell érnie a teljes testi serdültséget: s csak akkor válik *nemileg éretté* s nemzhet, vagy szülhet magából ismét gyermekeket. De sohasem tapasztalhatod, hogy egy meg nem született gyermek az anyaméhben, vagy egy megszületett gyermek, mint gyermek, maga is újra szülhetne gyermeket.

És végül, negyedszer: te, ember, — mint láttad — mint ember tulajdonkép és eredetileg állam, társadalom vagy, egyes sejtek millióinak szociális közülete. Egyéniséged, bármily különzart, *tipikus* egyéniség, mégis mintegy csak másodfokú egyéniség, amely a legegyszerűbb individualitások millióinak titokzatos összenövéséből áll elő. Akárhogy is áll a dolog, az bizonyos, hogy mint ember, határozottan, szilárdan megjelölt egyéniség vagy. Ilyen individuumokból képződik az emberiség. Lehet, hogy az ilyen egyének

megint sokat közösen tesznek. Baráti kör, társaság, szociális test, állam: az emberek összetartozásának megannyi formái. Bizonyos munkamegosztást is rendeztetek be, így pl. hogy ez az ember sokak cipőit talpalja, az újságjukat írja, amaz kolbászt készít. Két ember szerelmi frigye csak ily összetartás. De azért soha sem esik meg, hogy *egész emberi egyedek tényleg úgy összenőnének*, mint a sejtek. A legmerészebb állami közület sem teremt százfejű, százkarú Briareust. A legkövetkezetesebb szövetség sem hoz létre olyan szörnyet, amelyet ötven, vagy több hátul összenőtt egyén alkotna. És még a leglángolóbb szerelem, mitől hevítve a szerelmesek szinte megfálnák egymást, sem engedi, hogy férfi és nő, mint egész, nemi kettős lénynyé olvadjanak össze tartósan.

Ezzel a négy alaptétellel felfegyverkezve kopogj egy varázskastély kapuján. A kastély kristálykék s szép, tarka, átlátszó tündérek lakoznak benne. Egy részük földön ülő, pompás virágkehelyhez hasonló. Másik részük, mint nagy, csillogó harang, úszik a tenger üvegtestén át. Polypoknál és medúzáknál vagy. S most négy tételed rőfjével mérd meg a dolgot.

Már a kis zöld édesvízi hydrapolyp is feldönti első emberi tételedet. Ugyanaz az egyén elől, a száj nyúlványok koszorújához közel, magsejteket termel, távolabb, hátul pedig egy petét. Természetes, hogy a megtermékenyítésnek kölcsönösen, *két* individuum termékei közt kell végbemennie, — hisz ismered már a beltenyésztés titkos törvényét. De azért megmarad az óriás különbség közötted és közöttte. Különben is nem szükséges, hogy a kis hydra kizárólag nemi úton szaporodjék. Még egészen közel törpemesénk ősi álla-

potához, amikor új egyének egyszerűen »bimbózás«
által keletkeztek, azaz a test egy darabjának leválása
által, amely csakhamar, anélkül, hogy idegen lény-
nyel kellene vegyülnie, önállóan, bimbóhoz hasonlóan
nő ki új lénynyé: a hydra is közvetlenül magából nőt-
tetheti ki a polypfiókákat, épp úgy, ahogyan a gera-
niumtő nemcsak virágmag által szaporítható, hanem
egyszerű ág-átültetés útján is.

A növénynél egészen magától értetődőnek találod,
hogy ez az egyszerű bimbózás által való szaporodás
még ma is fennáll a virág nemi megtermékenyítése
mellett. De az állatországban is, legalább a legalacso-
nyabbrendűeknél, megtalálod ennek a képességét.
Azonban, mentől meredekebben hágott az állati fej-
lődés lajtorjája a magasba, az igazi nemi szerelemnek
annál inkább kellett egyedül hasznosnak mutatkoznia.
S ennek köszöni az ember, hogy ma már csak igazi
szerelmi aktusban tud gyermeket nemzeni, amelyet a
nő megszül, — ahelyett, hogy a férfinek és nőnek
néha-néha hátán, térdén, vagy lábán nőne ki egy-egy
gyerkőce, mint valami salátafej a termékeny vetemé-
nyes ágyból.

* *

Következik a második tétel. Az emberi anyaméh-
ből ismét emberfia száll ki. Nemde, ez egészen ter-
mészetes? Lássuk csak.

Azt mondtam: a hydrafajta egyszerű alakú polyp-
jaiból fejlődtek ki azok a tengeri pompás medúzák.
Az áradás után sima, csillámló kocsonyarétegekhez
hasonlóan fekszenek a fehér parton s nyomorultul
odaszáradnak. Azonban a szabad tengeren az élet
teljes pompájában láthatod, amint ez a furcsa szer-
zet, hosszú rajban, lassan tovaúszik, színesen, tar-

kán, meseszerűen. Ott künn, a nyílt tenger végtelen kékségében van a hazájuk. Ruganyos üvegtestük, miben egy szikra szilárd sincs, dacol az óceánnal, amely óriás hajódat pozdorjává töri.

Az ilyen medúza a gastreán túl lévő állat. Úszó haranghoz hasonlít. Külső részei nagyszerű uszókészüléket alkotnak. Rithmikus összehúzódással úszik tova az állat. A harang alsó széléről sok, finom, csalánszerű égető csáp csüng le. A harang közepén, mint valami vastag harangnyelv, lóg le az igazi gastrea-gyomor, alul szájjal s e körül fogonyúlványokkal. Epp olyan, mintha a kis hydrapolypot vízbe dobtad volna, szájával lefelé, fönt pedig egyidejűleg szép, úszóharangra tágitottad volna. Egészen jól megérted, hogy ez a medúza attól a hydrától származott legyen. De nézd most a medúza fejlődését; szerelmének és nemzésének történetét.

Majdnem minden medúza különvált nemű: itt hím, magsejtekkal, ott nőstény, petéekkel. Ebben tehát jobban hasonlítanak az emberhez, mint a hydrapolyp.

Persze, nem egészen emberszerű, mert a nemi váladékokat sokszor a szájon át ürítik ki. De a gyomor és száj még az egész szervezet uralkodó részei s a hátsó testnyílás, mint a végbél, még alig-alig kezd fejlődni, úgy, hogy mégsem olyan különös dolog. Ha valamely lény emésztésének fölös maradványait egyszerűen megint kiköpi a száján: miért ne volna lehetséges a nemzés is a szájon át s a szülés is, ami nálad, ember, ugyanazon a csatornán keresztül megy végbe, amely a vizelletet, tehát ugyanilyen fölös anyagcsere — vagy táplálékmaradványt kiviszi a testből? A módszer kissé szokatlan, de a tény tény marad. S a folytatás is egészen simának mutatkozik. Magsejt

petesejthez szegődik s ebből — azt hiszed most — új medúza áll elő. Ez esetben nem kellene elbeszélésemet folytatnom.

A medúza megtermékenyített petéjéből a talajhoz tapadó *polyp* áll elő, hasonló az édesvizi hydrához. Olyan, mint egy serleg; belül gyomra van, fent szája és fogónyúlványai — él, fal és teljesen felnőttnek látszik. Épp olyan, mintha szerelmesed egy szép napon gyerekágnak dőlné s egy kis ember helyett meglett szalamandert, vagy csőrös állatot szülne. Mi lesz ebből? Légy türelemmel.

A polyp gyomrában keresztben falak nőnek, kívül pedig összeszorul a test. Mintha kávécsésze volna kávécsészébe téve. S egyre több. Először csak a legfelsőnek van fogónyúlványokkal szaggatott pereme. De csakhamar alul is ilyen nyúlványok sarjadzanak, mindenütt, ahol az eredeti test összeszorult. S egyszerre csak a felső kávécsésze leszakad régi szájával és fogónyúlvány-koszorújával és önálló állattá válik. Utána a következő és így tovább.

S csodálatos: a leszakadt csészécskék nem esnek mindjárt mind a fenékre és nem lesznek új polypókká. Hanem, miközben megfordulnak és szájukat lefelé lógatják s hátukat kidomborítva, a vízben úsznak, — *medúzakká* válnak.

Hol maradt második tételed? Az emberből újra csak ember támad. De a medúzából polyp lesz és a polypból megint medúza ...

De tanultál az előbbiekből s azt mondod: Nincs ebben semmi csoda: itt egyszerűen a biogenetikai alaptörvény uralkodik. A medúza történelmileg a polyptól ered. Tehát egyéni fejlődésében legelőbb a Polypot ismétli s csak a polypforma lebírása után

válik medúzává. Azaz, azt következteted, hogy a dolog éppen nem csodálatosabb, mint az, ha az ember az anyaméhben még egyszer kopoltyúnyílásokat kezdene, mint a hal, vagy farkincát, mint a majom.

S egy tekintetben igazad is van. A medúza történelmileg valóban a polyptól származik s ha a polyp a medúza egyéni fejlődése során még egyszer felbukkan, ez egészben véve történelmi visszaemlékezés és ismétlés a biogenetikai alaptörvény értelmében, csakúgy, mint az emberi kopoltyú, vagy farkocská az anyaméhben. De valami mégis különös marad. Gondold csak meg . . .

Ha az emberi fejlődést vesszük párhuzamul: a medúza petéjéből keletkező polyp a medúza embryója, csirája, még nem kész fiókája volna, amely körülbelül a halformájú emberi embryóhoz hasonlítana. De ez a »meduzaembryo« már kész, *érett* lény! Nem növe, változva válik medúzává, hogy csak azután érjen meg, ahogy az emberi embryo végre megszületik, megnő és végre érett emberré válik. A medúza polypembryója egészen meglett állat módjára viselkedik: *s ő maga* plántálja magát tovább, szaporodik.

Mert mi más az a csészékrehasadás, mint szaporodás, továbbplántálás? Bizonyos, hogy nem nemi úton való szaporodás. De már az igazi hydrapolypnál is láttuk, hogy ennél az alacsonyrendű állatfajnál sem egyedüli szükség a szaporodásnak igazi, nemi formája, a magsejt és petesejt által való szaporodás. Az egyszerű, régi bimbózás, a tulajdonképpeni szerelmi aktus nélkül, békésen megmarad továbbra is.

Egészen így, a polypszerű meduzaembryo is bimbózik — a fiatal medúzák egész csészepyramisát hajtja ki magából. S ezeken a medúzákön ismét ki-nőnek a másik, igazi nemi módszer szervei is —

magsejteket s petéket termelnek s újra megkezdik a körforgást.

Látod tehát, mégis csak roppant nagy a különbség köztetek. A halszerű emberi embryo egyszerűen emberré nő, aki bizonyos korban nemileg megérik és képessé válik a nemzésre. A polypszerű meduza-embryo ellenben már mint ilyen, *nemzőképes* és egész sereg kész medúzát hajt ki magából, anélkül, hogy ő maga közvetlenül egyetlen ilyen medúzává nőne.

S észrevétlenül már a harmadik emberi törvény területére érünk. S megszorítjuk most ezt is. A második és harmadik törvény mintegy sakkban tartja egymást. Vagy azt teszed fel, hogy a medúzából más állat válik, t. i. polyp s ez ismét medúzákat hoz létre, így megdől a második törvény. Mintha csak az emberasszony kengurut, vagy csőrös állatot szülhetne s azután csak ez nemzene megint embert. Vagy pedig a medúzetéből kinövő polypot embryonak, álcának, meg nem érett medúzának tekinted. Ez esetben megdől a harmadik törvény, mert — ha ez szószerint paradoxnak hangzik is — akkor a meg nem ért embryo érik meg és nemz gyermekeket.

... Szédít az út? De csak jer tovább. A szerelem könyvében is vannak helyek, ahol a neophyta úgy érzi magát, mint a Cervantes Sancho Pansája: »S megnyugodva vonult tovább, mivelhogy most már biztosra vette, hogy ura csakugyan megháborodott elméjében. Még jobban megbabonáznak: következik negyedik tételed. S most vértedz magad a legnagyobb organikus csoda ellen, amely ezen a csodás vén földön egyáltalában felbukkan.

Ha az állattan — minden népszerűsítés ellenére — nem volna olyan ketrec, melybe csak helylyel-közzel merészkedik egynéhány beavatott: akkor már minden politikusnak, szociológusnak és bölcselőnek réges-régen azon a páratlan dolgon kellene töprengenie, tanulnia, amelyet most előadandó vagyok. Nem tudom, hány emberfia van, aki talán még üres nevééről sem hallott. Bizonyára te sem ismered. S ha rossz tréfával elhitetném veled, hogy a Marsról beszélek, igen mulatságos szatírának tartanád, báró Münchhausen valamely kalandjának, amely — bár emberi társadalmi viszonyok kifigurázását célozza — homlokán viseli a lehetetlenség bélyegét.

Negyedik tételeled úgy szólt, hogy egész emberi egyének nem nőhetnek össze újra, ahogyan egyes sejtek eredetileg emberi testekké nőttek össze. Ezt semmiféle társadalmi kötelék nem teszi lehetővé; a szerelem sem. A siami ikrek korcsszülöttek, nem magasabb fejlődés példái. Az emberiség szociális eszménye éppen az emberi egyes individuumok függetlenségén és testi önállóságán épül fel. Gondold át már most a következőket.

Itt úszkál egy medúza — egyes individuum. Egységes egyed. A sejtek gomolyagából áll, épp úgy, mint te. Ezek a sejtek a legszilárdabban szövetkeztek, épp úgy, mint a tieid, úgy, hogy eredményül új, magasabb, de tényleg megint egy egységes individuum származott, egészen hozzád hasonló. A sejtek közt munkamegosztás állott be, épp úgy, mint a te testedben. Szerveket alkotnak. Nem oly sokat, mint a te sejtjeid, de mégis néhány jól észrevehető: gyomrot, úszóhólyagot, egyszerű idegkészüléket s mindenekelőtt a magot s petét leválasztó sejtcsoportokat. Szóval: az egyes medúza, mint állat, nem

fejlett oly magasra, mint te, de mint egyszerű individuum, nyilván veled egyazon fokon áll. X. Y. Medúza-asszonyság ő, ahogy te, ez meg az a határozott nevű, igazoló okmányokkal ellátott, mintegy rendőrileg elismert és nyilvántartott egyén vagy.

Ezeket a medúzákat a tengerben többnyire nagy rajokban találod. Társaséletet élnek. De azért mindenik egyénisége megmarad. Egyszerre azonban a szép kék, vagy narancssárga sorba egy olyan lény keveredik, amely mégis egészen más fajtához látszik tartozni. Ügygyel-bajjal kézrekeríted és megvizsgálod. Medúza az és mégsem az. Hát mi?

Gondold el, hogy egy tucat egyes medúzát vágtaal szét erőszakkal. Kivágtad rendre a szerveket. Itt van külön az úszó harang, ott a gyomor, szájával, amott a csalánszerűen csiklandó csápok, itt a hím s amott a nőstény nemiszervek. S vedd, mintha ezeket a tucat állatból kivágott részeket szépen egy-egy halomba raktad volna, ahogyan a kertész a leszakasztott rózsákat, szegfűket színek szerint csoportosítja: itt egy rakás uszóharang, ott egy rakás gyomor stb. S azután ezt mind egyetlen csokorba kötötted volna. (Hisz a georgina- vagy rózsacsokorba kötött »virág« is csak sok egyetlen, meghatározott szerv csokra.)

Csodálatos. Az óceánok kék kristálykastélyaiban talán böcklini triton lakozik, aki szabad perceiben csakugyan ilyen tarka bokkrétát köt tarka medúzák-ból, zöldszemű sellő-kedvese számára? Elejtett egy ilyen állati bokkrétát s azt veti feléd, a természettudós felé a hullám? Csakhogy, ami most széttagolva fekszik előtted, az mint egész élt!

Ezt a bokkrétát valójában nem formálta tengeri triton erőszakos keze, ennyi meg ennyi medúzából

kivagdosva alkotó részeit. Hanem az maga, mint zárt, életre, szerelemre képes szervezet, úszkált a tengeren. Mert az u. n. siphonophora, vagy medúzaállam van előtted.

A siphonophorát lényegében megkülönbözteti valami a többi egyes medúzától. Ha ez utóbbiak mégannyian, tízezren is egymásután úszkálnak, mégis mindenikük külön állat marad. A siphonophora ellenben nem *egy* állat: hanem már maga is bokrétája, törzse, telepe, szociális közülete *sok* állatnak. Az egyes medúzák csomója egygyé bogozódik, mint a farkukkal egybenőtt patkányok.

Egy sereg medúza szorosán egymáshoz nőtt, olyképpen, hogy a tápláló nedvek a közös tengelyen átlükthetnek. S ha az egyik végük megmozdul, az egész meduzalánc tovább úszik, mint egyetlen egyén. S az összenövés megtörténte után a munkamegosztás is beállott.

A medúzák egy része csak falt. Másrésze csak az úszó harangot hozta mozgásba. Ismét más csak a törzset védte. S egyik megint csak a szaporodást szolgálta. Mi lett ennek a természetes következménye? Midőn a szövetség minden egyes medúzája már csak kizárólag *egyik* szervét foglalkoztatta, minden *más* szervét lassankint hagyta csenevészenedni, míg végre egészen eltűntek. Ezek a medúzák, itt lenn a törzsön, amelyek már csak úszóharangjukat tágítják és szűkítik, hogy az egész tovaússzék a kék tengeren, már csakugyan *csak* úszóharangok, gyomor nélkül, nemi sejtek nélkül, csaláncsillók nélkül. S ezek itt lejjebb, a nyílt polypvirágokhoz hasonlóak, elvesztvén úszóharangjukat, csakugyan csak polypszerű *gyomorállatokká* lettek és így tovább. Ismét mások már csak csaláncsillók, amik védenek és zsákmányolnak, me-

gint mások csak a nemiszervek, peték, magsejtek hordozói.

Hallottál a *soksejtű* állatról. Magad is ilyen vagy. ímhol azonban a *sokállatú* állat. A soksejtű állatban a sejtek a munkamegosztás révén szervekké formálódtak. A soksejtű állatban pedig sok egész soksejtű állat megint szervállattá fejlődött, — olyan Cerberussá, vagy Briareussá, aminőt nem talált ki a legmerészebb monda sem. Negyedik emberi tételeidet semmi sem döntheti meg jobban.

Ezek a medúza-állatok, vagy siphonophorák sokszor a természet legpompásabb alkotásai. Legjobb ismerőjük, Haeckel szerint valóságos úszó virágtörzsek, de nem virágokból, hanem átlátszó tarka kristályból alkotva. E gyönyörű kertek ott úszkálnak a messinai sötétkék tengerszorosban, ahol a természet már amúgy is csak úgy ontja szépségeit. S a hajós útjába vetődnek a nyílt, tropikus óceánon, mint u. n. tengeri hólyag, vagy physalia. A gyermekfej-nagyságú úszóhólyag, mintha vert ezüstből volna, ami égszínkék, ibolya vagy bíbor színekben játszik; koronája izzó karmintaraj; lelógó faló, nemző és védőmedúzái pedig halvány ultramarin-kékek.

S ez az egész csillogó, színes templom is *szeret*. Szerelme nagyon tanulságos, különösen azért, mert megmutatja, hogy ez a roppant állam egyénileg — legyen szabad itt ezt a szót használni — hogyan jő létre.

A törzs faló, mozgató, védőállatai közt — mint már említettük — merő hím, vagy nőstény nemiszervet hordó állatok is vannak. Majd mindkét szerv ugyanazon a törzsön, majd különváltan. Külsejük viszonylag még legjobban megőrizte az általános medúzaalakot, — a harangalakú köpenyt és egy nyelvet a harang alatt, amely olyan, mint egy száj.

Ha jobban szemügyre veszed, látod, hogy a szájnak nézett valami, be van növe,— ide is közvetlenül feldolgozva szállítják a tápláléknedvet a telep faló-meduzái. E helyett a harangnyelv fala sok-sok petesejtet, vagy magsejtet választ le. S a megmaradt úszóharangnak egyetlen célja már csak az, hogy bizonyos körülmények között lehetővé teszi a nemi medúzának, hogy teljesen megérve, önállóan elhagyja a közületet s magában kiúszszon egy darabon a nyílt tengerre, hogy nemi szállítmányát lerakhassa.

Mert itt is az abszolút azonos és örökkön-örökké szükséges alaptényt látjuk: két különböző állat-állam petesejtje és magsejtje, kell, hogy találkozzék, egyesüljön., hogy a körforgás előről kezdődjék. Az ilyen állam-magsejtek és állam-petesejtek végy üléséből először egészen szabályszerűen egy állat, egy medúza jön létre. De ebből az egy ős-meduzából, mint magános, de fölötte termékeny ősapából bimbózás útján (tehát nem ivari úton!) egész raja támad a medúzának, amelyekből a már leírt módon fejlődik ki a medúza-állam.

A medúzapetétől a polyphoz s ezen át ismét a medúzához vezető út, amelyet az egyes medúzák fejlődésében fentebb szabálynak mondtam, itt valószínűleg meg van szakítva. A petéből mindjárt az ősi medúza s ebből bimbózás útján az egész medúza-állam fejlődött ki, egész munkamegosztásával. A folyamat részleteit azonban különbözőképp magyarázzák. Elégedj meg hát a kétségtelen alapténnyel, hogy egy megtermékenyített siphonophora-petéből ismét az egész bonyolult siphonophora áll elő. A medúza-állam minden polgára valószínűleg *testvér*, amelyek mind egy medúzapetéből utólag származtak.

Ne ütközz meg ezen, hogy itt a kész gyermek önmagából egy sereg testvért hoz létre. Ez hozzátartozik az egész faj többi csodáihoz.

Ezzel mind a négy emberi tételed sakkjátéka »matt«. Azzá tette a polyp és medúza...

De a polyp és medúza csak első pirinyó csillagocskája annak a nyüzsgő állatvilágnak, amely a gastrea fölé emelkedik.

Nézzük most a másik princípiumot — a férget.

Kiragadok egy ilyen szörnyet: a pántlikagilisztát.

Készülj el a sárkánynyal való viaskodásra: egy problémával fogsz viaskodni.

Mielőtt azonban a pántlikagiliszta szerelmi életét ecsetelném, vessünk egy pillantást a lélek halhatatlanságának közkeletű elméletébe.

Emlékezzél ennek az elméletnek egyik legerősebb fundamentumára, arra az oszlopra, amelyre az a gondolat évezredek óta az emberek agyában, szívében újra, meg újra megtámaszkodott. Úgy óhajtják, hogy az egyén, az egyéni lélek, az »én« megmentessék nemcsak közvetve: a gyermekekben, az unokákban való továbbélés útján, hanem közvetlenül is, a halálon túl tartva. S ennek igen egyszerű a gondolatmenete. Való igaz, mondják, hogy az ember tovább él gyermekeiben. A gyermekekben legalább részben tovább élnek oly sajátságaink, énünk darabjai, bizonyos tehetségeink, hajlandóságaink jóra, rosszra, amiket nyilván a nemzés aktusa származtatott tovább. Nem is csoda, hisz ez az aktus egy-egy testdarab, magsejt, vagy petesejt igazi leválását jelenti. Az is lehetséges, sőt egészséges körülmények között valószínű is, hogy

ezek a gyermekek ismét oly gyermekeket hoznak létre, akikre ismét továbbszámolnak bizonyos jellemvonásaink stb. — tehát legalább is megvan a *lehetősége* annak, hogy a lánc a végtelenségbe menjen, hogy bizonyos meghatározott ember töredékei egyre tovább hajthassanak és elevenek maradjanak. Ámde — veti ellen a töprengő agy — milyen egyoldalú és tökéletlen ez még a legjobb esetben is. Ma leválik rólam egy magsejt, testi »én«-em mikroszkopikus, pirinyó része, amelynek hozományáról és örökségéről ugyancsak keveset tudok. Én magam azonban nem törődve, mi nő ki abból a sejtéből ezután az aktus után, mint szilárd »én«, még 30, 40 vagy több évig tovább élek, fejlődöm, tisztulok, gazdagodom lelkileg; lehet, hogy csak ezután teljesítem java munkámat, vagy talán csak ekkor végzek olyasmit, amit komolyan kell venni: és ez az egész »én« ki legyen véve a halhatatlanság pályájából?

Vegyünk mindjárt egy szembeszökő példát. Goethét. Goethe Vulpius Krisztinával nemzette az ismert szerencsétlen fiút, Ágostot, akinek szomorú pályáját az apának egészen a katasztrófaig végig kellett szenvednie. Ez a fiú két fiút hagyott hátra, a két ismeretes weimari pedáns frátert, akiknek legjobb tette testamentumuk volt. Ezeknek nem volt utódjuk. Tehát itt megszakad a Goethe szerelemfonala. Valóban, kurta kis »halhatatlanság«. De ne nézzük ezt; vegyük, hogy a fonál még ma is vígan folytatódik. Hasonlítsd csak össze. Szemléld a Goethe Farkasnak nevezett egyént gigászi műveivel, az 1789. évben, tehát azt az évet követő időkben, amikor róla Ágost nevű fia levált. Nem képviseli-e a hasonlíthatlanul értékesebb részt, amelynek egy észszerűen alkotott világban feltétlenül jogának kellene lennie egy más, különleges

lelki halhatatlanságra, amely tartósabb, több biztósítékot nyújtó, mint ama csirasejtsorozat?

De azt mondják: *kell*, hogy legyen egy másnemű halhatatlanság is a szerelmi aktuson és gyermeknemzésen végigfutó föltételes halhatatlanságon kívül. Halhatatlanság a szülők számára is. Képzeljük el, mi lenne, ha ez a gondolat *nem* ötlene fel agyunkban. Mi lenne, ha a nemző aktus mindig és a természettörvény vaskényszerűségével egyszersmind végső aktusa volna a nemző egyénnek. Valamely ember él, fejlődik, megteszi a maga dolgát, — gyermeket nemz, de ugyanebben a percben holtan esik össze, vagy jobban mondva, egyszerűen s közvetlenül átalakul a gyermekké; az anya a szülőaktusban alámerül, eltűnik s helyette megjelenik a gyermeke, akinek anyagába felszívódott minden, ami előbb az anya testét alkotta. A dolog még így sem volna tökéletes. Ámde mégis sokkal szembeűnőbb megjelenése volna az egyik halhatatlansági vonalnak: a halál — bizonyos korlátolt értelemben s legalább., arra az egyénre nézve, aki nemzéshez jut, megszűnnék egy gyökeres megújhódási folyamatban. A nemzéshez szükséges magállatka, vagy női petesejt mintegy elnyelné az egész felnőtt szülői egyént, hogy újra kezdje az életet. Az ilyen gyökeres aktusnál valószínűleg a jellembeli sajátóságok átvitele is a szülőről a gyermekre intenzívebb lenne: az új egyén a régi egyén lényegét, egészét örökölné. A halál olyan volna, mint egy mély álom éjszakája, amelyből a régi jellemmel, de helyreállított kezdőerővel ébredne újra az egyén az új életpályára. Persze, a régi emlékek fonala is megszakadna ... De voltaképen mik ezek az emlékek? Az agyba rótt Írásjelek, amelyek egy része az évek során igen elmosódik, Jegyzetek, naplók, külső,

igazi írás most is sokkal többet érnek. Vájjon a jövődök leleményesebb emberiségének sem sikerülhetne-e az emlékezetet fénykép módjára kivetíteni, úgy, hogy egész tartalma, vagy lényege külsőleg is át volna származtatható az élményeket raktározó agyvelő megsemmisülése után is? S eképpen nem *tanulhatná-e* meg az újszülött, a megújhodott »én« a régi emlékeket?

Sok egyebet lehetne még elképzelni ezen a soron. Azt, hogy a vérrokon nemzedékek egész, a távolság kékjébe vesző láncolata évezredekken át mint egy és *ugyanaz* az egyén tűnnék fel, amelynek óriás életét át meg átszöné a mély, megifjító, új erőt adó »én«-álom, amint egyes életünket is meg-megszegi ennyi meg annyi közönséges áloméjszaka, amidőn időlegetesen — s nyilván itt is erőmegifjító célból — öntudatunk szintén megszakadnak látszik. S ilyenképpen a gyermekek útján való halhatatlanság mellett a másik, a személyes halhatatlanság valóban fölösleges volna.

Csakhogy — kénytelen az álmodozó kijelenteni — ez *nem így van*. A szülő egyén a magasabb organizmusok rendjében *nem* megy át maradék nélkül a gyermekbe, hanem megmarad egy óriás rész, az az egész Goethe, akinek esetét előbb vázoltuk. S *mert* ez nincs így, ezért optimizmusunknak más biztosítékokat kell keresnie.

S e helyt kell más tárgyhoz kapcsolnunk gondolatainkat. Vegyük elő a pántlikagilisztát.

A pántlikagiliszta testünk egyik leggonoszabb kizsákmányoló ja és életmódja ott bent a bélcsatorna sötétjében ezenfelül még az undorítónak valóságos típusa. És mégis reá is illik az, amit az adoma az emberi húsról mesél. A hittérítő lángolón osto-

rozsa az emberevést, mint bűnt és az ízlés elfajulását. »Nem« — mondja a megtört vad ember, barbár lelkiismerete utolsó fellázadásában — »lehet, hogy bűn, de hogy rossz íze volna, arról ti, hittérítők, mitsem tudhattok«. Nekünk is esküdt ellenségünk a pántlikagiliszta, de azt állítani, hogy érdektelen lény, annyit jelent, mint semmit sem tudni a dologról.

A naiv természetszemlélet álláspontjáról ítélve, amely nem törődik a hadi állapottal, a pántlikagiliszta a föld egyik legtanulságosabb állata és valószínűleg természeti csoda. Végtelen munkaanyagot szolgáltatott a természetbúvárnak s filozófusnak régtől fogva. Az állították, hogy ősnemzés által keletkezik az emberi test emésztési anyagaiból, tehát holt anyagból. Már most, aszerint, hogy a materialista, vagy teológikus bölcsélet tudta-e használni az ősnemzést, vagy sutba dobta, eszerint vagy parádéztak a pántlikagilisztával, vagy pedig — rájárt a rúd. Végül persze az igazi kutatás a pántlikagilisztáról szóló egész ősnemzési álomot szappanbuboréknak minősítette. De éppen eközben kikutatta a fénykerülő szörny szerelmi életének igazi nyomait ott lent, nemes emberi testünk mély barlangjaiban s a dolgok oly láncolatát fejtette meg, aminőt a legmerészebb bölcselő gondolhatott ki.

A pántlikagiliszta szerelme az u. n. *dajkanemzés* terére vezet. Ne gondolj most vörös rokolyás tót dajkára. A zoológus elnevezés rossz és gondolatodnak messze utat kell követnie, hogy a név igazi értelmére ráakadj. S akkor belátod, hogy nehéz is lenne egyhamar oly jó nevet találni, amely a helyes fogalomba lenne horgonyozva.

A dolog meglehetősen egyszerűen kezdődik, hogy

utóbb bonyolultabbá válják, mint Ariosto »örjögő Lóránt«-jának sok szerelmi labirintusa.

Vegyük, hogy tested mélyében kedélyesen pihen a pántlikagilisza. Választhatsz az u. n. fegyverzett gilisza közt, amely átlag nem több, mint 3 és fél méter, a fegyverzetlen közt, amely eléri a 8 métert és a széles közt, mely 9 méterre is megnő. Mindhármuknak megvan a maguk szerelmi élete, csakhogy bizonyos változatokkal.

Próbálj belenézni beledbe, miközben emészt. S képzeld el az egészset, épp úgy, ahogy előbb valamikor az anyaméhre vonatkozólag tetted, a szertelenbe nagyitva s a villamos fénytől átítatva ... Nyisd ki a szemed. Roppant galériában sétálsz, ahol a legintenzívebb munka folyik. A legnagyobb stílú vegyi gyár környez. Laboratóriumokat látsz, ahol anyagok átváltoztatnak, ahol az anyag zug, morajlik, ömlik, áramlik, formálódik, ide-oda tolódik. Szivattyúműveket, ahol értékes folyadékok szivatnak föl, vezetnek tova, át, más gépezetek roppant, áramló körforgásába. Tágas csarnokból, a gyomorból jönnek le a vegyi szerek az üzem céljára már többé-kevésbé előkészítve, lökemenként, mint valami liften. Csakhamar megragadja őket a nagy mű retortáival és szivattyúival; szétválasztja, átalakítja, elvezeti. Egy rész, mint hasznavehetetlen, félrekerül és egy mély aknába zavarosan lemosatik. A többit azonban mindaddig szűrik és formálják, míg a legtisztább kivonatként számos, művészi szívókészüléken át az egész üzemnek mintegy felső vezetékébe kerül, amelynek messze szétágazó csőrendszerében pompás vörös folyadék kering állandó ritmusban.

Ez a folyadék a véred. A bél-laboratórium vegyi és mechanikai munkája által a táplálék, amelyet a

száj és a gyomor — ezek az előállomások — már megdolgoztak és odavezettek, tiszta tápláló kivonattá szűrődik. Ez az extraktum aztán belekerül a vérkeringésbe, ami által betelt tulajdonképeni rendeltetése, mintegy a bélnél sokkal átfogóbb géprendszer fűtőereje és hajtóereje. A legcsodásabb az, hogy ez az egész szövetvényes gyári üzem látszólag merőben automatikusan működik. Még fényre sincs szüksége. Vaksötétben dolgoznak a retortái, szívnak a szivattyúi, oldódnak, válnak szét, tisztulnak az anyagok, míg végre a nyers khaosz megtisztulva folyik tova a vörös áramban. Páratlanul magasztos érzés futna át azon, aki ide látogathatna s látná ezt az igazi laboratóriumot, a nagyszerűen szervezett gyáiat, amelyben a jövő minden automataideálja megvalósult.

Ebbe a nagyszerű üzembe azonban belopózott a pántlikagiliszta.

Neki egészen közömbös a csarnok nagy üzeme azzal az óriás átváltoztató munkával, amely nagyszerű géprendszert táplál. Olyan, mint egy kis gyáros, akinek sikerült a legcsalafintább kalózcselel egy őrizetlen órában bekapcsolni a maga, öncélra szolgáló parányi gépét egy nagy motorba, úgy, hogy egyszerűen átfolyatja annak erejét a magárba anélkül, hogy neki magának kellene fűtenie, vagy drága művek által erőt termelnie. Erre joga ugyan nem volt, de alkalma nyílt: így hát él vele s a szakállába nevet. Épp így jár el a pántlikagiliszta a beledben.

Mint a fejlődés bizonyos fokát el á állatnak, mint »főreg«-nek, megvan a maga test mechanizmusa. Neki is szüksége van élete fűtésére bizonyos tápanyagokra. Ezeket tulajdonképen neki is a száján kellene fölvennie, belével feldolgoznia és kivonatképpen az egész szervezetbe bekebeleznie, mint az erők forrását.

De minek dolgozna maga! Mialatt az emberi bél nagyüzemében a lombikok forrnak, a szivattyúk dolgoznak s a nemes tápláló nedv a desztilláló készülékben buzog, a giliszta a gyár egyik sötét sarkában lapfang, egész csöndben rákapcsolta lendítő szíjját vagy vezető drótját a kolosszális automataüzemre és a tiszta táplálónedvet nagy kortyokban vonja magához, mintha maga volna a nagy üzem vértartálya. Játszva, a suba alatt oldotta meg ez a ravasz fickó azt a nagy szociális problémát: hogyan tarthatja fenn magát a kisüzem a nagyüzem mellett. T. i. egyszerűen becsempészte magát a nagyüzembe, mint annak valamely szerve, fogyasztotta jövedelmét és emellett szépen megtartotta a maga kisüzemét.

Azzal, hogy befészkelte magát az idegen gyár legbelső szentélyébe, lehetővé teszi, hogy különben fontos dolgokat nélkülözhesen. Nem kell már neki nyílt bolt, amelynek révén ő a külvilággal és árubehozatalával állandóan érintkezik: nem kell neki száj, amely először veszi fel a durva táplálékot. S valóban nincs is már szája. Nem kell neki gyomor és bél: hisz közvetlenül jut a táplálónedvhez, mert az emberi gyomor és bél már átváltoztatta a nyers táplálékot ilyen nedvvé. Száj és gyomor nélkül, egyszerűen egész felületével beizzasztja testébe az idegen, emberi tápláló nedvet. Mint a dologkerülő henye ideális típusa, fittyet hány ama tételnek, hogy aki nem dolgozik, ne egyék s míg körülötte a legerősebb munka folyik, ő csak a pocakját növeli.

És mint amilyen sötétek és rejtettek a nagy emberi gyár eme belső csarnokai, éppúgy számtalanszor állandóan sikerült neki észrevétlenül maradnia. A gyár vezetői pedig ott fenn az agyban csak alkalmilag jegyzik fel a megfoghatatlan deficitet az erőanyag-szállítás és igazi

vérerőnyerés számlaegyenlegében: mintegy számokban fejezik ki az élősdit, anélkül, hogy mint élő sikerülne fölfedezniök a potyafrátert, aki ott a laboratórium asztala alatt terpszkedik. Ez azonban amely jóllakottan és kedélyesen a nagy szociális kérdést ily fényesen megoldotta, gond nélkül fog bele élete teljesítésébe — a *szerelem* által.

Magadban, édes barátom, légy akár a legjámbo-rabb és legszigorúbb aszkéta, ki mindörökre felesküdtél a szerelem ellen: magadban nem akadályozhatod meg ezt a szolgálatkész vendéget abban, hogy a naiv természet nagy törvényét minden szigorúságod és a természettől elfordult jámborságod cacira is, végre ne hajtsa és ő végre is hajtja példátlan energiával még zsigereid belsejében is — noha kissé különleges feltételek mellett.

Te körülbelül úgy festesz, mint egy galandféreg. Elöl az úgynevezett fejjel és különleges szerveivel, szívó hólyagocskáival (melyek tévesen néha szemeknek is tartatnak), vagy horgaival, hogy belekapaszkodhasson a bélbe, hátrafelé kissé megkeskenyedve, hasonlóan egy fejtartó nyakhoz. Végül az ezután következő végtelen lánc az úgynevezett tagoknak, melyek tulajdonképpen megadják az egésznek, laikus szempontból, a féreg látszatát és tudvalevőleg könnyen válnak .le egyenként. De át kell előbb pontosan állat-tani szempontból gondolnod ezt az általános képet, melyet itt emlékedbe idéztem.

Amit te fejnek és nyaknak nevezel, az már egymaga a tulajdonképpen számba jövő galandférget képviseli; egy valódi férget, az úgynevezett lapos férgek osztályából, melyek az egész rendszerben feltűnően alacsonyabbrendűek még a férgeknek, az általad legjobban ismert képviselőinél: a gilisztánál, vagy a piócánál. Egy

ily galandféreg-fej, szívóhólyagocskáival és nyakával minden függelék nélkül fészkelhet beledben és mégis egy valódi, magában is tökéletes galandféreg-egyént képvisel. Megvan az agy velőnek bizonyos alakja (mindenesetre szem és fül nélkül), a szükségszerű gazda táplálékextraktumából táplálkozik, kinek házában lakik és egészen tökéletes lenne, ha még egy valamije volna: t. i. nemiszerve. De erről szó sincs!

Ez a jókedvű élődi sem nem férfi, sem nem nő és épp oly kevésbé hermaphrodita, ki mindkettőt egyesítené magában. És mégis: figyelj meg most! Telefalta magát és hajlamot érez a legérettebb cselekedetre. Azon a helyen, ahol a látszólagos nyak (valóságban azonban az egész féreg testének hátsó vég-része) tompán végződik, egyszerre egy új, fiatal teremtmény kezd kibimbóznani. »Bimbózik«, jobb kifejezést erre sem találtak, mert az ivadék tényleg úgy keletkezik, mint a növényen a bimbó: egyszerűen kinő az öreg állat hátsó törzséből minden különös nemzési tevékenység nélkül. És éppen úgy, mint a bimbó, eleinte nem is válik le a szülőállatról, összefüggésben marad vele úgy, hogy olyannak látszik, mintha a féregfejnek most csak egy további féreg-része nőtt volna hátrafelé.

Az összefüggés még akkor sem szakad meg, ha az idősebb féregből egy második féregbimbó válik ki, mely azután az idősebb féreg és az első tag közé toródik. A két bimbó ugyan felületes barázdával »kettő«-nek jelezve, de valóságban el nem választva, egymás mögött nemzőjükhöz simul egy lánc kezdőtagjaiként.

Nem tart sokáig és a lánc ismételtén növekszik. Az eredeti galandféreg szerelmi energiája huzamosnak, sőt jó táplálék mellett egészen kimeríthetetlennek mutatkozik; bimbót bimbóra hajt ki hátul magából

és szem szemet követve, illeszkedik a láncba, míg a legelsőnek kibimbózott fiatal galandféreg-csemete az utóbbszülött testvéreknek szinte végtelen sorozata által az anyaféregtől elválasztottnak, vagy (ami itt ugyanazt jelenti) azzal összefüggőnek látszik. Beleid kémiai gyára egy féreg-egyen helyett állandóan egy egész családnak ad szállást, mely sűrű egymásutánban képezi végre ama igen nagy képződményt, melyet azután az egészet véve, a laikus a tulajdonképpen »galandféregnek« tart, mert éppen az egészet tekintve, a felületes szemlélő egy fejjel és gyűrűs tagokkal ellátott óriás féregnek látja. A legérdekesebb azonban a következő:

A féregfiókák, melyek így bimbózás útján keletkeztek, nem egyeznek meg tökéletesen nemzőjükkel. Nekik is megvannak a maguk idegei és bizonyos szervmaradványai, tápláló folyadékot is szívnak magukba, szóval rendes galandféreg-fiókák. Azonban ezenkívül még tökéletesen kifejlett nemiszervekkel is bírnak és pedig ugyanazon testben hím- és nőneműekkel is. Minden egyes féregfióka spermiumokat fejleszt magában, melyek egy előrenyújtható tagon át kibocsáthatók és emellett petefészket is fejleszt egy barázdával, melyen át a peték előrehatolhatnak. És mialatt az öreg galandféreg még folytonosan azon szorgoskodik, hogy szerelmét bimbózás által fentartsa, ezekben a kibimbózott galandféreg-fiókákban csakhamar szintén feltámad ugyanez a szerelem, csak hogy azzal a különbséggel, hogy ezek már nem a bimbózás, hanem a kétnemű nemzés valódi állati útján haladnak. A galandféregtagok mindegyike egy személyben a másik tag férfitjével és nőjével párosul, szorosan kapcsolódva, úgy, ahogy az ember belében fekszenek, kölcsönösen páronként keresztben, amennyiben mindegyik spermium-

mokat bocsát a másikhöz tojásainak megtermékenyítésére és egyszersmind saját petéit bocsátja a másik tag spermiumainak szolgálatára. Itt is kivételes esetben látszik az öntermékenyítés, mint mindenütt, ahol kétneműség van jelen.

Nem sokkal a peték megtermékenyítése után a spermiumok beszáradnak, a peték azonban vastag burokkal veszik magukat körül, melyben legtöbbszörre azonnal és még az anyatestben kifejlődik egy fiatal galandféreg-unoka, mint embrió. A peték száma, melyek a kibimbózott galandféreg-fiókák ezen szerelmi aktusa után létrejönnek, rengeteg nagy. A testednek úgynevezett felfegyverezett (fején levő kampókoszorúval megkapaszkodott) galandféreg ezer, vagy még több fiatal, kétnemű galandférget szokott bimbózás útján láncként maga mögött létrehozni. Ezen kedves kis galandféregcskék mindegyike azonban önmagában ismét átlag 50 ezer rendes, termékenyített petét termel: ez kerek 50 millió unokát ad összesen.

Érett peték létrehozásával a második galandféreg-nemzedék elvégezte lényeges életfeladatát. Lehetetlen huzamosabban továbbfejlődnie az élő emberben az ezertagú láncknak: ha a fej horgai és szívóhólyagocskái révén szorosan odakapcsolódva marad is és bizonyos körülmények között esetleg 12 évig is fenntartja magát odújában, bimbózva és szíva, úgy mégis a legkülső lánckarabok lassanként leszakadnak és eltűnnek a sülyesztőn, amelyen a nagy kémiai gyár felesleges és használhatatlan maradékait levezeti. Sűrűn és vastagon meg vannak telve ilyenkor érett petékkal, néha pedig üresek, — utóbbi esetben a peték természetesen önmagukban épp oly biztosan belejutnak a kivezető csatornába. Érted, hova vezet most ez a történet. . .

A galandféreg-fiókák a családi lánctól elszakadnan, a nagy laboratórium örökké terített asztalától elsodorlan és egy szörnyű mélységbe lezuhanva, eleinte még a gyár épületén belül, azután pedig az egész épületen kívül, mozognak ugyan rángatózva egy kissé odalent, a hol rettenetes ... de azután rútol elpusztulnak és létük bizonyosságul egyedül tojásaikat hagyják hátra.

Egy ily tojás tartósabb. Hiszen táplálékra egyelőre nincsen szüksége és környezete szörnyű bontóhatásának ellentáll a kemény, vegyileg itt meg nem támadható héja. De mindezek mellett mi történjék vele? Egyelőre az fog vele történni, ami az őt környező testekkel történik.

Itt a sorsnak különböző útjai vannak. Némely része a szabad mezőre vándorol ki, a szép, zöld természetbe. Másrésze alásülyed a mindent szétszóró és elvezető víz karjába, kristályzöld tavakba és kék folyókba úszik ki. Megint más részét a disznók eszik meg a tisztán éhezőnek naivitásával, kinek minden tiszta. Némely része persze a puszta sziklára is esik, ahol egy élőnek sincs megadva a tovafejlődés lehetősége. A három másik eshetőségre azonban, ugylátszik, be van rendezkedve a maga módja szerint a galandféreg eme harmadik nemzedéke. Egy szarvasmarha lelegeli a füvet. Egyszerre el van nyelve egy ily pete, belsejében a galandféreg embriójával egy szarvasmarha gyomrában. Egy csuka jóízűt fal — és a galandféreg-embrió, mely már közben petebábját meg is repesztette és örvényszerűen fickándozott a vízben, a hal gyomrában ül. A derék, öreg családi emse reggelijét falja — és egy harmadik galandféreg-pete, mely talán még nem is jutott ki elhaló anyaállatából, ezzel együtt belesülyed, miután éppen előzőleg tette meg az utat

az ijesztő árkon lefelé, mindjárt utána egy új, meleg mélységbe: a disznógyomorba.

Mind a három helyen azonban, úgylátszik, mintha a kis embrió igen jól kiismerné magát. Ha még a peteburokban van, úgy ez a gyomorsavban egyszerűen feloldódik és szabadon bocsátja. Horgaival, melyeket magán visel, belefúrja magát a gyomor falába, átfúrja azt és a legszebb izomrészletekbe vándorol. Itt megfeneklik, ledobja magáról a horgokat és egy nagy hólyaggá alakul. Hólyagféregnek, vagy borsókának hívja a laikus, ha találkozik vele, anélkül, hogy tudná, hogy egy burkolt galandféreggel áll szemben.

A hólyagféreg, úgy látszik, tétlenségre van kárhóztatva. A maga munkájával már nem tud kijutni a gazdájából. Nemi szervei nincsenek és így ebben az irányban épp oly kevésbé tevékeny. De kis idő múltán mégis mutatkozik benne egy titkos élet.

Miként szerelmi regényünk elején az emberi galandféregből bimbózás útján növényyszerűen keletkezett az első galandféreg-nemzedék, akként nő ki a borsóka belsejében, csapszerűen a hólyagba beékelve, egy fejecske a hozzátartozó nyakkal, amely semmivel sem képez csekélyebbet egy eredeti galandféreg-fejnél, mint amilyennel fentebb saját emberi beledben már találkoztál. Némely galandféregfajnál a borsókában nemcsak egy galandféreg-fej, hanem lassanként több nő ki belőle bimbózás útján, vagy közvetlenül, mint belső függelékei az egy hólyagnak, vagy pedig úgy, hogy a borsókából előbb oszlás útján több fiókborsóka keletkezik, melyek mindegyike azután a maga galandféreg-fej ét bimbózás útján létrehozza. De maradjunk meg csak a legegyszerűbb esetnél, egy fejfel a hólyagban.

A helyzet már így is eléggé különös. A hólyagféreg

a világtól elzártan egy disznó, barom, vagy csuka izomzatában van. És ebbe a borsókába van beleágyazva, mint bimbógyermek, még egyelőre szorosan rajta lógva, a galandféreg abban az alakjában, mely önállóan csak az ember belében tud fejlődni és csak ott tudja ismételten növelni a galandféreg-nemzedékek számát. Hogy kellene itt segíteni? A borsóka és a galandféreg-fej várnak és remélnek. És üt az óra, melyben levágnák a disznót és a barmot és a mészárszékekben lógnak szép, izmos hátsó negyedekben borsóka-hólyaggal és galandféreg-fejjel együtt. És üt az óra, mikor a csuka is hálóba kerül. Most jön a sorsfordulat.

Hogy most már mint szegény költő a padlásszobában fütöd szellemedet a legolcsóbb hagymás májas-hurkával, vagy étvágygyal költöd el a disznót, vagy hogy szent békében úsztatod pénteki haladat: eszel, örülsz — és benned van a galandféreg. A hólyagférget, amely parányi, együtt nyelik le a hússal és a gyomorba kerül, ő maga itt elérte földi célját, a gyomornedv felbontja a hólyagot, »megemésztí«, miként a húst is, amerjbsn idekerült, emésztésnek veti alá. De miként a keményhájú pete azelőtt a legvadabb vegyi befolyások közepette is, melyek a nemzőket legyőzték, változatlan maradt, így tartja fenn magát most ez a galandféreg-fejecske, mely a hólyag féregből kibimbózott és az ember gyomrában abból csakhamar egészen kidolgozta magát. Nem mint feldolgozott emberi táplálék, hanem mint a helyzet vidám ura behatol a gyomorból a bélbe és most. .. ismét az elejénél vagy. Szívó galandféreg-fej, bimbózás, a kibimbózott kétnemű galandférgek megtermékenyítése — 50 millió pete a szegény költőben és így tovább.

Ne ijedj meg túlságosan ettől a számtól! Úgy lát-

szik, hogy egészben véve a galandféreg nem szaporodnak. Minden galandféreg tehát gyakorlatilag véve legfeljebb csak egy újat szül. Ötvenmillió pete közül csak mindig egy szokott az állati hólyagféreg bonyolult útján át ismét az emberbe jutni, ami éppen eme híd bonyolult ravaszága mellett nem is csoda. De gondold át most mégegyszer az egész esetet.

* *

A galandféreg szerelmi regénye láthatóan nem kevesebb, mint négy nemzedéken keresztül tart. Valódi nemi szerelem magállatkákkal, petékkal és termékenyítéssel jellemzi az első nemzedéket: az ember belében láncszerűen összefüggő galandféreg-fiókákat.

Szabályszerűen megtermékenyített petéik borsókává nőnek ki. A borsókából kibimbózik a galandféreg-fej.

A galandféreg-fej bői azonban ismét a kétnemű láncfiókák bimbóznak ki.

Gondold el ezt emberileg. Szabályszerűen nemzel egy fiút. Eleinte egészen az emberek módjára fejlődik, de mikor megnő, íme látod, hogy (gesz csodálatosan különbözik tőled és egészen másképp is akar élni, mint te. Még fejcsóválva nézed, mikor orrából már egy új fiu nő ki, tőle megint tökéletesen különböző, ellenben hozzád némileg hasonlóbb, ha nem is tökéletesen a másod. Unokádat új érdeklődéssel figyeled: és íme vállából már ismét egy harmadik fiu nő, ki most végre az összetéveszthetőségig hasonlít hozzád, aki egészen úgy, mint te, asszonyt keres magának és a kétséges orr- és vállprodukción helyett ismét a már kiismert szerelmi ösvényt követi, amelyen te is haladtál.

Felismered a hasonlóságot a medúza történetével. De a lefolyás ebben az esetben mégis bonyolódottabb.

A zoológusnak egy szót kellett kitalálnia, hogy a zavarodásba világosságot vigyen. Belátta — és ha veled így történt volna, te se jártál volna másképp, — hogy a régi rövid sorozat: apa—fiú—unoka—déd-unoka és így tovább, itt nem elegendő. A mi képünkbe tán így hangzana: apa — különböző fiú — orrgyermek — vállgyermek — hasonló fiú. A zoológus a galandféregnél a »dajka« szót viszi be. Ő így számol: valódi galandféreg (az emberi bélben levő lánctag) — négy dajka borsóka — dajka (a galandféregfej az emberi bélben) — valódi galand féregfiók (a galandféregből bimbózott új lánctagok).

Íme látod: ezt a szerelmi regényt nem lehet ugyanabban a nemzedékben jól befejezni azzal, hogy »egymáséi lesznek«. Hogy idáig eljuthasson, szükségszerűen előbb több nemzedéken keresztül kell neki lejátszódnia és, bármily örültül is hangzik; mielőtt a galandféreg egyszer eljut az igazi nemi szerelmi céljához, előzőleg legalább egyszer meg kell halnia (mint borsóka) és kétszer (mint borsóka és mint galandféregfej) át kell szenvednie egy élethossziglani nőtlenséget.

Már szédülsz ... de hadd figyelmeztesselek még egy dologra. Figyeld meg jól, hogy miként áll be kétszer ebben a regényben az az eset, hogy az egyik egyének még kell halnia azért, hogy a másik élhessen. A láncczem tagjának — kétségtelenül az egész sorozat legmagasabb ja, mint az egyetlen tényleg nemileg felruházott, megtermékenyített formája — el kell hagynia a kedves, meleg emberi belet, ahol a manna, minden oldalról már feldolgozott emberi tápláló nedvek formájában bugyog, le kell zuhannia először az emberi kivezető járat mélységébe és azután az emberi testen kívül tekvő szörnyű pusztító laboratóriumba és ott reménytelenül a bomlásnak kitenni magát:

azért, hogy a jól kipáncélozott tojás az üdvözülés útját megtegye, a disznó, a barom és a csuka ellen. De a borsókának ismét ki kell vándorolnia a baromból, disznóból és csukából, be az emberi gyomorba, ott rútul el kell pusztulnia a gyomorsavtól, azért, hogy a galandféreg hivatásának helyére, az emberi bélbe jusson.

Egy nemzedék persze él és folytatólagosan tovább fejlődik, dacára az összes utódoknak és ez a galandféreg fej, öt, tíz, némely esetben húsz évig is ott táplálkozik a forrásnál, a nemzedékeket egymásután hozza létre bimbózással, patriarchaként, közönyösen, mint akiről a halál megfeledezett. Ráillik Busch szava: »Er hat alles hinter sich, und ist gottlob recht tugendlich.« Csak ha gazdája meghal, jön rá az éhhalál. És mégis ez a galandféreg csak másodfokú teremtmény, egy »dajka«, aki elől elzárattott a magas szerelem, te és tenélküled . . .

Miután egy hosszú példán megismerted a dajkanevezést, az utolsó gondolathoz még néhány kis szerelmi történetecskét fűzhetek, amely a nemző és gyermek viszonyát tulajdonképpen még simábban fejezi ki.

A féregnél maradunk.

Nem sorolhatom elő neked itt a férgek egész rendszerét. Ez kétségbeejtően nehéz dolog. A zoológusok maguk is eléggé tépik a hajukat e miatt és már régen mondta a kövér genfi Karl Vogt, hogy: »Csaknem a legjobb volna az egész rendszertant szögre akasztani és Buschnak a versével megelégedni: »A férgek hossza különböző.« Tehát csak néhány szót a leg-

szükségesebbek megértéséhez. Jusson eszedbe a férgek három csoportja.

Az egyik legyen a lapos férgeké; ide tartoznak a laikus előtt is ismeretes galandférgék. A férgek ezen csoportjának helye a törzsben a legalsó: valószínűleg közvetlenül fejlődött ama derék ős-állatból, a gastraeából, amelyről már előzőleg meséltem neked.

A lapos férgékből alakultak ki fejlődéstanilag a valódi férgek, egy legalább tizenöt osztály és számtalan csoportból álló óriás halmaz. Találhatsz ezek között kerékállatokat, tüskés férgéket, karmos férgéket, fonal-, nyílférgéket, csillagállatot, makkférgét és másokat. Csaknem biztosra veszem, hogy mint laikus, ebből a tarka seregből is csak egyetlen egy csoportját ismered a tényleges képviselőknél: t. i. néhány fonalférgét, ezek között vannak az emberszerető trichinák, amely a te beledben is élősöklik, az ecetféreg, amely palackodban örül az életnek. Ezek tehát úgynevezett valódi férgek. És most különítsd el a férgeknek még egy harmadik seregét, úgy megkapod a gyűrűs férgéket. Tulajdonképpen ezek már a rendes féregtípusnál jóval fejlettebbek. Ne felejtse el, hogy a valódi férgékből nőttek ki fejlődéstanilag az összes legfelsőbb állatcsoportok is: kagylók, csigák, rovarok, halak, kételtűek, hüllők, madarak, emlősök és végül az ember. E mellett persze léteztek átmeneti csoportok is, melyek még nem voltak egészen túl a féregállapoton, de nem estek ezzel egészen össze. Egy ily átmeneti csoport a gyűrűs férgeké is: ezek a valódi férgéktől a rákok és rovarok felé tartanak. Ide tartoznak éppen azok a » férgek«, melyek előtted a legismertebbek: a giliszta és a pióca és így most legalább a férgeknek mindhárom főhalmazát egy vagy két példában magad elé állíthatod: ez célunknak elegendő.

Mellékesen még figyelmeztetésül megjegyzem, hogy igen nagy mennyisége azoknak az állatoknak, melyeket te férgeknek hívsz, az összes kövér társak a rothadó húsban, az »eleven« limburgi sajtban, a romlott almában, állattani nyelven szólva, egyáltalában nem férgek, hanem lárvák, vagy másképpen rovarok fejletlen alakjai és ha megfigyeled egy kis ideig a sajt-kukacot, vagy húskukacot, akkor végül kifejlődik egy valóságos légy, mely sokkal bonyolódottabb, magasabb szervezetű állat, mint a valódi féreg.

Egy pillanatig még a lapos féregnél maradunk, tehát legalul. A különös szerelmi történetek száma itt is elég nagy.

Ide tartozik a kettős állat, vagy diplozoon, egy kis szörny, mely a ponty kopoltyúin élőködik. Képzeld el, természetesen a legparányibb alakban, két egymással keresztben összenőtt ugorkát. Mindegyik ugorka tulajdonképpen önálló féreg. Mindegyik egy ideig egyedül is vándorolt azelőtt. Akkor még nem volt semmi jele a nemi szerveinek. És mégis egy napon különös vágy fogta el. Fájának egy másik egyénével társult. Mindegyik megfogta a másikat, hasának kis szívólyukával a mindkettő hátán jelenlevő kis nyujtvány segítségével és ezentúl sziami-ikerszerűen összenöve, mindkettő úgyszólván már csak egy állatnak látszott. Csak most a »kettős állat« alakjában váltak nemileg éretté és pedig mind a két fél hímmé is és nőstényné is egyúttal. Valóságos szerelmi szörny, erotikus Briareus, összesen négy nemi szervvel, melyek a kettős testben keresztezve, egymást megtermékenyítik . . .

Itt van egy másik lapos féreg, közeli rokon, mely joggal viseli a gynaikophoros, azaz nőstényhordó nevet. Ez kivételképpen most az egyszer nemileg tel-

jesen külön van választva, de biztonság kedvéért a nőtény itt is mindjárt a hímen marad lógva és odasimul egy, a védője hasi oldalán levő külön csatornába, úgy, hogy csaknem azt lehetne mondani: hogy a hím egy kengurufajtát képvisel, mely saját nőtényét fiókájaként hordja zsákjában. Ez a hú állat szívó módjára, mint az összes ilyen élősdű férgek, előszeretettel függ a kis négerfiúk herehólyagjában és itt a legveszedelmesebb vérzések okozója.

* *

De ez még nem volt minden, amit hozzá akartam fűzni a galandféreg esetéhez.

Képzeld el mégegyszer egy emésztő test nagy-szerű kémiai gyárat, — ezúttal a birkánál. E gyár-nak igen fontos terme a máj. Ebben igen kiváló kivonat szűródik, melyre az egész gyárüzemnek a legnagyobb szüksége van: az epe. Az illető terem határán van egy nagy reservoir ennek a kivonat-nak a felfogására és ebből, valamint magából a teremből is külön vezeték: az epevezeték, mely a bélbe nyílik, visz a főterembe, ahol az emésztőkészü-lékek dolgoznak.

Itt, ebben a jelentős csövében a gyárnak, lakik a máj féreg (distomum), egy lapos féreg, mely mint ilyen, természetesen itt egy épp olyan szabad zsákmányoló és hívatlan asztaltárs, mint a galandféreg a bélben.

A májféreg a maga nemében még önállóbb, mint a galandféreg: még megvan a saját rendes szája és bele. Éppen ezért, a gyárra nézve, melybe betolakod-tott, sokkal veszélyesebb. Nem az epét, hanem magát a máj vérét iszsza és megtámadja a csatorna falait. Ha csoportosan fordulnak elő ugyanazon a helyen,

vége az egész gyárat tönkreteszik: a birkák úgynevezett májrothadásban pusztulnak el.

Egyelőre azonban, amíg tápanyag még bőségben van számukra, a táplálkozáson kívül a szerelemnek is örülnek epecsatornájukban. Mindannyiuk kétnemű és a galandféreg-tagok módjára kereszteződve szeretnek és jelentékeny nagyságú megtermékenyített petetőmegeket (egyres peték milliót) ejtenek a nagy bélüregbe, melyek a többi hasznavehetetlen anyaggal zavartalanul a szabadba jutnak.

A birka most megtette kötelességét és mehet. Az eső lemossa a mezőt, amelyen ama gyárihulladékok elszóródtak: a peték a vízbe jutnak és a szétört petehéjből vidám kis embrió suhan ki, lárvácska, mely finom csilló szőrei által alkotott sűrű kabátjának segítségével a vízben szabadon forog és még szeme is van, hogy a világ fényét élvezze. Szabadságának mámore persze elég rövid ideig tart. A csillószőrös bunda ismét elvész és a féregálca rövid gyermekörömk után ismét valódi féregként mászik be az egyik mocsár-csigának a testébe, mely a hímnem-nemhez tartozik. Csinos házai mindenütt megtalálhatók vízzeink iszapjában. Valószínűleg már előre sejted: mint a galandféregnél is volt, borsókává lesz. De hiszen ismét a birkába kell kerülnie. A birkák pedig nem igen szoktak mocsári csigákat enni. És egyáltalában: a dolog itt sokkal ravaszabbul megy végbe.

Megérkezvén csigájának testébe, férgünk különös dolgokat érez saját testében. Míg szülei azelőtt a birkában maguk fenyegették annak kémiai gyárat, addig most öbenne magában jelentkezni látszik valami, ami nemezisként hat rá. Valószínűleg nem a szerelem tulajdonképpeni örömei ezek, mert éhez nincsenek is szervei. És telhetető, hogy egyáltalában nem is örömk.

Teste elkezd bimbózni, fiatal állatok nőnek csőszerű alakban — mindig többen és többen. Nem tart sokáig és az öreg féreg egész testét kitöltik, szervei elsatnyulnak, bőre hólyagként feszesre húzódik, az egész anyaállat, melyből ez a szörnyű szülemény kikel, egy nagy, körülzárt hurkatakaróvá hal el, melyben a kolóniaszerűen berakott kis kolbászok, az új féregnemzedék egy időre jó védelemre találnak.

Vértanú-halál — új élet. . . Azt várod, hogy a kis kolbászok a maguk idejében majd a burkot elrepszítik és saját életcéljukat fogják követni. Hiszen ők maguk már nem pusztá burkok, hanem az egyéni életre teljesen alkalmasaknak látszanak, megvan a maguk szája és bele épp úgy, mint az eredeti féregnek a birka epevezetékében. De a kimászásra nem kerül a sor. Még mozdulatlanul fekszenek a nagy, üres anyaburokban, midőn már ismét új élet csirázik az élő, éppen életre kész kis kolbászokban: bennük is ismét fiókák bimbóznak, most már legkisebb féreg, egy-egy evezőfarkkal. És ezek a harmadrangú kicsinyek ismét megduzzadnak, míg anyaférgük holt kolbászhéjjá változik, — ezek azután, melyeknek fejük végén előretolható fúró-fullánkjuk van, átfúrják az összes burkokat, szabadon kirajzanak a nagy szállástadó csigába s végül még belőle is kikerülnek. A szabad vízbe úsznak, ahonnan egykor ősük jött elő csillószőreivel. A vízzel ezúttal messzire elhaladnak, ellepett mezőkre. Egy jó helyen azután, valamely növénynél megállapodnak. Kis farkukat ledobják, testük egy mirigye szívós váladékot bocsát ki, mely megszáradva csakhamar burkot alkot az egész szörnyetegecske körül. Most aztán várjunk! A burok épp oly jó védő, mint annak idején az őset körülvevő tojás volt. Hosszabb-rövidebb idő múltán, ahogy éppen a sors akarja, jön

egy birka és felfalja a növényt a parányi burokkal együtt: a burok megolvad, a féreg a gyomorból a bélbe mászik, a bélből az epevezetékbe . . . háromszoros üdv ... az ősi helyet elérte, a birka megkapja a máj rothadást és a szerelem az epevezetékben a máj-férgek millióit bocsátja ismét vándorútra.

Ez a máj féreg szerelmi regénye. Gondold át ezt is még sebtiben »emberileg«.

Egy nőt veszel el és vele szabályszerű gyermeket nemzel, mely azonban nem nagyon hasonlít rád. Bizonyos korban aggasztó szenvedésekben látod a gyermeket. Anélkül, hogy valaha is szeretett volna, belsőjében szörnyű mennyiségű unoka nő fel és saját testében, annak falán oly nyomást gyakorolnak, hogy már csak üres bőr módjára feszül a gonosz szülemény felett. Az unokákban azonban a dráma borzasztó fokozataként már ismét dédunokák nőnek és megfelelően az unokákat nyomják agyon, — míg végre felpukkad ez az egész gombaszörny és ezek a dédunokák kitódulnak. Ezek azután ismét hozzád hasonló új emberekké nőnek fel, kik ismét megtalálják az asszony szerelmét édességével együtt, egészen hozzád hasonlóan . . .

Mint a galandféregnél, úgy itt is megtalálod a láncolatot: nemi féreg — nagy dajka — dajka — valódi féregfióka. Itt is kétszeres élethossziglani coelibatushoz kétszeres vértanúhalál járul, míg a láncban egyszer beáll a teljes szerelem. Csakhogy itt már a szülő egyén halálát nemcsak külső, a fiókáknak kedvező körülmények okozzák, mint pl. a bontóhatású árnyékszékbe való jutás, vagy az emésztő gyomorsavba: hanem magát a szülőt látod hurkaburokká összehépréselve és végül saját testének növekvő teremtménye által egyszerű esernyőként kifeszítve ... nem

úgy érzed-e magad, mintha a híres pelikán sülyedne löléd a kegyes keresztény-zoológiái legendából, mely gyermekeivel szívatja szíve vérét . . . ?

* *

Sőt tovább is mennek ezek a szegény kis férgek, melyek a szó legvakmerőbb értelmében az anyjuk mellét emésztik...

Azt mondtam, hogy a legtágasabb, középső emelete a kedves féregnemnek számtalan más csoportokon kívül az úgynevezett fonalféreg csoportját is magába foglalja, melyhez hozzátartozik a trichina és az ecetféreg is. Hadd álljunk meg egy pillanatra a galandféreg képének kiegészítésére az ecetféregnél is.

Ha ecetespalackodat, vagy mint hivatásához hű író, csirizes fazekadat a világosság felé fordítva meg-rázod és a parányi házibarátokat a zavarosságban megmozgatod, úgy aligha sejtéd, hogy mily nagyszerű társaságba keveredtél — nagyszerű, a naiv természetnek abban az értelmében, mely szerelmi regényeinek számában végnélküli.

A búzaféreghez hasonló állattal van itt dolgod, amely mint lárva, csaknem múmia-szívósságú és amely évekig szunnyad szárazan heverő búzamagvakban, remél és átél, míg a magvakat végre elvetik és a féregnek magasabb szerelmi élete ismét a kalász-bimbóig űzheti tréfáit.

Itt van a Heterodera, az úgynevezett »répafonalféreg«, melynek fejlődési regénye ezen az arasznyi világon a bőrtől a szív húsáig és ismét valamely cukor-répagvökér bőrén játszódik le.

Te, az ember, a Kosmosban élsz, tekinteted a legtávolabbi csillagokat keresi és a rengeteg föld már kicsinynyé kezd neked válni. Értelmednek már régen

túlontúl parányi. De csaknem túlkicsiny már egy egyszerű nászúthoz is. De itt van előtted egy cukorrépanagyságú tér — és ezen térnek kis darabján egy egész sor regény, mely a végletekig bonyolódott, örömujjongó és egyúttal az összes legmélyebb tragikumokba vezető, telve étellel, szerelemmel és halállal, — egy cukorrépatőredéknyi területen.

Egészségesen, durván, erőteljesen nő a répa a talajban. Ekkor parányi férgescskék, alig félmilliméter hosszúak, fúrják be magukat hegyes tüskéjükkel mélyen lent, legfinomabb gyökérvégeibe. Lassacskán felhatolnak a gyökérhús folyadékú maganyagába. Mint afféle gyermekek, a mesebeli lepényhegyet keresztülfalva, keresztül-kasul járnak a gyökér testét és egy szép napon, egész bolygójuk Kolombuszaként, közvetlen a külső fal alatt találják magukat — egy új világ határán. Egy utolsó alagútúrás — és a gyökérhéj at is keresztülfúrnak s a kapu nyitva állana a répántuli világhoz.

De éppen most, a répán-innen és a répán-túl ily közvetlen határán homályos erjedés és vágyódás fogja el a világfelfedezőket: még a répában magában rájuk jön a szerelmi álm. Eddig semmijök sem volt, ami figyelmeztethette volna őket szerelemre: egyik sem volt hím vagy nőstény, — egyáltalában hiányzott minden jele a nemi szerveknek. De most egyszerre egy vedlés következik és az egyszerű féregből egész új teremtmény fejlődik ki. Szorosán odasimulva a legkülső gyökérfalhoz, mindegyik parányi élő fonalacska oly alakká dagad meg, mely kis palackra emlékeztet. A kis palackok egy ideig egyre vastagabbak lesznek — már a rugalmas gyökérhéj kiboltozódik felettük, mintha a vén répatest bimbózva akarna egy fiatal, furcsa répanemzedéket szülni. És

valóban, a palackok egy része egyre jobban dagad, míg az egész palack egy hasas citromhoz hasonlít, a curom mind jobban kifelé hatol és íme — a növény héja megreped, a citrom hegye kifelé néz. Valójában az előretolakodó hegy a féregnek élő hátsó fele. Rajta nyilas látható. Egy női neminyílás. A citrom-állatocska egész csendesen nősténnyé alakult. A hátsó része a neminyílással szabadon kitolódva, mozdulatlanul vár az eljövendő dolgokra.

És íme mi történik? Nem az összes bentlevő répavilágfelfedező vált nőstény citrommá. Egy része, miután elérte az öntudatos palackformát, csakhamar ismét kihúzta magát lefelé ebből a palack-héjából, mint egy kolbász, mely saját bőréből kimászik. Ezen ismételt fonalféreggé való átváltozás után azonban a nyugtalan lelkecskéből a kabátcsere által »férfi« is lett — szabályszerű hím nemiszervvel. És most, az új erő birtokában, úgy látszik, ez a párt legalább végérvényesen ráunt a vén répagyökérre: az újdonsült urak a maguk részéről valóban átszúrják a növény héját, sokáig ott kapaszkodnak börtönük tetején és titokzatos, erotikus »vonzás« hatása alatt szerelmesen keresik az örökké nőiest. Útba esik: hiszen lépten-nyomon emelkednek ki előttük a citrom-nőstények. Az alkalmat gyorsan kihasználják.

Egy könnyen múló mámor! »A virág elvirul, a gyümölcsnek ki kell hajtania«.

Alig, hogy megtermékenyültek tojásai és érni kezdenek, a citrom-nőstényben az összes belső szerveknek meggátolhatatlan pusztulása áll be. A szülőanya megreped és a tojásokat nyitottan az anya hasába dobja, ennek viszont elsorvad a bele. És az anyaság tragédiája gyorsan halad: még a tojások nem is lettek

valódi fiókákká, mikor már az egész anyaállat nem egyéb egy barna buroknál, mely mereven és holtan helyezkedik el a gyökér héjában. Egy szép napon ez a burok a répatörzsről érett gyümölcsként egészen leesik, most végre a fiatal férgecskék is elrepszik őket, kirajzanak a fekete földbe és ismét új répagyökeret keresnek maguknak. A hímek, a tápláló, otthont adó répából kiüzetve, időközben szintén már rég elpusztultak. És végül, mint a tragédia utolsó része, az egész nagy répa is tönkremegy általános növényi akadályok miatt; »répafáradtság« miatt: világpusztulás.

* *

Egy másik kaleidoszkópkép. A sphaerularia bombi. Semmi köze sincs a bombához; bombus darazsat jelent. Tehát a darázsféreg.

Ismered-e a kásás edényről szóló népmesét, amelyet megbűvöltek, hogy addig főjjon, míg ki nem mondanak egy megszüntető varázsigét? Az ígét elfelejtették volt és az edény egyre főtt, míg az egész falu el nem sülyedt az édes rizskásában. A rémhistoria, melyet neked el kell, hogy beszéljek, emlékeztet rá, de még sokkal rémesebb. Az eleje persze lágyan szól, akár egy tavaszi idyll.

A darázsféreg darazsaktól, jótól, rossztól és rizskásától távol a földben tanyáznak, itt megérnek és szeretik egymást. A termékenyítés megtörtént, a nőstény testében hordja megtermékenyített petéit, a mm pedig elhal. Ekkor még utólag megkezdődik a legörültebb Verne Gyula-ság a feregvilágban.

A nőstény petéivel együtt orozva befurakodik a földben lakó és áttelelő nőstény darazsakba és mélyen bent a darázs-asszony belfalán megfészkeli magát. Te

most arra gondolsz, hogy majd tojásait fogja odabenn lerakni. És úgy látszik, ő maga is erre gondol. Miután ugyanis kényelmesen berendezkedett új menedékhelyében, elkezdi a női nemi-nyíláson a válaszfalat a legkényelmesebben kitüremíteni, — kétségtelenül ama jó szándékkal, hogy ezen a legegyszerűbb úton juttassa a külvilágba a lehető leggyorsabban élő terhet? De mi ez?

Ahelyett, hogy a fiatal költés kilépne és békét hagyna anyjának, úgy látszik, mintha maga a kitüremkedett válaszfal válna élővé.

Nyújtózkodik, megdagad, mint kiszabadult léggömb, megduzzad. A mesebeli kásás-edény! Most már a szörny egész akkora, mint a megkínzott anya, most már nagyobb, most kétszer, háromszor, tízszer, százszor akkora, — egy óriás cső, rengeteg dimenziókkal — és még mindig nő. Mint a falu a kásában, úgy olvad össze mögötte az anyatest egy kis függelékké — nemsokára ezerszerese lesz és még mindig nincs vége. A tömegkülönbség végre a tizenötezerszeresig nő meg...

Gondold el emberileg és tisztán hosszába: egy szülemény, mely egy-, tíz-, százméternyire nő ki az anyatestből — míg végre egy kilométernyire elnyúlik. Emlékszel Jean Paul meséjére: arról az úrról, kinek oly hosszú volt az orra, hogy egy mértföldnyi kiugrást képezett, két órával előtte ért a város kapujához és útlevel hiánya miatt lezárattott.

Kisebb és kisebb lesz hátul az anya, megtörve a tünemény súlyától és szörnyűségétől s végül elvész. Még egy pár pillanat — és mikroszkopikus kicsinységű, parányi, céltalan maradék-farkocskaként felszárítatik saját őrjöngővé lett szervétől — és a darázsba érett borsóhüvelyként esik a megrepedésre kész, ren-

geteg nagy választófalon éppen kimászott, fiatal sphaerulariák jó kedvvel és egészséggel telt tömegével.

* *

Azonban — mindez mellékes. A tulajdonképeni fontos eset, amiért én téged ebbe a társaságba vezettelek, a fonalféreg azon fajánál játszódik le, melyet a zoológusok rhabditisnek kereszteltek (rhabdos görög szó, magyarul annyi, mint pálca, vagy szűkebbkörű néven: feketeerű [nigrovenota] rhabditis).

Hím-rhabditis és nőstény-rhabditis, eleinte némileg teljesen különválasztva, parányi alakban az iszapban ismerhetők fel, a hím egy fél, a nőstény csaknem egy egész milliméter nagyságban. Hamarosan megtalálják és megszeretik egymást; mindezt a lágy iszapban, mint szabad, az élősködéstől idegenkedő világpolgárok.

A fonalféreg ezen egész népénél egész rendszeres termékenyítő aktusról gondoskodott a természet. A nagyobb, a nőstény nemi-nyílása testének közepén, vagy annak közelében van, a kisebbik, a hím, testének végén hordja a bélnyílással egyesítve. A nemi aktusnál azonban nemcsak a hím és nőstény nemi-nyílást szorítják egymáshoz, hanem még igen hathatós termékenyítő eszközeik is vannak. A hímnek legtöbbszörre a bélnyílásnál egy pár erős tüskéje van, mely rendszerint külön zsebben fekszik és melyet csak használatnál húz elő. Néha az egész testvég kis haranggá tágul, mely a nőstényt szívással körülfogja.

Alighogy azonban pálcikaférgünknel a pásztoróra egész apparatusával megszűnt, elkezdnek a legmeggondolandóbb jelek és csodák mutatkozni a szerelemtől jóllakott nőstény testében. Mint minden rokonának, úgy rhabditis-asszonynak is hasában

rendes terméstartó van, mely most, befejezett aktus után, termékenyített petéket tartalmaz. Nem tart sokáig — és a tojások már fiatalokká, parányi kis rhabditisecskékké fejlődtek, melyek már egész könnyen kisétálhatnak az iszapszobába. De erről szó sincs. Nem sokan vannak, legfeljebb négyen, de nem ritkán csak egyetlen egy van jelen. De ezek kinyújtózkodnak, felgöndörödnek — és íme, az anyaállat testében a petefészek felszakad és most kezd a dolog kényelmetlenné válni.

Természetesen az anyára nézve. A kis féregpelikánok elkezdnek falni és a szó legszorosabb értelmében falják saját anyjuk beleit. És nem nyugszanak előbb, míg rhabditis anyát bőrig ki nem koppasztották és most már csak üres, holt burok gyanánt lóg gyilkos gyermekei körül...

Egy kis idő múlva az anyai burkot is megrepesztik és a rhabditis-ivadékok az iszapba hengerednek. Ebből aztán, még nem tudni, mi módon, egy béka tüdejébe jutnak. Miután különösen elváltozott élősd állatokká lettek, itt több ideig tanyáznak ezek a férgek és mindegyiken kifejlődik mindkét nemiszerv ugyanazon a testen, ellentétben a nemileg különválasztott szülőkkal. És csak az ezektől származó kölcsönös kettős termékenyítésből eredő fiókák vándorolnak ismét ki a békából, annak belein keresztül térnek vissza az iszapba és lesznek nemileg különvált rhabditis párocskákká.

Talán különös okaid is lesznek ezen rhabditis-esetet mélyebben emlékezetedbe vésni. Ha talán jámbor lelkek a természetet túlságosan buzgón és könnyelműen a szeretetre akarják alapítani, ha azt hirdetik neked, hogy a legkisebb féreg dicséretet zeng alkotója szeretetére, akkor majd vízióként tűnjék fel előtted a

szegény kis rhabditis képe, amint az iszapban saját gyermekeinek kannibál-táplálékaként vonaglik . . . Fentebb már jeleztem neked, hogy szívem legmélyén én is hiszek abban, hogy a »szeretet« egy egész határozott értelemben bennünket is el tudna vezetni a világ közepébe. Hogy egy napon ismét megérthetnék, miként lehetne ez a szó egész realizztikusan elgondolva is legmélyebb szimbólumunkká: minden fájdalmas válás legyőzésének szimbólumává, az egyén szomorú izolálásának szimbólumává, a mosolygó halálnak szimbólumává, amely nem is valódi halál, csak fejlődés ... mi ma még inkább csak sejtjük ezeket mint valóban birtokoljuk, de ez is be fog következni bizonyára. Ily újszülötte a csirázó léleknek azonban végtelenül felette fog állani a régi kísérteteknek, melyek még ma is köztünk vannak, annyian, mint a homok a tengerben. A hit, hogy durva értelemben a természet elejétől fogva emberi magasságszeretet finomságaira van alapítva és aszerint van elrendezve, sem egyéb még, mint egy ily kísértet. Egyetlen vértanú, mint pl. a rhabditis — és megtörik. A párányi féreg filozófiája a porba tapos minden ily irányban okoskodó emberi filozófiát...

* *

A férgekről általában még igen sok csodálatos szerelmi fejezet írható. Mindjárt az (Alchen?) mellett ott találod a fonalféregek között a syngamust. Syn görög szó és annyit tesz, hogy: össze, gamos pedig: házasság. Itt most tényleg oly teremtménnyel van dolgod, mely a házasságot örült komolyan veszi. A syngamus egyszersem szép például szolgál arra nézve, hogy *mindenütt* lehet lakni. Bocsáss egy kis hajszálat »fordított nyakacskaiba«, mint a Rajnánál

mondani szokás, jó mélyen és kényelmetlenül úgy, hogy a köhögéstől csaknem megfulladj. És ezen alkalommal gondold el, hogy az a hajszalacska élő féreggé válik, mely légsövedet szokásos tanyájául, ebédlőjéül és nászágyául használja. A madarak, szarkák, harkályok, fácánok, kacsák és még más állatok jó része ama irigylendő helyzetben van, hogy e legalkalmasabb helyükön a syngamus tanyázik. Mint parányi izzóvörös kolbászkák egy kéményben, úgy lógnak ezek a férgek a légső nagy szellőztetőjében és bizonyos körülmények között még azt is elérik, hogy az egész csövet úgy megtöltik, hogy a madár megfullad bele. Akár azért talán, mert az állandó ki- és bejáró légáram növeli otthonukban az elválás veszedelmét az összes szeretőkre nézve, akár talán csak a nagy szerelmi buzgóság, — mindenesetre a tényállás az, hogy a kifejlődött syngamust mindig a nem kettőzött alakjában találjuk, úgy, hogy a hím egész élete tartama alatt nemi-nyílásával, mely testének végén van, szorosán odaszívja magát a nőténynek körülbelül teste közepén levő nemi nyílásához. Előtted van az az állat, melyről némi túlzással azt mondhatod, hogy »örökös termékenyítésben« él. Csak egy lépés híjja — és úgy látszik, a két nem ismét összenő: hím- és nőtényből utólag ismét kettősnemű hermaphrodita válnék, — ami által mindenesetre az öntermékenyítés törvénye alapján ez a közvetlen termékenyítés azonnal megszűnnék és szükségessé válnék egy másik hermaphrodita felkeresése. Jegyezd meg magadnak ezt a bolondos esetet, vizsgálataink még vissza fognak ide vezetni.

Helyezd most e mellé a zöld bonelliát, mely minden tekintetben egyike a világ legcsodásabb férgeinek és melynek szintén nem igen találod párját a házasságot illetőleg.

Sumatrában, a batak-népeknél egy víg legendát mesélnek. Egy gonosz házibarát mindenáron el akarja csábítani egy derék férj feleségét. De hiába, sehogy sem talál utat szívéhez. Mit tesz erre,? Édes almává változik és a fán megérik. Az asszonyt elfogja a terhességi vágy, letöri az almát és megeszi. Ekkor, úgy mondják, a gonosz társ ujjongott a gyomorban és így kiáltott: »Nosza, mégis csak elértem!« A jó bataknek anatómiájában persze nem lényeges, hogy gyomor-e, vagy szív. De ha a bonellia házassági viszonyait tanulmányozod, úgy azt hihetnéd, hogy a szép mesét neki találták ki teremtési legendájának.

A bonellia közönséges alakjában kb. 5 cm. hosszú, kis sötétzöld, ecetes ugorkához hasonlít, melyből nyújtható nyél, vagy csiraszerű nyujtvány nő ki hosszan, amely elől villaalaku, mint egy szőlőkacs. így fekszik az Adriai tenger iszapjában a kövek alatt, az ugorka teste, a szőlőkacs pedig a szívója. Az egész utálatos állat ebben az alakjában azonban még csak a nőstény-állat: bonellia-asszonyosság. A probléma mellette a férfit megtalálni. Sokkal keményebb dió, mint a szokott vicclap-kérdések: »hol a macska?«

Ismered a dalt a nagy asszonyról, ki elment táncolni és a kis férfiről, aki »vele akart menni«. Ez még semmi sem a bonellia-házban uralkodó családi viszonyok!^ képest. A nőstény mellett, mely kinyújtott szívójával húsz *centiméter*-nél hosszabb, ott áll a hím két *milliméter*-es katonai mértékével. Ez körülbelül megfelel az ember és a légy közti aránynak. Egy ilyen miniatűrférjecske a legbiztosabban úgy

mehet a feleségével, hogy a »nagyasszonynak« egyszerűen belebújik a kabátzsebébe. És valóban, a a bonellia-törzs férfiágát a szó szoros értelmében a női ág mélységeiben kell keresned.

Egy ily nagy menedékhely, mint amilyen ez a zöld nőstény is, védő fedele alá gyűjt nemcsak egy ily törpét, hanem legtöbbszörre mindjárt többet egyszerre. Már tizenhét darabot is találtak. Eleinte, mikor még e hímek egész tapasztalatlan ifjakként élnek, nőstényük széles száját tartják a legalkalmasabb nyílásnak. A nyelöcsőben (tehát csaknem úgy, mint ama batak szerelmes) galandféreg módjára erősen megfészkelik magukat és egyideig kényelmes élősdit életet élnek. Jóllakottan azonban a szerelem ingereit kezdik érezni, amire a különben egészen töpörödött testükben erősen kifejtett ondótartó jogosítja fel őket. A nyelöcsövet most már nem tartják alkalmas helynek. Kimásznak ismét a torokból és a zöld testen lefelé, szerelmük jövődő tárgya felé haladva, föl-fedeznek egy kellemesebb kaput, a női nemi-nyílást.

Az itt uralkodó nagyságviszonyok miatt ez is tágas kapu a hímnek épp úgy, mint az elhagyott száj. Termékenyítési aktusról a szó közönségesebb értelmében persze itt nem lehet szó, mert hiszen maga a nyílás szélesebb, mint az egész hímállat, legszélesebb helyén. Tehát másképp kell a nemzésnek végbemennie.

Miként Münchhausen egész hajójával bátran bevitorlázott a cápa hasába, akként liliputijaink is teljes nagyságban vonulnak be, céltudatos irányfelfedezők gyanánt, ebbe a mélységbe. Ha egyszer elnyelte őket a mélység, állandóan benne maradnak. Szorosan megfészkelődnek a nőstény belső nemiszerveiben, ott, ahol a petefészkek van és ahova a peték termékenyítésre várva szállítatnak. Most persze, ha még oly

kicsinyek is és nagyságuk inkább spermiumoknak, mint egész hímeknek felel meg, mégis tökéletesen biztos helyen vannak és a termékenyítést a legnyugodtabban végrehajthatják: hiszen a zöld nőstény óriás teste védelmezően boltosodik az egész aktus felett és megóvja a hímeket, miként a petéket szokás, a tenger összes veszedelmei elől, míg minden pete meg nem kapta szükséges atyai adományát. A kész peték természetesen megtalálják azután a szabadba vezető utat. A kis Tannhauserek azonban életük végéig Vénus asszony begyében maradnak.

* *

A zoológusok már sok éve törik azon a fejüket, vajjon a nagy állatsereglet mely ketrecébe tartozik tulajdonképpen a bonellia. Azelőtt a csillagféreghez sorolták őket, melyek a valódi féreghez (tehát a fonalféreghez is, mint amilyenek a trichinák és Alchen?) sorakoznak. Az úgynevezett priapulussal mellé sorolták, mely kissé furcsa nevét valóban különös alakjának köszönheti. Ma felismerni vélik, hogy a bonellia nagy mértékben degenerált gyűrűsféreg, így már a legmagasabb féregcsoportba jutottunk volna el vele, ama harmadik halmazba, melyről neked fentebb beszéltem.

A pióca és giliszta itt itthon vannak, előkelő urak, ha az ember abból a zavarodásból onnan belülről jön elő.

Előttünk mindkettő igen ismeretes, mert mindketten részt vettek az emberiség kultúrtörténelmében. A piócának az orvostudomány fejlődési történetében van meg a helye. A giliszta azonban, a földnek ezen csendes átgúrója és megművelője, mely örökösen földmorzsalékot hoz fel, míg végre az idők folyamán

területének egész felszínét a mélységbe ásta és új felületet alkotott: ő már évezredek óta az archáologus csendes segítőtje volt, hatalma által mozaikpadozatok és oszloptörödékek, érmek és ékszerek jutottak a föld alá és maradtak így fenn az utókor számára. Mindkettőjük szerelmi élete igen hasonlít egymáshoz és aránylag egyszerű.

A giliszta éppúgy, mint a pióca, valódi csira, vagy hermaphrodita tipikus tökéletességében. Mindegyik féreg testében viseli mindkét nemiszervét. De emlékszel a nagy törvényre, mely az egész szerves világon uralkodik, s mely így szól: ne termékenyítsd meg önmagadat. A giliszta és pióca is tántoríthatatlanul hatalma alatt áll.

Egy nyirkos éj hűvösében, mikor ellenség nem mozdul, fényugár sem ijeszti szemnélküli, de mégis rendkívül fényérzékeny fejetetejét, előmászik két giliszta a fekete rögből. Szorosan egymáshoz kanyarognak, de úgy, hogy elülső felük két ellenkező irány felé néz. Most nézd meg őket figyelmesen. Egész testük a jól ismert húsvörös gyűrűkből van összetéve. Különleg nem észlelsz különbséget, mert hiszen nem hím és nőstény az, amit látsz, hanem mindegyik féreg mindkettő egyszerre. De ha a szerelmes gyűrűk most kristályátlátszóvá válnának, a következőket láthatnád.

Mindegyik test tizedik és tizenegyedik gyűrűjében (a feji végtől számítva, ahol a száj van) mindegyiken két pár here (ondótermelő) van, melyek nagy ondóvezetékeken keresztül a tizenötödik gyűrűben nyílnak kifelé. Ugyanazon gyűrűkben, melyekben a herék vannak, mindegyikben egy-egy pár úgynevezett ondózacskó is van, mely kész a hímagvakat kívülről felvenni és azokat a maga idejében a kissé hátrább

fekvő petevezetékekbe vezetni, ahol azután megtermékenyíthetik a petefészkekből lefutó nőtény-petéket.

Mindegyik hímnős féreg tehát azon van most, hogy a tizediktől a tizenötödik testgyűrűk kritikus tájékán úgy feküdjék oda társához, hogy a saját duzzadó ondónyílása a másik üres ondózacskójához és viszont a saját ondózacskója a másik ondónyílásához szoruljon. Az izgalom pillanatában a megfelelő gyűrűk bőrmirigyei egy beszáradó folyadékot kezdenek kiválasztani, mely az aktus tartama alatt mindkettőjük körül közös úszónadrág gyanánt szerepel és a párt külsőleg is oly szorosan egybekapcsolja, mintha ideiglenesen csakugyan egybenőttek volna. Ezen kötelék védelme alatt mindkettőnél megindul a termékenyítő folyadék és belefolyik mindkettőnek ondótartójába. Miután az egészet elvégezték, a szívós összekötő gyűrű is leválik ismét: mindegyik féreg megszabadult saját ondójától és viszont idegen ondóval telt ondótartót hord testében, amelyből most, miután a tulajdonképpeni öntermékenyítés veszélye megszűnt, szükségszerűen maga termékenyítheti meg saját nőtény-petéit.

Nagyon hasonlóan megy végbe a piócák szerelmi aktusa is, csak természetesen vízben. A piócapár tavaszszal úgy fekszik egymás mellé, hogy mindkettőjük feje és farka egyirányban van. Külön ondózacskó itt nincsen és az ondó egy termékenyítő szervvel kölcsönösen közvetlenül a női hüvelybe vezetetik.

Ha magasabbrendű, nem hímnősen épített állatok mintájára azt képezed, hogy ezeknél a hímnősöknél is mindkét nemiszerv különös erős érzékléssel van az aktus folyamán felruházva, úgy természetesen nem lehet tagadni, hogy ebben az esetben mindegyik pióca

a *kettős* nemiérzést egyidejűleg érzékű, az adót épp úgy, mint a befogadót.

Ez Heliogabalusra, a római császárra emlékeztet, aki császári örültségében díjat tűzött ki annak, aki neki férfiasságához még a nőiességet is megszerzi, értve alatta annak sajátos érzéseit. De kétségen kívül fekszik, hogy a nemek alapvető kettészakadása, melynek, mint magasabb gerincesnek, ez a megkoronázott bolond is részese volt, egyike volt éppen magasabb és eszményibb fejlődésünk legfontosabb feltételeinek és melynek nélkülözése igen nagy kárunkra szolgálna. A hermaphroditismus a szerelemnek azon állomása, mely rövidesen kifejezve, mögöttünk fekszik, és kell is, hogy feküdjön. Tekintsd meg a művészetet, melytől idővel remélhetőleg mind többet és többet fognak tanulni, miként tükröződik benne, mint szemünk előtt álló fényes tükörben, a tulajdonképpeni természet-tudomány, az emberiség fejlődésének története. Hogyan kínlódtak még a görögök is a hermaphoditákat márványba vésni, egy eszményi alakot, mely férfit és nőt egyesítsen magában. De már nem sikerült, — az eredmény egy torzszülött volt. A piócánál még valódi, feltörekvő természet. Az embernél Phidias napjaiban már reménytelen darabolás.

A férfi és nő ellentétén, — ezen az egyetlen munkamegosztáson, mely még a legtökéletesebb szervezeteknél is valóban fizikailag is túlmutat az egyénen, — nyugszik az ember ereje minden virágával és gyökerével együtt.

Ha ezen dolgokba a jövőre vonatkozó gondolatokkal akarsz behatolni, úgy utadat már a szellemen keresztül kell vened. Persze, szellemünk talán már egy gyenge pirkadás előtt érzékel, mintha ez az ellentét is valahogy egybeolvadhatna még egyszer, miután az emberrélevés

munkáját végső fogytáig elvégezte. De akkor ez nem történhetik a visszaesés értelmében. A szellemen át kell neki vándorolnia, csak ebben a magasabb emeletben mehet végbe. Ha most már innen visszatér a testhez, akkor minden egészen új, egészen más lesz. De talán mit jelent a test, mit jelentenek mindezen mai fogalmak egy oly jövőben, mely egész szellemében sokkal messzebbre haladt? Talán csak megint üres burkai a múltnak, melyeket a fejlődés levetett magáról, mint ahogy a férget is kivetkőzte, hogy az emberhez jusson ...

De hiszen én tulajdonképpen még több ideig akartalak itt tartani a dajkaszülésnél és más többé-kevésbé rokondolgoknál, hogy ezt az érdekes elvet filozófiai mélységeivel együtt kiismerd.

Tehát: a rhabditsánya szerelmi regényében szerencsésen eljutottunk addig a pontig, ahol a szaporodás nemcsak magába zárja az anyai egyén szükség-szerű vértanúhalálát, hanem ahol a fiatal egyén az anyát egész egyszerűen fölemésztí, épp úgy, mint a csirke a tojásban lassanként az egész sárga sziket elnyeli. Az anya belső szervei jól megőrzött első táplálékul szolgáltak, az anya bőre pedig egyszersmind egy ideig mint legkülső védőburok szerepelt az ivadék számára, mint egy szerv, mely ő rá ment át az anyáról.

Közelfekvő volna némi fokozattal még ebben az irányban kigondolni, hogy az ivadék ebbe az anyaburokba, végül mint a sajátjába állandóan belenő, vagy máskülönben is vele együtt az anyának egy vagy más szervét átveszi. Azaz közelfekvő volna, ha az ember ezekben a dolgokban az elgondolható legbolondabbat akarná elképzelni.

Gondolj el magadnak egy asszonyt. Benne nő egy gyermek. A gyermek már az anyatestben fogakat kap és elkezdi az anyát kirágni. De nem falja fel egészen. Mondjuk kezeit és arcát meghagyja. És most úgy vonja maga körül ezeket a kezeket és arcot, hogy vele összenőve, egyszerűen saját szerveivé lesznek.

Ismered azt a mesét, melyet a páduai szent Antalról jámboran, Münchhausen nemesről pedig profánul mesélnek: miként falja be magát egy medve hátulról szamarába, vagy lovába, mialatt a lovas még rajta ül, míg végre az egész szegény áldozatot ki-, magát pedig beette és egyszerre csak az állat helyett maga van a nyereg- és gyeplőben, a szentet avagy a lovat hordva hátán. A mi esetünkben a szamar az anyának, a medve a fiatal állatnak és a gyeplő az anya orrának felel meg, csak hogy ennek még oda kellene nőnie az ivadékhoz, ami már oly örült dolog, hogy még a legenda sem merte elkényeztetett gyermekeinek ezt kitalálni. De meg akarom neked mutatni azt az állatot, amelyen legalább is valami meglepően hasonló történik.

Akkor természetesen a férgek országát el kell hagynunk!

Kérlek vedd át még egyszer a magasabb állati törzsfát. Az egyszerű ősbélüreggel bíró állatból, a gastracából egyrészt a polypok, medúzák, gombák képződtek. Másrészt azonban a férgek három főcsoportja: a lapos férgek (galandféreg és mások); a valódi férgek (fonalféreg, mint a trichinák és mások) és a gyűrűsféreg (giliszta).

A rovarokra következik azután az állatvilág négy legmagasabb törzse: a puhányok (csigák és mások); ízeltlábúak (rások, rovarok stb.); a gerincesek, (melyekhez te is tartozol, a halakkal, madarakkal, gyí-

kokkal és másokkal egyetemben) és az úgynevezett tüskésbőrűek, melyeknek típusául szolgáljanak a tengeri sün és a csillagállat. Mind a négy nagy csoport fejlődéstanilag a férgekől fejlődött, de nem egymás mögött és egymásból, hanem *egymás mellett*. Soha sem lett csillagállatból kagyló, sem pedig kagylóból rák, vagy rákból hal. Sőt ezek a nagy csoportok mindegyikében tovább nőtt a férgek fejlődési foka, egészen akaratosan és különállóan. Egy napon a földön egymás mellett találták magukat a csillagállatok, kagylók, rákok és halak, melyek azután mindegyik magában később továbbfejlődött, anélkül azonban, hogy valaha találkoztak volna. Azon törzsből, mely (hogyan felületesen beszéljünk) a kagylókkal kezdődik, mint a legfelsőbb alak fejlődött ki az úgynevezett tintahal. A ráktól fölfelé a fejlődési vonal, mondjuk, egészen a hangyáig jutott. A halból évmilliók lefolyásával ember lett. Legkevesebb azonban a tengeri sün és a csillagállat fejlődött, a csillagállat körülbelül megmaradt fejlődési ágának legmagasabb tagjaként.

Ezt a viszonyt: négy mindannyi magasabb, noha egyenlőtlenül hosszú, párhuzamos ugyanazon közös alacsony főregalapon, — állandóan szemed előtt kell tartanod, nehogy a dolgokat összezavard.

Miután most a férgemet elvégeztük, egész dekameront kell neked az összes négy felsőbb párhuzamosból elbeszélnem a csillagállatok, kagylók, rákok és gerincesek szerelmi történeteiből: de mindig tisztán kell, hogy előtted álljon az, hogy mi most állandóan *négy* főregényt követünk, melyeknek fejezetei ugyan magukban igen sokszor kapcsolódnak egymásba, de sohasem mennek át egyik regényből a másikba.

Elkezdjük a csillagállat sorával, mert ez egyszersmind az említett értelemben a fokozottabb csodaregék utján halad.

Képzeld el egy tengeri sünt, olyant, amilyent az aquariumban láttál, vagy esetleg magad is fogtál a tengerparton. Azonnal megérted, miért nevezték el ezt az egész állatcsoportot »tüskésbőrűek«-nek. Ott fekszik előtted egy állat, látszatra valamilyen tüskés gyümölcs, egy keményhéjú tömeg, minden irányba kimeredő tüskékkal. Csak azon, hogy az egész valóban mozog, veszed észre, hogy nem tengerbe dobtok gesztenye, hanem valóban állat.

Pontosabb vizsgálatnál még a legtöbb fajtán a golyó két pólusán egy a belsőbe vezető nyílásszerű lyukat is fedezel fel. A felső, a tüskegolyó északi sarka, a végbél és nemi nyílás, az alsó a száj. És e között a végbélnyílás és száj között a burokból valóban fekszik fejetejére állítva egy egész jól kifejlett állat, mely már sok tekintetben előbbre haladott a féregnél. A legjobb, ha gondolataidat egy ily féreghez kapcsolod, elgondolod őt összegöngyölődve, míg egy golyót képez végbélnyílásával fel- és szájával lefelé, aztán meg hozzágondolod, hogy a puha bőr mészlemezek lerakódása folytán kemény páncéllá változott, melyen még védelemre szolgáló mozgatható tüskék vannak. A további zoológiai részleteket célunknál nélkülözheted, melyek ily különös szervezetnek megfelelőleg eléggé bonyolódottak.

A mi állati tüskés gesztenyénknek megvan a maga szerelmi története is és pedig eléggé mulatságos is.

A Földközi-tenger olasz halásza bizonyos fajú tengeri sünöket halász ki magának, másokat viszont eldob. Amazokat használhatja, héjukat megtöri és kimarkol belőlük öt aranysárga fürtös képződményt,

melyek azután asztalának Ínyenc falatait fogják képezni. A sárga képződmények a petefészkek és a kiválogatott sünök mindannyian nőstények. Az eldobottaknak nem volt petefürtjük és hímek voltak, íme, látod: annyiféle hímnösség után ismét szilárd nemi különbségeknél tartunk.

Amikor a telihold ezüst sugarait szórja az álmodó tenger fölé, a női tüskés golyó a mélyben érett petéit kidobja a tengerbe, a hím pedig csakhamar rászórja ondóját, anélkül, hogy bármily belső termékenyítés történt volna. A nemi szerelem ezen legtisztább alakját, mely természetesen csak folyékony közegben lehetséges, az állatvilág középső emeletében igen sűrűn feltalálhatod és még a halaknál is ez a szabályszerű. Pete és spermium a szabad árban találkoznak — új tüskésbőrű alkotására. De még mielőtt ez készen szemünk előtt áll, a legfurcsább dolgok történnek.

A pete és hímrag összeolvadásából parányi kis átlátszó teremtmény képződik, látszólag szerkezetében már teljesen kifejlődött, de mindenhez inkább hasonlít, mint egy tengeri sün családjába tartozó tüskésbőrűhöz. A kocsonyás puha testecskének megvan a maga szája, bélcsatornája és végbélnyílása és élénken mozgó csillószőrei segítségével vígan úszik a nyílt vízben. Egész alkata után ítélve fiatal, fejlődő fíregnek kell tartanunk és ha egy napon nemileg megérne és ismét fiatal, hasonló állatot szülne, egyszerűen közvetlenül bizonyos férgekhez kellene sorolnunk. De nem válik nemileg éretté.

Különös tüskék és kinövések révén oly valamivé fejlődik, mely csaknem úgy néz ki, mint egy kis sisak. És egy szép napon elkezdődik e sisak belsejében a bimbózás: a testfal és gyomor közötti üregben egy

egészen új, egész alkatában tökéletesen másként szerkesztett állat fejlődik.

A sisak nem volt egyéb, mint »ideiglenes« egyén, melyből csak bimbózás útján fejlődik ki a tulajdonképpeni állat.

A bimbózó unoka, mint ahogy nemsokára kitűnik, ezúttal valódi kis tengeri sün. Ez a szelencealakú tengeri sün úgy nő fel az élő sisak belsejében, hogy annak gyomrát *magába zárja*. Egyszerűen felveszi magába, mint saját szervét. A sisak maga természetesen, a beburjázó közbejött vendég által leválva saját testében, saját tápláló szervezetéről, elpusztul, meghal és végül beszáradva, mint hervadt virág, lehull a fiatal sünről. Münchhausen medvéje a gyepelőben van! A tengeri sün, miután »anyjának« belső elfelezését elvégezte és birtokában van az anyai, továbbra is működőképes gyomornak, nem sokat törődik a leszáradt maradvánnyal: fal, nő, tökéletesedik és végül nemileg is megérik épp úgy, mint nagyszülei.

Nem akarok belemenni veled a bonyolult állattani vitába, vájjon ez a mesebeli folyamat valódi »dajkaképződés« -e a galandféreg fejlődéstörténete értelmében (a sisakkal, mint »daj kával«), vagy pedig külön nevet érdemel-e. Itt még egyáltalában nem tisztáztak a vélemények és a végleges döntés főleg attól függ, hogy miképen képzeljük el darwinisztikusan egy ily tengeri sün eredeti kifejlődését egy féreghez hasonló állatból. A gondolkodó természetbúvárnak, ki az állatvilág »történelmét«, az egyes állatsoportok nagy törzsfájának összefüggéseit akarja megállapítani, az ő számára persze igen tanulságos mozzanatokkal bír ez a bonyolult história. A szerves fejlődés ama nagy alaptörvényére gondol, mely számtalan esetben

előírja az utószülött teremtményeknek, hogy még egyszer átfussa az ősök alaksorozatát a petében csirában, vagy lárvában. Az ember az anya testében még egyszer halhoz hasonló lénynyé lesz, úszószárny-szerű vétagokkal és nyakán kopoltyúívekkel. A béka mint poronty, hallá és szalamandrává lesz. Úgylátszik hát, itt is, a tengerisünnek előbb még egyszer féreggé kell lennie, jeléül annak, hogy elődei férgek voltak. Ez mindenesetre elég érdekes és említésreméltó, — a rejtvény teljes logikai megfejtése azonban, mint ahogy gondolhatod is, nagyon kemény dió a természettudósnak, amelyen még sokat fognak rágódni. Minket a dolog itt főleg tisztán külső lefolyásában érdekel, — érdekel bennünket, mint új elágazódást az egyén fogalmának »labyrinthusában«. A tengeri sünnnek ez az egész története, mely a legszélsőbb külsőségig fejlődött, ahol az ivadék az anyát, vagy dajkát, vagy lárvát, vagy nevezd, ahogy akarod, már nem mint idegen tárgyat falja fel, hanem egész egyszerűen elvesz tőle egy szervet és beleilleszti saját magába: ez a borzongós történet ne ingerelné a filozófust a legmélyebb gondolkodásra az egyén felől?

* *

Íme, látod! És itt megfigyeléseink annyi mindenféle galandférgen, májnadályon, ecetnyüvön és végül tengeri sünnön keresztül maguktól visszavezettek ahoz, amit neked már a halhatatlanságról elmondtam.

Most már elég esetet láttál arra, hogy az egyik egyén kereken fölemésztetett a következő életének érdekében, — egész a tengeri sünnig, ahol az egyik elvesztette gyomrát, hogy a másik tovább éljen. Most persze azt mondod: mi köze mindezekhez az embernek, akinek

a számára tulajdonképpen már az összes halhatatlansági gondolat ki van forrva. De ne feledd el, hogy az ember is állat. Hogy mint a gerincesek utolsó tagja, ő is ily férgesből fejlődött ki. És hogy ama dajkaképződés folyamata valószínűleg állomásként szerepelt az ő történetében is, ha azt ma már mint túlhaladottat, magától el is távolította.

Mikor lett oly fontossá az egyén ebben a fejlődésben, hogy halhatatlanságot érdemelt ki a gyermekeivé való átváltozáson túl is? Vagy nem válik világossá előtted ezekből a kézzelfoghatóan durva példákából, hogy az egyén egész problémáját végtelenül bonyolódottabbnak kell látnunk, mint ahogy közönséges képzelődéseink szokták felfogni?

Valószínűleg filozófiailag dolgozunk itt egy oly fogalommal, mely természettudományilag egész sorozatát vonja maga után az egyes problémáknak. Neked könnyű beszélni: az egyén legyen halhatatlan. De ha most mind mélyebben hatolsz be a növény- és állatvilágba, annál jobban szétfolyik kezeid közt maga ez az egyén? Szétfolyik, de nem a halálban, hogy jól értjük egymást, hanem az életben folyik szét.

Szülők, kik ivadékaikká oszlanak, ivadékok, melyek szülőikbe nőnek bele, szülők és ivadékok egybeolvadva, egészen egy szerv birtokbavételéig, mint amilyen a gyomor... mindenütt más, mindenütt átmenet egyik életből a másikba — és ebből az egész áradatból egy szép napon kilép az ember maga, egész bizonyos fajú állat minden tagjában, sejttömeg, mely nemileg termékenyít, petével és spermiummal, egy gerinces, emlős, — annak semmi befolyása, hogy külön találmányaink vannak számára, — mindazt, amit róla kiokoskodunk, azt az alsóbb világban is alkalmazni kell tudnunk.

Vonakodol, — te még ezeket mindeddig nem színezted ki magadnak ily adatokkal. Nos hát, értsd meg jól. Nem akarom semmitet összerombolni, ami kedves előtted, sőt talán életedhez szükségesnek is látszik előtted. Csak tényekkel akarok neked éppen szolgálni, a következtetéseket azután szükségleteid szerint magad vonhatod le. Csak ez az egy álljon előtted tisztán. Azt az anyagot, amit a természettudós szolgált neked okoskodásaiban, nem szabad kihagyni. Nem lehet elmenned mellette, mint ahogy a farizeus elment a sebesült ember mellett, aki a pusztában feküdt. Tisztába kell jönnöd azzal, hogy közönségesen megszokott alapját eszméidnek a világról, egyénről, örökkévalóságról, halhatatlanságról, életről, énről, teről, anyáról, gyerekről és így tovább, oly időkből vetted át, melyeknek természettudományi kutatásaink eredményeiről még a leghalványabb fogalmaik sem voltak. Eme rossz alapon mindenesetre gyönyörű szépen és mélyen okoskodtak tovább és a gondolkodás fénye a rossz alapot minduntalan elfelejtette velünk. De a kutatás közben szüntelenül és csendesen tovább dolgozott, hogy újra építsen ott *lent* és végre újra is *épített*. Most már követelhető, hogy ez legalább is respektáltassék.

Az emberek nagy része persze azt gondolja, hogy minden gondolkodás, minden filozófia, minden nagyobb, szabadabb lendület egy pillanat alatt elveszti értékét, ha a természettudósnak megadjuk ezt a jogot. Ez a legnagyobb badarság. Amit ő szolgált, magában véve ismét csak abszolút szabad anyag. Csak fel kell dolgoznod ezt az anyagot. Hogy aztán mit csinálsz belőle, az teljesen a te dolgod marad. Fejtsd ki a legmerészebb gondolataidat az egyénről, én sok szerencsét kívánok neked hozzá. De építsd *erre* az új anyagra

és *evvel* az anyaggal. Vedd bele már elején számadásaidba a galandféreg dajkaképzését — hogy csak ennél az egy példánál maradjunk a számtalan közül — és egyébként járj eredmények után tetszésed szerint. Akkor ura vagy a helyzetnek. A kutatás lesz akkor ama biztos bolygóvá, mely védelmez és vezet. Egyébként azonban megmarad a fenyegető delej-hegynek, mely minduntalan kirántja filozófiai hajóidból a szögeket.

Ma még a legtöbb ember így jár vele. Gondolkodásukba tuskóként, belezuhan a természetbúvárlat, melyet nem tudnak megmozdítani, Minden habzik, felfordul és megfullad. És mégis ő a jó értelemben vett tulajdonképpeni szörny, melyet a mai idő, mint leg-sajátosabbját ad melléd, rajta fog kiújlva felvirágozani gondolkodásod. Értsd meg jól: gondolkodásod minden tekintetben. Eredményekkel, melyeknél mérészebbeket nem is álmodhatnál. Az egyén problémájában is. A rengeteg bonyolódottságból, melyet a természettudás már ennek a problémának is kölcsönzött, fog csak igazán új phoenixként feltámadni eszményi legyőzete . . .

Egyelőre, hogy mindjárt még egy csinos próbáját kapjad ennek, itt mutatok be egy másik tuskésbőrű történetet.

Tulajdonképpen csak nagyon feltételesen szerelmi történet, mert ámbár szaporodásról van szó, mégis inkább már válásszerűnek látszik a dolog. Válás azon különös ravaszsággal, amelyet még egy modern erkölcs-regény sem tett magáévá, hogy t. i. egy egyén, férfi vagy nő, *maga-magától* válik el.

Azt hiszem, hogy a saját énben végbemenő ily válás kívánatos cél igen sok, a mai emberek közt élő túlkövetkezetes individualistának.

Elzárkóznak embertársaik elől és a házasság borzalom nekik, mert gátolhatná őket egyéni szabadságukban. Igen nagy gondolat van ily törekvés mélyén, ha az tisztán lép fel. De ki elég erős hozzá? Az egyedüllet új tűzpróbaként jelenik meg. De most végre a békerontó, a legbelső énben megfészkelődött és látod vándorútján a következetes individualistát homályos vágyával — a vágygyal: bár még saját magamtól szabadítana meg valaki, saját magamtól is elválasztana engem!

Hiába! — Lelkileg lehetsz tüskésbőrű, amennyire csak akarod: mint embernek talán még sikerül neked, mint ahogy Busch mondja, »saját haláleseted« utolsó választásként, de már az élő kettéválasztásod nem. Akkor más állattani értelemben is valódi tüskésbőrűnek kellene lenned.

Emlékszel az egysejtű őszállatokra, melyek egyszerűen úgy szaporodtak, hogy két, vagy több darabba estek szét. Az egyén problémájának, melyen éppen az előbb rágódtunk oly buzgón, már ez magában véve is elég bonyolult kérdése. De végül azt lehet mondani, hogy ezeknél a legalacsonyabbrendű lényeknél az egyén egész fogalma még oly ingadozó és az egyidejű lelki ingerek természete még oly ismeretlen, hogy nem lehet még ebből sokat következtetni. De most tekintsd meg a következő esetet.

A tengeri sün legközelebbi rokona a csillagállat.

Szintén tüskésbőrű, noha hiányzik nála a sün kerek, tüskés burka. Ha a tengeri sünnél arra kértelek, hogy magadnak egy vastag férget képzelj el, melyet valaki markában golyóvá nyomott össze, úgy tépj most képzeletedben egy férget cafatokká, míg olyan nem lesz, mint ha öt fiatal férget képezett volna magából, melyek azonban lent még összefüggésben vannak

vele és egy szabályszerű féregcsillagot képeznek. A kép annál is inkább megengedhető, amennyiben elsőrangú természettudósok egy ideig ugyanezen gondolattal foglalkoztak, hogy a csillagállat fejlődésánál valóban így fejlődött: öt különálló féreg összenövéséből; ezt a hipotézist ma már természetesen elvetették.

Egy ily csillagállat, felnőtt, nemileg érett állapotában egész kétségtelenül egy jól kifejlődött testileg, mint lelkileg, röviden kifejezve, egységes »egyén«. Fiatalkori fejlődése a tengeri sünéhez hasonlóan ment végbe: ő is elsikkasztotta saját élő anyadajkájának gyomrát és azután a felesleges anyatestet, mint valami hálósipkát, ledobta fejről. De azután a szó legszorosabb értelmében »egységes« maradt és mindent egybevetve egyszerűen egyén, mint példaképpen te is.

Noha egy ily csillagállat, abban a formájában, melyben a parton találják, oly merevnek látszik, mint egy narancshéj, még sem szabad arra gondolnunk, hogy nincs még egészen jól kifejlett állati lelkiélete. Szigorú lelkiegységének bizonyítéka bonyolult idegrendszer, mely egy ideggyűrűből áll, amelyből sugarasan ágazódnak el az idegfonatok. Sőt a legtöbb tüskésbőrűvel ellentétben, világosan felismerhető szemek is vannak, a karok végén levő fénytörő, piros pontok alakjában. Igen távol áll attól, hogy passzív vendége legyen a tenger »csendes mélyének«, valódi ragadozó életet él ott lent és kis rákokat, osztrigákat, meg halakat támad meg a bíbor mélységben és fal fel szíve vágya szerint. És különösen némely fajnál találsz olyasvalamit, ami talán mindennél inkább adja meg neked a lelkileg és testileg szilárd egyén képét.

A felnőtt nőstény csillagállat, amely maga is egy-

kor dajkájának kegyetlen szétrombolásából fejlődött, felismerhetetlenül bizonyos *anyui érzelmeket* mutat saját utódjai iránt. Mint egy tojó tyúk, úgy ül a csillagállat nősténye kövek alatti odúkbán, görbült karokkal megtermékenyített petéi és kibúvó kicsinyei felett, — egy furcsa kép és egyúttal megható első lépcsőfoka ama nagy létrának, mely magasan végződik, ott ahol a Madonna keblén gyermekével az embert szellemivé fejleszti. . .

Nos és: ez a »jó egyén« dacára minden bonyolult egyéniségének, alkalmilag mégis csak *két* egyénné tud szakadni, épp úgy, mint egyike azon szervnélküli 'ősállatoknak. A legvadabb rángások közepette egyszerre belső szakadás fut át az egész csillagon. A csillagágak egy része meg akar szabadulni a másiktól. De ezt csak úgy viheti keresztül, ha a középdarab is egyszerűen kettészakad. Minden megreped: a véredények és idegek elszakadnak, a kemény váz részei eltörnek, még a gyomor is kettéválk és két nyitott féllé szakad. Ekkor szóról-szóra az történik, mint amit a dal is mond: »jobbra és balra egy fél török hullik alá«. De mindegyik fél él. Ha a csillag ötágú volt, akkor az egyik felén kettő, a másikon három szokott maradni. Nyolcágúnál négy-négyre, hatágúnál három-háromra szokott oszlani. Nem sokkal később a szörnyű szakadási seb először betapad és azután oly módon gyógyul meg egészen, hogy a hiányzó részek mindegyiknél tökéletesen újból képződnek. A mindkét oldalról hiányzó ágak is lassanként kifejlődnek, úgy hogy rövidebb-hosszabb idő múlva *mindkét* egyén ismét »egész« lesz.

Csakhogy: két egyén van jelen az eredeti egy helyett. Helyezd bele magad az eredeti csillagállat egyéni lelkébe az oszlás előtt és tedd meg vele az

oszlást lelkileg . . . mit »gondol« vájjon ennél az állat? Meddig gondolkodjék vájjon mint »ő«, mint »egy« — és mikor kezdje el két lélek belső életét? »Halál« ez az oszlás, melynél egy egyén »meghal«, — vagy pedig lépés a folytatólagos élethez, szaporodás, melynél az egyik egyén magasabbrendű alakba megy át?

Talán fel fogod használni egyszer unalmas órádat északi tengeri nyaralásod alkalmával, ahol az ár nagyobb-kisebb, vörös meg zöld csillagocskáit szórja lábaid elé kék csillaghegyének, arra, hogy e kérdés felől gondolkodjál. Hidd el, hogy tovább fog vinni, mint a spekuláció, filozófia, vagy teológia sok kötete, — mindegy, hogy aztán hová lyukadsz ki.

Mindenféle szép dolgokat tanultál az iskolában.

Ha álmodban meglöknék és elkezdeném: panis, piscis, akkor te folytatnád: crinis, finis. Még mint öreg ember is, ha valamivel több tengerirák-salátát ettél, álmod lidércnyomásától szabálytalan görög igéket, vagy irreális feltételes mondatokat fogsz elmondani, fennakadni és le fognak csukni. És ily dolgokkal töltötted életed legszebb éveit, amikor benned a képzelet fiatal virágoskertként bimbózott, az iskola szürke padjain. Ezek a dolgok voltak azon humanisztikus hozományok, melyekre később világnézeted ideális részét kellett volna felépítened.

De ha most nem álmodban, hanem legvilágosabb pillanataidban azt kérdezem tőled: mi az az osztriga asztalodon, akkor tanácstalanul állsz ott.

Legfeljebb azzal vigasztalod magadat, hogy az osztriga úgy sem függhet össze sohasem a világnézettel. Pénzt keresünk, hogy kifizethessük az árát.

És akkor megesszük citrommal, vagy citrom nélkül. Ezt már az öreg iszapológ Horatius asztalánál is így csinálták és épp oly kevésbé tudták, hogy az miféle állat. De ismerték az irreális feltételes mondatokat és örökbehagyták nekünk azokat, amelyek most elkerülhetetlenül szükséges alkatrészét képezik humanisztikus műveltségünknek. Erről még nagyon is lehetne vitatkozni.

Az osztriga azonban mindenesetre sokkal szeretetreméltóbb tárgy, semhogy felette vitatkozhatnánk, ezért távol legyünk tőlünk ez a szándék.

Számomra minden egyes osztrigának megvan a maga költészete. Csendes óráira gondolok életemnek, melyeket nem nélkülöznék így emlékezetemben. Órákra, melyekben az egyszerű élvezet bizonyos megszentelt átszellemülésbe ment át. Kedves leány fejek tűnnek fel előttem — és mindenféle... az összes konyhai inyencadományok között bizonyára az osztriga egyike a legideálisabbaknak. Csak igen kevesen mérközhetnek vele, — jellemző, hogy ezek mind »tisztá« ételek, melyeket már nem kell tulajdonképpen elkészíteni. Például a szarvasgomba. Ami egyébként csak italokról, borról áll: az osztrigának van virága. És perspektívája van. Mint ahogy a szarvasgomba illata messzire elcsábít az elátkozott erdő gyökértől kuszált csipkerózsa titkaihoz, Merlin sírjához, ki ezeréves lángoló-zöld tölgyek alatt alszik, akként viszi gondolataidat az osztriga a tengerhez, annak sós lélegzetéhez, habjához, elvezet az örök tenger feneketlen mélységén levő feketén zöld óriás meséihez, fehér tarajával és fölötte pehelyként szálló sirályáival.

És a lélek a sirálylyal együtt száll az egyik mesétől a másikig. Miként ültek egykor az összes emberek osztrigánál és régi rajnai bornál, egytetően, kibe-

külve és végül mindannyian itthon lennének ezen a földön, mely szőlőtől és osztrigáktól duzzad, ha csak megsegítenék és megértetnék magukat az emberek...

»Wie in der Muschel das heilige Meer
Wehmutig träumend klingt,
Also durch meine Seele
Träumende Sehnsucht singt.«

Az osztriga állat. Ennyit legalább is biztosan tudsz, ugyebár?

Persze, igen békés, — hiszen megeheted elevenen, anélkül, hogy megmozdulna. A növényi álmon, mely őt övezni látszik, talán meg kellene ütköznöd, hogy valóban állat-e. Mindenesetre igen alacsonyrendűnek fogod gondolni. Képzeld el egy férget és gondold el, hogy összegömbülne az, ha rejtekét szétrombolnád és egy tányéron még élve hoznád egy nagyvárosi vendéglő villamos fényű termébe. És mégis ez a mozdulatlan vértanú magasabb szervezetű, mint egy közönséges féreg.

Vele egy második emeletébe lépsz át a magasabb állati életnek ama négy közül, melyek a férgek felett vannak.

A puhányok előtt állsz.

Két csoportja ezen puhány oknak lépésről-lépésre utadba esik, kettő, amely két csoportot te persze egybe szoktál vetni és őket összecseréled. Nyelvhasználatunk tökéletes helyességgel két szóval választja el őket, de a laikus persze nem tudja ezeket a szavakat használni és egyszerűen synonymáknak tartja őket.

Az egyik szó kagyló, a másik csiga.

Durván elválasztva, így definiálhatjuk: Kagyló oly puhány, amely két héj között fekszik, mint egy

szelet piros sonka két fehér kenyérszelet között. A nagyszerű osztriga jelentéktelen kabátjában egy ily kagyló és nem kevésbé kagyló a kék raitill is, tojás-sárga magjával. Ezzel szemben a csiga vagy teljesen meztelen, mint a mi nagy vörös, fekete és fehérzöld úticsigánk, vagy pedig, — mint ehető kerticsigánknak, egyetlen görbült héja, »háza« van, melyből tetszés szerint ki- és bemászhat.

A "csiga minden tekintetben magasabbrendű puhány a kagylónál, világosan megkülönböztetett, legtöbbszörire mozgatható tapogatókkal és szemekkel ellátott feje van és képviselői között nemcsak vízben élők és kopoltyúval lélegzők vannak, mint amilyenek az összes kagylók, hanem vannak szárazföldi csigák is, melyek tudón keresztül lélegzenek, éppen úgy, mint mi, emberek.

Fejlődéstani értelemben a két csoport viszonya valószínűleg úgy állapítható meg, hogy a férgekől annak idején bizonyos ős-csigák keletkeztek, melyekből azután az egyik irányban a mai csigák fejlődtek ki, míg a másik irányban következetesen helyben ülő életmódhoz való alkalmazkodás révén és ezzel kétségtelenül kapcsolatos degeneráció folytán, a kagylók jöttek létre. Míg tehát a szép kerticsiga képében a puhányok legmagasabbját és dicsét eszed meg, addig az osztriga testének alaktalan tömege, mint ugyanezen csoport tönkrement külvárosi polgára és filisztere, szolgál neked táplálékkul.

Ez az ellentét igen szépen tükröződik mindkettő szerelmi életében is, — a csigákéban épp úgy, mint a kagylókéban.

Bármennyi költészet is van az osztrigafészekben és csendes barátaiban: a legjobb akarat mellett sem lehet az osztrigáról egy valamennyire is érdekfeszítő szerelmi történetet elbeszélni.

A legtöbb kagyló kettős nemű, de nincsenek termékenyítő szerveik és csak mozgó vízben a legprimitívebb módon segítenek magukon. Hím és nőstény, közel egymáshoz ülve; az egyik petéket, a másik spermiumokat termel és ürít ki.

A nőstény csak még lazán magánál tartja petéit, amennyiben azokat légzőszervébe, az úgynevezett kopolyúvek közé, mint valami korsóba, lenyeli.

A hím ellenben kiszórja terhét nyíltan és egy ideig a szűz felnyílt héja előtt az egész vizet megtölti magvakkal. A szűz mélyen lélegzik, vagyis nagy korty vizet húz kopolyúiba — és a dolog el van intézve: pete és spermium együtt vannak.

Később a fiatalok az anyai légzőszervből kirajzanak. Tényleg rajzanak. Arra kell gondolnod ugyanis, hogy a fiatal, frissen kijutott kagylónak már van ugyan kis héja, de az öregebb állatok helyhezköttőségét még nem örökölték. Különösen a tengeri kagylók fiataljai még hosszabb ideig úszkálnak és rajznak kettős héjukkal a nyílt vízben és alkalmas helyet keresnek a megtelepedésre, míg végre természetes házuk növekedő súlyának engedve, tényleg állandóan letelepednek valahová. A legtöbb édesvízi kagyló fiataljai leginkább halakba kapaszkodnak és sokszor hónapokig azokkal vitetik magukat sétára.

Nagyjában ez az egyszerű lefolyása a mi osztrigánk szerelmi regényének is. Csak egy különlegességgel van előbbre. Éppen ő, t. i. kivétel testvérei között és mint ilyen, hímnős: ugyanazon testben, sőt mondhatni ugyanazon szervében termeli a petéket

is, meg a spermiumokat is. Mindazonáltal a termékenyítés az éppen leírt módon történik. Mert a természet megint feltűnő szigorral vitte keresztül törvényét az öntermékenyítés ellen.

Persze: ugyanazon osztriga testében levő ugyanazon szerv képez petét és magot, hímet és nőtényt: de *nem ugyanazon időben*, hanem felváltva. Ma peték fejlődnek és válnak le; az anyatestén át bejutnak az anya légzőszervébe, az anya vizet nyel, melyben a szomszéd segítő oldalról odajutott hím-magvak vannak és a termékenyítés az egyik osztrigaegyénél egy másik révén rendszeresen megtörtént. Holnap azonban ugyanazon anya-osztriga apává lesz és csak spermiumokat termel. Odaát a szomszédnál azonban ma fordítva éppen »anya-nap« van, ott most peték vannak magvak helyett és az innen jövő magvak jókor jövő légzési kortyokul szolgálnak, melyek itt aztán megint megtermékenyítik a petéket.

Valóban hihetetlen a peték száma, melyet a szerelem ily kettős munkájában minden egyes osztriga létrehozni képes: egyetlen idősebb, szerelmettapasztalt osztriga egy milliónál több petét tud egy évben termelni. Ténylegesen és tökéletesen csak egy parányi százalék fejlődik ki ezekből.

De mindenesetre kétségen kívüli, hogy racionális osztriga-tenyésztéssel, amelynek első feladata volna a fiatal kiáramló fiókákat gondosan őrizni, éppen az osztrigákat összes tengerpartjainkon oly szaporodásra lehetne bírni, hogy az osztriga lenne egészen a legbelső országokig a legolcsóbb tápláléka a népnek. Azt mondják: teli gyomor nem szívesen tanul. Szociálisan ez butaság. Egyáltalában csak a jóllakott, tisztességesen táplált gyomor kezd el tanulni. Nem járna-e vajjon éppen az emberiség művelődése szem-

pontjából igen nagy haszonnal, ha érdekükben valamivel többet törődnének az osztagával, mint a rendhagyó görög igékkel, vagy az irreális feltételes mondatokkal?

Fess ki képzeletben magadnak egy csinos kis képet Watteau-színekkel. Aranyos-zöld szőlőleveleken közeledik egymás felé különböző oldalakról két ismert fajú kerticsiga, vastag barna, homályosan csíkozott házával. Megmozdulnak és fölemelik fejüket. De íme, egyszerre azt veszed észre, hogy a szürke csigatestekből rózsás angyalkák váltak, kis tréfás attioettek, kik csak mintegy tréfából, csörgősipkaként vették fejükre hosszú gombosvégű tapogató szarvaikat. És most a két fickó védőteteje alatt csinos kis íjjakat húz elő, egymásra céloz és parányi ezüstnyilakkal lövöldözi egymást, — szerelmi nyilakkal, melyek csalhatatlanul a szívbe találnak, noha nem ejtenek valódi vérző sebeket. . .

De íme, a varázslás egyszerre eltűnt: megint csak két kövér falánk kerti csigát látsz. És mégis láttál valamit a költészet szemeivel, amit a természet-tudomány is meg tud a maga módja szerint állapítani.

A csigák szerelmi történetében a szigorú tudomány is beszél »szerelmi nyilakról«, melyeket a szeretők alkalmaznak. Csakhogy a történet, mint mindig, inkább Aristophanes, mint Petrarca szerint megy végbe...

Egy ilyen csiga egész szerkezete a laikus eszének még mindig sokkal érthetőbb, mint az osztriga. A nyílt kagylónak látszólagos szabálytalan tömegével szemben, mely már ismételten megrágottnak és kiköpöttnek látszik, a csiga, mint szabályos méretű

állat tűnik fel. Megismerheted rajta, hol a íje, testvége, hol a hasa és háta. Végtagjai persze nincsenek és fején világosan felismerhető szemek és fülek helyett ama csodálatos nyújtható tapogatók fenyegetnek, melyeket csak a tudatlan gyermekek neveznek »füleknek«. A nagyobbik pár mindegyikének végén valóban van egy-egy kicsiny, elég rossz szem.

De nem messze, a jobb szem-tapogatótól kis nyilas látható, és ez, a fejhez ily közel, ily különös helyen, nem egyéb a nemi nyílásnál. Ha egy élő csigán akarod ezt látni, nem szabad összetévesztened a tudó nagy légző nyilasával, mely még hátrább fekszik.

Nem sokszor fordul elő, hogy egy állatnak ily szemérmes nyílása mögött oly bonyolult szerkezete van, mint ennek a jó csigának nemi-nyílása mögött. Alaptényül szolgáljon: a kerti csiga hímnős, éppúgy, mint az osztriga. Mélyen a testében van az úgynevezett hímnős-mirigye, melyben a két anyagot, hím-magvat és petét termeli a legcsodálatosabb keverékben. Itt sem szabad azonban a két anyagnak a termékenyítés értelmében érintkeznie. A hímnős-mirigytől egészen a külső nemi nyilásig igen bonyolódott csatorna vezet, melyben a peték épp úgy, mint a spermiumok, tetszés szerint továbbíthatnak. Egy helyen a főcsatornából, mely merőlegesen a külső nyilashoz vezet, finom mellécsatorna ágazódik el, melybe kizárólagosan csak a spermiumok juthatnak be. Ez a csatorna rövid lefutás után egész hatalmas tartályba vezeti a spermiumokat, mely nem egyéb, mint egy kitolható termékenyítő szerv.

Ez a szerv pedig maga is közvetlen a külső nemi-nyílásnál végződik és ha kitüremkedik, úgy a spermiumokat épp úgy kiszórhatja ezen a nyíláson kedvező alkalommal, mint ahogy az egyenesen ehez a

nyíláshoz leszálló peték is kiléphetnek ott az anyatestből, ha ennek kell történnie.

Egyelőre azonban a spermiumok még mélyen behúzódnak egyidőre ebbe a betüremedett termékenyítő szervbe és még egy kis toilletet csinálnak először. Levált ragasztóanyag által ugyanis egységes tömeggé olvadnak össze, az úgynevezett magtöltényé. Ennek a magtölténynek megvan a maga egész különös célja.

De ezekkel a körülményes dolgokkal még nincs teljesen kimentve a csigának egész szerkezete; még két bonyolult mellékgépezete is van. Először is itt van még egy üres edény, mely szintén összeköttetésben áll külön csatorna révén a nagy nemi-nyílással. Belülről semmivel sem telik meg, sem spermiumokkal, sem pedig petékkel. Éppen arra látszik szolgálni, hogy *kívülről* vegyen fel valamit azon a nyílason át — és erről nemsokára hallani is fogunk.

De közvetlen a nemi-nyílásnál még egy harmadik dolog is van, és ez a legfurcsább. Ez egy, a nyilas felé nyitható tárcsa, egy zsákszerű hüvely, melyben mésztömegeből álló kis tárgy van, amelynek alakja hegyes kardocskához, vagy nyilacskához hasonlít. Ennek a rejtélyes dolognak sincs semmi közvetlen vonatkozása a petékhez, vagy hímhímgyakhoz: tehát valószínűleg szintén vár valamire, aminek *kívülről* kell jönnie?

Hagyjuk el csigánk belsejét, ahol fölfedeztük mindezeket a jeleket és csodákat és figyeljük meg egy ideig *kívülről* az egész állatot. Nemi termékei testében dús érettségben fejlődnek, de egyedül nem tudnak semmihez sem fogni.

Noha az öntermékenyítés, a szerkezet után ítélve, elég könnyen keresztülvihető volna. A mozgatható, előrenyújtható termékenyítő szervet, magtöltényével

együtt csak kissé fel kellene hajlítani a nagy csatornába, melyen át a peték szállnak le és töltényét az éppen itt jövő és tökéletesen termékenyítésre képes petékre kilőni. Vagy azon esetben, ha a peték még nincsenek rögtön ott, a töltényt csak át kellene tolnia ama látszólag feleslegesen üres tartaléktartályba, — a maga idejében azután magától is a fejükre eshetik innen a petéknek, ha lehaladnak.

De csigánk, úgy látszik, távol áll ily, a természetnek az öntermékenyítésre vonatkozó tilalma értelmében kétségtelenül »perverz« cselekedettől. Az »erkölcs« talaján marad, persze nem annyira egy a kategorikus imperativuson alapuló erkölcsös cselekedet értelmében, hanem inkább bizonyos hasznossági szempontból. Még valami különöset remél, ami nyilvánvalóan sohasem juttatná el az öntermékenyítéshez. És ez a »másik« most csakhamar fel is tűnik — egyszerűen saját fájához tartozó más csigának alakjában.

És jön is, egy nedves májusi napon át, nehézkesen, csigák módjára. Úgy alkotva, mint partnere — a vőlegény és menyasszony szavakat itt nem lehet alkalmazni — ugyanazokat a vágyakat táplálja. De észrevehetjük, hogy már nem vagyunk egészen alacsonyrendű állatoknál. Lelki elem is hozzájárul már a dologhoz.

A két csiga nem ront mindjárt egymásra. Először a csigatánc legfűrészebb fájával járják körül egymást, mielőtt egymást megérintenék. Ekkor mindkettő egyszerre testének egy darabjával felnyúlik, testük talpát, amennyire a helyzet engedi, egymáshoz szorítják és kedveskedve billegetik egy ideig tapogató szarvaikat.

Ha aztán végre az egyik nemi-nyílás elég közel

jutott a másik nemi-nyílásához, akkor egyszerre mindkét szerelmi partner nyílásából kilövi a másikra ama kis hegyes mézsznyilacsát: a szerelmi nyilat.

A jó szándék — melyet persze a nagy buzgalomban nem mindig tudnak sikeresen végrehajtani — abból áll, hogy a nyíllal éppen a szerelmi nyílását találják el egymásnak. Nagy valószínűséggel bizonyos nemi ingerlésre szolgál ez, melynek részleteit azonban korlátozott emberi elménkkel, mely nem bír behatolni magába a szerelmes csigalelkek titkaiba, nem nagyon tudjuk megérteni. Ha a szerelmi nyíl már kilövetett tartályából, akkor a tulajdonképpeni természeti aktus gyorsan és simán megy végbe. Mindkét részről egyidejűleg kitolják a két termékenyítő szervet és besülyeszti társuk nemi-nyílásába. Most, miután a szerelmi nyilak elvégezték kötelességüket, az is kiviláglik, miért van jelen az üres tartály odabenn. Ebbe hatol most bele az idegen nemiszerv és elhelyezi ebben ama jól megőrzött magtöltényt, hogy tartalma majd alkalomadtán az elhaladó petékre jóltevően ráessen és a termékenyítést elvégezze.

Így itt is a két csiga mindegyike mint nő befogad, de egyszersmind mint hím, ad is. Ha azonban a nagy aktus be van fejezve, úgy egyelőre mindkettő csak egy maradt: t. i. anya.

A megtermékenyített peték teljesen megérnek, amennyiben bizonyos mirigyváladékok folytán még az anya testében szép, kemény mézshéjjal borítottak, mely nekik feltűnő hasonlatosságot kölcsönöz a hófehér madártojásokhoz. A mi belföldi fajainknál persze végtelen törpe tojásokhoz, melyeknek átmérője legfeljebb hat milliméter. De vannak délamerikai szárazföldi csigák, melyek egész komolyan oly nagy tojásokat raknak, mint egy tökéletes galambtojás.

A mi kerticsigánk átlag mindig egy hatvan-nyolcvan tojásból álló tojáshalmazt rak le sorjába. De mielőtt éhez hozzáfogna, magának egy biztos bölcsőt épít hozzá, Ő, ki máskor sohasem gondol ásásra, egyszerre első testével, amennyire azt csak házából ki tudja nyújtani, befúrja magát a nedves földbe, míg egy kerek, körülbelül két centiméter hosszú lyukat ásott. E körül gubbaszt azután, de mindig úgy, hogy csigaháza az egészet felülről mindig eltakarja és elrejtse. Csak most rakja be a tojásait egy-két nap iefolyasa alatt és alig hogy lerakta azokat a gondos öreg már ismét beszórja földdel az egész bölcsőt, hogy ne lehessen nyomát se találni. Egy hónapi határidő leteltével végre a fiatalok teljesen kifejlődve kiszállnak bölcső-sírukból, vidáman, a levegőn való szabad életbe.

Megint egy új foka áll előtted a csigaállattól a Madonnáig vezető létrának ... a vad vértanúhalál helyén a gyermekekért, melyet a féregnél láttál oly borzalmas képekben, most az *élő* anya megható gondja a leendő fiatalok jólétéért. Az anyai gond, ez az átáramló, új célokhoz vezető része a nemi szerelemnek, a passzív halálból az aktív életbe lép át, — ismét egy ujj mutatás: miként kapcsolódnak a szerelemben élet és halál és miként lépnek magasabb szerelemformák a halál helyébe és azt a magasabb életbe vezetik . . .

Hadd fejezzem be a csigák szerelmének képét még egy vad színjátékkal, mely a legszélsőbb szerelmi energia valódi dithyrambusaként lép ki a vízből.

Emlékszel-e még a kis májnadalókra, melyekről neked beszélteim? A bárányok epevezetékéből vándoroltak ki a fiatal állatok ama csinos iszapcsiga testébe, mely tavainkban él és a limnæa-nemhez tartozik.

Ott minden egyes kis nadályban egy másik nadályköltés nőtt ki, mely az anyát, vagy dajkát belsőleg szétnyomta és a legkisebb nadálykákban ekkor, még mielőtt azok a holt anya bőrét megrepszítették, ismételten legeslegkisebb unokanadálykák csiráztak, melyek őket megint szétnyomták. Ez az ijesztő gúla, mint mondtuk, a csigák belsejében csúcsosodott fel anélkül, hogy ezek sokat törődtek volna vele.

Most hadd maradjunk egészben ezen csigáknál kívül és figyeljük meg, mily saját szerelmi-gúlákat tornyosítanak ezek egymás fölé.

Ezek a mocsárlakók valódi csigák, éppen úgy, mint a mi ismert öreg kerticsigánk és belsőleg hím-nősek, tehát épp úgy, mint itt, hím és nőtény egyben van. Csak abban különböznek, hogy egy neminyílásuk helyett, melyből mindkét anyag kilép, kettő van testükön; egy hím, közel a tapogatóhoz és egy női, valamivel hátrább, a légzőlyukhoz közelebb. A külső lehetőségek ezen elválasztása azonban alapját képezi a termékenyítési bonyolultságoknak, melyek jóval felülmúlják a kerticsigánál található viszonyokat.

A szerkezetben végbement elválasztás először is azzal a következménnyel járt, hogy a nemek hím-nősségük dacára szokásszerűen csak úgy érintkeznek, hogy az egyik hímként, a másik nőtényként szerepel. Tehát soha sem termékenyítik meg egymást úgy, hogy mindegyik csiga ad a másiknak, de egyúttal attól kap is. Hanem az egyik csiga csak úgy bánik a másik csigával, hogy hím (tehát előbbrefekvő) neminyílását a nőtény hátrább fekvő nyílasához szorítja a másiknak és így csak mint hím, a nőtényt megtermékenyíti.

Ez még egyszerűbb volna, mint az előbbi mese a szőlőkertben. De gondold át most matematikai pon-

tossággal a következő folytatást. Az egyik csiga hímszerűen bánik a másikkal. Emellett persze női nemi-nyílása, mely kissé hátrább fekszik, ebben az aktív foglalkozásban nem vesz részt. De most megjelenik mellette egy harmadik csiga, mely szintén kész arra, hogy mint hím szerepeljen. Megtalálja a másodiknak szabad női nemi-nyílását és itt lát hozzá munkájához. Kényszer révén tehát ez a második csiga, mely saját akarata szerint hím, nőtény lesz a harmadik részére. Emellett azonban a harmadiknál megint szabadon marad a női nemi-nyílás és itt is nemsokára jelent* kezik hímként egy negyedik csiga. így végre egy egész lánc jön létre. Csak az utoljára jövő csiga marad női irányban tényleg szabad és mint az egyetlen tényleg *csupán* hímként szereplő része a sornak, zárja be a láncot, melynek első tagja, mint ellensarok, tisztán nőtény, míg a láncnak összes közbeeső tagjai egyidejűleg aktíve hímek, passzíve pedig nőtények. Most képzelj el éhez a torz arabeszkhez: talán ezen csigák mindegyikében egyidejűleg ama borzalmas beskatulyázási drámája megy végbe a fiatal májnadályoknak — és akkor szép fogalmad lesz arról, hogy mit akar tulajdonképpen jelenteni amaz öreg szó: »a természet vad nemzőerejéről. Ha elég erős vagy ahhoz, hogy a természet szemébe nézz, akkor a magasztos borzalmát kell, hogy érezed, hatalmasan, mint mikor az óceán bömböl, vagy a lavina dörög le a hótömegről. Ez az élet óceánja, mely előtted felhullámzik, a végtelen fejlődés lavínája mely felettéd gördül.

Végy egy pókot. Illeszd bele egy tőkehal meredt üvegszemeit. Testét pedig ruházd fel a csiga nedves-ségével, csuszamlósságával, puhaságával, ráncosságával és tökéletes meztelenségével. Simítsd el az ízületeket végtagjaiból, míg a zsigerekhez lesznek hasonlóká, szabálytalanul göndörödnek és már csak bizonyos titokzatos szívóerő révén, melylyel az alapon majd ide, majd amoda erősödik, — mozog a póktest vastag zsákjával egyik helyről a másikra. Egyébként azonban hadd meg benne a póknak minden vadságát, támadásra készségét, rablótermészetét, hadd meg erejét és szívósságát, intelligenciáját, mely a helyzet urává teszi mindig. És még legvégül nagyítsd meg: ökölnagyságúra, fej nagyságúra, ökörnagyságúra, végül egész cápanagyságúra.

Megvan a tintahal.

A tintahal kétségtelenül nagyon hasonlít a pókhoz. De nem pók, nem is rokona neki, — épp oly kevésbé hal.

Puhány, közvetlenül hozzátartozik azokhoz a kagylókhoz és csigákhoz, törzs-testvére az osztagának és kerticsigának. Csakhogy éppen jóval túlszárnyalta társait. Törj szét egy tojást, melyben egy éppen kiköitött tyúk van és szórd a tömeget egy tányérra: egy meghatározhatatlan alakú, pusztá, kocsonyás tömeg van előtted, mely holtan marad ott fekvé; és tartsd mellé a kifejlett tyúkot, nézd meg, miképpen tekint rád szemeivel, melyek agyvelővel vannak kapcsolatban, miként fut, kapar, gágog és repül; körülbelül ily ellentétben állanak egymással az egyik, alacsony és még hozzá degenerált puhány: az osztriga és a másik, magasabbrendű: a tintahal.

A tintahal törzsének koronája.

Erős agyvelő központosítja testében szellemi erőit

és noha kevés bordát visel puha testében, mégis ezt az agyvelőt épp úgy, mint a magasabb gerinceseknél, a békánál, madárnál, vagy embernél, külön porcos koponyahüvely védi, mely bizonyosan nem fejlődik ki, ha nem volna itt valami komoly és értékes védeni való. Az értelem azonban, ezt csaknem törvényként lehet kimondani, mindig nagy mozgékonyssággal van egybekapcsolva. És ebben is végtelenül felülmúlja az osztrigát: a tintahal úszik, fut, mászik, sőt még műépitő is, ki elsáncolja magát kövekkel és ritkítja párját elemében: a tengervízben. Csak még külső alakjában van rajta valami törzsétől örökölt. Valami barokkszerű bolondos van az alkatában: karjai fején lógnak szemei felett és falánk szája körül és megfogják zsákmányaikat, mialatt köpölysorszerűen le~rázhatatlanul szívják magukhoz. A torzalak annál is inkább feltűnő, mert nagysága oly óriási, hogy végre a kolosszálisba nő.

Mert a tintahal legnagyobb fajainak képviselői a hajósmondák »tengeri szörnye«, melyeknek egyes példányai összhosszukban hús méterre is megnőnek. Egy ily méretű pók bizonyára a legszörnyűbb volna az Összes szárazföldi állatok közt és az összes népek rémmeséjének tárgya.

A tintahalak ősrégiek. Rengeteg mennyiségben fordulnak elő már ott, ahol a föld történetében lefolyó életről tudásunk kezdődik. Már elejétől fogva úgy látszik, itt központosult a puhányok törzsének intelligenciája. Az összes eddig tárgyalt állatformák közül általában ők a »leglelkeibbek«. Ám azért vad rablólélek ez, amely előttünk áll s amelynek minden értelmét a lelketlen; az idegenek és fajtájabeliek ellen irányuló harc köti le. Ebben az okos, de állandóan harcias létben a szerelem sem lehet idyll, mint

ahogy ez előre látható is. Valóban jó próbájaként tűnik fel az állat jellemzésének. Az értelme jut benne kifejezésre. A rablótermészet. És aztán az említett puhány-örökség a kissé bolondos, mintegy lehetetlen darabokból való összetákoltság.

Képzeld el, hogy a termékenyítési aktusnak nemcsak az volna a végcélja, hogy a hímondót a nőtény testének belsejébe vigye, hanem a végkatasztrófa azzal végződné, hogy a hím nemzőszerve testéről *leszakad* és örökösen benne marad a nőtény hüvelyben. Ez a tintahal helyzete.

Alapjában véve a tintahal nemileg is magasan fejlődött állat.

Sem a hímnősséget, mely a csigáknál olyan kiadósan fordul elő, sem az ondó durva kiszórását a jó szerencsére bízva, mint az osztrigáknál fordul elő, nem osztja. Állandóan rendszeres kétnemű állat: van hím és nőtény tintahal. És mindkét nem mintegy alkotva látszik arra, hogy hosszú karjaival a legszorosabb egymásbakapaszkodás pillanatában rendesen termékenyítsen. És valóban, amikor a kedvező hangulat beáll, efelé látni őket haladni. De már külsőleg is elég vadul indulnak neki.

A nápolyi állattani állomás pompás medencéjében, ahol már a mélységek sok szemérmes állata volt kénytelen legdiszkrétebb szívítkait nyilvánítani, a tintahalak lakodalmát is pontosan megvizsgálták.

Közvetlenül az aquarium ablakának belső felszínén két szerelmében bolond »tengeri szörny« megfogta egymást, mint ahogy egy néző bírja és oly táncot kezdtek egymással, hogy azt hitték, életre-halálra megy. Félig szabadon libegnek az állatok a vízben, egy pókhoz hasonlóan, mely hálóján mozog. A támasztó hálót itt a hosszú karok egynémelyike szol-

gáltatja, melyek szívó-hólyagjaikkal itt az üveglapba, ott a medence köveibe kapaszkodnak és így a vastag testet szabadon egyensúlyozzák. A szükségtelen karokkal azonban oly szorosán átfogják egymást, mintha egy zsákmány összenyomórításáról volna szó, melyet meg akarnak enni. A szemek csillognak, a kerek hasuk, melyeknek bőre a tintahalnál éppen úgy, mint a chamáleonnál, a tetszés szerinti színjátás adományával van felruházva, sötétbarnára fejlődik és oly hevesen duzzadnak és mozognak, hogy a víz hatalmas hullámszóba jut. Ez a szerelmes bolondozás több mint egy óráig tart. Tekintet nélkül összenyomják társukat, néha csaknem a megrepedésig, néha meg oly erővel rántják el a másiktól ezt, vagy amant az odaszívódott karta, hogy a bőrük egész elrongyolódik.

De nem csoda mindez az erőszakoskodás. Mert a tintahalak nemzése, anatómiai részleteiben tekintve, mint Ibsen Solness mestere mondja: a lehetetlent lehetségessé teszi.

A *belső* termékenyítés, mint tudod — más formákkal szemben és mint már tárgyalásaink során alacsonyabbrendű állatoknál többszörösen megfedtük — úgy megy végbe, hogy a hím egyik testrészének a nőstény testébe kell bejutnia. Nem kérdéses, hogy ez a mód magának a termékenyítés céljának elég biztos. De megvannak félreismerhetetlen árnyoldalai is. Minél bonyolódottabb lett az állati szervezet és nagy, szabad mozgóképpé fejlődött, annál kényelmetlenebb lett ez az egyesülési mód, Az egész magasabb állati fejlődésben látunk egy tendenciát, mely a hozzákapcsolástól, adaragadástól, meggyökerezéstől elvezet. Éppen azért, mert a tintahal már nincs úgy röghöz kötve, hanem egész életén át szabad egyénként, állandó védelemnek megfelelő önmeghatározással mozog

sokkal feljebb helyezzük az osztrigánál. És az egész állatország legmagasabb törzsénél, a gerinceseknél már egyáltalában nincsen szokásszerint helyhez kötött, vagy meggyökerezett lény. A termékenyítési aktus azonban még mindenütt az utolsó hely, ahol legalább is egy pillanatra egy ily meggyökerezésnek és megkötöttségnek kell létrejönnie minden esetben. Elég érthető tehát, hogy az elgondolható legnagyobb kényelmetlenségeket, lehetetlen aktusokat, fekvéseket és helyzeteket idézi elő. Az embernek nyilván joga van a magasabb állati élet ezen intermezzójáról úgy nyilatkozni, mint Helmholtz nyilatkozott az emberi szemről: tiszteletben tartva az egész munkát, mégis egy oly emberi mechanikust, aki ily sok hiánnyal és felesleges nehezítésekkel ellátott szerkezetet hozott volna neki, szégyenletesen hazaküldte volna művével együtt, mint kontárt. Magasabb értelemben ugyan tanulságosak a természetnek ily »impraktikusságai«. Megmutatják, hogy az állati dolgok világa nem előre megtervezett alkotó bölcsesség, hanem végtelen lassú, nehéz öncsinálmány eredménye, számtalan nemzedéken keresztül. De a praxisban a kényelmetlen mégis csak mindig kidugja a lólábát. A tintahalnál az egyén mozgékonyságát az osztrigáéval szemben igen nagy fokkal látjuk feljebb emelkedve. De éppen ezért kétszer és háromszor akkora a hím és nőstény rendes egybegyökerezésének nehézsége a termékenyítésnél.

A hím és nőstény tintahal tulajdonképpen nemi szervei mélyen belül a test tömlőjében vannak a többi zsigerekkel szoros kapcsolatban. Itt van a fűmnek a heréje (csak egy), melyben a spermiumokat gyártja, a nősténynek pedig (szintén csak egyoldali) petefészke, mely termékenyíttetlen petéket szol-

gáitát. Úgy a spermiumnak, mint a peteműhelynek megvan a maga külső nyílása, melynek révén a gyártmányok közlekedhetnének és magában véve a legvalószínűbbnek látszó volna, ha ama vad ölelkezésnél, melyet fentebb leírtunk, a hím tintahal spermiumnyílását közvetlenül a női petenyíláshoz tenné és így végezné a termékenyítést.

De sajnos, így egyszerűen nem megy végbe a dolog, éppen itt jön tekintetbe a tintahal testének egész zavarodott, különös szerkezete. A tintahalnak fent megvan a maga rendes feje, mely megismerhető a két nagy szemén és száján. Szája körül vannak végtagjai. A test többi része egyszerű, külsőleg már nem tagolt zsák, mely ha az állat fejjel lefelé szalad, fölfelé domborodik, mint egyetlen nagy hátsórész. Más magasabbrendű állatok mintájára elvárnók, hogy ezen testzsák végén legalább is egy másik nyílás legyen, mely végbél- és nemi-nyílásul szolgáljon. De itt hátul minden sima és kerek, mint egy alma. E helyett közvetlen a fej alatt, a hasi oldalon egy nyílás látható, hasonló egy kopolyúnyíláshoz, mely a halon légzőszervként szolgál. A hasadék mellett még egy külön kis nyílás fordul elő, mint egy cső torkolása. A hasadék, meg a cső egymás mellett a test belsejének különös üregébe vezetnek, mely mint egy külső zseb halad le a hason. Ha a zsebet felnyitják, látszik, hogy a tintahal egész testzsákja tulajdonképpen két zsákból áll: egy belső valódi testzsákból, melyben a zsigerek, herék, petefészek stb. van és egy külső bőrszákból, mely a belsőt széles kábáiként fogja körül. A látszólagos zseb nem egyéb, mint a valódi test-zsák és külső kabát közti nyílt üreg a hasi oldalon. Csak ebbe az üregbe nyílnak a valódi lyukak által a belső zsákból, a mélyen bent fekvő

nemi műhelyek. Ha tehát a hímmagnak a termékenyítésnél a hímnak bizonyos szerve által a valódi női petefészkekhez kellene eljutnia, akkor az illető hím-szervnek először az említett hasadékon, vagy tölcserén át a nagy üregbe kellene bejutnia. Sejtéd, hogy éhez igen nagy tagra volna szükség.

A dolog azonban még bonyolódottabb lesz, ha látod, hogy ez az üreg és külső nyílása rendszerint még tulajdonosának más fontos céljaira szolgál. Mindenekelőtt lélegzését közvetítik: az üregbe nyílnak kopoltyúi, melyeket a hasadékon belépő tenger-víz mos és oxygénnel lát el. Azonkívül ez az üreg igen ravasz úszókészülékként szerepel: amennyiben vizet vesz fel a hasadékon át, ezután a hasadék bezáródik és a víz a mellette levő már említett kis csövön át hatalmas erővel kilökődik, ezáltal erős visszahatás fejlődik, mely az egész könnyű tintahalat nyílsebesen hajtja hátrafelé. Az üreg nyílasának ideiglenes elzárása tehát egy behatoló hímszerv által, mint ahogy könnyen beláthatod, a legfontosabb mozgómechanizmusban, valamint a lélegzésben zavarodást idézne elő: emberileg átformálva olyan volna már maga ez utóbbi, mintha a nő légcsöve egyúttal méhüvelyül is szolgálna és a termékenyítésnél a hím nemiszerv a hangszálak közé jutna!

A tintahal, mint mondtuk, lehetőségessé teszi a lehetetlent.

Első tekintetre ugyan úgy látszik, mintha a hím tintahalnak sem megfelelő hosszú, sem pedig rövid nemi végtagja nem volna testén, hanem egyáltalában semmilyen. Test-zsákja ugyanolyan hiánynélküli almának látszik, mint a nőtényé, hasadékkal és csövel, de minden különös jele nélkül valami különös hím-készüléknek. De a tintahalpár ama vad szerelmi

küzdelmének megfigyelője ennek helyében valami egész váratlant láthat. Az ölelkezés legszélsőbb fokán a hím egyszerre *karjainak egyikét* dugja a nőstény üregének hasadékába és a nőstény az egész kart fölveszi magába, mintha egy termékenyítő szerv volna...

A kar egy termékenyítő szerv.

Egy ily szerv hiányában a közönséges értelemben, a tintahalnál egyszerűen az egyik közönséges kar alakul át úgy, hogy bizonyos bőr ráncokba, vagy mélyedésekbe föl vehesse a spermiumokat. Adott pillanatban óriási gyógyszerkanálként hatol be a nőstényttest üregébe és beönti az értékes életanyagot a szükséges helyre, ahol a petefészek ezen üreg felé hajlik. Hogy mily mértékben jár lelki kedvéréssel ez az átvitel, azt mindenesetre nehéz eldönteni, — bizonyára rögtön a kar bevitele után megnyugvás áll be, mely az érzésben is kiváltásra, csúcspontlegyőzésre enged következtetni. De mechanikai értelemben az aktus nem lehet valami kellemes. Mert tény marad, hogy a kar, *recta via*, a nőstény légcsövébe hatol be.

Mindenesetre arra gondolunk, hogy legalább is igen nagy haszonnal járna, ha a légcső elzáródása a lehető leggyorsabban megint megszűnne. És ezen előny tendenciája valószínűleg a tulajdonképpeni oka az aktus *ama* fokozásának, mely tulajdonképpen az egésznek koronáját képezi.

A tintahalak egynémely fajánál, a termékenyítő kar abban a pillanatban, mikor már a nőstény testében van, gyökerénél egyszerűen *leszakad* és mint elnyelt zsákmány, egészen leesik az üregbe, mialatt a megcsönkített hím nyugodtan, mintha minden rendjén volna, megy tovább a maga útján.

A hajmeresztő szerelmi regénynek ezzel még nincs vége. A leszakadt hímtag a nőstény testének üregében

önállóan csavarodik, mint egy féreg és az első megfigyelők, köztük a nagy Cuvier, egész naivul annak is tartott; egy bélféregnek, mely ott a mélységben élösködik és igen szép névvel ruházták fel: hektokotylus, a száz szívóhólyagocskával bíró féreg.

Szabad rendelkezésére áll most ott lent a »hektokotylus« előtt a nőstény petevezeték nyílása és unalmában nekiláthat a termékenyítés munkájának. Úgy látszik, mintha egy kis ágyút állítottak volna fel magában a nőstény belsejében, mely automatikusan adja le egymásután a lövéseket, egy kis szerelmi ágyúcska, melyet a hímnek, mint jó mechanikusnak, csak fel kellett állítania, hogy azután magára hagyassa. És valóban: mint valami modern fegyver, mely már nemcsak egyszerű vasgolyókat, hanem robbanó bombákat hajít, melyek minden lövést egész vasdarab-zuhanynyá tesznek, — úgy önt ez az erotikus ágyuja a hektokotylusnak nemcsak egyes spermiumokat célja felé, hanem valódi mag-kartácsokat, hosszúkás alakzatokat, melyek a megrepedésig vannak spermiumokkal telve.

Abban a pillanatban, amikor ez a magkartaics fölreped, a művészi zár elől megtörik és a magtöltény a falzat rugalmassága által exploziószerűen kidobatik.

A robbanó töltények ily céltudatos bombázásának persze a nőstény egy érett petéje sem állhat ellen: minden végtelen kerülő-út dacára, itt is végbemegy végre a nagy misztérium, melynek most oly sokszor voltunk tanúi: a természet mysterium magna, melyhez végre minden ut, még a leglehetetlenebb összefonódásokból is elvezet, a misztérium, mely által az egyén a nemhez ugrik át és évezredek életébe lép be.

Egészen új kép.

Virágtól illatozó mezőkön hintáznak szépszínű pillangók, — az állat erejével kiszabadultan a szabad kékségbe, virágokhoz hasonlóan. És az erdő árnyékában ősrégi fenyvesek titokzatos félhomályában mozdulnak, kicsinyek, de csodálatosan szép alkatúak, — állatok, melyek városokban laknak, melyek erdejüket utakkal hálózzák be, melyeknek valami nyelv- és erkölcs-féléjük van, melyek nem élnek egyenként, hanem szilárd államkötelékek tartják őket össze, közösen viselnek háborút, — állatok, melyek az állattenyésztés és földművelés kultúrfokához mentek át...

Sejtés fog el bennünket, mintha a nagy felhőszakadékhöz közelednénk, ahol az állat emberré lesz. De még ez nem az ember. Még csak nem is azon a vonalon haladunk tovább, melyből ez az ember fejlődött. Azt a harmadik oldalágát követjük az állatvilág magasabb emeleténél, — a legmagasabbat, mely a végtelen évek sorozata alatt, amióta ez a föld-bolygó fennáll és életet hord hátán, az utolsó és legfelső ág mellett fellépett, melyből az embernek kellett fejlődnie.

Ez azon vonal, melynek a *hangya* a csúcspontja.

Ha az embertől a földön eltekintesz és eltekintesz a hozzátartozó szűkebb állatkörtől: a haltól, szalamandrától, gyíktól, madaraktól és alacsonyabb és középső emlősöktől, akkor valószínűleg a hangya volna az egész földgolyó intellektuális csúcspontja. Nagyon el lehet képzelni egy oly bolygót, melyen így állnak a dolgok. Ezen planéta egész szárazföldje évmilliomodok munkája által kultúrországgyá alakult. Óriás városok, a legkülönbözőbb alakú kupolákkal és épületekkel. Egyenes vonalú utak kisugárzó hálózata. Egészen a horizontig bizonyos kultúrnövények

végtelen egyformaságú mezői, csak itt-ott szakítják meg cserények, melyeken valami furcsa állat táplálkozik és melyet aztán a maga idején megfejnek. Ezen kultúrbiológónak urai azonban nem a kétlábú, fejjel égneke járó emberek, hanem sokkal kisebb, hatlábú, testükön különösen ízeit teremtmények: hangyák. Hangyák, ama ma is élő legmagasabb fajtákból, melyek terjedelmes szociális társadalomban élve, egyszerű építkezéseket csinálnak, határozott, nekik kedvező fűfajtákat tudnak ápolni és szaporítani, leveltetveket tehenek gyanánt befognak és cukornedvüket megfejtéssel kiürítik és melyeknek az abszolút konkurrenciaszabadságon és a megfelelő időn belül semmire sem volt szükség, hogy egész bolygójukat épp úgy az »ő művükké« változtassák át, mint ahogy azt a kultúrember most néhány évezred óta oly energikusan elkezdte.

Ismered a hangyát, ha esetleg nem is tudod róla hogy oly magasan áll; a pillangót is ismered. A hangya épp úgy, mint a pillangó, rovarok.

A szót magyarul »ízállok«-nak is mondhatjuk, — vagyis oly állatok, melyek bizonyos ízeket, bevágásokat mutatnak testükön, melyek ezen testüket több megkülönböztethető részre osztják, Oly állatokkal, melyek a hangyán és pillangón kívül még a rovarokhoz tartoznak, lépten-nyomon találkozol. A légy, mely éppen orrodra szállt, szintén rovar. A házi tücsök, mely tűzhelyednél énekel: rovar, valamint a fekete kísérteties sváb-bogár is az, mely éj idején éléskamrádban rombol; rovar a hű bolha is, mely nem idegenkedik semmi emberitől, valamint a poloska, mely fekvőhelyedet szeretné veled megosztani. Rovarok a levéltetvek, melyek ablakodban virágaidat szívják ki, rovar a csinos kis vörös katicabogár is, mely

al pusztítja ezeket a levéltetveket és melyet te, a régi keresztrefeszítés jelszavával, melylyel az emberek jóitevőiket fogadják, mint állítólagos »virágellenséget«, kegyetlenül elpusztítasz. Mint méhkastulajdonos, rovarokat tartasz méhkasodban, rovar a fűzöld szöcske is, mely legfeljebb nyápic kislányokat ijeszt meg, valamint a lódarázs, melyről azt állítják, hogy elegendő egy-néhány belőle, hogy az embert harcképtelenné tegye. Rovar a kövér természet, mely a forró égöv alatt öt méter magas várakat emel magának, rovar a gyengéd szitakötő is, mely mint kék szellemecske, követi csónak-kirándulásodat a virágos partu mezei patakon. rovar a szörnyű phyloxera is.

Mindezen rovarok igen hasonlítanak egymáshoz belső szerkezetükben, mintha mindannyian egy kaptafára lettek volna csinálva. Mindenesetre egy oly kaptafára, mely csaknem fordítva áll ahoz, mely szerint saját érdemes személyed van szerkesztve.

Te, mint ember, úgynevezett gerinces vagy és az állatoknak egész más típusához tartozol, mint a rovar. A nagyság a legkevesebbet határoz e mellett: a denevér, mely épp oly valódi gerinces, mint te, nem szokott nagyobb lenni, mint az az óriás pillangók között a cimtörös, chinai atlaszfonó, mely a híres selyemfonók rokonságába tartozik és huszonhárom centiméter hosszú. Egy épp oly nagynak elgondolt rovar, mint te, legfontosabb részleteidben megtartaná egész különlegességét.

Neked, mint embernek, egy belső, szilárd csontvázad van, mely támasztja a lágy részeket, épp úgy, mint a faállvány az agyagformát. Az izmok kívül rá rakodnak ezekre a csontokra. Éppen így áll a dolog ama denevérnél, kutyádnál és macskádnál, baromfiudvarodban levő kakasodnál, a gyíknál kerted falán,

halastavadban a pontynál. Mindezek éppen úgy, mint te, gerincesek, nevüket a csontváz legfontosabb alkatrészétől, a gerincoszloptól kapták.

De a rovarnál halvány jele sincs egy ily belső csontváznak. E helyett azonban az egész külső bőre különös, szilárd állomány, amelyre a »külső csontváz«, vagy »bőrváz« nevet kellett kitalálni. Ebben egy faszzerűen elpusztíthatatlan állomány rakódik le, a chitin és ez a chitinpáncél a bőrrel együtt még mélyen belefonódik a rovarszerkezet belső csatornarendszerébe is és még akkor is nagyfokú szilárdságot kölcsönöz így az egész testnek, ha a chitintakarót nem érezzük egyenesen »kemény«-nek. A szúnyog csaknem példaként szolgál nekünk a tökéletes puhaságra. És mégis elég szilárdan van beágyazva kis viszonyaihoz képest egy ily bőrvázba.

Továbbá: neked, mint embernek, gerincvelőd van, mely garatod felett egyenesen agyvelődbe megy át. A rovaroknál a megfelelő velőköteg a hasi oldalon fekszik: hátgerinc helyett tehát itt hasigerinc van, mely elől előbb hurokszerűen körülfogja a garatnyílást és csak azután képez valami agyvelőfélét. Fordítva fekszik nálad, mint gerincesnél, a szív is: előre felé, a gerincvelőtől innen a mellkasban, ellenben a rovaroknál szabályos háti szív van. Most még vedd hozzá, hogy négy végtagod van testeden (egy emlősnek, vagy madárnak, vagy reptiliumnak sincs több), míg a rovarnak állandóan hat van, — három pár rendes láb: mindent egybevetve bizonyára óriási különbség van közted és a rovarok közt, mely teljesen ki is zárja azt a gondolatot, hogy az ember bármikor is közvetlenül a rovarokból fejlődött légyen, még ha oly okos is, mint a hangya (melynek óriási agyveleje van). Egy hangyából mindig csak legfeljebb egy »han-

gya-feletti« állat alakulhatott volna, emberfinomságú agyvelővel, de egyébként bőrvázzal, hasgerinccel és háti szívvel, — míg a majom már belső vázában, hátgerincében és szívében teljesen az ember felé haladt és *csak* erősebb agyvelőre volna szüksége, hogy az is legyen.

Ehelyett azonban a rovar egészen más állatcsoportokkal függ a legszorosabban össze.

Komolyan ülsz a munkádnál. Hirtelen felnézel. Ekkor munkaszobád tetejéről két jókedvű féreg bocsátkozik alá. Hosszú fonálon jönnek le és egy bizonyára igen fontos foglalkozással törődve, nem bánják se embert, se Istent. Most egy pillanatig együtt vannak és most megint széjjelpattannak. Most az egyik nyílsebesen felszökik, mialatt úgy látszik, mintha saját fonalát nyelné el és így zuhanna merőlegesen a tetőre. Kis időre rá a másik is utána megy.

Egy pók-párocska szerelmi játéka.

A pók nem rovar. Megengedi magának, hogy hat helyett nyolc lába legyen és egyébként is sok dologban szigora individualista. De ha a gerincesekhez mérjük, mégis minden: hasi velő, hát-szív, chitin-váz, annyira tökéletes rovar-typus, hogy legalább is egész közel hozzájuk kell sorolnunk. Ugyanez áll egy másik állatról is, — mely nálunk egészen ártatlan, de a forró égöv alatt nem ritkán azzal kedveskedik, hogy negyedméternyi, tolakodó nagyságával a kunyhó tetejéről az utazó ételébe esik és emellett még mérges harapású is: a százlábúról. Továbbá a skorpióról, mely elég ismeretes. És végül az állatok egyik legnagyobb humoristájáról: a rákról.

A rák azokhoz a teremtményekhez tartozik, amelyekről az, aki laikus az állattani rendszerben, legkevésbé tudja, hogy hova helyezze. Külön egyénszámba megy. És sokban olyan önálló kópé is, hogy az ember megszeretné hagyni rangját. Másrészről azonban nem lehet tagadni, hogy a ráknak normális állapotában legfontosabb ismertető jelei közösek a rovar, pók, skorpió és százlábú ismertető jeleivel. Az ő látszólag kizárólagos vízi élete (mindenekelőtt a tengerben, ahová különben egy rovar sem merészkedik) jelentéktelenné válik, ha megfontolod, hogy nemcsak forrásodban, a kert végén tanyáznak a rákok, hanem nedves pincéd hordói és ládái mögött is. Itt rejtőzik egy régi kedves házibarát, aki színtelenül szürke és nem hajlandó veled világosságnál ismeretiséget kötni: a pinceászka, vagy pincerinye. Ez nem más, mint egy a szárazföldre tévedt, itt nehezen lélegző törpe-rák, amely mint olyan, házunk legérdekeesebb állataihoz tartozik, anélkül, hogy annak tekintenék. Nem fog nehezedre esni a pinceázkát a rovarok, vagy legalább is a százlábúak közé sorolni. Így megkísérelheted ezt a rákkal is, amely még hozzá egészen világossá teszi előtted, hogy mit értünk ezeknél az állatoknál bőrcsontváz alatt; a ráknál az egész chitinhártya szénsavas mész lerakódása által tényleg oly csontkeménynyé lett, hogy a nagy tengeri rákoknál baltára van szükség, hogy a belső lágy részekhez juthassunk. És hozzá még éppen ezeknek a tengeri rákoknak egészen a gyomrukba mennek bele ezek a chitínrészek, úgy, hogy azt lehetne mondani, hogy ezeknek az állatoknak még a gyomrukban is van egy csontvázuk, amely úgy mint a fogak, a már lenyelt táplálékot belül mégegyszer megrágja.

Miután rovar, pók, skorpió, százlábú és rák alkatban olyan szorosan összetartoznak, az állatok rendszerében az ízeltlábúak törzsében, vagy körében egyesítették őket, úgy ahogy az emlősöket, madarakat, reptíliumokat és halakat, mint gerinces állatokat egymás mellé helyezték. A rovarok itt, mint a törzs legmagasabb, a rákok, mint a legalacsonyabb foka tűnnek fel.

De valószínűleg nem szabad úgy elképzelned a dolgot, hogy fejlődéstanilag a törzs minden főcsoportja simán egymás mögé sorakozik, mintha egyenes vonalban egymásból fejlődtek volna ki. Egészen véve kétségkívül az ízeltlábúakat is a férgekől kell levezetnünk, — a gyűrűsféreg ama féregcsoportja, amelyhez a mi gilisztánk is tartozik és piócánk még ma is oly szorosan csatlakozik hozzájuk, hogy néhány kutató joggal, az ízeltlábúakkal egy közös főcsoportba (íz-állatok) egyesíti őket. Ilyen férgekől fejlődtek ki valószínűleg, még nagyon régi időkben, mindenekelőtt a rákok. Azután függetlenül ezektől a százlábúak, amelyek külsejükben még határozottan hasonlítanak a férgekhez. Egy egyenes, nagyon tanulságos átmeneti alak a féregtől a százlábúig még most is él a forró égöv alatt: az úgynevezett peripátus. A százlábúakból valószínűleg megint két független mellékágban a skorpiók és pókok és a tulajdonképpeni rovarok fejlődtek ki.

Ennyit ariadnefonálnak a bolond állatformák labirintusában, melyet szerelemkeresésünkben újból át kell vándorolnod. Lent kezdjük — a ráknál.

Sejtem, hogy négy fajtát a rákoknak ismered és tudod egymástól megkülönböztetni. A folyami rákot, egyszerűen a »rákot«, mely vörös asztali hősünk májustól augusztusig. A tengeri rákot, amely külön-

ben csak egy nagyon nagyított folyami rák. A botrog, vagy az úgynevezett »ollótlan rák«, az a csinos, majdnem átlátszó ráktündérke, amely az ínycsenek egy olyan jó erős farkialatot ad. Végül a kerek ollótlan rák, a tulajdonképpeni ollótlan rák, amely a tengerpartokat, mint kecses kis kobold, élénkíti fel és amelyet többnyire csak a nép fogyaszt, a csemegekereskedésekben hiányzik.

Négyféle faj. A tudomány körülbelül nyolcezeret különböztet meg. És mindegyik szeret, vagy (hogya ma már kihaltak) szeretett egyszer, az előidőnek valamely eltűnt forrásában és tengeröblében.

A rákszerelem alapdallama, mint általában az egész íz-állatszerelemé, fel a legmagasabb rovarokig, természetesen ugyanaz, mint amelylyel újból és újból találkoztunk. Két nemileg megkülönböztetett állat: hím és nőstény. A hímnek heréje van, amelyben a hímmag a magsejtekkel képződik. A nősténynek petefészke van, ahol a petesejtek képződnek. A termékenyítés hímmagot és petét összehoz és a megtermékenyített petéből új állat keletkezik. A sablon mindé újból fárasztóan egyszerűnek látszik, egy örökös vezetőindok, amelyről az ember elvárhatná, hogy unalmassá váljon.

De a természet ebből az egyszerű tételből csodákat idéz fel. Nyolcezer faj. Hogyha mindegyiknek élete legtarkább meséjét, a nemzést, meg lehetne vizsgálni: bizonyára nem ezeregy, hanem nyolcezer mese jönne létre és olyan figyelmet lekötőek, hogy egy szultán sem aludna el mellette.

És még egy nagyon fontos dolog járul éhez, ami ezentúl, minél magasabbra jutunk, egészen általánossá lesz és többé nemcsak a rákra áll. A faj egyéneinek életmegnyilvánulásai olyan értelemben, amit

közönségesen a »szelleminek« neveznek, élénkebbek lesznek. Egy rák, vagy éppen egy hangya, egészen másképpen gerjedő szerelmi lény, mint egy pióca, vagy éppen egy galandféreg. Az ilyen dolgok ébredését már a tintahalnál is láttuk. Egyszóval, a szerelem mindinkább az agyvelő dolga lesz.

Hogyha az emberi életben mondják is, hogy agyvelő és nemi mámor kizárják egymást, hogy a szerelem ostobává tesz és igazán olyan mámor, amely az ember legjobb képességeit elgyöngíti, úgy ez legfeljebb az emberre illik, akiben a tudatos uralom a dolgok felett és sötét természeti ösztönök már néhány évezred óta válságban állanak egymással; de még órá is csak egyoldalúlag és félig illik.

Az állati fejlődés összességében azonban az agyvelőt és nemi szervet egy egészen elválaszthatatlan és fölötte termékeny kölcsönös viszonyban látod egymással. Éppen a szerelemnek van elsősorban szüksége az agyvelőre és fordítva. Kétségtelen, hogy minél mozgékonyabb, erőteljesebb és elővigyázatosabb a nemi élet mindennel, ami vele összefüggésben van (a kicsinyek gondozása stb.), annál láthatóbban fejlődik ki az »agyvelő«, mint vezető központja mind ezeknek a cselekményeknek, — egy legfelsőbb vezető központ, amely a legkülönbélebb külső követelményekre, mindég lehetőleg a *célnak megfelelően* reagál.

Agygyal bíró állatok, szintén szerelmi állatok finomabb értelemben. Ez oly tétel, mely megdönt-hetetlen.

És most az olyan régiókba való felszállással, ahol az agy kezd hatalmassá válni, nagyon sok új, érdekesebb szerelmi gerjedést várhatunk.

A rákok szerelmi életét nem jellemezhetem neked megfélelőbben és szeretetreméltóbban, mint úgy, hogy a rák olyan teremtmény, amely létének tetőfokán *egészen szerelem*. Mindenesetre olyan alakban, amely nem mindenki ízlésének felelne meg.

Vegyük a gyökérrákot.

Ez a gyökérrák azokhoz az állatokhoz tartozik, amelyeket nem írhatok le neked olyan egyszerűen; szükséges, hogy bizonyos mértékben »belégondold« magad.

* *

Gondolj hát először valami frankfurti kolbász-félet, tagolás és végtagok nélkül, kizárólag egy nyílással. Belsejében nem találsz sem beleket, sem szívet, csak petefészkeket. A lyuk, mint a hozzátartozó női nemi-nyílás tűnik fel.

Ez a groteszk nemi kolbász azonban nem úszkál szabadon a tengerben. Hogy megkeríthesd, bizonyos ismertebb fajtájú rákokra kell előbb vadásznod, pl. a közönséges ollótlan parti rákra, az északi tenger mellékén. E rákok egyik vagy másikánál megtalálod azonban a mi kísérteties vörös frankfurtinkat, szorosan odatapadva a rövid, has alá húzott fark alsó részén. (A ráknál az, amit közönségesen farknak hívnak, tulajdonképpen még hátsó testrészt.) Olyannak látszik ez, mintha a ráknak itt külön női nemi szerv nőne ki a testéből. Valóságban azonban a ráknak megvan a saját nemi szerve, még pedig szépen a megfelelő rend szerint csak egyetlen egy hím, vagy női szerve, mélyen bent a testében. A kolbász ott kívül határozottan valami idegen.

Nézzük, hogyan lóg szorosan odatapadva a rákon

és egy minden irányban utálatos dolog tűnik szemünkbe.

A kolbász egyik hosszoldalából egy széjjelágazó íonat, mely egészen olyan, mint egy növény gyökere, a rák testébe fűrődik. A gyökér mélyen befonódik a rák sötét hasába a belek és máj köré és nem történhetik másképen: szívja ezeket a szerveket, magába szívja a rák tápláló nedvének egy részét, éppen úgy, mint ahogy ezt már a galandféregnél is láttuk. A rák ezáltal természetesen saját szándékaiban befolyásoltatik, de úgy látszik, hogy a veszélyes gyökér, mely mint a Prometheuszsasnak csőre, a májába nyúlik, életét komolyan nem veszélyezteti, éppen oly kevésbé, mint a legtöbb emberét óriási élősdije, a galandféreg.

Kolbász és szívófonat: ez az egész képezi együtt a gyökérrákot.

Ez olyan rák tehát, éppen, mint az ollótlan rák. Csak éppen hogy ez amazon élőködik. Hasonlítsd össze egy emberrel, akinek hasához egy egész kis második emberke szorosán odatapadt. Egy lyukat vájta a nagy ember hasába és egy rengeteg hosszú nyelvet csavart az ember belei körül, amelylyel a vendéglátó urnák tiszta vérének felkanalazza. Saját gyomorra és bélre, egyáltalában bármily fajtájú saját tápláló szerkezetre az élősdie emberkének nincs szüksége és valóban már nincs is meg neki, csak nemi-szerkezete van meg saját zsákszerű üres testében.

A képben valami »nyelvről« beszéltem neked. Valóságban a szörnyű fonat, melyet a gyökérrák (vagy a sacculina, ahogy latinosan hívják) a szegény parti ollótlan rákba élethossziglani fáradhatatlan táplálékfelszívóként beszülyesztett, ugyan a táplálékcsatornája, de nem tulajdonképpeni nyelve. A nemes sacculinának ugyanis épp oly kevésbé van meg a

maga rendes gyomra, mint szája, tehát nyelve sem lehet. Hogy megértsük, miként fejlődik a szívgyökér, meg kell tekintenünk, hogy mely szorosabb ráknemhez tartozik a gyökérrák, és ez azután mindjárt elvezet annak magyarázatához, hogy miért tarthatjuk őt kolbász és gyökérstádiumában egyáltalában valódi és tényleges ráknak.

A gyökérrák a rákállatok azon csoportjához tartozik, amelyet kacslábúak névvel jelölünk.

Fiatal korukban ezek a kacslábúak alig különböztethetők meg más fiatal rákocskáktól. Vígán úszkálnak a szabad tengerben. Meglátszik ugyan rajtuk, hogy még nincsenek készen, hogy még lárvaszerűek, de rajta minden, leendő valódi rákra mutat. Egy napon azonban valami különös történik velük.

A fiatal, eddig oly vidáman élénk kacslábú rák helyet talál, amely neki megfelel: és hirtelen feje tetejére áll és egy külön mirigyből, mely fejcsápjainál fekszik és cementmirigy nevet viseli, szilárd ragasztó anyagot választ ki, amelylyel a szó legszorosabb értelmében saját magát fejével lefelé odaragasztja, hogy ezentúl az egyszer megválasztott alapon növényként ott maradjon. Legtöbbnyire ezt az alapot egy darab fa, vagy korall, vagy néha egész kényelmesen az első bálna vastag bőre képezi. Sok esetben a ragasztó hely szárszerűen hosszában húzódik, úgy, hogy végül vastag virágbimbószerű dolognak látszik az egész, melynek hasadékból (valósággal a fejével lefelé álló és így odaragasztott rákállat héjjából) a kacsszerűen görbült ráklábak a nyíló virág előburjánzó porzóihoz hasonlóan kezdenek kinyúlni.

Fejtőrésel járt ebben az odanőtt kacslábúban felismerni a rákot.

A kész alakot már rég ismerték, anélkül, hogy sejtették volna, hogy micsoda. A nép naiv állattanában, Allah tudja, hogy miként, erősen meggyökerezett az a hit, hogy ama titokzatos bimbók, melyeket viharverte hajógerendákról vastag csomókban láttak vörös szárral és kék koronával lelógni, hogy ezek valami egész titokzatos fajtájú madártojások, melyekből az ősnemzés egyik módjával az örvesludak fejlődnek. Olyan, mintha ezek a bolond állatok az emberi elmét is zsebrevágnák. A józan kutatás végül mégis kihámozta a rákot és csak az »ötü« név maradt meg ennek a fajtának.

Ennek a fej lógató kacslábu életmódnak egy külön esete a mi gyökérrákunk is.

ő is rendes ráklárvaként, melyből épp úgy lehetne ollótlan rák is, a szabad vizén át úszkál. De egy napon eljön az ő damaszkusza is, amikor fejfelé áll. De a hajógerenda vagy egy öreg bálna bőre helyett, mely nem sokban különbözik a fától, közelebbi rokont keres magának: az ollótlan rákot. Nemcsak oda akar nőni. Ahelyett, hogy cementtel odaerősítene magát, az ollótlan ráknak — mindig egész fiatal választ ki magának — farka alá mászik és vele ijesztően szoros összeköttetésbe lép.

Ugyanis magából valami üres szárszerű dolgot sülyeszt az ollótlan rák belsejébe és ebben a szárbán úgyszólván magát is bebocsátja a rákba, amennyiben egyidejűleg eddigi lárvaburkából kibújik.

Gondolj el egy embert, aki, mondjuk egy szívélyes csókkal egy másikhoz erősíti magát, — aki azután saját bőréből kibújva, egy lökéssel egészen belecsúszik a másik szájába és abban lefelé eltűnik. Nem valami könnyű elgondolni, úgy-e? De legyen benned jóakarát!

A bensőbe megérkezve, a mi kis gonosz foszto-
gatónk előállítja azt a szörnyű fonatot, melyről azt
mondtuk: hogy »körülfonja« úgyszólván szükség-
szerűen azzá lett gazdájának beleit és ott a legvígab-
ban teleszívja magát. Csaknem két évig tart ez a
kizárólagos belső élet. Tulajdonképpen szervekre
ennél már nincs szüksége. Az ollótlan rák, mely
zsákmányolás, falás és emésztés útján fáradságosan
szerzi meg tápláló életnedvét, azt ebbe is átjuttatja
és így az ő számára is vadászik, fal és emészt. Csak
egyetlen egy önálló cselekedet marad neki hátra:
szeretni.

De ez nem megy egyszerűen így az ollótlan rákban.
Noha vannak nemiszervei, — sőt eredeti alapja
mindkettőhöz, hímhez és nőstényhez. De ismered
a régi, kérlelhetetlen törvényt: nincs öntermékenyítés.
Valóban: a hím ivarszerve minden használati
lehetőség előtt már elcsenevészedik és szerelmi ide-
jének teljes kifejlődésében kizárólag nőnek érzi magát.
Mit tegyen? Ismét visszafelé hatol és formátlan tes-
tének nagyobb részével ismét kicsúszik az ollótlan
rákból. Csupán a szívógyökérfonadék marad annak
belsejében. Kívül azonban megjelenik ama komikus
velevonszolcdó vörös frankfurti kolbász. Ez elrejt
petefészket és női neminyílását.

De megint egy új kérdés. Honnan vegyük most a
hímet? Eddig szándékosan egyáltalában nem beszél-
tem neked hím gyökérrákról. Ha épp úgy odaszíva
gondolod el egy ollótlan rák hátsó részéhez, úgy
a kérdésből valódi orvosi kérdés lenne: hogy
jusson most az egyik élősd a másikhoz, hogy a
termékenyítést elvégezze. Igen, hát két ollótlan
ráknak kellene éppen előbb az aktus felé haladni, —
és mialatt a két mozgó nagy állatnak menne végbe

szerelme, az utánuk mászó kicsinyeknek is orozva kellene műsorukat betölteni. Ez jól van kigondolva. De egy új szerencsétlenség. Az ollótlan rák, melyet a gyökérrák megzavart ugyan, mint mondtunk, nem pusztul el, de mégis életkedvében és életerejében annyira lelohad, hogy egyáltalában nem szokott szerelem felé haladni. Így aztán a dolog végleg kétségbeesett volna, ha nem lenne egy egész külön segítség, mely éppen csak ezen kacslábúak általános örültségéből következhetik logikus külön következményként.

A kacslábúak leglustább testvérükkel, a gyökérrákkal együtt egy mesebeli nép, mely nem hiába éli át fejjel lefelé legszebb életidejét. De mégis szerelmi életük a legfurcsább. Alig hinnók el, ha nem éppen egy oly végtelenül óvatos megfigyelő, mint az öreg Darwin, alapozta volna meg itt ismereteinket.

A kacsrákok általában, mint ahogy a gyökérráknál is legalább az alapan látod, hímnősek vagy hermaphroditák. Odanőve, mint amaz ölükhöz tartozó érett állatok, azt gondolhatnád, hogy a termékenyítési folyamat az osztrigáknál található módszer szerint megy végbe: a spermiumok és peték felváltva szabadon kiürítetnek és a vízben vagy a csukódó héj alatt találkoznak. Valószínű azonban, hogy ez a módszer még nem volt elegendő. Az öntermékenyítés által létrejövő fertőzését a nemnek persze itt is el kellett kerülni amennyire lehetett. És így alakult a következő erotikus pompás példa.

A kacsrákok egész soránál a hímnősek *mellett* még külön hímek is vannak, amelyek *csak* hímgyökereket hoznak létre. Ezek a hímek (hasonlóan ama kiváló bonelliához) parányi méretűek, oly kicsinyek a hímnősekhez való viszonyukban, hogy ezeken magukon

élődsdi állatokként, mint valami haltetvek, megtelepedhetnek és megmaradhatnak. »Megülik a hímnőseket«, mint ahogy a természettudós magát festőien kifejezi. Alkatuk után Ítéelve gyakran már csak egyetlen önálló élő hím nemiszervből állanak: hím szerelmi lények a szó legbátrabb megvalósításában. Nemcsak egy, hanem kettő, sőt több ily törpehímecske telepszik meg bizonyos körülmények között egy nagy ily hímnős egyénen, — szeretettel gondoskodva arról, hogy nagy testvérét megóvja nagyon kizárólagos önhasználat mellett az önmegtermékenyítés veszélyeitől.

A hímnős testvér megfelelő viselkedése a nemek szerint különböző, amennyiben ez egyúttal a gazdája, a hordója és nemitársa segítségre kész férjének. Vagy már miután jelentkeztek nála a törpe hímecskék, akkor is továbbfolytatja működését, mindkettőt, petét és hímagvat saját magából hozza létre és csak éppen megengedi, hogy a hímecskék kemény testházának padlásablakain keresztül még önállóan is hozzájáruljanak háztartásához némi idegen hímagvakkal és így az öntermékenyítés veszélyét legalább is nagy mértékben csökkentsek.

Ebben az esetben a hímeket »kiegészítő« vagy komplimentár-hímeknek nevezik.

Vagy pedig belátása van, megérti, hogy mi áll itt a padlásablakon keresztül szerelemre készen rendelkezésre és beszünteti saját termelését felében, ugyanis ami a hímagvat illeti, összes petéi most az idegen törpék által termékenyítetnek meg. És miután a nagy hímnős állatnak használaton kívüli heréje csakhamar elcsenevészedik, így az eredeti hímnősből most már egy rendes nőstény lett: egy fejjel lefelé álló óriásnőstény, melyen mint tetvek ülnek az imádói.

Így és nem másképp megy végbe a dolog a nőstény gyökérráknál is.

Vörös frankfurtijának bejáratánál három—hat törpe hímecke telepszik meg és termékenyíti meg érdekes és szorgalmas életpályája második évének vége felé petéit.

Ezekből a petékből — és itt most megint valami különös kezdődik — először a fiatalok egy nemzedéke fejlődik, amely kizárólag valódi nőstény gyökérrákokká lesz. A következő év tavaszán és nyarában azután még további petelerakás következik be, amelyekről nem tudják biztosan, hogy megtermékenyítették-e, vagy se. És ezekből a későbbi petékből kizárólag mindenestre nem meggyökeredző törpe hímeckék lesznek... titokzatos változás, melynek okait máig sem derítették fel. Lentebb valamivel majd, a méheknél, egynémely dolgot meg fogok erről jegyezni.

Csak a negyedik életévének telén hal el végelgyengülésben a gyökéranya és hull le ollótlan rákjáról a nagy tengersizba. Kedves darab állat élet, nemde?

Íme más kép. A tarisznyarák belső tragédiája után most ártalmatlanabb, de nem kevésbé romantikus belső komédiáról leszen szó, melyet azért mondok el részletesebben, hogy példájául szolgáljon, külső, relatíven sima lefolyás mellett is, milyen kalandos Odysseává bonyolódhatik a nemzési aktus.

A kifejlett gyökérfejű rák, amint láttuk, picike kiegészítő hímeckéktől körülrajozva, mint szívó gyökérfonadék, vöröshurkaként csüng a tarisznyarákon.

De erre a hurkára gyakran még egy harmadik rák is tapad.

Ez is élősködik. Ez is jó faló száját (ezúttal igazán a fejét) fúr bele a gyökérfejű rákba és újra elszívja tőle, amit az tápláló vérben el tudott csenni a tarisznyaráktól. Ez is elveszti összes szerveit és ott csüng kívül a gyökérfejű rák hurkáján, mint második kisebb hurka, mely szintén csak petefészkeket tartalmaz.

És még rajta is ott van, jól felismerhető rákalakban, a saját kiegészítő hímje.

Nem állatpyramist vélsz-e látni, melyben a családok és nemzedékek emeletei úgy kuporognak egymás hátán, mint az emberi háztartások valami nagyvárosi bérkaszárnnyában?

De ezek a harmadfokú élősdiek, melyekről most beszélek, már nem tartoznak a kacslábú rákokhoz, hanem ama különös és csodálatos rákcsoporthoz, az ászkákhoz, amelyekről már fent esett szó és amelyekhez tartozik a mi derék pincebogarunk is. Erről akarok pontosabban beszámolni.

A pincebogár, a »szárazföldi rák«, ahogy nevezni kellene, távolról sem enged meg magának holmi, a kacslábú rákok hímnössége és kiegészítő sokhímeségi rendszere értelmében vett szerelmi extravaganciákat.

Húségesen megmarad a régi elvek mellett: hím és nőstény, — és közöttük a szabályszerű párzás. De e rendkívüli lénynek — hogy úgy mondjuk, nyárs-polgári — korlátokon belül mégis megvan a maga nagyon következetes különlegessége. A pincebogár, rák létere, igazi vízkedvelőként, még lényegileg kopolyúkkal lélegzik és a szárazföldön nem nagyon különbözik valami partra kivetett haltól. Csak nagynehezen képes légzőszerveivel a szükséges oxigént megszerezni és teljesen ez csak nedves, párás; vízgőztartalmú helyeken sikerül neki — így például

mély pincékben. Ott van az ő birodalma és ott találkozik össze a hím és a nőstény.

A párosodás többnyire áprilisban és májusban megy végbe. Az ondónak a nőstény testébe való átvitele egészen szabály szerint történik. Az ötödik mellgyűrű hasi oldalán található meg, látszólag félre 'nem ismerhetően az erre alkalmas hely — sőt egy ivarnyílás helyett kettő van. Eddig nem látunk semmi különlegeset. De, ha a pincebogárférfi éles szemmel beleláthatna feleségének a testébe, úgy befejezett tett után talán kétségek szállnak meg az iránt, hogy vajjon szerelmi erőlködése nem volt-e hiábavaló.

Mert a pincebogárnőstény e nyílásai nem is vezetnek a tulajdonképpeni női ivarszervbe, a petevezetékbe, melyen a petefészekből jövő petéknek keresztül kell vándorolniuk. Egyszerűen vak hüvelyek ezek, és felső végük szorosan összenőtt, mintha egy még nemi aktusnál is elszakíthatatlan hymenhártya fődne.

A pincebogárhím ezzel nem sokat törődik, hanem minden bonctani pessimismus nélkül elvégzi a dolgát. A nőstény pedig nyugodtan várja az elkövetkezendő dolgokat.

Az elzárt ondószálak néhány napig izegnek-mozognak a hüvelyekben, mint foglyok egy elzárt ajtó előtt. De egyszerre csak beszakad a börtön hátsó fala és a sperma egy emelettel beljebb kerül a hasüregbe, ezúttal tényleg oda, ahova való, a petevezetékbe. Innét azután már nem messzi az út a petefészekig, ahol a peték termékenyítésre várnak. Az ondószálacskák derekasan igyekeznek felfelé, — oh jaj: a petevezeték a petefészek felé újabb ajtó zárja el. Az ondó összetömörül és ismét várakozik.

Egy idő múlva ismét megnyílik az akadályozó fal. Most következik csak a peték szempontjából a tulajdonképeni aktus. Kevéssel utóbb már megtermékenyített peték tolakszanak lefelé: azt hihetnék, hogy az ondószakította hasadékon át egyszerűen kilépnek majd a hüvelybe és így az ondó útján visszafelé haladva elérik a napvilágot.

Igen ám, de időközben az egész anyaállat megvedlett és az új bőrön nincs többé hüvelynyílás. Ahol előbb a hímnek megnyíltak, ott hasfal, át járhatatlan szilárd hasfal van. Igaz, hogy viszont egy más helyen, az ötödik és hatodik mellgyűrű között most egy új, előbb nem található lyuk van, mely mintha egyenesen az érett peték megszülésére volna teremtve. De hogy kerülhessenek oda a peték a most már *befelé* elzárt zsákutcából?

Ismét erőszakosságnak kell történnie. Ha előbb a hüvely hasadt el befelé, úgy most még beljebb a petevezeték fala pukkad ki. Az anya hasürege felé megnyílik és a peték kihullanak a hasüregbe. Az embernél minden borzalomnak tetőpontja volna ez: ha a méh meghasadna és a magzat kilépne a nyílt hasüregbe, a belek közé. A mi pincebogarunk azonban az ilyesmit fel se veszi.

A peték végre ott vannak, ahova valók. Mert amaz újonnan képződött szülőnyílás ugyanide nyílik és alig vannak szabadon a hasüregben, már ki is jutnak azon keresztül a szabadba. Azaz, hogy még nem egészen a szabadba. Ugyanis az anyaállat öt első melllábából időközben még öt úgynevezett költőlemez keletkezett, melyek együtt egy külső tasakot képeznek. Ebben azután kényelmesen megérhetnek a peték. A pincebogár tényleg kengurufélévé lett, a maga módja szerint van egy erszénye, melyben maga-

val hurcolja a petéket, míg a fiatalok annyira fejlődtek, hogy kibújhatnak. Rövid időn belül ez is megtörténik. A nagyreményű pincebogárcsemeték csapata elhagyja bölcsőjét és kimegy a maga szakállára szerencsét próbálni a nagy pincekosmosba.

De a bölcső sem marad üresen még. Időközben az anyában a petefészken új peték képződtek. Az ondó egy része tartalékul a petefészekben maradt és megtermékenyíti az új sarjadékot is. Másodszor is gurulnak ki fejlődésképes peték az anya nyílt testébe és a szülési nyílason keresztül az üres bölcsőbe hullanak, ahol is a pincebogárgyermekek egy új nemzedékének adnak életet. Csak amikor már ezek is világgá indultak a pincében, érzi magát a pincebogáranya felelősségétől megszabadultnak. Ismét tisztára megvedlik és téli álomba merül.

De most jön a hűséges kötelességtudás jutalma. Mert tavasszal — mely bár a pincét világossá tenni nem tudja, ott is valószínűleg érezhetővé válik valami úton-módon — ugyanaz a pincerák, mely kétszer volt feleség, anya és családi fiahordó, ismét tökéletesen szüzén ébred fel.

Amaz utolsó őszi vedléskor a bölcső ismét levált, a szülési nyílás és a petefészek nyílása ismét összenőtt és helyette ismét az eredeti hüvelyek nyíltak a hason: az új menyasszony várja ismét a vőlegényt.

»Ó világszellem, mit Követtél el; mily egyenesen építettél és mily ostobán ferdítettél el mindent! Széles királyságban mi den elferdülne és elgörbülne, ha csak az ember nem gondolkoznék és aggódnék érte.«

Vischer »Auch Einer«-jéből.

A szép Rajna mentén, apám házában, félig-meddig elfelejtett zugban, ócska poros könyvespolcon régi megsárgult emberi koponya állott.

Annak idején római terrakották közelében talál-ták és kis jóhiszeműséggel római koponyának lehetett tartani. Életvidám cselédleányok nemzedékei tűntek el anélkül, hogy bármelyikük is le merte volna tisztogató végett a helyéről venni. Így aztán szabad birodalmává vált szürke nyolclábúak nemzedékei hosszú sorának, akik a mögötte levő sötét kuckóból kimászva, a koponyába építették fészkeiket. A régi merev szemgödröket új, selymesen puha szemhéjakkal takarták be és mögötte álltak nászágyaik és bölcsőik.

Valahányszor pókokra gondolok, ez a víg »a koponyához« címzett pókkorcsma jut eszembe. Gyermekek vagyok és még mit sem tudok a szerelemről. Sem az emberekéről, sem a pókokéről, ősréginek tűnik nekem a koponya és ifjú lidérceknek a kis nyüzsgő nyolclábúak, akik porszínű selyemfonalaik mögött nem törődnek a tiszteletet parancsoló korrallal.

Manapság megfordítva gondolkoznám. Ha tényleg tizenkilenc század múlt is el azóta, hogy e koponya viselője élt és szeretett — mégis mint ember, mint kultúrember szeretett. De a pók valóságos agg arculatot visel és szerelme jégszürke, mintha idegen bolygóról jönne. Valami ősrégi kuszaság van benne, melyet sohasem tudtak legyőzni.

A pók szerelmi életében — mely a pókkal együtt talán egészen a kőszénkorig nyúlik vissza — egy probléma, mely tulajdonképpen minden szerelem lényegébe markol, még ma is megoldatlan. A falás és a szerelem között való különbség problémája.

* *

Emlékezz csak vissza egy kicsit. Ama törpehistóriára. Hogy miképpen kezdődött egyáltalában a szerelem. A falás már az ősrégiekre nézve is szükséglet volt. Pótolta a sejtben az örökös elhasználódást, anyagcserét tett lehetségessé, mely mellett a test mindig egyenlő maradt. Azután az egyszerű pótláson túl pozitív gyarapodást tett lehetségessé: a test növekedett. És ez a növekedés ismét az egyes egyén kettővé hasadására vezetett — a szaporodás legegyszerűbb formájára.

Ebben az értelemben áll az, hogy a falás a szerelem ősfeltétele volt — nem ellentéte, hanem tisztán logikus feltétele.

De azután jött a nemi szerelem. Az életnek életbe való beleolvastásával. Sejt a sejtbe. Petesejt az ondósejtbe. Ebből az egybeolvadásból fokozott növekedés támadt. És így a nemi szerelem az ő egyesítésével bizonyos mértékben igazán a falásnak egy magasabbrendű faja volt. *Magasabbrendű* falás! De egészen határozott, eklatáns különbséggel. Az egyszerű falásnál az egyén kétségtelenül »élettelen« táplálékot vett fel. Akár, ha korábbi növénymódra, direkte szervetlen, ásványi anyagokat vett és dolgozott fel, akár, ha állatmódra már meglevő élő növényi szöveteket ölt meg és falta be. Mindenesetre a szervezetnek itt is megvolt az a képessége, a megevett holt anyagokat magában élő, építő szövétté önműködően átfor-

málni. De ez csak utólagos volt, az életnek e sajátos újáteremtése, mely ismét szűkebben az anyagcsere és növekedés titkának körébe esik. Az alaptény megmaradt: a közönséges értelemben »élettelen« anyagok szolgáltak táplálékul.

A nemi szerelemnél ellenben élet-élet olvadt egybe, — az élet felfalta az életet, mint olyant, ha ez a kifejezés (melyet szeretnék mindig a képletességnek legalább a határán tartani) megengedhető. Vagy felfalta, vagy felfalatott általa, ami ebben az esetben teljesen egyet jelent, hiszen egyik fél sem pusztult el mellette, hanem mindketten intenzívebb életre olvadtak egybe.

Láthatni, hogy itt is van, logice, bizonyos láncolat, de egyszersmind bizonyos ellentétnek a magva. Most gondold csak tovább a dolgokat — egyoldalúan fel az állatvilágba. Itt az ellentétnek hamarosan kritikus élességüvé kellett válni.

A növény egyszerű táplálékul általában csak szeretlen ásványi anyagokat vett fel. Szerelmi táplálékuk azonban rokonnövényfaj élő sejtszövetét. Itt tehát volt ugyan a két anyag között különbség, de még összeütközésnek lehetősége nem. Most azonban az állatvilág, az egyszerű falás ama másik módszere lép előtérbe, mikor az állatnak már egyszerű táplálékul is (eltekintek a légzéstől és csak a gyomorra gondolok most) sejtszövetre van szüksége. Persze nem tartósan elevenre, hanem újonnan megöltre. Ha van növény rendelkezésre, akkor persze a legegyszerűbb út, hogy növényi szövetet fogyaszt. Egyszerű táplálékul növényeket szakít le, rág és emészt meg — növényevő lesz.

Egyelőre még mindig nincs itt sem konfliktus a szerelemmel, bár már hatalmas különbség van e

között és a növényi módszer között. Az állat táplálkozási célra növényeket fal fel, közben megszokván, hogy azok egyéni életét így elpusztítja. Szerelmi célokra ellenben rokonállati szövetet »fal«, melyet azonban a világért sem szabad elpusztítani, hanem amellyel mindkét fél életbenmaradása mellett abszolút békás egybeolvadás történik. Láthatni, hogy az ellentét már hatalmas. De összeütközés még nincsen!

Ez csak a következő mozzanattal jön meg.

Az állatok nagy része megszokja, hogy ama szerves, de holt »egyszerű táplálék«-ot is többé nem növényekből, hanem más állatoktól szerezze meg magának. Az állatok más állatokkal már nemcsak szerelemben párosodnak, hanem éhség esetén egymást megfogják, marással, vagy másképen megölik és aztán egyszerű táplálékul felfalják. Tehát az állat az állatot egyrészt azért keresi, hogy a másik életének abszolút megóvása mellett élve, a legmagasabb összhangba egyesüljön vele, — másrészt azért, hogy a másikat mint szerves, de előbb élettelenre teendő anyagot abszolút diszharmonióban és a másik életének elpusztítása mellett, magába felvegye.

De az állatvilág még sem pusztult el, hanem ellenkezőleg az ember szellemi nagyszerűségéig fejlődött. Elég bizonyítéka annak, hogy ama összeütközés igazi bitója nem lehetett. Nagyjából bizonyos segítő konvenciók fejlődtek ki, épp úgy mint a belső tenyésztés veszedelmes konfliktusánál, melyről már szólottam.

Mennél inkább határozott egyes fajokra hasadt az állatvilág, annál határozottabb lett szerelmi dolgokban a törvény: a »szerelmi falásnál«, azaz a nemi egyesülésnél kerülendő ugyan a testvér és »idegen« keresendő, de ezen idegennek még mindig mégis megközelítően ugyanahhoz az állatfajta-hoz kell tar-

toznia; a béka nem szerethet legyet, vagy a tengeri csillag osztrigát! Itt azután valami megoldásféle kapcsolódott be. Az osztriga csak osztrigát, a tengeri csillag csak tengeri csillagot, a légy csak legyet, a béka csak békát szerethetett. Felfalni a közönséges értelemben azonban, minden további nélkül felfalhatta a tengeri csillag az osztrigát vagy a béka a legyet. Tehát törvény legyen, hogy sohasem eszik béka békát, tengeri csillag tengeri csillagot. Nehogy a szerelem és a falás összeütközésbe kerüljenek egymással. Ellenben nyugodtan felfalhatott a tengeri csillag osztrigát, a béka legyet. Más szavakkal: egyfajbéliék érintkezésükben a szerelem szép és harmonikus falás formájára szorítkoznak, idegen faj béliekkel szemben azonban szabad folyása legyen a pusztító, közönséges, táplálkozó falásnak, — hiszen itt nem jöhet összeütközésbe a szerelemmel, mivel az itt úgy sem állhat fenn. Igen ám: de az ilyen törvények sem hullanak egy szép napon az égből, ennek előbb nagy kínnal, ezer nehézség között kellett kikristályosodnia. Nem egyszer egészen tökéletlenül és ingadozóan. Sőt bizonyos értelemben egyenesen azt mondhatjuk, hogy ez a »törvény« az állatcsoportok egész soránál többekévébbé csak elméletileg állott fenn, — vagy legalább is mint »a szabályt megerősítő kivétek. Még ma is vannak állatok, melyek szokásaikban mintegy a határon megkövesülve megálltak. Nincs különösebb az ilyen szokás fossiliáknál. Kőzetekbe beágyazott régi csontok helyett szorgosan tovább élő lények. És mégis ebben a bizonyos szívósan megőrzött életmódban a dolgok keletkezésének mélységébe lenéző Ahasveros-arc mutatkozik. Mintha híd épült volna. Mikor az első ásócsapás történt, a munkást hipnotikus álomba merítették. Ma készen pompázik a napsütés-

ben az épület. De lent a sarokpillérnél áll egy ember és ásóját vágja, csak vágja a földbe, örökké újból ismétli az első ásócsapást. Mintha ilyen ember volna a pók is ...

A pók mai napig sem értette meg egészen, hogy szerelme tárgya, melynek életével a faj halhatatlansága érdekében ideális szerelmi nászban kell, hogy egyesüljön, nem szolgálhat ugyanakkor profán gyomrának, izes falat gyanánt, étkül.

* *

Íme a nőstény pók, megahím. Mind a kettő a kereszt-pókok fajtájából való.

A hímek második helyen kell említeni, mert lényegesen kisebb a nősténynél, annak csak körülbelül kétharmada. Szép szeptemberi reggel ragyog a világra, a kertben érett napraforgók nyújtogatják arany karjukat az őszi ég tiszta kékjébe. Az őszi rózsák piros és kék csillagokként illatoznak a fűben. A korhadt, öreg, zöld deszkakerítésen túl a komor fenyves koronáit, mintha szürke füst ködlené körül, alkonyatba vesző mese. És a kerítésen itt-ott nagy szürke háló. Hónapok óta élnek itt a pókok, hímek és nőstények. De mindegyik külön-külön, megközelíthetetlenül, saját fájából való szomszédjának is ellensége.

E pókok mindegyike pályája delelőjén van. Hosszú, erővel, munkával teljes élet áll mögötte. Persze csak pókszempontról hosszú, mely más szög alatt méri az időt, mint mi. A mi emberi értelmünknek nem is egy egész esztendő. A föld egyszeri vándorlása a nap körül.

De a póknak világév ez. Két nagy kosmikus korszakra oszlott. Előbb a rettenetes jégkor, a tél. Akkor még e pókok mind félálomban kuporogtak

a csöpp petékben. Száz ilyen apró pete együtt a jó meleg petefészekben.

Azután új, hihetetlenül megváltozott idő. A fák hóterhe leolvad, lombjuk fakad, tavasz van. A nap sugarai beléütköztek a kis petefészekbe, és a pókokskák kirepesztették burkaikat. Még nyolc napig együtt maradtak társas rajban. Aztán széjjelfut a testvérsereg, egyik sem törődik többé a másikával.

A póknak nincs bábélete, mint a magasabbrendűeknek és a lepkéknek. Úgy bújik ki a petéből, végleges alakjában, csak színtelen és kicsi. A hálójában azután egy nyár leforgása alatt megnő teljes nagyságára és lesz belőle az a rettenetes vadállat, a kövér keresztes pók, amely talán még téged is megijeszt. Az ilyen gyors növekedés persze csak hallatlan falánkságon épülhet fel.

Az éhség korbácsa alatt a nyár néhány hónapja alatt a mézszárlás valódi mesterévé fejlődik.

A nagyszerű háló felépül — egyedül erre a célra. Áldozat áldozatra hull belé. A gyilkolásnak, a táplálkozás értelmében való falásnak valódi orgiája ez az egész májustól szeptemberig tartó élet. Az intellektus csodálatos munkája, de mind egy cél érdekében összpontosítva. Részben még az ősoktól örökölt intellektus: pl. a hálóépítés általánosan elterjedt tehetsége. De minden egyes egyénnél külön megvan a legmagasabb fokú értelem, melynek a háló építésére alkalmas helyet kell találnia és ezer esetben megtalálja a legjobbat; a körülményekhez képest megfelelőt pedig átalakítja. Értelem van benne, mely képes felbecsülni a prédát, — mely a saját erejét ismeri, mely esővel és széllel számolni tud — a szellemnek valódi glóriája van meg e körül az apró, de éles, szürke, koncentrált agyvelő körül. De minden e körül forog: falás, falás az egy-

szerű növekedés szolgálatában, falás abban az értelemben, mely előbb kérlelhetetlenül elpusztítja a másikat, előli az idegen életet, — öl, — pusztít...

Vad hajsza ez. A lovag mindig ott leskelődik rablóvárában. Ami útjába kerül, megragadja, ha erejéből telik. Csak előre, fel a növekedés magaslatára. Az imént légy került a hálóba, ott is hagyta a fogát. Most saját, a fajához tartozó kisebb pók került belé. Mit neki rokonság: épp úgy megragadja, körülfonja, kiszívja, mint a legyet. Hím pók volt, — hiszen a hím kisebb. Bánja is ő. Mit neki szerelem! Csak éhség van. Csak falás. Csak növekedés, öt hónap alatt a furcsa kis törpéből kövér óriás lesz. Ez mindent szentesít és megmagyaráz.

Őszi arany fény. Szeptemberi kék ég. Most jön az igazi. A nagy növekedés nem volt magában bezárt önálló cél. Növekedés? Hiszen elérte a pók teljes nagyságát, — valamelyik napon. A cél elértnek látszik. A gyomor megtette kötelességét. De hogyan? Hiszen az egész, foka volt valami magasabbnak. Abban a pillanatban, amint teljessé vált, már valami egészen más felé mutat. A felnőtt, érett test belsejében egyszerre ondót és petét választ ki. Petét a nőstény, ondót a hím. És egy homályos kívánás új, láthatatlan fonala szövődik hirtelen pete és ondó között. A más életére való tekintet nélküli falás eredményeképp hirtelen szerelmi vágy az idegen élet, mint élet után . . .

Itt a pókszerelmeseknél most elkezdődik valami, amit a nagystílű tragédia értelmében a kötelességek összeütközésének lehetne nevezni. Hím és nőstény megszokták, hogy a közelükbe kerülő kisebb lény kérlelhetetlenül felfalandó. Legyen az akár póktársuk. Legyen az akár hím póktárs. Ez utóbbit a

nőstény mintegy aktive, a hím passive tudja. A nőstény tudja, hogy az ember az ilyen kis pókembert is jó prédaként befonja és megeszi, ha az vakmerően túlságos közel merészkedik. A hím tudja, hogy a kövér pókasszonyságtól jó lesz óvakodni és energikus közellétét messzi elkerülni. Most jön a konfliktus: a szerelem. Most egyszerre találkoznak »szerelemben«, sőt egyenesen keressék fel egymást. Hím és nősténypóknak, ennél a keresztes népségnél, mint egyáltalában az egész póknemzetségnél a legszigorúbban elkülönített a nemisége. A hímnek két hosszú ondótömlője van, a nősténynek két fürtalakú petefészke. Egyszerűen a világba *bele* nemzeni, közvetlen testi érintkezés nélkül — ahogy azt a lusta osztriga cselekszi, — itt ki van zárva, mert az ilyesmi egyáltalán csak a vízben és már különben is szorosan egymás mellett megtelepedett állatoknál lehetséges. Itt nincs segítség: kettejüknek össze kell jönni.

A test vastag hátuljában mélyen elrejtett nemi szervek úgy a hímnél, mint a nősténynél a hasi oldalon egyszerű nyilasba szájadzanak. A legegyszerűbb tehát az volna, ha hím és nőstény ez egyszer kivételesen mégis csak komolyan békét kötnének és az egyik fél hálójában úgy találkoznának, hogy nyilas nyilással összeérjen. Csak ne volna olyan cudarul veszedelmes. A hím fél persze jobban.

Ha most igazán szerelmi ajánlatot kockáztat meg és átmászik az idegen hálóba... itt a kosár többet jelent holmi szívbeli sebnél. Aki itt nem tetszik, azt befonják, de nem szerelmes értelemben, a szív hálójába, hanem nagyon is igazi kötelekbe — és azután nem rózsás, csókos ajak vár reá, hanem késhez hasonlatos, kurta processust csináló borzalmas száj. De nevet az őszi nap, gerjed a vágy —

odaát szeretetreméltó pókkirálynő ringatózik ezüst hálójában — meg kell a kísérletet tennie halálra — szerelemre.

De még mielőtt felkerekedhetik útjára, elengedhetetlen előkészületül a legnehezebb dolgot kell véghezvinnie.

Ismerjük a tintahalat, amely ondótöltényeit egyik feji karjában hordta. Él a tengerpartokon egy mulatságos pókszerű kis állat, az úgynevezett pókrák, melynél a lábak szintén döntő szerepet játszanak a nemi apparátusban — olyanformán, hogy a hím és nőstény nyolc-nyolc lábuk mindegyikében egy-egy nemi apparátust visel, egészen tehát tizenhatot; és miután pete is, ondó is közvetlenül a hosszú póklábakból bugygyan elő, joggal mondhatjuk, hogy e kísérteties állatoknál (Pantopoda a tudományos nevük) az egész nemzési folyamat annak rendje és módja szerint lábról-lábra történik. Egy kicsit efelé a csodálatos irány felé vándorol a mi pókokskánk is ott a kert kerítésén. Mindössze ő mintegy aktíve készíti elő, amivel azok már természetből fogva bírnak.

Nézzük csak, hogy mit csinál. Még nem megy a nőstényhez, előbb gondosan önmagával foglalkozik. Nemi-nyílása egyszerű nyilas, nemzőszervnek nyoma sincsen. És amint így ott ül és testét ide-oda ringatja és aggódva töri a fejét, hogy vájjon odamenjen-e a nőstényhez vagy sem, a nyílásból hirtelen kicsurran a hálóra magától picike csöpp alakjában az ondó. Ekkor megváltoztatja pókunk a helyzetét és úgy fordul, hogy a fejének alsó fele, a száj tájékán odaérjen a kis csepphez. Mintha fel akarná falni, úgy látszik, — amivel aztán a táplálkozás értelmében való falás és a szerelem értelmében való egybeolvadás, vagy magasabbfokú falás« konkurenciájának értel-

mében az elképzeltetű legnagyobb zavarra nyílnék alkalom. De ennyire még sem megy a dolog.

Való igaz, hogy a csöpp eltűnik a száj közvetlen közelében, mintha tényleg felfalódott volna. A dolog azonban így áll. Gyorsan magunk elé kell idéznünk az ilyen pók különös és csodálatos száj viszonyait.

A pók szája az emésztőkészülék rendes elülső nyílása, melyen keresztül a táplálék a gyomorba kerül, szakasztott olyan, mint nálunk, — tehát lyuk. E körül a lyuk körül azonban a gyomortáplálék megragadása, megölése, elfogyasztása céljából erőteljes mozgatható állkapcsok vannak, épp úgy, mint ahogy nekünk hasonló célra mozgatható alsó állkapcsunk és két sor szilárd fogunk van.

Csakhogy a pók állkapcsa kicsit furcsa és a miénktől nagyon eltérő ám, — és pedig egyszerűen azért, mert félreismerhetetlenül elárulják, hogy eredetileg *lábakból* fejlődtek.

Igenis, lábakból! A póknak úgy a felső, mint az alsó állkapcsa tulajdonképpen nem más, egy-egy pár pici lábnál, melyek a fejen, elől, a szájnyílás közelében egészen úgy vannak elhelyezve, mint valamivel hátrább a négy pár valódi pókláb. A következőkre kell gondolnunk. A pók, mint minden magasabbrendű ízállat, történelmileg bizonyos féregszerű lényektől származik, melyeknek egész teste, fejüket sem véve ki, gyűrűs részekre oszlott — és minden ily gyűrűrészhez egy-egy pár láb illeszkedett. A százlábú ezt a fejlődési fokot még igen híven tükrözi vissza, bár ő maga már nem féreg, hanem már meglehetősen közel áll a pókhoz, sőt talán egyenesen őse is. A magasabbrendű ízállatnál, mint például a póknál, ez a hosszú féregtest úgyszólván szorosra összetolódott. Éppen magának a póknak nincs is különválasztva a feje és

a melle, hanem itt minden egygyé nőtt össze és csak e »fej mell« és a test többi része között maradt meg még-a feregidőkből egy bevágás.

Hanem a lábak maguk még így is csinos számban maradtak fenn. Ha egy testté forrott is össze fej és mell, mégis még mindig hat pár láb volt rajta. Ez a testnek hosszú feregből, rövid, vastag pókká való szoros koncentrációja mellett a helyváltoztatás céljaira fölöslegesen sok volt. És így történt, hogy idővel már csak négy pár használtatott a helyváltoztatás céljaira. A két első pár azonban szorosabban az éppen közelükben elhelyezett száj szolgálatába lépett: hosszú fogó és futó lábakból, rövidebb fogó és rágó szerveivé szűkültek a száznak, — egyszerűen állkapcsokká lettek. Ha egy másik, még magasabb fejlődésű ízállatot nézünk, mely a pókkal párhuzamosan szintén százlábúaktól és még korábban valódi gyűrűsférgektől származott le, pl. egy úgynevezett keményhátú bogarat, úgy láthatjuk, amint ez a folyamat még tovább haladt előre: itt a hat pár láb közül három pár értékesített mint állkapocs és már csak három pár valódi láb található négy helyett, — a bogárnak hat lába van a pók nyolc lábával szemben, viszont háromszoros állkapcsa a pók kétszeres állkapcsával szemben. E darab Darwinizmus segítségével könnyebben meg fogjuk érthetni, hogy mit is csinál a mi hímipókunk, — bizony nagyon, nagyon különös dolgot. Dacára annak, hogy a pók állkapcsai első-sorban mint valódi állkapcsok, a táplálkozás céljait szolgálják, mégis megtartották általános végtag-alakjukat, — kar- vagy lábformájukat kicsiben! Azt gondolhatná az ember, hogy alkalomadtán egymás, mellékes célt is szolgálhatnak. Mégis, gondoljuk csak el a mi emberi szempontunkból: fogakkal

ellátott állkapocs helyett négy kis kar volna a szájunk körül, fönt kettő és lent kettő. Ezek a karocskák felkarukkal pontosan egymásra illenének, mint a fogak és egymáson és egymás ellenében örölve körülbelül úgy is működnének. Az alkarok és a kezezcskék azonkívül még szabadon kiállanának és esetleg még sajátos feladatot is kaphatnának.

Egészen így van a póknál. A kis száji lábocskák, vagyis állkapcsok tagoltak, mint a mi emberi karunk, sőt még tagoltabbak. Az alsó darabok (mondjuk a felkarok) igazi állkapcsokként szorosán egymásra illenek. A további ízék azonban (mondjuk képletesen az alkar és a kéz) fent és lent, mint e tulajdonképpeni állkapcsok finom végsúcsei, még külön kiugranak. Fent egy-egy kis hegyes fogát képezik a póknak, melybe a megragadott áldozat megbénítására szolgáló mérges mirigy szájadzik. Lent azonban kétoldalt mint hosszú tapogatók lépnek fel, — hogy az emberi száj képénél megmaradjunk, bár a kép egészen fogyatékos lehet — mondjuk, mint két előrenyújtott ajakcsücsök, mely szabadon csücsorodhatik, mialatt beljebb jóízű rágás folyik.

Igen ám, de most! Az alsó állkapocs egy csücskével megfogja most a mi hím pókocskánk a saját, magányosságban kiválasztott ondóceppjét és felszívja. Az ajakcsücsök éppen erre alkalmas módon van megszerkesztve: felveszi magába az ondót, anélkül, hogy emellett a háttérben levő tulajdonképpeni szájhoz túlságosan közel jutna. Hogy egész durva képpel szolgáljak: gondold el, hogy kifelé átfordítanád az alsó ajkadat és az ajkad és az állad között, mondjuk, egy ceruzát tartanál odaszorítva. Körülbelül így fogja a pókemberke most a szabad ondót állkapcsának legkülső ajakszerűen kiugró csücske-

ben — természetesen kizárólag azzal a jó szándékkal, hogy azt ilyen módon, mint egy tálcán és ugyanakkor a lehető legfogvicsorgatóbb állásfoglalással szolgálja fel odaát pókasszonyának.

Hogy ezt akarja és hogy miképpen akarja ezt, azt hamarosan megfigyelhetjük tovább is.

Bátran odamászik a másik háló szélére. A nagy vastag pók ott a középben észreveszi. Most sok mindenféle lehetséges.

Lehetséges, hogy egyénileg nem tetszik neki. Talán túlságosan kicsi, talán nem eléggé szép és éles a rajza. Szóval valamilyen okból nem tetszik neki. Akkor persze már elejétől fogva reménytelen a dolog. A nőstény épp úgy les rá, mint akármilyen légyre.

De nem így történik. A nőstény szemügyre veszi a kérőt és az tetszésre talál, siet a hálónak azon sarka felé, ahol a hím szerényen várakozik. Kétségtelen, hogy ő is szerelmi vágyat érez. A roppant kozmikus vonzódás egy órára álomba ringatja az egyéni falánkságot. Hátával lefelé, fejével előre, lábait görcsösen testéhez szorítva beleakasztkodik a nőstény a hálóba, — várja a hímet... Vájjon Siegfried lesz-e? Vagy úgy fog-e járni, mint szegény Gunther király, akit Brunhilda asszony nászéjszakáján megkötözött és a mennyezetre akasztott...

De még nem dől el semmi. íme egy új lehetőség. Egy nőstény pókra esetleg több várakozó és reménykedő hím juthat. Általában az arány; egy nőstényre egy tucat hím esik.

Ez a verseny veszélylyel jár. Váratlanul, mikor még kételyei is vannak a hősnő jó vagy gonosz szándékai felől, megtámadja a hőst a vetélytárs. Civakodás, védekezés, verekedés. A hősnő várakozik. Vájjon

melyik fog győzedelmeskedni? Bizonyára a győztes az energikusabb férfiú. Tehát istenítélet. Nos, tényleg a mi pókunk lesz az erősebb. A vetélytárs elkotródik. És most — térjünk át a harcra a szerelemre.

Óvatosan, mindig óvatosan közeledik a hölgyéhez pókum, háttal lefelé, mint az. Most átfogja lábaival a testét, amaz csendesesen tűri. Körülbelül egy negyedóráiig csupán simogatja — mint az ember, aki lassan megnyugtat valami ijedt állatot.

És mégis — hitelt érdemlő megfigyelők éppen ebben az utolsó előkészítési enyvelési negyedórában hirtelen katasztrófát tapasztaltak: teljességgel minden bevezetés nélkül, mintha a közönséges falási ösztön hirtelen egy csapásra urává lett volna a finomultabb szerelmi éhségnek, kitört a pókon — és egy szempillantás alatt a szerencsétlen hímet megragadta, befonta, beleharapott és kiszívta. Bizonyos pókfajoknál, ahol a hímek egész különösen kicsikék, azt láthatjuk, hogy a kis pók — Gunther Brunhildájának óvatosságból a hátára ugrik és csak onnét simogatja, — ez a legbiztosabb helyzet, mert a nőstény-pók kis lovagját ott fent többé megragadni nem tudja, még ha hirtelen akarná is.

Ez aggodalmas krízis tetőpontján a hím már nyilvánvalóan leküzdhetetlen ösztöntől hajtva, mégis megkockáztatja a döntő lépést. Sebes fordulással átveti magát és a hálóból lelógó nősténynek föléje bújva, főntről feléje fordulva, testére ugrik. Ugyanabban a pillanatban alsó állkapcsának ama tapogató csücskeit, melyek az ondót tartalmazzák, belényújtja a nőstény hüvelyébe. Különös módon ezen a hüvelyen a nőstény annak rendje és módja szerint való előrenyújtható nemzőszervet mutat, mely az ondót befogadja.

Ez a valódi közösülés pillanata, — tartama körülbelül egy fél perc. Amilyen gyorsan jött a hím, olyan gyorsan ugrik rögtön utána ismét el és most egyáltalában egészen visszavonul Brunhilda asszonytól. Csak egy negyedóra múlva ismétlik azután a játékot és utána még többször, — valószínűleg addig, amíg a hím ondójának utolsó maradéka is rendeltetési helyére került. A nőtény nyilvánvalóan annyit bír el, amennyit csak kapni tud. Mert az ondó nála egészen, vagy legalább is részben az úgynevezett ondó-tasakba kerül, ahol az ondószálacsókák addig tétetnek el, míg a peték mindannyian meg nem érnek. Sőt talán míg le nem rakták őket. Mert megfigyelhetjük, hogy a pók, miután petéit lerakta, utólag még valamit fecskendez rájuk, ami valószínűleg nem lehet más, mint ilyen tartalék-ondó, — mulatságos párhuzamként a hím viselkedésének, aki szintén előbb külön választotta ki az ondót.

Ezen egész tragikomédiának utolsó felvonása, azaz tulajdonképpeni epilógusa — a pók viszonya utódaihoz — egyébként a legnagyobb mértékben megható. Amilyen problematikus volt ebben a zűrzavaros életben szerelem és a házasság: olyan teljességgel tiszta az anyaság. Az őszi pókéletnek egész rövid maradéka ennek a szolgálatában áll. Az anya bámulatos ügyességgel fészket készít petéinek a legfinomabb fonalából. Ha már belerakta őket és az említett módon gondosan megtermékenyítette, akkor az egészet befonja és azután — ez az öreg pók utolsó életfeladata — végtelen gondossággal őrzi és védelmezi. A kicsinyek kibújása már nem esik a hűséges anyaállat földi programjába. A napraforgók elhervadnak, száruk megtörik, elfonnyadnak az őszi rózsák is egy napon. Újra beköszönt a »jégkorszak« — tél és virágmulás.

Ellene nincs többé védelemre szükségük a kicsinyeknek, sűrű bundájukban szunnyadozva nem érzik a hideget, vidáman szunnyadoznak tavaszig, — viszont ellenségeiket, akik fenyegethetik őket, elpusztítja a fagy. Ugyanaz a fagy, mely az elvénhedt, hervatag anyapókot elragadja: aki kiéhezett, tönkrefagyott őszi levélként hever egy napon fajzata mellett, melynek többé nincsen szüksége rá . . .

Vájjon látod-e ott a régi zöld kerítés fölött a Madonna szemeit sugárzani? Az ő évmilliókon végig való végtelen vándorlásával a vértől a szellemig? A szilaj póknőstény, aki borzalmas rablóbarlangjában nőtt nagygyá s aki még ingadozik, hogy vájjon a férfit, aki szerelmével kínálja meg, ne mészárolja-e le hidegvérrel, mint ahogy lemészárolta minden elődjét, aki rablóbarlangjába betévedt... és az anya, aki utolsó lehelletéig öröködik egy bölcső felett... ilyen ellentétekből kovácsolta a természet azt, amit ma szerelemnek nevezünk.

A fenyőerdő szomszédságából gyerünk a tengerpartra.

Csak egy pár percről van szó. A pókról szóló történet mellé az ellentét végett kell, hogy egy másikat állítsak. Egészen más területbe vágót. Hadd tűnjenek el a kéklő ködben az ízállatok. Nemsokára visszatérünk majd hozzájuk. Most csak egy intermezzo. Más, távoli életfajtából, a gerincesek közül. A gastraeából fereg lett. A feregből itt rák, százlábú, pók lett. Amott őshal, cápa, kecsége, valódi hal, mondjuk hering. Emlékszel a heringekre, hogy miképpen szeretnek. Ide szállj le egy pillanatra velem, a hering

rokonságához. A zöld vízbe, a haltól nyüzsgő tó smaragdzöldjébe. Ismét egy sötét konfliktus. És ismét a Madonna szemei, — itt is.

Volt egyszer egy ismerősöm, kinek egész életfilozófiája arra lyukadt ki, hogy »az asszony keserű«. Leggonoszabb óráiban azon elmélkedett, hogy nem fölösleges-e az asszony. A kultúrának kerékkötője. Talán a férfi mellé varázsolt gonosz árnyéka az ő fényes szellemének, őt majmoló kísértet. Talán csak alacsonyabbrendű faj, melyet a férfi csökevényként magával hurcol, a fejlődés egy ősrégi balesete folytán hozzákapcsolva. Azután utópiákat fabrikált, hogy miképpen lehetne a férfit megszabadítani ettől az »asszony«-tól. Tökéletes társadalmi különválasztás. Egy »emberiség«, mely csupa független, lelkileg erős férfiak képezte nemzetekből áll. És itt-ott, lehetőleg elszigetelve, valami nagy cigánytábor-forma telepítvény az »asszony« nevű lény számára.

Olykor az a nehéz kötelesség vár a férfira, hogy a lehető legrövidebb ideig bár, de mégis foglalkozzék ezzel az idegen világgal. De valójában csak kellemtelen kötelességből — és a lehető legrövidebben. Azután ismét visszatér az igazi nagy szellembirodalomba, mint ahogy visszatérne a kultúremler az északi sarkról. És a gyermeknevelés természetesen kizárólag a férfiak kezében. Ilyesfélét kell, hogy hozzon a jövendő . . . Kétségen kívül. És mégis, büszkévé tevő gondolat, legalább megsejteni a jövendőt. ..

Mintha ma is magam előtt látnám a szürkehangú, szürke emberkét, amint előadja az ilyes álmait nekem. Esős napon, vízcsurgás hangja mellett. Én pedig Ovidius Metamorfózisaira gondoltam és arra, hogy vájjon mivé változtatná a régi vidám költő szelleme ezt, az épés fiát a földnek.

A tested, te jámbor, az epétől már úgyis megsugo-
rodott tested, picikére apadt volna, — körülbelül
8 centiméter hosszúra. Hátral keddes legyezős farkincád
nőtt volna, karod-lábadból uszány lett volna, a hátadat
pikkelyes ezüstös ragyogás öntötte volna el. Minden
lelki tüskéséged és asszonymegvetésed hosszú, finom,
éles tüskék alakjában ütközött volna ki a testeden.
Félelmetes fegyver ez, még a legádázabb harcsa is
ijedten okádna ki, ha ugyan belé nem fúrod szuro-
nyaidat az ínyébe, mint ahogy belekapaszkodik a
südisznó a kutya orrába.

Mindent egybevetve, a legmulatságosabb ha-
lunkká, cigányhallá változhattál volna. Nemcsak
tüskés lelkedért, büntetésül, hanem mert a cigányhal
a hallgatag vizek mélyén mindent megvalósított már,
amit te az asszony gyűlölséges jövődjétől remélni
mertél.

Hisz olyan átlátszóak a mi emberi álmaink: a leg-
nagyyszerűbb utópiákat építgetjük, elképzeljük az
Úr 3000-ik esztendejét vagy még messzibb jövődjöt.
Valójában pedig a természet már réges-régen mielőt-
tünk mindezt megcsinálta és kipróbálta, megrostálta
rég letűnt évezredek tapasztalatainak rostájában.
De könnyűnek találtatott ez a kísérlet arra, hogy
felvétethessék az állat-ember nagy fényvonalába.
Úgy, hogy ma csak kusza ereklyeként mered reánk
egy-egy mocsár ingoványaiából...

A cigányhalak életéposzának a hőse a férfi, három-
szor is a férfi. A nő legjobb esetben is csak epizód,
A férfi a képviselője az egész faji erkölcsnek, aki
nemcsak saját céljaira törekvő egyénként él, hanem
mintegy egy magasabbrendű közösségnek is polgára,
annak a közösségnek, mely mint »faj« vonul végig
az évezredekben. A nő emellett igazán nem egyéb

kóbor cigánynál, ki lelkiismeretbeli kötelességek nélkül éli világát egyik napról a másikra. Hogy ez így lehessen, ahoz mindenesetre bonyolult regényre van szüksége, mely a zöld vizek mélyén lejátsszódik.

A hím cigányhálnak már természettől fogva valami mogorva, murcos, zsarnoki vonás van a temperamentumában. Fáradhatatlanul verekszik a társaival és csak ha valami közös nagy ellenség, például ragadozó hal tűnik föl a közelben, ki e kis szörnyetegek tuskéit, nem ismeri, vagy nem fél tőlük, szállja meg az ilyen duhaj cigányhalakat a közös védekezés céljából muló összetartozási érzés.

A »nő«, mint szerelemreméltó lény, vagy pláne mint harcban és munkában hűséges társ, rendes körülmények között e vad tuskés individualistáknál nem létezik. Aéalomadtán, prédakereső útjában néha az »asszonyok« közé keveredhetik ugyan, kik szokás szerint külön csapatban, külön, többnyire a víz felszínéhez közel tartózkodnak, míg a férfiak a mélységet részesítik előnyben. De ilyenkor van is ám szerelem helyett veszekedés, verekedés, szurkálódás, míg vagy a férfi kergette szét az asszonynepet és vette el tőlük zsákmányukat, vagy valami különösen jól megtermett nősténynek sikerül a hímnemű toladóra egy jókorát rászózni, mire az szégyenszemre elhordja magát.

A mindennapi életben így van. De eljön az óra, mikor a mi halacsánk különös izgalmat kezd érezni. Azt az izgalmat, mely e lények életében oly döntően tör ki. A férfitest nagy sejttársaságából bizonyos egyéni sejtek kiváltak: a test belsejének egy bizonyos helyén meggyülemlett egy olyan szubstancia, melyben számtalan apró sejtegyén szabadulásra, kiürítésre vár: az ondó termékenyítésre képes és kikíván-

kozik, hogy halacskánk egyéni életét faji életté, faji halhatatlansággá tágítsa. Az az ihletteljes pillanat ez, melyben az ifjúian tartózkodó asszony-megvetés a nagy szenvedélybe, az örök nőiesnek édes-bús keresésébe és feltalálásába szokott átcsapni.

Nem így a mi tüskés barátunknál. Az erjedő anyag-ugyan korántsem hagyja hidegen. Már előbb is megadatott neki, hogy — cholerikus ember vagy pulyka módjára, kinek a vér a fejébe száll, — heves izgalom pillanatában dühben, vagy verekedés hevében képes testének halványzöld és ezüst színét hirtelen világító rikitó színessé változtatni: hasa villámgyorsan belövellő festékanyagtól haragospirosná, háta smaragdszínűvé, szemének fehér irise mélyzölddé válik. Most, hogy egy tartós inger minden idegét megrezegteti, állandó ruhájává lesz e díszöltözet: beáll az az állapot, melyet »lakodalmi ruhá«-nak neveznek. De úgy látszik, hogy a tüskés épp most gondol legkevésbé házasságra.

Ha már előbb is csendháborító és javíthatatlan kötekedő volt, most tarka kabátjában tökéletes lesz világ- és haltársmegvetése. Epés temperamentuma tetőpontot látszik érni és a lakodalmi piros csak az állandósított pulykaszíne ez individualisztikus fanatikusnak, kit más élő lény pusztá látására is már csaknem megüt a guta.

A vízben való szabad csavargást hirtelen beszünteti. Szilárd alapot keres magának, ahonnét többé nem hajlandó távozni. Minden közeledőt, legyen az akár férfi, akár nő, eszeveszetten kerget el. Ha azonban tiszta a környék és a remetei tevékenységéhez szükséges teljes szabadsága megvan, akkor titokzatos munkába fog ott.

Először is mindenféle építőanyagot hord össze, amivel éppen szolgál a vízfenék, gyökereket, vízi növények darabjait, fűszálakat. Nem egy alkalmas részt előbb erőszakkal tép le itt-ott, aztán még egyszer elereszti, ha vájjon nem túlságosan könnyű-e, nem viszi-e el a víz, vagy lesüllyed-e a fenékre, hogy ott a saját súlya szolgáljon horgonyul. Csak a nehéz levelet, a nehéz növény szálat viszi, mint használhatót magával.

Alkalmas helyen, édes vízben (itt is él épp úgy, mint a tengerben) többnyire homokos talajon, mely felett a víz nem stagnál, hanem tisztán és sebesen folyik, felhalmozza a nyersanyagot és végtelen gonddal lassankint remek, szorosan összerótt épületet emel belőle.

Az alapot a homokba csinált mélyedés képezi, melyet kavicszemek támasztanak. Ezen emelkedik lassan-lassan növényanyagból készült gömbölyded boltozat. Nőnek a falak, a kis építőmester (hossza átlag nem éri el a tíz centimétert, sőt gyakran sokkal kevesebb) a gyökér- és fűholmiből réteget rétegre rak és gondosan megtapasztja, akár csak valami kőműves.

A maltert saját teste szolgáltatja: ha a nyers réteg lazán fekszik, akkor kinyújtózkodik fölötte és valami ragadós anyag egy kövér cseppjét üríti rája, mely azután az anyagokat egymáshoz és az alaphoz rögzíti. Olykor-olykor, ha a boltozat falának egy-egy darabja szerencsésen áll, erőszakkal megdöngeti művét, megvizsgálódó, vájjon nyomás által még összerombolható-e. Vagy heves uszony-csapásokkal hullámvásba hozza fölötte a vizet, hogy bizonyos durva kiválasztás által az összes még nem eléggé megszilárdított részek pelyvaként elsodortassanak és így megnyilvánulnak a

rések, ahol meg ragasztóanyaggal kell pótolni a hiányokat.

Az egész munka annál csudálatosabbnak tetszik, ha meggondoljuk, hogy építője hal, melynek nincsenek kezei, csak tagolatlan úszóhártyái és amely betűszerint is tulajdonképpen az egész testével dolgozik, mindent odasimulással, nyomással, forgolódással, csapkodással hajt egymás felé, vagy legfeljebb még a szájával segít, melynek állkapcsában bársonyszerű fogak finom rétegét viseli.

Óráról-órára folytatódik így remeténeknek ez a fáradhatatlan tevékenysége. A nyersépület felállítása maga négyet vesz igénybe, a finomabb kidolgozása több teljes napot. Akkor végre elkészül a műremek: egészben körülbelül ökölnyi tömör boltozat, mely felül teljesen zárt, oldalt ellenben a cigányhal szélességének megfelelő bejáratot mutat. Gyakran végezetül még iszapot vagy homokot hint háza tetejére, úgy, hogy az oldalnyíláson kívül annak semmilyen része sem látható, vagy közelíthető meg közvetlenül.

A tüskés nemcsak magának épített.

Valóban nem remetehajlék építése volt a szándéka. Felébredt az a titokzatos vonás: a homályos távolba pillantás egy a sajátján túl való lét felé, ifjabb lények felé, kik az ő magjából fognak támadni és kikben tovább él majd a faj. Az annyi fáradsággal felépített kis cella ott a tó fenekén: fészek, melynek rendeltetése a fiatalokat fejlődésök kezdetleges fokán magába fogadni. A hím cigányhálnál csupán az a sajátos, hogy ő, mint jövődöbéli *apa*, *a nőtől* teljesen függetlenül építi a fészket.

A nősténynek ilyesmi sohasem jutna az eszébe. Távoli vízrétegekben éli víg, kóbor, szabad cigány-

életét, mialatt amannak remeteségében homályos vízióként földereng valahogy az »ivadék« fogalma és belső kötelességéhez híven belefog faját szolgáló munkájába. Most azonban, hogy kész a fészek, maga ez a faji érdek kívánja meg, hogy akarva, nem akarva, legalább ideiglenesen foglalkozzék a nősténnyel — ez ellen bizony nincs orvosság.

Így tehát a mi tuskésünknek is bele kell harapnia a savanyú almába, le kell hogy csiszolja rövid időre remetés morcosságát, hogy előteremtse valamilyen formában a sajnos, szükséges kiegészítőt, a »nőt«. Persze ennek a módja nem éppen valami tisztos leánykéréshez hasonló, hanem inkább átkozottul olyan, mint valami gonosz agglegénynek a viselkedése, aki odahaza kedélyesre fűtötte a szobáját és most nagyon is múló okokból valami nőt szed fel az utcán . . .

A hím elindul fészkeből és idővel egy nősténnyel tér vissza — nem tudni (itt eltérőek a megfigyelések), hogy vájjon egy éppen arra úszót csábított-e magához fészkeivel — vagy egyenesen betört-e az asszonytábor kellő közepébe és ott kivételesen (talán gyönyörű lakodalmi színei miatt) nem a szokásos verekedésre, hanem valami békésebb lélekre talált.

Négyszemközt öngagságával barátunk a dolgot korántsem találja olyan nagyon kínosnak. Elégülten körülúszkálja a nőcskét, aki még maga sem látszik tudni, hogy minek van ott a remete barlangjánál. Erre a hím a nyilason beront a fészekbe, utoljára tisztára söpri még és azután mindenféle mozdulatokkal jelzi, hogy helyén volna, ha öngagsága bevonulna. Ha az nagyon is butának tettei magát, felébred a tuskésben valami a régi mogorvaságából: meglehetősen gorombán megpiszkálja tuskéivel és megpaskolja farkával: le kell, hogy menjen a fészekbe.

Ha ez sem használ, akkor elveszti türelmét a kötelességszerű vőlegény: elvégre van még más nő is a világon, — brutálisan elkergeti a butát és másikat keres magának.

Végre azután mégis vagy az első, vagy valamelyik később jött enged a hívásnak, bebújik a fészekbe és nyilvánvalóan fel is fogja az egésznek értelmét. Megérti, hogy le kell raknia petéit.

Mint minden más hálnál is, ezen aktushoz a nőnek bizonyos fokú nemi izgalomra van szüksége, mely benne a tulajdonképpeni fészek-látogatás hosszú előkészületei által és alatt elegendően felgyülemlett és most annak rendje és módja szerint célhoz ér. Valószínűleg a hím is hozzájárul még éhez, követvén a nőtényt a fészekbe és testével oldalról annak testéhez dörgölődzvé. Mindenesetre a nőtény hamarjában két-három petét rak le, azután azonban dühös nekilódulással kitör a fészek másik oldalán, úgy, hogy az most még egy másik nyilast kap és eltűnik haza társaihoz, a nőtények szabad cigány-táborába.

A hím ezalatt szintén elérte a szerelmi érzelmek tetőpontját: alig távozik a nőtény a petékről, följük kerül és a megtermékenyítéshez szükséges ondómennyiséget rájuk bocsájtja. A nőtény sorsa ettől a pillanattól fogva reá már semmiféle érdekkal nem bír.

Csak egyet tud: ez a néhány pete faja iránti kötelességének távolról sem elég. Nemcsak hogy *lehet* még asszonya, de *kell* is, hogy legyen. Másnap ismét nekiindul hát, ugyanígy új menyasszonyt hoz magának, megfelelően megszoríttatja vele a pete-állományt. Monogán fogalmak a legtökéletesebben távol állanak tőle. A »nő« idézőjelben számára egyetlen célra való, a peterakásra; semmiféle individualitás

itt nem jön tekintetbe, eltekintve attól, hogy egyetúlságosan butákat, akik még a petedologra sem alkalmasak, elkerget. Ha a peték száma a szükségeset elérte, egyáltalában vége szakad az egész nőbarátságoknak.

Jaj annak a nősténynek, legyen az az övéi közül való, vagy idegen, aki ezentúl a fészekhez, mely ismét kizárólag remetelak lett közelíteni mer, — a legmesszebbmenő brutalitással űzi el. Amely brutalitás egyébként enyhébb színben tűnik fel, ha látjuk, hogy a nőstények minden anyai érzelemtől mentek és semmire sem törekszenek inkább, mint a fészek utólagosan még egyszer való meghódítására, a petéknek cigánymódra való elrablására és felfalására . . .

Ha elmúltak az ilyenféle veszedelmek, akkor tuskésünkre, ki most már apa, ismét csendes, szigorú kötelességteljesítésben eltelő idő veszi kezdetét, hasonlatosan ahoz, melyben magányosan felépítette fészket.

Kerekszámban körülbelül tíz napra van szükségük a petéknek, hogy kicsi fiatal halaknak adjanak életet.

Ez idő alatt az öreg pillanatra sem mozdul el a fészektől.

Minden legcsekélyebb, a sodró víz által a kis műgolyón előidézett rongálódást vizsga szemmel figyel — és abban a nyomban kijavítja. Gyakran megjelenik a fészeknyílások egyikénél és mellső uszóhártyáit csendesen lóbálva, a víznek ilyenét mozgatása által a petéhez hajtja a rejtett csirabeli életükhöz oly szükséges oxygént.

Mintha minden ilyen tuskés apa az üdvös tapasztalások végtelen sorát hozná működésbe, — melyeket ő egyéni életében sehogy sem szere-

hetett és a melyek nem neki, hanem egyelőre még a fejlődés homályában nyugvó egyénnek, egy új generációjának válhatnak javára ...

Egy szép napon végre kibújnak a fiatalok, hihetetlenül picike, csak nagyító segítségével felismerhető teremtesek, kiknek eleinte talán még inkább van szükségük gondozóra, mint az iszapfészekbe elrejtett petéknek. Ebben az időben valóban meghatóvá válik az apa magaviselete. Nagy fáradtsággal letöri a kifejlett raj fölött a tetőt, de még korántsem bocsátja a kicsikéket a mozgalmas szabad vízbe. Ha valamelyikük lassankint megerősödve ki-ki merészkedik, gondosan hazahozza, úgy, hogy utána úszva, egyszerűen lenyeli és visszatérve beléköpi a fészek üregébe.

Ezüst piheként látod még jó ideig a sűrűn tolongó kis csapatot a víz színén és híven őrzi őket az öreg, kövér, pirosasú apa.

Csak ha bizonyos nagyságot ért el a fiatalság és kielégítően tudja már önmagát táplálni (az egészen fiatal halacskák előbb a testükön magukkal hurcolt sziktömlő tartalmát fogyasztják el), alszik ki az öreg élénk érdeklődése és a kis kolónia a szélrózsa minden irányában feloszlik.

A mi tüskésünk lelkét eltöltő apai érzelmek erősségét kitűnő megfigyelők még sok szép vonással díszítették fel. Egy cigányhal, ki fészket ostoba módon a tengerpartra, az apály területén belül építette fel és a lehúzó vízrel együtt otthagyni kénytelen volt, a dagálylyal mindannyiszor visszatért és az esetleges károkat kijavította. Egy másik, kinek fészket az aquarium egyik medencéjéből önkényesen áttették a másikba, azt ott újra megtalálta és tovább gondozta. Ugyanez a hűséges apa agyonörjögte magát,

mikor saját gyalázatos nőstényei, mialatt ő más, prédára éhes hímekkel harcolt, alattomosan elpusztították fészket és felfalták a petéket. »Az asszony keserű«.

* *

Láthatod, hogy miért beszéltem a cigányhalról közvetlenül a pók után.

Ott mintegy az egyszerű falási vágy konkurenciája a szerelemmel: a nőstény, ki a férfit még szerelmi ölelkezés közben is kannibálistikus szándékkal fenyegeti. Ugyanaz a nőstény azután mint ideális anya. Itt viszont a falási vágy konfliktusa éppen az anyai érzelmekkel: az anyák, kik saját fajzatukat fenyegetik rabló módra. Evvel ellentétben pedig az apai érzelmeknek újra mindent kiegyenlítő, a végtelenbe való fokozása.

Mindkét esetben tátongó ür a nemek között — oly tátongó, hogy a hím és nőstény, egy egészen rövid pillanat kivételével, mint ellenségek, mint ádáz vetélytársak, sőt zsákmányobjektumok állanak egymással szemben.

Milyen ellentét — gondoljunk csak a kacsá légszövetének groteszk syngamusára, ahol a pár élete végéig se bontakozik ki a benső szerelmi ölelésből, a bolondos diplozonra, hol két hermaphrodita egymással keresztben összenőtt.

Úgy a pók, mint a cigányhal, a fejlődés láncolatában rengeteg magasan áll diplozon és syngamus fölött. Nem olybá tűnik-e, mintha a továbbfejlődés a nemek egyre jobban való elválasztása, a házasság, a szoros nemi kapcsolatok mindjobban tért hódító elpusztulása felé tartana? Ne essünk ilyen tévedésbe?

Olyan esetekben, mint a póké és a cigányhalé, tulajdonképpen még mélyen a valódi házasság alatt vagyunk a dolgok folyásában. Igaz, hogy a házasságot már jó alacsonyan, lent az állatvilág kellő közepében, kétségtelenül és valóban felcikázni láthatod. De ahol lehetőségessé vált, ott is csak két szellemileg magában tökéletes, élesen elválasztott egyén utólagos, újra való egyesülése által történt. Ilyen egyének azonban csak a szellemi fejlettség bizonyos fokától fölfelé voltak lehetségesek.

Mikor e fejlődési fok beállott, külső megnyilatkozásában mindenekelőtt elszigetelődésnek, a nemek egymástól való távolodásának kellett, hogy lássék. A diplozon és syngamus az egész életre szóló összenövésétől két magasrendű állategyéniségnek igazi, segítségre kész, munkamegosztás tekintetében messzi a nemi érdekeken túlterjedő, társadalmilag összetörődő házassági közösségéhez az ut egy különválasztódási fokon vezet keresztül, mely az egyéneket — még a nemileg egymásra utáltakat is — mir dinek-előtt élesebben elkülönítette egymástól. Csupán az élesebb individualizálódás vívmányain épülhetett tovább a fejlődés, magasabbrendű egyesülés formájában. És kétségtelen, hogy e közbenső folyamat nyomai nyúlnak bele a pók és a cigányhal csodálatos szerelmi komédiájába.

Csupán, hogy itt a szükséges átmenet megkövesedett túlzásait látjuk. A túlzások túlzását, mikor egy és ugyanazon pókfaj két neme annyira szét individualizálódott egymástól, hogy a végre mégis szükségessé váló találkozásnál ösztönkonfliktus: a falás és szerelem közötti konfliktus válik lehetőségessé.

Hogy azonban mégis mindkét esetben mily közel értünk már a magasabb, éppen a nemi egyének foko-

zott ellentétességét ismét eszményien összefoglaló állatházasságához, az a *szülői* érzelmek rendkívüli megerősödéséből, sőt egyenesen elemien kitörő hatalmából ítélhető meg.

Igaz, hogy mindkét esetben ezek csak egy nemre szorítkoznak — de jellemző módon mindig másikra. Egyik esetben a pókanyára, a másikban a cigányhal apára. Ez érzelmekről más alkalommal szeretnék még egy-két szót szólni — ott, ahol az egész vonal mintegy megvastagodva és megtorlódva az ember felé halad és teljes erejét nála is éri el. Vegyük íel egyelőre, hogy itt egyszerűen ismét az élőlények egy alapjelenségéről van szó, — persze ez már igen szellemes kifejezésű.

Mindenesetre az egyén ez új feladatának előtérbe nyomulásával új híd keletkezett a nemeknek a nemi aktus mellett és után is fennálló magasabb házassági, vagy legalább házasságszerű együttműködése és ideálisabb újraegyesítése felé, mely a szélső individualizálódást és elszigetelődést egészen magától egyensúlyozta.

A pók, vagy a cigányhal hímje és nőtényje a legszélsőbb individualisták, — szélsők egészen letagadásáig minden szerelmi érzésnek, minden egymáshoz való nemi vonzódásnak, minden »szerelmi éhségnek«, mely a rabló — a gyomorösztönöket a párral szemben kikapcsolná vagy gátolná. A nemi aktus, mely ugyan itt is kikerülhetetlen, hiszen különben az egész továbblétezés romba dőlne, egyetlen rövid és kínos pillanatra szorítódik össze, eltekintve attól, hogy az ösztönök összeütközése az egyik esetben egyenesen életveszélylyel jár. Azt hihetnők, hogy a házasság kifejlődésének legszélsőbb ellenpólusán vagyunk. És mégis! A nemek minden szélső elszigetelődésénél

íme a nőstény pók erős anyai és a cigányhal megfelelően nyomatékos apai érzelmei utódaival szemben.

Az egyén, mikor a nemi közösség alól emancipálni akarja magát, olyan ponton, mely legalább közvetve a nemiséggel függ össze, kötve érzi magát valamihez, ami az egyénné való elszigetelődésen túlnyúlik. Hátha itt mégis csak a kettes életnek egy új szükségessége fejlődik ki? Hátha nem bizonyulna elegendőnek a pók-nőstény és hím cigányhal magányos szülői gondozása. Hátha még valakire volna szükség. Kézenfekvő, hogy a természetrendelte társ itt a másik szülő volna. Mi lenne, ha nemcsak a nőstény pók és hím cigányhal építenék a fészket, hanem a hím pók és nőstény cigányhal is érdeklődnének e munka iránt? Látod-e már a bíbor fény csikót, mely keresztülhasad a szürke hajnali ködön? ...

Nem egy újabb syngamusházasság ez, melynél a házaselek két összenőtt hurka módjára életfogytaig egymáson csüngnek, hanem egy egészen új védzővétség, mely egyelőre két különben élesen és individuálisan elválasztott egyén között jött létre a fészkek megépítése, annak és a kicsinyeknek megvédelmezése céljából. És azután ebben az új ideális viszonylatban, — mely maga a legszélső ellentéte minden testi összenövésnek, vagy összehurkolódásnak — az egyszerű szerelmi vonzódás hím és nőstény között, de megjavítva, magasztosítva, átszellemülve, mindkét nemi egyén abszolút megbecsülése mellett: a magasabbrendű állatházasság. Egy magasabbrendű állat: — az ember!

Pillantsunk csak végig röptiben a megtett úton, — vissza egészen a régi törpemese homályos kódébe. A kezdet egyáltalán minden nemi különválás nélkül

való. Az első szaporodás sejtoszlás útján történik. Azután ebből az oszlásból kanyargós úton az oszláson valami magasabb összeolvadás által való túltevésnek szükségességéig jutunk el. Két sejt keresi egymást — összeolvadnak. Egy kis hím és egy nagy nőtény sejt. Az egyes sejtek sejttársaságokká állnak össze. Minden társaság bizonyos mennyiségű hím és nőtény sejtet produkál az összeolvadás céljaira: magasabbfoku, másodlagos soksejtű hím és nőtény egyének lépnek fel. E hímekben és nőtényekben már most két nagy princípium száll harcba egymással. Az egyik az előrehaladó individualizálódási folyamat, mely az állatot az állattól, az egyént az egyéntől és végre a hímeket a nőténytől *elválasztja*. A másik a régi szerelmi ösztön, mely mindkettőjüket legalább a nemi aktus céljából egymáshoz készíti, emellett azonban általában mindig újra bizonyos vonzalmat kell, hogy kiváltson, mely egész, tartós egyesülésre nógat. Alkalomadtán az utóbbi princípium jut előtérbe. Az esetek egészen az ismétösszenövésig terjednek. A diplozon például, mely már előbb hermaphroditikus. A syngamus. Még sok más. De ez egyik irányban való durva kísérletekben van valami visszafejlődés. A zárt egyéniségnek egyik oldalon való sülyedése. Például a kacslábu rákok siralmas póthímecskéi; a zöld bonellia nevetséges Tannhäuserjei. Visszafejlődés! Éppen a másik, az élesebb, mindenekelőtt elszigetelő princípium látszik a magasabb útnak. Egészben így is van. De mégis nyilvánvaló, hogy ez is káros, ha túlságba megy. Az elszigetelődés néha annyira megy, hogy a nemek egészen szétkerülnek egymástól. Nincs többé szerelmi élet, csak kénytelen, veszedelmes közösülések vannak. Pókszerelmesek, kik felfalják egymást. A cigányhálnőtény, melyet, mint valami pros-

tituáltat használ és azután elkerget a hím. Tehát itt is valami fonákság. De mégis híd, valami magasabb felé. A nemi egyének jogosult elválasztásán és individualizálódásán túl a közösségnek egy új formája. A kieslek gondozása! Szülői érzelmek a szülők együttlétét a közösülés pillanatán túl is meghosszabbítják. Ezáltal a jó princípiuma, mely ama másik princípiumnak (a nemi egyesülésnek) is magvát képezte új, magasztosabb, eszményibb hatalmat nyer. A szülők szabad, az egyéniségnek a maga jogait megadó, a még gyermektelen, tulajdonképpen párosodási idő alatt is fennálló együttléte származik — a nemek abszolút békekötése, mely mégis holmi összenövéséktől csillagnyi távolságra van és inkább magasabbrendű, szellemiesült társadalmi szövetség jellegét viseli: — a házasság.

A házasságot ily módon zoológiai szempontból nézve, azonnal szemünkbe tűnik a visszaesésnek még mai nap é még nálunk is fenyegető veszélye. Legsúlyosabbja e veszedelmeknek az egyik nem elhatalmasodása a másiknak rovására. Tehát visszaesés a bonellia vagy gyökérfejű rák typusa felé. Ott a hím volt az elsatnyult. De a nőstény is lehetne az. A póknál még testileg erősebb a nőstény. A cigányhálnál már nem. Most gondoljunk az emberre. Ahol a nőstény gyengébb! Megsejted-e azt a nagy harcot, melyet az emberiségnek meg kellett harcolnia?

Az emberiség *mindenben* a fény, a világosság felé törekedett. Mindent, amit elért, ezer küzdelem között felmagasztosítja a házasságot és balta alá fogja a bajok régi gyökerét: az egyik nemi egyéniség elhatalmasodását a másiknak rovására. A házasságot megmenti és megmenti egyszermind a nőnek, mint egyenjogú embernek, az egyéniségét.

A póktól, mely hímjét felfalja és a cigány haltól, melynek nösténye kapható csavargó — fel az ember és ember között való házasságig vezető ut. És ez a házasság nem valami múltó erkölcsi divat kicsinyes tételein, hanem egy óriási szükségszerűsége, egy ideális védszövetségen épült fel — de egy elengedhetetlen záradék alapján, melynek legcsekélyebb eltolódása mindent romlásba döntene; és e záradék: mindkét egyénnek, mint olyannak, abszolút belső szabadsága. Tudjuk, hogy a bonyodalmak milyen láncolatához vezet ez még ma is. Még nem oldódott fel bennünk tisztára az ősi konfliktus. A valódi? házasság nem ősidőktől fogva szentesített hagyomány ám, melyben csupán hinni kell, hogy egyszersmind bírjuk is, hanem nagyobbára még mint a távoli jövőendő csillaga lebeg fölöttünk. Előre kell néznünk és nem visszafelé, hogy megláthassuk. Éppen ma az ellentétek kivételesen magas hulláma morajlik körülöttünk, ellentétekké, melyek évmilliók óta léteznek és melyek idősebbek magánál a?, embernél.

Egy olyan történelmi korból, mely a nőt jobban leigázni, korlátok közé szorítani igyekezett, szemünk előtt hajt ki az egyéni szabadság, a szabadság követelésének reakciója. Elnyeléssel fenyegeti magát a házasságot is. De lecsendesül majd az ár és újra egyensúlyba jönnek az ellentétek. Lesz idő, mely befejezést hoz ezekre a dolgokra és annak mi diplozonok és syngamusok, bonelliák és pókok vagyunk. Ne vesd meg tehát e vén bajnokokat. Tanulj inkább tőlük. Ne takard el szemedet, mintha a természetnek egy régi örültsége tárulna eléjük. Ha örültség, úgy a *tiéd* az s nem a természeté. De ha hiszel a fényben — a dolgok sorának fényében, melyből ezüst homokként

peregnek a világok és a te napot ivó napszemed fényében — akkor a *te* világosságod az, mely kék csillogocskaként pislog már amott a távolban.

* *

A cigányhal az úgynevezett csontos halak osztályából való. Valamivel ez osztály alatt elszakadt az ember családfája a halakétól, hogy a götehalon, két-éltűeken és csúszó-mászókon át feljusson az emlősökig. A cigányhallá fejlődött hal itt megállott. Az emlősből ember lett. Ma ismét összeütköznek a nagy családfa félreeső ágai. Az egyik a világ ura, és az ő tetszése fog előbb-utóbb mindenekfelett határozni. A kis cigányhal az ember ínyének nem nyújt semmit — sőt sokan egyenesen egészségtelennek tartják, így az ember valamikor bizonyára ki fogja irtani, az ő különös szerelmi tradícióival egyetemben.

Akaratlanul is eszébe ötlük az embernek: hátha az emberi fejlődés a cigányhalon keresztül vette volna az útját? Ha ma nem az ember lenne a föld ura, mostani alakjában, hanem a zöld vizek tuskés lakójának valamelyik késő utóda?

Az elsőrendű szellemi lényenyé átalakult cigányhal minden különbeni változások mellett talán még a legnagyobb kultúra mellett is megtartotta volna szerelmi életének különcségeit. Látszólag milyen más helyzet állott volna elő.

A kultúrtörténet egy olyan morállal kezdődött volna, melynek értelmében az anya, gyermekei természetes ellenségeként szerepel. Az ezt összefoglaló lapidáris törvényhozás éles különbségeket tett volna így: tiszteld apádat — és gyűlöld anyádat. És ennek a cigányhal-emberiségnek bölcse, ki a szeretetet annyira akarta kiterjeszteni, mint előtte senki még,

aki a szeretet érdekében minden eddig érvényes morált legszélső ellentétéig fel akarta forgatni. — Még ő sem találhatott volna élesebb, merészebb példát, mint azt a parancsot, hogy: »szerezd még anyádat is, mint tenmagadat!« A korabeli tenger valószínűleg vad háborgással elnyelte volna őt követelése vakmerősége miatt. De azután lassan mégis el kellett volna hinniök, lassú, majdnem kétségbeejtő megszokással, mint ahogy mi beláttuk, vagy legalább is belátni kezdjük, hogy *minden* embert szeretnünk kell.

És mégis az ilyen álmodozásban a tulajdonképpeni érdekes az, hogy egészben a dolgok végre mégis ugyanilyenné fejlődtek volna. Az emberiség erkölcsi szabadságharca talán pár ezerévvvel tovább tartott volna. Egyet-mást, amit mi már az állattól hoztunk magunkkal, azoknak még kultúrájuk által kellett volna megszerezniök. De megszerezni megszerezték volna ők is — abszolút biztonsággal. Egy napon mégis csak megérkezett volna az anyai szeretetnek nagy hirdetője Az anyai szeretet az emberiség szeretetének egy állomása. Mi már innét indulhattunk ki. Nekik még előbb éhez az állomáshoz kellett volna elérkezniök. De eljutottak volna ők is hasonló logikus sorrendben.

És ez a tulajdonképpeni tanulságos ebben a gondolatmenetben és ezért hoztam fel ezt itt. Történelmileg mindenesetre benső szükségszerűség volt az, hogy nem a cigányhal és utódai, hanem a gerinceseknek egy már tőle elágazó vonala lett emberré Meg kell, hogy lettek légyen ennek határozott okai a fejlődés menetében. De éppen akire ma felületesen ráragadt némi darwinisztikus gondolkodás, éppen az gyakran hajlandó a fejlődés ilyen »véletleneiről«, mint valami abszolútról beszélni. Mit, az a darabka hajlékony csont-

anyag, vagy ideganyag, vagy egy más légzési módnak kezdetei, vagy ami éppen amarra, a cigányhal helyett a göte-hal felé irányította az emberi fejlődést, — mindez puszta véletlen. És ha a véletlennek ez az ici-pici szikrája nem lett volna, akkor egészen másképp sült volna el a tűzijáték!

Mi itt az igazság? Végeredményben mégis mindent ki kellett volna pótolni és az eredmény mégis ugyanaz lett volna. A »véletlen«, ha másképp esik, a tulajdonképpeni nagy pályát nem változtatta volna meg, hanem csak a sorrend bizonyos eltolódásait okozhatta volna. Bizonyos dolgokat, melyeket mi korán értünk el, nekik később kellett volna pótolniok, de viszont másoknál mindenesetre kiegyenlítően fordítva lett volna.

Megértesz, úgy-e: éppen a dolgoknak a cigányhal példája értelmében másképpen való szélső elgondolása, mindent inkább idézhetne elő, mint azt, hogy a mi lényeges emberi kultúrvívmányaink talaja lábunk alatt ingadozóvá válnék. Ellenkezőleg inkább még jobban megszilárdítja. Csak most látja meg a tudat egész biztossággal az eltolhatatlant, a változhatatlan logikus felfeléirányulást a külső folyamatok és »véletlenségek« kaleidoszkópjának minden lehetséges helyzete mögött. Csak egy dologban rövidülsz természetesen meg, ha ugyanis valami külső morál-formára az emberi kultúrpályának valamely, már hátunk mögött fekvő erkölcsi eseményébe belékapaszkodol és itt erővel egy tartós kapcsolódás értelmében egy abszolút »világrend« pecsétjét keresed.

E páratlan lények egyre
Tovább vágnak, törekedve
Az elérhetlenig —
Éhenkórász nép pedig.

Goethe: (Classikus Walpurg-éj.
Ford. Várad Antal.)

Fúrd a fejed a mező virágaiba, mint valami piros töviskoszorúba. Azt a te fáradt emberfejedet, melyet annyi bölcselkedés terhe nyom. Mely föl kell, hogy fogja a világot Orion lángövétől a Volvox-globatorig, melynek világa földi víz egyetlen cseppecskéjében kering. Hallod-e a virágtól virághoz siető méhecske halk zümmögését? Ott lebeg e fényben, mint valami csillogó porszemecske. Szárnyainak finom melódiája távolodva elhal. Bölcselkedés, csupa bölcselkedés. Ismét a problémák egész világa ebben a kis méhben. És a legmélyebb szerelem-filozófia is.

Ismered azt a legendát a szentről, aki panaszkodott Istennek, hogy a világ értelmének szűk? Erre megnyitotta Isten a szemeit, hogy lássa egyetlen porszemecskének a titkait. Ezer év múlt el, hogy Isten újra lejött a földre. A szent még mindig ugyanazon a helyen ült és a porszem után bámult, — még mindig csak a kezdetnél tartott . . .

Kövessük gondolatban a méhecskét. És még az ő halk, álomszerű finom zümmögése is hatalmas melódiává növekszik benned. Körülseng egyszerre eposza annak a szerelemnek, mely *állammá* lett. Mely az államba beleolvadt. És amely egy »szerelmi állam« merev rendje mellett végre mégis áttörhetetlen fal előtt állott. . . Alapjában véve nyomasztó melódiá. De hatalmas, mint kevés más. Alig ismered. Hallottál ugyan eleget a méhről és az ő államáról. A herékről és a méhkirálynőről. Felületesen és futólag,

ahogy manapság az ember ezerféle másról is hall. Hiszen a mi modern műveltségünkre ez a legjellemzőbb, hogy Oriéntól egész az infusóriumig számtalan dolgot vág a fejünkhöz — mint nevet. És mintha a névvel azután minden el volna intézve és a dolgok maguk idegenek maradnak, mintha a nevük agyonütötte volna. A méhnek tulajdonképpeni szerelmi regényéről semmit sem tudsz. Nem tudod, hogy itt ismét egy végtelenül tanulságos fejezet kezdődik, mely a te legmélyebb emberi kérdéseid szívébe is belemarkol. Halljad tehát.

Ott megy a kis szőrös szépség és amott még egy, meg még egy. Virágról-virágra szállnak, jól ismert méhszokás szerint. Nem haszontalan szokás ám ez. Nem is ínycenc örömök keresése. Ezek gyűjtenek valamit: »dolgoznak«. Itt virágmézet szívnak fel, amott meg vizet. Itt virágport tapasztanak külön e célra szolgáló hátsó lábaikra, amott meg gyantát. De elsősorban — mi is tulajdonképpen az ilyen méh?

Rovar.

Nézzünk csak gyorsan végig a nagy létrán. Az egysejtű ősellattól a gastraeáig, amelynek már gyomra volt. Ismét balra a polyphoz, jobbra a féreghez jutunk el. A féregtől több nagy állattörzs ágazik szét. Az egyik a gerinces állathoz vezet: — tehozzád. Egy másik a gilisztán át a rákhoz, százlábúhoz, a pókhoz követhető. És végre ez utóbbi vonalon van a rovar.

Törzsének, az úgynevezett Ízeltlábúak törzsének csúcsát képezi. Valószínű, hogy úgy, mint a pók, végeredményben a százlábútól származik. A százlábúnak ez a sok lába, mint ahogy azt már a póknál elmondtam, hat párrá olvadt össze. Ebből három pár lassankint falószerszámmá változott, három pár pedig megmaradt a helyváltoztatás céljaira. Ez tehát

hat valódi lábat ad — erről meg is ismerhetni minden igazi rovar. A sok rovarnál még emellett található szárnyaknak, eredetükre nézve a lábakhoz semmi közük. A hát bőrredőiből keletkeztek, — erős ellenében a gerincesek, pl. a madarak vagy a denevérek szárnyaival, melyek mindig valódi, csupán a repülés céljaira kissé átalakult mellső végtagok.

Most gondoljuk még el, hogy ezek a rovarok már nagyon korán, egy egész sor egymástól meglehetősen különböző csoportra oszlottak szét. Egy ilyen csoport a lepkéké, egy másik a bogaraké volt; ismét másik a legyeké, poloskáké, szöcskéké, szitakötőké és a tiszavirágoké. És így, többek között az úgynevezett bőrszárnyúaké.

Ideszámítja a természetbúvár a méhet, a darazsat, a dongót és a harnisszát és végül még a hangyát is.

Semmi sem áll útjában annak, hogy ezeket a bőrszárnyúakat az összes rovar-nemzetség csúcsának tekintsük. És mivel a rovar már magában az Ízeltlábúak fejlődésének csúcspontját képezi, a zümmögő méhecskével, történelmileg, toronymagasságú emelvényen állsz, melynél feljebb ezen a ponton út nem vezet, — merész hasonlattal elmondhatjuk: a méh és a szorosan hozzátartozó hangya törzsének »embere«, hatlábú őseinek épp úgy legmagasabb kifejlődése, mint ahogy te, kétlábú ember, a gerincesek (halak, kétélűek, csúszómászók, madarak, emlősök) törzsének legmagasabb kifejlődése vagy. Csupán csak az a különbség, hogy te, mint ember, sokkal magasabbra fejlődöttél, mint akár a legbölcsebb bőrszárnyú.

Ennyit a darwinizmusról. És most térjünk át a szerelemre.

Ez a méh tehát ilyen meg ilyen rendű rovar. Vaj-

jon mi lehet a méh ebben az esetben szerelmi tekintetben? Hím-e vagy nőtény? Vagy talán egyike azoknak a torz hím-nőknek vagy nőhímeknek, a hermaphorditák fajtájából? No lám — már mindjárt a csodánál tartunk.

Az előbb a keresztes pók erotikáját vizsgáltuk. Az még jóval lejjebb feküdt az ízelt-lábúak törzsében. Mégis bizonyos vonások már egészen élesen látszottak. Például a nemek különválasztódása. Hím és nőtény. Mind a kettő egymástól a szélsőségig különálló egyén. Annyira, hogy házasságról szó sem lehet. Csupán csak futólagos találkozás, közösülés céljából — máskülönben ellenségeskedés a két nem között.

De ezt éppen mint szélsőséget néztük. Megmondtam: a két nem éles individualizálódása nagy szükségesség volt valaha. Egy nagy belső haladást képezett, egy nagy szabadságot. Előbb ennek kellett eljönnie és csak azután következett egy új, ismit egyesítő közeledése a nemeknek; azután váltak »érett«-é. Ez individualizálódás tisztelése mellett magasabbrendű, szabadabban szerkesztett védszövetség fejlődhetett hím és nőtény között: a mi nagy értelmünkben vett tulajdonképpen házasság.

Kellett is, hogy ismét kifejlődjön. Jeleztem, hogy hol feketett valószínűleg ennek az ismét kibékítő haladásnak természetes bekapcsolódási pontja: a fiatalok gondozásában. Láttuk a magányos pókanyát, a magányos cigányhal-apat. Most gondoljunk egy madárka-párra, amelynél eme magasabbrendű házasság eklatánsán előtérbe lép: *mindkét* szülő gondozza és eteti a fiókákat -----íme előtted áll az egész út, amely ismét összefut.

Igaz, hogy a méh korántsem áll ott, ahol a fecske, vagy a fülemüle. De azért mégis jó darabbal maga-

sabban, mint a keresztes pók. Tudjuk, hogy a méhek és hangyák társadalomban élnek, tehát ebben is nyilvánvalóan sokkal előbbre vannak, mint a pókok, — és hogy fiaikat gondosan ápolják. Azt várhatnók, hogy ama magasabb házassági fokhoz is jó darabbal közelebb vagyunk itt. A méhek odaát a réten valamit »gyűjtenek«, amint láttuk. Valamit valahová visznek. Mi természetesebb, mint hogy a gyűjtőiteket fiókáiknak, lárváiknak viszik?

A véletlen úgy akarja, hogy már maga ez a gyűjtés is állandó szerelmi ténykedés legyen, — nem ugyan a szorgalmas méheknek, hanem a meglátogatott virágoknak. Már előbb beszéltem a növények kölcsönös termékenyítéséről. Arról, hogy a beltenyésztés törvénye megakadályozza a maguk megtermékenyítését, még ha mindkét nemi alkatrész (hím-porzó és nőstény-bibe) egy és ugyanazon virágon meg is van. Arról, hogy mivel a virágok maguk a szerelmi aktus céljából nem közeledhetnek egymáshoz, szükségükben az ide-oda röpködő rovarokban kényszerű szerelmi postát találnak. A látogatót itt virággal rakják meg, ott pedig termékenyítésre váró nőtényszerveket nyújtanak feléje, melyek mohón veszik fel az idegen virággal. A méh is egy ilyen örök postillon d'ameur, aki a virágokat az által, hogy virággal részecskéket, ha akaratlanul is, magával hurcol és az arravaló helyen ismét elszór, mintegy kárpótolja azért, hogy másrészt saját használatára fuvarszámra szedi össze és viszi magával a virággal és a mézet. De ezt csak mellesleg, — ezzel csak jelezni akarom, hogy íme a méhecske ebben az ő egyszerű józan kenyérmunkájában is már idegen szerelmek egész üstökös csóvját húzza maga után. Hát a saját szerelmével hogy állunk? Hiszen ha gyermeke van odahaza,

sok éhességű gyermeke, akiknek érdekében történik a buzgó gyűjtés, úgy bizonyára közelfekvő, hogy ő maga is már élénk szerelmi örömeit élt át----- ?

Fogjunk meg csak egyet. Védekezik, szúr. De azért mégis veszve van, halál fia, mert az az éles tör, amelylyel védi magát, és amelyet sebedben hagy, nem volt külső szerszám, hanem testének egy része, amely leszakadva, neki is halálos sebet okoz. Tehát áldozzuk fel és tekintsük meg belső részeit, nemi szerveit, hogy megállapítsuk, hím-e, vagy nőstény?

Különös lelet. Már-már sajnálkozol állatodon. Úgy látszik, hogy ami a szerelmi ügyeket illeti, egy szegény mártírt találtál, akit már az élet maga szerelemnélkülinek bélyegzett. Még felismerhetjük, hogy nőstény, de éppen nemi dolgokban nyomorúságosan elcsenevészedett nőstény. Elcsenevészedett a peteképzés szerve, alig ismerhető már fel, mint petefészek: a várható számos, vastag tömlő helyett néhány üres csonk. Elcsenevészedett és használhatatlan minden, ami a közösülés céljaira szolgálhatott volna. Tehát egy kényszerű veszta-szűz, elzárva minden hitvesi és anyai örömtől. És mégis gyűjt a szegény pára? Vájjon kinek?

Megható gondolat: talán az anyaságtól megfosztva idegen gyermekek számára dolgozik, — a Madonnához vezető út homályos ösztönével. . . ?

De mi ez?! Egy második, egy harmadik szorgoskodót fogsz meg a mezei virágok között. Mindig ismétlődik ugyanaz a szomorú rejtély. Mindnyájan elcsenevészedetteknek, mindnyájan nemnélkülieknek látszanak. Mind, mind, az a száz, az az ezer, amely zümmögve röpköd az erdőben, a mezőn, virágos kertekben . . . magtalanok, nemileg alkalmatlanok.

Mintha fátyol ereszkednék a derűs kép elé. Min-

denütt szerelmi mámor. A méhecskének minden látogatása egy-egy érett virágon a termékenyítés ünnepe. Mindenütt bogarak, legyek, szitakötők egymást kergetve ölelkeznek. A tarka pillangó kiszabadult szerelmi lidérc. A kék levegőben mint egy egységes aranyos hím-por, — porzó virágok, forró vágyban égő állatok. És mindezek között most egy árnyék. A legkedvesebb, legfürgébb, legismerősebb sereg, a méhek: szegény, szomorú, szürke szövetsége a kitagadottnak, kiknek sohasem volt és sohasem lesz része a szerelemben... De most komolyan fölmerül a kérdés: kinek gyűjtenek ezek? Hogyha mindnyájan nemnélküliek, — micsoda utódoknak, kinek az utódainak? Hogyan marad fenn egyáltalában nemzetségük?

Hagyjuk abba a gyilkolást és kísérjük útján az egyik élő veszta-szüzet. Már eleget szedett össze. Jól megrakodva fölrepül és hazafelé tart. Ott a zöld kerítés mellett, ahol az imént a pókokat figyeltük meg, állanak az ismerős méhkasok, — mesterséges lakások, melyeket az ember a szorgalmas méheknek belső kiépítésre átengedett. Az ember itt hasonló viszonyba lépett a méhvel, mint a méh maga a porzó virággal. Jelentékeny segítséget nyújt neki életszükségei keretében — és viszonzásul termelésének bizonyos feleslegét ízletes méz alakjában saját céljaira folytonosan elveszi.

Egy ilyen kas nyílásában eltűnik megrakodott vesta-szüzünk. Otthon van. Otthon, egy csodavilágban, mely az ő rejtélyét — a szegény nemnélküliek talányát is, megoldja. A természet e meséjéhez képest minden, amit eddig a szerelem birodalmáról neked elmondtam, csak gyerekjáték. Még a galandféreg is kis-miska ehhez képest. Egyenesen magában álló.

És ha a mi bolygónk ezenkívül nagyobbát nem alkotott volna, — sem embert, sem emberi paradicsomot, sem emberi örületet: még akkor is, mint csodabolygó tűnnék ki a többi közül, még akkor is csúcsot ért volna.

Tehát a veszta-szűz bemászik a kasba. Ebben a mesterséges házban sok ezer méh él a legszorosabb közösségben. Ha az ember nem adna nekik ilyen házat, akkor odvas fával, vagy hasonlóval kellene magukon segíteniök. De az ember tényleg évezredek óta következetesen megadja nekik, hogy a szabad letelepedés egyáltalában nem jön többé tekintetbe. Viszont: amit a méh ebben az ő mesterséges házában művel, az minden vonásában és következetesen az ő legsajátabb műve. És csak feltételesen nevezhetjük a méhet »háziállatnak«. Mert a kutyát, mely híven szolgálja gazdáját, az ember bizonyos értelemben tényleg maga hozta létre. A méhet gondolhatta, de belsőleg befolyásolni nem tudta. Kétségtelen, hogy a méh az ő eszeveszett szerelmi regényével és államalkotó kísérletével ősrégi szívós tradíciókat mutat, melyek arra a néhány emberi kultúr-évezredre úgy néznek le, mint valami parányi, porszemnyi időtartamra. Az ember a legzöldebb ifjúság. A méh a legszürkébb aggkor. Már legalább a krétakorszak óta, (amely még csak csőrös és erszényes állatokat és talán sündisznó-szerű rovarévöket látott; majmot, vagy embert nem) léteznek azok a virágzó növények, amelyeknek termékenyítés céljából rovarokra volt szükségük. Azóta létezhetnek a földön méhek. A tertiár korszakban, amikor az ember még mint majom-ember mászkált a fákon, biztosan éltek már. Ilyen rengetegek lehetnek tehát szokásaik, tradícióik is. Milyen fiatalok emellett az ember-államok, — mi az a pár

ezredév, amely Persepolist és Palmarit a sivataggal tette egyenlővé és Athént és Rómát archaeologikus múzeumokká változtatta . . . ?

Tehát a mi kis vesta-szűzünk belép a kasba. Körülötte zúgás, zümmögés hallatszik a sikátorokon és kamrákban. Szűk, valóban ijesztően magasra halmozott vár ez, majdnem olyan, mint a régi Trója, melyet Schliemann kiásott. Kamra kamra mellett, cella cella mellett. Teli éléskamrák, ahol majd az ízletes drága virágporból gondosan összesajtolt kenyér van felhalmozva, majd pedig dagadó, illatozó pompában dagad a tetőig az aranyos méz-ital. Mintha csak ama trójai várnak embernynél nagyobb, óriási korszóiba tekintenél. Azután gyermekszobák, ahol az éhes, kicsi férgek mozognak, vagy alusznak fehér, selyem-bölcsőikben. Gyermekek, — de honnét a gyermekek?

Mindenütt, amerre csak tekintesz, fent, vagy lent, a cellák ajtainál, a mélyedésekben, a nagy kapunál érkezők és indulók: mindnyájan — vesta-szűzek. Ezren meg ezren. Egy kasban tíz és harmincezer közt ingadozik a számuk. Egész világosan megláthatod most, hogy elcsenevészedett nemiségük dacára, egy valami tényleg nem korcsosodott el, anyai érzelmeik. Megható gondossággal táplálják a gyermekszobácskákban a kas számos fiókáit, míg azok végre kész ménékként kibújnak bölcsőikből. De ezek a fiatalok ismét csak vesta-szűzek; teljesen ekcsenevészedett nemiségű nőtények. Ezek pótolják a hézagokat, melyeket a halál elődeik sorában hagyott. Nemsokára maguk is mind munkára, érettek, kiröpülnek, ételmet hoznak haza, gondozzák az időközben újra támadt következő gyermek-generációt. Íme ismét a régi kérdés. — Honnét ez az új gyermekáldás?

A gólya itt szemmel láthatólag a vesta-szűzi méh-

generációk közreműködése nélkül dolgozik. Nyár-időn egy ilyen veszta-szűznek élettartama átlag hat hét. De ebben a hat hétben maga körül a kasban szakadatlanul működő gyermekprodukción ér meg, mely minden halálesetet azonnal pótol. Az idő rövidsége szigorú áttekintést enged. Ne higgyük, hogy úgy áll a dolog, hogy a veszta-szűzek (vagy azoknak egy része) életük végén, vagy hat-hetes létük bármely más időpontjában mégis hirtelen visszanyerik nemiségüket. Szó sincs róla. Valamelyik gyermek-cellában felnőnek az idősebb veszta-szűzek ápolása alatt, végigcsinálják természetes rovar-fejlődésüket, mint féregszerű lárva és mint begubózott báb, körülbelül három hét múlva szabadon megjelennek a kasban, dolgoznak, maguk is hozzájárulnak más gyermek-generációk ápolásához — és azután, ha idejük eljő, elhalnak, mint veszta-szűz, az élet által elhasználtan, mint veszta-szűz, a halál által ismét elragadottan. Nem, kétség nem fér hozzá: bár elsőrendű és nyilvánvalóan mély belső hivatottságú gyermek-gondozók, mégis a tényleges gyermek-termeléstől teljesen távol állanak. Az lebonyolódik, anélkül, hogy ők közvetlenül bármit is tennének irányában, a homályos háttérben, mint valami misztérium. Addig-addig elmélkedel a dolgon, míg végre éles eszed a következőt fedezi fel.

Először is a méheknek egy kis csoportjára irányul a figyelmed, melynek tagjai külső megjelenésük és nagyságuk által a tömegeből kiválnak. A sok ezer közül körülbelül két-háromszáz. Úgy látszik, ezek nem repülnek ki, nem dolgoznak, ettetik magukat — mindezt annak dacára, hogy teljesen kinőttek, sőt különösen nagyok és erősek. A resteknek egy különös serege ez ebben az óriási háztartásban, ahol kívülük mindenki verejtékesen dolgozik.

Fogjunk egy ilyen semmittevőt és vizsgáljuk meg. Íme valóban — hím. Úgynevezett here. Teljesen normális. Férfiasságának minden szerszámával. Egy lépést haladtunk volna. Húszezer veszta-szűzzel szemben íme kétszáz közösülésre képes férfi. De teljes megoldást ez sem hoz. Mert ezek a férfiak és a veszta-szűzek semmit sem kezdenek egymással. Arra a lehetetlen esetre gondoljunk-e, hogy a hímek itt nőstény nélkül maguk hoznak a világra fiatalokat? Ez elgondolhatatlan. Nem is mutat erre semmi. Ezek a rest herék tényleg a világon semmit nem csinálnak. Közösülést nem keresnek, a fiatalok születésével és fennmaradásával sem törődnek, — a szónak legmerészebb értelmében ellustálkodják a napot.

Egy napon azonban buzgó keresésedet új lelet jutalmazza meg. Megfigyeled, amint egy egyes méh, ki külsejében alig különbözik egy veszta-szűztől, egy üres gyermek-cellában szorgoskodik. Valami különös dolga van, úgy látszik. Más méhek buzgón segédkeznek, simogatják, kényeztetik, etetik és mindenképpen kedveskednek neki — és egyszerre a gyanús méh hátsó részét betolja a cellába — és csinos, pici, hófehér petét rak.

Felfedezted azt a rejtélyes lényt, melyet: méhkirálynőnek, neveznek. A frissen rakott pete láttára azonban megértjük, hogy mi is ő tulajdonképpen? Nem egyéb, mint a *méhnőstény*. »A« nőstény. Hiába kutatod át az egész kast, másodikat nem találsz. Húszezer kényszerűen tartózkodó veszta-szűzre és kétszáz igazi férfire — egyetlen igazi nő esik. Az összes utódok, melyeket a kasban felvirulni látunk, kizárólag ettől az egy igazi nőtől, ettől az egy és egyetlen igazi anyától származnak. Míg körötte a szegény meddő szüzcsekék ezrei, meg ezrei jönnek-mennek, mint

levelek a fán, addig ő életvidoran, asszonyi erejének teljében már tavasz óta ugyanaz maradt és petéket rakott, petéket, határtalan sok petét. Ezer, kétezer, húszezer, ötvenezer, hatvanezer petét azon az egy tavaszon és nyáron. Az ilyen tömeg-termelésnél természetesen arról, hogy gyermekeit maga gondozza, szó sem lehet. De hiszen azt úgy is elintézik helyette a veszta-szüzek generációi, egyik a másik után, megható gonddal. Neki csak a petéit kell leraknia, no meg etetnie magát, hogy az ereje ki ne fogyjon, minden egyéb magától megy, mint valami automata. Igen, etetni...! A pete-rakás magában véve is bizonyára eléggé megerőltető és jó táplálkozást követel az állandóan gyermekágyas királyasszony számára. De emlékezzünk csak: az etetés szócskának a szerelemben még egy egész különös értelme is van, hogy új lény jöhessen létre, ahoz minden nősténypetének — eddig legalább ilyen szabályt találtunk — sajátos élelemre van szüksége: t. i. hím-ondósejtre. És éhez a titokzatos étkezéshez csak a közösülés segíthet hozzá.

Jól van. Hiszen erre való a kétszáz hím. Kétszáz hím egyetlen nősténynek talán csak elegendő. Akaratlanul is kifesti élénk fantáziád, hogy ebben a roppant Veszta-templomban a maga húszezer ifjú és aggszüzével legalább az egyik sarokban kell, hogy Aphroditének külön kis szentélye legyen, ahol e roppant teremőerővel arányban buzgón áldozzanak. Nézhetsz ám, amíg a szemed is kidülled. A rest hímek a fülük botját sem mozdítják. És a királynő, aki a maga módjára és a maga hatáskörében éppen úgy mintája a szorgalomnak, mint a kas többi dolgozó tagja, látszólag épp oly kevéssé törődik a szorgalmas társadalom ezen lusta szögletével. Hát most? Itt sincs híd?

Ismét tünődöl és figyelsz. És — most már hosszú évek tanulmányaira lesz szükség — ismét valami újat fogsz találni.

Elsősorban ellenőrizzük a királynőt az ő magányos, reményteljes tevékenysége közben. Vegyünk mikroszkóp alá egy frissen rakott petét. Íme a petesejt. Idegen segítség nélkül adta ki magából a királynő petefészke. De íme, — itt ondósejtek is vannak. A pete lerakása pillanatában kétségtelenül ondóval öntöztetett meg. Honnét van ez?

Vegyünk elő egy méhkirálynőt és vágjuk fel a hasát. No lám. A petefészken nagy, vastag ondóval teli »ondózacskó«. Emlékezzünk csak a csigára és a pókra. Azok sem juttatták egyszerűen közösüléskor az ondót a petesejtekhez, hanem egy külön tasakot, mintegy tartalékul ondóval töltöttek meg, amelyet aztán később tetszés szerint üríthettek az érett petékre. Úgy-e dereng már a kérdés megoldása? Ha hatvan-ezer petét is rak a mi királyné-asszonyunk évente: a közösülés csak egyetlen egyszer volt szükséges. Akkor megtelt az ondótartója, ő maga pedig azóta mintegy kétnemű: az egyszer már magába felvett ondószálacsákák vígan tovább élnek testének rejtekeiben és így mindenkor képes mind a hatvan-ezer petéjét egyenként sorban, amint érnek és a hónapok folyamán előretolakosznak, egyedül és minden további igazi férfisegtség nélkül megtermékenyíteni.

Így is van. Tavasszal egy szép napon elhagyta a királykisasszony a várat. Akkor a lusta herék is vele együtt kiröpültek és hozzája csatlakoztak. Eddig a nászi óráig ő is vesta-szűz volt, de csak az alkalom hiánya folytán és nem, mint a birodalom ezer meg ezer szegény alattvalója, a testi fogyatkozás megsemmisítő hatalmi szózata folytán. Eddig az óráig.

de tovább nem. Amikor királyné asszony kirándulásáról hazatért, mindörökre asszony volt már. De ugyanekkor férfira soha többé nem volt szüksége. Egyszer s mindenkorra. Ondózacskója színültig megtelt és számtalan pete számára szolgáltatott termékenyítő anyagot. Úgy mondják, hogy az ember nőstényében is megfelelő körülmények között egy hétig is élhet az ondó anélkül, hogy életerejét elveszítené. Ha ezt hónapokra, sőt évekre fokozva gondoljuk, akkor előttünk áll az egyszer s mindenkorra megtermékenyített méhkirályné . . .

Bizony évekre. Mert avval az egy nyárral, amelyről most folytonosan beszéltem, még koránt sincs kimejítve a »méhkirálynőnek« nevezett csodalénynek az élete. Szeretett. Ondótasakja teli van. Petéket rakott. A veszta-szüzek, kik már a szerelmi aktus előtt is körülötte voltak, fölnevelték az első gyermekgenerációt és azután maguk is elérkeztek a szegény, munkás, szüzi életük hathetes határához. Veszta első generációja elpusztult. Az új megmaradt. De megmaradt Aphrodité is. Emellett még a herék is, — ezek persze ezen túl teljesen feleslegesek. Új peték rakása. És így tovább. Egy egész nyara az egy királynő fáradhatatlan, büszke anyai erejének az ezer meg ezer kedves, szegény, rövid-életű szüzeckék önfeláldozó gyermekgondozásának — és a herék hallatlan lustálkodásának. Mi történjék már most?

Azt hiszem, már te is vissza-visszapillantottál ez idő alatt egy másik új kérdésre, t. i. a kezdet kérdésére. Az állandóan újra felbukkanó veszta-szüzek ezrei nem egyebek, mint a kas konzekvens, nőnemű méhének, a királynőnek gyermekei. Jól van, ezt megértenők. Az

Ő óriási tömegtermeléséhez szükséges ondót a herék szállították a királynőnek. Jó, legyen ez is világos előttünk, bár egy kicsit sommásan történt. De most itt önként adódik egy új kérdés. Honnét származik eredetileg a királynő? Honnét származnak a here-apák, melyeknek tavaszkor való létezését egyszerűen feltételeztük. És honnét származik végül a veszta szüzek első generációja? Mert értsd meg: egy ilyen generációnak már léteznie kellett mielőtt egyáltalán sikerrel megkezdődhetett volna a királynő petéinek lerakása. Meg kellett, hogy építse ez az első generáció a gyermek-celláscskákat, hogy a királynő petéit bele-rakhassa. És azután, mikor a peték már megvoltak, nekik kellett etetniök a tehetetlen kis férgek első kikelő csoportját, — mert másképp az egész csinos mechanizmus sohasem indult volna meg. Hogy ezt a három új kérdést megoldhassuk, igazság szerint most visszafelé kellene követnünk a dolgokat. De ebben a csodavilágban az se árt, ha egyszerűen előrehaladunk. A kígyó ismét a saját farkába harap, mint maga az év, mely tavasz után nyáron, őszön és télen keresztül ismét tavaszban folytatódik.

Tehát gyerünk tovább. Mindenekelőtt őszfelé nagy kavarodás van a méhkasban. A veszta-szüzek igazi szent Bertalan éjet rendeznek és kiirtják a rest heréket. Kíméletlenül megtámadják, kikergetik, kiéheztetik, agyoncsípi. Csak ki velük! Valami hirtelen takarítási szellem szállja meg a szorgalmas szüzeckéket. Minden-estre elég goromba módszer ez. Ki a feleslegesekkel. Hiszen semmilyen valószínűség sincs arra, hogy a kövér élősködőkre még egyszer szükség legyen. Ellenkezőleg — jön már a tél, amely időszakban úgyis elég nehézsé- get okoz a nagy állam-család fontos tagjainak, a maguk fenntartása. Mire való volna itt még a felesleges

élősködő. A háztartási elv által megkövetelt ezen szörnyű áldozat után, azután isten igazában megkezdődik a tél. A kas és a saját zsúfoltságuk védelemül szolgálnak a tél hidege, a gyűjtött élelem pedig az éh-halál ellen. A szaporodás persze szünetel. De a királynő és a szívósabb veszta-szüzeknek egy utolsó szívósabb életű generációja, kiknek élettartama hat hét, tavaszt érnek meg. De tulajdonképpen most jön a legkülönösebb.

Megjött a napfény és megjöttek a virágok. A kitevelt veszta-szüzek kitudulnak és az újra megnyitott piacról új élelmet hoznak. A királynő ismét megkezdí a petetermelést. Igen, annak rendje és módja szerint való peték termelését. Mert mint Fortunatus arannyal teli zacskója, úgy szerepel a régi ondó-tasak, — még mindig onnét üríti rá az anya minden egyes petére a szükséges férfierőt. Élő férfierejét a rég elpusztult és eltemetett tavalyi heréknek, — ondószálakat, melyek a szerelmi aktust magát egész, — a heréket pedig félévvel túléltek . . . ! Új veszta-szüzek nőnek fel, — minden annak rendje és módja szerint előlről kezdődni látszik. De most íme hirtelen egy egész új mozzanat.

A mi veszta-szüzeink, akik nemcsak kenyér és nektár után futkosnak, hanem magában a kasban okos építőmesterekként szakadatlanul tataroznak és építenek, egészen csendben számos gyerekszobát készítettek elő, melyek a rendeseknél nagyobbak. És mikor a mi derék királynénk a szükséges tartalomról gondoskodik, ő is valami egészen újat és forradalmit visz végbe.

Ez óriási cellákba is rak petét. De egy különben elengedhetetlen tényező ezúttal elmaradt. A pete a szükséges ondómennyiséget nem kapta meg. Belső

ondótasakjának az elzárást és megnyitást illetőleg feltétlen ura lévén, a jó asszony ezúttal egyszerűen szántszándékkal betolta a reteszt. Megtermékenyítetlen peték! — gyerekjátéknak tetszik. A nagy cellák tehát üresen maradnának?

De íme mit látunk? A vesta-szüzek, mint mindig, úgy a megtermékenyítetlen pete köré is édes tápláló pépet halmoznak fel, ők tehát félreismerhetetlenül mindennek dacára is elvárják, hogy a pete fejlődni fog. És tényleg: a kis féreg fejlődik, begubózik és — a huszonegyedik napon a gyerekszobából kisétál egy kövér — here.

Rejtélyek rejtélye. A királynőnek szabad választásától függ, hogy petéit ondóval megtermékenyíti-e, vagy sem. Ha nem akarja, úgy bizonyos, különösen a nagy cellákba lerakott petéket nem termékenyíti meg, — és e meg nem termékenyített petékből vas törvényszerűséggel, úgylátszik, elcsenevészedett vesztaszüzeccék helyett igazi, közösülésre képes herék származnak — tehát hímek. Hagyjuk most pár percre figyelmen kívül az egész méhállamot és vizsgáljuk azt az egyetlen furcsa tény, mely így utunkba került.

* *

Parthenogenesisnek nevezi a természet bűvára.

Parthenosból (görögül szűz) és genesisből (keletkezés vagy nemzés). Tehát szűznemzés. A szó éppen a mi példánk esetében nem alkalmas.

Mert hiszen a méhkirálynő asszonyunk rég nem szűz már, — sőt egy évben több mint hatvanezer, annak rendje és módja szerint megtermékenyített petét rakott, nem is szólva arról, hogy több millió petének elegendő takarékonót hord még tavalyi párosodása idejéből testében. Annyi tény, hogy a most

rakott herepeték magukban mintegy szűzi petékként szerepelnek, melyeket mint olyanokat, férfi nem érintett.

Ez utóbbi tény teljesen elegendő arra, hogy csodát lássunk a dologban.

Azon esetek egyike forog itt fenn, ahol a természet-búvár a régi kétségbeesett paradox kiáltásban szeretne kitörni: láttam, láttam, de hinni nem tudom. A tények maguk ma már kétségbe nem vonhatók. A legszörszálhasogatóbb megfigyelők is újra, meg újra erre az eredményre jutottak. Azonkívül más ízeltlábúaknál sikerült rokon eseteket kimutatni, melyek a hereresetnek bizonyos általánosabb jelentőséget adnak. Tehát!

Látszólag itt vaskos kivétel forog fenn mindazok alól, amiket különben az egész magasabb állat- és növényvilágban mint »a nemzés vas törvényeit« ismertünk meg. Kivétel az alól, hogy minden rendes nemiszervből (női petefészekből) kiinduló nemzési aktushoz az ondósejt és a petesejt szabályszerű egyesülése elengedhetetlen állomásként hozzátartozik. Ez a törvény myriad élőlény tradícióinak alapján áll, melyek mind így keletkeztek és tovább így hoznak létre élőlényeket. Szemlélődéseink megmutatták, hogy a törvény hogyan jött létre, hogyan kellett létrejönnie a törpehítorián alapján. És mégis, most éppen ez alól való kivétellel találkozunk!

Nehéz ebbe a gondolatba beleélni magát az embernek. Első pillantásra egyet fogsz mondani. Azt, hogyha ilyesmi — utódok tényleges létrehozása női petékből férfiondó hozzájárulása nélkül — az olyan magasrendű állatnál lehetséges még, mint amilyen a méh — mire való akkor a nemek különválasztásának, a férfi és nő megkülönböztetésének, a valódi szüzességnek, a közösülésnek óriási komédiája? Minek

szóval ez a roppantul bonyolult háló, melyből a különbeni magasabb szerelmi élet a maga nagyszerű meszterkétségében összeszővődik — nem sokkal egyszerűbb mindez? De némi gondolkodás után azonban mégsem érvelhetsz majd ily durván, bármily különös maradjon is a dolog. Elsősorban is emlékezzünk a következőkre.

Tudjuk még a polypról, hogy az ondósejt és petesejt egyesülésével járó ivari nemzés az alacsonyabbrendű állatvilágban (és a növényvilágban) a szaporodásnak csak egyik fajtája — ha az magasabb, felfelé törekvőbb is.

Emellett áll durvább, alacsonyabb fajtaként az egyszerű í bimbózás.«

Tudjuk, hogy a hydrának utódai, mint valami növénynek, ágszerűen, egyenesen kinőttek a testéből— minden tekintet nélkül az illető állat hím vagy nőtény nemiszerveire. A medúzánál és még jobban a galandféregnél azután láttuk, hogy mikép váltakozik a bimbózás által való szaporodás az ivari nemzés által való szaporodással. Láttunk állatokat, melyeknél hím és nőtény, pete és ondó annak rendje és módja szerint egyesültek, ahol azonban az így keletkezett utódból bimbózás útján egy második sőt esetleg egy harmadik jött létre. A harmadik, vagy negyedik generációban azután visszatértek a kétnemű principiumhoz és az ivari nemzés- által való szaporodáshoz. Nos, nem mintha ez a dolog csak úgy minden további nélkül már ide illenék. Nem.

Gondoljuk csak jól meg: a fiatal herék korántsem bimbózás útján keletkeznek a méhkirálynőben. Sőt rendes, a petefészekben termelt és kívül lerakott petékből jönnek létre — tehát mintegy fele útján már a valódi ivari szaporodásnak. Csupán, hogy félúton

azután az út másik fele, tudniillik a férfiondó nélkül fejlődnek kész állatokká. Ha a két dolog nem is egészen azonos, mégis talán tanulhatunk az analógiából egyet-mást.

A hydrapolypnál ivari és a bimbózás útján való szaporodást egy és ugyanazon az állaton egymás mellett láttuk. A galand féregnél azután ezt a mellérendeltséget mintegy megnyújtva egy időbeli egymásutánná. Ugyanannál az állatnál szabályosan váltakoztak egymásután ivari nemzés és bimbózás útján keletkezett egyének. Hagyjuk most egy időre a kétféle szaporodás között való különbséget és csak az »egymás mellett« és az »egymás után« képezze érdeklődésünk tárgyát.

Íme egy tetszőleges rovar. Először tisztán ivari nemzés útján szaporodik. A hím felkeresi a nőtényt, ketten összehozzák az ondósejtet a petesejttel és az egybeolvadási termékből, melyben a pete és az ondó mintegy »felfalták« egymást, előáll egy új fiatal rovar. Ez a fiatal rovar ismét vagy hím — vagy nőtény. Az öreg rovarpár tehát különböző nemű fiatalokat hozott létre — és e fiataloknál egymás mellett találjuk a hímét és a nőtényt.

Most képzeljük csak el, hogy ez az »egymásmelletti-ség« a körülmények valamiféle csodálatos bonyolódása folytán ebben az esetben is »egymásutánná« változék, így képzelem a dolgot: a két öreg rovar, hím és nőtény szabályszerűen párosodnak. Eredményképp azonban nem részben hím, részben nőtény fiatalok származnak. Hanem itt is, mint a galandféregnél, a generációk mintegy időben elválasztott sora: először például nőtény, melynek azonban megvan az a képes-sége, hogy bizonyos idő múlva új párosodás nélkül önmagából még egy hímét tud létrehozni. Csak a hím-

nek megszületése után van azután okvetlenül szükség új párosodásra, mely a sort ismét bevezesse.

Miután a bimbózást ki akarjuk hagyni a játékból és egy nősténynek hímmé való közvetlen átváltoztatását sem akarjuk feltételezni, nem marad más hátra, mint egy látszólagos három generáción keresztül egy részben valódi, részben azonban fél és tökéletlen ivari nemzés. Először a régi, valódi különemű pár. Tőlük mint közvetlen, tökéletes ivari nemzés útján keletkezett utód, egyetlen nőstény származik. Ettől a nősténytől azonban csupán pete útján (tehát »félíg« ivari nemzés útján) hím jön létre. E félíg ivari nemzés útján keletkezett hímnél megállapodnék a sor, ha az nem egy ülne igazán nemileg egy idegen nősténnyel, és azzal az egész láncot újból el nem kezdené.

Úgy-e legalább is elméletileg megértetted ezt a láncolatot? Természetesen éhez még komplikációk is járulhatnak. Például, ami elég közelfekvő: hogy az ilyen nőstény, mely párosodás nélkül egy vagy több hímeket tud önmagából peték útján létrehozni, emellett eme képességének gyakorlásán kívül, még valamely már létező hímmel szabályszerű párosodásra is képes volna. Evvel a hímmel azután a saját generációsorán kívül egy új független láncnak alkothatná első szemét — azaz ismét új nőstényeket nemzene vele, melyek mint olyanok (mint az új lánc szemei) ismét önműködően, párosodás nélkül hímeiket hoznának létre. Tehát így volna: hím és nő által való ivari nemzés; az eredmény egy nőstény; ez a nőstény új párosodás nélkül magából félíg ivari nemzés által (egyoldalúan pusztán petéből) tetszés szerint hozhat létre hímeiket; de megfelelő körülmények között emellett egy hímmel való új, saját párosodás által, szüleihez hasonlóan tökéletes ivari nemzés útján, megtermékenyített petékből) új

nőstényeket produkálna; az általa az előbbi módon létrehozott hímgenerációnak, mely így visszatérne a lánc kezdetéhez, a nagyszülők állapotához; mindenestre új nőkre volna szüksége szabályszerű párosodás céljából, az általa utóbbi módon létrehozott nőstények viszont új láncot alkotnak és hozzá hasonlóan járnak el és szaporodnak.

Egy pillanatig forog veled a világ, úgy-e? Bizony kemény dió ez. De nyugodj meg: hiszen már elérkezünk a mi méhkirálynőnk tulajdon esetéhez. Gondolkozz csak! A mi méhkirálynénk, azok szerint, amiket fönt láttunk, nyilvánvalóan a második generáció fokán áll és annak adományaival van felruházva.

Nőstény, mely önmagából, új párosodás nélkül, félig ivari nemzés útján még egy harmadik (meg nem termékenyített petékből) generációt képes létrehozni, még pedig hímneműt — azaz heréket. Tehát egy nőstény, mely erre képes. De mellest maga is még újonnan párosodhat egy hímmel. Láttuk, hogy a mi királynőnk ez utóbbit egy napon, a pályája legkezdetén tényleg végre is hajtotta — az akkor a kasban létező herékkel. És ekkor a nőstény — azaz a mi királynőnk, — mint várható volt, petéket is rakott, megtermékenyített petéket és e petékből — nőstények keltek ki. A mi speciális esetünkben rossz, némileg csenevész nőstények: ami ezer, meg ezer vesztaszüzcskénk. De ez nem idetartozó dolog: mindenestre itt is nőstények jöttek létre. Tehát a második, középső generáció minden feltételének elég tétetett!

Most már csak az az egy kérdéses. Vájjon a méhkirálynő is hímből és nőstényből valódi, tökéletes ivari nemzés útján származott-e? És a királynő által parthenogenetikusan létrehozott hímek, vagyis a második esztendő említett tavaszi heréi párosodnak-e

ismét nőstényekkel, úgy, hogy a lánc újra kezdődik? Szerencsésen elérkeztünk volna oda, ahova kilyukadni kívántam és most csak egyszerűen tovább kell itt mesélnem, hogy lássad: igen, e két tekintetben is minden pontról pontra megegyezik a felvett elméleti esettel.

* *

Elsőbben is még egyet a dolgok tisztázása okából. A mi királynőnk mindeddig megtermékenyített petéiből csak veszta-szüzeket hozott létre, melyek nőstények voltak ugyan, de mégsem szaporodásképesek. Most azután, mikor már (a meg nem termékenyített petéiből) heréket is termelt, mintegy működésének koronájaként harmadikul még szaporodásképes nőstényeket nemz. Ezt következőképpen kell érteni.

Alig készültek és teltek meg a herék cellái, a szorgalmas jó veszta-szüzek újíto vágya más, még különösebb munkálatokban nyilatkozik meg. Ugyanis még nagyobb és még szilárdabb palackformájú cellákat építenek. Ezúttal többnyire csak néhányat. Ezek arra hívatvák, hogy az egész kas legfontosabb sejtjeivé legyenek. Nem csekélyebb valami fog bennük felnőni — új királynőknél. Legalább egy, esetleg több is.

Nemsokára elkészülnek a szép királycellák — bizony királyi sarjnak valók. Most már csak az a kérdés: honnét kerülnek a királynői peték? Az öreg királynő oly hűségesen nemzeti: és rakott itt eddig mindent: most talán csak nem fog cserben hagyni. Akaratlanul is átgondolod a lehetséges módozatokat. Az ilyen jövődöbéli új királynő ismét nőstény kell, hogy legyen, úgy-e? Tehát meg nem termékenyített petéről nem lehet szó, mert hiszen abból hím, azaz here kelet-

keznék. De a megtermékenyített pete magában elegendő lesz-e? Hiszen eddig minden megtermékenyített pete — ezer eset bizonyítja — adott ugyan nöstényt, de mindig csak tökéletlent, csenevész petefészkt, használhatlan ivarszervűt: — veszta-szüzet. Még egy külön petefajtája volna a királynőnek talán?

Hiába találgod. Nincs »harmadik fiókja« már, melyből meríthetne. De egy új, külsőleg mégis csak »harmadik« mozzanat jön váratlan oldalról segítségül.

A királynőcellában közönséges pete jön, mintha csak veszta-szüznek kellene születni. A királynő ellátja Fortunatus kifogyhatatlan erszényéből a szükséges férfindóval és anyai kötelességét elvégezte. A többi a veszta a szüzek dolga. Az előkelő csecsemő számára készült másfajta bölcső is az ő művük volt. És ezt a művüket most tervszerűen folytatják avval, hogy a kivételes gyermeket kezdettől fogva máskép, bőségesen etetik.

Ez etetés következménye egy valódi, nemzéképes nösténynek a kifejlődése . . .

Veszta-szüz helyett a királynőcellában valódi, új királynő keletkezik, — azaz fejlett petefészkt, közösülésre alkalmas hüvelybejárattal és normális ondótasakkal bíró méhnöstény. Ez a tény, amint beláthatod, e méhcsalád minden csodáinak megítélésénél a legnagyobb horderejű! Viszont a fentebb feladott találynak megoldását is megtalálod egyúttal: ugyanis, hogy a megtermékenyített petékből miért lettek veszta-szüzek és nem ismét nemzéképes nöstények.

Tényleg a királynőnek minden egyes megtermékenyített petéje adhat és ad kellő viszonyok mellett valódi normális nöstényt. Gyermekkori táplálkozásától függően azután, vagy még korán veszta-szüzzé csenevészedik a nöstény — vagy valódi királynővé érik.

Más szóval: a veszta-szűz, mint olyan, szigorú értelemben véve műtermék, mely hiányos táplálkozás folytán utólag és kényszerűen jön létre. Az egész elmúlt nyáron a kas veszta-szüzei gyermekkertésznői minőségükben szándékosan csakis ismét veszta-szüzet engedtek fejlődni. És most először tértek el épp oly szándékosan a princípiumuktól és egy kicsikének látszólag »jobb«, azaz nyilvánvalóan még csak most normális gondozása által »királynőt« tenyésztettek.

E tények sziklaszilárdan állanak. A királynő bölcső még egészen fiatal lakóját kicserélheted egy tetszőleges veszta-szűzbölcsővel: változatlanul az előkelő bölcsőben normális élelem mellett növekvő kicsikéből királynő, a munkáskoldus kenyéren tengődő másiktól veszta-szűz lesz. Sőt, ha a kas bármilyen baleset folytán elveszti a királynőjét még tavasszal, mielőtt még királynőbölcsők megépítvék és megtöltvék, akkor egyszerűen egy tetszőleges fiatal, más veszta-szűznek szánt bábót utólag, kivételes élelemmel királynővé nevelnek. Sőt még szélsőbb esetet is figyeltek meg. Tegyük fel, hogy a királynő elpusztul és az egész kasban azidőben egyetlen királynővé hizlalható veszta-szűzbáb sincs. No most mitévők legyenek? Ekkor a többi veszta-szűz a végszükségben egyszerűen egy felnőtt veszta-szüzet választ ki, egy ideig rendszeresen hizlalják és így még utólag annyira viszik, hogy végre mégis peteprodukcóra tudja szorítani ptefészkrét.

Olyanféle túlfűtése ez a szervezetnek, mintha egy embert nyers tojással, kapart hússal, tokajival és paprikával etetnének. Természetesen itt azután csupán herepetékről lehet szó, mivel ondózacskó így sem fejlődhetett már ki. De ez az eset magában mindent eléggé világossá tesz: a veszta-szűz »mesterséges«

voltát, melyen még kifejlett állapotában étrend-változás útján bizonyos fokig segíteni lehet. . .

Láthatod már most is: a tényleges méhhistória tökéletesen összeesik a mi fent feltételezett esetünkkel. Kezdetben valódi párosodás hím és nőtény között: here és királynő között. Ebből azonban nem egy egymás melletti hímekből és nőtényekből álló generáció származik, hanem két generáció, egymás után váltakozó nemmel: egy nőtény, méhkirálynőt ki új termékenyítés nélkül újra hím heréket termel önmagából. Alapvető változásokat nem okozó egyszerű bonyolódást okoz még csupán az a tény, hogy ugyanaz a királynő még mielőtt parthenogenesis, vagyis »szűznemzés« útján, tehát új közösülés nélkül hímeket hozott volna létre, újjólag párosodik és a párosodásból ismét részben valódi, szaporodásképes királynők, részben elcsenevészedett, de elvben mégis nőtény veszta-szüzek származnak.

Ha ilyen szemmel nézzük a herenemzés csodálatos »szűzi aktusát«, mindenesetre legalább egy keveset elveszít paradox és forradalmi voltából. A párosodása előtt a maga régi petesejt-ondósejt receptje evvel nincsen megdöntve, — hiszen látjuk, hogy milyen átkozottul szükséges mégis újra meg újra a közösülés, hogy az egész gépezetet mozgásban tartsa. Az elv ugyilátszik inkább csak némileg rugalmasan elnyúlik — periodikus pauzákkal, mint a gőzgépek holt pontja, mely alatt azonban a gép a saját lendületétől, a tehetlenség törvénye szerint, tovább halad.

Végre is egy ilyen történetben a leghihetlenebb pazarlások sem indíthatnak csodálkozásra, amennyiben a párosításon belül pazarlások és megtakarítások kiegyenlítik egymást, melyek viszont minden egyéb hasonló, mint valami tréfát, elhanyagolnak. Engedd

meg, hogy meséljek neked még valamit a méh történetéből. Tavasz idején a kasban van elsősorban az öreg, tavaly párosított, de még mindeddig termőképes királynő. Másodszor egy egész sereg veszta-szűz, melyek még mindig szaporodnak. Harmadszor egy kis csoport új, alig megszületett here. És végre a királyi bölcsőben éppen kifejlődő új királynő — azaz több is lehet. — És most? logikailag igen egyszerű vége lenne.

Az új, kifejlődött királynő egyszerre csak előlépne. Megbarátkozna a herékkel és átvinné a faj szaporitást, nyáron át veszta-szüzeket, a legközelebbi tavaszon új heréket s egy új királynőt szülne. A régi anyakirálynő pedig egy évig tartó sok ezerszeres szaporodás után eltűnne csendesen a föld színéről, sok veszta-szűzgeneráció után, melyeket már túlélt.

Te azonban a gazda nélkül csinálsz számadást. Erőszakkal lebecsülsz két dolgot: először az anyakirálynő szívósságát. Másodszor az anyakirálynő belsejében, még az előző évről életbenmaradt spermasejteket, melyek azelőtt és azután is spermazacskóban egyéni életet élnek s ezen körülmény kezeskedik még számtalan veszta-szűz és királynő létrehozásáról. Hogy tényleg mi történik, az az első része a te logikus következtetéseiteknek. Csakhogy következtetésednek, ami az anyakirálynő tovább élését illeti, bizonyos revolutus formák között erősen kell kialakulnia.

Hiszen nem lehetséges két királynő egy államban teljes szaporodó képességgel. A veszták száma a végtelenségig megnőne és ami az anyaságot illeti, egy embarras de richesse támadna, ami megbontaná az eddigi rendet. Már az öreg királynő tavaszi utódjaitól is szinte túl teli van a kas. Mi marad hátra? Egy megszólásnak kell bekövetkeznie; két csoportra kell oszlania az egész személyzetnek s csak az egyik marad-

hat a helyén, míg a másoknak ki kell vándorolnia. Természetes, hogy mindegyik csoportnak meg van a királynője, a kivándorlóké a régi, a visszamaradotké az új. Miként a régi itáliai törzseknél nehéz időkben ifjakat és szüzeket áldoztak fel a ver sacrumnak, a szent tavasznak, az istenek kezeibe adták őket, amennyiben kivándorlásra kényszerítették őket, úgy itt is a két raj egyike, mint a tavasznak áldozata, a számkivetés bizonytalanságába indul, hogy új hazát keressen magának. A bölcs méhvilágban régi szokás az, hogy az idősebb s értelmesebb öregek vándorolnak ki s .iem a fiatalok.

Végre kifejlődik a fiatal királynő a királyi bölcsőben. A még elzárt bölcsőből egyszerre egy különös kürtölő hang hallatszik. Ez a jel. Az öreg királynő Icörül csoportosul mintegy tíz-tizenötezer veszta, s azután elszállnak. A főraj elhagyja a kast, amint azt a méhtenyésztő mondja. Szívesen megadja magát legközelebb, hogy elfoglalhasson egy új otthont, hogy gyorsan felépíthesse s betölthesse utódokkal. A régi kasban pedig történik minden a régi rend szerint. Ha egy fiatal királynő kibujt a lárvából, megkezdí az évszakot. Kirepül, herékkel összepárosul s a nyáron át ezer és ezer nőtény méhet fog szülni ezen megtermékenyülés következtében, melyek bizonyos gondos táplálás után ismét csak vesztákká lesznek — és így tovább. Ha azonban az első méhkirálynő fellépése után a többi bölcsőkből is jelentkeznek királynők, úgy nemsokára szükséges lesz ver sacrumra; az elsőszülött királynő magához vesz, ahelyett, hogy átvinné a méhkasban az uralmat, a jelenlévő rajból egy csapatot és mint utócsoport számkivetésbe megy új otthont keresni. A méhraj azonban kevés is lehet ahhoz, hogy egy ilyen kísérletet meg lehessen ismételni, ilyenkor

az utószülött királynóket a veszták egyszerűen leölik, épp úgy, mint ahogyan elhullanak nyár végén a herék, mint tehetetlen áldozatai az irgalmatlan fullánkoknak.

Mindezeknél sokkal érdekesebb az első kolóniának távozása az öreg királynóvel. Teljes dicsőségben mutatkozik itt ezen idősebb tiszteletreméltó hölgynek cselekvőképessége. Új kolóniával a második nyárba kerül és föltartóztathatlanul rak ezer meg ezer tojást. És nyáron át megtermékenyíti ezen tojásokat a másfél éves régi spermazacskójából.

Újabb párosulás nem történik, sohasem érinti többé e tiszta özvegyet egy méhférfit sem. És mégis az utolsó tavaszi párosulásból van annyi spermasejtje zacskójában, hogy minden tojásból fejlődhet egy veszta. Ismét tél lesz és ő ismét kitelel egy maradékcsoport életképes vesztával. És tavasszal ismét, ami már a harmadik tavasz az ő életében, elegendő az ő parthenogenetikus ereje, a szűztermékenyítés, mely princípiumot az ő létrejöttékor szülői oltották belé, hogy most terméketlen heréket hozzon létre. És ugyanekkor elegendő spermazacskója, hogy egy vagy több igazi, megtermékenyített királynőt hozzon létre. Ennek következtében ismét »beáll egy ver sacrum«: az ősi királynő egy csapat maradék veszta élén kivándorol.

Harmadszor is megismétlődik az egész folyamat. Bár a patriarcha ereje látszólag csökken. Hatvanezer tojást nem rak most, mint az első évben. De mégis rak szüntelenül. És a harmadik év is elmúlik és negyedszer is megindul a folyamat. Gondold meg: előtted áll egy rovarindividuum, mely nemének többségéhez képest, a hat hétig élő vesztákhoz képest, már most egy oly életkort reprezentál, mint egy ember, aki az átlagos életkorának, harminc esztendőnek huszonhatszorosát

érte volna el: egy patriarchakort, mely megfelel mintegy nyolcszáz esztendőnek.

Ezen individuumban, az egész hosszú idő alatt, él szülőinek párosulása alkalmával beléoltott azon képesség, hogy tiszta szűz megtermékenyülés útján új méheket, még pedig hímnemű heréket hozzon létre. Miután ezen heréket létrehozta, most a negyedik télen túléli a harmadik generációt. És él benne az első tavasszal történt megtermékenyítése folytán azon további képesség, hogy termékenyített és pedig nőstény méheket, vesztákat és királynőket hozzon létre.

Azonban, hogy ez utóbbira képes legyen, szükséges: hogy spermazacsájában egy heregeneráció spermája, mely megszületése alkalmával megvolt, változatlanul, éveken át megmaradjon. Az illető heregeneráció három év előtt teljesen tönkrement. Fennáll tehát azon eset, hogy a spermiumok, melyek egy hajszállal sem fejlődtek tovább, három évvel túlélnek azon hímnemű lényt, melytől származtak. Ha az apaherének egy tizenkéthetes életkort tulajdonítunk is, — (s ez meglehetősen nagy idő, ha igaz az a felfogás, hogy a hím a párosulás alkalmával elpusztul) és ha ezt a kétszeres vesztakort összehasonlítjuk egy hatvan éves emberi életkorral, akkor is olyan spermiumokról van szó, melyek a királynő harmadik életéve végén az ő eredeti hím tulajdonosukat kétszeresen túléltek: — ha az apa hatvan éves korában meghalt, az ő spermája még nyolcszáz éves korában is tovább élt, több mint 700 évvel túlélte a gazdát — s ez nem bibliai értelemben »mag«, mely szerint szimbolikusan a tovább fejlődő gyermekgenerációk értendők, — hanem szó szerinti értelemben. Megérted úgy-e, hogy a végtelen gazdag megtermékenyítésnek egyik legcsodálatosabb esete előtt állunk.

A méhmesének ezen utolsó csodával vége is van. Bizonyos körülmények között még az ötödik évben is él és szaporodik egy ilyen patriarcha királynő, miáltal az összes számok újra növekszenek. Akkor azután, — (vagy leginkább még előbb) végre is célhoz jut, — kiapad az élet kimeríthetetlen csodakútja, a spermazacskó üres, a szűztermékenyítés ereje megszűnik ... ekkor megszűnik az ő saját életenergiája is ... vége.

Elmélkedjünk még egy keveset a méhállamról.

Ezen kifejezésben, »állam«, mint tudod, tulajdonképpen bennfoglaltatik a félreértések veszedelmes forrása. Kivált ha már meg is szoktad; egy királynőről beszélni. Előttünk áll egy képzeleti kép, bizonyos monarchikus államformáról, mit emberi mód szerint alkotnak meg: az élén egy uralkodó királynővel, bizonyos módja a renyhe arisztokráciának a herék között, a nagy tömeg pedig többé-kevésbé elnyomott munkásproletáriátus. Milyen jól hangzik ez: a herék lemeszárlása úgy tűnik fel, mint egy szabályszerű forradalma egy szétpattanásig összeszorított társadalmi rendnek; és a mesében még több ilyen analógiát lehet festeni. Azonban ilyen laza analógia útján legkevésbé látod a dolog magját, látod, hogy mi a dolog lényege, de nem abban látod, amit, mint emberi viszonyokra is tanulságosat, egy ilyen méhállamból is lehetne következtetni.

Legyen világos előtted: a méhállam, — noha államnak nevezed is, — (tényleg szociális egyesülése sok egyénnek egy bizonyos cél érdekében) egész, valójában egyetlen egy princípiumon épül: a szerelmen. A szerelem állama ez, a szó legmerészebb értelmében

Egy abszolút tyrannusról, egy abszolút uralkodó, igazi királynőről szó sem lehet; az egész »királynő« szó egy bizonytalan kép. És épp ily kevéssé képeznek a herék egy uralkodó, kizsákmányoló lusta első osztályt és a munkásnök ilyen kasztok és társadalmi rendek értelmében, kizsákmányolt proletariátust.

A királynő egyszerűen nem több, mint az állam »asszonya«. Az asszony? A herearisztokraták pedig az állam férfiai. A férfiak? A munkásnök felügyelnek az állam gyermekeire, ők a gondozó szülők, kiknek nincs más gondjuk, mint a gyermek-generációra való felügyelés. A gyermekeken kívül gondoskodniuk kell az igazi szülőkről, a herékről s a királynőről; úgy, hogy leszámítva a termékenyítést és tojáslerakást, az egész méhkas munkája az ő vállaikon nyugszik.

Tehát egy asszony, férfiak, gyermekgondozók és gyermekek, — mint látod, — képezik alapelemeit ezen államnak és nem egyebek, mint a «család» elemei. Ez a sok ezer állatból egy óriás tömeggé egyesült csoport belső szerkezetében nem más, mint egyetlen egy nagy család. Mindenesetre: a részletek igen különösek. Ezen részletek úgy tüntetik fel a méhasszonyt, mint egy bolondul kísérletező egyéniséget azon nagy dologgal szemben, mely a szerelem, házasság, család szó mögött rejtőzik. Bolondul büszke asszony, — de valóban nem boldog!

Legközelebb, — hogy világosan lásd a rejtvényt: szükség lesz arra, hogy egy bizonyos álláspontot meghatározzál, ahonnan kiindulva a kísérletek történtek. Emlékezzél tehát a pinceállatra és a pókra. Mindkettő tagolt állat, — kik ténylegesen alacsonyabb rendűek, mint a méhek, — ha nem is egyenes vonalban, — hanem valami módon megközelítőleg összefüggésben vannak a méhek őseivel is. Mit találtál

náluk? Férfit, asszonyt, gyereket. De nem találtál különös gyermekápolót.

Sőt inkább a következőt láttad. Férfi és nő egyesülnek alkalomadtán párosulásra. A férfi visszavonul a párosulás után, anélkül, hogy a következményekkel törődne. Az asszony ellenben létrehozza a fiatalokat és gondoskodik jólétükről, amennyire képes; akár, miként a kenguru erszényében hordja őket, akár, miként a pók, biztos hálót sző, s egészen őszi haláláig védelmezi őket. Tehát a gyermekápoló meg van elméletben, azonban egyszerűen összeesik az asszonynyal, — az anyával.

Egy idegen, — de belsőleg hasonló esetben láttuk, — a sündisznónál, hogy alkalomadtán az apa is átvette a gyermekekről való gondoskodást és figyelmzettetek, hogy ebből minő következtetést lehet vonni magasabb szempontból a házasságra. Azonban éhez itt semmi közünk. Követjük mégegyszer a pinceállat és a pók útját és meglátjuk: hogy a méh mit alkotott magának az elvből.

Világos, hogy a méh úgy indult ki az ottan gyakorolt elvből, — mint valami ősi programból. A here, a hím-méh, szintén nem törődik a gyermekkel. Tehát sündisznóviszonyról, vagy valami magasabbról, hol mindkét szülő törődik a gyermekekkel, — szó sem lehet. A gyermekekről való gondoskodás itt is az asszony feladata. Hiszen te láttad: hogy a veszta eredetileg asszony volt, — ha elcsökevényesedett is. — Azonban a legérdekesebb: hogy a veszta nem a saját gyermekeit gondolja, hanem a királynő gyermekeit. Itt tehát kétféle asszony van.

Az egyik asszony, — a királynő, — anya ugyan, de csak azon értelemben, hogy termékeny lesz és tojást rak. A másik asszony, — a veszta, — fordított

értelemben anya, amennyiben a másik asszony által rakott tojásokat, s később a fejlődő fiatalokat gondozza. — Amit a pókasszony egy személyben egyesített; — szerető feleség és gondos anya volt, az itt a méhasszonynál két részre oszlott: van egy szerető és szülő feleség, a királynő, és van egy gondozó anya, a veszta.

Ez az egyszerű tény a kulcsa az egész méhállamnak. A póknál és pinceaállatnál két személy szerepel a szerelemben bizonyos munkamegosztással. A férfi a spermiumokkal, a nő a tojásokkal. Az anyaszeretet, mint valami egyoldalú külön munka, az asszonynak jutott osztályrészül. A méneknél a párosulás tisztán a királynő s a herék dolga. Ezenkívül van egy új munkamegosztás a nők között; az asszony, mint a gyermekek gondozója egy külön munka, mely a másodrangú asszonynak jutott, s ez teljesen beleéli magát ezen munkába, terméketlen, tojást soha sem rakó veszta lesz belőle, aki utolsó csepp erejét is arra áldozza fel, hogy idegen utódokat ápol.

Ugyebár, látod, hogy mi a meghatározója a méhállamnak. Azonban két új kérdés lehetséges itt. Először: hogyan keletkezik ilyesmi? És másodsor: vajjon hasznos volt-e, s előmozdította-e a haladást, hogy ilyesmi létrejött?

Az első kérdésre könnyen megfelelhetsz, ha emlékezel, hogy a jelenleg ismeretes méhkasban hogyan keletkeznek veszták? Természetből fogva minden veszta egy igazi asszony. Csak nemiszervei vannak elcsökevényesedve. Ez az elcsökevényesedés, mint láttad, nem egy vele született organikus hiba, hanem a korai ifjúságban való hiányos táplálkozás eredménye. Történetileg ez mélyre enged következtetni. Gondold el a következőt.

Volt egyszer egy ősméh, melynek megvolt a rovaroknál nem éppen csodaszámba menő azon tulajdonsága, hogy egy megtermékenyítés alapján (sőt esetleg a rovaroknál előforduló szűztermékenyítés alapján) rengeteg sok tojást rakott. A tojásból kibúvó lárváknak bizonyos mértékig gondozásra volt szükségük. Az anyaság érzése megvolt az öreg méhben is, hordott is táplálékot, amennyi kellett.

Azonban nem valami fatális többség támadt.

Szülőereje túlszárnyalta gondoskodásra fordított erejét. A férfi nem segített, — mit volt mit tennie? A legnagyobb igyekezet mellett is lehetetlen volt annyi éhes szájat betömni. Kis idő múlva kibújt egy kis csapat fiatal méh. De oh borzalom! A hiányos táplálkozás miatt elcsökevényesedtek. Nemiszerveik megtermékenyítésre alkalmatlanok lettek. A férfi szerelmétől örökre ellettek zárva. Így jártak a szegény kis szüzek. Mi történjék velük? Látták az öreg anyát, akinek még sok pólyás gyermeke volt és tönkretette magát, csakhogy segítsen rajtuk. Miután ezen kis szüzeknek nem volt szerelmi vágyuk, igyekeztek az anyának segíteni. Táplálékot is hoztak, ha mindjárt csak utánozták is ezzel az anyát. Lehetséges, hogy felébredt a bennük is lappangó anyaság ösztöne, ha nem is az ő gyermekük volt, akit tápláltak.

Elég az hozzá, hogy könnyítettek az öreg munkáján, sokan voltak s mindenütt segítettek energikusan és nekik köszönhető, hogy az elcsökevényesedett asszonyok mellett el nem csökevényesedett méhaszszonyok is keletkeztek, miáltal e faj fennmaradása biztosítva volt.

Ugyebár, innen a teljesen kifejlődött méh-államig van még némi távolság. De megérted, hogy hosszú idő után ennek alapján a dolgok elérhették jelen hely-

zetüket. Te azt képzeled, hogy e kétféle elem, a tojástrakó királynő és a gondviselő elem csak úgy egyszerre lett lehetséges.

Elég érdekes; nem fogok neked csak úgy a levegőbe mesélni. A méhek rokonainál, melyek nagyobb családokban élnek ugyan, de megközelítőleg sem ily nagy államokban, — így a poszméheknél és a darazsaknál — megtalálhatod ama fejlődési folyamat egyes fázisait, azaz ezeknek mintegy élve megkövesedett példáit. Láthatsz egy teljesen kifejlődött igazi darázsasszonyt, aki összehasonlítható a méhkirálynővel, akit őszkor megtermékenyített egy férfi s aki egyedül telelt azután. Tavasszal tojásokat rak, a kibúvó lárvákat táplálja, amennyire tudja. A többségnél persze hiányosan történik ez! A tojásokból asszonyok keletkeznek, de ezek legalább is nagyság tekintetében csökevényesek. Mint kicsi és a heréktől távol eső asszonyok, nem jutnak megtermékenyítéshez, ellenben a lárvák táplálásában erősen segítenek, fölmentik az öreg tojástrakót a táplálékkeresés munkájától és a későbbi lárvákból késő ősz felé szabályszerű, erős asszonyokat fejlesztenek. Ezen igazi asszonyok azután megtalálják az ő heréiket, melyeket mindkét asszony faj, az öreg özanya, a rendes tojástrakáson kívül s az elcsökevényesedett asszonyok alkalomadtán a már leírt szüzmegtermékenyítés által hoznak létre. Összepárosulnak, kitelelnek s tavasszal újra kezdik a történetet. Biztos betekintést nyersz itt a hídba.

Tegyük fel, hogy a kis csoport óriási módon felszorodott. Minden szabályozódna. Az ősasszony, ennek utódja és a szabályszerű királynő tojástrakó ereje rettenetesen megnőhetne. A veszták láncszerű generációkban ismétlődnének, hogy ezáltal ne legye-

nek megtermékenyíthető királynők ősszel és télen. amikor nincsenek herék. Miután a királynő szűz megtermékenyítésre is alkalmas, jusson ezen sajátság is a verztának s csak szükségképpen legyen meg náluk rejtetten ez az erő. A törzsben levő férfiak sorsa is szabályozódna bizonyos elv szerint. Ahelyett, hogy dicstelenül elvesznének, kegyelemkenyéren élnek még egy ideig, hogy azután irgalmatlanul áldozatul essenek a nyilvános lemészárlásnak. Egy szép napon előtted állana a méh-állam. S most még engedd, hogy alkalmas házikót építsenek ... és célnál vagy.

Maradna még a második kérdés. S ez a méh esete, igazán érdekes. Kérdés azonban, lappang-e itt valami halandósági elv? Akaratlanul is azt kellene hinni, hogy igazi, nagy haladás áll előttünk, amennyiben egy ily nagy társas egyesülés áll előttünk első tekintetre.

Nem a siphonophoráknál ismeretes egyesülés ez. Emlékszel úgy-e a medúzákra, melyek, mint egy patkánykirály, oly hatalmassá fejlődtek. Akkor nem méltattam kellőképpen ezen syphonophora*állatot. Társadalmuk teljes munkamegosztáson alapult. Állat-individuumok szervezetekké lettek. A férgeknél magasabb állatvilágban ilyesmi nem volt lehetséges. Kellett, hogy ennek meglegyen a maga oka. Es elég könnyen látható is. Még pedig nem más az oka, mint a fokozódó individualizáció. Mennél erősebbek az individuumok, annál nehezebb, sőt szinte lehetetlen a társas egyesülés ezen formája. Láttad, hogy a nemi életben még mily nagyok az összeütközések. Hiába. Itt is utat tör az individualizáció. Csak ne legyen valami tartós összenövés, minden egyéb legyen szabad és önálló. Mindenesetre a szabadság még nem zárta ki örök időkre a társas fogalmat. Az önmagunkba zárt, szabad individuumokból magasab-

ban organizált társas összeköttetések állhattak elő. Azonban egészen más, szabadabb formában. És ezek létre is jöttek. Gondolj csak az egyszerű házasságra. Sőt még tovább. Mi emberek minden tekintetben a legjobb példa vagyunk, egy olyan példa, mely úgy ragyog, mint a csillagok. Ez azután tényleg egy magasabb emelet volt, egyáltalában nem siphonophorák módja szerint, minden testi összenövés nélkül. Még így is sok elnyomatásnak volt kitéve, hiszen éppen mi emberek, társadalmunk történetéből igen jól tudjuk ezt. Sok mindent kellett itt rendbe hozni és kell még a mai napig is, Isten tudja, mennyit . . .

Azonban visszatérünk a méhhez. Mint mondtam, a siphonophora államhoz ő sem tért vissza. Erre egyszerűen nem volt képes. Méhegyének nem nőttek össze ezerszámra. Vájjon azonban megvan-e már nála az ut egy magasabb, szabadabb társas egyesülés felé? Ezen sok ezer egyénből álló állam vájjon megmutatta-e az utat? Bizony, nem! A méhállam ennyi és ennyi ezer egyénnel dolgozik, anélkül, hogy siphonophora-módra össze lennének növe. És mégis belsejében visszafejlődés észlelhető.

A méhállam azon ponton iktatódott be, — s itt rejlik merészsége, valamint tragikuma, — ahol a nemi élet kérdése kezdődik. Ezen kezdésből alakult ki az egész állatvilágban a magasabb értelemben vett házasság! Sokkal később, az embernél rendkívüli jelensége volt a házasságnak államalakulás szempontjából. A méh ellenben azon a fejlődési fokon kezdett az államalakításhoz, amelyen a házasság kérdése még nem volt tisztázva. És ez volt a veszedelme.

A méhállam onnan indult ki, hogy a férfi és asszony erősen individualizálódtak. Ezt az elvet hüen megőrizte. Azonban a legkisebb fáradságot sem vette ma-

gának ahoz, hogy az elvet mélyebbé tegye. A párosulás a férfit és az asszonyt összehozza egy pillanatra. Ez az egész házasság. Jóllakási ösztön nélkül, de különben épp úgy, mint a póknál. Az összes szülői érzések az asszonynak jutnak. A férfinak, a herének egy vágy nélküli, a faj fenntartásban is csak bizonyos pillanatokban résztvevő szerep jut. Lustán, céltalanul tölti el életét és erőszakos vége nem kevésbé borzalmas, mint a pókférfié, akit a pókasszony felfal; sőt ez az izgalom a szabály. Itt tehát nincs haladás, sőt inkább visszafejlődés van.

Lássuk az asszonyt. Az asszony kétszeres egyéniségnek látszik: királynő és veszta. Ha azonban közelebbről tekinted, láthatod, hogy kemény veszteséget szenvedett mindkettő a szerepmegosztás által. Az egyik, a királynő anyaérzelmeit teljesen elvesztette. Azonban éppen itt egy óriási értelmi haladást jelentett ez. S azonkívül is függő helyzetbe jutott, például rászorul idegenek által való táplálásra. Viszont a veszta elvesztette nemi életét, kimaradt a magasabb társadalmi elemek, az »asszony és a férfi« látóköréből: a férfit csak mint lusta vendéget ismeri, akit alkalomadtán agyonütnek, viszont a veszták életideje meg rövidült, s ez az ő veszteségük.

Az eredmény: hogy az egyén elszegényedik minden irányban. A veszta végtelenül szegény. Szegények a herék és szegény a királynő. Olyan ez a szerelmen felépülő állam, mint egy befásított út. Szörnyű társadalmi intézményei a nemi élet, szaporodás, a szerelem, mindmegannyi rém az ilyen rovarok részére, és mégis visszafejlődés van ebben a szerelemben, azaz e szerelem értelmi vezetésében.

Tanulságos a méh esete, az államukon túl egészen a hangyáig. Ha emberi értelemben nem is igazi

állam ez, de nagyszerű példája annak, amit a nemi élet államosításának lehetne nevezni. De ez egyszerűs mind gonosz példa. Sok ezer, szerelmi életet élő individuumból, egy egységes, önmagában művészi társaságot létesít. Azonban, miután alapul egy hiányos szerelmi módot alkalmaz, ahelyett, hogy a haladásnak igazi utat építene, egy hatalmas börtönt épít, melynek kristályéles formája esztétikai szempontból kissé csalékony ugyan, azonban benne az egyén a legszánalmasabban megvan kötözve. Úgy tűnik fel itt valami, mint egy intőtábla. Egyik oldalon a nagy és félreismerhetetlenül óriási előnyei egy társas egyesülésnek, egy hatalmas védőszövetkezetnek, ahol minden egyén csatlakozhat a sok ezerhez és viszont az egyén a legszerencsésebb munkamegosztást élvezzi az életháztartásban. A másik oldalon azonban nagy a veszedelem; bizonyos intézmények, mint például a nemi élet hiányos és durva szabályozása, államtörvénynyé lesz; ezáltal az intézmények elvesztik fejlődéskéességüket és végre mint megkövesedett cöveket, zúzódással fenyegetve és bénítóan lógnak a szövetkezet tagjai fölött.

A méh semmi esetre sem tálát kibúvót az Ő szerelmi fészkeből. A fészekben megkövesedett, megállott a fejlődésben. Nyilvánvaló, hogy bizonyos értelemben a tagolt állatok csoportjának legkiemelkedőbb pontját képezik, s mégis államformájuk beleütközött más hasonló államformákba, mint valami kemény boltozatba.

A méheken kívül van még két államalakító rovarfaj. S mindkettő többé-kevésbé a szerelmi *élet* alapján épít államot. S mint ilyen, mindkettő terméketlen.

Egyik a hangyaállam. A méhállammal szemben hiányzik nála a monarchikus államforma utolsó fénye

is. Különben miként ott, háromféle állampolgár van itt is: férfi, asszony, s nemileg teljesen elcsökevényesedett munkások. A munkások gyakran két csoportra oszlanak: igazi gyermekápolókra és nagyfejű, fegyveres katonákra. A szerelmi kérdésre nézve ez azonban közönyös. Itt is élénk ellentétben állanak az egyének. Férfiak, kiknek egész kultúrkötelességük (és tényleg, ilyen rovarállamban bizonyos kultúrával állasz szemközt) a megtermékenyítés pillanatára koncentrálnak és asszonyok, akik egyebet sem tesznek, mint megtermékenyülnék és tojásokat raknak. Végre is mindkét részre nézve olyan ez a viszony, mint egy háremben. És a tulajdonképpeni állammunka életük végéig természetes Eunuchok kezében van, kiknek számára nem létezik a szerelem.

A másik állam az úgynevezett termitáké. Ismered éléskamrádban e fekete legényeket, kiket svábbogaraknak, vagy poloskáknak neveznek. A háziasszony bogaraknak nevezi őket. Noha nem bogarak, ha mindjárt rovarok is. Egy oly rovarcsoportot képeznek, amely közelebb áll a fülbemászóhoz és tücsökhöz, mint a bogarakhoz. A svábbogarak mellett még a termitákat is a hangyaszerű állatok közé soroznád, noha épp oly kevésbé hangyák, mint amily kevésbé bogár a sváb.. Hallottál már a tropikus termiták építményeiről; olyan klasszikusok ezek, mint amilyeneket hangya soha sem épít. És ismét csak szerelem az alapja. Termékenyítő férfiak. Egy tojástrakó királynő, aki ereje teljességében, mikor szinte duzzad a tojásoktól, úgy megvastagszik, mint egy burgonya. Azután van kétféle, nemileg számba sem jövő csökevényes egyén, akik az állam tulajdonképpeni törzsét képezik, mint munkások és mint katonák. Háremrendszer, eunuchrendszer itt is, ott is. A szerelmi

élet fejlődésének zsákutcája ez és mind három esetben: a termitáknál, hangyáknál és méneknél, a tagolt állatok intelligenciájának a csúcspontján.

Semmi sem lett ebből a fajból.

Nem a tagolt állam, hanem a gerinces állat volt hivatva, hogy a világot kiemelje sarkaiból. A gerinces állat, melyből az ember fejlődött.

Walpurgis éje.

Huhognak a baglyok a sötétlő fenyvesben. Hívogatják egymást, tovasurrannak, válaszolgatnak — borzalmasan pajzán párbeszéd. Most igen nagy meszeségből valami hatalmas érchang zug föl, majd utóbb, közvetlen a fejünk felett átható kísérteties mekegés hallik, ami nem csitul el s a hajnal pirkadásáig uralkodik az egész erdőn ebben az órában.

De most hallga, — ne tovább! Mintha valami függélyes, haloványzöld lepel ereszkednék alá, koromfekete oszlopok közt. Mintha aszott pókláb-formák nyúlnának ki belőle. Fogóddz meg jól egy ilyen póklábban, lovagolj rajta! Azok fenyőgyökerek, amelyek mint polypok szabadon csüngenek a homokszakadék szélén. Alámosott, üreges és meredek itt a part. Evvel a ködtengerrel, amely áttetsző fal módjára közvetlen előtted mered, egygyé olvad a tó tükre. Holdfény csillan át a ködön, valahonnan távoli ezüsttányérról, a hátad mögül az erdő felett. Úgy érzed a nyirkos ködlehelletet, mint valami szörnyeteg kigőzölgését, amely ingoványos nádasszálen piheg és fűjtat; az egész mocsárfenek, amelybe befészkelte magát, vele együtt gőzölög.

És mégis valami sajtászerű varázs ömlik el e hideg, nyirkos világon.

Leheletfinom, édes hangulat, mely csodás szelíd szellemujjaival végigsimítja homlokodat, árad ki a zsenge, zöld pázsitból, mely amott a mélyben észrevétlen rejtőzve illatozik, — meg az erdőből, e hallgatók fák legerőteljesebb életéből. A mohlepte földből, még a színehagyott tikkadt homokból is. Alig-alig hallható csörgedezés töri meg a csöndet, mintha sziklavájó, zizegő esőcsepp hullana alá, mit még a szürke, ködös éj sem tud feltartani útjában. Ez a Walpurgis éjének varázsa. Hímpor szálldos a ködben. A nádasban szunnyad a szerelem. A fenyők ágai áldóan terjeszkednék szét: ébren vannak. Tavasz . . . Csöndesen, lágyan zsong, zümmög az egész nagy természet...

Mit mondtál? Majomtól származik az ember?

Igen, ezt csiripelik ma már a verebek a háztetőkön.

A tudós tanítja. A nyárspolgár kezdi elhinni. S az Isten fiai, meg a világ profán gyermekei egyaránt ezen törik a fejőket. Ám mégis, az emberiség nagy többsége rettentően póruljárt evvel. Mert hiszen ez a tétel egész másképp hangzik számunkra.

Az a kérdés, hogy mi magunk, saját énünket tekintve, levetkőztük-e már a majmot. Vájjon mi, kiki önmagára nézve, valóban már emberek vagyunk-e?

Az állat és ember között levő igazi válaszfal, a koponyák közt fennálló eltérés, melyek közül az egyiknek agyürege néhány köbcentiméterrel felülmúlja a másikat, nem vész az ősidők homályába.

Mint szörnyű véres vonal húzódik ez ma végig az emberek tömege között.

Ez választja el az eszmélő embert, attól az

embertől, aki csupán csak él. Az az ember; aki csak él, manapság még szemernyre sem emelkedett az állat fölé. Attól nem is származhatott, mert hiszen még maga is az. Úgy ül, mint valami pondró a sajt üvegburája alatt, előtte az élet, mint végtelen nagy sajt-hegy. Habzsol, befúrja magát vagy fennhordja az orrát, a pondró göggyével, néha lemondásával. Időnként beleütődik a nagy, sziklakemény üvegburába, majd vigyorog, mert valamit kisütött, amire aztán holmi ósdi varázsnevet, dajkamesét talál ki gyámoltalanságában. A gondolat embere első ütésével betöri a bura falát. És csillagokat, világokat, csillagképeket lát maga előtt ragyogni.

Amaz még játékszere az ezer meg ezer megfoghatatlan jelenségnek, a benne működő ösztönöknek, átöröklésnek, alkalmazkodóképességnek, védelmi eszközöknek s az átmeneti ember előrelátásának, figyelőképességének. Mindez épp így megvan az állatnál. Ámde a másikkal ember minden figyelmét egyetlen végső felfogó, alkalmazkodóképességbe rejti: öntudatosan eszmélni a világról. Ez semmiféle állatban sincs meg. Az ilyen ember már az állat fölött van.

Ez az ember igazán nyugodtan mondhatja magáról, hogy legrégebb ősei valamikor csakugyan állatok voltak még külsejükben is, szőrrel, karmokkal és farkokkal, mint ahogy a sátán legendája meséli. Ez azért nem bántja. Ő maga már kiemelkedett s ez a lényeges.

A művelődésnek évezredes fejlődésére pillant vissza. S mindig ott van a két part.

Egy kis csoport átugrik. Ezek — emberek. Semmiféle külső méltóság nem különbözteti meg őket. Korántsem koronák, címerek és a külső látszat ugródeszkájáról ugranak le. Pusztá lelkek ezek, de ragyogó

pillantással, a tiszta sóvárgás pillantásával, mely mint hópihét olvasztja el még a vasláncot is. Minden idők legjobbjai ideát vannak. Ember volt Buddha. Ember volt Sokrates, Epicuros, Spinoza. Ezek valamennyien a majomtól eredtek, — de fölé fejlődtek, lebírták.

Amazok emészthetik magukat e tételen, avagy belenyugodhatnak ebbe: soha sincsen igazuk és ez mindig szálka marad a szemükben. Nem származnak az istenektől, mint ahogy szeretnék. Csak állatok, nem Isten fiai. De nem is származhatnak ettől az állattól. Hiszen még maguk is azok.

Voltak évezeredek előtt emberek, kik már nem voltak állatok. Ma ezer meg ezer ember él, akik még — nem emberek.

Ez a vérvörös vonal, az élő állatnak s a megismerést kutató embernek ez az ősi fájdalma, eredendő, már a születéssel szerzett sebe — húzódik át azon a különleges területen is, amit az emberi dolgok közül szemlélődésül választunk.

A szerelemről beszélünk.

Az embernek mai szerelméről.

Azt mondod, az ember a majomtól ered. S még alacsonyabbról, ennyi meg ennyi állaton keresztül, egészen az őssejzig. Ezt tanítja Darwin. Korunknak újszerű bölcelete rejlik ebben. És ettől fogva az ember szerelmének problémája is új világítást követel. Csakhogy mielőtt erről cseveghetnék, neked azt az egy kérdést kell tisztán önmagad elé állítanod.

A szerelemről való felfogásunkban is megvan ez a határvonal, ember meg ember közt.

Hétköznapi és gondolkodó ember. Ha itt tisztán látsz, valami sajtászerűt észlelhetsz rögtön a mi esetünkben.

A természet bűbajos borzongása leng körül téged az álmoknak ebben a magános órájában. Dobd sutba ismereteidet. Egyszerűen csak élj. Olyan ember légy, aki tulajdonképpen még nem élt. Úszszál, bukdácsolj, lubickolj az egyszerű élet hullámaiban. S ebben az életmódban ejt rabul a Walpurgis-mámor. Semmi más — csupán egy asszony a karjaidban. Szerelem. Nem fogalom, hanem vad cselekvés. íme egybeolvadsz evvel a természettel. Ugyan mi különböztet meg a virág porától, mely a légen át szálldogál, a szerelmes kuviktól, mely fönn, a fenyők galyai közt hívta párját, mindattól a sok vágtyól, forrongástól, ami madárban, vadállatban, virágban, fában él egészen a ködbe olvadó tófenék kagylójáig? Ő olyan, mint te, te olyan vagy mint ő.

Szegény bolond!

Ez is csak csalódás.

Te még állat vagy, de már nem egészen. Ember még nem vagy; de már haladsz emelt fővel az emberhez vezető úton. Ama vérvörös kés éle felé. Éppen te, aki csupán élni akarsz, már nem élsz és szeretsz úgy, mint az a fa, kagyló, bagoly. Hatalmas fűző csavartott köréd, mindama kísérletekből, útkeresésekből és alkalmazkodási próbáktól az igazi alsóbbrendű állat és a valódi fölemelkedett, ember közti fokon.

De a szerelmedben is, különösen itt.

Szabadon akarsz szeretni, szent nyári éjszakán, ismeretek, gondolatok nélkül. És mi fog körül, mint a mondák hydrája?

Félelem, gond, szemérem, rátartósság, mindenféle erkölcsi lelkifurdalás, millió szabály, korlátozás, kételkedés. Verejtek és kínok között vergődök. Már nem fa és kagyló — s még nem öntudatosan gondolkodó ember. Szerelmedben akarsz élni — és hűséges arco-

dat sötét pír futja át. A szemérem pírja. Keresd meg a kagylót itt lenn a ködben, kérdezd meg a gyopár virágorát, amely vágytól remegve lebeg a Walpurgis-mámosos levegőben: vajjon elpirulnak-e szerelmi vágyukban?

Van egy régi legenda, mely megrázó igazsággal beszél. Természetesen csak részben igazsággal. Hiszen maga a legenda is öreg és az emberek dolgairól is csak kis részt regél. Ádám és Éva a paradicsomban vannak. Meztelenül, de boldogan. Úgy élnek és szeretnek, mint a kagyló, a virág meg a fa. Ártatlanul. Minden gondolatuk az életük; nincs kétféle dolog, nincs irigység, nincs újszerűség. De a paradicsomban nő a tudás fája. Csak egy almát szakítottak erről. S ekkor mintha összeborzadnának. Lángpallosú angyal áll a paradicsom előtt. És ők egyedül vannak a kietlen mezőn. És ekkor látják, hogy meztelenek. Bűn a szerelmük. Lepelt fonnak és elfödik nemzőszerveiket. Többé már nem olyanok, mint a kagyló, virág, fa. Immár kiűzöttek, elveszettek, lesülyedtek, átkozottak . . .

S itt vége szakad a legendának. Ez a meséje évezredekén át a leendő emberiségnek. De a legenda nem azért végződik itt, mert nincsen tovább, hanem mert akkor, amikor feltalálták, még nem ismerték a folytatást.

Ma is még ezren meg ezren vannak, akik, mint ahogy helyes is, éppen ezért ezt a legendát nagy becsben tartják, mint valami szent hagyományt, amelynek soha folytatása nem lehet. De évezredekén át ama bizonyos kis csapat átmászott azon a vörös szakadékon az új területre. És ők megtalálták a legenda folytatását, amelylyel ez a legenda tulajdonképpen igazsággá válik.

Ádám és Éva csak mint nyaláncságot ízlelték meg

a tudást, de nem táplálkoztak ebből öntudatosan, ők csak elődjei voltak az embernek. Már nem állat, még nem ember. Elveszett számukra az együgyű élet, de a tudásból is csak éppen harapásnyit ízleltek, amennyi éppen elég az elkeseredésre. Evvel hosszú, nagyon hosszú vándorlás kezdődött. Hosszadalmas, mélységes, lassú fejlődés. De egy szép napon Ádám meg Éva visszatértek a paradicsom kapujához. Megint mezítelenek voltak és szeretkeztek a medvebőrön, mit annak idején valami névtelen szorongásból, remegő derekuk köré csavartak. Ebből a mostani meztelenségükből azonban valami gyémántszerű ragyogás sugárzott ki. Most már igazi emberekké alakultak, követelték a tudást és nem csupán nyaláncságot kívántak. S e követelődzés előtt, mint árnyék, tűnt tova az ős arkangyal pallosával. Beléptek a paradicsomba és a tudás fájának végtelenbe vesző zöld lombáttára alá telepedtek. Minden egyes levél — mint tejút tűnt fel előttük, s minden egyes piros virág új lépcsőfok volt a fejlődés felé. Ezeknek a leveleknek s virágoknak árnyékában többé nem volt szégyenletes meztelenség. A tudás megint szűzies fehér volt, mint a májusi rózsa, amelyet bizonyára még a legszigorúbb szeméremcsősz sem fog eltakarni. És még sem volt ez többé az a rózsa. Ember lett. ..

Csak hogyha a legendának ezt a végét átérttetted, jöhetsz velem arra a messzire vezető, sivár, fárasztó vándorútra, melyet akkoriban Ádám és Éva a paradicsomból kiűzve, végigjárt. Az emberi szerelem története ez, onnantól kezdve, amikor az ember homályosan érezte, hogy már nem állat többé — addig, amikor már nem volt állat. Attól az órától kezdve, mikor Ádám és Éva kis lepelt borítottak szerveikre miket legállatiasabbnak gondoltak, — egész addig

az óráig, amelyben a csendes, áldásos tudás, az örök ezüstragyogású világnapok láttára ezt a lepelt mosolyogva lebbenti fölé; így szólal: »Állat voltam; már nem vagyok az, minek szégyenkezzem tehát?«

Beszéltünk a heringről, rajáról, tiszavirágról, szó volt a tengeri csillagról meg a galandféregről, pókról, méhkirálynőről. Hatalmas állatvilág a szerelem jegyében. Most egészen új kép tárul elénk. Nagyítónk, amivel eddig vizsgálódtunk, tükörré változik. És e tükörben megpillantod magadat. Te magad vagy ez minden bizonynyal, a szó legmélységesebb értelmében, legszigorúbb titokzatossággal ketté osztott dualizmusodban, amely éppen a szerelem következtében lesz egységessé — mint férj és feleség. A te ezredéves törzsfádon, mint valami hatalmas lény szerepelsz amely néptörzseket szül, mint a körtefa hozza életre a zöld levélkéket s művelődést teremt, mint fa és virág-szirmokat. Aztán e népek épp úgy feledésbe merülnek, mint ahogy a sárgult lomb aláhull s a művelődések éppen úgy pusztulnak el, mint hervadt fehér viráglevelek, amelyek szerelmi kötelességüknek eleget tettek. Majd mindkettő újra kihajt egy magasabb ágon.

Megrezegettette-e már velődet e gondolat borzalma: *az ember áll előtted?*

Szállj alá képzeleted szárnyán egy pillanatra a zöld tengerfenékre. Itt nyüzsög, kering, úszik a sok undok állat, melyről már szó esett. Vájt barlangja ölen a tengeri sün. Pirostestű tengeri csillagok vastag cafatokban hevernek a homokon. Amott tengeri rózsa, nyirkos-fehér, lágy, porcogós, meggörcbült testtel;

a tapogatók mint félig kinyílt kelvirág levelei duzzadnak, rengenek. Most ezüstfényes kékhal surran erre és széthajlítja az aranyos bíborszínű florideák leveleit. Egy rózsaszíntestű medúza, lassú, lüktetészerű lökő mozdulatokkal, mintha csak lélegzenék, csöndesen emelkedik a smaragdszínű vízoszlopban fölfelé. Végre hirtelen mozdulattal egészen elhagyja ezt a rémes világot; szabad terület látszik, melyen játszadozik a szellő; feketés sziklaszirtek. Zordon szigetvilág fehérszárnyú, sikongó sirályokkal, a szirten fiatal leányka ül, mezítelen kis lábait a vízben fürösztli és énekel — a sziklákon át a sirályokhoz meg a szélhez. Ember....

Vagy pedig magányos, elhagyatott hegyeken át vezet az utad. Egy vad völgy a hágó. Túl a határon fakó, szakadékos, benső erőktől kicsipkézett sziklafalak, melyekről szürkés felhő-rongyok csüngenek lustán alá, mintha csak oda volnának ragasztva. Melletted tajtékozó, habos, fehér patak fut, moraja minden más zajt túlszárnyal. Lábaidd alatt szívós kis alpesi rózsabokrok, mint sötétzöld seprők makrancosán hajladoznak. Az égbolt egy halvány-kék darabján ragadozó madár kering fölötted. Minden olyan óriási méretű, ősvilágszerű, mintha idegen csillagokon járnának. És íme, hirtelen te ... te azt hiszed, hogy magadat, mint parányi vándort látod, aki lépésről lépésre kapaszkodik fel ebben a sziklavilágban. S váratlanul úgy látszik előtted az ember, mint valami nagy szörnyeteg.

Mi az a kis zöld aquarium egész tengeri életével, — mi az a néhány szirt felhőfoslányaival? Annak a kis leánynak agyveleje ott végtelen csodálatra méltó tengeri mélység. A gondolatod, mely lenyúl a sziklahasadékokba, a misztérium; abban rejlik minden:

a szikla, a sas, az alpesi rózsa, az ősvilág meg a jelen.

Most azonban gondold el azt, hogy ez valamikor új dolog volt, hogy *előszörre* volt. Nagyon messze eső időkben — mint valami *új dolog* jelen meg az ember . . . Párját ritkító óra szakad ránk. Kering a föld a nap körül, valamelyik tavasznak Walpurgis-éji örömében zölden csillog, mint már annyi ezerszer, s íme rajta az ember . . . Hullámszik, idébb-odébb száll a köd a tó felett. Majd csendes szellő kelt, mint a kora hajnal első köszöntése. Amott túlról, mintha egyszerre csak felszívódott volna egy darab távolság, a fehéres-zöld ködtengerbe. Sötét szakadék tátong. S e szakadékban kísértetiesen, magányosan lebegve, mintha ég, föld között volna, pirosas fény gyúl ki. Abból a kis falucskából, amely túlhan, a tengeröbölnél éjbe borultan él. A köd fehér karjaival átöleli. Ha a karját kissé alább ereszti, egészen elborítja.

S úgy tűnik fel nekem: pillantásom évezredekbe száll vissza, — mindig csak ebbe a zöld ködárba, s még messzebbre, a piros fény előtt. Mink halk muzsika csendül fülembe ebből a ködből az ősrégi bölcseleti gondolat: hogy a világi dolgok nem mások, mint az örök jelen, az örök szent lét és hogy csak a »lett« ember, mint valami ide-oda mozgatható mikroszkópot irányítja ezt az időről való felfogást, a mérhetetlen világtérképen, majd fölfelé, majd lefelé, mint múltat, avagy jövőt, vagy jelent.

Tovább gördül a nagyító a nyílegyenes sínek fölött, melyeknek nedves érce megcsillan a pirosas fű s az éjfékete fenyves közt,—rég, homokos, öreg országutakon, a melyeken postakocsi dökög, — lovagvárak

meg gótstylú tarka ablakrácsok előtt, — komor erdők fölött, hol remete imádkozik, míg odakünn farkasok üvöltenek s távolabb a harci láрма tombol; — vend-bálványok fölött, melyek előtt a fehér emberi testből gőzölgő piros vér ömlik az áldozati serlegbe, — zöldelő germán határhalmok, s a magasban csillogó kőrákások felett, amiket cyprusok módjára övez körül a borókafenyő . . . azután meg belevész a nagyító tekintete a fullasztó, feneketlen, sivár, színtelen ködbe.

Kísérteties hangok simák föl belőle, mintha a Sem-miből törnének elő.

A vadhattyú hangja ez, mely a tó sásában fészkel. Tompa morgás hallatszik: a hatalmas macska, a barlangi oroszlán győzelmi üvöltése, amint elragadott egy rinoceroszborjút. Sűrű gomolyagban hömpölyög a köd az őserdő fáinak árnyszerű ágain keresztül, azután a komor erdei tóra ereszkedik alá. *S itt újra fölcsillan a vörös fény.* A diluviális ember pásztortüze. Maga készítette lángoknak ragyogása. Láng, mely mint valami szelidített háziállat, nála, vele él. Mesterséges láng, amit Önmaga tud életre kelteni. S ennek fényénél szeret...

Az emberiség csillaga!

* *

Új dal. Új idők. Új szerelem.

Még soha se csillogott a föld ilyen ragyogással. Ez az öreg föld amely talán maga is mint valami kis csepp hullott ki az ősfényárból.

Ahogy a köd most a tó fölé ereszkedik, megnyitja az égboltot. S rajta keresztül mint szakadozott, elrongyolódott lepel foszlányain át, tündökölve ragyognak a csillagok. A gyönyörű, csodásszép égbolt, melyen

végigfolyik az ezüsfényű tejút; az aranyos Capella, a vörösfényű Arcturus, a fehérarcú Véga. Valamikor régen talán a föld is egy vakító, hófehér lilioma volt a mindenségnek, mint ez a Véga. Lassan-lassan aranyba olvadt át az ezüsfény, míg olyan lett, mint a Capella. Majd ez az aranyszín ismét valami vörös árnyalatot vett föl, mint amott az Arcturus. Pirosuló parázsszín hirdette a közelgő éjét. A fénylő korongon időnként rozsdabarna foltok tűnedeztek elő, melyekben ez a forrongó anyag szilárd kémiai tömeggé jegecedett. Mint Mira, a csodacsillag, a Cet képében, amely hónapokon át elrejtőzik szemeink elől, hogy aztán újra, annál élénkebb parázsragyogással tűnjék föl, mint a gyertyaláng, mely még egyszer fölvilan, mielőtt kialudnék. Többé már nem ragyogott az egész gömb, csak a napfény árasztotta el egyik oldalát halvány, szétfolyó aranyszínnel, az esztendő folyamán pedig hol az egyik, hol a másik sarki gömbön csillogtatta meg a jégvidékeket s az alkonyat véres pírját rajzolta a sötét peremre. S az éji oldalára már csak a hold halovány ezüstpárázata jutott, mint valami kihunytt világnak kísérteties fénye, — kölcsönkapott ragyogás. Itt már szikrákká szelídül a fénysugár s innen alulról utolsó búcsúsugár ez napunk erejétől. Olvadó rubin módjára ömlött elő a láva a tomboló tűzhányó mélyéről s éjszakákon át bevilágította forrópiros fényével a tenger tükrét. Fönn a légben kékes villámok cikáztak. Zöld meg ibolyaszínű hullócsillagok, tűzgolyók pattogtak széjjel, mintha kis gyufafej robbanna fel, s a léggömb zúgva-búgva iramodik tova, napköri útján, időnként vakító tűzijátékot mutatva. A mágneses sarkok felől kigyuladt az északi meg a déli sarki fény s mint valami hosszú, tarka szalag hullámozott, terjedt csillagunk közepe

felé. Majd lassan-lassan, még titokzatosabban, valami rejtelmesebb, nagyon finom fényhatás támadt, szinte *főleszmélése a kialudt csillagnak, teljesen új úton, a fény felé.*

Sötét a tenger, parányi holdfény se csillan rajta. De egyszerre, mintha amonnan a mélyből smaragd-zöld csillogó felhő emelkednék ki a vízből. Át meg át van szöve kisebb-nagyobb aranyos színű csillagokkal. S élő lángra gyúl az egész nagy óceán. Szent Hona (Szt. Elmo) tüze. Eleven fény, mely mozog. Az apró lények myriádjai, nagyrészt a legalsóbbrendű egysejtűek, önmaguk sugározzák ki a zöldes fényt, élő testükből, a nagyobb állatok meg mint lángba borult csapok, golyók himbálóznak, ringanak a közös napon. *Az élet meghódította a fényt, — közvetlenül a saját testén.* Ez az óceán a legsötétebb, legborzalmasabb mélységeibe viszi magával lángjait.

A tenger fenekén heverő piros tengeri csillagokat körülfolyja ez a fény, s az olyan, mint valami zöld pázsit. Amott egy korall telepe. Olyan színű, mintha kékeszöld elektromos fény izzította volna át. A mély tengerben élő hal, a Malacosteus, sárgás meg zöldes fénysávokat szór ki a fényfelfogó szerve, a szeme alól, mint valami fényszóróból. S ugyanekkor jön a szárazföldön a komor holdtalan őserdő mélyén zümmögő cucujo, a világító bogárka, melynek aranyzöld színű csillaga még ma is lámpást helyettesít s könyvet olvashatsz mellette.

De még tengernyi idő van hátra. S aztán jön a vörös láng ...

Amonnan túlról a tűzhely tüzének vérszínű csillaga, mely körül diluviumkori oroszánok ordítanak, meg az éneklő hattyú szól, — ez élő fény. Ez élni fog tovább.

Majdan összedőlnek az őserdők rengetegei, mintha villám döntötte volna le azokat és helyüket a nagy város foglalja el, zöld árja az elektromos fénynek. Dübörögve száguld vassíneken a vonat országokon át az éjszaka csendjében, mint valami csillogó pajzsú ércbíró. Fényjelzések siklanak tova a tengerek felszínén. Fehér fénynyalábok fognak hullani az alagútba, amely valamelyik havasnak grániterét töri át, a bányászok kétszeres éjszakájába, kik egykedvűen turkálnak a kőszén-korszak sírjában. Mint valami ragyogó nap fog elmerülni a tenger alatt járó hajó fényszórója a polypok, a tengeri csillagok és tengeri halak világába. Minden csiholt kőből fénysugár árad majd az ember felé, a fény aranyos forrásaként fog szétporzani a víz halk hulláma. Fényt szór majd az eltemetett, megszenesedett őskori páfrányerdő. Mint nyitott könyvben fogja olvasni majd a fényből, melyet műszerével szétbont, hogy mik a csillagok, mi hozta életre a világot, mikor még ő maga nem volt. Térdre omol majd a világosság előtt, mint balga gyermek az égő csipkebokor előtt, amelyből Jehova hangja hallatszik ki, — térdre omol, mint ember a természet örök isteni ereje előtt, mely egyaránt kering a fényforrásokban, mint az emberi agyban.

Emberek azok, akik ott őrzik azt a vörös csillagocskát,— a kialvó bolygónak csodálatos, utolsó fényszüleményét.

S itt az ember ...

Komor, fekete viharfelhők tornyosulnak. Elől rohan, mint valami titokzatos lovag, a szélvész. Vad erővel törtet át az őserdő ágain, melyet még nem érintett a kultúra. Az odvas fatörzsek — szárazak mint a tapló — melyeket már csak a kúszó növények indái tartanak, kísértetiesen mozognak. Most a nyílt mezőségre ér ki a szél, minden hullámosan meghajol előtte. Ágaskodik a kiszáradt fű, ropognak az aszott kórok, zörögve zizeg a mocsárszélen a barna sás és káka. Föllobban valami kénszínű fény, egy dördülés s a messze távolba ellátszik a piros fénynyaláb. Ég a hatalmas tölgy, égnek a hozzátámaszkodó odvas faroncok. Sisteregve gőzölög az ősröngy. Majd a szél a tikkadt fűtengerre sodorja a pernyét. Beláthatatlan távolságban a látóhatárnál vérvörös kazal. Menekülve, horkanva törtet a dúvad, riadt madárcsapatok mint fekete árnyak zúgva repülnek a tüzes pokol elől. Most azonban egy zökkenéssel eltörik az esőtartó. Szünni nem akaró eső. Aztán elszakad a sárga felhőlepel. Kék ég. Az utolsó gomoly is elvonul az alkonyati felhőkkel, közelebb lehet már menni az égéshez Mindenfajta állat visszatér, pompás zsákmánytól csalogatva. Szanaszét elszenesedett, megpörkölt, megsült hullák. Nekiesnek a ragadozók, négy lábúak meg szárnyasok egyaránt, a földön ballagó farkas épp úgy, mint a keselyű, mely a füstszagú levegőből csap alá. Nyalogatják a kérődzök a sós hamut s jóleső érzéssel melengetik magukat a földön. De még egy különös lény élte át s használta ki e tüzet. Leszállt az éj, csak a szelíd csillagok ragyognak. Itt-ott egy szentjános-bogárka fénye rezdül a békés erdő mélyén. De amott még mindig látszik valami piros láng, messze a nagy tűzvésztől. *Az ember mentette meg.* Nagy gonddal őrzi. A vad farkasoknak csak ma jutott

ilyen olcsó sült hús, amely pompás, fekete sóskéregben van feltálalva. Az ember megszerezheti ezt, míg csak megmentett lángja megmarad. Nyíla elejti a vadat, s e pompás lángon, »saját lángján« mindenkor megsütheti ezt. S a sült hús, a sült hal nem romlik, sokkal tovább megmarad, mint ennek előtte. Szent vagyon ez a láng, mint bűvös talizmánt viszi magával a vándor, fölfedezi, hogy ezt a titokzatos áldásos lényt, a piros tüzet hogyan kell táplálni s vándorlásai közben is megóvni. Kivájt fában, üreges nádban hamvadó faport visz magával. Hogy ilyen port nyerjen, finoman szétdörzsöli a fát, a két fát egymásba fúrja. Most azt látja, hogy a gyorsan dörzsölt fa magától is meggyúl, üszkösödik, elszenesedik, — a mozgás meleggé való átváltozásának törvénye szerint, ami csak mostanában ismeretes általánosan előttünk. S megtanulja az ember, hogy a tüzet nemcsak megőrizni, hanem *előállítani* is lehet! Kőből alkalmas fegyvert csiszol magának. Az a kő, melyet épen az imént itt találtál a homokban: a tűzkő. Szikrát hány. Most tedd oda a taplót s nyaldossa a láng. íme megint egy másik mód, ahogyan a tűznek eme mesterséges előállítása, az akarat és uralom cselekményévé lesz. S akkor gyúl ki a piros láng, amikor csak akarja az ember, s ott, ahol akarja.

Prometheus ő, aki az égi lángot a kivájt fában hordozza, — már nem vak állat, amely csupán zsákmány után sóvárogva megragadja az alkalmat, a felpörkölt réten egyszer kihasználja, de többé nem tudja föllelni. Az ember mindig, újra meg újra föltalálja.

Ebben a mindig »újra meg újra«-ban rejlik az egész ember.

Százszor alszik ki a tűzhelye, százszor gyűjtja meg azt. Százszor törik a dárdája, pattan ketté a kőfegyvere:

s százszor újra elkészíti magának. Mert e dolgok csupán eszközök, kívül álló szervek, melyeket tetszése szerint állíthat elő.

Nincs szüksége szentjános-bogár világító testére, sem a Malacosteushal testébe erősen benőtt fényforrásra. Agya mindezt fölöleli abban az egyetlen *gondolati* lehetőségben: hogy képes fényt és tüzet teremteni a világ külső dolgai közt, amikor csak akar.

Nem kell, hogy testén legyen a rinocerosz orrszarva, avagy az oroszlán szája, mert minden pillanatban agyával és kezével csinálhat magának tűzköszilánkból szarvat meg tépőfogat. Az érckemény kövek mérhetetlen nagy tömegéből, melyet a jégkorszak glecserei a rügeni és moeni krétából tördeltek ki, s szétszórtak Észak európa valamennyi síkságán, — készíti a szarvakat meg a fogsort, melyekkel majd az orrszarvút meg az oroszlánt, mint fejedelem veri le.

Először az orrszarvút meg az oroszlánt, s végül az egész földet, mindennel ami rajta él.

Ő a földnek legtökéletesebben alkalmazkodó alakja lesz. Szerszámaival új óriás testet alkot magának. Új idegei elektromos hálózat alakjában országokat futnak be, s az óceán fenekén kábel képében terjednek földségtől földségig. Feszülő izomereje, mint dynamit, hegyeket robbant szét, mint emelőgép vastömböket ragad föl, melyek mellett az elefánt súlya egy gyermekkéz nyomásává lesz; felhasználja céljaira a Niagarát, könnyedén, mint a majom az őserdőnek valamelyik zöld ágát. Hangja a távbeszélő sodronyán ezerszerte messzebb hallatszik, mint a leghatalmasabb mennydörgés. A lord Rosse óriási távcsövéből, melynek tükre harmadfél négyzetméter s csöve tizenhét méteres, gigászszele elmerül a köldfoltok világába s a holdat tizenöt mérföldnyire hozza a föld felé.

Nézegeti nagyítójával a bacillust, melynek átmérője a milliméter kétezred része. Új ostromló eszközöket talál ki: s a földközi tenger vize a Vörös-tengeren át az indiai óceánba szakad; a burgonya Chile egy kis zugából egész Európában elterjed; nagy erdőket fűrészel le s egész vidék víztelen, karszt-szerű, sivár magánnyá silányul, megváltozik valamennyi vizének folyási iránya, új klímát kap, — vagy épen fordítva: csatornát húz s nyomában virágozik a sivatag, a mocsaras táj kiszárad — valamilyen kék tó partján igazi narancsligetté lesz, a délibáb, a bolygó hollandi, meg az újkor hajójának fehér vitorlájává, amely hajó ott vet horgonyt, hol hajdanában karavánok haltak szomjan. Ez a mesebeli test nem ismer határokat már az egész földtekén. A mélységekbe vágja magát, mint valami hatalmas gyökér, a magasba tör nyújtózkodva, mint a leghosszabb napsugár.

Még rövid kis határidő kell csak: s ez az egész zúgó égitest százezer trillió métermázsa súlyával az övé lesz, mint ahogyan sajátja a művésznek a szobra, mely még az öntő-formában van. A földgolyó napkörüli útjának egy pillanatával sőt a durva kéreg ellen intézett minden egyes kalapácsütésével közelebb jut a remekműnek, az ő művének leleplezéséhez.

— Hallod a mozdony halk füttyentését, mely erdő sűrűjén áttör hozzánk? A kalapács most is vigan emelkedik, s zuhan le az északi csöndjében, s meg-ingog a redves tetőzet, — átvillan a hasadékon az emberi föld. Teljesen hozzásimult az életben elérhető legtökéletesebb alkalmazkodással, — s aztán ott a hatalmas csere: a föld is alkalmazkodik ő hozzá. Mindkettő elválaszthatatlanul egybeforrva: az emberföld, a földember. A föld a teste, az ember a szellemi világa . . .

Csevegjünk ennek a földszellemnek szerelmi vilá-
gáról.

Ő is a szerelem gyermeke, a szerelem világátkával.
De milyen szerelemből származik? Hol és mikor?

* *

Pára, füstgomoly, köd. Ebből a ködből kibonta-
kozik a tűzhely piros lángja, köréje kuporodnak a
diluviális emberek. A nagy kérdés ködbe vész. Ez
maga az ember, a teljesen fejlett ember, aki születési
ideje után érdeklődik. Fényárban úsznak városai,
világrészek, s óceánokon keresztül menydörög a
hangja. Előtte a nagy mindenség, melyhez fölemel-
kedik a földjével. A Hercules csillagképhez a nap
viszi. S ő maga is Hercules. A tudás, a szabadság,
a szerelem csodás birodalmi tárulnak ki előtte, a jövő
fényárjában. Meg fogja hódítani, bennük fog lakni.
Legyezőpalmák alatt, zúgó patakok fölött, a nap-
rendszer egy királyfia. Mesés alkalmazkodó erővel
küzdötte föl magát, maga élesítette hatalmas kardját.
Aztán sarokba dobta, hogy a por lepje be. Majd rózsák-
kal övezte fel magát, s aranydalokra gyűjtött. És
villogó szemekkel itta a nap, a tejút fényét.

Saját magához szállt le, mint Isten, aki viharral
indult el, s csendes szellővel érkezett. Mint Buddha
megvigasztalódott, mint Krisztus kiengesztelődött.
Mint Kepler és Darwin magába fogadta a világot.
Mint Goethe valami sajátos túlvilágnak vetette
meg az alapját. S évezredek múltával, melyeknek
zúgása még most is a fülében cseng, csak mint tudat-
lan ifjú áll itt. Nem úgy, mint Mózes, aki egyszer
megpillantja az Ígélet földjét, aztán meghal, —
hanem mint a gyermek Mózes, aki nádfonatú kosár-
kájában ébred föl, a szent folyó hullámain, s tágra

nyílt szemekkel, hajnalragyogású arccal bámul a piros lótvirágok szőnyegére.

S ez az ember tenyerébe hajtja a homlokát.

Hát ő maga honnan van?

Úgy tesz, mint valami buta részeg ember Bachus ünnepén, aki egy pillanatra nem hallja a zajt, s alig pislog számára a fáklyák fénye. Tompán eszmél. Hogy jöttél ide? Mi is vagy te tulajdonképpen?

Két út vezet a felelethez.

Ha a helyesebb útra térsz, kezekben van a kulcs az ember szerelméhez. A szerelemhez, amelyből született, s amely még ma is szül. —

* *

Az egyik út csak a szellemen vezet keresztül.

Hiszen olyan hatalmas ez az emberi szellem! Hogyan lehetne az, hogy ennek a titoknak a megoldását is ne rejtegetné a mélyén. Lassan ballagsz előre a ködvilágon át. Nem látsz semmit. Egész tekinteted befelé irányul. És elmerengsz.

Mint egymagamban álló, mit tudok, ha negyven évig állok a zajló életárban, egyszerre csak megállok, bensőmben mélyedek s megkérdem: mit tudok magamról, a születésemről?

Emlékek láncolata húzódik életemen keresztül. Egészen tisztán, még egész közel, előttem van egy tömeg. Cselekedetek, képek, személyek, országok, fájdalom, szerencse, óriási bolondságok, melyeken átestem, egy-két használható lépcsőfok, melyek a magasba vezettek. De mindenben a maga teljes egységében ott volt az »ész«. Alább és alább száll a lánc. Most mindig halaványabb és elmosódottabb lesz. Cselekedetek merülnek fel emlékemben, amelyek lelkesnek is majdnem egészen idegenek. Hiszen

annyi ostobaságot követünk el, mert nem tudunk jobbat csinálni. De hát lehetséges, hogy valaha oly annyira bolondul, éretlenül, »gyerekesen« cselekedtem? Még alább nézek s már csak árnyakra bukkanok. Aranyos, sötét tapétás idegen szoba. Kert, melyben ismerős hangok hallatszanak felém, amik ma már nem egyesülnek személyekkel. Országút, amelyről még azt tartom, hogy a köveit is meg tudom számlálni, melyről azonban nem tudom, hogy hol van. Másoktól kell megtudnom. Gyermekek voltak itt meg itt; mások, öregebbek még tudják. Még egy lépcsőfok, s már semmit se látok.

Most elvesztem, örökre elvesztem, a magam visszaemlékezéseire nézve. Most már *csak* mások révén tudok valamit. Ám ez a fonal is elvékonyodik. Végül egy születési év, hivatalos pecséttel. Egy bizonyos értelemben »érett« szervezet vált el az anyjától. Kilenc sötét hónap. Már az elsőben »megvoltam«, de még nem voltam ember. Így tanítja ezt a természetrajz. Még emberhez hasonló sem volt a magzatom. És ez a magzat nemi érintkezés útján keletkezett. ..

Ettől fogva egészen háttérbe szorul az életem. Szüleim, — fátyol borul rájuk. Szent szerelmi érzések. És azután, mint kettős lény vagyok jelen mindkettőben, itt magsejt, amott petesejt. Mindegyik sejt egy másik test hatalmas kötelékében él. A mécses, az emlékezet mécsese nagyon halványan pislog. Most már nemcsak idegen emberek hagyományára van szükségem, — s ha mindjárt a legszemérmesebb emberi tudás is az. Saját magamtól belekeveredem így a bölcsélet csodabirodalmába...

Így vagyok én. De az »emberiség«. Annak nincsenek szülői, nincs nagybátyja, nagynénje, akik mesél-
nének. Csak úgy nőtt föl, mint Bolond Istók. Pár

ezer éve: — királyok, papok, gazdagok, rabszolgák éltek, mint manapság is; talán néhány bolondsággal több, de már mélységes bölcsesség. Erről még vezetett naplókat, ékírással, kínai teás-dobozok betűivel. De mi volt azelőtt? Itt is átsuhan az emlékezeten az aranyos sötét tapéta, a kövezet, mit tudom én hol? S zöldelő kert, melyben egy almafa alatt ültem. Hol is volt csak? Senki, senki se tudja megmondani. Hiszen más nem is volt ott, aki beszélni tudna. Feleletet! Feleletet! Szántsd föl ekével a földet, talán találsz valahol valami játékszert. Nincsenek-e valamerre annak az almafának a gyökerei, ahol játszadoztál? De hát voltaképpen mit is bizonyítanak azok? Bemutatnak mint gyermeket, de már mint az ember gyermekét. Hol a keresztleveled? Meg az anya teste? Meg az alkotó szülői szeretet neked szentelt órái? Szegény emberiség! A föld virágozása semmivel se jobb bizonyíték visszaemlékezéseid mellett, mint akár Bolond Istók, kinek származása ugyancsak erőszakos ravaszsággal van homályba burkolva...

Ma azt tartod, hogy csak magad gondolod Így De erre a helyre, e kérdés előtt, már évezredekkel előbb, eljutott a tiszta gondolkodás. Éppen olyan szilárdan állt, s nem *akarta* megengedni, hogy föléje kerüljenek. Csakhogy a szellem büszkesége föllázadt ez ellen. S ezért hatalmánál fogva megragadta a jelenségeket, s alkotott magának egy álomképet, mely elég nagy-szerűnek látszott a megoldásra. Mindenáron át akart ezen jutni, — az ész saját magában kereste az utat! Hogy te egyes ember születésed, mint statisztikai tény előtt édesanyád testében éltél egészen a szülésig, — azt hallgatagon, mint valami természetes dolgot megtudhatod a természetrajzból. Valóban, ez nem lehet másképpen, s még a legrátartósabb is

megengedi ezt avval a föltétellel, hogy — nem beszélünk róla.

De az emberiség itt azt hiszi: bele kell a képzelő szellemnek nyúlni a legcsodálatosabb, a legmagasztosabb, a legóriásabb dologba, amit csak elgondolhat. Az emberiségnek legelső »embere«, úgy mond »Istentől« jött. Hiszen tudod: egy napon ült az almafa alatt. Előbb nem. Ennek az »egy napnak« és »előbb«-nek a peremén ingadozva jön elő a semmiből a teremtés fogalma. A tiszta értelem legszélsőbb útja.

Íme előtted a tengerparton szörnyűséges, tagbaszakadt kísértet emelkedik ki a ködből. Óriásivá megnyúlt emberárnyék. Ott már nincs tengerpart, ami fölé emelkedik. Ott az örök világűr van. Itt élet, s ott túl semmi. Valami varázslatos titokzatos zúgás tör a magasból a part homokjára, ahogy az kísértetiesen táncolva megmozdul...

Isten egy darab sárból teremtette az embert. Porrá lesz, amint porból lett.

Isten és por.

Sok embert megvigasztalt már és fölemelt ez a kép. Te is evvel nőttél fel. A legmélyebb vallási érzésed kapcsolódik éhez. Ha azt kiáltaná valaki feléd, hogy ez már nincs így, akkor úgy éreznéd magadat, mintha meginogna az a gyönyörű oszlop, melyen a te égi tiszta világgondolataid nyugodtak. Most e vidám Walpurgis-éjszakán, amikor minden szellem él, s élni enged mindent, mi sem áll távolabb tőlem, mint az, hogy megsértsem vallási érzületedet. Jómagam, ha kívánhatnék valamit, azt kívánnám, hogy a mai emberiség együttvéve ezerszerre vallásosabb legyen,

mint amilyen. Vallásos a legforróbb vágyódás értelmében, — az »Én nem hagylak el, valamíg megáldasz« értelemben. Ám nagyon félek az előre törtető kutató ész kísérleteitől, akármilyen megoldást talál is. De ilyenféle megoldások, feleletek történetéből tanultam mégis valamit. A szellem csapongó. Amit ilyenkor megragad, az nem hamis, nem könnyű, parányi dolog, hanem ellenkezőleg, *túlságosan nagy*. Ugye, ezt szeretnéd még csak igazán megérteni.

Igen: Isten és por. Önmagunkban fejlődött tovább ez a két fogalom, — nem a gúnyolódóknál, hanem csak a helyesen gondolkodóknál. S valóban, e két fogalom ezért nem mond ma már nekünk semmit.

Oly végtelen egyszerűnek látszott, a hogyan először támadt: igen, ez volt a kivezető út: Isten és por. Mégis, mindenki tudta, hogy mi volt ez. Isten, az öreg ember felett álló ember aranyos pompafényben, — aki mindent tud. Meg egy marék por, a világ legsilányabb dolga, mit a leggyengébb szellő is elfúj, úgy hogy a nyomára se bukkansz. E két szó hálót feszített ki az ég és föld között, s ebben a hálóban, mint valami bölcső ölén, megnyugodva pihen az emberiség gyermeke. Hová tűnt ez a *könnyű, boldog* idő! ...

Isten.

Az ember vaskeze kovácsolgatott, kalapálgatott az Istenen. Homérosz idejében a jó Zeusz még kedélyesen sétálgatott a végzettől irányított természetben. Szép leányok üldögélnek a világ útjain s ő megcsókolgatja őket. Ez a világ azonban a napsugárral, tengerrel, virágkehelylyel nélküle is megvan, ő abban csupán egy nagyobb, hatalmasabb, erősebb ember. Már az övé a villamosság s villámokat szór, mikor

Achilles legfőlebb csak gerelyeket tud hajítani. Átlát a falakon Röntgen-sugarak módjára. A pestis bacillusait hinti el a görögök csapatai közt, kiknek orvosai még nem ismerik a mikroszkópot. A felhők közé repül, mint pár ezer évvel utóbb Montgolfier léggömbje. Milyen szép pici volt még ez az Isten! Csupán néhány tökéletesített technikai vívmánynyal múlta felül az embereket, a nagy természetről nem is beszélve. De magát az ember se foglalta bele, belvilágának rejtekeibe. Annak a hatalmas erőnek, amely tényleg az ember egész mélyén rejlett, csak halvány visszfényei valának a szenvedélyek, az istenek belső végzetei.

Ha rágondolta magát az ember, nagyobb volt istenénél. És végre rágondolta magát.

Új birodalom jutott Istennek a belvilágban. A gangesi szent banánafa alatt, mely még ma is Buddháról susog, ez alatt ereszkedett először térdre az Isten az ember előtt, áthatva az erkölcsi végzet ama hatalmas erejétől az emberi kebel mélyén. S összezúzta a királyi koronát és egészen emberré lett. És felvette magába a hatalmas erőt: a világ egyik felét. Ugyanaz az Isten volt, aki a Golgothán kitárta karjait, hogy átölelje az egész emberiséget, — azok oda voltak szegelve, azok az Istenkarok, bizonyágául annak, hogy a dolog nem olyan nagyon egyszerű. És mégis elérte, amit akart.

Most menjünk egy évezreddel odébb.

Új idők támadnak. Íme az elsőhöz a világ másik fele is csatlakozik. A természet ismerete megnyitja a kosmost. S ez a kosmos is nyomtalanul olvad egybe az Istennel. A mérhetetlen, hatalmas csillagtenger mélysége az emberi sors mélységéhez csatlakozik. Az emberré lett Isten most a Sirius és Aldebaran lesz,

a Véga és Betelgeuze, a Kuttyák csillagképében ő leszen a kavargó, gomolygó köd Mael árja, meg a lant csillágköde. Az Istennek ebben az óriási testében most az egész naprendszer, kezdve az Orion lángoló, lobogó ősvilágjaitól a legtávolabbi csillagig, a Herculesig, csupán egy kis vékony erecske, amelyen keresztül sietve törtet picit vérgolyócska. Az Istennek időleges kibontakozásában rohan a mammut, csörtet az ichtiosaurus s az egész föld, mint parányi porszem hull ki az *égből*, meg újra vissza az *égbe*. Ez vagyunk mi most — s a mi Istenünk, ő benne egyesült minden a nagy mindenség utolsó pislogó kis csillagáig. Benne egyesült az egész természeti törvény, valamennyi elpusztíthatatlan átváltozó erő, meg Darwinnak egész természeti fejlődéstana. Benne egyesült a mindenségnek egész létele, amelyről sejtjük, hogy mérhetetlen, ragyogó kataraktákban még affölé is kiterjed, amit ma szervesetlennek nevezünk s hogy legalább is hatalmas tűzoszlopokban gyúl ki, amennyire a lakható csillagzatok milliói keringenek. Isten ereibe bámul a távcső, szédülve, kábultan merül el a tejutakban. Isten az, akit a prizma hét káprázatos színre bont föl. Isten a hielburghauseni kő, amely egykor tengeri iszap volt, s amelyben megmaradt a lenyomata egy elmúlt békaszerű szörnyeteg lábnyomának. »Isten teremtett.« Ez nem jelent mást, mint: az ember is benne lett, a *világban* lett. De ez a felelet Orion-távolokba nyúlik el. A szó végre óriási nagyságot ért el. Ám most *túlnagy* az egyes feleletre nézve. Az ő óriás kezében leesett az egész kicsi földember, csillagról-csillagra, a világfenéknek kimeríthetetlen Danaida-hordójába. Ez annyi, mintha *nem* is volna felelet. Bizonyára az ember is ezen *egész* világ szövedékében van. Mindezek a csillagok, mind-

ezek az idők benne is egybefolytak. De ezt megfejtteni!! Megfejtteni ennek a parányi bolygónak pereméről, megfejtteni evvel az emberi bölcseséggel, amely mint valami szegény kis napraforgó, oda van rögzítve gyökérszálaival, s aranyos csecsemőkarjait a kék világég felé nyújtogatja. . . Ez túl nagy. Mi messzelátókat állítunk föl, turkálunk a földben, minden úton-módon fáradozunk természetvizsgálatainkkal. Apró tárnák ezek, amelyeket itt-ott az Istenség testébe ásunk. Ez az út. De ez még nem az a vadul hangzó végszó, mely ott könnyen elhangzik s minket Orion-távokból perzsel föl.. .

S most beszéljünk a porról. Guggolj le ide a nyirkos, ködös tengerpartra s mint valami gyerek, vágkálj a puha homokban. Az egyszerű ártatlan gyermekhit nem ábrándozik valami szent, mágikus anyagról, amelyből az első ember származott. Az Euphrates durva vörös agyagjára gondol. A bolhák és egerek ilyen anyagból lettek az ő gyerekes természetrajza szerint, ma épp úgy, mint annak idején. Ilyen anyagban vágkált Isten keze s alkotódott az ember; agyagból, mely különben néhány óra alatt már megkeményedik, megrepedez, darabokra töredezik s mint por, a szellő szárnyán messze földre jutna el. Hát van fogalmad arról, hogy mi a por?

Nézd ezt a kis lapocskát; olyan kicsi, hogy elfér a tárcádban. Egy üveglemez, melyre másik lemez van ragasztva. Tartsd a szivarod fénye elé. Csepp kanadabalzsamot látsz az üvegek közt s a balzsamba szépen beágyazva láthatsz egy csomó parányi pontocskát. Kicsi, nyomorúságos porszemecske, mint

egy kevés burnót. Olvasd csak el a ráragasztott cédula felírását. Radiol-Ooze. Chall Stat. 225. W. Pacif. 4475. Fd. Úgy hangzik, mint valami orvosi rendelvény szövege. Majd lefordítom neked e titkos írást. Ooze, nagyobbrészt radioláriákból álló iszap. Ez iszap-próba a tenger igen nagy mélységeiből. Az angol Challenger-hajó hírneves mélytengeri expedíciója művészi készülékkel hozta felszínre ezt a West Pacific, a Csendes-Oceán nyugati oldalának fenekéről, 225-ik vizsgálati állomásán (a Karolin-szigetek s Nippon közt). Csodálatos, hihetetlen mélységből. Ott 4475 csomó mélységnél érne feneket az ólom. Ez több 8000 méternél, több egy mérföldnél. A föld legmagasabb hegyét, a Gaurizankart elsülyeszthetnéd ott s még mindig elmehetne a csúcsa fölött a leghatalmasabb óceángözös, anélkül, hogy valahol súrolná. Mérhetetlen sok iszap van odalenn. Iszap borítja valamennyi tenger fenekét. Képzeld el úgy hamarosan, hogy valami geológiai változás következtében a tengervizek felszikkadnának, a tenger fölemelkednék. Végtelen pusztaság, nagyobb terjedelmű az öt régi földrésznél, — emelkednék ki hirtelen. A szikkadó fenékiszap most csakugyan szétesnék, száraz, fehéres meg vöröses porrá. S ha végigszáguldana rajt a vihar, ebből a több millió négyzetkilométernyi porból a felhőkig örvény lenének a homoktölcsérek. S most e mély tengeri porból tégy szemernyit a mikroszkóp alá. Jól állítsd be a nagyítást. Abban a kis fény-szigetben, melyet a szemed, mint valami bűvös erővel, jóval nagyobbknak lát a megszokottnál: mesés kép jelenik meg. Így hever a manók kincse a megközelíthetetlen sziklahasadékban. Pislog egy kis bányásméces s ennek fénye mellett tömérdek ezüst ragyog. Avagy a Niebelungok kincse bukkan föl

mámoros, borközi órában a kristályzöld folyam mélyéből és megcsillan a holdvilágnál. Úgy látszik, a veneziai emberke (manó) mágikus tükrévé lett a mikroszkóp, amely minden elmerült kincset visszatükröz a mélyből. Emitt sorakoznak ezüstsínű lánccos páncélok, kerek saracenus-pajzsok domborművekkel és éles szögletekkel, finom forgós sisakok hosszú tarajokkal, mindenféle csodaszép ruha, gyűrűk, csatok, nemesfémű játékszerek, s antik aranyművesi munkák, mintha a király gyermekeinek készültek volna; — császári koronák, pápai fővegek, kormánypálcák, meg régi kardok, de jámbor kereszték és töviskoronák is. Egyike-másika törött, mint ez megesik régmúlt idők kincseivel. De azért minden egyes töredékdarab is műremeke a művészetnek. S mégis mindez nem emberi kéznek a valóságos műremeke. Ez a porszemecske parányi élet *sírhelye*, melytől nyüzsgött a mérföldekre rugó, szörnyű nagy vízoszlop. Egysejtű állatok, az úgynevezett radioláriák kemény héjai azok, kovából fölépítve, tehát ugyanolyan anyagból, amiből a gyönyörű hegyi kristály születik. A ritmikus elrendeződés titokzatos törvényei szerint épültek fel, amelyet a mi emberi szemünk »szép«-nek talál. A koromsötét tengeréjszaka alacsonyfoku, alakatlan, nyálkástestű lényekből épültek föl. A legmélyebb tengerfenékre süllyedve, ezek a héjak ma ott az iszapot, a port alkotják. Minden, egy szíppantásra való burnótban ilyen porból száz meg száz pompás alak rejtőzik, — vonalaikat tekintve kristályszerűen tökéletesek s mégis már eszményítve a szervestől, az elvitázhatatlan »élőtől«, szintén a természet második kérelmére teremtve.

De emeld most föl pillantásodat a mikroszkópról, s hozd kapcsolatba a jelennel. Minden egyes elragadóan szép radiolária-páncél, mikre a »por« felbomlott előtted, belsőleg megint csak megszámlálhatatlan kovaszemecskéből van összeróva, mert hiszen a benne rejlő parányi őslény, élő egysejtű teste ugyancsak a fehérje és protoplazma megszámlálhatatlan részecskéiből van fölépítve. Ezek a részecskék azonban megint kisebb részekből állanak. Már nem láthatók a mikroszkóppal, de a kémia még eléri. A kovaföld részecskéinek mindegyike ismét a silícium és oxigén elemi parányaira bomlik. A protoplazmarészecskék pedig tiszta carbon és oxigén részecskékre stb. Itt kezdődik a molekulák, az atomok világa. Maga a kémia, amely még egy ideig útbaigazít bennünket, messze-messze vezet, ama részecskék új ritmikus elrendezéséhez, meghatározott viszonyok közé. Nem lehet kétségünk afelől, hogy a valóban látni tudó tekintet elé mindig újabb kincsek, újabb kaleidoszkóp-alakzatok, minden egyes ilyen kovahéjacsának újabb kristályszerű matematikai alakulatai fognak tárulni. Milyen nyüzsgés, mekkora tömeg, míg végre is azt gondolod, hogy egy új mindenségbe jutottál el, hogy belepillantottál a tejút pihelytengerébe, ahol minden egyes vakító fehér pihely az ég kéksége előtt egy napnak tűnt fel. S valóban itt is, ott is rendszerek, amelyekben világerők uralkodnak. Valamennyi molekula nap a maga nemében. A napvilág mindenségének nincs befejezése. Az Orion mögött, az állócsillag-rendszerünk egész látómezeje mögött újabb Orion-rendszerek, új állócsillag-rendszerek merülnek fel, — mindaddig, míg a mi üvegből való messzelátó szemünk fel nem mondja a szolgálá-

latot. Épp ily kevésbé fog valaha is megszakadni a legparányibb részecskék világa.

Es mindig, állandóan itt is, ott is szent tündértánc folyik, lesülyedés a szabálytalan, nyomorult »por«-hoz, — mindenkor harmónia, haladás, egyesülés, mindenkor elrendeződés a rithmikus, esztétikailag tökéletes alakulásokhoz; — állandóan érezni lehet a hatalmas, egyforma titoknak csendes lüktetését, melyben az Orion csupán egy hullám, s te, mint ember is hullám vagy, az a radiolária, meg a radioláriának valamennyi molekulája.

Ez a te »por«-od is!

Hát azt gondoltad, hogy mondtál valamit avval, mikor kijelentetted: az ember porból lett alkotva? E szócskával: por, visszavezetted a legösszetettebb remekművet a legegyszerűbbre, a tovább szét nem bonthatóra?

»Porból lett, porrá legyen.« Vedd mikroszkópodat s irányítsd azokra a parányi, láthatatlan porszemecskékre, amelyek kezeden tapadtak. Tavaszi díszbe öltözött erdőben jártál. Fölötted csüngtek a mogyoróvirág szerelmes kis karjai s mélázva hullatták rád az arany virágésőt. Egy sárga porszemecske egymagában itt van még a kezeden, szabad szemmel nem is láthatod. Ez a szemecske is szétoszlanék, mint valami fátyol az elemek ama bizonyos tej útja előtt, ahol az atomok szénből, hidrogénből meg oxigénből csillagrendszerekké egyesülnek, — szétoszlanék, ha sikerülne teljesen megfejtened. De még más valami is van e szemecskében. Ha alkalmas helyre jut, új növény sarjad majd ki belőle, új mogyoróbokor, amely nem csupán lefelé, az atomok világa felé terjeszkedik, hanem fölfelé is, s a nap aransugarait magába szívja. Ebben a sárga porszemecskében egyesült valamennyi

mogyoróbokor ereje, mely évmilliók óta, talán már a krétakorszaktól kezdve virágozik a földön, úgy hogy ismét képes egy új tipikus mogyoróbokrot létrehozni. Az évmilliók kezdetén az első mogyoróbokor lényében volt összpontosítva a növényvilág egész múltja; benne volt valamennyi túlevelű, pálmáfrány, meg valódi páfrány, alga, ősnövény, továbbfejlődésre képesítő erejükkel, a föld legelső és legrégebb növényi szervezetéig. A legrégebbi szervezet azonban kezdőpontja volt egyúttal az állati fejlődésnek is. Alapjában véve minden, minden élő, amit csak látunk és sejtünk, — minden ebben a sárga viráglevelkében rejlik. Csak apró bokor a mogyoróbokor. De nem nagyobb virágporból, mint ez, fejlődik ki Ausztrália Eukalyptusfája, amely vetekedik a kölni dóm tornyaival. Ebből lesznek a cyprusok és barkócák, melyek évezredek korokkal, mint éjjeli őr, néznek le az emberiség fejlődési időszakaira. Por. Nem ragadja meg lelkedet a félelem e por előtt? Képzeld el a földet tisztára lesöpörve mindentől, ami rajta van. Élet, víz, levegő nélkül, s a kőzetek belső mozgásai nélkül. Minden üres, kopár és holt. Trillió meg quadrillió évezreden át forogjon így a súlypontja körül. Mi közeledik majd hozzá? Mi fogja majd érinteni, mint valami titkos új mozgás? Por. A mindenség, a szabad bolygóűrök, a csillagtávok szakadatlanul csak egyet közvetítenek: finom port. A mi földünkre is mai állapotában folytonosan hull, száll a finom meteori por, nikkeltartalmú vaspár. Megtalálhatod nyomát a sarkvidék szűzi jegén, a radioláriahéjak közt, az óceán Gaurizankár-mélysegeiben. Meteori nikkeltartalmú vas, mely távoli világból jött, talán valahonnan szétomlott világból. Mennyi csodája a fejlődésnek, hány művelődés lappanghat

mint utolsó kivonat ebben a vasporban! De ha így hulldogálnak trillió évezredekén át, megnagyobbodnék a bolygó, megváltoznék a súlya és súlyával a pályája. Talán új élet is volna ez, amely eként por alakjában hull le rá. Életcsírák, amelyek ellenálltak a hidegnek, csillagtól csillagig, akárcsak a tökmag, amely 192⁰ C. mesterséges hideget is kibír. Ott találsz a port munkája közben, amint világokat épít, bolygórendszereket változtat meg. Éppen úgy vagyunk a porral, mint az Istennel. Szétfolyik ujjaid között s világfelhővé alakul, amely eltűnik a mérhetetlen semmibe. Oldd meg a por talányát és én ráadásul adom neked az ember talányát. De megint csak úgy vagyunk ezzel, mint az Istennel: túlnagy. Ez a világ talánya: Hatalmas fénynyaláb, Isten a világ. Folyékony por a hatalmas felhő. Itt is, ott is Orion-távlatok. Az öreg Lucretius így dalol: lépj minden ismeret szélére s hajíts ki merész kézzel egy dárdát, az új világok felé repül. Világok felé, melyek úgy ragyognak, mint ezüstszínű por. Világok felé, melyek egyek Istennel, mint az Orion, mint a nap, mint saját magad, Isten is, meg por is. Ez a kettő nem felelet, ezek maguk világok. Valami kisebb, szűkebb, közelebb fekvőhöz kell fordulnod kérdéssel, hogy honnan jött erre a bolygó földre az ember és szerelme. Azt mondod: »Isten porból teremtette.« Én meg azt mondom: a por az Isten; s Isten annyi, mint por. Minden biztonnal a por ezen megistenülésének ösvényén áll az ember. De hol...? A szó mitsem segít. Máshol s fáradtságosabban kell keresnünk a helyet.

S így a kutató szellem röpte bénult volna. Az egyik út el van torlaszolva. E büszke, dacos szellemi harc végén nem maradna más hátra, mint keserű tépelődés. Igen, itt kénytelenek vagyunk önmagunk előtt bevallani, bármi nehezünkre esik is, hogy a föld fejlődéstörténetében, amit ismerünk, az ősnaptól kezdve napjainkig, tulajdonképpen a legmegragadóbb, legkülönösebb és legtanulságosabb tény az, hogy egészen hangtalanul, szinte valami csekély esemény módjára ment végbe e földön az ember természetes megjelenése. A természettudomány egész a messze múlt időkig tiszta képeket őriz. Ez a hatalmas démoni dolog azonban rejtve van, mint valami mellékjelenet.

önkéntelenül is azt kell gondolnunk, hogy más nap ragyogott a világra, mikor ez az esemény végbement. A föld veséiből feltörő hangzavarnak, mint valami harangzugásnak, be kellett járnia a sphárákat. Hiób egyik fejezetében, a valódi világköltő büszkeségével, aki arra a percre gondol, amikor megalkotta világát, s versei először mosolyognak feléje, azt kérdi Jehova: »Hol voltál, mikor a földet teremtettem, — amikor valamennyi hajnalcsillag engem dicsért, s nekem örültek minden fiai Istennek?«

A hajnali csillagoknak valami ilyenféle örvendezését várja legalább is az ember. De semmi. A föld szellemi története nem volt színház, amely ránk, a nézőkre várt. S az emberiség későbbi történetéből már tudnunk kellene ezt. Nem ujjongtak hangosan a hajnalcsillagok, nem zúgtak a sphárák, mikor Homeros Iliását teremtette. Ellenkezőleg a költő eltűnt, hogy soha többé meg ne találják, eltűnt a mester is, diadala feltámadásáig, ezek mint rendesen, szeretnék háttérbe szorítani egyéniségüket. Shakespeare ma a legjobb úton halad, hogy e sorsban osztozzék. Zoroaster,

Buddha, Confuce, Mózes megannyi égő tűoszlop a ködben. Fényük egy egész emberi korszakot be-
 ragyog. De a kéz, amely a fáklyát tartotta, úgy lát-
 szik, a semmiből nyúlik ki. S mégis óriás kezeknek
 kellett lenni, amelyek itt tapogatództak valahol.
 Krisztus, akinek bölcsője felett, a legenda szerint
 valóban énekelt az angyalok kara, mint történeti
 alak tűnt el egy furcsa zűrzavar sötét vizében, —
 akinek szelleme a háborgó tengerek fölött lebegett
 s még ma is ott lebeg. Hol van az az ember, aki
 Hióbnak ama könyvét költötte? Hol a pergamoni
 mester? Kell, hogy egy magányos órában ott álltál
 légyen a milói Vénus előtt a párisi Louvrebán, s ez
 a gondolat villámlott át lelkeden: ez a kimondhatat-
 lan, csodás asszonyi szépség egy mester nevét sem
 viseli s hogy fönmaradása tisztán ama durva erő
 néhány hüvelyknyi eltolódásán múlt, mely már porrá
 zúzta a karjait. .. Kell, hogy belásd: sokkal titok-
 zatosabb a világtörténelem élete, mint amilyennek
 a mi durva eszünk rajzolja. Titokzatosabb s mégis
 nem kevésbé fölemelő. »Ő az örök csend« — dalolja
 az öreg Silesius Angelus világszelleme mély érzésével.

* *

Egészen beburkolt a köd, jóformán már semmit se
 látsz; s lám éppen a nap közelsége teszi annyira
 áthatatlanná. A tiszta ész segítségével nem érünk célt.
 Gyötörd agyon szegény agyadat: nem *emlékezel*
 semmire. S ha elmerengsz az ég kékjén, az is csak
 ködnek látszik. De van még egy másik út. Azon meg-
 csillan a sugár és nappal lesz. Meg akarom neked
 mutatni ezt az utat.

A mesebeli embernek az a sorsa, hogy egy ismer-
 retlen hozza meg neki szerencsájének hírét. Ott

álldogál a hídon, s várja, míg valaki megszólítja, ez lesz az. Kora reggeltől késő estig várakozik, végignéz minden előkelőt, aki arrafelé jön és várja a megszólítást. Senkise szólítja meg. De az egész napon egy agg koldus áll mellette, kit észre sem vesz. Mikor már azt hiszi, hogy minden elveszett, az utolsó percben hozzálép a koldus, — ő az az ismeretlen ember, aki a szerencseszót mondja.

Ilyenformán vagy te is az ember nagy kérdésével. Fölkutatod az eget meg a földet s nem találsz semmit. S ahogy a csendes hajnali levegőtől üde tengerpart fehér homokjára rogyol, kétségbeesve, hogy semmit se tudsz, hátad mögött ott áll a bölcs, aki taníthat. Még akkor is hátad mögött áll, amikor teljesen egyedül vagy. Veled jár, mint árnyékod. Csak te nem figyelsz rá. Meg akarom hát mutatni neked.

A köd szertefoszlott.

Az első májusi napsugár csodás fényözönében terül el a tó, mint valami nagyon mély, sötétkék lótuszvirág. Kékebb az égnél, amelyen tejszínű habos fellegek úszkálnak. Közvetlen előtted a parton kettős koszorú látszik: fiatal, sarjadzó, aranyzöldes nád, nem sokkal magasabb a buja fűnél. Aztán a tavalyi száradt nádnak barna csutakjai; helyenként egy-egy magányosan álló nád, mint valami zászló, zörög s körüllobogja azt. A tónak mérföldnyi felszíne sötét kékségében valóban oly kicsinynek tűnik fel, mint a virág. Túlról a homokos partnak hosszú, világossárga vonala látszik, közvetlen a kékség fölött, mintha vonalzóval húzták volna. Fölötte éppen oly kirívóan fekete szalag módjára húzódik végig a fény-

ves, mely nagyon sötét, bár a nap ragyog. Előtte idébb, szelíd, rozsdabarna foltocska tűnik elénk: virágzó égerfa a homokos lejtőn. Meg halványzöld rét, ritkás mint a füst, — egy legelő, mely már sarjadzani kezd. Ide látszanak a vízművek piros gyárépületei az erdő szegélyén, mintha kis gyermek építőszekrényéből valók volnának. A kémények elnyultan, pirosas rezgéssel verődnek vissza a kék víztükörben.

Szent tavaszi csend.

Most a távolból valami vidám, szelíd hang csap hozzánk, mintha színezüst harang szava volna. Tyék! Tyék! Aztán újra cseng, hol itt, hol ott verődve vissza. Látod-e amott azokat a pontokat a tóban? Lassankint hozzászokik a szemed a káprázatos kékséghez s meg tud rajt különböztetni egyet-mást. Emitt két nagyobbacska pont látszik egészen közel hozzánk. A zörgő nádból egyenesen a nyílt tó tükre felé úsznak. Fekete vízicsibék. Meg-megvillannak fehér csőröcskéik. Nászidőket élnek. Szorosan összebújva páronként jönnek elő a nádasból. Boldogan surrannak a kékség felé, melyen mámorosan táncol a napsugár.

Számtalan kis madárnak fölségesen puha nászágya ez a tavaszi ragyogású tó.

Már csak az utócsapatot látod. Künn a nyílt víz tükreán csak úgy hemzseghetnek a szerelmes párocskák. Látod-e amott a végtelen hosszú pontsört? Vadlibák zárt csapatokban halásztatnak ott. Egy pillanatra csónak bukkan föl, amitől mint kavargó füstfelhő tűnnek el a tó két oldalán s a nagy távolságon át füledhez jut gágogó hangjuk, mint mikor a vendéglobben tálcákat zörgetnek össze.

Aztán újra minden csendes.

Most csillan valami a nádasban, mintha elszabadult tavirózsák úszkálnának lassan beljebb-beljebb. De ezidőtájt még nincs tavirózsa. Új madárcsapat követi a vízcisibéket. Nagyobbaeska fickók, a mellük fehér, szárnyuk vöröses, a fejüket, mint valami leselkedő kígyó, mereven tartják fölfelé; rajta fenn egy kis sapkaformájú bóbita, mely álluk alatt hurokba végződik. Ez a búbos vöcsöknek merev tollbóbitája, amely őt az egész vízínép szépséges, büszketartású királyává emeli. E búbos vöcsöknek is nászuk van. Látod amott azt a párocskát, szorosan egymás mellett? Azok ketten hű jegyesek, akik komolyan veszik a dolgukat. Nyögdécselve, egyforma magasan emelik ki a vízből erősen egymáshoz simuló fehér hasukat, — ez a legkedvesebb szerelmi állásuk. Most másik pár közeledik, ezek azonban nem házastársak. Két kócos agglegény, akik ott ólálkodnak, settenkednek, s lesik, hogy nem juttat-e nekik is valami nőcskét a forró május. Portyázásuk közben egyelőre szorosan egymás mellett maradnak, rabhúséggel. Talán még akad valamerre egy elcsábítható tisztességes nő ... Próba-szerencsére a szerelmes pár közelébe férköznek, nagyon is gyanús módon. Hej, mily istenigazában csap szét köztük a gazda! Előbb az egyik vetélytársát üldözi nagy hevesen, aztán a másikra kerül a sor. Olyan erélyes módon lép föl a két csábító ellen, hogy azok eszeveszett gyorsasággal buknak a víz alá. A feleség csöndesen megmarad helyén: majd csak győz az erősebb. Asszonyi hűség logikája. De már tiszta a látóhatár s kedélyesen, vígan úszkál a magas tó tükre felé férj és feleség. Majd újra felszínre kerülnek tisztos távolban azok a merész fajankók, megint összetalálkoznak. Nagy

ívben sietnek el kudarcuk érzetében, a másik kettő elől a vakító fényárba s eltűnnek, új kalandot kezdeni valami gyengébb férjjel.

Tavaszi szerelmi mámor mindenütt.

Itt a parton is, közvetlen melletted, halkan zümmög valami, — nem egy hang az, hanem szakadatlan egybeolvadó moraj. Ez is a szerelem megnyilatkozása. A tó kis mocsarat hagyott itt hátra, amikor a kora tavasszal átlépte medrét. Látod-e amott azokat a fehér bimbókat a víz sekély, sötétszínű víztükörben? Azok a mormogók. Mindegyik egy fiatal foghagymabékának fehér toroka, mely éppen csak ennyire látszik ki a vízből. — Itt-ott újabb pont is megcsillan ezek mellett, meg eltűnik gyorsan váltakozva, mint mikor vízcseppek folynak össze egy deszkadarabon. A sor újra betelik s tovább zümmögnek együtt félhalkan. De nemcsak dalolgatnak. Néhányan, jóllehet mozdulatlanok, a legvidámabb titkos szerelmi játékot űzik, — a hímek erősen átkarolják a nőstényeket, hátul a sorban. Kedélyesen folyik e kicsikék idillje; nekik az arasznyi mocsárvíz tisztára ugyanaz, ami a madaraknak a kék tótükör. — Barázdabillegetőik izegnek, repdesnek a mocsár körül, mint megannyi pici tündér, természetesen Ők is szerelmi vágytól égve. Benn az erdő mélyén valami szerelmes zöld harkály ujjong.

S a nap ontja, egyre ontja sugarait a földre, ezt a sok szerelmet beszórva fényével.

A messze világoknak fény, s hóárja felolvasztja itt ez öreg bolygón a szerelem árját. Valamennyi fénysugár, amely e kis békás mocsárra hull, húszmillió mérföldet vándorolt jeges vidékeken át. S íme itt meg felolvasztja e madárkák, békák szerelmi

érzését, mint valami izzó, mámorító fürdő. Ezer meg ezer fiatal madárka s fiatal békácska támad ilyen napos nap fényárjából, amilyen e mai; minden mérföldnyi fénysávra egy parányi lélek, amely majd maga is élvezni fogja a fényt...

Nyílik a nádkoszorú, s titkos szerelmi fürdőhöz vezet. Nyári időben, mikor a zöldelő nád mint valami élő fal húzódik, nem egy csónak siklott tova ügyes fordulatokkal a nádas útvesztőin, kikötött a langyos alkonyati órában s szerelmes emberpároknek is felajánlotta a boldogok egy partját, melyet a tó felől semmiféle kíváncsi szem meg nem láthat. Másik védőfal takarja el e remek pontot a part felől, a fenyvesnek vöröses oszlopcsarnoka, melynek gyökerei, mint művészi szegélymunka, nyúlnak elő a sárga homoktető alól. Most még nyílt a nádas felőli part. A víz már oly lágyan simul a homokhoz, meg-megcsillanva saját napfürdőjében. A tó mélyén bizonyára még hűvös van, a tavaszi hidegtől. De a tükre már meleg. Ilyen tavaszi vízben valóságos ifjító erő rejlik; — te is megfiatalodol, csak vedd le ruhádat s ugorj belé! Most te is ezüstös virág vagy fehér testeddel a kék Walpurga-tóban, mint a hófehér mellű vöcsök s a kis békák zengő fehér torkai.

Most hát elértem veled oda, ahova akartam.

A saját meztelen tested az a mesebeli hídon ácsorgó, agg koldus, — a bölcs, aki tanít téged.

Bölcs tested.

»Több ész rejlik a testedben, mint a legnagyobb bölcseségedben«, mondotta egy ízben Nietzsche. Valóban nem tudom Nietzschéről, hogy vájjon ugyanarra, vagy csak hozzá hasonlóra gondolt-e, mint amire most én gondolok. De a mondás találó és történetesen azt fejezi ki, amit én gondolok. Gondolkodtál már valaha komolyan életedben afelől, hogy hány dologban *tud többet* a tested, mint az öntudatos eszed?

Mérhetetlen területeken uralkodhatik körülötted az elméd. Légy király, kinek akarata milliók felett parancsol, kinek szava birodalmakat ad el és a világtörténetet csinálja. Ez a király nem tudná szívét lüktetésre bírni, ha a szív magától nem tenné azt. Mint Sancho Panza halna meg az éhségtől ő is, aki előtt ott volt a kappanokkal és zöld salátával megpakolt varázsasztal, ha emésztési szervei nem tudnák pontosan, hogyan kell mind e jó dolgokat tényleg a testbe juttatni. Bármily durván hangzik is ez a gondolat, egyáltalában igen nagy fontossága van s nem szabad elhanyagolnunk.

Amint meztelen fehér tested most itt fekszik az iide zöld fűben és sütkérezik az aranyos napsugarakban, hogy újra fölmelegedjék, nem látszik öregnek. Az eszed, örökös tépelődéseivel, előbb tűnik fel eszesnek. Pedig éppen fordítva van a dolog.

Eszed tulajdonképpen csak pár éves. Egyedül álló, ifjú, üde, ártatlan. Miit valami egészen tiszta, fehér lap bukkant elő hirtelen. Most már bizonyára van néhány sor rávetve erre a tiszta lapra: néhány év tapasztalatai, valami csekélyke megtanult történet,

amely valamivel hátrább egy kis horizontot alkot. De alapjában véve mégis csak ifjú, sőt még gyermek. Talán emberi tudatunk és egyéniségünk titka az, hogy a szellemünk mindig naivul és szabadon teremődik, mint ez a tiszta lap, mint az *örökifjú*. Talán fehér felülete e lapnak, a fejlődés igazi felülete, amelynek mindig ismételten fehérnek kell lenni az egységes főszervezetben, az emberben, hogy rajta tényleg *új dolog* hagyjon nyomot. De minden eshetőségre való tekintettel: eszedhez képest a tested ősrégi. Egy őszfűrtű szent, akiben sohasem halt ki a legrégebb dolgokra való visszaemlékezés.

Gondold csak el, mi mindent nem végzett már ez a test, mielőtt még a legparányibb emléksorokat is a tudat ama fehér látómezejére vetette. Anyád testében magától épült fel. A legcsodálatosabb tevékenység kellett éhez. Mindenekelőtt természetnek két alapköve kellett, hogy ott általában egyesüljön. Hiszen eredetileg két különböző emberi lényben voltak szétszórva: a magsejt az apánál, a petesejt az anyánál. Mindegyiknek külön-külön még amott jutott szerep. Csodás, titokzatos, de minden bizonynyal meglévő hatás segítségével kellett mind a két testben előidézniök azt, amit mi nemi izgalomnak nevezünk. A legmagasabb emelkedési fokon, mikor az a két test csupán ennek az izgalomnak engedte át magát, — tehát mint valami tökéletes egész, ama két sejt akaratának szolgálatába lépett ideig-óráig — egy ilyen pillanatban történt a valódi egyesülés. Mikor már egyszer mind a kettő az anya testében volt, akkor eljátszotta ez a két sejt a szorosabb értelemben vett szerelmi egyesülésök és egybeolvadásuk szövevényes színdarabját, amit valamivel előbb már elmeséltem neked. Csak ezután jutottak el odáig,

hogy igazán testeddé alakuljanak, valami sajátosságos, de ivartalan szaporodással, amelynek segítségével mindig újabb sejteket hoznak létre magukból. Elrendeződtek, összeálltak ezek a sejtékés pedig hamarosan olyanformán, hogy testednek általános körvonalaihoz hasonló valami keletkezett; aztán következetesen szoba szoba után, folyosó folyosó után, lépcső lépcső után támad.

Képzeld el, hogy az emberiség leghatalmasabb öntudatú lángeszét, egy Spinozát, Goethét vagy Darwint, — hiszen mindegy, hogy kit választasz: arra a feladatra kényszerítenek, hogy egy durva sejthalmazt darabonként úgy rakjon össze, hogy abból egy emberi test legyen. Lehetetlen ez. Még korunknak leghíresebb anatómusa sem tudná megközelíteni.

És mégis ezeknek az építő testrészcskéknak maguknak kell ezt tudni, s az anya testében tényleg érteniök kell a dolgukat. Tudják kétségtelenül, hogyan kell egy vesét, hátgerincet, májat úgy felépíteni, hogy az azután munkafelosztás mellett évekig szolgálhasson, s összefüggöttségét szemlélve, beleszédül a néző.

De ezeknek a testépítő sejteknek közvetlenül nemcsak azt kell ismerniök, hogy milyen az emberi test szerkezete a legparányibb részecskéig. Talán emlékezel még, hogy az imént arról a nagyon sajátos törvényről beszéltem, amely — mint látszik — igen nagy szerepet játszik a test építésnél. A fejlődés alaptörvényének nevezték azt el s ez esetben azt tanítja, hogy a csira vagy embryo benn az anya testében nem mutatja mindjárt az ember alakját, hanem először bizonyos egyszerűbb alakban jelentkezik, amely emlékeztet bennünket egyes állatokra

— s azokról azt tartjuk, hogy Darwin tanítása szerint az emberek elődei voltak a fejlődés őstörténete idejében. Így egy időben az embryo-állapot egy feregnek felel meg; más fokon kopolyúi vannak, mint a halnak s még igen sok különösséget figyelhetünk meg rajta.

Itt tehát az építősejteknek még bonyolultabb tudása nyilatkozik meg.

Az *őskorból* ismerünk már dolgokat, amelyek részben sok millió évvel vannak az egész emberi nem élete mögött. Tudják, hogy »az ember« valamikor még valamiféle állatban rejtezett, melynek hátul hosszú farka volt; vagy hogy a vízben élt s kopolyúkkal lélegzett, vagy hogy szilárd hátgerinc helyett eleinte csak vékony porcos szalag volt a hátában. Mindezt nyilvánvalóan még oly biztosan tudják sejtjeid, hogy építkezés közben figyelnek még erre s úgy rendezkednek a vázon, hogy mindenfélét bemutatnak a régiből, minekelőtte az igazi embert felépítenék. Emlékeznek; — olyan dolgok jutnak eszükbe, amelyek egy világgondolkodónak mint Spinoza vagy Kant egész tudományos működése idején nem juthattak önként eszébe s amikről annak idején tényleg sem Spinoza, sem Kant egy kukkot sem tudtak.

* *

Talán megütközöl még e kifejezéseken, mint: »tudás« vagy »emlékezés«. Ilyet nem akarsz elismerni tested sejtjeinél. Itt minden, valami természeti törvény egyszerű folyományaképpen, tehát csupán mechanikai úton megy végbe. Amde olyan bajos ezekkel a szavakkal tisztába jönni! Képzeld el a szellemit meg a mechanikait olyannak, amilyenek akarod.

Tagadhatatlan, hogy testednek valamennyi sejtjében, legyen az bár a májában, beleidben vagy nemi szerveidben, van valami, amit »lelki« szóval kell megjelölnöd. A sejt-lélek fogalma nem mese, hanem egy mélységes zárógondolat. Kell valami ilyesminek lenni. Minden sejtnek egyénisége van s az magában véve, mint annak lelke jelen meg. Ha már most az anya testén belül ilyen sejteket találok egy épületnek, a gyermeki testnek megalkotásánál, amelyek olyan vas következetességgel működnek, aminővel egy emberi építészektől álló csoport sem tudná megvalósítani előre kidolgozott tervét, akkor mi sem áll útjában, hogy ezt ne mondjam azon sejt-lelkekre vonatkozólag: minden egyes sejt *tudja*, hogy mi a dolga. És ha az említett fejlődési alaptörvény szerint olyan sejt-tevékenységekre is bukkanunk, melyek egyszerűen más dolog ismétlődései, amelyeken már millió meg millió évvel előbb is áthaladt, akkor mondhatom, hogy a sejtek *visszaemlékeznek*. Egyelőre azonban az ember nem láthat bele a jelenségek e legbelsőbb szerkezetébe. Mechanikus, — lelki, — ezek csak holmi tapogató szócskák az ismeretlenben, hasonlóan a csigatapogatókhoz. Azt mondja magában a materialista: ami emberi, tudatos ösztudásunk, megemlékezésünk, amivel mint »szellem«-mel dolgozunk, a mechanikaira vezethető vissza. Rettentően nehéz lesz egy embert fordítva megcáfolni, aki például azt mondaná a földről, mikor az százezertrillió mázsás súlyával vonzza a holdat, hogy: a föld *»tudja«*, hogyan kell a holdat magához láncolni. A tudás akkor ugyancsak a tevékenységnek szellemi kifejezése volna, melyet mechanikailag azzal a számmal jelölhetünk, mit a nehézkedés törvénye fejez ki. Egyszóval mi emberek előbb mindenre fogalmakat

találunk ki, hogy a dolgokat valamilyen kisegítő módon megközelítsük.

De mindezek a kézzelfogható dolgok bármily szépek is, a századik kérdéstől az ezredikhez vezetnek.

Ezt inkább hagyjuk most.

* *

Elégedjünk meg ezzel: életsejtjeid mindenféle oly dolgot *visznek végbe*, amit te a közmegállapodás szerint úgynevezett elméddel ott fenn *sohasem* tudtál volna megcsinálni. Ha már most szellemileg ezt a sejtek tudásának, emlékező erejének stb. veszszük, akkor föltétlenül csak olyan tudást és emlékezést érthetünk, mely a te összes szellemi tevékenységeddel nincsen egybekapcsolva. A szónak tehát csak azt kell kifejeznie: ezen határozatlan pontozatoknál a tested bölcsőbb, mint te magad.

Keressük még egy kissé tovább a tényeket.

Maradjunk a szigorúbb értelemben vett szerelmi tények határán belül.

Agyadban kísért a szerelem s elédrajzolja a mennyországot, meg a poklot. S most jön a te bölcs tested. Mi volnál, ha magad eljutnál a szerelmi évekhez, anélkül? Fontold ezt meg, minden nagyképűsködés nélkül, ami tényleg nem való ide e nagyon szent jelenségekhez. Egészen józanon, komolyan.

A tested, ivarzási időszakában nagyon is jól ismeri a nemi szerveid működését, — legyen bár a szellemed a vele kapott fehér lap ezen oldalán *még oly* írástalan is.

Képzeld el, hogy mint nemileg éretlen gyermek, száműzve vagy ama világtól, elhagyott sziklák közé, amelyeket Chamisso dala ünnepel; Salas y Gomez.

Egyedül. Semmiféle más ember nincs ezen a szerencsétlen gyermekén kívül. Köröskörül csak kék tenger. És a szirteken vízi madarak, melyek tojásokat raknak. A gyermek életfenntartó ösztöne legyen már annyira fejlett, hogy a szikla mélyedéséből tudjon vizet meríteni és tojásokkal táplálkozni. Most hadd öregedjék meg ez a Robinson. Mikor férfikorba lépett, még soha nem hallott a nő misztériumáról. Szellemének a táblája ezen az oldalon *abszolút* tiszta. Senki sincs, aki tele írná. És mégis, tud valaki a szerelmi dolgokról, ez elhagyott tengermelléki szirtek között.

A teste tud róla, — nem szavak, írás meg tekintet útján. Ősrégi, sötét hagyománya tud róla, amely a nemek egymást követő testein keresztül vezető közvetlen úton haladt. Sejtjei, melyek egykor maguk rendeződtek ezzé a testté és a rendeződés közben a nemiszerveket is elhelyezték, jóval, de jóval előbb, még mielőtt ezek a részek tényleges alkalmazására gondolni is lehetett volna: azok a sejtek még jókora darabon tovább is ismerik az utat.

Ha ez a magános gyermek leány, akkor rajta bizonyos kor elérésével, mondjuk talán viszonyainkhoz alkalmazkodva, a tizennegyedik évvel, először valami benső változás áll be, ami e leányka tulajdonképpeni tudatával nincs semmi összefüggésben, sőt neki magának is úgy tűnik fel, mintha valami idegen világból jött volna. A test kapuja, amely eddig csak a hólyag kiürítésére való volt, most egyszerre vért választ ki. Ez a vérkiválasztás pedig szoros összefüggésben van a test egy belső nemi tényével, amelyet ő maga jelez külső jel segítségével. A két petefészek közül az egyikben egy kis peteburok pattant szét és egy parányi kis emberpetét szabad útjára engedett. Ez a pete lassan lejutott a petevezetéken keresztül

az anyaméhbe. Ott, ennek belsejét kitapétázó nyálkahártya mintegy gyuladásba jutott és ennek a gyulladásnak folyamánya ama vérkiválasztás, amely utóbb aztán a külső kapun keresztül láthatóan elfolyik.

A pete leválasztása és belső vándorlása azonban mindvégig a testnek aktív nemi ténye, ő »tudja«, hogy e szócskát még egyszer így használjam, hogy kívülről az ondószálacskák a méh felé fognak előnyomulni. Tudja, hogy az a hely, ahol a megtermékenyített pete fejlődése a legjobban végbemehet, maga az anyaméh. Tudja, hogy a petefészek zárt peteburkában (az úgynevezett folliculusokban), amelyben a pete legutóbb volt, a megtermékenyítés lehetetlen. Innen tehát az elébejövetel. Ha a leányka tényleg remete, úgy minden elébejövetel valóban hiábavaló lesz. A magsejtek nem fognak jelentkezni, jöllehet havonta legalább egy rájuk várakozó pete eléjük jön a méhbe vándorolva. De így is: milyen bölcsesége a mélyen bent a nemiszervekben levő sejteknek, szemben e leány tudásával, aki sem azt nem tudja, hogy tulajdonképpen mit is jelentsen ez a havonként támadó vérvesztés, sem pedig remeteségében soha sem fog magától rájönni az esze segítségével, hogy mi a különbség férfi és nő között és hogy mi lehet a nemi érintkezés. Hiszen minálunk is akad, a vérzést tekintve, bizonyos körülmények között, amelyeknek semmi közük a Salas y Gomez-hez, ezer és ezerszámra leány meg asszony, akik teljes életükben sohasem tanulták meg, hogy mi is ez a jelenség. Úgy fogják fel, mint valami rút adományát a véletlennek, amelyet a sors összekapcsolt evvel a nemes fogalommal: asszony. És soha nem is sejtik, hogy éppen evvel a folyamattal mennyire túlszár-

nyalja őket a testük bölcsesége, amely nélkül az emberi nem már régen nyomorultan kipusztult volna. Ez a vörös hullám tényleg az emberiség élet-hulláma.

Most vedd a fordított esetet. Egy éppen ilyen magános fiú, aki férfivá lesz. ő előtte is teljesen ismeretlen maradt a nemek különbsége. Tudatának szabad látómezeje az egész nemi életre vonatkozólag valóban teljesen üres maradt. A leghalványabb sejtelve sincs arról, hogy lehetnek lények, akiknek szervezete bizonyos tekintetben egészen másképpen van felépítve, mint az övé. Bármennyire töri is ezen a fejét, mégis gondolkodása alapján sohasem alkothat magának képet a nő testalkatáról. Hiszen még ezt a kétféleséget sem ismeri tulajdonképpeni értelmében. És teljesen ismeretlen előtte még annak a lehetősége is, ahogyan e két szervezet egységessé egészíthetné ki egymást. Eléggé csodálatos, de itt is: teste kétségbevonhatatlanul ismeri mindezeket a dolgokat. A test sejtjei akkoriban, amikor őt egyáltalában »férfiú«-nak szabták, úgy rendeződtek el, hogy nála a tipikus férfiszerv fejlődött ki. Ez a férfiszerv teljesen tudatlan volna, ha nem simultna pontosan ahoz a tényálláshoz. Mint a nőnél, itt is a test kijáratának kapuját képezi egyúttal, a vizeleti anyagok számára, tehát a táplálkozás kiselejtezett anyagai számára, amiket egyszerűen el kell távolítani. A legcsekélyebb okot se tudnák kisütni ebből a vizeletelvezetési tevékenységéből, hogy hát akkor miért ne lehetne a testen egyszerűbb kapu, éppen olyan, mint a nőnek van. De mikor az építősejtek már a gyermeknél az általános ismert alakban helyezték el a férfiszervet.

előreláthatóan éppen nem a vizeletkiválasztás terére, hanem a nemi érintkezésre gondoltak. Olyan szerv alapját tették le, amely a nő nemiszerve kiegészítő része lett. Külső képében nem egyezett avval, sőt éppen fordítva, egészen elütő volt attól, a valóságban pedig fölötte hasznos, logikus kiegészítése volt. A bölcs sejtek, melyek ennek a szervnek előreugró, bunkószerű alakot adtak, félremagyarázhatatlanul egy másik emberi test szervére gondoltak építésük közben, amely szerv egyszerű nyilas, ahova ez a bunkószerű test éppen beleillik. A test pedig továbbra is útbaigazít bennünket. A voltaképpen nemi kiegészítéshez még nem elég egy külső férfiszerv. Ennek a szervnek úgyszólván mértani alapon, határozott irányban kell elhelyezkednie, hogy a célt szolgálhassa. Ez pedig végbemegy a szervben a bekövetkező izgalom által okozott vértódulás következtében.

Ha valami összeköttetést akarok köztük létesíteni, amely egyúttal a képzelhető legrövidebb is legyen, akkor az egyik egyenes vonal egyik pontjára egy merőlegest kell állítani a másik egyeneshez. Ezen merőlegesnek a fekvése most már kétségtelenül az egyetlen megfelelő elhelyezkedése ama szervnek, amely ezt a két testet egymással kiegészítőleg összeköti. A »bölcs test« mindezt teljesen átlátja. Amint az érett évek elérkeznek, ugyanazok, amelyekkel az asszonynál a petesejteknek titokzatos vándorlása megindul, csekély izgalomra azonnal bizonyos vértódulást idéz elő a férfiszervben. Ezen vértódulások nagymennyiségű vérral töltik meg a külső szerv sejt-szövetét, amely egyhamar nem tud ismét elfolyni. Az eredmény ama bizonyos szervnek felduzzadása olyanformán, hogy a bunkószerű teste tényleg merő-

legesen helyezkedik el az egész test egyenes vonalához. A mi remetéinknek természetesen ebben az esetben éppen úgy hiányzik az igazi párhuzamosa, a nő, amint ez az eset a másiknál, a remetenőnek ama vándorló, a vérzést előidéző sejtjeinél volt. De a föltételek éppen úgy, egyáltalán nincsenek teljesítve, a férfi részéről az érintkezés együttes lefolyásának tudását tekintve. Nincsenek teljesítve egy érett ifjúnál, aki agyával legkevesbbé sem tudja, hogy mi egy nő, eltekintve attól, hogy valamicskét is tudna nemiszervének ama matematikájáról.

Ezeket a gondolatmeneteket még messzire szöheted, mindnyájan ugyanezt az eredményt adják. Gondolj magára a nemi érintkezés tényére, — hiszen tényleg nem a te elméd és észbeli akaratod hozza működésbe a magsejteket a válságos pillanatban, hanem a test maga kezdeményezéséből kifolyólag. Emlékezzél vissza, ahogyan a női anyaméh most művészi tények hosszú sorozatán keresztül a fejlődő magzatnak megveti elrejtett ágyacskáját, ahogyan az anya vére őt táplálja és ahogyan végtére kellő időben őt szorongató fájdalmak közt kibocsátja, — mindezt egyedül és anélkül, hogy tanácsért, vagy az idő után érdeklődnék az anyának eszénél. Ettől magától tanulták már meg korábbi időben az anyák, s azután tovább adták a hagyomány útján, hogy kerek 9 hónap szükséges a leendő emberkének, az anya testében, — maguktól bizonyára sohasem tudták volna meg. A testnek még egy »tudás«-ában részesül az anya, ugyanis azután emlőiből a pompás tápláló nedvet, a tejet választja ki. Ez a fehér meleg leves maga is, valamint a természetes edény is, amelyben fel lesz találva, teljesen egy apró, új lény számára van megalkotva, amelynek ellentétben minden érett, felnőtt

emberi gyermekkel, — még egyetlen egy foga sincs szájában, tehát nedvesség szívására van utalva. Egy szegény fiatal emberi anya az őserdőben, aki minden oktatás nélkül nőtt fel és ezidő szerint még sohasem látott apró gyermeket, most mint tudatlan Éva, mégis életet ad egynek: honnan jöhetne rá előbb az ő tudásával, hogy nincs ragyogó fogsora méhe kis törpéjének, melyet ő, mint a természet gyermeke addig nevez sajátjának, ameddig csak emlékezni tud! Ebben az emlékezésben éppen ott van egy fatális hatalmas szakadás, ahol a saját élettörténete első gyermekségéből átmegy a serdülő korba és nehezen fogja neki még eszébe juttatni, hogy valamikor ő is fogatlanul csüngött valami meleg anyakeblen és szopott. A csodálatosnak tetőpontja ebben az esetben az, hogy még a te férfitestnedek is, — és pedig tudásodnak legcsekélyebb beleavatkozása nélkül, — van halvány sejtelve ama fogatlan csecsemőnek leves-készülékéről. Simítsd végig kezded meztelen melleidet. Mit érzel? Jobbról-balról, kiemelkedést, egy-egy csecsbimbót. Ez megfelel a női testen lévő szívónylásnak, melyet a csecsemő oly édesdeden tud használni, ha a táplálóedény telve van. Régibb és újabb időben mindig ismételtlen figyelték meg egyes testeket, amint férfinél nemcsak a csecsbimbók voltak fejlettek, hanem a voltaképpen tej készülék teljes tevékenységében volt meg és a férfi fiát, ennek anyja helyett táplálni tudta. Ez természetesen nagyon ritka kivétel a szabály alól. De legtöbb esetben a férfi csecsbimbók úgy vannak itt, mint valami titkos tudása, titkos visszaemlékezése most már a férfitestnek is, az újszülött ama szükségletére — legyen bár az tudás vagy emlékezés, amely egyszerűen céltalanná lett. Még erre a pontra

vissza fogok térni. Gondolj most csak még egyszer vissza ama remetegyeremre, aki soha tudatosan nem hall semmit nők és gyermekek létezéséről. Képzeld el, hogy ő oly bölcs, mint Salamon: hogy legyen képes valaha is megérteni testének ama mély tudását és magyarázatát a saját csecsbimbói rendeltetése felől, amelyek mindennap szemei előtt vannak?

Elég a példákból. Hiszen valamennyi ugyanazt az egy célt szolgálja. Azt hiszem, sejtet most, hogy melyik bölcs hever itt előtted a zöld tóparton. Egy bűvész, egy tudós, aki mint valami gyermeket oktat téged.

Elég soká tartott, amíg az ő tanítói jogához jutott. Hogy vesződött az emberiség gondolkodásával, hogy minél messzebbre forduljon el tőle! Eldugták, mint valami szörnyet. Hús és sátán hosszú ideig jóformán egy értelmet jelentettek. A remete egészen álláig burkolózott a teveszörbe és bámult a csillagokra. Mintha ott fenn egész másba merült volna el, pedig ugyancsak egy testbe merült el, egy testnek álló csillagok és tejutakból álló sejtszerkezetébe, amely éppen olyan bölcs, mint az ő teste, amely naponként szült, mint ő szüli a magsejteket...

Ameddig ezzel a szegény testtel ilyen rosszul bántak, durcásan hallgatott. Hogy ő feleletet adjon nekünk, ahoz már részünkről, a kérdezősködő részéről bizonyos fokú felvilágosodottság szükséges. Hozzá kell szoknunk, ami manapság bizonyára nem esik könnyen nekünk, — hogy a meztelen emberi testet oly békésen és elfogulatlanul nézegessük, mint valami szép virágot. Ezzel ma könnyen el is készülhetünk, orvosi szempontból. A meleg, de elfogu-

latlan érdeklődés mindent szüziessé tesz, de éppen ez még nem elégséges hozzá. Hiszen egy virágot se nézünk álszeméremmel, hanem örülünk, ha teljes pompájában, virulásában áll előttünk.

És mégis — éppen úgy mint a természet valami ujj mutatása — egy ilyen virág szorosabb értelemben véve nem csupán mezítelen test, hanem testének legnemesebb része, t. i. a kiválasztott nemi szerv.

Igen, ezen nem segít semmi. A vérpiros rózsa és az ezüstös gyöngyvirág, a szüzi lilium és a tűzszínű mák: mindnyájan nagy, szembeötlő nemi szervek. A bibe az anyaméh, amely megtermékenyítésre vár — a porzószál, a férfiszerv, amelyről a mag lehull! Mindezek a tarka színek, az illat, a méz, mindnyájan csalétek a legyek, a méhek, és lepkék számára, a melyek ide-oda röpködve közvetítik a termékenyítést.

Vedd ezt a kicsi, éppen most a violaszínű bimbójából kifejlődött nefelejts-virágot. Íme, a virág tündérének méhe. Ez a legpompásabb része az egész zöld növényi testnek. És ez a kis test is egy tudós: minden félelem nélkül, rendeltetésének tiszta tudatában fordítja ezen legfontosabb részét a legnyíltabbban a nap felé. A puha tündérbőr kék színe arra való, hogy rovarokat csábítson oda, hogy mintegy a szerelem követének szerepét játssza el. A sárga koszorúcska, amely olyan kedvesen ragyog a kék csillagban, úgy hat a rovarra, mintha hirdetné: itt a méz! Miközben a rovar a mézet nyalogatja, átviszi egy szomszéd virág bibéjére a virág porszemecskéit. Minden csak nemi és nemi dolog. Minden egyes színpompázó virágszőnyeg egyetlen óriási felkínálása számátalan nemiszervnek. Ilyen szervek az aranyosan

porzó mogyorófürtöcskék, amelyeket, mint a tavasz első hírnökeit, állítod vízbe; ezeknél a mogyoróknál különváltak az ivarszervek: a fürtöcske tisztán hímvirág; de ugyanazon az ágon találsz még apró, piros, tollszerű virágokat is kikandikálva barna levélrügyek csúcsából — ezek a női szervek, amelyek vágyódva az aranyos életadó port a másiktól magukba szívják s így megtermékenyülnek. És mégis, ha te ezt magadnak így mind elmondod, mennyiben változik meg alapján véve most e tarka virággyermeknek szépsége, tisztasága és kedvessége, amelyeken ártatlan szemek fognak gyönyörködve merengeni ameddig a nap ezt a vidám bolygót fölmelegíti s színeket és illatot állít elő az élő növény sejtekben? Úgy gondolom, ők épp oly igazán kedvesek maradnak előtted, mint azelőtt. Csak most az van a dologban, hogy még egy bensőbb viszonyát ismerted meg a földön az ő tulajdonképpeni akarásuknak és összműködésüknek. Te az ő kedves arculatukról szóló újabb és kibővített elbeszéléshez új kulcsot találtál attól a pillanattól kezdve, amikor megtudtad, hogy az a nefelejts- vagy mirtusz-csillagocska a növények szerelmének történetét meséli el neked.

Tehát lehetséges lesz, hogy amilyen felfogást szereztél a virágról, a magad testére vonatkozólag is szerezhetsz. — Abban a pillanatban, amikor ezt megszerezted, a te tested is egész új módon kezd mesélni. A legcsodálatosabb elbeszélése azonban nála is éppen az ő nemi szerveiből indul ki, — az ő virágzásából.

Tehát már most mi az ember? Erre nézve nagyon egyszerű, de meggyőző feleletet ad a mestered.

Itt ülsz a földön és tengernyi csillag ragyog feletted. A legtágabb értelemben te is ilyen égi test vagy. A nagyság nem jön tekintetbe. Valami magányos kis meteor-szilánk a térben sokkal kisebb mint te s mégsem nevezheted el másképpen.

Tested tulajdonképpen alaptudása, az általános világtesti tulajdonságok összessége. Szemed a mindenségből felfogja a Sirius-csillag apró fénypontját. Sok billió mérföldre van tőled ez a Sirius. Hogy van az, hogy ezt még elérheted a saját testeddel? Te is, a Sirius is, mindketten mint két hal ugyanabban a hatalmas tóban, a finom világelemben úszkáltok, melyet a fizikus éternek nevez. Ebben az éterben annak a tüzes Síriusnak óriás méretű lángjai sajátos körhullámzást idéznek elő. Ismered azokat a körhullámokat, melyeket bármely közönséges tócsában láthatsz, ha kő esik belé. Egyik gyűrű a másik után támad, miközben mindig újabb vízrészecskék vesznek ebben részt, a gyűrűk mind szélesebbek lesznek, egészen a partig, ahol aztán az utolsó hullám is megtörik. Ilyenformán idéz elő a Sirius is a fényéterben sajátos, valószínűleg elektromágneses hullámokat s mire hozzád érkeznek valamennyi billió mérföldnyi éterközegen át ezek a hullámkörök, s a tested fölfogja azokat, akkor a fényérzetét nyered. Te látod a Síriust. De ez csak úgy lehetséges, hogy te is világtest vagy, a nagy étertengerben, csak úgy, mint a Sirius. Ez ugyanaz az út, melyen át a naptól kapod a fényt és a meleget, jöllehet az még húszmillió mérföldnyire van tőled. Nagyon is jól tud bánni ezzel a napvilággal a tested. Ahogy itt fekszik

a zöldben, mint valami fehér virág, ezt a színét a saját képességével állítja elő, éppen magából a napfényből. Visszaveri a fényt bőre, s ezért látszik ilyen »fehér«-nek. Egyes helyein kiválaszt belőle egy szint: így ajkad például csupán a piros szint tükrözi vissza. Sötét hajad éppen ellenkezőleg, majdnem az egész fényt elnyeli. A szemed üveghártyája, amelynek az a célja, hogy lehetőség szerint valamennyi fénysugár akadálytalanul juthasson a szem belsejébe, a fényt sem vissza nem veri, sem el nem nyeli, hanem mindent simán átérteszt s ezért tökéletesen átlátszónak tűnik föl, még jobban mondhatnók: »átsugárzó«-nak.

Ameddig csak terjed ez előttünk ismeretes világ, szoros összefüggésben vagy vele ezen éterelmélet révén a legtávolabbi ködfoltig. Nem tudnál semmit erről a ködfoltról, ha tested a fényrezgéseket nem tudná kivédeni és hatalmába keríteni. Ugyanezen éterben még sok más jelenség is előfordul, amikkel testednek szakadatlanul törődnie kell. Jönnek sokkal erősebb hullámok, amelyeket szigorúbban véve, elektromosoknak nevezünk, s majd így, majd úgy járják át a testedet. Ki tudja, vájjon abban a pillanatban, mikor a tavaszi napsugár meg a tavaszi szellő jól-eső, leírhatatlanul édes varázsa borzongat meg, hogy beléremeg egész valóságod, a legutolsó idegszálig: ki tudja, hogy ilyenkor milyen sokféle titokzatos éhez hasonló, sőt még teljesen ismeretlen s eddig meg nem nevezett világéteri hullámok áramolnak meg apadnak benned. Olyanok, melyeket ismeretlen középponti zónák idéztek elő, napok vertek vissza s erősítettek meg; bolygók, sajátos térbeli helyzetükkel s tengelyállásukkal ismételten eltérítettek útból s megváltoztattak. De vannak még más

világtesti sajátosságai is a testednek. A nehézségi erő, a gravitáció világhálójában csüng. Ugorj csak le egy bizonyos magasságból. E mellett nem kell semmit se akarnod, vagy gondolnod: tested tökéletes számtani pontossággal egymaga is tudja az utat. Még csak Galilei meg Newton adott elő egyetmást az írásos hagyományoktól befolyásolt emberi szellemnek az esés s az általános nehézségi erő törvényeiről. Az emberek teste mégis e törvényekben rejlő legagyafúrtaabb következmények szerint estek, mióta csak ember van. Empedokles már aszerint esett az Aetnába, Moarens, Curtius belezuhant a Róma mellett levő híres földhasadékba, s Fisco az ő világtörténeti *kerítéséről* behullott a sötét tengerbe. Emellett mindig az volt az irányadó, hogy a kicsi emberi testnek ennyi meg ennyi a tömege, a hatalmas földtestnek ennyi; azután, hogy a kisebb tömeg tisztán gépiesen rohan a nagyobbik felé, valami ősrégi, betanult feladat alapján, a Newton-féle törvény értelmében, mely szerint: a ^tömegek egyenes arányban vannak egymással, de távolságaik négyzetéhez fordítva aránylanak.« Ilyen értelemben, te, mint magányos ember, valóban egy parányi világtestecske vagy, mely a nehézkedési erő következtében a hatalmas kövér földnek ici-pici, sovány holdacskája. Nem zúgja ugyan körül a földet a másik hold sebességével, mely fenn a kék magasban kering, szédületes egyensúlyban maradv a saját mozgásától. Emez rákmódjára, csekély mozgással, nagyon lassan, szorosan a föld kemény kérgéhez simulva halad. Alig négyszáz évvel ezelőtt sikerült egy-két ilyen apró holdacskának sok viszontagság között, s mindvégig a föld és víz felszínéhez tapadva, »a világot körülhajózva« a bolygó hasát körüljárnia, míg a nagy hold ezt az utat, mint

valami természetes sétát teszi meg havonként egyszer a szabad éteri magasságban.

Ez az általános tan, mely szerint a test, mint égi-test jelenik meg előtted a köldfoltok, napok és holdak mellett, s a test még tovább is részletez.

Annak a világtestecskének, amelyet te jelképezel, egészen félreismerhetetlenül meghatározott helye van a világelemből való képek bizonyos sorozatában. Tested már az anya testében egészen meghatározott anyagból épült fel és folytonosan kiegészíti magát hasonló anyagból. Ez anyagból való választás adja meg rangodat abban a bizonyos sorozatban. Nem vagy ködfolt, amely csupán két vagy három anyagból áll, főképpen hidrogénből, a legritkább gáz alakjában. Ezzel szemben már jóval közelebb állsz a naphoz. Ez már ennyi és ennyi jól elkülönült elemből, egész táblázatból van összetéve. Csakhogy még ebből a naphoz is sok hiányzik, hogy hozzád teljesen hasonló legyen. Rajta még valamennyi anyag szörnyű tüzes állapotban van, belül egységes, fehéren izzó bomba és a fehéren izzó parázs körül ércgözkök színes fátyola hullámszik. Oly hatalmas ez a parázstömeg, hogy az egyes elemek közt, amint látszik még eddig teljesen lehetetlen a vegyi egyesülés. Testednek tulajdonképeni építőkövei ellenben ilyen vegyületek, amelyekkel az igen jól dolgozik.

Csak a legegyszerűbb ilyen vegyületekre kell gondolni; a híres H_2O -ra; amint a vegyész mondja: két rész hidrogén s egy rész oxigén egyesül »víz«-zé. Mit is csinálna víz nélkül a tested? Az nemcsak egyik legfontosabb tápszere, hanem egész épületének főalkatrésze. Nagy Velence bennünk minden egyes szilárd alkotórész, körülövezve a víztől, vízen lebegve. Az újszülött gyermek testének hatvanhat

százaléka víz. A felnőttben is, még mindig találunk ötvennyolc százalék vizet. Még szilárd csontjaidban is van tizenkét százalék víz, a gondolkodást teljesítő agyadban hetvenöt százalék, a véredben meg éppenséggel nyolcvanhárom százalék víz van. Evvel szemben az egész, egy és egyharmad millió kilométer átmérőjű napgömbben nincs parányi hely se, ahol csak egyetlen kis csepp víz képződhetnék. Tehát nap se vagy. Egy világlépcsőfokkal messzebb lévő, a már sokkal jobban lehűlt égitestek körébe tartozol.

Ahol bizonyos jól eső, szelíd érzésig száll alá a hőmérséklet, — ahol megkeményedik a vas és szilárd kérgén szerelmi enyelgésekbe kezd az oxigénnel s rajta vörös rozsdaburok támad, ahol a vad légi szellemek, a hidrogén meg az oxigén hasonlóképpen forró szerelemben egyesülnek s mint bájos, üde, harmatos vízi gyermek a mező felett, együtt kék égboltot alkotnak, ahonnan cseppenként hullanak alá, s ott lenn társaságokba: forrásokba, tavakba, óceánokba tömörülnek: — itt van itthon, valamennyi ismert világtestecske közül a legtitokzatosabb: az ember.

De magán a földgolyón is megvan a maga helye. Képzeld csak el, hogy künn vagy, az égszínű tenger magányos víztükrén. A talaj mélyén vulkánikus erők dúltak. Egy ideig fehér bugyborékokban forrt a víz egy helyen, efelett gőzoszlop lebegett, mint valami intő jel, tajtéktömegek, mintha megjegecesedett, merevedett habok volnának, úszkáltak mindenfelé szanaszét.

Aztán egy hajnalon, amikor a gőztömegek először húzódnak félre, egyszerre csak előtted mered valami fekete szikla, amely magasan kiemelkedik a vízből,

a hosszú óceánhullámokat fehér tajtékfoszlányokba tördeli. A földkéregnek hasadéka képződik itt, valamiféle tömegtolódás következtében. Anyagok váltak ki a kőzetek mélyéből, azok felbugygyantak, áttörték a mély tenger iszaprétegét, sisteregve tornyosultak egymásra a vízben, mind magasabbra, egészen a víz színe fölé, egyszersmind kihültek, megmerevedtek ... íme, új sziget kerül elénk. Ma még kopár, kietlen. Isten nem jelen meg, hogy teremtsen rá valamit. De a természet maga működik tovább is, bár idő kell éhez.

Lassanként jelentkezik e szikladarabon a földgolyó ama tüneménye, amit közönségesen »életnek« nevezünk.

A szellő lehelletétől idesodortatva megjelennek azok a láthatatlan, mindenütt jelenlévők, a baktériumok vagy bacillusok. Ezek épp úgy megélnék a trópusi forró öv táján, mint a legszélsőbb sarki ponton. Igénytelenek, s még az ősföld legelhagyatottabb kopár szikláján is, melyet még porszemnyi termőföld sem fedett, képesek lettek volna már a fejlődésre; s ha kell: kénsavat lehelnek ki, ami minden más életre nézve borzalmas méreg. Ezek a lények szó szerint köveket esznek kenyér gyanánt. De a hullámokkal jön a kagyló is, mely a part felé tart, jön a mehézkes teknősbéka, mely itt rakja le tojásait; tengeri borjúk henteregnek otromba, szörnyű testükkel rajta, hogy e part magányos csöndjében megküzdjék szerelmi harcaikat. A levegővel érkeznek vijjogó tengeri madarak, melyek guanóval havazzák be a szirt csúcsát, ide kerül a széltől sodortatva valami kis bogárka; ez sietve ássa magát ebbe a szemébe s belerakja petéit. Hatalmas vihar tombolt az éjszaka s mire pitymallik, a legközelebb levő korallszigetről,

mélyen a látóhatár alól, szerencsésen áthozott hullámparipái hátán egy kókuszdiót. Szilárd épített burka megvédte a sós víztől. Most már nemsokára megjelen az a szerves lény is, amit növénynek nevezünk; van gyökere, mely lefelé nyúlik a földbirodalomba, van törzse, amely fölfelé, a világosságnak fordul; s e törzsön egy zöld levelekből álló csokor himbálódzik; a levélkék mohón isszák s megemésztik a napfényt, mint valami égi mannat, amit minden egyes kedves nap újra meg újra ad nekik.

Itt tehát együtt találod a földi természet valamennyi birodalmát. Emitt a kőzetek birodalma, a szikla a hullámok között és amott az úgynevezett élet. Ezen életen belül azután újból külön csoportok a baktérium, a növény s az állat. Szigorúbb elhatárolás szerint hova tartozol tehát, ha képzeletben erre a kedves, újonnan teremtett szigetre állsz? Tested rögtön megfelel erre, egész bizonyossággal.

* *

Összehasonlítva evvel a tűztől duzzadó nappal, inkább tartozol a megmerevedett lávasziklához s a hűvös, kék hullámhoz. De ezen a sziklán ismét élénken elkülönített csoportba tartozol, az úgynevezett élő lények közé. Annyi bölcsesége van a testednek, amennyi ennek a látatömbnek itt az óceánban sohasem lenne, főleg a szerves élőnek ezen különös bölcsesége és tapasztalata. De miként a sziklánál háromfelé oszlott az út, te is szűkebb meghatározási körbe jutsz.

Szemben a sziklával és hullámmal, bizonyára inkább tartozol a baktériumhoz. Csakhogy a baktérium mint legegyszerűbb élő lény, egyetlen kis élő anyag-tömbből áll: egyetlen sejtből. A tested ellenben úgy

áll itt, mint büszke királysága ilyen sejteknek. Igaz ugyan, hogy valamikor ő is csak két sejttel kezdte: a magsejttel és a petesejttel. Igen, ezek egybeolvadtak — s most már tulajdonképpen csak egy sejt. De aztán úgy szaporodott ez a sejt, mintha egy mesebeli bankba helyezték volna el uzsorakamatra: megszámlálhatatlan milliárdnyi sejtből áll ma a kész test. Ahogy itt heversz a fűben, testedben körülbelül tíz font vér van. Ebben a vérben piros testecskék keringenek, az úgynevezett véresejtcskék. Sejtet ábrázol minden egyes ilyen testecske, némiképpen ugyan elváltozott magnélküli sejtet. Abban a tíz font vérben azonban már kerek huszonöt milliárdnyi piros vértestecske van, — értékre nézve valamennyi egészen olyan, mint egy teljes baktérium. Szóval messze-messze fölötte állasz a baktériumnak, — olyan vagy, mint a tejút egy meteor-szilánkkal szemben. De éppen így kerülsz a növény meg az állat körébe. A pálma is annyi sejtből áll, hogy beleszédülnél, ha meg kellene számlálnod. S a kagyló, a teknősbéka, a madár, a fóka mindmennyi ilyen hasonló sejtpiramis. Tehát vagy állat, vagy növény vagy; erre tanít a nagy sejtépítő mesetered, a tested. De hát micsoda is vagy, állat vagy növény?

Ifjú elmédnek ez megint jó fogas kérdés lehetne, méltó a filozófusok verejtékére. Tested azonban rögtön megoldja a kérdést. Erre nézve itt is régi feladatot tanult be; szavakban így hangzik: nem vagyok növény, hanem állat. Csecsbimbóid alatt lassan emelkedik és süllyed mellkasod. Lélekel. Tested sejtei, alatta kettősfalú zsákok alkotnak: a tüdőt. Ez levegőt vesz fel s a test számára földolgozza. Oxigént vesz fel a vérbe, a használhatatlan káros szénsavat pedig kileheli. Valamivel lejobb a testedben egy

másik zsákot alkotnak a sejtek, nagyszámú függelékekkel, egészen le és hátrafelé: a gyomrot meg a beleket. Ide naponta nagy tömeg növényi vagy állati alkatrészt gyömöszölsz bele és hasonlóképpen feldolgozod, egyik részét megtartva, a másikat kiválasztva. Mindez azonban most határozottan állati módon történik. A növények leveleik zöld tüdejével, a napfényen legalább ugyanazt lehelik ki, amit az állatok a lélegzetvételnél maguknál tartanak: az oxigént. A növények rendszerint nem táplálkoznak más növényi vagy állati anyagból, hanem közvetlenül szervesen ásványi anyagból, amelyet semmi módon sem tudnál használni. Tehát semmi kétség, állat vagy most már. A tested »állatra« van betanítva sejteinek háztartásában és »növényhez« egyszerűen nem ért. Bölcsesége állati bölcsesség, tehát semmi más választás nem lehet ebben a kérdésben, ha őt egyáltalán meg akarod hallgatni.

Már megint (mint valami garas a számoló gépben) egy sokkal sűrűbb rostán hullottál át. De most az a kérdés: milyen *fajta* állat vagy? Szó volt már kagylóról, tekenősbékáról, madárról, összesen kerek háromszázezer ismert (élő és kihalt) állatfajról tudunk. Noé bárkája. Maga Noé vájjon hová tartozik? A tested nem tágon összerakott törzs, nem csupán állati módon táplálkozó sejteknek kezdetleges, tágkörű társasága. E sejtek már a munkafelosztás hatalmas elve szerint, a legészszzerűbb módon sorakoznak. Szerveket alkotnak, melyek közül mindegyik meghatározott szakkört képvisel a test általános háztartásában. Magukban is testecskék ezek a szervek, a gyomor, a szív, a tüdő, a nemi szerv s így tovább az egész nagy testegységben.

A testnek ezen szervekre való tagozottságából pedig

könnyen kiolvasható az emberről készített nagy felosztásodnak hátralévő részét. Úgy látszik, mintha a te hatalmas mestered eközben mindmegannyi külön bölcsésé válna szét, akik sorra felelnek kérdéseidre.

Az első, aki szólásra jelentkezik megint csak a gyomor. Ő nem csupán a táplálékokban való változtatás általános módszere alapján soroz téged az állatok közé. Hanem inkább a test belsejében rejlő szerv alakja után, amely (nagyon tág értelemben, beleértve meghosszabbodását is) egy hosszú csövet alkot, hova a táplálék a test falán levő külső nyíláson, a szájon keresztül jut. Evvel az alakjával elárulja neked, hogy az állatok sorában már magasabb csoporthoz tartozol. Hiszen a legalsóbbrendű állatok, melyek már részben sok sejtből állanak, még gyomor nélkül élnek. Kétségtelenül nem tartozol ezekhez az ősellatokhoz, vagy első állatokhoz.

De már annak az aránylag egyszerű kis állatnak, amilyen a zöld édesvízi polyp, s melyről előbb már elmondtam egyetmást, van gyomra meg szája. Az állat olyan, mint valami zöld vagy barna virág. A látzólagos viráglevelek a szájnak apró ragadozó karocskái s amit ezek a ragadozó karok előrenyújtott ajkak módjára megfognak, azt tömködik lefelé, a szájníláson át a gyomorba, csak úgy, mint mikor te jó falatot nyelsz el. Ettől a polyptól kissé alább szállva, legelőször, amint Háckel tanítja, oly állatalaknál kellett % gyomorképződménynek megjelenni, amely nem volt helyhez kötött, mint ez a polyp, hanem szabadon úszkált, s amelyet ő elnevezett gastraea-nak, ősgyomorállatnak. Ettől a gastraeától s a vele rokonságban levő gastraeadoktól, amilyenek a hydrapolypok, fölfelé haladva a rendszerben, az egész állat-

világnak van meghatározott gyomra és bélcsöve, bár előfordul, hogy egy-két piszkos élősdi alak, mint például a pántlikagilisza, utóbb ismét »beszüntette« azt, mert neki jobb volt nélküle.

E »fölfelé«-be tartozol kétségkívül te is. De azért mégsem vagy gastraea, se hydrapolyph.

Ilyen polypnak kívül bőre, s belül gyomra van. A bőr és a gyomor fenn egy nyilast, — a száját hagyja szabadon. Valóban nem vagy ennyire egyszerűen felépitve. De a gyomor rögtön magától mutat rá olyasvalamire, ami amott nincsen. A te gyomrod nem pusztán a felső meghosszabbodással, a nyelőcsővel nyílik a szájba, amely felveszi a táplálékot. Az hátrafelé is folytatódik, mindmegannyi szűk bélrészleten keresztül, míg végre testednek az ellenkező oldalán lévő kapuhoz ér. Aminek az első nyílason fölvelt tápanyag fölösleges maradékai közül a testből el kell távoznia, az itt távozik el.

Ez az ellenkapu azonban szörnyű rossz hírben áll mindennapi felfogásunk előtt. Annak a hatalmas emésztőgyárnak eltávozó fölöslegei és salakos anyagai homlokukon hordanak egyfajta intőtáblát, hogy az emberi test belső júrije végérvényesen kiközösítette őket. De a mi elfogulatlan szemlélődésünknek, amely előtt a test egy magasabb tudásfényben, mint szent tudattárgy mindig tiszta, az átlagos hasznosságnak minden legkisebb célszerű eszköze nélkül, — szabad tanulmányoznia az alsó nyilast s bölcsességét, csak úgy, mint a száját.

* *

Ez esetben az alsó nyílás éppen nem *alsórendű* bölcseségre tanít, hanem újra egy darab megismerés a vonalunkon. Képzeld el, hogy ifjú korodtól fogva

oda volnál valahova növe tested ellenlábas pontjával. Ez esetben lehetetlen volna, hogy az alsó nyilas tényleg működhetnék. Ha gyomrod és beled ki akarná üríteni a megemészthetlent a testből, nem maradna más hátra, mint újra kiköpni, fölfelé, ugyanazon a szájnnyíláson, amely nem is oly régen, csak úgy nagyjában feldolgozva, minden finomabb válogatás nélkül nyelte le a táplálékot. Ezzel tehát olyan helyzetbe jutottál, amiben a gyomorral élő magasabbrendű állatoknak egy kisebb csoportja van. Ezek azok, amelyek szorosabban csatlakoznak a hydropolypokhoz.

Az már maga is hátsó részén ül és az utána következők mindnyájan utána csinálják ezt. Alsó nyílás nélkül élnek és ha eleget emésztettek, mindazt ami emészthetetlen, fenn köpik ki. Ilyen állatok a szivacsoknak, a koralloknak, polypoknak, tengeri rózsáknak változatos alakú csoportjai. Ilyen még a medúzák csoportja is. Mert jóllehet a medúza túl van a polyp fejlődési fokán, és mint valami lefelé fordított harang, szabadon úszik a vízben, mégis egész életén keresztül összenöve marad hátul, mint valami sajt-bura és egész testének felépítése állandó marad ebben az egyoldalán nyitott harangalakban. Te azonban, az ember, száddal és alfelnyílással, amelyek közt a gyomor, illetve bélcső egyetlen, elől-hátul nyitott csövet alkot, evvel a tulajdonsággal önmagad sorolod magadat egy még magasabbrendű, tekintélyesebb, szűkebb állatcsoporthoz.

Nem vagy szivacs, sem korall, sem medúza.

Az állatvilág legalacsonyabbrendű alakja, amelynél már ilyen végbélnyílás található, a féreg.

Egy bizonyos csoporttól kezdve a férgek már teljesen azt az alapcsőalakot mutatják, mint te. És

innentől fogva így marad ez mindvégig valamennyi állatnak egész felsőbb emeletén keresztül. De itt, ha már egyszer ember és féreg egymás mellé került a szorosabb elkülönítésben, csakhamar figyelembe kell vennünk az alsó nyilas mellett testednek még több más szervét is.

Megszúrod tüvel az ujjadat és piros vér bugygyan elő. Nagyszerű csatornában hömpölyög ez a vér tested valamennyi hajszálcsovén át. Mint valami belső életadó forrás; etet, itat még a legutolsó izomrostodban is. Ha a véred kifolyik, nyomorult módon elepedsz. Ha a vérhullám csak egy pillanatig nem járja át agyadat, halálhoz hasonló ájulás fog el. A féregknél jelentkezik először a test belsejének eme műremeke, a vércsatornarendszer; mindaz, ami ezek alatt él, ebből semmit sem tud.

Menjünk még tovább. Az agyad, amint említettem, megbénul, mihelyt a vér nem táplálja. Maga az agy is a féregnél mutatkozik először, habár az idegrendszer felismerhető kezdetét már sokkal alsóbbrendű állatoknál is megtalálod. A gyönyörű, tarka színű medúza, amely még végbélnyílás és vér nélkül evez tova a kék óceán hullámain, átlátszó úszóharangjának peremén ott hord egy gyűrűt ideganyagból, — ha úgy akarod egy észgyűrűt, és ezen a gyűrűn ici-pici szemecskék, fülecskék vannak, amelyek bizonyosan már jókora darab külvilágot tudnak érzékelni akárcsak a tied. De a te emberi tested nem medúzaharang. Az agyad, mint valami nagy uralkodó tömzsök »ész anyagból«, szorosan együtt van egy meghatározott helyen, a gyomorsó szájnyílása fölött. És így jelentkezik leelőször a féregnél. Már a féreg sem harang többé, mint a polyp vagy a medúza, ő maga jóformán hosszúkás cső, mint te magad. Egyenes

vonásban, elől a szája s hátul a végbélnyílása csúszik tovább. A fontos mellső részen hasonlóképpen, mintegy örködve a távcső felett nála is egy első, valódi »agy«-gyá tömörül már az ideganyag. Te, mint ember, ma már felegyenesedve jársz, ahelyett, hogy mint a féreg, hosszirányban mászkálnál. Már nem csúszol hason, hanem csodálatraméltó művészettel egyensúlyozod magad, tested végbélnyílása alá helyezett hátsó tagjaidon. De mégis éppen úgy a tested csövének elején, a szájnyílásnál van nálad is elhelyezve a remekbe készült, nagy emberi agy, mint a féregnél.

A rostáló gép azonban mégegyszer megrostál. Táplálkozásod és lélegzésed, mint állatot elválasztanak a növénytől; gyomrod és szád mint magasabbrendű állatot, amott túlról, ama polypoktól; a végbélnyílásod, véred és agyad, mint egészen magasrendű állatot, a féregtől.

Hová tartozol hát most?

A férgek felett már csak a legszélsőbb állattörzsek néhány korlátolt csoportja van a rendszerben. Még pedig összesen négy. Ilyen legmagasabb stílű törzset vagy ágat alkotnak például a tengeri csillagok meg ezek rokonai. Egyet a csigák, kagylók és szépiák alkotnak. Egyet a rákok, pókok, rovarok.

Talán ezek közé tartozol valahová? E törzsek mindnyájan annyira eltérők még egymás közt is, hogy te szükségképpen csak egyetlen egy csoportba való lehetsz. Érdeklődjél tehát, hogy melyik ez a csoport?

Bökj az ujjaddal homlokodra. Ez a szokott mozdulatunk, ha magunkat ostobának vagy teljesen tanácsatlannak akarjuk feltüntetni. Ámde itt, ahol eszményítve van minden s ha mindjárt életednek majdnem legérthetlenebb pontjaira tapintottál, ez a mozdulat a felelethez vezető legegyszerűbb út.

Ez érintésedre megint csak a tested válaszol. Mit tapintott meg az ujjad? Nem közvetlenül a fehér bőröd alatt levő agyadat. Akkor megint csak ott tartanál, ahol a féreggel voltál. A bőr meg az agy között még egy kemény fal van. Ez a koponya csontfala. Finom agyadat szilárd héj burkolja be. Kelj föl. Itt állsz, a napfény sugárözönében, teljes emberi szépségedben. Hogyan van az, hogy a puha testcsöved általán elbírja a végén ezt a nehéz csontburkot? Miért nem roskadsz nyomorult módon össze avval együtt?

E koponya csak koronája egy benned végighúzódó gerincnek, amelyre minden támaszkodik s mint valami csodás oszlopcsarnok, hord minden súlyt. A hátad középvonalában, lefelé a két lapockád közt, puha ornamentikával a bőr alatt, még egészen szeliden domborulva mutatkoznak ennek a csarnoknak főbb oszlopai.

A hátgerinc.

A puha agy ebbe az egyenletes vonalba a hatalmas gyökerek egy nemét bocsátja le. S ahogy körülöleli az agyat a kemény koponya, éppen úgy támogatja, burkolja, védi a hátgerinc ez ideganyagból való gyökeret, a gerincagyat. Ha egyszer úgy néznék tényleg puha testedet, mint valami végére állított féregcsövet, akkor úgy tűnnék föl, mintha a hátgerinccel valami *kemény deszkát* toltak volna ennek

a csőnek a háti oldala alá, egy deszkát, mely most már az egésznek tartósságot s támaszt nyújt, s a cső ennek a deszkának a burka és hasoldali puha függeléke.

Emellett különösen érdekes, ahogyan ez a deszka a csőbe van helyezve. Ez — amint mondtam, szembe-tűnő módon a háti oldalon fekszik — már a szó: hátgerinc is elárulja ezt. A bőr, az alatta levő izomréteggel, tehát a csőnek legkülsőbb fala, voltaképpen körülveszi az egészet. A belső cső, a gyomor meg a belek külön csőve pedig lényegesen szabadon van előtte a hasi oldalon. Agy és gerincagy, tehát e csőnek leglényegesebb ideganyag-tömegei az első pillanatra úgyszólván belekerültek a deszkába. Ha azonban figyelmesebben nézzük, akkor, mindenkéltől azt látjuk a hátgerincnél, hogy a deszka szilárd anyagával úgy van elhelyezve, hogy pontosan ez idegvelő és a gyomorcső között van. Ezen alapról aztán csigolya csigolya után jó s végül a koponyánál is kemény deszkarabok haladnak felfelé, (tehát csontrészek!) átfogták a puha agyvelőt meg a gerincvelőt, s végtére a legfelsőbb deszkarétegbe, mint valami zárt csatornába jutottak belé.

A rejtély nyitja most már testednek ez a híres belső támasztéka, amely megfejt, hogy hová tartozol, a féregtől fölfelé. Hiszen amott, a férgen túl, mindenféle hasonló kísérleteket láthatsz az állattörzsekben arra nézve, hogy a féreg puha csőtestét valamiképpen szilárddá tegyék, megtámaszszák és mindenféle megcsontosodással s keményedéssel védelmezzék meg, — mindmegannyi deszkával, amelyek majd föléje, majd alája hajolnak. A csigának megvan a háza, a kagylónak a kettős héja, a tengeri sünnnek sajátságos, tüskékkel fődött dinnyéje, amelyben mint

valami gesztenye él maga az állat, — a ráknak megvan a pompás felszerelése, amely az egész összetett test valamennyi redőjén s csuklóján végighúzódik kívülről. Ám mindez a legkevésbé sem hasonlít Iwzád meg a hátgerincedhez.

Ez állattörzsek közül egyetlen egy sem ad valami kis támaszpontot arra nézve, hogy a te »hátad« odatartozhatnék valahová. Valamint a hasad egészen eltér az őállat gyomrától s belétől ott túl a hydropolypnál, épp úgy különválaszt téged a kagylótól, csigától, szépiától, tengeri csillagtól, tengeri süntől, ráktól, póktól, bogártól meg lepkétől szép, büszke, délcegen felegyenesedő hátad, a régi görög idők óta valamennyi művésznek igaz gyönyörúsége, öröme. Sőt teljesen meghatározott, a féreg fölé emelkedő egyenes irányt jelöli most már teljes bizonyossággal, mint a te vonaladat.

Már a legjobban fejlett féregszerű állatoknál találunk egy sajátságos állatnemet, az úgynevezett zsákállatok, ascidiák nemét. Ezek tengerben élnek s teljesen ismeretlenek a nem szakember előtt. Nápolyban élvezettel eszik. Kívülről olyan benyomást tesz ránk, mint egy rothadt burgonya. A kifejlődött zsákállat e fajtája ugyanis valami faszzerű kérget választ ki. Ebben, mint sárga tojás van beágyazva az állat s ezt kotorja elő magának a nápolyi, mint Ínyenc falatot. Ez ascidia fiatal korában azonban még nincs ilyen fás burokkal körülvéve, hanem mint üvegszerűen átlátszó féregcske, vígan úszkál ide s tova. S e vidám ifjúságában igen sajátságos képet nyújt, a te emberi hátadat tekintve. Itt fenn, a féregcső hátában egy agyat láthatsz; meghosszabbodása olyan mint a gerincagy. Lenn a féregcső hasában bél van. E kettő között pedig — éppen azon jellegzetes helyen,

ahol nálad betolódik a kemény deszka, — egy pálcika vagy gerendácska, valamivel szilárdabb porcogóanyagból vonul végig: az első lépés a deszkához. Alig fér éhez kétség: innen vezet valami útonmódon tovább — tehozzád.

Ugyanazon az olasz tengerparton, például Messinánál csendben, elvonultan él egy állat a partmenti tócsák homokjába rejtezve, amely még amannál is tovább megy. Egész életén át úgy van felépítve, mint az a fiatal ascidia: a gerincveleje és a bélcsőve között egy porcogós pálcika van. Háthúrnak (*Chorda dorsalis*) nevezik óvatosan. Itt még senki sem beszélhet tulajdonképpen kemény hátgerincről. A kleszka, amely a te egyenességtartód, merőleges irányú, isteni járásodnál, — itt még csak gyenge hártyalapocska. De már megvan, ez kétségtelen. Az Andromedacsillagkép ködfoltjától kezdve egészen odáig nincs még egy olyan előttünk ismeretes alak a természetben, amely olyannyira hasonlítana a te szilárd csigolyadeszkádhoz, mint ez a hártyalapocska az amphioxus halnál, a velő s a bél között.

Ez az első *hal*. A legalsóbb valamennyi között, de már kétségenkívül hal. Evvel tehát a lehető legélesebben van megjelölve az az egyenes irány, amerre téged a rostalógép dobott. A hallal kezdődnek a gerinces *állatok*. A negyedik, az állatvilág azon legmagasabb osztályai között, a férgek fölött. Gerinces állat vagy, az amphioxus haltól fölfelé, egy valamilyen állat. No most már könnyen haladhatsz innen fokról-fokra a lajtorján.

Csak még egyszer kell megérintened a homlokodat s megpillantod az első közelebbi lépcsőfokot az amphioxus fölött. Nemcsak az általános hátgerincdeszkád van meg. Ez a deszka fenn egy golyóban

végződik: a koponyában, az agyvelő kemény védőburkában. Még nyoma sincs ennek az amphioxusnál, porcogós pálcikája a velő és bél közt elől is, hátul is hegyesen végződik.

Az első gerinces, amelynek koponyája van, a »kilencszemű angolna« (Petromyzon).

Ha ingyenc vagy, akkor ismered, de kötve hiszem, hogy ilyen sokra becsülted volna. Pedig tényleg valamennyi ma élő állatalakjaink közül úgyszólván az első gerinces állat, amelynek egyáltalában van agya. Jóllehet ez az agy már magában véve is magasabbrendű féregnél fordul elő s ezért már az amphioxusnak is meg kellett volna onnan kapnia. Ám az amphioxus, amint ma is szemünk előtt él, bizonyos különcködő életmódot folytat, ami miatt kissé visszafejlődött. Miután homokban vágkál, úgylátszik utóbb megint elvesztette szemét, fülét, meg agyszerű képzetét. A petromyzonnak pedig szabályos, a féreg fölött jóval magasabb fejlettségű agya van s ennek védelmére elől az egyszerű porcogós hátgerinc kezdeténél egy félig bőr, félig porcos hólyagja van: elsődleges koponya. Amikor megpillantod a mi ízletes angolnánkat, hogyan úszkál ivarzása idején, mint valami pici barna csíkhallacska a kereskedőnél, — nem hiszem, hogy sejtenéd: mit is jelent nekünk ez az állat. Az angolna nem csíkhall. Még közönséges értelemben is, alig az, amit hallnak nevezünk. Valamennyi hal kezdeténél egészen lenn, csodás régies gerinces állatok külön csoportját alkotja. De éppen ez a csoport páratlan fordulatot jelent. Vele kezdődik a fejcsóválás meg a keményfejűség. Csak innen fölfelé lehetett szó koponyák beveréséről. De a Platók, Spinozák és Kantok minden bölcselete, minden ember-szeretet, minden remegő vágyakozás, két-

ségbeesés és a fej, az ész világhódításai ott úszkálnak valamennyien a kereskedőnek barna angolnákkal teli hordócskájában mint valami bölcsőben ...

Ám amit bölcselkedésed hevében hangosan beszélsz, minden szónál szinte ütemesen mozog alsó állkapcsod s a küzdelem hevében öklöd az asztalt veri. Az angolna mindezt nem teszi, ámbár van agya és koponyája. Nincs állkapocs a szájában, s a legkisebb kezdő képlet sincs meg testén valami foghoz.

A cápa az első gerinces, amelylyel *ezen* a dolgokon osztozol.

Még ma is valamennyi tengereink ősrégi vad rablónépei a cápák. Mikor az ember hajós lett, rémülettel ismerte meg a cápát. Ahol valamelyik hajós a korláton keresztül a tengerbe zuhant, *legott* rárohant egy halalaku rém s szörnyű fogaival letépdeste testéről a tagokat. Így lett ez a szó »emberevő cápa« a borzalom kifejezése mindazoknak, akik a tengerre gondoltak. S mégis más, titkos értelem is lappang e szó mögött, a borzalmon s az emberre való veszélyességen kívül. Egy sokkal mélyebb, jelentősebb kötelék fűzi össze az embert a cápával s késztet arra, hogy beszéljünk róla.

A te duzzadó piros ajkad, amely mögött mint kis havas ragyog fehér fogsorod és bölcs szavakat bugyborékol elő az emberszájad, — és mellette a cápa torka! A legnagyobb ellentétnek látszik. S voltaképpen neked is csak cápatorkod van. Valamennyi állat között a cápánál látjuk először ezt a felső és alsó állkapocsalakulatot. Tőle kapta ezután a világ. Eddigelé a száj egyszerű nyilas volt a bél mellső oldalán. Tőle kezdődve ez a lyuk bonyolult

majd végül csontkemény s mozgékony szerszámmá alakul át. A cápa fedezte fel voltaképpen a csúcsos szájníylást, a csórt, a pofát, aszerint, hogy milyen durván vagy kedvesen óhajtod ezt a lyukat elnevezni. De ő melletted s rád vonatkozóan még egyéb szempontból is valódi embercápa.

Mi adja meg a te mezítelen emberi testednek teljes, harmonikus szépségét? Képzeld csak el, ha tagjaid, a karok, a lábak le volnának vágva s valami tromba, alaktalan hústömeg maradna ott. Arcod ugyan elárulná az észembert nyílt, szelíd domborulatú homlokával s szemeivel, de ha tested ilyen állapotában mozogni akarna, nyomorúságos módon kellene hason csúsznia, s olybá tűnnék fel, mintha valami hússzínű, lomha csiga volna s maga a nemes arc is többé-kevésbé a föld felé fordulna. A végtagok teszik igazán »ember«-ré! Ezek segítségével bolyongta be a földet s ezekkel is hódította azt meg, Emlékezzél csak meg arról, hogy karjaidtól, kezeid-től függött a szerszám feltalálása, ezé a legnagyobb-szerű találmányé, amit az ember valaha fölfedezett. Az állattal szemben határjelző találmány ez!

Hiszen a fogakkal ellátott kemény állkapcsok alakulása is hozzájárulhatott volna egy szemernyivel e találmányhoz. Ámde képzeljük el, mit jelentene az, ha minden emberi eszközt a fogazat segítségével kellene elkészíteni! Micsoda munka lenne csak egy tűzkőkést is, az első művelődési terméket előállítani, szájjal pattintva a kovát megfelelő alakúvá.

Már az is kétségbeejtő tény lett volna, hogy csupán a száj van meg és pedig pontosan a test hosszúsági tengelyében. Mennyivel boldogítóbb a meglévő két kar, két kéz, amely jobbról-balról foghat, két természetes fogó, egészen függetlenül az evéstől,

ivástól, be- és kilélegzéstől s a beszéd tevékenységétől, amik mind a száj vidéke felé vannak összehalmozva. De e karok eredete, mint csontoké, egészen a cápáig mennek vissza, s annál kezdődnek. Kezdetben alakjuk egyszerű s minden további fejlődést csirájában tartogat. Elég csodálatraméltó, hogy miként kezdődött ilyesmi egy egészen más elemben.

A hal az általános csőformát, okvetlenül az elülhátul nyitott bélel, a féregtől örökölte. Ennek a csőnek támaszaként, hosszúsági irányban fekszik az ismeretes deszka, a majdan fejlődő hátgerinc porcos pálcikája. Az angolna még remekül mutatja be a valódi alapformáját ennek az egyszerű csőalaknak kívülről. De most ez a belülről mindjobban meg jobban megerősített cső továbbfejlődött a cápában. A szükségszerűség hozta magával, hogy a később alakuló szervek e cső két oldalán mindinkább *kettős alakban* fejlődtek. Már ez is a féregnél kezdődött, de csak most tetőződött igazán be. Varázsold csak a jelenben szemeid elé, úgy mint én, e képet. (Ez igen fontos dolog, amelyre a nemi szervek fejlődéstörténeténél még vissza fogok térni.) Itt van egy ház a négy falával. A mellső falban egy nagy ajtó, egy másik éppen így a hátsó falban. Most ablakokat szeretnék, hogy lehetőleg jól megfigyelhessem a környezetet. Világos, hogy mind a két még szabadon levő falba fogok egy-egy ablakot vágni, tehát összesen kettőt. A szem az állati testen egyáltalában nem más, mint az ablak, a kémlő lyuk a bőrön, melynek segítségével a fényt (és evvel együtt alakokat és a külső dolgok színeit) tereled be a belső idegrendszerbe, az agyba. A féreg, az angolna, a cápa agya a cső mellső végén volt a testcsövön belül. Közvetlenül

előtte nyílt a száj kapuja. Tehát így vágta ki az is jobbról-balról az ablakait, mindenik oldalon egyet. Már az angolnáknak, vagy legalább is legismerőbb alakjainak két szép szeme van, pontosan jobbról-balról, a mellső csőfalban. Ez a szó: »kilencszemű angolna«, mellesleg említve bizonyára úgy származott, hogy a nép részben a kerek kopolyúnyílásokat is belefoglalta, amelyek kétoldalt a kerek szemek között vannak, de légzésre valók és nem a látást szolgálják. Valamilyen harmadik szemnek a hasoldalon kevés célja lett volna és az agygyal nehezen lehetett volna összekötni, amely már a gerinces állatoknál következetesen a száj és bélcső felett volt. Akkor már előbb egy cyclops-szem alakulhatott volna fenn a csövön, tehát a fejen; és valóban közepes gerinces állatok egy csapatjánál (mint például kihalt gyíkszerű amphibiáknál és elenyészően a ma élő gyíkok egyeseinél) van ilyen partialis- vagy fejtetői szem. Csak a magasabbrendű gerinceseknél veszett el ismét teljesen a nyoma, valószínűleg azért, mert a fej mozgékonyága következtében két oldalszemével felfelé is nézhetett, tehát amazt feleslegessé tette, másrésről meg a harci veszélyek közben ezt a nagyon is kiugró helyet *itt* fenn nehezen lehetett megvédeni; *itt* fenn inkább kell amolyan egységes, kemény koponyaanyag, amely esetleg még nagyobbfajta ütést is kibír, mint egy ilyen finom, törékeny szem. Most már beláthatod, hogy a mesebeli cyclops alakját, mint a legtöbb efajta mesénél, nem is olyan rosszul gondolták ki.

Kevésbé értheted meg világosan, hogyan alakult általán a szükségszerűség egy nemévé a szerveknek a cső két oldalán való ezen kettős fejlődése. Amilyen sors érte a szemablakokat, ugyanolyan érte a hal-

ház telefonvezetékeit is: mind a két szabadon levő falra jutott egy-egy fül. S így kellett járniok a mozgató tagoknak is, amint ilyenek először jelentkeztek a cápánál.

Képzeld még egyszer el azt a házat, amelynek elől-hátul ajtaja, jobbról-balról pedig egy-egy ablaka van. Változtasd át lóvonatú kocsivá, amelynek haladni kell. Hol helyezed el a kerekeket? Természetesen jobb és baloldalt. És ha az a kocsi csőalakú hosszú bél, természetesen a leghelyesebb jobbról elől meg balról elől egy-egy kereket alkalmazni, azután jobbról hátul meg balról hátul egyet-egyét. A lóvonatú kocsi elvéhez hasonlóan fejlődött a cápa négy végtagja, ezek még ma is a te mezítelen fehér testeden vannak, mint két kar, két láb s itt hevernek a fűben. A cápa csak a vízben úszik. Hiszen még nem ismert egyebet, mint vizet. De a kétoldali kerék jól bevált a vízben is. Látod-e amott a tó vizén azt a sárga evezős csónakot, kék zászlóval, ahogy mint felhőrajt riasztja fel maga előtt a hullámok felett keringő vízimadarak ezreit? Négy karcsú, bátor, naptól barnult nyakú legény fehér trikotban hajtja azt tova, ütemes evezőcsapásokkal. Mindegyik jobbról és balról kinyúló két evezővel dolgozik. S nyílsebesen repül a csónak tova a tó aranyugaras, csillámló felszínén, mint valami vígkedvű tavaszi hal. Ugyanazon elv! A félmeztelen evezősök acélizmos barna karjai úgy dolgoznak az evezőkkel, mint eszközökkel, mint a kar hus és csontján túl messze folytatódó mesterséges tagokkal. Vízbe merül a lapát, odébb taszítja azt s a csónak úgy siklik, mintha kerekeken szaladna. A cápa még nem ismert semmiféle eszközt. Ami eszközre szert tett, annak a saját testéből kellett kinőni. S így fejlődött ki a testcsövén négy evezője, négy

erősen odanőtt úszószárny. Ma még eldöntetlen kérdés, hogy miképpen fejlődtek ezek nála. Talán az oldala puha bőrráncaiból. Valószínűbb azonban, hogy a hal két nyaki oldalán a leghátsó kopolyúívek alakultak át, amelyeken porcogós tüskéképletek voltak; — még pedig először két pár mellúszó keletkezett, s ezek közül az egyik pár lejjebb csúszott a testesövön s hátsó vagy hasi úszószárnyakká lett. Akárhogyan volt is, az bizonyos, hogy ezekben a mell- és hasvezőkben rejtőzött mindannak a kezdete, amit az embernél végtagoknak nevezünk. A cápa úszószárnyai-ból fejlődtek a karok, a hasi úszókból a lábak. Ami még nála csupán az »evező« szerepét töltötte be, az később a szárazföldi állatoknál »kerekek«-ké, vagyis mellső és hátsó lábakká lett, amelyek a földön tova vitték a testet.

A szárazföldön! Ez a szó megint útba igazít bennünket. Jóllehet itt hemperegsz a fűben, karjaidat és lábaidat az első tavaszi meleg napsugár felé nyújtogatod, azért gerinces állat vagy, fölfelé a cápától, mert karjaid s lábaid vannak. De az emberevő cápától fölfelé megint újabb utak vezetnek. Van egy biborszínű, alkonyatra emlékeztető tér, ahol egy ideig te is éltél, mint leendő emberke s csak ilyen négy, bimbószerű testuszonyod volt, mint ennek az igazi cápának: amikor mint embryo éltél az anyatestben egy bizonyos fejlődési korban. Már régen túl vagy azonban ezen a korszakon, miként maga az emberiség a cápa korszakán. Mint kész ember, már nem vagy cápa. Általán már hal se vagy. Minden halszerű a cápából indul ki. Itt számtalan alak sorakozik egymás mellett: a tok, az angolna, a harcsa meg a

csuka; mindannyian a vízben élnek, ahhoz alkalmazkodva, majd ilyen, majd amolyan alakú úszószárnyakkal. Nálad pedig valóságos szárazföldi tagokká lettek az úszószárnyak. Hogyan történt ez? Honnan e fogalom: »szárazföld«?

Más forrásból tudja meg ezt a te bölcs tested. Csak kissé feljebb haladva a cápától a rendszerben, azon a határon, ahol a cápa a tokhoz alakul, — egész világosan meg van jelölve számodra az új sarok.

Itt heversz a szárazföldön. Körülötted, mint valami mennyei fürdő, áramlik, leng az aranyos tavaszi lég. Ezt felfogod, beszívod a száddal. Ugyanazon a helyen szívod be a levegőt, ahol bélcsöved fenn a garatba nyílik, — ahol a gastraea, polyp, féreg ősi csőkapuja van. De nem az egész száll le a gyomrodba és a beledbe. Közvetlenül a nyelőcsöved mellett még csüng itt belül valami sajátságos, elkülönített zacskó. Egy kettős zsák; jobb- és baloldalt van benned a csúcsa.

Ez a tüdőd.

Kétségtelenül ez is egy neme a bélnek, kicsiben. Tápláló készülék. Hiszen élő lény létedre nem csupán folyékony és szilárd tápanyagokra van szükséged, amelyeket valódi beled testi erővé alakít át. Levegő is kell neked, oxigén, mert hiszen állat vagy. Tüdőd falai végzik az emésztésnek ezen nemét: a levegőevést. Természetesen ennek a levegőgyomornak nincs hátul alsó nyílása, mint az igazi gyomornak, amerre a használhatatlan részeket, a légi táplálék hulladékait ismét kiadhatná. A rossz levegőhulladékot, a használhatatlan szénsavat kénytelen ugyanazon a nyílason át, amelyen a tápláló levegőt vette fel, a szabadba engedni. Most nagyon tanulságos lesz a levegőbelednek, amit tüdőnek nevezünk, a törté-

nete, a halon túl, az állatvilágba való besorolásodkor. Valamennyi gerinces állat a vízben él még, kevéssel a cápán túl. De azért nekik is kell ott oxigén. Ezt az elemet a vízzel együtt veszik fel magukba, nem közvetlenül a levegő elnyelésével, mint te. A lélegzéshez tehát ilyen módon még elegendő a nagy táplálóbél. A száj egyenesen az öreg bélcsatornába habzsolja a vizet. E bélnek legelső részlete kiszívja a szükséges levegőtáplálékot, kissé hátrább pedig a szilárd táplálékot dolgozza fel s emésztí meg. Ezen előbelen nyílások vannak, amelyeken keresztül aztán elfolyhat a fölöslegessé vált víz. Ebből az elvből, amelyet megtalálunk már egyes férgéknél, s átvitték az említett legalsóbbrendű amphioxus-halra, könnyen magyarázhatjuk meg a hal úgynevezett kopoltyukészülékét: a kopoltyúk a tulajdonképpen való emésztési helyek a levegő számára, a torok minden részén; a szájból kapják a vizet és a nyakon jobbról-balról látható nyílásokon keresztül ismét elfolyik az, mikor már megemésztették belőle a szükséges oxigént.

Napnál fényesebben láthatod az átmenetet ettől a hallélegzéstől a te emberi lélegzésedhez, az úgynevezett kétlélegzésű halnál, a dipnoénál. Ennek még szabályszerű kopoltyúi vannak, úgy mint az igazi hálnak, — egyébként is, külső megjelenésében egészen halhoz hasonlít, pikkelyekkel, úszószárnyakkal és rendes körülmények közt a vízben él.

Együttal pedig a bélnyílás mellső részén megtaláljuk már azt a mély, zsákalakú bélzacskót, amelyet nálunk tüdőnek nevezünk el s amely már nem választ ki levegőt a vízből, hanem egyenesen levegőt nyel el s emészt meg. Ez esetben is, csak úgy mint a négy végtagnál, nagyon különös dolog tanulmányozva kutatnunk, hogy ez a levegőt szippantó zsák

kezdetben hogyan állt egy csupán vízben élő állat szolgálatába, anélkül, hogy a lélegzéssel közeli vonatkozásban lenne.

A vízben élő hal azonban, a levegőt egészen más dologra is használhatja. Mentől több levegőt nyel el és tart meg a testében, annál inkább fogy a maga súlya, (fajsúlya) végtére mozdulatlanul lebeghet a vízben, bármely tetszés szerint való parton, mint valami léggömb a levegőtengerben, anélkül, hogy lesüllyedne, mert hiszen súlya pontosan egyensúlyozódik a vízzel. így tehát korán hozzászoktak a halak, hogy itt-ott szájukat a víztükör fölé tartsák s nem csupán kopoltyú-vizet, hanem néha tisztán levegőt is szippantsanak. Ez a levegő a bél elején gyűlt össze s ennek következtében rendszerint kifejlődik a torok felső falában egy különös redő, majd utóbb szabályos zacskó — légzacskó — amelynek segítségével aztán a hal tetszése szerint szabályozhatja a maga súlyát. Ezzel aztán két dolog vált lehetővé. A zacskó falán véredények voltak s ezek már maguk is választottak ki levegőt. Ezt tisztán felhasználhatták ama léggömb céljaira. A nagyon mély vízben élő halak abbahagyhatták tehát a szájon át való levegőnyelést: hiszen a bélzacskó fala elől maga készítette a szükséges levegőtölteléket. Végre aztán a zacskó egészen be is nőhetett a toroknál s a test belsejében csupán egyszerű zárt hólyagot alkotott: a saját levegőjével maradt megtöltve. íme az út, amelyen a legtöbb hal ment előre, a cápától és toktól fölfelé. »Úszóhólyagjuk« lett a zsák, olyan szerv tehát, amely egy célt segített elő a vízben: az egyensúlyozást.

Nos, fordítsuk meg a dolgot: a nyomaték maradhatott a friss levegő belégzésén s a belsőnek kiáram-

lásán. Ahogy a zacskó falának véredényeihez mindig újabb, üdőbb levegő került, ezek nemcsak a levegő többi részének kiválasztásához szoktak hozzá, hanem ez új, oxigénben gazdag levegőből még a levegőtáplálék közvetlen felvételéhez is. Egészen csendben versenyre keltek a vízi kopolyúkkal, — a bél (hiszen a zacskó csak egyszerű betüremkedett bélredő volt) újabb helyen kezdte a fogyasztást és pedig ez esetben nemcsak a vízzel odaszállított levegő fogyasztását, hanem közvetlenül a szájjal beszívattyúzott levegőét is. De nagyon rövid ideig tarthatott ez. A légzacskó elsősorban még mint léggömb szerepelt, a súlyarány föntartásánál, de már valamennyire mint tápláló segédeszköz is. S most gondoljuk el, hogy olyan körülmények támadtak, amikor a kopolyúk számára a víz *felmondta szolgálatát*; tegyük fel, hogy az egész tó, melyben a halak éltek, kiszáradt, vagy elsekélyesedett s valamennyi lakója egyszerre akarta kivonni belőle a levegőt. Ebben az esetben a tó felületén való szabad levegőnyelés s az eddigelé másodrendű levegőtáplálékgyár fenn a torokzacskóban egyszerre megváltássá lett. A vízi kopolyúk pedig megfordítva, másodrangúak lettek. S ha éppen egészen eltűnt a víz, a légzacskó egyszerűen ellátta az egész tápláló kört, fölfalta az oxigént s az egész teste számára kiválasztotta a szénsavat. Ezután már megélhetett az előbbi vízilevegőállat úgy is, mint tisztán légköri állat, a szárazföldön, a szabad ég alatt, anélkül, hogy levegőéhségtől megfulladt volna.

Evvel magától vált egészen feleslegessé az a bélzacskó, mint súlygömb: újra mint emésztő gépezet végzett szolgálatot — *tüdővé* lett. Kétségtelenül ez volt az az út, mely a haltól az ember felé vezetett.

Az Ausztrália, Délamerika s Afrika vizeiben élő két lélegzésű hal meg éppen a határt jelöli. Ha van elég oxigént tartalmazó vize, akkor vízikopoltyúval lélegzik. Ha kiszárad a mocsara, vagy nagyon kevés oxigént tartalmaz a víz, csupán levegőt nyel el s bélzacskójával — azaz »úszóhólyag«-jával lélegzik, amelynek nála természetesen sohasem szabad egészen összenőni. Ennek a kétlélegzésű hálnak köszönheted te késői örökös, hogy itt fenn lélegzel a forrópárás, rózsás napfényen s nem vagy még ma is száműzve oda a folyékony, bíborszínű mélységekbe, ahol a »tüskés rája, a szirthal, s a pörölyhal borzalmas szörnyalakjai« élnek.

* *

A kétlélegzésű hal után következő legközelebbi magasabbrendű állat mindjárt megmutatja neked azt a hatalmas fordulatot, amit a tüdő birtoka jelent. Hogy megmutassák ezt neked a kicsi, brekegő békák hófehér torkukkal, itt, szerelmi tanyájukban, a mocsárban — ezt elénekelik.

Igaz ugyan, hogy szaporodási ünnepükkor még a mocsárban élnek, de már éppen olyan otthonosan érzik magukat a szárazföldön, mint a vízben. Kéltűeknek, amphíbiáknak nevezi őket a természetbúvár. Fiatal korukban mint békaporontyok, csak úgy, mint az igazi halak, kopoltyúval lélegezve úszkálnak a gólyamocsárban, mintegy ősrégi kedves hagyomány értelmében, amely alól nemük még nem tudott teljesen felszabadulni. De hiszen neked, mint embernek is vannak kopoltyúnyílásaid az anyatestben. Az a napmelegítette mocsár épp úgy a békaporontyok közös anyateste. Egy napon azonban a béka tisztán levegőt lélegzővé lett, mint te, elveszti

teljesen a kopoltyúit és a levegőt kizárólag ugyan-
 avval a bélzacskóval emészti meg, amilyen neked is
 van, — a tüdővel. És ezzel egy másik világ polgárává
 lett, — már nem a halvilág polgára, hanem a *te*
 világodé.

A cápa és kétlégzésű hal úszószárnyaiból valódi
 végtagok lettek, két mellső meg két hátsó végtag.
 Amint egykor amott a hát teljes egészében ezen
 végtagok mindegyike is megkapta a maga »desz-
 káját«, amely belülről támogatja, — sőt egy nagyon
 összetett, csuklóban művésziiesen mozgatható csont-
 deszkát kapott. És valamennyi végtagnak a végén
 ott van az egész szárazföldi helyváltoztatókészülék
 koronája: a mancs, a láb. A hátsó lábon itt már
 megtalálod az ujjak híres, jellemző ötös számát.
 Itt ettől a békalábtól kezdődik a magad művelődés-
 történetének egyik nagyterjedelmű, ragyogó fejezete.
 Kezének és lábának öt-öt ujján tanult meg művelő-
 dése gyermekkorában az ember *számolni*. Innen
 indult ki számolásának az alapja, még ma is a tízes
 számrendszerrel örökítve meg. Ezzel a számolással
 azonban valamennyi nyilatkoztatás között a leg-
 magasabb nyílt meg előtte: a világ törvényszerűsége.
 Isten az égő csipkebokorban nem mutatott az ember-
 nek magasabb utat, mint saját ujjainak ez a tízes
 száma.

De ugyancsak ez az öt ujjú amphíbiáláb volt az,
 amely egy hal úszószárnyának porcogós sugaraiból
 kinőve, adta a kezet, amely aztán megragadta a szer-
 számot. Szerszámot, amely Archimedes emeltyűjévé
 vált, melynek segítségével megmozdítja az ember
 a földet s hozzáadta ama másik kezet, amely Phidiás
 vésőjét, Rafael ecsetjét vezette.

De mihelyt egyszer ott pihent tényleg a száraz-

földi állat kecses teste négy végtagján, mihelyt az úszószárnyvezők helyett lába határozottan érintette a talajt s a testet lépésről-lépésre odébb vitte: akkor a tüdő még valami új dolgot tett éhez maga-magából. Azok a te békáid sipítóznak, brekegnek, puffognak amott tavaszi fürdőjükben. S megint úgy tetszik, mintha egy kapu tárulna föl előtted, a fehér, meztelen embergyerek előtt, itt a zöld pázsiton. Készen van a tüdő; a csőtest későbbi szervei kettős fekvésének megfelelő módon két zacskócsúcsná tágulva, belehatolt a mellüregbe, a főbél mindkét oldalán. De mivel a levegő a közös toroknyíláson keresztül áramlik nála ki és be, egy hullámütés, valami halk széllehelet támad a torkában: az első hang. Innen ered az amphíbiumtól a te *beszéded* is! Hallgasd csak áhítattal a békadal e bulikolását és brekegését. Innen kezdve már ez is megvolt újra a világban, ami nálad a legcsodálatosabb emberi kötelékké lett. Ez a beszéd forrasztott össze minket, embereket, egy magasabb szervezetté, egy milliónyi számú szociális egyéniséggé. S ennek a beszédnek a segítségével kapaszkodtunk följebb egy fokkal a dal rithmikus világába a szent világharmónia felé. Im az ősvilág egy tavából kaptuk ezt útravaló gyanánt, ahol először amphíbiák üvöltöttek. Ha a békákat énekelni hallod, oly hangokat hallasz, amely az emberiségtől még távolságban pihen a fejlődés mélyén.

De menjünk tovább! Még amphíbium se vagy, jöllehet az újra körébe fogadott. Túl a békán, a kétlélegzésű halon, mihez kezdesz most már?

Itt fekszik a napsütötte pázsitnak karcsú, hosszú-farkú, zöldruhás tündére — a gyík. Valamikor ősrégi időkben így feküdt már valamelyik mocsárszárazlapon — mint feléd irányított újabb lépés az amphíbium fölött. Ő már csak egyéltű. Mint légköri állat bújik elő a petéből, amely nem ismer kopolyúval lélegző békaporontyot. Mint idétlen waran halad farkát illegetve a tüzes, forró, tikkadt sivatagon keresztül, ahova még eddig semmiféle kétlélegzésű hal sem merészkedett, anélkül, hogy száraz múmiává ne aszalódjék össze. A szörnyűséges ichthiosaurussá fejlődik, amely bár mindvégig tüdővel lélegzik, ismét legvadabb rablója leszen az óceánnak valamennyi hal között. Főlegyenesedve ugrál a két hátsó lábán, mint iguánodon, a legelső igazi »kézzel-lábbal bíró állat«, amely már jóval előbb él a te nap felé kiegyenesedett emberi járásoddal. Végtere mint pterodactylus hasítja a levegőt, s mindazt a bőrt, amely egykor mint evező úszószárny játszott nagy szerepet, most vitorlaként feszíti ki ujjától combjáig. De már ez a gyík se vagy. Emitt fekszel te, — s amott ő. Mindketten napsugárban fürödve, mindketten boldogok vagytok s jól érzitek magatokat. És mégis annyira különböztök egymástól. Örül tested a napsugárnak, tűzmelege mint valami szelid, puha világkéz cirogat, amely húsz millió mérföldről nyúl le, hogy simogasson, hogy újra belesimogasson egyszer valamennyi élő lénynek a fény, a napsugár, és tavasz után érzett szent rajongásába. Végre fölkel; felveszed ruháidat. És most már fehér tested belsejéből nap nélkül is sugárzik ki valami, miként titkon lobogó tűz. Inged hideg volt, mikor hozzád ért. Néhány perccel később átmelegedett az tetőled — a tested saját meleg forrásától.

Ez a test nagyon is jól ért ahoz, hogy önmagát fölhevítse bizonyos hőmérsékletre. És ezzel olyasvalamit tud, amiről amott a gyíknak még sejtelve sincsen.

A gyík, mint ezt jó kifejezéssel nevezik »változó-kony melegű«. Vére a külső levegő hőmérsékletéhez alkalmazkodik. Ha az édes napsugár erősen tűz pikkelyes bőrére, akkor egész bensője is áttüzesedik. Ha pedig leszáll az éj, lecsapódik a harmat, vagy eljön a komor tél, akkor vérének hőmérséklete mind aggasztóbban süllyed alá, s a belseje is jéghideg lesz. Nincs még annyi ereje a vérkeringésnek, az egész test anyagcseréjének, hogy magából annyi nőt fej lesszen, amennyi szükséges, hogy egy bizonyos hőmérsékletet megőrizhessen. Ez a jelenség még ma is, így, amint előtted van, valami határozott vonást kölcsönöz létezésünknek, amely vonás rád nézve megszűnt, ő legfeljebb a nap gyermeke. Csak akkor van jó dolga, ha neki is melegít az édes, tüzes napsugár. Ilyenkor üde és fogékony a szelleme, mintha tüzes bort ivott volna. Ámde mihelyt hideg váltja fel a meleget, minden senyved, pang nála, élete, szerelme, gyors ide-oda forgása mintha megbénult volna. S ha ráköszönt a tél, hónapokon át hever kinyújtózva, mereven, valahol egy sarokban, mint valami élettelen tuskó. Csak félévig van tulajdonképpen élete a ragyogó napfényen; a másik félévben nyomasztó, bús tartanai álom borul reá. Olyan országban, ahol mindig hideg van, egyáltalán nem tudna megélni. Im, így fekszik előtted, zöldpikkelyes ingében, hosszú farkával s vidáman csillogó szembogarával; de bizony ő csak amolyan elmaradt utód — egy kis ősvilági lovag, akit a nagyméretű fejlődés nagyon messze hagyott maga mögött.

Nagyon régi időben történt mindez. Annál a hüllő népnél, amely ma már csak múzeumainkban van s árnyékszerű megkövesedett maradványaik elmállott palákra vannak préselve. A Trias- és Jura-korban s még előbb. Ekkor a paradicsomi meleg napsütéses országban, ahol híre-hamva se volt még a jégnek s fagynak, e gyíkok egyes nagy bátyjai mind vidámabbakká, bátrabbakká lettek szárazföldi talajukon, amelyet rendszeres tüdőlélegzésükkel végleg meghódítottak maguknak. Némelyek a napmelegítette pázsiton kenguruk módjára ugrándoztak hátsó lábaikon. Mások az őсреneteg fáira másztak, ágról-ágra kapaszkodtak, majd ugrándoztak, kergették, hessegették egymást fáról-fára, a legvakmerőbb bakugrásokkal. A mellkasuk mind vadabbul emelkedett, az anyagcsere egész testükben a vegyi folyamattal mind fokozottabbá lett, a vér javult, keringve járta be a testet. Ekkor kezdődött lefelől az a belső tartós felmelegítés, habár eleinte ez mint minden fontosságot nélkülöző, kísérő tünet jelent meg. Ámde ha egyszer megszerezte ezt a test, csakhamar bebizonyította, hogy mennyire fontos. Ha rosszabbodott az éghajlat, hűvösödtek az éjszakák, vagy még hózivatarok is dühöngtek ott, ahol előbb trópusi forróság uralkodott, — vagy ha a létért való küzdelem az éhséggel, túlnépesedéssel, vagy térszíni elváltozással más, hűvösebb, északabbra fekvő vidékekre kergette őket, ez a tartós belső meleg védte meg akkor a hidegtől, mint Persephone átkától is — fokozottabb tevékenység útján fejlődve, ezt a tevékenységet megmenteni segítette a kedvezőtlen külső körülményekkel szemben. Ilyen órákban fejlődött egy csoport állandó hőmérsékletű lény a változó hőmérsékletű hüllőkből, mint magasabb ezekén túllépő fejlődési fokozat. És mivel magad is

állandó hőmérsékletű vagy újra csak ez volt azon útirány, amely hozzád vezetett.

Mihelyest egyszer az állandó hőmérsékletű vér a külső hideggel szemben a védő szerepét töltötte be, nyomán, lépésről-lépésre, még valami igen-igen fontos dolognak kellett történnie.

Itt üldögélsz és egyenként húzod föl ruháidat, mert itt fõn az északi féltekén, az ötvenkettedik szélességi fok alatt elterülő tó partján még a májusi meleget is hidegnek érzed arra, hogy szüzmeztelenül kövesd gondolatban a vízi csibéket meg búbos vöcsköket. A tested belsõ fûtése körülbelül harminchét fok C. meleget fejleszt. Mégis, valami kelletlen érzéssel fogadja bőröd a folytonosan ide-oda áramló levegõben, annak a melegnek elvesztését, amit a levegõ von el tõle. Takaróra vágyik, amely tested s a körülötte lévõ külsõ levegõkõr közé egy rossz melegvezetõt, korlátot állít fel. Ilyen rossz melegvezetõ most már a ruházatoknak állati vagy növényi szövete. A gyapjú mindennél többet ér. Nos, honnan szerezted be ezt a gyapjút? A juhtól. Tehát magasabbrendû gerinces állattól. Van otthon még egy másik, jobb szöveted: az ágy tollas dunnája. De hiszen ez is állati testtõl való közvetlenül, egy másik, magasabbrendû gerincesérõl: a madárérõl. Ilyen egy-két fogalomban, mint: a test melegének kívülrõl való védelme valamilyen rossz hõvezetõ segítségével, s ilyen védelmi eszközökben: gyapjú, szõr, toll, rejlik az a régi fejlõdésbõl fölfelé vezetõ út. Mihelyt melegvérűekké lettek a gyíkok, nagy hasznát látták az éjjeli hidegeknél, vagy éppen a téli hûvös idõjárásoknál, ha a test ilyenfajta védõburokkal vette körül magát. Kétféle takaró, mintegy testre nõtt »ruha« fejlõdött ki. Emitt a toll, amott a szõr. Mindkettõnek a már

meglevő gyíkbőrből kellett képződnie. Az igazi gyíknak, amint végignyújtózik ott a fővenyen, még ma is pikkelye van. A toll tehát szigorúan véve nem más, mint valami átalakult megfinomult, hogy úgy mondjam: eszményített szarupikkely. Ugyanezt tartották régebben a szőrről is, ámde sokkal valószínűbbnek látszik az a magyarázat, hogy ez tulajdonképpen nem a gyík pikkelyéből, hanem e pikkelyek közt látható pici parányi csomócskákból, dudorokból támadt, a melyek kezdetben csupán tapogatószerek voltak. Nagyon sok ilyen, szőrhöz hasonló alakulat fordul elő az egész állatvilágban, mint a bőr finom előugrásai, amelyek tapogatóra valók. Mire ezek a képletek a melegvédelmet magukra vállalták, a pikkely csak akadály lett és egészen elcsenevészedett. Valószínű, hogy mind a két esetben a tollnál is meg a szőrnél is maga a külső légkör volt az az átalakító és további fejlődésre serkentő erő. A belső meleg s a külső hideg közt való ellentét izgatóan hatott a bőrre, erősebben tódult oda a vér, nyomán a bőr hevesebben táplálkozott s valamennyi tagját bujábban kezdte fejleszteni. Az eredmény azután ismételten pompásan alkalmazkodott az egész test hőkincséhez: szőrök és tollak képződése s ezzel egy védőfal készítése a külső hideg ellen is. Valamilyen tollas, nagy, szőrös, melegvérű gyík még a legnagyobb hidegben is meg tudná őrizni teljes életüdeségét. De ennyire előrehaladva éppenséggel nem volt már régi igazi gyík. Melegvérű tollas állat volt: egy lépés a madár felé. Meleg vérrrel és szőrrel bíró állat: ez volt a lépés az emlős állat felé.

Szőr meg toll nem fejlődik egy helyen. íme előtted két különböző út van, egyik ilyen, a másik olyan. Vájjon hová tartozol te?

Hagyd még egyelőre a ruházatodat s kérdezd meg *mezítelen* testedet. A legcsekélyebb hajlandóságod sincs tollképzésre. Ellenben a fejedben, hónod alatt és nemi szerveid körül kétségtelen foltok, mint kis szigetek maradtak meg rajtad a gyapjúból. S ha pontosan szemléled, azt veszed észre, hogy egész tested mindenütt sűrűn van benőve, legalább is parányi szőröcskéekkel, amelyek elcsenevészedtek valami okból s megközelítőleg megint visszasülyedtek a finom tapogató csapocskákhoz, ahelyett, hogy igazi, melegeket tartó szőrök volnának.

Szőrös állat vagy, nem pedig madár. A madár elütő módon alkalmazkodott a levegőhöz. Az ugró gyíkokból fejlődött, amelyek fáról-fára surrantak tova. Önála a melegvérűség egy bizonyos irányban sajátos módon kibővült; ilyen kibővülést szerzett magának a hal a vízben úszóhólyagjával. A madár üres csontjait forró levegővel töltötte meg s evvel olyan tulajdonságot nyert, mint valami igazi léggömb. Egyúttal még egy előrehajtó gépet is csinált magának külső védőtakarójából, az újjonnan szerzett tollakból: ugyanis megnagyobbította evező-tollát, a mellső végtagjait pedig e mellső tollak művészi támaszává alakította át, így aztán a léggömb meg az evezőszárny összekapcsolásával olyan igen magas fejlődési fokot ért el, amelyen eljutott a repülésig. Még hozzá a repülésből megfordítva is nyeresége volt; evvel megadatott a madárnak, hogy a legnagyobb hideg útjából is kitérhetett, egyszerűen mozgással, időközi helyváltatással. A fecske meg a gólya tud erről egy dalt. Mikor jön a tél, vándorútra kelnek, a tengerek és szárazföldek ilyenkor apró játékszerekként tűnnek fel nekik, ahogy könnyedén, szabadon szállanak a kék ég azúrján keresztül. De aztán ez is volt ám az utolsó

diadal! Itt megállt a madár. Kövesd a ragadozó madarat, ott túl, az erdő felett. Hogyan köröz, forog, olyan csodás művészettel kering, amit az okos ember ma sem tudott utána csinálni annyi egyéni szabadsággal. És nézd itt mellette a zöld gyíkot. Az ott fenn a levegőóceánban ama gyík, amely melegvérű, léggömbszerűen könnyű lett, tollazattal s a repüléshez szükséges evezőtollakkal. S mégis csak madár. Ám te több vagy a szőröddel. Minden egyes csomócskája, egészen az aranyosan csillogó szőrpelyhekig, amelyek már csak porszemecskék módjára villannak meg combjaidon s karjaidon,— a te sorsodról beszél, amely ama másik, magasabbra vezető úton haladt. Beszél a szőrös állatról. Az emlős állatról.

Utolsó fordulóra lendül a nagy, rostáló gép, te pedig zörögve potyogsz át a legszélső réseken. Végtelen könnyű száz alapon is bebizonyítani, hogy te tényleg szabályszerű emlős állat vagy. Megtanítanak erre a csecsbimbóid, a melyek a tej szívásra vannak elhelyezve. De hadd folyjék el egy csepp a te »egészen sajátságos nedvedből«, a véredből és vizsgáld meg a mikroszkóp alatt. Piros testecskék hullámszerű mozgással keringnek, amik a vérnek piros színét adják. Köralakúak és nincsen mag a belsejükben. Hasonlítsd most össze evvel a más, magasabbrendű állatok véreben levő vérttestecskéket. Különös: a madárnak, a gyíknak, a kétlégzésű hálnak, a magasabbrendű hálnak véreben is vannak olyanok; de ott nem mindig köralakúak, hanem hosszúkásak és a belsejükben mindig található pici mag. Ha pedig emlős állatok, mint kutya és nyúl, sün meg denevér, ló meg

majom vérével hasonlítod össze: ezeknél is, csak úgy, mint nálad, hiányzik az említett mag. És ha nem figyelsz a tevékre, amelyeknek vére megőrizte sajátágát, valamennyi emlősállatnál megtalálod a piros vértestecskéknek ama jellemzetes *kör* alakját, szemben a hosszúkással, tehát megint ugyanazt, ami nálad is így van.

Emlős állatok! Utóvégre még ez is elég tarkabarka gyülevészhad. Itt, egy bizonyos szempontból három emelet határvonala élesedik meg. A legalsó még eléggé ósdinak, szegényesnek tűnik fel, mint a nagymama házában a földszint, ahol berreg még a rokka.

Itt tanyáznak a csőrös emlősök, a mai Ausztrália legényei. Ők még eltörülhetetlen, öreges, makacs hűséggel jelölik meg a határt emlős állat meg gyík közt. Még ma is tojásokat raknak, mint emezek, habár előbbre jutottak a kicsiny táplálására nézve egy-két lépéssel. Még ma is nagyon kevésbé van vérük átmelegítve, hogy szinte azt hinnénk róluk, mintha vissza volnának vetve a «változékony hőmérsékletűek» határához. Ezt mind alaposan felülmúltad, tehát semmi esetre sem vagy már csőrös emlős.

Egy emelettel feljebb tanyáznak az erszényes állatok, amelyek már nem raknak ugyan tojásokat, de még egészen fejletlenül világra hozott fiaikat a hasukon egy meleg költőerszényben cipelik magukkal. A te emberi hasadon ilyen alakú zsák már nincs. Az új emberke bent érik meg a szülésig. Tehát erszényes állat sem vagy: sem ugró kenguru, sem nehézkes wombat, sem mérges opossum, amely Északamerikában a farmer tyúkjaikat éjszakának idején megfojtja s a vérüket kiszívja, s ha megakarnád fogni, kedélyesen csüng alá valamilyen faágról, kapaszkodó farkán.

De most következik a legmagosabb réteg. A valódi emlős állatok, a szó szoros értelmében véve.

Nyújtsd ide a kezedet.

Szép kéz. Remekmű ez, amelyben olyan sok emberi művészet rejlik. De egyszersmind bölcs kéz is. A misztikus arra törekedett, hogy vonalaiból kiolvassa a jövőndőt. A szabad szellem kinevette ezt. Pedig valóban több sorsmagyarázat rejlik e kézben, mint legbölcsebbjeinknek ezernél is több Sybilla-könyveiben. Egyszer már vezetett bennünket. Most, az utolsó lépcsőfoknál már egyedül csak ő rá van szükséged, semmi másra.

Vonultsd csak fel gondolatban az emlősök valamennyi nemét a kengurutól fölfelé. Mint valami hatalmas, irtóztató, tompán dobogó, csörgő, bögve száguldozó látomás.

Nyújtsd ki feléje szép, fehér kezedet s az egész varázslat megtörik s előlép az igazi, amire szükséged van.

Mindenféle alak lép elő, meg van mindenük, csak éppen az hiányzik, amit feléjük nyújtasz, mint Faust varázskulcsát; a legrosszabb értelemben voltaképpen ez semmi: még nincsen kezök. Hogyan is legyen az nekik! Négy egyforma úszószárny segítségével küzdötte ki magát a hal a vízből a szárazföldre. Ebből fejlődött aztán a négy láb. A régi gyíknemzetség, amelytől fölfelé az emlős állat származott, négy lábon szaladt, rendes körülmények közt öt-öt ujjal. A csőrös emlős még ma is ilyen négy mancon szalad. Vannak tehát mellső és hátsó lábak. De honnan kerüljön elő legközelebb a kéz?

Tulajdonképpen mi is hát a kéz a lábbal szemben? *Megfogó szerv.* Igen, ebben van egész varázsereje! A láb lépeget s tova mozgatja a testet a felületen.

A kéz ellenben fog, valami után nyúl, markol. Emberi testeden itt két bámulatos dolog kapcsolódik együvé. Egyenes járás a hátsó lábakon s egyszersmind mellső lábaidnak egy fölötté megfinomult fogószervvé való átalakulása. Nos, e tény mellett tarts ott túlról azok fölött szemlét.

Már igen mélyen, lenn próbálták maguk a gyíkok is a két lábon való szaladást. Az őshüllők az ősvilágban ugráltak, haladtak, s egyaránt egyensúlyozták kicsiny meg hatalmas termeteiket. Ezekről örökölte aztán a madár. Az a szerelmes búbos vöcsök ott a tóban éppúgy szalad, mint te: valódi »végtagjak vannak és rajtuk lábak. Csak karjain nem fejlődtek kezek, hanem szárnyak, ő nem markolni akart, hanem repülni. Tehát félre vele!

Hiszen az emlős nem is haladt e madáron keresztül. Hanem egészen külön, a félénk, négy lábon szaladó síkföldi gyíkból indult ki. Megfelel neki az a csőrös emlős, amelylyel az emlősök sorozata kezdődik. De itt van a következő emeleten, az erszényes állatok közt a kenguru. Mint valami *madár* fut még most is a szokásos módon hátsó lábain, mint valami emlős állat, s első lábai olyan kicsik, mintha törpe karocskák volnának. Csakhogy ezeken a karokon még itt sincs igazi kéz. Ellenben vannak itt más erszényes állatok, amelyek fákra másznak. Láruk már félreismerhetetlenül közeledik a kézalakhoz, bár még nem éri el azt. Magának a kengurunak ugró lába sem emberi láb. Korántsem. Még minden csak sejtésszerű. Olyanok, mint darabok, törmelékek, roncsok, amelyek itt-ott úszkálnak. Vájjon ki fogja ezeket egyesíteni, tökéletesíteni? Ez valósággal lehetetlennek tűnik fel. Hogyan kell *együttal* mászkálni, hogy *kezeket* kapjon és hogyan kell lábain ugrálnia, hogy valódi, emberi

értelemben vett *lábakra* tehessen szert? Él egyfajta kenguru Új-Guineában, amely fákra mászik. De ez csak ámitó szemfényvesztés marad minden igazi haladás nélkül.

Most következnek a legmagasabbrendű emlős-csoportok. Az erszéyes állatokat egészen elhagyják. Mindenféle alkalmazkodási módszerek kerülnek próba alá. Úgy látszik, mintha már kezdetében elveszett volna az az elv, amit keresünk, mintha feladták volna azt. Ott a hatalmas, sokféle alakú csapat, amelyet a »patások« gyűjtőneve foglal össze. Mászásról, meg a hátsó lábakon való ugrálásról szó sincs. Mind a négy végtag a földre támaszkodik. Az elképzelhető legjobban csinálják ezt. Itt jönnek az elefántok. Emitt a vízilovak, a disznók, a tevék, a szarvasok, ökrök, juhok. Itt jó a tapír, a rinocerosz, a ló, — nem számítva a mindmegannyi ma már kihalt őállatot. A lónál a futás problémája megfejtésének tetőpontjára jutott. Már csak egyetlen egy ujjon támasztja alá mind a négy lába s azt szilárd, kemény pata védi. Tovább haladva lefelé, a »kéz és láb, fogókéz és menő-láb« problémájától a fejlődés menete alig vesztetett el. Tehát »el, ti juhok, csak el.«

Egyszerre csak tenger zúgja körül bűvészszékedet. Mintha a halak még egyszer vissza akarnának térni. De már csak emlősállatok csapatai jönnek, amelyek még egyszer visszafelé alkalmazkodtak a vízi élethez. Cetek és szirének. Ezeknek a halrenegátoknak már egyáltalában nincs hátsó lábuk. Testök durva hengere hátrafelé áll, mint valami keresztbe illő hurka vége s a mellső lábak lapátszerű úszószárnynya lettek, nem mozgatható ujjakkal. — El, el! Aztán következnek az öves állatok: a hangyász, a tobzoska meg a sül. Ezek még egészen alacsonyrendű ősvilági lények,

nagyrészt durva páncélban, mint a tekenősbékák. Eleinte a földre ásták magukat s lábaik kotró lapátokká alakultak át. Jóllehet később néhány alak mászóvá is lett az őserdő világában. Ott csüng a lajhár lomhán a lombtető alatt. De kéz helyett merev ruhafogasok fejlődtek ki nála, az ásólapát nála csákmányszerű valamivé alakult át, amelynek segítségével aztán ági ól-ágra húzódkodik. Ez sem neked való!

Mint öszszecsukott esőernyők csüngnek az ágon, mint szürke kísértetek rebbennek a légen át: a denevérek. Kinyújtott óriás ujjaik közé széles felülettel nőtt közbe a bőr, míg végre előállt a gyarló repülőszerv. Renegát vonás a madárhoz! A legszélső ellentét futó láb és mászó kéz között. El! ímhol a ragadozók. A karom náluk elsősorban is fegyverükké lett. E félelmetes karmokban, amelyek már nem ásásra valók, hanem a zsákmány megragadására, — egyesül legfontosabb tevékenységük. A nagyon fölfegyverzett mancs, kés, kard, harci bárd. Csakhogy e fegyverek oda vannak növe, tehát szervek. Ha szabadon mozoghatna a kezük, mint nálad, akkor mindenfajta fegyvert kovácsolhatna magának idegen anyagokból. De így ... el velük!

Ím a rágcsálók. Itt ugrik az ugró egér, megint hátsó lábain, akárcsak a kenguru. Nézd a mókust, milyen jó kedvvel utánozza az embert s viszi szájához mellső lábaival a gyümölcsöt, mintha kezei volnának. De még ezeken a kezeken sincsenek körmök, hanem éles, hegyes karmok. Valamint az ugró egér lába még legkevésbé sem járó láb. Mégis megnyilatkozik e kis legényeken valami sejtelemszerű, mintha előhírnökök volnának, mintha valahonnan innen közeledne feléd a megoldás. Ezek a rágcsálók régi, nagyon régi csapatot képeznek s korán, talán túl-

ságosan is magukba zárkózva indultak ki az erszényes állatok köréből. De még inkább igaz ez, egy egészen kicsi emlős állati csoportról.

* *

Látod-e amott a fűben a barna földhalmocskákat? Mesés erőlködéssel hányta fel azokat az ingoványos tóparton egy túró legény, aki csak liliputi nagyságú, s mégis hercules erejű, — a vakond. Ebben a birodalomban csak két törzsbeli társa van: a cickány, meg a sündisznó. Ez a hármas társaság az úgynevezett rovarévők csoportja. Csakúgy, mint a csőrös emlős meg a kenguru, ezek is rég letűnt idők utódai. Bizonyára ismerték még az ichthyosaurust, valószínűleg általa ők voltak a legelső emlős állati csoport, mely a fejlődés menetében a csőrös emlős s az erszényes állat fölé emelkedett.

Igen, bármennyit tréfálkozzanak is az emberek a tiszteletreméltó sün uraság fölött: ősvilági utazó ökelme, szürke anachoreta, aki szemefénye volt valamikor az egész magasabbrendű emlős állati nemzetségnek, — Közép-Európa valamennyi emlőse között legalább is a legrégebb és a legnevezetesebb. De még fokozódnia kell tiszteletednek, ha megtudod, hogy a legnagyobb valószínűség szerint e sünek még a földön való emberré levesednél is szerep jutott.

Maga a sün, sem hátsó lábain szaladó, sem kezén mászó állat. Nem akad egyhamar állat, amely kisebb mértékben hasonlítana az emberhez. Csakhogy nem ezen múlik. Sün uraságnak már a tüskés ruhája is elárulja, hogy a csúszó-mászó ősemlősökhöz közelebb álló epigón. A szőrös állatok birodalmában mindössze háromszor fordul elő ilyen különös tüskésedés. Egyik esetben a még nagyon alacsonyrendű ős-

rágcsálóknál, a sülféléknél. Majd meg a csőrös emlősökknél, amelyek még tojásokat raknak s a hüllők meg emlősök határán vannak. Az Ausztráliában s Új-Guineában élő szárazföldi csőrös emlős tuskés ruhájával igen hasonlít a sünhöz. Ebben az értelemben a sün tehát még nagyon alantról kezdődik. Ránézve csupán ez az út: gyík, csőrös emlős, erszéyes állat, — s aztán jön ő maga. Ami az erszéyes állatokon túl, a többi hatalmas emlős állat csoportnál kifejlődött még, az nincs semmi befolyással az ő közvetlen ősrégi kapcsolatára.

De lássuk fordítva: s most jön a tulajdonképpeni döntő kérdés, vajjon a sün *fölfelé*, magosán ő *felette*, érintett-e megint valami fejlődési utat. A tropikus Szunda-szigeteken még ma is élnek a sün távoli rokonai, melyek mókusmódra fákra másznak s egyszersmind pompásan ugranak, meglehetősen hosszú hátsó lábaikkal. Úgy sejtjük, hogy efajta rovarrevő, mászó művészekből fejlődött ki az idők homályos ködében az utolsó emlős csoport, amely még nekünk most hátra van — a majmok csoportja.

Az úgynevezett félmajmok képezték ezekhez az átmenetet; a mászóknak egy sajátos, éjjel élő faja, amely valaha széltében el volt terjedve földünk legnagyobb részén, de ma már kihalt faj, s egy csomó utódféle él még a nagy, titokzatos Madagaszkár-szigeten.

Ha kutatás közben magadtól bukkansz félmajmokra, vagy lemúrokra, megtalálhatod rajtuk a jellemzetes előjeleket. A félmajmoknál látható határozottan a haladás felé tett lépés, amelyre oly sokáig vártál. Nyújtsd oda e »csacsogó lemúroknak« kezdet, ahogy rég letűnt idők őserdőiből meg Madagaszkár éjjeli rejtekeiből halkan, lopva surrannak boszorkány-

üstöd elé — s ugyancsak egy kéz simul a tiedbe. Itt már a mozgatható hüvelykujj szembeállítható a többi ujjal. A karom átalakul körömmé. Ez az első kéz a *világéletből*, amely feléd nyúl. A sünfélék meg a csőrös emlősök lába valamennyi fogó szerv közt a legcélszerűbbé alakult át, a mászás hivatásának legszélsőbb diadalával.

Bizony különös nép ez a lemúrnépség. Itt van a *koboldmajmocska*, vagy a *rémdeki* óriás, éjjel látó szemekkel. Ázsia fűszerszigetein él. Hosszú ugró lábával és mászó kezeivel olyanforma benyomást tesz ránk, mintha valami ugró egér mászott volna ide az ágakra. S függőleges tartású alakjával szinte úgy mered rád ez a kísértet, mint valami elátkozott emberi törpe. Kétségtelenül éppen ez áll különösen közel hozzád őseid sorozatában. Amerikában találtak ilyen megkövesedett koboldmaradványokat, amelyeknek kis termetük dacára oly hatalmas agyüregeik voltak, hogy »homunculus«-nak, korcsemerkéknek nevezték el őket. A hosszú lábakon való ugrás s a kezekkel való mászás ama látszólagos egyesülése még itt sem volt döntő jelentőségű, ez csak újra ismételte azt, amit a mászó kenguru s a mászó sül már régebben megcsinált. Az igazi út a járó és fogó emberhez, sokkal inkább arrafelé vezetett, amerre éppen azt hitték, hogy eltávolodik.

Mint említettem, általán a félmajom volt a tetőpont a mászás terén. A mászás céljaira átalakította első sünlábait kezekké. Hogy még jobban tudjon mászni, egy lépéssel még tovább ment: hátsó lábait is átalakította *éppen így* kezekké. Nemcsak az első »kézzel ellátott állat«lett, — hanem egyúttal a kézzel bíró állatok szélsőségévé: négykezű állat. Tehát olyasmi, ami te nem vagy. Úgy látszik, ez távolodó, elvezető

út, mindjárt az első határozott lépcsőfoknál, amely hozzád visz. S még sem az.

Egy napon a félmajomból igazi majom lett. Tarka sorozatán át az apró, sárga oroszlánmajmocskától a furcsa, vörös orrú páviánig s az ijesztő, fekete gorilláig, amely felülmúl téged nagyságával s testi erejével. E majom már a félmajomtól örökölte a szép kezét — azaz: a hátsó lábak is fogó szervekké alakultak át. Ezt aztán még egy lépéssel tovább fejlesztette. Minthogy a mászást olyan hevesen gyakorolhatta, amint csak lehetett, egy idő múlva olyanforma haladás mutatkozott, hogy mellső végtagjai, karjai, amelyek mindig *előbbre* fogtak, miközben a hátsó lábak mászás közben csak támaszkodtak az ágakra, *hosszabbak* lettek, mint a hátsó lábak. Ez a gibbon-majomnál érte el tetőpontját.

Körülbelül egy méter magas s kiterjesztett karjaival mintegy kétszer akkorát ölel át. Éppen ezek a gibbon-majmok nagyon gyorsan fejlődtek most már tovább. Ilyen gibbonnak már nincs hátul farka, csak úgy mint neked. Ez a gibbon hiba nélkül elénekli a skálát, amit egy más emlős állat se tud.

Kezdve a ködfolttól, — nincs az egész előtted ismert világon még egy olyan teremtmény, amely annyira megtévesztően hasonlítana hozzád, mint egy ilyen gibbon-majom.

Csakhogy még ő is nagyon jellegzetesen mászó állat. Még nincsenek meg neki a te járó lábaid. Ha most összekevernénk őt a kenguruval, vagy az ugró egérrel, — megkapnánk téged! De megállj: ő maga száll le a fáról. S most bemutatja neked, hogy valóban több, mint a kenguru, vagy az ugró egér. Éppen mászásával múlta felül azokat, abban a pillanatban, amikor először szállt le a fáról.

A gibbon-majmok cserjésben tanyáznak. De ez nem jó hely nekik. Itt üldözik őket, vagy más bajuk van. Odaát, azon a síkon túl másik facsoport csalogatja őket, amely csöndesebbnek látszik vagy jobb táplálékot nyújt nekik. Hiszen ezek már nagyon is okos, tervezető állatok. Rajta fel, hát oda. Leszáll a gibbon a fáról s a közbeeső országúton át akar haladni. Az első pillanatban kétségbeesetten nehéznek látszik ez. Legegyszerűbb lenne négykézláb szaladni, ahogyan az ősei szaladtak, a sünök, a fiahordók, a csőrös emlősök. Mind a négy kéz tenyerén! De hát hogyan hozza egyszerre mozgásba mind a négyet? A mellső karok sokkal hosszabbak, mint a hátsó végtagok. Nem megy! A mászásnál azonban már annyi-szor emelte függőleges helyzetbe testét. Tehát kíséreljük így meg, magasan a hátsó végtagokra támaszkodva. Természetesen úgy, mint a kengurunál meg az ugró egégnél, ugrálva megint csak nem megy, — a földre fektetett hátulsó kéztenyereken s e nehéz, lecsüngő karokkal. Itt hát újra a ravaszágnak kell segítségül jönnie.

Hiszen ad ezt a nagyon is számottevő agyvelő.

A hátsó kezeknek, mint járó lábaknak nem ugrálva, hanem biztosan haladva kell a talajra támaszkodniuk, és egyúttal a karokat is valami úton-módon egyensúlyba kell hozni. Egy hasonló nagy majom ebből a fajból, az orangutang, előrehajolva, egyszerűen menve, a mellső kezekre támaszkodik. A gibbon azonban még ravaszabban cselekszik. Hosszú, lebegő karjait a feje fölé emeli, kezeit kifelé hajlítja és így szalad gyorsan a legközelebbi erdő felé, kissé ugyan ingadozva, de mindazonáltal egyensúlyt tartva.

Ezzel az egyszerű tevékenységgel a »haladás prob-

lémája, az emberé, megvan oldva. Jáva szigetén megtalálták egy gibbon-majom csontmaradványait, amely koponyaüregével már pontosan a középső helyet foglalta el a gorilla meg az ember között és amelynek egyúttal már annyira kinyúlt felső combjai voltak, hogy ennél az egyenes járásnak már határozott szabálynak kellett lennie. Erről a lényről már nem lehet éles meghatározással kimondani, hogy vajjon *még* majom — vagy *már* ember volt-e.

A majom ember volt.

A fán való élettől teljesen elidegenedett. Ezzel a mellső karok ama túlságos, mászáshoz való meghosszabbodása, amint az igazi gibbon mutatja, ismét magától fejlődött vissza. Csupán a karok mozgékonyágát és a nagyszerű kezet tartotta meg. Hátsó kezeit pedig állandó járólábakká engedte átváltozni.

Akár ellenkezel, akár nem: egy ilyenfajta lény, amelynek csontjai ma a leideni múzeumban fekszenek, mindenki szeme előtt, — *ért el* téged. Az utolsó rekeszbe hajít a rostáló-gép; *te egy nagyon kifejlődött majom vagy.*

* *

Jól látod ugyan, amit a te tested, az öreg bölcs elmesélt neked.

Megmutatta neked, annak képében, ami vagy, hogy honnan származol. A rostáló-gép, amely derekasan dobált téged ide-oda, míg végre a majomnál kerültél elő, valóságban a te törzsfád, az a nagy szent pergament, amely őseid sorozatát írásban erősíti meg. Ez nemcsak holmi képzelődésekben, vagy látomászerű álmokképekben él, hanem maga a te tested eleveníti meg még ma is benned.

Örökös jelen van a dolgokban. Minden, ami *lett*, mint évgyűrű veszi körül a saját lételét. Csak szemednek kell lassan megtalálnia éhez a mértéket. Az emberiség észtekintete ma már félreismerhetetlenül közeleg ahoz a ponthoz, ahol hosszú kerülő úton, a kutatás ezer részletén keresztül *következett be hasonló módon nála is*. Ez olyan, mintha az időfogalmunk tágulna.

Az idő fogalma voltaképpen tisztán viszonylagos. El lehet azt képzelni megszőkítve is, kibővítve is. Például te, mint ember, rendes életkörülményeid között mindent, ami körülbelül egy másodperc keretében történik, egynek érzed, mint egyidejűt, mint »pillanatot«. Pedig egy ilyen másodperc alatt kétségtelenül rengeteg sok dolog játszódhatik le s tisztán gondolati alapon óriási óralap körének képzelheted el, amelyen a mutató éppen olyan pontosan szőkik lépésről-lépésre tovább, mint a te órának durvább mutatója. Ha elképzeled, hogy érzőképeséged hirtelen nagyon megfinomult, akkor nem sok kellene ahoz, hogy egy pillanat alatt magad körül jól elrendezett, nagyon sok eseményt *egymásután* láss felvonulni. Akkor egyszerűen órának tűnnek fel a pillanat. Sőt úglátszik, hogy figyelőképességeinket bizonyos rendkívüli esetekben annyira tudjuk izgatni, hogy rövid ideig valóban úgy mutatkozik. Igen nagy veszély pillanataiban egy másodperc alatt, amely végtelennek tűnik fel, az eseményeknek hosszú láncoltát éljük át. És bizonyára mindenki érezte álmában, hogy egy hosszú komplikált cselekményben vett részt, amelyet ébren végigélni sok órájába, sőt napjába került volna, — ha pedig utána órára tekintesz, akkor látod, hogy alig szunyadtál annyi időre el, amíg órád tizenkettőt üt. Erre az utóbbi

tényre vezethető vissza bizonyára (mellesleg erről is szólva) ez a gyakorta megfigyelt álombeli tény: valami hosszú eseményt álmodunk végig, amely égdörgéssel vagy lövéssel végződik, talán vihar keletkezéséről, vagy puskarobbanáshoz való előkészületről, vagy más ilyesmiről, — végre csakugyan bekövetkezik a dördülés ... de ebben a pillanatban fölébredünk s valóban erős dördülő hangot hallunk, vagy esetleg a keltő háziszolga ébresztő ütését ajtónkon. Azt kérdezzük magunktól, hogyan volt ez lehetséges? Talán jósmódra álmodunk? A valóságban az egész álomérzet egyszerűen az időnek ama parányi törtrésében támadt s szövődött tovább, amennyi időcske alatt maga a zörgetési zaj keletkezett; ámde az álomérzet az eseményeknek hosszú sorozatát szötte össze elejétől végig, gyorsabb időmért ékével.

Ilyen eltolódásokat most már fordítva is, könnyen belegondolhatunk kis és nagy eseményekbe egyaránt. Képzeld el akkora időmértéket, amelynél egy év körülbelül egy másodperc szerepét töltené be s valamennyi eseményét olyan szem csoportosítaná össze, amely mindezt egységesen, egyetlen szempillantásnyira zsugorodva érezné. De ami az évekről áll, végtére pontosan elképzelhető volna évszázadokról, évezredekről, sőt évmilliókról. S akkor szemünk mérhetetlen fejlődési láncolatokat látna, egyetlen pillanatba olvadva, a ködfoltoktól, az emberi művészetekkel, emberi szerelemmel teli bolygóig. De vajjon jutott-e valaha is eszedbe, hogy emberi szemeddel bizonyos értelemben *valóban* így látsz? S hogy összes történeti és természeti kutatásod, a réginek s a fejlődéstörténetileg előbbinek részleteiben semmi más tulajdonképpen, mint gyenge kísérlet arra, hogy a pillanat újra visszavarázsoljon valamit

abból a finomabb másodpercmértékből a látásodba, amely mindent egyben lát, — hogy a szigorúbb értelemben vett fejlődési hálózat megegyezően látható legyen.

Nézd mezítelen testedet. Mint egységes pillanatnyi felvétel villan az a lelkedbe. De ebben a mezítelen testben valóságosan minden megvan, ami a ködfolt s az ember közt van. Szorosan egybefoglaló eredménykép ez, — *de benne van minden*. Míg te arra törekszel, hogy abból kioldasd az egész élettörténetet, ezt a »mindent« részletekre szaggatva átalakítod magadnak, újra leszállítod, — a másodperc törtreszleteit ismét beleolvasod, a mezítelen testről való benyomást, egy csodás álom segítségével, amiben, mint a realitásában az emberiség nagyjából megegyezett: t. i. a tudomány segítségével. Még sok tekintetben így van ez az egyesítéssel s amit már tudománynak mond az egyik, azt a másik még rosszhiszeműen, ellenséges értelmezéssel álomnak fogja nevezni. Ámde ez mindegy. Végző eredményében ez az egész kézzelfogható szörnyeteg, amit a »valóságnak« nevezünk, voltaképpen nem más, mint körülbelül ötezer év óta megszokásból elismert »egyes álom«, a társasán élő műveit emberiség közös megegyezése alapján; a logikusan legjobb, legsimább, soknál egyformán visszatérő s ezért szociális alapon a legegyszerűbben számottevő s értékesítendő álom! Emellett még mindig fordulnak elő apró-cseprő határvillongások. De ezeken ne töprengj túlsokat.

Az a fődolog, hogy ma még itt, e szép, verőfényes májusi napon *önmagadban* testesítsd meg, forró szerelemre termett testeddel az egész fejlődési irányt az ősködtől kezdve a legelső sejtig, az első sejttől a főregig, halig és a kétéltűig, fel egészen az emberig.

Aszerint, ahogy ma téged az én történelmi mértékemmel ízekre szedlek, te még most is ködfolt, őssejt, féreg és hal vagy. Minden előbbivel együtt hatalmas, egyetlen egységet alkotsz. Abban a pillanatban, amikor rád nézek, áthatva attól az érzéstől: »milyen pompás remekmű az ember«, — abban a pillanatban a fejlődés valamennyi évmillióját tükrözi vissza tested, mint valami gyújtótükör. Valamint a térben sem ott végződik tested, ahol szemed mosolyog, hanem a valóságban a napig s a Sinusig terjed, amelyeket az óriás millió meg millió mérföldnyi térbeli távolságok dacára, a szemében levő recchártyának egy kis darabkájával még valósággal *érzeke*, — ekként a te időbeli tested sem szűnik meg avval a pillanattal, sem a te egész, úgynevezett emberi léted, néhány évével, — nem szűnik meg az egész emberiség, pár évszázadezerével sem; hanem önmagában foglalja össze, mint valami világűrbeli *Winkelried* az összes évmilliók dárdáit s ez évmilliókban minden alakot, amelyek felé közeledtek, amelyek »saját maga«-képen valaha is voltak.

E nagyon magas és szabadon csapongó bölcseleti szemlélődés értelmében engedd most megkísérelnünk, hogy feladhassuk bölcs testünknek a második és szűkebbkörű kérdést: mi az ember szerelme?

Az egyes szervek, a gyomor, agyvelő, hátgerinc, tüdő, kéz, annyira amennyire átsegítettek a mai embernek egy hatalmas szervhez való kapcsolódásához, amely az idők folyamán tova s tova mozdult s végre egészen feloszlott benne. A második kérdésünknek most ismét egy szorosabb szervet kell kiválasztania és e nagyon körülményes úton szemünk elé állítania. Föl tudod fogni, hogy itt csupán milyen szerv jöhet tekintetbe: a nemi szerv.

Az emberi nemi szervek békés szemlélése első-sorban is már ezen többesben megadott tényhez vezet: hogy nem *a* nemi szervről van szó, hanem az *aról* a többes számban.

A kettős számban.

Az ember, ahogy előttünk mint nemi lény jelenik meg, mindenekelőtt megmásíthatatlanul egyike ama kettős lényeknek, különvált ivarokkal. Itt férfi, ott nő. Itt férfi-ivarszerv, ott női. Összességükben ivarszervek.

Ez a tény már kezdettől fogva nagyon fontos. Erre tanít meg ugyanis bennünket. A szervnek megfigyelési meneténél, amelyet eddig követtünk, a gyomornál, agynál, csontváznál, tüdőnél, kéznél s így tovább, mindenkor egy testből indulhattunk ki. Habár ez a test magában már bizonyos szükségszerűségeket támasztott, amikor az ablak-, kerék- s evezőelv miatt saját magában a szervek kétfelé osztódását lehetővé és szükségessé tette. Két kar és láb, két tüdőszárny, sőt két agyfélteke is s így tovább. De végül mindez egy és ugyanazon testben maradt összefoglalva. A nemi szerveidnél *két* testet kell elképzelned, egy férfitestet meg egy nőit. Evvel a kis szócskával »kettő«, azonban valóságos világtávolságra ugrasz. Egy, remeteséget jelent. Kettő, társast jelent. A nemi szervekkel ezt már éppen alaptételként kell elmédbe vésned, szétrobbantod az embernél is a megszokott egyed-fogalmat, *fölfelé, a magasba*. Ezt így kell érteni.

Ahogy így előttem ülsz s meséltetsz magadnak a szerelem őstörténetéből, — ugyan mi vagy te? Ember. Igen, de a földbolygón, kerekén számítva, 1500 millió ember van. Mi vagy te e milliók mellett? Egyedül álló ember, magányos ember-egyed vagy. Az ember

fogalma, vagy általánosabban mondva, az emberiség a földön kerek 1500 millió ilyen egyedre esik szét, amilyen te vagy. E szétesés titka abban rejlik, hogy te, bár olyan »ember« vagy mint a többi 1,499.999,999 ember, mégis valami különösnek érzed magadat köztük. Mint »Én«-t, érzed magadat, mint valami elkülönített pontot e hatalmas létszámban, mint valami szemlélési középpontot. Valamennyi többi, bár mindannyi elismert ember, úgy áll veled szemben, mint »te«. Saját magadban az örök Luther vagy, aki így szolt: »Itt állok, nem tehetek másképpen.*

Ez a magáraultság érzete a saját pont képezésének a belső és megmozdíthatatlan alfa és ómegának, a legmélyebb kisajtolt tudásnak: »Itt állok én«, — ez az, amit »Egyed«-nek neveznek.

A fogalmat tulajdonképpen *lelkileg* teremtették meg, — vagy jobban mondva: a bennünk rejlő azon tiszta alapállapotból, amelynek még semmi köze a lélek és test felfogható szétválasztásához. Ha azonban utólag ezzel a szétválasztódó világgal foglalkozol, bizonyára észreveheted, hogy az egyed fogalma *testileg* is bizonyos mértékig felfogható és megérthető. Nemcsak magadra nézve, hanem bizonyos kerülő úton rám nézve is megfogható vagy — tehát tárgyilagosan véve mint valami, hogy úgy mondjam, egységes, az általános emberi típusban egyénített, — jóllehet egyúttal nem nézhetek bele a lelkedbe, hanem az úgynevezett testhez kell magamat tartanom. És ha magadat nézed itt a vízben visszatükröződve, tehát magadat saját magad előtt tárgyilagossá teszed, így te rajtad is emberi testet láatsz, amelynek a földön minden mással szemben megvannak a sajátságai.

Ez most mind világos és szép, és ha mi most eltekintünk a művészi kifejezésektől, úgy azt fogod

mondani, hogy ez az alapján véve igazi paraszt és borbélybölcseiség, oly annyira magától értetődő, hogy azt egyáltalában nem kell még egyszer elmondani. Csakhogy én már egyszer előbb beismertem, hogy éppen éhez a szócskához: egyed, még jó sokat kell hozzátanulnod, hogy ezt a kis szóhaj ócskát ismét rendületlenül szabaddá tedd a modern világ-eszmék vad óceánján.

És ebben rejlik ennek egyik főjelentősége.

El kell mondanod magadban, hogy egy egyed mindenekelőtt *lefelé* össze lehet téve ennyi meg ennyi *apróbb* egyedből.

Ez mindjárt az elő pillanatban olyannak tűnik fel, mint valami szörnyűség. »Én« valamiből össze legyek téve. Hiszen egyed éppen azt jelenti: részeire nem bontható. Én, én vagyok tehát részekre nem bontható. De csendesén. Tegyük csak fel, hogy a világ tényleg durván, dualisztikusan el van különítve lelkire, meg testire. Magam ezt a megkülönböztetést hamisnak tartom lényegileg és komolyan azt csak mint utólagos kézzelfogható elválásnak veszem, amelynek bizonyos talált értéke van. De mindegy. Itt ez egyszer tényleg a megismerésnek két útja van. És így vegyünk most már valami durva példát a testi világból.

* *

Itt egy vastag zsák, homok van benne. Az egész homokzsák súlya ennyi meg ennyi. A mérleget ilyen és ilyen súlylyal nyomja le. Ez a súlysúly egy meghatározott nagyság. Ennyi nyomási erőt fejt ki a zsák mint egész. Tegyük fel, hogy ez a szám most a hátsó személyiségnek, a »zsák« egyéniségének a kifejezése. Annak a tömegnek, mely azt a bizonyos

hatást létesíti, itt is megfelel egy külső egyéni alak: látjuk itt magunk előtt a zsákot, mint olyant, látjuk a dolgot, amely pontosan kifejtí azt a bizonyos számbeli nyomási erőt a mérlegen. Mindezek dacára egész pontosan tudod: a zsák tartalma ennyi meg ennyi homokszemecskéből áll. Minden egyes homokszemecske, magában véve, csak ennyi meg ennyi századrészét képezné, tenné az egész súlynak. Egymagában a mérlegre téve azonban tényleg annyit nyomna. Egyedül rátérve, saját magában éppen olyan egységet képezne, mint az egész zsák, csak gyengébb, a nyomás hatásában csaknem elenyésző egységet.

Most nézd meg a testedet. De tisztán csak testi szempontból. Bizonyos hatásokat végez, éppen úgy, mint ahogy a zsák fejt ki nyomást a mérlegre. És mégis testeden belül is nagyon jól felismerhetsz testi szempontból valami belső sokoldalúságot, épp úgy mint a zsákban a homokszemecskéket. Most nem szólok arról, hogy a tested szöveti elemeinek és kémiai kapcsolatának legkisebb részecskéiből áll: az úgynevezett atomokból és molekulákból. Hiszen még a homokszemecskék alá vezetne. Amint ezekből a zsák, akként van összetéve a tested a sejtjeiből. Ezen sejtek élő anyagnak parányi részecskéi, amelyek a te élő testedet oly formán alkotják, hogy mindegyik megőrzi nagyjában a maga félreismerhetetlen testi alakját, mindamellett azonban egészében az új, ismét teljesen egységes test alakul belőlük. Ez itt oly módon történik, amely magában véve sokkal összetettebb, mint a homokszemecskék egyszerű összehalmozása zsákunkban. A sejtsemecskék ugyanis nagy testi zsákjukon belül ugyancsak egy kisebb alszákká egyesültek: szerveket alkotnak benned, melyek mint kisebb sejt-szövetkezetek úgyszólván nagymennyiségű külön tes-

tekét alkotnak. A gyomrod, a tüdőd, a szíved, a nemi szerveid; külön testecskék benned ismét a milliárdnyi parányi sejtecskék is nagy összeteted között, amelyet visszatükrözve lát a te éned, ha itt a kék vízbe néz. Ámde ez mellékes dolog.

Térjünk át most a fődologra: a te tested tényleg nem csupán testileg van számodra, mint olyan a víz tükörképében, vagy mint kézzelfogható, hallható, látható, tárgyilagos dolog a számomra, — ez egyúttal belsőleg és lelkileg rád nézve maga a te Én-ed, a te szellemi egyéniséged.

Már most akárhogy is, elgondolod az összefüggést bölcsleted alapjából kiindulva. Olyanformán, hogy a külső tested a lelkiére mint valami cselekvés »hat« épp úgy, amint a homokzsák mint egész, egy bizonyos nyomást gyakorolt a mérlegre és előidézte a »súlyát«. Vagy úgy, hogy nálad csak egy dolog van, amelyet tetszésed szerint mint testet vagy lelket fogsz fel. Vagy úgy, hogy te tulajdonképpen csak szellem vagy és a test csak a kivonás számtani műveletének egy neme segítségével, de rendszeren a gondolkodás folyamatával jön létre benned. E sötét vizeket nem akarjuk itt felzavarni. A lényeges ez marad: a te testi egyéniségednek teljes világeletemben minden bizonynyal megfelel valami lelki is.

Már most, ha a testi egyéniséged lefelé kisebbekből, általa körülvevett egyéniségekből van összetéve, — a sejtekből és így tovább — úgy legalább is előttünk áll az a nagy valószínűség, hogy ugyanazt tételezhetjük fel a lelkiről is. Tehát az »Én«-edről. A valószínűség majdnem bizonyossá válik abban a pillanatban, amint eszedbe idézed azt a most már többször említett tényt, hogy minden egyes sejt valóban *lelki* egyéniség is.

A gyakorlatlan fülnek ez mindenkor eléggé külö-

nősen fog hangzani, hogy minden egyes mikroszkopikus kis sejtnek itt a bőrödben, a bélcsatornádban, a májadban, vagy vesédben saját külön kis lelke legyen, amint az egy magányos testi sejtecskét ábrázol, testednek hatalmas sejtiszövedékében! És mégsem fogsz rajta annyira csodálkozni, ha a nagyon egyszerű, mindennapi tényeket veszed szemügyre.

Bacillusok, amőbák, monerák, radioláriák s így tovább meg tovább, élnek mindenütt a föld kerekéségén, mind olyan élőlények, az önálló élet összes jelenségeivel, amelyek soha mások nem voltak, mint egyetlen ilyenféle sejt. Testileg és lelkileg éppen oly teljes egyedek mint te, és mégis csak egy sejtet alkotnak, egyikét ama testecskeknek, amelyeknek milliárdjai építik fel a te testedet. Ilyen egysejtűekből fejlődött ki történetileg a te tested csodálatos sejtállama, lassankint előbb mint durva sejtalmaz, majd, miközben ezen halmaz sejtjei egy finomabb munkásszövetkezetet képeztek munkafelosztással, elkülönültek szervekké, amiként egy szociális nyers tömeg céhekre különült, akik közül ez a csizmákat készíti, emez a kabátokat és amazok a színdarabokat. Ha ezen finom berendezésű állam egyes sejtjeinek, amelyet te mint »test«-et a magadénak mondasz, nincsen ma benned sejtlelke, akkor okvetlenül utóbb kellett *azt elveszíteniük!* De tényleg így jártak?

Fontolj csak meg egy magányos jelenséget, amely azonban annyira hathatósan beszél, hogy tulajdonképpen minden ellenvetésnek rögtön el kell hallgatnia. Gondold el, hogy itt állana egy mikroszkóp és ezen mikroszkópon keresztül néznél a legmélyebb csodába, amelyet a te« saját tested nyújthatna. Feküdjék a mikroszkóp látósíkjában friss meleg állapotában ondódnak egy cseppje.

Ez most csak kis részecskéje, kis cseppje a te leg-sajátosabb testednek, kiszórva közben a te testi és lelki egységed mint egész szilárdan megmaradt, egyaránt a »tárgyilagos«-ba. Mint valami titokzatos megnagyított tükörkép jön szembe veled. Mit látsz? Valami tompa borzadás jár át. Itt állsz egyik legnagyobb, legszentebb pillanat előtt. Nem látsz a távoli világokba, a kettős napokba és tejutakba. Ez itt egy csepp a sajátodból. Az Én-ednek egy darabkája. Nézz csak hamar oda. Eltűnik, elszárad. De még él. Egy fehér folt, egy kis tenger. És rengeteg apró kis testecske mozog benne. Rángatóznak, elmozdulnak helyükről, nyüzsögnek össze-vissza. Minden egyes testecske egy különálló »ondószálacska«, egy magában álló különválasztott, megszabadított sejtje testednek. Egy helyen meglazult a sejtszöveted, ennyi meg ennyi egyes sejtet élve bocsátott ki magából. Ez volt az előtörő ondó. És most magukat e sejteket mint egészet látod itt. Mozognak; élnek, kiki magának. Mindegyik élettevékenységeiben külsőleg is megfelel ama őslények egyikének, amelyek soha mások nem voltak, mint tulajdonképpen egy sejt. Miért ne legyen ezen magsejtecskék mindegyike szintén valódi lelki egyed, hasonló azokhoz?

Azonban most felemeled tekintetedet a mikroszkópról. Szemed elveszíti a megnagyobbított cseppecskét, amely testedből való. És helyette fölmerül előtted a nagy világ. Csillagok a tér mérhetetlen távolságaiban. És a dolgok végtelen sorozata az idő egymásutánjában. Most meghalnak a te mikroszkópod alatt a te kísérleti magsejtecskéid. Amennyire felismerhetjük, pályafutásuk, ezen utolsó cselekedetükkel befejeződik, hogy téged a fölötted való kinyilatkoztatások legnagyobbika elé állított-

tak, — hogy téged bemutattak a saját egyénített részeidben. De engedd, hogy egy ilyen ondószálacska az *igazi* helyet érje el, ahova a természet rendelte. Egy szerető nő ölének mélyére kerül az ondósejtéd. A kettő egybeolvadásából egy gyermek nő fel. Rád mosolyog új, derült szemeivel és utánad nyúl rózsás karjaival, — ennek a gyermeknek csak nem fogod letagadni a lelkét??

De hát honnan származik az?

Abból a két egyesült sejtből, a magsejtből meg a petesejtből. És a jellemben, a gyermek lelkében a tiedhez hasonló vonásokat fődözöl fel. Nem csupán testi sejtnek, hanem tőled származó léleknek is kellett a nemi érintkezéssel a gyermekbe jutni, léleknek, azon egyedül álló, testedtől különvált sejttel, a magsejttel. Léleknek kellett lakoznia ebben a sejtecskében, egy »sejtlélek«-nek, amely, habár csak végtelen kis törtrészcskéje a te hatalmas férfiédednek, mégis, valami tőled való bélyeget visel magán, egy nagyon titkos ismertető jelet, amely az új gyermekéletnek jellemvonást adott »tebelőled«.

De hát amiye megvan a magsejtnek nálad, ha férfi vagy, — a petesejtnek, ha nő vagy, — miért ne legyen ez meg tested valamennyi egyes sejtjének? Mind-egyiknek sejtletke, szellemi tájékoztató pontja, »én«-je, igazi szellemi egyénisége. Ilyen sejtletlekekből, ilyen szellemi egyéniségekből tevődik aztán össze a te egész lelked, teljes szellemű egyéniséged, miként a tested a parányi sejttestecskekből. A te »én«-ed érzésileg rád nézve a tökéletes egység, de a kis sejt-»én«-ek szempontjából csak kapocs, összefoglalás. Ez összefoglalásban vannak a sejtletlekek, talán még szervlelkekké is egyesülve, mint milliányi szubjektív »én«. A kapocs azonban megint egy újabb, magasabb-

rendű »én«, — mint »én« nem osztható, ahogy a kapocs sem osztható, de tárgyilagosan véve az, ami a kapcson belül van, osztható.

Ha követted idáig a gondolatmenetet, akkor már az sem lehet meglepő neked, ha most már az egyéniségeknek ilyen összekapcsolásait — lelkileg csak úgy mint testileg — egyszer még magasan *fölötted, rajtad kívül* gondold el. Egész emberiség-egyedeknek még magasabbrendű egyeddé való összekapcsolását, úgy, ahogyan a sejtegyedek egyesültek a te származásodnál!

Alapjában véve szinte mindennapi az eset. Egész sereg kezdő esettel találkozhatol az állat- és növényországban, amelyek az igazi utat mutatják neked. Häckel teremtett ezekre legelőször világosan érthető szavakat.

Ő »személy«-nek nevezi az egyedet, amilyen te is vagy, megkülönböztetésül milliárdnyi sejtjeid egyedeitől, amelyekből össze vagy téve.

S az ilyen személyeknek magasabb társulási egységgé való egyesülését »törzs«-nek (Stock) nevezi. E megkülönböztetés nagyon fontos a megértésre és jó példáját nyújtják a méhek. Minden egyes méh, egyed, mint te, tehát személy. Ennyi meg ennyi méh együttvéve azonban egyszersmind zárt új szervezetet alkot, méhtörzset, méhállamot, vagy röviden »méhes«-t. És ezt nem csupán bölcséleti, ideális, plátói értelemben, hanem egészen gyakorlatiasan. A méhtársaság, a »méhállam« egészen úgy tevődött össze egy magasabbrendű egyeddé, amint tested sejtjei egyesültek a te szeretetreméltó egyéniségeddé s amint ezt a megfelelő sejtek viszik végbe minden

egyed-méhszemélyben, éppen Így Amiként a test sejtjei életbe léptették egymás közt a munkafelosztást és szerveket alkottak, ugyanilyen módon hoztak be a kas méhei is bizonyos munkafelosztást, ami megnyilatkozott a három különféle méhszemély külső alakjában is: a peterakó királynő, a megtermékenyítő here s a csenevész nemi szervű, de szorgalmasan munkálkodó, gyerekápoló méh alakjában.

Mint példa már elég magasan áll a méh. Ezt az államképződést a társak munkafelosztásával még sokkal áthatóbb alakban találjuk meg alacsonyabban élő lényeknek nagy tömegénél, melyek az utolsó vonásig nagyban azt ismétlik, amit a kedves sejt fecskék kicsiben, a »személy« képzésénél csinálnak. Nézz csak kellemes nyugvóhelyedről amoda, a napon csillogó erdőre. Vörös fenyőtörzsek nyúlnak ott az ég felé. Vájjon mi az ilyen fenyő, az előbbi értelmezés szerint, személy vagy állam? Vedd szemügyre ezt a furcsa példányt előlről. Itt, a nyílt erdőszélen megszűnik a törzsnek törzs hátán való merev egyformasága, ahogy ez bent az erdő mélyén uralkodik. Magukban álló büszke egyedek szabadon merednek a fenyőfák közül a légbe, a fénybe; Öreg bajnokok, akik nyílt harcvonalban küzdenek a világgal, ki-ki magának, ahelyett, hogy nyílegyenes ágyútöltelékek lennének a favágó számára. Ez itt lent falábon áll, mint valami szörnyeteg, majd görbén előre nyúlik a törzse, mint boa-kígyó s végre a túlombsátor széles terrászokban ereszkedik a tó tükre fölé, mint valami fekete libanoni cédrus.

Azt mondtam, egy fenyő-egyén. De hiszen most hallottuk, hogy az egyed-lehetőségeknek egész sorozata van. Ilyen a sejt, a méh, a méhkas. Vájjon milyen« ez a bütykös fenyő? Egészen jól látható,

hogy ő »állam«. Számptalan millió sejt alkotja. De ezek a sejtek mindenekelőtt növény egyedekké egyesülnek, megfelelően a méh-egyednek, s neked, az ember-egyednek: szóval magában álló sarjakká. A fenyő-államban a sarj a »személy«. Csak ilyen sarj-személy éknek szoros társulása adja a fenyőfát. Ez esetben még a nem szakértő előtt is, aki e bonyolult dolgokról még sosem hallott, befejezett, sőt nem vitatható tény, hogy az egész állam megint csak egy határozott »egyed«. A fenyőfa *egység*, éppen úgy, mint a magányos méh, vagy te magad. A nép lélekelmélete szerint sohasem volt kétség afelől, hogy a magányos fa, ilyen befejezett egység, hogy még egységes lelket is kell tulajdonítani neki: ez a Dryas, vagy fatündér, — ez a legjobb bizonyíték, mennyire elismerték az egyedet, bár ugyanakkor »állam«-ról beszél a természetbúvár, tehát társulatról, amely megfelel a méhállamnak vagy egy emberi társaságnak.

Ilyenfajta esetek még nagy számmal fordulnak elő az alsóbbrendű állatvilágban. Egész nyugodtan használod naponta reggeli mosdásodnál egy ilyen eset vázát: a szivacsot. Amit te mint mosdószivacsot értékesítesz, az szaruszálakból alkotott vázgerince egy állatállamnak, melynek személyei sokkal jobban összetartanak, mint a méhek, amikor ugyanis testileg összenőve maradnak, egész életükön át, s egyfajta állat-fát alkotnak, amit most »szivacs«-nak nevezünk, úgy, amint amott »méhesről« volt szó. Ebben az esetben a dolog annyira bonyolult, hogy már hosszú idő óta vitatkoznak a természettudósok, hol fejeződik be a magányos személy és hol kezdődik az állam, minthogy itt az állam az összetévesztésig hasonlít egy személyhez s úgy is viselkedik. Hogy

ők ezen vitatkoznak, ez megfigyeléseinknél a mi malmunkra hajtja a vizet.

A másik példát szerelmesed hozza eléd füleiben. A koráll-fülbevalónak rózsapiros golyója egy mészanyagból van csiszolva, amely eredetileg — a te mosdószivacsodhoz hasonlóan — állványa vagy csontváza volt egy igazi állatállamnak: a korálltörzsnek. A közkeletű szó már itt is a »törzs« (Stock) szót vette használatba. Az a szép, diszes korállágacska, mely ez anyagot adta, életében valahol a kék Földközi-tengerben korállállatok telepét alkotta (tehát a polypok egy fajtáját). Ezek a korallok is össze vannak növe egymással, jóllehet mindegyik valódi személy, csakúgy, mint te. Mészvázuk, amelyet maguknak készítettek, mint zárt tömeg függ össze s ebben a közös csonttömegben csatornákon át áramlik az egész telepen keresztül valamennyinek tápláló nedve, mint valami közös leves. Megszámlálhatatlan e korállszemélyeknek a mennyisége némely nagy államban. Néhány köbláb területen milliónyi magányos személyecske nyüzsög. Emellett természetesen gyakran »láthatatlanná«, mikroszkopikussá süllyed az egyed nagysága. De annál hatalmasabban terjednek ki az államok tömegei. Közben állandóan újabb telepek helyezkednek a régebbi mészvázakra, ezek meghalnak s a meleg tengerekben azok a hatalmas méretű korallzátonyok képződnek, melyek közül a legnagyobb Ausztráliának északi partján kétszáz mérföld hosszúságú. E korálltelepeken minden bizonynyal csak kevésbé fejlődhetett ki a munkafelosztás szép elve. Legfőlebb néha jönnek elő az államban »ívószemélyek«, tehát határozott koráll-egyedek, amelyek már nem táplálkoznak és ivartalanok, ahelyett azonban az egész telep számára állandóan szivattyúzzák a

vizet. A telep még túl van az alkoholon, — tehát ezek állásukra nézve csupán államilag alkalmazott vízivók.

Végre a legmerészebb példát, — amely a munkafelosztást legjobban hozza szemünk elé — a siphonophora-medúzák adják, amelyekről már egyszer kimerítően beszéltünk. Ezek úszó medúza-telepek, amelyekben száz, sőt több magányos medúza nőtt össze. Mint a sejtek a te személyedben, úgy tagozódtak szét még egyszer szabályos szervekké az anyaállamban a medúzaszemélyek: ezek csak esznek, azok eveznek, amazok tovább fejlődnek, — mindenki mindenkiért, a társaságban.

Íme láthatod: ez az államalkotó hajlandóság a legrégebb időktől fogva el van terjedve a kedves, magányos személyen kívül az egész élő világban, növények s állatok közt egyaránt. Ez nem fejlődhetett volna ki rendes körülmények közt, ha az ember, az állatbirodalom e sarjadéka, hasonló módon nem kapta volna magával e készséget. És semmi kétség, ez tényleg benne van, amióta csak él s minél tovább él, annál inkább.

Valóban senkinek sem jut eszébe, hogy közönségesen »emberállamról« beszéljen; e szó idegenül hangzik. De csak a szó idegen. Mindazok a szavak, amelyeket az imént a fogalomnak oly alkalomszerűen vetettünk alá, mint hasonló jelentőségűeket, — társulás, telep, törzs, szociális szövetség, — szigorúan véve, az ismert emberállattól erednek, téled és hozzád hasonlótól, nem pedig a medúzáktól, koralloktól vagy fenyőfáktól.

Már maga a legmagasabb értelmű szavad is ilyen, államot jelölő szó: emberiség. A szó ebben az esetben, mint annyi sok más szó, amelylyel naponként

oly hevesen élsz, — tulajdonképpen csak eszményi fogalom. Legalább a legnemesebb, megfontolt értelemben még nincs úgy, hanem majd csak ezután fog valamikor teljesülni, hogy a földkerekségen *minden* ember tényleg egy egyetlen, egymást gyámolító társaságot, államot, magasabbrendű egyedet alkotson. Ezt reméljük, de még nincs Így Valóban, a földön élő emberi állatnak egyetlenleges államalkotásra való általános törekvését éppen ezzel a nagyon eszményi szóval lehet leghatározottabban kifejezni. Amiről a medúzák s korallak még álmodni se mernek, afelé mi már teljes tudattal haladunk legtisztább pillanatainkban: ama kísérlet felé, hogy mind az ezeröttszáz millió embert *egy állammá, egy fává, egy mérhetetlen, a földet körülölelő zátonynyá* tákoljuk össze, — valódi ember fölött való egyeddé, — ember fölött való emberré, »emberiséggé«. Krisztus tulajdonképpen az a hatalmas határjelző kő, amelyre legelőször volt vésve tudatosan a legfelsőbb fokú államalakulás, mint útmutató. »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat«, — ez a parancs volt a leghatalmasabb jelszó, szemben a régi személybőlcseséggel.

De hagyjuk most e legszélsőbb, még most is nagyon eszményi s úgyszólván feltételezett jelenséget. Az emberiség-fogalomtól is egészen eltekintve, az emberállatnak egész történelmi hagyománya a nagyon szemléltető (*anschaulich*) államképződésnek egyetlen hatalmas sorozata, összes fogalmaink a falukról, városokról, községekről, a céhekről, kasztokról és rendekről, társaságról és társadalmi osztályokról, államokról, nemekről, népekről, nemzetekről a legmodernebb értelmezésben, a szociális egyesülésekről s így tovább, meg tovább, — *mind* ide tartoznak.

Emellett természetesen nem szabad figyelman kívül

hagyni bizonyos jellegzetes különbségeket, amik a korall-, növény- és siphonophora-államok közt vannak.

Toronymagasságyaira vagy azon alsóbbrendű élőlények fölött, éppen az embernél. Az egyénítéshez, egyedalkotáshoz az a vonás, mely titokzatos ősgyökérből származva vonul végig fölfelé az egész emberiségen, belőled, az egyedül álló ember-személy fokán már olyan valami különlegeset teremtett, hogy ezen túl csak nagyon sajátos utak maradnak nyitva. Hiszen ez végeredményben magának a természetnek egyénítési törekvése, amely mindenhol, így tehát nálad is még magasabb kapcsolásra törekszik s a személyeket erőszakosan csak úgy felsőbb államegyedekké akarja kovácsolni, amiként jóval lejjebb a sejteket egyesítette személyekké. De némely esetben arról van szó, hogy ama bizonyos részek egyénítése már magában mennyire haladt előre. S itt egészen másutt tart az emberi állat, mint esetig egy növényisarj, vagy medúza. A levésnek az emberhez vezető egész útja, amelyet előbb már saját tested elmesélt, alapjában véve csak folytatásos munka a megszabadulásra, az emberegged megerősítésére is. Hogyan szabadítottad meg magadat az ősidők homályában a közvetlen ásványi tápláléktól, a növényfokon. Hogyan csúsztál tova féreg korodban, szemeidet s füleidet kiképezve, hogy magadhoz hasonlót láss és hallj. Hogyan szálltál ki a még mindig lustább elemből, a vízből a szárazföldre, föl a levegő birodalmába s képeztél ott szabadon mozgó, vivő végtagokat, egyúttal csodás módon megélesítve érzékszerveidet s gégédet begyakorolva hangadásra. Miként szabadítottad föl magadat az éghajlati befolyás alól, mozgással, s belső testfűtéssel. Hogy

alakítottál magadnak végtére kezet, lábat, e csodálatos kettős alkalmatosságot, — a lábat, mely előre vitt s a kezet, amely szerszámodat fogta . . . E fokok mindegyikénél van emelkedés, fejlődés, egyéniségednek magamegszilárdulása is, belevéve a te különlevésedet, mint személyt... A gyökereket eresztő növény még a földhöz, meghatározott helyhez van kötve; a hal vízrétegekhez; a gyík a nyárhoz és télhez; a majom a faághoz, melyet négy keze átkarolt; csak te vagy bizonyos határig egészen szabadon magadra hagyva. Képzeld el magadat, mint valami Robinsont, az emberiség minden tudásával, egy magányos, elhagyatott szigeten, amelynek ura vagy. Készítesz szerszámokat s ez által teremtettél magadnak egy máskülönben holt, de a kezeidben szinte valami erőből megelevenedő segítőcsapatot, csodálatosabbat amaz ércharcosoknál, amelyek a mesebeli hős sárkányfogaiból nőttek ki. Ez az egyénítésnek legmagasabb diadala, hogy elmondhatjuk egymásnak, hogy legalább is bizonyos eszményi értelemben véve ő egyedül álló ember, aki az emberiségnek minden bölcsességét egyesítette magában, ez emberiségnek valamennyi művét elő tudná állítani maga-magától. Minél magasabbrendűnek tűnik fel valamely ember a történelemben, annál közelebb sejtjük őt éhez az eszményhez. Azt állítjuk a legnagyobb lángelméről, akik évezrekre jelölik a fordulópontot, hogy nem adhattak volna semmi újat anélkül, hogy a régít legalább is csirájában tökéletesen ne bírták volna.

Igen, ilyen értelemben véve nem tudunk elég magasröptű gondolatokat termelni afelől, hogy mit ért el az ember személyében az egyénítés. Hiába vándorolnánk tejutakon meg ködfoltokon keresztül,

hogy a mi tudásunkra zártabb egyediség óriásibb méretű főfajképét találjuk, mint annak idején Goethe! Ilyen Goethe-személyeket azonban nem csoportosíthatsz egymás mellé egy ismét magasabb egyedalkotáshoz, mint fenyősarjakat vagy korallokat és siphonophorákat.

De azért mégis igaz marad, hogy mindjobban fejlődésnek indult az egyénítésnek mélységes, szent természettörvénye, avval, hogy mindig alacsonyabb egyedeket olvaszt a magasabbakba, — még ezeknél a Goethe-személyeknél sem állapodhat meg. A dolog csupán másképp megy végbe, akként, ahogy a Goethe-személyeket éri. Az például lehetetlen volna emberi egyedeknél, hogy úgy nőjenek össze, mint a medúzák. De éppen e magában álló egyéniségük nagy szabadságából és mozgékonyaságából, a társas egyesülés olyan módozataira találtak, amilyenek a medúzák-nak sohasem voltak.

* *

Képzeld el egy egyszerű példát. Itt van két medúza ama siphonophora-törzsről. Két személy, mindegyik önmagában, egyenlő értékű veled, ők azonban magasabb társulásba lépnek, megkísérlik, hogy egy új, felsőbb egyedet létesítsenek magukból. Mindegyik ugyancsak egy szervet képviseljen ebben a szövetségben. Tegyük fel így: az egyik táplálékot szerezzen és emészsze meg. És a másik feszítse meg szemeinek, füleinek képességét, figyeljen a veszélyre, mutassa az utat és így tovább. Mitévő legyen a kettő, hogy képességeiket kölcsönösen, rendesen kicserélhessék? Durva nyéllel nőnek egymáshoz. E nyél segítségével folyik át aztán a tápláló nedv, amelyet az egyes számú medúza küldött a kettős

számú medúzába. És egyszersmind a látó-halló medúza, a kettes számú, ide s tova vonszolja a nyélen lévő leves-medúzát, az egyes számút, messze a veszélytől, jó helyekre, mint ahogy a jól látó ember vezeti kézenfogva a vakot. Egészen ilyen lett a helyzetényleg, az élő siphonophora-medúzáknál.

Most képzelj el a huszadik századból két művelt embert. Ők is magasabb érdekszövetségre akarnak lépni egymással, a két személy-egyedüket államegyeddé akarják egyesíteni. Szerezzen az egyik táplálékot, amely a másikat is táplálja. A másik csupa szem és fül legyen mindkettejük számára. Mondjuk talán így: az egyik valami nagy amerikai újság tulajdonosa. A másik meg ujságíró ennél a lapnál. Legyen ez újságra nézve valami kiválóan fontos látni vagy hallani való Európában, mialatt a kény ér adónak, a laptulajdonosnak feltétlenül Amerikában kell maradnia. Most hamar gondold el, hogyan fog a dolog ez emberszemélyekre nézve alakulni.

A medúzák módja szerint testi összenövésről, tehát a reális sejtestek kölcsönös összenövéséről szó se lehet! Bizonyos szöveti összekapcsolások mindenestre itt is létesülnek, de végtelenül finomabbak és — mindenekelőtt — mindig csak pillanatszerűek, amelyek minden következő percben is tetszés szerint megszüntethetők.

Ezután kölcsönösen megállapodnak közös munkájukra nézve egy határozott tervben. Az egyik a másik számára is nézzen valamit és ez majd addig táplálni fogja. Ez a megállapodás vagy úgy történik, hogy az egyik bizonyos levegő-hullámokat kelt, amelyek a másiknak fülét elérik; és fordítva. Vagy úgy, hogy az egyik kezével papirosra különböző meghatározott alakokat rajzol, amelyek határozott

fényreflexiókat keltenek és ezen reflektált fénycsugár-
 mág érik a másikat a szemét; és fordítva. Éhez
 szükséges egy régóta közösen megállapított rajzrend-
 szer, úgy a hangcsugár, mint a fénycsugár.
 Ez a rendszer adja a beszédet, egy már régen átörök-
 lött társas berendezését az emberiségnek, amely a
 mi két személyünknek már gyermekkoruk óta a
 szociális átöröklés egy neme útján jutott osztály-
 részül. Szükség szerint aztán ez a nyelv vagy a ki-
 mondott szóban (hangcsugár útján), vagy a leírt
 szóban (fénycsugár útján) nyilatkozik meg. Min-
 denesetre a leírt szónak ma már a legteljesebb mér-
 tékben megvan az a jó tulajdonsága, hogy ennél a
 két személy között levő térbeli távolság egyáltalán
 nem jön tekintetbe. Az egyik ember már a szerző-
 dése alkalmával Chicagóban ülhet és a másik Berlin-
 ben: levelek keresztezik egymást simán, ha mindjárt
 némi idővesztéssel is. De még ezt az idővesztést
 magát is leszállíthatják a legcsekélyebbre, elektro-
 mos csugár közbeiktatása által: a szövetkezési
 szerződést meg lehet sürgönyözni. Erre a célra Ame-
 rika és Európa között valóban olyan dolog fekszik,
 amelynek némi hasonlatossága van egy siphonophora-
 nyéllel; a transzatlantikus sürgönykábél. De a mi
 két emberünknek semmi esetre sem kell
 teljes életükön keresztül a sejtjeikkel ezen kábélhez
 hozzánőve maradni, hogy azt használhassák. Ilyen
 reális szilárdan odanőtt siphonophora-nyél a kiadó
 és újságíró közt oly terjedelmes hosszúságban, mint a
 transzatlantikus kábél, kissé kellemetlen és nem
 éppen nagyon könnyítő életadalék lehetne! Az érde-
 keltek mindegyike tehát az ismert kábelt, mint
 ideális testvéget, csak éppen addig használja, amed-
 dig van mit mondania a másikat, éppen úgy, amint

a tollat és papirost is csak addig használja. Utána hadd értékesítsék más emberszemélyek az ő különleges társulási céljaikra a hosszú nyelet, vagy időnként ismét teljesen holtan feketik minden legcsekélyebb megemberesítés nélkül, lesürgönyözött szójelek által az óceán-sírok legsötétebb mélységében, ahol a mélytengeri világítóhalak surrannak át felette és a tengeri liliumok ringatódznak körülötte.

De bármelyik eszközt választják: a szerződés készen van és megkezdődik a kettőnek tulajdonképpeni kiegészítő társulati tevékenysége. Most már igazában nincs semmi medúzaszerű összenövés. A kenyéradó, a kiadó nyugodtan ülve marad Amerikában. Az újságíró azonban siet, mint az ő társszeme és társfüle, Európában a kijelölt helyre. Amint egyéni sejttestének tiszta érzékével eleget látott és hallott, anélkül, hogy őt addig az ideig valamiféle, ennyi és ennyi mérföld hosszú és szörnyű ércsúlyú nyél megakadályozná a szabad, külön egyedi mozgékony-ságában, ismételten odamegy a sürgönyhivatalba. Átteszi a látottakat és hallottakat megint amaz általánosan elfogadott emberi jelekbe, az írásjegyekbe, és ezt az írást szóról-szóra »megsürgönyözteti« Amerikába az óriási kábelnyél útján, mint elektromos hullámokat. Ott a másik megkapja azt, megközelítőleg oly jól, mintha a kábel egy valódi idegköteg volna valamely egységes egyedben, amely az egyiknek fülétől és szemétől közvetlenül a másiknak agyához vezetne. Jóllehet oda át az olvasóra nézve még szükséges egy bizonyos képzeletműködés, amely a szót ismét belső képekké alakítja át, de erre nézve az emberi agy már iskolázva van és azonkívül a módszerek napról-napra javulnak. A halló- és látó-személy Európában bizonyára tőle telhetőleg megtette az ő

kötelességét. Most megfordítva a gyomorszemély jön sorra, Amerikában.

A kábelnek, amely az imént idegköteg volt, most át kell alakulnia gyomorcsatornává. Természetesen ez sem történik meg testileg azon a nem valami étvágygerjesztő módon, hogy mint egy transatlantikus köldökzsínór, több ezer kilométernyi hosszával a kiadó emésztőcsatornája és az éhes író bele között keletkeznék, mire aztán a már elkészített táplálónedv egyikből a másikba áramlanék, s ez pántlikás giliszta módjára szívna fel. Az amerikai sokkal egyszerűbben kiszámítja az értéket, amelyet a halló- és látósürgöny szavakban jelent. És a megfelelő táplálóértéket legközelebb ugyancsak szavakban adja vissza, ő ugyanazon kábel útján sürgönyöz egy berlini banknak és az újságírónak megfelelő pénzösszeget utalványoztat ki. Ez a pénz azonban a művelt emberiség már ősidőkből származó szociális berendezésének egy újabb nemét jelenti, megint csak egy bizonyos jelmegegyezést, hasonlóan a beszédhez. Mialatt az újságíró felveszi pénzét a banktól, kezébe kap egy meghatározott értékű érmet, amelyet minden európai vendéglős ennyiszor meg ennyiszor cserél be jó ebédre, — szóval ő »táplálék«-hoz jut.

Ha a körülötted élő emberiséget megfigyeled e példa világításánál, amely igazán szembe helyezi az emberit a növényinek és siphonophorainak, akkor semmi kétséged sem lehet afelől, hogy a te embereid közt is te mindenkor valami magasabb egyedalkotás világában élsz. Nem csupán a példában felhozott kiadó és az ő újságírója alkotnak ilyen magasabb egyedet, munkafelosztással. Te meg én, ahogy így sorakozunk szintén. Ahogy most beszélek itt veled, kettőnk közt felállítottam a titokzatos siphono-

phora-nyelet: a levegőhullámokat, fényhullámokat, melyek tőlem gördülnek feléd. De aztán mindegyikünk külön haza megy s a nyél újra kettétörik. Íme, ez ama nagy csoda itt is, amit az ember véghez vitt: az egyedtől egyedhez vezető hídnak örök elszakító és újra építő képessége. Ugyanaz a szent elv ez, ami a valóságban, a rajtunk segítő Prometheus volt a földön: hogy oda nőtt szerveket helyettesíthessünk eszközökkel. Ámde ilyen eszközök alatt nem szabad csupán késre, meg emeltyűre gondolnod. Ilyenek maguk a légben terjedő hanghullámok is, amelyek be vannak osztva közösen meghatározott jelekre, — a fényhullámokra is, amelyek a könyv fehér lapjáról visszaverődve szemedet érintik és ennek anyagában a más módon meg nem világított helyek, ahol a betűk állanak, meghatározott benyomást vagy fekete foltot képeznek, amely a te agyadnak ugyanolyan megállapított jeleket ad.

Csakis a magasabb egyedképződésnél, az ember »államalkotás«-ánál ezen eszköz-bekapcsolás koronázta meg és tetőzte be igazában azt a személyi szabadságot, amely oly magas fejlődési java volt az embernek. De egy dolgot itt is »szem előtt« kell tartanunk. Minden bizonynyal ma is, amikor csak szociális egyesüléseket észlelünk az emberek részéről, még mindig bőven akadunk eme személyi szabadságunk korlátozására és elnyomatására. Ha azokat a sorozatokat nézed, amelyekről az imént említést tettem, mint: állam, társadalmi rendek, kasztok és ipari céhek, pártok és így tovább — oh édes Istenem! akkor mindenesetre az egyes emberi egyedeknek oly égbekiáltó hatalmaskodásait tapasztalhatod, hogy a csendben összenőtt siphonophoráknál található kis mozgási szabadság avval szemben gyakran szinte

gyerekjátéknak tetszik. Mert egészben véve a siphonophora ösztöte legalább annyiban hű képe a te saját egészséges sejttestednek, hogy azon belül rendes körülmények közt senkit sem szabad megelőzni. Nálunk azonban ...! De még sem szabad engedni, hogy ez tévútra vezessen. Bármennyire övez is körül bennünket a történelmi zűrzavar, ez a rontásoknak, kísérleteknek és áldozatoknak zűrzavara: — egy értelmes ember előtt sem burkolózhatik be többé *eszmény* gyanánt, hogy az emberiség útja mindezek dacára mind több és több szociális segítőszövetkezet felé halad, tehát a személy fölé, államszerű magasabbrendű egyedekhez, egyszersmind pedig e segítőszövetkezetekben mind több személyi szabadság felé, nem csupán siphonophorikusnak nevezhető magától értetődő értelemben, hogy mindenféle hatalmaskodás meg elnyomás elmaradjon, hanem az egyeseknek legnagyobb tevékenységi szabadsága értelmében, jóval túl a siphonophora-elven. Valóban, mindvégig eszményi alap marad az a Robinson-eszmény, amelyet az imént említettem: ugyanis az, hogy még annyi magasabbrendű szociális szövetkezetbe, szociális egyedbe, a legmesszebbmenő munkafelosztással való besorozás mellett is, valami magános szigeten minden egyes ember újra fel tudná építeni az egész műveltség-gépezetét, s nem maradna nyomorultul fekvve, mint valami elhagyott, meglazult kerék, vagy szegecske. Ezen eszményi értelmezésben az emberiség óriás egyedében minden egyes embernek megvan az az ereje, ami saját sejttestén belül a magsejtnek és petesejtnek is megvan: az erők reje, amely az egész remek emberi testet újra elő tudja állítani a testnek egy mikroszkopikus részéből.

Mint távoli ködbevesző szigetek, titokzatosan lengenek, még újabb kérdések az emberiség ügyének kék egén. Vájjon sziget-e, avagy délibáb?

Tested sejtjeinek lelkei vannak s ezek a sejtlelkek benned magasabb lelki egyedde egyesülnek, csak úgy, mint a sejttestecskék alkotják meg a testedet. De most ismét a magasabb egyedalkotásba lépsz, újra egy személyt alkotsz az államban, egy sejtet az emberiségben és ez emberiségen belül ennyi meg ennyi szorosabb szövetezetet. Fejlődnek-e vájjon a te személyed hatásán kívül is újabb egyesületi lelkek, magasabb lelki végösszefoglalások, amelyek szorosan kapcsolódnak a testiekhez? Vájjon az emberi személyeknek minden együttes cselekedete alapja volna egy lélek születésének, amely e személyek fölé helyezkednék, miként a saját lelked föléje kerekedett tested közösen munkálkodó sejtlelkecskéinek?

A nép egyszerű képzelőereje már évezredek előtt tulajdonított a fának, — amely maga is ilyen állam, — efajta magasabb egyesülést, amely mindmegannyi különálló személyből áll, egy Dryast, egy fa-lelket, — és korunknak materialista természetbúvára egészen más, eltérő pontból, még ama siphonophora-medúzák államában is, amely olyannyira egységes tevékenységet fejt ki, megint csak egységes lelket lát működni, egy igazi állam vagy egyesülési lelket. Nálunk embereknél azonban az emberiség lelkének korától fogva beszélünk népszellemről, sőt szinte valami titkos kényszerből ezt a lelki megjelölést sokkal gyakrabban használjuk a mindennapi életben, ha a mi magasabb végkövetkeztetéseinkről van szó, mint a megfelelő testit.

Ha meggondoljuk magunkat, rendesen hozzá szoktuk tenni, hogy mindezt csak »jelképileg« értettük.

Én meg azt hiszem, hogy egyszer vitatkozhatnánk arról, vajjon nem lehetne-e ezt a dolgot éppen nem jelképileg, szimbolikusan felfogni. Az egész új egyedfogalom, amely most oly gyakran foglalkoztatott bennünket vitatkozásunkban, nekem általában úgy tetszik, hogy egy pont felé tart, ahol valami ilyesmi legalább is lehetséges volna. Természetes, hogy bajosan lehetne a gondolatmenetet ezen a rokkán tovább fogni, hacsak úgy nem, hogy az egész lélekelmélet újabb állapotot nyerne azon a ponton, ahol az élőt és a holtat, szervest és szervetlent, mechanikait és fizikait, tudatosat és tudattalant, »élő« testi szervet és »holt« eszközt választottuk el egymástól a világokat elválasztó értelemben. A ^szimbolikus* szócskának szintén rendes felülvizsgáláson kellene átesnie, minthogy manapság nagyon is belekeveredett könnyelműségünkbe. Olyan szívesen tárgyalkunk le evvel mindent, mintha tényleg elintéztük volna — és teljesen figyelmen kívül hagyjuk, hogy milyen átkozottul egységes a világ, hogy a mi látszólagos összeegyeztetésünk mindig újra meg újra valószínűségi hasonlóságokra bukkan és hogy éppen ezekre a dolgokra nézve, mint Én, lélek, egyed, egyáltalán nincsenek is hasonlóságaink, hanem minden egyes alkalommal ismételten egy bizonyos östüneményre bukkanunk, amely a világnak ezerféle alakoskodása közül ugyanazokkal a tüzes szemekkel bámul felénk.

* *

De hiszen nem akartalak téged ebbe a varázrországba mind beljebb csalogatni. Céлом csak az, hogy te az embernél is megengedsz magasabb egyedképződést, egyszerűen a kiadó meg az újságíró ama világos példájának alapértelmében. Egyedképződést, amely

több emberi személyegyedet magasabb körbe való új egységbe kapcsol.

Egy ilyen képződés keretén belül mozog *az az ember, aki szeret*.

Ezért az a nagy csoda, hogy a szerelemnél mindig két emberi személy jön tekintetbe. Hogy te itt a pázsiton habár egész »ember« vagy és szabad, saját magadra utalva magánosan, a szerelem szempontjából mégis csak *fél* vagy.

Föléd és kiegészítő másik szerelmi feled fölé emelkedik az emberi *szerelmi egyed*, amelyet ti csak ketten együttvéve testesíttek meg.

E szót — szerelmi egyed — megfoglaljuk tartani, mert nagyon jól használható. Gondolj ennél mindig valami határozott képre: esetleg valamelyik régi Ádám és Éva képre, vagy az antik Amor és Psyche csoportra.

Ez a két különböző nemű meztelen alak *együttesen* alkotja a jellegzetes emberi »szerelmi egyedet« és rendszeren mint kettőt értjük, mihelyt elhangzott a szó.

Ez a szerelmi egyed azonban nemcsak mint magasabb személy fölött való emberi egyed érdekes, — hanem még valamennyi egyed fölötti között szorosabban véve a legérdekesebb. Egyrészt ugyanis minden nagyon fontos alatt van, amit mi éppen mint jellegzetes emberit állítottunk föl e végösszefoglalásoknál a többi állatállammal szemben. Másrészt azonban mégis az ő különleges útján halad s mindent összebogaraz mégegyszer saját magának.

Csupán csak a kiadó meg az újságíró példáját kell elgondolnod egy szerelmi egyesüléshez és rögtön szemünkbe tűnik abból a forduló pont. Olyan szerelmes pár, kik közül az egyik fél Amerikában, a másik Európában van, csak bizonyos pontig lehetséges, majd pedig látszólag eltér a példától. Itt is csakhamar világos lesz, hogy a szerelmes művelt emberek a művelődés eszközeivel el vannak látva, ők mindnyájan — kiki magának, — önálló életegyedek. Szó sem lehet semmiféle életfogytiglan összekapcsoló siphonophora-nyélről. Az egyik fél egész nyugodtan nőhetett fel idáig Amerikában és ott lakhatott, míg a másik Európában. Sőt a szerelemnek összes előzményei maguk is még teljesen ugyanazon az úton jöhetnek létre, mint a kiadónk és az újságíró között. Hanghullámok, fényhullámok és elektromos hullámok útján. Átküldött arcképek, beszédek által, levél alakjában és sürgönyökben közölt végső elhatározásokkal. Ezen előzményeket, — miután a legmagasabb műveltségi fokon álló emberekről van szó, — nem szabad lekecsinyelni. Vissza kell emlékezned, mennyire kezünk ügyében van ma már, hogy a lelkünk legmélyét írott szóba ültessük át. Képzeld el, hogy a mi fényképészeti technikánk még egy fokkal haladt előbbre, — és képünket messzire el lehetne küldeni, sőt talán meg is lehetne sürgönyözni oly alakban, amely a közvetlen szemléletnek legalább is komoly versenytársává lenne, sőt azt mozgó pillanatképek sorozata által végtére egészen pótolhatná. Ez megáll, ha nem is a kivitelben, de mégis valamennyire a technikánk *színvonalán*. És mégis fel tudod fogni, hogy minden véget ér egy teljesen meghatározott pillanatban. A szerelmi egyediségnek a legteljesebb alapításához

legfeljebb egyetlen egy pillanatra van szüksége, miután tényleg nem lehet szó kilométeres távolságokról, de még csak centiméterekről sem. A legkülsőbb szerelmi ténykedés még a legmagasabb kultúrebeknél is hirtelen kiesik az összes közben fekvő szerzőszámok világából, a betűkből, postákból, telefonokból, kábelekből, — ő egyetlen egy cselekvésre nézve még egyszer visszatér ama siphonophora-elvhez. Valóban, csak egy pillanatra. De ebben a pillanatban még egyszer felülkerekedik az összenövés elve, mint valami külső utószülött látomány alkalmával, valami feleledésben, egy darab őstermészetnek, ősvilágnak, gyermekornak, a sötét természeti ősalapnak a legnagyobb misztériumába való nagyon mély magába-sülyedés egy pillanata előtt, amely nem ismer időt, sem kort s fiatalságot, hanem örökösen újra éled fennünk démoni erejével, ez a: nemzés. Ebben a pillanatban a szerelmi egyednek is haza *kell* térnie, az Ősanya keblére, ott nem használ semmiféle ellenkezés. Merítenie kell az ifjúság legbelsőbb forrásából, — hasonlóképen le kell szállnia a nornékhez, mint Adhirenak, az anyákhoz, mint Faustnak, és itt elenyészik minden műveltség, itt sejttestnek kell sejttesthez járulnia, hogy forró ölelések közt az egymástól való távolságokat a legkisebbre szállítsák le, ami csak ilyen nagy testeknek megadatott.

Igen, a valóságban, ama legkisebb távolságon túl ifiég sokkal mélyebbre hatol az érintkezés. Hiszen a szabadjukra engedett magsejt és a feléje vándorló petesejt az egyik szerelmi fél ölében a testnek és léleknek egy utólagos *valódi keveredésébe* jutnak.

Engedd át magadat a legmerészebb képzeletbeli képeknek és rajzolj meg magadnak minden lehető eshetőséget, amint azt manapság olyan jól bevált

módon alkalmazzák a mesterséges haltenyésztőnél. Itt hatalmába keríti az ember az ivarérett halak kiömlő magsejtjeit (haltej) és petesejtjeit (ikra), mind a két terményt palackokba gyűjti, amit így több napon keresztül kényelmesen el lehet tenni, és szükség szerint saját maga idézi elő a magtermékenyítést azáltal, hogy az egyik anyagból hozzátölt a másikhoz, tehát bizonyos mértékben utólag és mesterségesen zárja be a szerelmi egyed gyűrűjét. Képzeld el nagyon merészen, hogy ilyesmi embereknél is lehetséges volna és gondold el, hogy ezen termékeket is el lehetne még szállítani. Még ebben a legmesszebbmenő képzeleti eshetőségben is, a petesejtnak a magsejttel való végső összeolvasztása marad az egyetlen, de föltétlen szükségesség. Az eseményt ilyenformán úgyszólván egészen mikroszkopikussá tettük, de itt a mikroszkóp alatt azután jönne csak létre még a legutolsó távolságkiküszöbölés a testnek testbe való olvadásával.

Az emberi szerelmi egyed tehát jóformán egy teljesen meghatározott, semmivel össze nem hasonlítható különleges eset, az emberi felett levő egyedek általános képzésén belül. Csak egyetlen hely van, ahol úgy látszik el sem gondolhatjuk, hogy a tért az egyik személytől a másikig a társasegyedben valaha Js át lehetne hidalni mesterséges eszközökkel, amelyek a távolsági különbözetet megszüntetnék. El tudod magadnak képzelni, hogy a technika tökéletesedésével fényjelek útján beszélhetsz majd a Marssal. .. de azt nem, hogy valódi megtermékenyítést hozhatnál létre, amelynél a magsejt és a petesejt közötti távolság a kis milliméter törtrészeivel volna egyenlő. Ezen tényből most már azonnal újabb következményekre bukkanunk. Már kezdettől fogva semmiféle alkalmazását sem találja meg a szerelmi

egyednek ama Robinson-eszmény. Az az eszményi Robinson Salas y Gomez az egész emberiség minden tudásával ismét újra előteremthetné magától az egész művelődési folyamatot, mint a magsejt. De ő maga sohasem tudna egy másik élő embert létrehozni, és halála pillanatában, mindkettő, emberiség, művelődés, nyomorult módon kihalna vele. A két félben, férfiban és nőben ezen pontra vonatkozólag a munkafelosztás még ideálisan sem felmondáshoz kötött szerződés, hanem tökéletes kényszerűség. A férfi és nő egyesülése nélkül mindkét fél tényleg csak egy meglazult kerék, amely rögtön és örökre megáll, ameddig a gépezet szét van szedve.

* *

A dolgok tulajdonképpen való összebonyolítása azonban úgy tűnik fel előtted abban a pillanatban, amikor azt mondod magadban: ez a két egyforma szerelmi fél, amely egy külső érintkezés szempontjából még annyira siphonophorikus módon az »összenövésre« van alkotva, — hogy e szerelmi felek *egyéb-ként* és azon érintkezésen *kívül* minden pillanatban, mint egész egyedek járnak-kelnek, más, magasabb emberi kötelekbe tartozó szabad személyek módjára. Máskülönb mindenben teljes mozgási szabadsággal rendelkeznek és az ember függetlenségével. Minden, amiben ideális egységük, magasabb egyediségük, mint szerelmi egyedek, eltekintve a tisztán testi vegyítési ténykedéstől, részt vesz, minden éppen úgy történik, mint ahogy az a kiadó és újságíró között levő szerződés módja szerint megy végbe különben nálunk is. Itt is fényhullámok közvetítik a személyiségekre vonatkozó kölcsönös tekintetet. Hanghullámok, bizonyos megállapított jelek szerint cso-

portosítva adják itt is a beszédet, ezt a gyönyörű emberi eszközt, amely agyról-agyra szállítja a gondolatokat mintegy tündérszárnyakon. Ezt már éppen letárgyaltuk ama kérdésnél, hogy mennyire mehetnek az előkészületek távolságukra nézve a keveredési érintkezésnél. Egy ilyen szerelmi egyed közös élete azonban legkevésbé sincs túlságosan korlátozva, hogy *csupán* csak a keveredési érintkezéshez szükséges, többé-kevésbé durva és nyílt előkészületeket foglalná magában és semmi mást.

Gondolj csak arra a végtelen finom aranyhullámra, amely a szerelmesek között minden cselekedetük, minden lelkiizgalmuk fölé is kiterjed. Gondolj csupán a művészet felvirágzására, mindennek a költészetére e nap sugarai alatt. Gondolj a végtelenül túlfinomult izgalmak sokaságára, amelyeket a legnemesebb értelemben szüzieknek lehetne nevezni, tehát ama keveredési érintkezéssel behozott új szó fogalmunk szerint már egyáltalában semmiféle közvetlen összefüggésben nincsenek, de mindazonáltal az igazi melegágyuk itt a földön; ártatlan, tiszta paradicsomuk sehol máshol nincs, mint a szerelmi egyediségek körén belül. És gondolj az óriási gazdagságra, úgy általánosságban, amelyet minden egyes magasabb egyediség mindkét körülzárt félnek egyáltalán nyújt, a hatalmas védelmi következményekre és az erkölcsi megérősítésekre. Nem hiába a legmagasabb erkölcsi szavunk ember-szeretet*, még mint szó is ezen szerelmi kapocsból van alkotva. Valamennyi többi érték amaz érintkezésen túl, alapjában véve éppen abban különbözik ettől, hogy azok *nem* keveredésre támaszkodnak, hanem, hogy még oly nagy, boldog édes szellemi és testi egység mellett is a két fél dualizmusa csupán a *távolságot* tartja be.

Legyen bár nagy vagy kicsi ez a távolság, mindvégig oly nagy marad, hogy mindenféle siphonophorikus összenövési vonást egyáltalában ki kell hagyni a játékból éppen úgy, ahogyan ki kellett maradnia abban a példában a kiadónál és az újságírónál. És a tünetményeknek összes óriási tündértánca a szerelmi egyedben, — ama legelső tisztán lyrikus hajnalpirkezdettől fogva, amely ama keveredési érintkezésről még egyáltalában semmit sem gyanít, ki ama legtávolabbi mezőre, ahol a tudatos szerelem, mint legmagasabb szellemi vagyon, saját sasszárnyain magasan repül fel az ég kékségébe amaz érintkezés fölé, oly magasra, hogy még ő is teljesen elveszti sas- és nap-perspektívájából, — ez az egész tündéri körtánc ilyen távolokkal dolgozik.

De még ezzel nincs az emberi szerelmi egyed bonyolult tényállása kimerítve. Ama keveredési érintkezésből kifolyólag a szerelmi egyed egy újabb bonyodalma támad: a gyermek. A gyermek származását tekintve, tisztán csak éhez a keveredési érintkezéshez tartozik és soha bármiféle más, — ha még oly nagyszerű — távolsági érintkezés folytán sem jöhetne létre. Az összeolvadt magsejt és petesejtből nő fel. Ezen sajátosságos származásának megfelelőleg lényegében is nagyon különbözik a gyermek a szerelmi egyeddel való kötelékében is az emberen felül levő egyed tetszésszerű közönséges alkotásától.

Vedd elő még egyszer a mi ősi példánkat. Ama világos, időszakos egyedképződést a kiadó és újságírója közt. Jóllehet itt minden távolság útján és még hozzá szörnyű nagy távolság útján bonyolódik le, ott is létrejöhetett, sőt kellett, hogy létrejöjjön egy bizo-

nyos harmadik esemény, amelyet nagyon jól hasonlíthatunk külsejére nézve a gyermekhez. Mondjuk mindjárt: az újsághír, amely ettől kezdve nyomtatásban megjelent. E szó: »szellemi termék«, ilyen alkalmakkor naponként használatos. Beszéljünk én miattam még egy pénzösszegekről is, tiszta haszonról, amely a felek közül az egyiknek végül megmaradt, amely kamatozik és esetleg minden elképzelhető időnkig így tovább meg tovább éli a tartós »élet« egy határozott nemét, még a saját szerzőjének a halála után is. Távol-sági értékeknek teremtve, úgy az újságlap, mint a vagyon, azonban a további létük folyamán is meg nem változtatható távol-sági értékek maradnak a magasabb egyed szemében, amelynek társaságából lettek.

Égész másképp áll a dolog a szerelmi gyermek körül. Az eleinte kilenc hosszú hónapig, igazán tisztán siphonophorikusan összenőve marad a szerelmi egyed egyik felével, az anyával. Ha végignézel egy szülést és a hatalmas szabályszerű nyelet látod, amelynek egyik vége a gyermek köldökén s. ilárdm csüng, miközben a másik alig az imént az anyán volt, akkor éppen ott vagy a telegráf-kábelnél, amelynek segítségével az amerikai kiadó újságíróját Európában »táplálta« s amit mint nevetséges képet, elejtettünk — és pedig nem a tréfánál, hanem a komolyságánál fogva. E vastag kábelén, a köldökzsinóron keresztül tényleg hónapokon keresztül folyt át az anya tápláló vére a gyermekébe is és a gyermek a gyomrával szívta azt, mint valami pántlikagilisztá. De még a születés után is szószerint a szájával issza a gyermek táplálékát az anyja kebléről.

Ez az utolsó cselekedet minden bizonynyal, amint azt könnyen észrevehetjük, már egy távol-sági aktus határán van. Mi művelt emberek már tömegesen

rátértünk arra, hogy a keveredési érintkezésből itt egy szabályszerű távolsági érintkezést csináljunk mesterséges úton. Az igazi anya helyére csakhamar odahelyeztük az idegent, csakhamar becsempésztünk egész másfajta tejes emlős állatot: ezen állat tejét kondenzáltuk, sterilizáltuk, lefejtettük palackokba és alkalmassá tettük a posta útján más földre való elszállításra. De hogy ez lehetségessé vált, azt tisztán annak a körülménynek köszönhetjük, hogy a gyermeknek az anyja testéből való kilépésével egyáltalában kezd összefolyni ezen esetre nézve a keveredési érintkezés és a távolsági érintkezés közti határ. Kevéssel utóbb már úgy is csak távolsági viszonyban van egymással anya és gyermeke. Látják egymást fényhullámok segítségével, lassanként mindjobban értekeznek hanghullámok útján, egyszóval ők, minden legintenzívebb, megváltozhatatlanul továbbra is fennálló kölcsönös szerelmi társulat dacára is tartósan belépnek ama egyszerű társadalmi lénybe, amelynek semmi köze sincs már ama bizonyos siphonophorikus keveredéshez. Ezen további magatartása a szerelmi egyed egyikfelének, az anyának, a nemzésnél, a gyermeknél, ezután már tisztán csak ugyanazt csinálja, amit a másik fél, az atya, közvetlenül a nagy alapító keveredési érintkezés után való időtől kezdve egyáltalában *csak* csinált. Ez az atya még csak a magsejtnek a petesejttel való tulajdonképpeni keveredését sem várja be. Abban a pillanatban, amint a magsejt belőle testi bölcseségének egy tisztán automatikus művelete következtében eltávozott és ő már csak üres játékszernek érzi magát, akiből a tulajdonképpeni keveredési magrészt egyszer ismét végérvényesen eltávozott, ugyanabban a pillanatban már eljátszotta keveredési szerepét a gyermekkel szemben. Nő-keveredési mű-

velet és gyermek-keveredési művelet egybe esik nála. A gyermekhez való vonatkozásainak összes maradéka azonban ettől kezdve távolsági műveletté lesz! Itt maradjon az atyai szeretet és a gyermekszerepet oly szilárd, amennyire csak akar, sőt hadd növekedjék, hadd verjen mélyebb gyökeret az évekkel és hadd erősbödjék: a viszony távolsági viszony marad.

Mindenesetre látod, hogy a szerelmi egyed ezen viszonyánál a gyermekeihez keveredési műveletek és távolsági műveletek a legkülönösebb összevisszaságban fordulnak elő. S ha valami jellegzetes megkülönböztető jelet akarunk találni ezen harmadik viszony számára, avval az első tiszta keveredési vonallal s ama másik távolsági vonallal szemben, akkor még egy más körülményre is figyelünk kell.

Keveredés meg távolság térbeli viszonyt fejeznek ki. A gyermeknél azonban egészen különös tolokodó módon a *tartósság* jó tekintetbe, tehát *időviszony*.

Emlékezzél csak vissza egy pillanatra arra, amit előbb a halhatatlanságról mondtunk.

A gyermek a leghathatóbb hely, ahol a szerelmi egyed a halhatatlanság lehetőségét mutatja. Bármily jól vesse is meg alapját a szerelmi egyed lelkileg vagy testileg. Folytatódnék bár a testi keveredés, amely magában véve ugyancsak egyetlen pillanatig tart, mindig újabb meg újabb pillanatok láncolatán keresztül oly hosszú ideig, amennyire az lehetséges bizonyos öregségi határokon belül. Egy napon mégis mind a két fél fölött feltartóztatatlanul megkondul a lélekharang. Ezen túl a legmesszebbmenő tekintet számára már csak határozott, hátrahagyott hatások vannak, amelyek egy hatalmas fenntartási törvény értelmében megmásíthatatlanul gördülnek tova. Most nem kutatom tovább, hogy te e mind messzebbre

és messzebbre sugárzó hatások gyűrűjét is mennyiben tudnád bölcselileg meghatározni, mindvégig, mint továbbra is megmaradó egyed. Mindenesetre biztos, sőt általán a világtények között tán a legbiztosabb, hogy a legnagyobbyszerű és legkézzelfoghatóbb hatások egyike a halálon túl is a gyermek. A gyermekben lappang a legszemléltetőbb jövőbeli hatás, sőt a gyermekeknek és a gyermekek gyermekeinek láncolatába a legtisztábban látható a szerelmi egyed halhatatlansági tette.

A gyermeket és mindent, ami vele a szerelmi egyedben különös cselekedetek révén a teremtő keveredési aktuson kívül még összefüggésben van: szülői szeretet, gyermekápolás és így tovább egészen az éhez fűződő szociális hálózattal, tehát egy jellemző időbeli, szóval mint tárgyat *»tartós szerelem«* nevezhetnők el, szemben a szülők közt levő *kölcsönös szerelemmel és távolsági szerelemmel.*

* *

Úgy gondolom, e három kifejezéssel egy kissé durva, de célszerű szakkifejezési készséget adtam a kezédbe, amely az emberi szerelem varázsligetének útvesztőjében jó szolgálatot fog nekünk tenni.

Igaz, hogy durva, de biztos.

És úgy gondolom, ez éppen nem árt. Te jó darabon előbbre juthatsz vele, csak kezdettől fogva légy tisztában afelől, hogy e megkülönböztetések magukban véve csak emberi segítőfogalmak, miközben a valódi dolgok természetesen mindenütt folytonosan mozgásban vannak s ezernyi átmenetet mutatnak. Az átmenetek különben három varázskifejezésünk kezébe esnek.

A tartós szerelem például legszélsőbb, legkezdetlegesebb folyamatában, a gyermek létrehozásában, a valódi keveredési szerelemmel egyenlő. Minden további atyai szerelem a tartós szerelmen belül, amint már láttuk, szorosabb értelemben ismét a távolsági szerelem egy neme. Az egész valódi keveredési szerelem a nemzés pillanatában az ő testi növekedésének siphonophorikus folyamatával általában véve nálunk szabadon mozgó és különben testileg oly teljesen elkülönített lényeknél majdnem a lehetetlenségek közé tartoznék, ha a szerelmi izgalmak lehetősége távolság útján nem volna megadva a szembeszéléssel (tehát fényhullámokkal), a gondolatokat közlő beszéddel (hanghullámokkal) és így tovább meg tovább; a távolsági szerelem éppen ránk, emberekre nézve egyszerűen elkerülhetetlenül szükséges előhírnöke a keveredési szerelemnek. De a keveredési szerelem és távolsági szerelem közt még közvetlen átmenetek is vannak. Fő játékterük azon összes előzményekben van, amelyek nem a tulajdonképpeni távolsági érzékekre, fül, szem, orr és az agy távolsági gondolatvilágára vonatkoznak, hanem a bőr tapintó érzékére. Egyike a legnevezetesebb átmeneti alakoknak itt például a *csók*.

Lényegének legrégibb eredetére nézve nyilván szorosan a keveredési szerelem küszöbére kell kerülnie. A testi csókérintkezés pillanatában a szerelmi egyed személyei közt a távolság tagadhatatlanul közvetlenül a legszélsőbb határon van, a távolsági szerelem tehát azon a ponton áll, hogy keveredési szerelemmé legyen. Másrészt azonban a csók tényleg még nem keveredési szerelem. A keveredési szerelem szervei még nála nincsenek tevékenységben. Az érintés még tiszta tapintási érintés és pedig a fejtől eredő, tehát

az összembernek leginkább távolsági szerelemre berendezett játékaról. Ezen a késélen a két szerelmet még finoman szét lehet választani, jóllehet már csak közvetlen a kapuzárás előtt. És így csavarodott e csók folyamatkorré a legkülönbözőbb értékeléseknek és jelentéseknek valódi tömkelege.

Ebben a végértékben összpontosult egyúttal mintegy külső erő következtében a távolsági szerelem egész eszményítő folyamata — majdnem annyira, hogy teljesen elveszszék és az igazi régi szerepét elfelejtsék, amely szerint az csak burkolat a keveredési szerelemhez. A keveredési szerelem bevezetéséből elsősorban pótló szer lett, ahol az utolsó legkisebb távolságot már nem lehet elhanyagolni, mint a küzdelemnek meg vágyódásnak egyformán határértékét a teljes keveredési szerelemért. De aztán jelkép lett a pótló szerből, jelkép, — tehát már tisztán szellemi dolog: nem hiába volt olyan közel a gondolkodó agy. És éppen ezt a jelképet kerítette hatalmába a ki-kialtott távolsági szerelem. Az ő kezei között a csók a *szerelem* jelképe lett, amely kiváltságosan soha ne *legyen* testi keveredési szerelem, avagy egyáltalán *azzá ne lehessen*.

A tartós szerelem, amely szülők és gyermekek közt minden újabb testi keveredést, mint valóságos bűnt hagy figyelmen kívül a szent szellemmel szemben, éppen a csókot kerítette hatalmába, mint a szülői és gyermeki szeretet nyilvánulását.

»A legszűzibb«, tehát a messzelévő legeszményibb ártatlansági szerelem különösebb izgalom nélkül csókolózik s a keveredési folyamatról talán még sejtelve sincs, vagy legalább is mellőzi, mint ellenlábását.

Sőt a művelődéstörténet legfelségebb pillanata-

ban, az emberi szerelemnek tudatos beillesztésénél, mint amely ezentúl a fejlődő emberi egyedben a legmagasabb törvény, a csók, a szerződés jele lesz! A testi keveredési folyamatnál, az öreg ajtónállónak ez újjászületésénél most már teljesen nyilvánvaló, hogy ő csak jelképe az emberi távolsági szerelem legmagasabb *szellemi* egyesülési folyamatának! Csofálatos zarándokút. Az emberi szerelem egész történetét végig lehetne vezetni magában ebben a csókban; olyan ez, mint valami óriási csomó, amelyet, ha sikerülne egymagában megoldanunk, egyszerre a kezünkbe adna minden szálát.

De az éles elkülönítésnek a nehézsége ezen tisztán tapintási dolgoknál, mint a csóknál, alapszabán véve még magába a keveredési folyamatba is mélyen belé-
vág. És pedig azon egyszerű oknál fogva, (amelyet nem mindenki tart mindig szem előtt): mert ezen keveredési folyamat a két résztvevőre, mint tudatos lényekre nézve, a legbensőbb lefolyásáig még mindig *bizonyos* értelemben véve tapintási folyamat *távolsággal* és csak némi tudaton túl, sőt a két nagy fél testi összefüggésén túl válik valódi keveredési folyamattá.

Éhez szükséges, hogy te ismételten hajszálpontosan tisztázd a következőket. A magsejt és a petesejt keveredik. Hol? Vagy magában az anyaméhben, vagy pedig többé-kevésbé közel ahoz. Hogyan? A női petesejt a petevezetékek egyikén feléje gurul. És a férfi magsejtecskék felfelé kúsznak a hüvelyben. A találkozás menetét már annak idején annyira, a mennyire szemléltető módon bemutattam neked. Ez maga is ismételten egy szorosabb értelemben vett megtermékenyítése két sejtegyednek — és még csak ezen legbensőbb megtermékenyítési folyamat vezet

a tulajdonképpeni keveredéshez: a két sejt bizonyos mértékben oly módon falja fel egymást, hogy mindegyik a másikban élve oszlik fel, — mint mikor két csepp a közeledés bizonyos fokánál villámgyorsan összefolyik és azontúl új, egységes cseppet alkot. De a két *nagy* szerelmi személynek, a férfinek és nőnek teljes megtermékenyítése még a legpontosabb és legtisztább keresztülvitel mellett sem képes a magsejt és petesejt közt levő utolsó kis távolságot leküzdeni, csupán az általa elérhető legkisebb mértékre csökkenti; a legutolsó távolsági részecskét a nő belsejében azután még a petesejtnak és a magsejtnak kell magára vállalnia.

Napnál világosabban kitűnik azután e legszélső tényállásból, hogy amit mi emberek évezredek óta tökéletes nemi keveredésnek tartunk, a lelki és testi megismerésünk részére elvégzett nemi folyamat a férfi és női test között, a legfinomabb aranymérlegen is — még mindig a távolsági szerelmen belül van.

S különösen jól kitűnik ez még azon számtalan esetből, ahol éppen a magsejt és petesejt között levő parányi távolságot, az elvégzett nemi folyamat *dacára*, már nem vesszük figyelembe, — a távolság ez utolsó kis része tényleg még meggátolja az egész keveredést. Ez akkor van, mikor a magsejtcskék elhalnak, még mielőtt egyetlen petesejtet elértek volna, — vagy mert nem találták meg elég korán azt, vagy hogy esetleg egy érett petesejt se vándorolt eléjük a petefészekből.

Emellett mégis készakarva használom e szócskát: »szerelem«. Mert ez mind a két résztvevő nagy emberi személyre nézve mégis csak az ő legkülsőbb, legbensőbb, testileg s lelkileg legbensőségesebb szerelmi folyamatuk. Minden bizalmasság dacára mégis csak

valódi jellegzetes távolsági szerelem s még korántsem keveredési szerelem.

Nem lehet tagadni, hogy e rendkívüli esetek, a nagy természet értelmezése szerint tulajdonképpen előre nem látott esetek. A legmagasabb s minden tekintetben legösszhangzóbb értelemben véve, a férfi és nő között végbemenő termékenyítési folyamat mégis csak a végleges lépés marad a keveredési szerelem felé, habár az utolsó parányi távolsági részecskét szabadon hagyja. S nem más, csupán ezen kikötéssel szerződtette azt a természet, mint megszilárdult szerelmi szokást. S minden további lehetőség, ez esetben egy mesterséges korlátnak az imént megjelölt lehetősége még a nemi ténykedésen belül, csak másodrangú kérdés, ami szemlélődésünket megzavarhatja, de az alpmeghatározást nem küszöbölheti ki.

Végtére, ha még oly tarkán fested is ki az átmeneteket, ahogyan csak akarod, a mi három szerelmi határvonalunknak egy használható értelme mégis csak megmarad további szemlélődésünk számára.

Ha most már mindvégig szem előtt akarod tartani nagy vonásokban, — a keveredési szerelem a milliméter legkisebb törtrészecskéjét sem túri meg felei között; a távolsági szerelemnél lehet az egyik fél Amerikában, a másik meg Európában; és a tartós szerelem olyasvalamire lyukad ki, ami mind a két félen túlterjed az évek millió sorozataiban.

A keveredési szerelemhez soroljuk mindazt, ami összefügg a magsejttel és petesejttel s avval a törekvéssel, hogy ezek közt mindennemű tér megszűnjék, tehát ide soroljuk a nemi szöveteket, nemi szerveket s az azokkal végzett nemi folyamatokat. A távolsági szerelemhez számítjuk mindama szerelmi dolgokat, amelyek csupán a szellem, eszményített eszközök,

hanghullámok, fényhullámok, beszéd, írás, esztétikai érzetek útján s így tovább — felépítik és együtt tartják a szerelmi egyedet. S a tartós szerelemmel kapcsoljuk össze mindazt, ami a szülők és gyermek között levő határvonalat érinti.

Abban a pillanatban, mikor az ember szerelmében megragadod ezt a tiszta háromságot, ezt a nagy hármas egységet, amelyből egész szeretkezésünk misztériuma épül fel, — mindjárt úgy tűnik fel neked, mintha másik fátyol is szétlebbenne. Komor, szürke felhő szakad föl. S újra az ősvilág szárnyasai feküsznek előtted. Új részlet a nagy tisztásból, amelyen fölfelé halad az ember.

* *

Ama háromságban van valami történeti dolog. A lét fokozatai.

A keveredési szerelem az *ősi alak*. A távolsági szerelem és a vele sok tekintetben összebogozott tartós szerelem *fiatalabb, újabb*. A szerelmi egyedben úgy sorakoznak ezek, ahogyan a bányában látsz réteget réteg hátán, — itt kőszén, amely emberektől messze fekvő, ősvilági megkövesedett mocsaras erdőt jelöl; emitt, felette, kenyérkarajok módjára a homokkő, amely a vízből, mint iszaptalaj ülepedett le fiatalabb korban; és ezen esetleg ismét egy bazalt fedő, amely szintén egy még sokkal fiatalabb időszakban, valamely vulkánból folyt erre és végre egészen fent egy fedőréteg agyagból és laza kötőrmelékekből, amelyeket meg már valami jégár hordott ide és amelyek közt már az ember löszerszámai feküsznek, — éppen ilyen rétegsorozatod van neked is, mint férfinak és nőnek, mint szerelmi egyednek.

Gyaníthatsz már valami ilyesmit, ha emlékszel emberi szerelmi életünk egy mindnyájunk előtt jól ismert tünetéjére.

Nálunk, művelt embereknél, a különböző szerelmek sok tekintetben csaknem a civakodás egy nemébe csaptak át. Különösen a távolsági szerelem az, amely minduntalan megkísérlette, hogy magát, mint az egyedül igazít, szentet, emberhez méltó szerelmet tüntesse fel és a keveredési szerelmet, mint valami alacsonyát, csúnyát, elrejtendő szerelmi korcsot vagy — illetlenséget, egyúttal mint a szerelem enfant terrible-jét mutassa be. Mindama kedves szócskákat, amelyeket az ismert úgynevezett emberi ész a saját tulajdon teste ellen kitalált, itt is használtak. Állatias, hússzerű, érzékies, — ezek még a legártatlabbak voltak Másodsorban, javított kiadásban aztán ezek következtek: illetlen, utálatos, emberhez nem méltó, sátáni. Jóllehet megengedték azt, hogy a borzalmas keveredési szerelmet a különben hála Isten, olyannyira megnemesedett és eszményivé lett emberi nép továbbfejlesztése céljából mégsem lehetne teljesen elmellőzni,' mégis az erkölcstörténet több évezrede nagyon fáradozott, hogy a keveredési szerelem iránt érzett tiszteletet a távolsági szerelemmel szemben legalább annyira leszállítsa, amennyire csak lehet. A »két léleknek, óh, szörnyűség«, ezen felette csodálatos kultúrtörténelmi civakodás bizonyos tetőpontjain, még szerelmi egyedünkben is megkísérelték a tartós szerelmet mindenféle keveredési maradványából kivetköztetni és megszabadítani. Tudod, hogy Buddha éppen úgy, mint Krisztus, a legenda szerint milyen titokzatos távolsági folyamat révén származott »fogantatás« nélkül.

Ezen dolgokban is még nagy és bonyolult zárán-

dokútjai lappanganak a kereső emberi szellemnek, ennek az újszülött, öntudatos gyermeknek, aki a továbbfejlődésnek kutató útján magasabb ideálok segítségével ezer utat próbál meg és végül mindenből, még a legsodálatosabból is tanult valamit. Még vissza fogunk térni beszélgetésünk folyamán a távolsági és keveredési szerelem értékelésére.

Ami most ránk nézve érdekes, az egyáltalában egy ilyen civakodás egyszerű ténye.

Bárhol a világon, ahol ilyenfajta vitákat látsz felmerülni, legott egészen közel kell lennie ama gondolatnak, mint elsőnek: hogy bizonyára öregebb és fiatalabb között eső civódásról van szó.

Különböző korrétegek nyugszanak egymáson itt is, mint ama bányában. És köztük ingadoznak az értékelések. Éppen ezt találod a mi népéletünkben, a szociális osztályharcban, a vallás, valamint a természetkutatás felfogásában égi és földi dolgokra nézve. De megtalálod egy hozzánk még sokkal közelebb levő példában. Ama szeretetreméltó szócskák »hússzerű, érzéki, állatias«, amelyeket a teljesen lilium-fehérré lett távolsági szerelem, a vérvörös keveredési szerelem függelékeivé tesz, mutatják meg neked a helyes utat. Ezek, úgyszólván, ugyanazok a jószívű jelzők, amelyek alkalomadtán szellemi részről minduntalan a testnek jutnak osztályrészüln.

De az egyéniséged ama része között, amelyet általánosságban szellemnek nevezel, és a másik, a testnek nevezett között a réginek és újnak egy kimondott viszonya áll fenn, ezt már csak eléggé bizonyítottam neked föntebb. A »test«-ed a régebbi bölcsesség bened, míg kisebb folt, ahol »szellem«-edet tevékenyen érzed, a fiatalabb. A test az aonokból származó írásokkal rendelkezik, szellemed a te koroddal egyidős.

Jóllehet, mindkettő mint valami magasabb, valami egyetemesebb van egyéniségedbe zárva, mégis ez a két rész bizonyos ellentétet mutat. A test a szellemmel szemben esetlen, óriási, nyomasztó. Egyben azonban találunk rajta bizonyos automatikus dolgot, valamit egy befogott óriásból, amely évmilliókat cipel a hátán, de ezer teher miatt a mozgékonyágban és cselekedeteinek szabadságában nagyon is korlátozva van és egyúttal elfásult. A szellem azonban mellette, mint valami virgonc törpécske jelentkezik, amely egy kis fehér mezőn, amit a jóságos kézműves óriás test nyújt neki és védelmez, szakadatlanul jövőendő értékeket, új értékeket igyekszik felépíteni a legnagyobb sietséggel. A te törpéd cselekedeteibe nem világitanak bele közvetlenül az évek milliói. Amit a világról megtud, sőt a saját testéről, azt néhány éven keresztül a tiszta, írásmentes mezőbe saját magának kell szorgosan összegyűjtögetnie. De ezen pár összekaparintott darabbal most már oly szabad szemfényvesztő játékba kezd ezer új lehetőséggel, oly új tánkra kényszeríti azokat mindenféle testi bölcseségen jóval túl, hogy végezetül a fejlődés teljes előmenetele tényleg e szellemi törpécske ideges új munkáján megy keresztül e földgolyón. És mivel a törpécske bengáli fényű tudatfáklyájával mindezt nagyon jól látja, alapjában véve nem is igen nagy csoda, hogy saját magát tudja igazán fontosnak és a testet csupán holt, buta kézművesnek, a szükséges rossz egy nemének. És így jó létre ellentét az egyed saját belsejében, ellentét a saját részei közt, melyek közül az egyik a másikat jogtalanságokkal illeti. A szellem kineveti a buta testet.

A valóságban azonban tisztára bolondság. Az egyednek épp úgy szüksége van a testre, mint a szel-

lemre. A te tested aonokból való múltad hatalmas kötömbének a következménye. Evvel szemben a szellemed egyszersmind e kötömb súlyától szabadon hagyott terület, amelyen újabb fejlődhetik, új keletkezhetik, — az ideális felszín. Minden bizonnal »test«-ed az állatias, mert még a teljes állatot öleli fel, amely egykor »te« voltál. A »szellem«-ed ezzel szemben a meztelen napifjú ott fenn, amely mindvégig *jövöbeli* értékek után kémlelődik és amelynek látómezejében mindenesetre már nem a legyőzött erszéyes állat, vagy a legyőzött majom van, hanem egy eszményi ember, amely felé a te egyded teljeségében mint az emberiség egy láncszeme törekszik. De nem szabad elfelejtened, hogy ez az ideális ember egyáltalában nem állana ott, ha a majom és az erszéyes állat nem volna a testeden belül.

De mégis, a réginék és újnak ez az ellentéte, amelyről sejtí az ember, hogy az tulajdonképpen csak szellemes, célszerű segédeszköze minden külön ember nagy, mindent felölelő egyediségének, hogy *egyáltalában* mindinkább előbbre juthasson, — ezen látszólagos »ellentét« maga támasztotta íel itt a civódás csiráját, ha mindjárt csak mint az emberiségi fejlődés átmeneti tüneményét is.

És ha már most a távolsági szerelem a keveredési szerelmet ugyanazon barátságos sértésekkel tiszteli meg, mint ahogy a szellem a testet, akkor a legnagyobb valószínűség szerint ott is olyan valami ellentétnek kell lennie a régi és az új között. És van is.

Sőt még közvetlen összefüggésben is van a testtel és a lélekkel. Hiszen a magasabb, a kettős emberi szerelmi egyed két valóságos emberi egyedből tevődik össze, melyek közül mindegyiknek megvan a saját teste és a saját szelleme, a dolog tehát eléggé

közel van hozzá. Tény az, hogy a keveredési szerelem szorosabb viszonyban van a testtel, a távolsági szerelem szorosabb viszonyban van a szellemmel, ezen szavakat test és szellem természetesen mindannyiszor jól értelmezve és soha teljes ellentétnek nem véve. A keveredési szerelem úgyszólván a szerelmi egyed teste. A nemi érintkezés tényleges utólagos bekövetkezendő sejtkeveredéssel az egyetlen igazi pillanat, amikor ez a test a valóságban is létre jött. Evvel szemben azonban a távolsági szerelmet nagyon helyesen tekinthetjük a szerelmi egyed szellemének.

* *

Lapozzunk csak egy-két oldallal előre a szerelem ősi nagy főkönyvében. Mindjárt a növények és állatok rettentő hatalmas törzsfájának legkezdetén találod az öreg vaskos földön amaz apró zugparányokat, a monerákat, amőbákat, bacillusokat. Egész testük csupán egyetlen sejtből áll s az egész több részre oszlik. Ezeknek valamivel magasabb fokán, két különböző egyedtől származó ilyen elvált részecskék aztán alkalomadtán találkozáva, újra összeolvadnak egymással és csak az így keletkezett új lény osztódik újra. Tehát már itt is rátaláltak az egész szerelem semleges ős talajának egy nemére; ez az igazi őanyag, amelyből mindennek származnia kell.

A sejtrészek elválásában megtalálod valamennyi távolságnak, — az összeolvadásukban pedig minden keveredésnek őскеzdetét. Mindkettő, amint látszik, itt már egyaránt az ősgyökérből sarjad ki. Valóban, a sejtek összeolvadásában itt a keveredési szerelem teljes alapfolyamata meg van adva. Egyúttal azonban ama kényszerben, hogy a két keveredő sejt előbb találkozzék egymással előbb megtalálja egymást,

hogy két irányból, két különböző régibb egyedtől származzék, megadja a távolsági szerelem alapvető tényét is. És magában az osztódásban, az egyik sejttörtrészecskének a másiktól való elválásában, végül a tartós szerelem alaptényét kaptad meg, ha mindjárt kissé burkolt alakban is: egy fiatalabb, kisebb egyednek elválása egy öregebbtől, "nagyobb"tól, újabb befűződés, újabb távolság segítségével. Ezen folyamatot, mint egészet tekintve, megelőzőleg alig lehetne beszélni a három szerelmi alakzat bárminemű történeti egymásutánjáról.

De ha jobban megfigyeled, még a következő fény-sáv messzebbre is világít. Ezt az összerelmi teljes folyamatot te, a nagyrabecsült, bölcs emberfia még manapság is, a huszadik században, teljesen ugyanazon ösztökások szerint végzed el, éppen úgy, mintha évmilliók óta egyáltalában semmi sem változott volna meg amaz első napok óta, mikor az őstengerben ama zugparányok első szerelme folyt le. Csakhogy nálad úgy tűnik fel a dolog, mintha az egész folyamat igazában csak egyetlen szerelembe volna összevonva, a keveredési szerelembe. Ami ezen folyamatban mint távolsági szerelem jelen meg, az most már csak amaz említett kis útmaradékot öleli fel, amely a magsejt és petesejt közt van, — a legparányibb távolsági részecskét a nőn belül a te befecskenedezett magsejt és a feléje vándorolt petesejt közt. És éppen úgy öleli föl, ami az ősfolyamatban tartós szerelem gyanánt tűnik fel, már csak a legkisebb útmaradékot fordítva, amit egy emberi gyermekecske a szülés pillanatában az anyaméhtől a szeméremnyílásig megtesz. Ama teljes őstengere az évmillióknak, amelyekben a legelső élő sejtek egymást keresték, keverődtek és osztódtak, átment

a valóságba és felvette magába az emberi nőnek bíborszínalapú méhe. Ezzel azonban erőhöz jut az, amit mi saját magunk határok közé szólítottunk.

Az egész ősi folyamat, amelyet mi emberek még mindig annyira hűen, egészen mostanig megőriztünk, lényegében nálunk még egészen a keveredési szerelem hatáskörébe tartozik. Azonban összes valódi emberi távolsági szerelmünk, amely a szerető nő kapujánál *végződik* és éppen így a mi egész valódi emberi tartós szerelmünk, amely a szülő anyának ugyanattól a kapujától kifelé *kezdődik* még egyáltalában nem is érinti ama régi és a nő testében még mindig tovább élő ősfolyamatát a szerelemnek. Annak »*fiatalabb*«-nak kell lennie, a szerelem csak aztán bekövetkező történeti továbbfejlődésének, fejleményének kell lennie.

És tényleg az is. Mert összes előzményei be vannak vonva az élőlények fiatalabb fejlődési dolgaiba.

Hiszen mindjárt itt magánál a nemi folyamatnál sem csupán petesejt és magsejt van nálatok kettős embereknél, akik egymást keresik, keverődnek és gyermeket hoznak létre. A te magsejtjeid felett inkább egy hatalmas sejtépület emelkedik: a nemi szerved. De eme szerv mögött még sokkal óriásibb tömegben nő fel egész férfitestednek milliárdnyi sejthalmaza. És éppen így megfelelőleg a parányi petesejt fölött a női test Herkulese. A két nagy szerelmi félnek mindegyike valóságos sejtállam és csak ezen államok óhajára és védelme alatt áll még egyszer helyre rövid időre a legbelsőbb női testben az ősvilág régi monera-óceánja. Majd szétválik ez a két állam, messze eltávolodik, legalább is annyira, hogy rendes körülmények között már csak hanghullámok vagy fényhullámok útján érintkezhetnek. És a gyermek, aki végül szüle-

tik, már maga ilyen sejttálm, egy egész birodalom minisztériumokkal és mőhelyekkel. És ugyancsak elszakítja magát az anya öletől, a régi óceántól, nagyra nő, mint az apa meg az anya s mindkettővel többnyire csak hanghullámok és fényhullámok segítségével érintkezik, legfeljebb ide s tova még egy kézszorítás útján, vagy ama csodálatos jelképpel, a csókkal.

Nos tehát, az egész soksejtűség, államalkotás a sejteknél már magában véve is az első nagy haladás volt amaz őslények felé. Az egyes sejtek már a legrégibb időkben is sejttömbökké egyesültek. Ezen első durva sejtszövetkezetekben mindinkább finomabb munkafelosztás lépett fel, az állatbirodalom felé, kifejlődtek az egyes szervek és így tovább — hiszen ezt tudod már. Volt azonban e szervek közt több olyan, amely az állatok egész élethelyzetének és életlehetőségének lassankint teljesen új utakat nyitott meg.

Az érzékszervek, szem és fül, a fényhullámok és hanghullámok nagy birodalmát tárták fel. Erre következett a tüdő, a hanghullámok saját előállításának szerve. De ezek a távolsági szervek idővel kétszeres fontosságot nyertek, amikor egyúttal a helyváltoztató szervek, úszószárnyak, lábak, szárnyak, kezek a magányos egyedet, a »személy«-t többékevébbé megszabadították »a röghöz tapadás«-tól és valóban távolságokon alapultak. Most hozzátéve mindéhez a meggondolásnak, a gondolkodásnak, az agyban való elhatározásnak hirtelen növekedését: a hanghullámokat felhasználják a kölcsönös értesítő beszédre, a kéz eszközöket csinál ... a ködből éppen ezen az úton bukkan elő az állatok állata: az ember. A legszélsőbb, legmagasabb távolsági lény, amely az

előttünk ismert világból választódott ki, ez az ember. Gondolj a szemére, amely a messzelátóval tökéletesedik, a Jupiter holdjait számlálgatja, a spektroszkoppal az állócsillagok vegyi alakulásait elemzi, amelyek százbillió mérföldnyire vannak tőlünk és földünk napkörüli pályájának átmérőjét, negyven millió mérföldet, egy háromszög alapjaként használ fel, hogy ez úton a parallaxisokat és ezek segítségével ilyen billió mérföldnyire levő csillagok távolságát számíthassa ki.

De ugyanabban a fejlődési méretben még mást is látsz. Azok az állatok, amelyek sejtállamokká lettek és a távolságok mindenféle nemeit bőven kifejlesztették, többé-kevésbé az időlegeshez húznak. Nő az emlékezőtehetség és egyúttal a jövőbe való tekintet. Régi hagyományok titokzatos összkövetkeztetést nyújtanak. A nemzedékek szellemileg mindig inkább közelednek egymáshoz. Már lesik a legközelebbit, még emlékeznek a nem rég elmúltra. Ama felsőbb szociális összkövetkeztetések, amelyek a személy fölé emelkednek, nem csupán a térben terjeszkednek ki, hanem az időben is. Az embernek végre, története van, amely évmilliókon túl terjed, de egyúttal egészen kézzelfoghatóan gondol el gyermekeket és unokákat, ugyanilyen évmilliókban.

Érted most már, hogy ez az az aranyos talaj, amelyen az *igazi* távolsági és tartós szerelem mindenkor virágozhatott. Karöltve virágoznak a magasabbrendű állatvilágnak ezen egész haladásnak indult fejlődési vonalával, mint valami párhuzamos fejlődés a szerelemben!

Azt mondtam neked, hogy oktattasd ki magad a nemi szerveidtől. De mindjárt az első lépés, amely bennünket a szerelmi egyed szerelmének három neméhez vezetett, még egy mélysegebb értelmet

adja az egész mondatnak. A te tulajdonképpeni nemi szerveid csak a keveredési szerelem szolgálatában áll. De a tested még tömve van más, hasonlóképp titkos nemi szervekkel. Ezek mindazok, melyek a távolsági szerelem és a tartós szerelem szolgálatában vannak. Ilyen magasabb értelemben vett nemi szerv, még pedig hímszerv a nyelved, amely szavakat küld a szerelmi egyed egyikétől a másikhoz. Fordítva viszont a füled a női felfogó öl egy neme, amely magába veszi e szavakat. Nem kevésbé nemi szerv a szemed és minden egyes fényhullám, amely a férfitől a nőhöz és viszont a nőtől a férfihez terjeng, ez alakjában a termékenyítő mag áramló hullámának egy bizonyos neme, melyet a recehártya a mély ölben magába szív. Egy gondolkodó kutató, aki a nő épületét komolyan átgondolta, egyszer így nyilatkozott: a nő egész testén tulajdonképpen egyetlen kis rost sincs, amely nem bizonyítana amellet, hogy a nő a nemi rendeltetéssel szoros kapcsolatban van. Ez találó, — de éppen olyan találó magára a férfira nézve is. Ha valaha igaz volt valamilyen hit, akkor bizonyára az a régi naiv hit igaz, hogy aki szeret, az testtel-lelkekkel szeret, fejének minden egyes hajaszálával és szellemének minden napporszemecskéjével. A legkisebb dolgot sem tudod elgondolni, akár magadról, akár a neked legkedvesebbről anélkül, hogy a szerelmi egyedbe, amelyet alkottok, egy hatalmas szakadást ne tépnél.

Éppen azért, mert ez így van, a te »emberré levednedek« történeti kutatásából kifolyólag általában még szűkebb körben is annyi mindenfélét lehet elgondolni szerelmed mai tényeiről. Itt a legritkább, legkínzóbb tünetményeknek egész láncolata világlik ki hirtelen.

Credo, quia absurdum!

Hiszem, mert nincs értelme!

Ismered azt a régi hitmondatot, amely szerint a? emberiség szeme előtt sokáig lebegett ez az ősrégi bölcsőbeli felírás: az embert Isten teremtette úgy, amint van. Egy napon itt állt meztelenül a zöld réten — meztelen lelkének és meztelen testének minden kiválóságával és hibájával. Bármily kedvesen is hangzik ez a legenda, éppen nyíltsága miatt, mindig valami démoni hatással volt rám.

Még ma is, ha rágondolok szószerinti értelmére, a gyermek naiv eszével, rám, az érett, negyvenéves emberre nézve, olyan vonást, olyan szólamot talál-nék abban, amely arra inthetne, hogy a pusztába vonuljak. Mint anachoreta a homoksivatagba, a sziklapusztaságba. Ahol a nap szakadatlanul ontja sugarait, árnyék, forrás nélkül. És ahol a remete mindent kitoról a lelkéből, maga mögött, mindent, mint balga álmot. Ezren cselekedtek így, mihelyt ez és éhez rokon hit egykor tényleg élve járta át az emberi szíveket és azt nem pusztán hívő-papagájok csacsogták utána, ők hittek — és lemondtak. És a pusztába vándoroltak. Volt hitük és tudták, hogy mi volt a világ. De az étlen-szomjan elpusztuló remete kunyhóját vették fel jelképnek. Mint a gondolat-sivárság jelképét. És a kiaszott száj gépiesen imád-kozta; credo, credo, — credo, quia absurdum...

Ha azt akarnám magammal elhiteni, hogy az ember szerelmében is mindjárt ilyennek lett teremtve, mint férfi és nő, minden nekünk juttatott szükséges-séggel, — és hogy ez az ember a teremtés koronája: komor, megbénító kétségbeesés fogna el engem, eme dolgok teljes, ólomsúlyú megérthetlensége

miatt. Egy gyermek nem érezheti azt és éppen azért ama hitből csak azt érzi, ami kedves. De egy negyvenéves férfi, aki ezt az emberi életet, ha mindjárt csak a partok mellett is, végighajózta, — kell, hogy azt érezze. A szerelem milyen hatalmas tényeit tulajdonítják neki ama három szerelmi területből, hogy ő azokat hallgatagon átvegye, mindenféle magyarázat nélkül, hogy az lett volna Isten szándéka minden világ fölött lévő koronájának teremtésekor!

Mondjuk, hogy az ember továbbszaporodása magában véve kezdettől fogva valami beiktatott dolog. Az emberiség Isten akarata szerint csakis oly módon állhasson fenn, hogy ez a kis férfi-magsejt mindig újra keveredik a női petesejttel és hogy ezen keverődésből fejlődik ki az új embergyermek. Szorosan véve ezt az évezredek semmiféle theisztikus elmélete sem tudta még helyesen értelmezni. De mégis volt benne valami vigasztaló, ami legalább megközelítette a logikának sötét sejtését. A magános embernek, aki földi cselekedeteiért Isten előtt felelős volt, elég baja volt egész életében, a bűn és üdvözülés között, borotva élén való járásával. Kívánatos volt neki, hogy ezek az évek szűk határok közé legyenek szorítva, hogy ez a remeteélet nem tart itt örökké, hanem mielőbb újra legördül a függöny: egy új nemzedékre kerül a sor. Mi nemzettük ezt a nemzedéket, de az azután magáért szenvedett és a mi sirjaink felett haladt tova meztelen lábakkal a beretva élén. Ebben meg kellett nyugodni az embernek.

De te körül nézel s azt talárod, hogy ez az egyszerű folyamat ismét a lehetetlenségek egész szövedékével van körülvéve.

Itt van mindjárt ama szörnyű pazarlás, amely azt körülveszi. A nemzőanyag páratlan elpocsékolása.

Új ember csak egyetlen petesejtnek egyetlen magsejttel való keveredése folytán jöjjön létre és hogy ezen keveredés megtörténhessék, a férfi és nő közt nemi érintkezésre van szükség. Jól van. Ez volna az alap. Az emberiség fennmaradása álljon meg továbbra is. A földön levő ezerötszáz millió embernél minden haláleset pótolva legyen egy születési folyamattal. Ezen célra következetesen van ez ezerötszáz millió ember között felesben férfi és nő. A pontos elosztási szám egyes esetekben ingadozik ugyan, amennyire ismeretes. De mégsem annyira, hogy ne lehetne nagyjában kereken felezni. E kis férfiak és nők egyesülnek és az egyesülés folytán fejlődnek a gyermekek. Két egészséges, tovább élő gyermek, akik az apát és anyát helyettesítik majd azok halála után, és ezzel meg volna oldva az emberiség fenntartásának problémája. Ilyen egyszerű módon.

De két gyermekhez szépen takarékoskodva a nőnél éppen csak két petesejtre, a férfinél meg csak két magsejtre volna szükség. Minden petesejt pontoska nagyságú, amit nagyon jól meghegyezett ceruzával függőleges tartással tudsz a papírra vetni. Hosszában is, szélességében is a milliméternek egy ötödrésze. A kettő együttvéve, egymás mellé fektetve tehát valamivel vastagabb pontot ad, de még mindig nem szélesebbet egy félmilliméternél. Minden egyes férfi magsejtecske pedig éppenséggel csak huszadrésze egy ilyen milliméter hosszúságnak, tehát szabad szemmel már nem is látható. Kettő egy tizedmilliméter nagyságú, tehát még mindig semmi a pusztá szemnek. Ez a négy porszemecske tehát összevéve volna az emberiség fenntartásához szükséges anyagmennyiség,

Most persze úgy alakulnak a dolgok, hogy nem

minden emberpár talál egymásra. Viszont kis gyermekek is halnak meg tömegesen. És így tovább. Arról is lehetne még gondoskodni, hogy az emberiség ne csak fennmaradjon, hanem még jócskán gyarapodjék is. Tehát logikai szempontból könnyen érthető, hogy minden egyes nőnek meg férfinak meg van adva a lehetőség, hogy esetleg kettőnél még több gyermeket is alkothasson.

De ez is eléri bizonyos körülmények közt a kijelölt határokat. Minden gyermek kilenc hónap alatt fejlődik ki az anya testében. Ezen egész idő alatt saját magától zárja el az utat új megtermékenyítéshez. Minthogy egészséges viszonyok közt a megtermékenyítőképeség a születés után is legalább még rövidebb-hosszabb ideig szünetel, kerek számban egy teljes évet lehet számítani minden gyermekre. Csakhogy évekhez van kötve még a legegészségesebb nő életideje is. Kilencven-száznál többet egy nőnél sem kell számítani. De ezekből az évekből is a felénél több egészen elesik, a még nem ivarérett fiatalságra és a már nem ivarképes öregségre. A nemzési idő, ha már nagyon sokat veszünk, kerek számban körülbelül harminc évre terjed. Így tehát csak harminc gyermeknek volna hely.

De mindannyian tudjuk, hogy még ez is pátriárkaszám, amely ideálisan sem állhat meg. Mondjunk húszat, és mondjuk, hogy ennek volna logikai értelme, ha minden nőnek meg volna adva a képessége legalább a jelen esetben, hogy húsz gyermeket hozzon a világra. Személyenkint húsz petesejtre volna szükség. És ezzel a férfi számára is meg volna adva a legszélső határ: húsz magsejt. Húsz petesejt az élőanyagból még mindig csak akkora nagyságot képviselne, mint egy szerény tintafolt, egy vonalba rakva, — alig

valamivel múlnák felül e gondolatjelnek a hosszát. Húsz magsejt hosszában egymás mellé téve éppen csak egy végtelen finom cseppecske, éppen egy milliméter széles vessző.

Ezen eszközökkel tehát *mindent* el lehetne érni. Most csupán a nemi érintkezést kellene csak oly pontosan berendezni, hogy az minden körülmények közt, mihelyt általan létrejött, tényleg csak egy magsejtet hozzon össze egy petesejttel. Egy célszerű »teremtés«-nek alapjából kiindulva, ez bizonyára a legkisebb gondot okozta volna. Mi emberek magunk, akik tulajdonképpen még mindenütt csak saját tudatos ismeretünk gyermekcipőiben járunk, már a legkülönbözőbb alkalmakkor teljesítjük valamilyen élőlény testjeinek az átviteli folyamatát egy másikra, szinte holtbiztossággal. Szemünk és oltunk mint kertész egy nemes ágat valamiféle vad törzsbe, kényszerítjük tehát egy jobb, finomabb gyümölcs hajtását az összenövésre, a külső és utólagos teremtés egy silányabb fajtájára. Úgy teszünk, mint az orvos, aki átültető művészetét gyakorolja, — az emberi testen élő bőr darabkákat ültetünk el, hogy sebeket fedjünk be, vagy hogy azonfelül egy teljesen új orrt csináljunk. Es a védenckinknél az állat- vagy növényországból éhez leggyakrabban éppen a nemi megtermékenyítő folyamatot használjuk fel: mesterségesen megtermékenyítünk halpetéket, tenyészdeinkből halmaggal, és ősrégi időktől kezdve egészen szokott módon termékenyül meg a datolyapálma emberkéz segítségével, mikor a hímvirág torzsáról a magot a pálma nyitva levő női virágjába hullatjuk; éveken keresztül is el lehet tenni ezt a pálmamagot, mint valami burnótot és mégis mindig jó a célra, ha a kertésznek szüksége van rá.

Az embernél azonban mindezekkel szemben a tények minő ellentétére bukkanunk.

Egy fiatal, erőfélben levő leánynak a petefészkeit szemléled. Még csak most közeledik szerelmének hajnalpírja felé és így te azon húsz petére való tekintettel még érintetlen elhelyezést várnál, körülbelül tízet a jobboldali petefészekben és tízet a baloldaliban.

És te e tíz helyett mindkét oldalon *harminchatezret* találsz, tehát összesen *hetvenkétezer* előkészített petét.

Még olyan nőnél is, aki húsz élő gyermeket hoz a világra, mindig marad hetvenegyezerkilencszáznolcvan petével több. E feleslegek sorsa még ebben a legkedvezőbb esetben sem lehet más, mint elpusztulás még az anya testében. És mi eléggé világosan látjuk ez elpusztulás útjait. Javarészből a legnagyobb tömegük elkorcsosult és már magában a petefészekben szétmálnak, mint üres bogyók. Egy részük azonban elhal, jöllehet megértek, még pedig éppen a főpont előtt, ama különös folyamat következtében, mely külsőleg a meg nem termékenyített nő havi tisztulásában nyilatkozik meg. Mit sem törődve avval, vájjon tényleg jutottak-e be férfi ondósejtek az ivarnyílás felől, vagy se, végzi el ugyanis a női test ama már főntebb említett gépiesen rendes cselekvést, hogy legalább is minden hónapban egyszer egy petét a petefészekben teljes éréshez juttat és aztán elválasztja azt. Ez egy megtermékenyülési esethez hasonlóan megy végbe. Ha most éppen egy magsejt kerül oda, akkor sikerült a dolog. De megszámlálhatatlan esetekben éppen nem sikerül. Megtermékenyülés és kezdődő betegágyasság helyett a havi tisztulás lép fel. És az érett, elvált pete emellett éppen olyan kielégítetlenül hal el, amint a többi elsorvad magában a petefészekben. A havi tisztulás, mint tudjuk, egész-

séges viszonyok között minden négy héten következik be és csak akkor szünetel, amikor a betegségasság kezdődik. Még húsz betegségassági eset mellett is egy nő harminc érett évében még mindig elég tág játéktere maradna a peteelvesztés ezen nemének megelőzőleg, közben és utólag. Ámde sokkal gyakoribb esete a kevesebb betegségasságnak egészen addig, hogy egyetlen egy se következik be! Gondolj ama két gyermekre, akikre szigorúan véve szükség volna. Itt tehát huszonnyolc év szabadon maradna, mindenikben tizenkét hónap. És mindegyike ezen hónapokban legalább is egy érett petét jelentene, egy elváltat, a női szervben megérő vándorló és tönkremenő petét. Ez háromszázharminchat pete volna, amelyek szintén ilyenformán halnának el nyomorultan, virágzásuk idején, anélkül, hogy célhoz érnének. Egy öreg aggszűznél meg már háromszázhatvan esnék áldozatul.

Igen csinos szemléltető képet alkothatsz magadnak a női szöllőfürtön levő hetvenkétezer bogyról, ha *minden* egyes petét teljesen megérett nagyságában, egy ötödmilliméter átmérővel képzelsz el és aztán ezen petéket egymás után sorakoztatod, mint valami gyöngysort, vagy hasonlóan ama petezsinórok egyikéhez, amelyeket a békák ott a mocsárban raktak le tavaszkor. Ekkor kerek *tizennégy méter hosszú* zsinórt kapnál. Ha meg volna ennek a szükséges szilárdsága, leeresztkedhetnél vele egy toronymagasságú bérkaszárnya harmadik emeletének ablakából. Ez a tizennégy méter áll most szemben ama négy milliméteres gondolatjellel, amely húsz gyermekre volna elégséges.

Hiszen nem sok jelentőségű a sejteknek ilyen felhalmozódása, az emberi test hatalmas sejtállamán belül. A sejteknek ebben a mérhetetlen nyüzsgésében,

ez a hetvenezer pete úgy eltűnik, mint valami csekélység. A legkevesebb ember alkothat magának fogalmat arról, milyen hosszúságot adna, ha egyáltalában testünk összes sejtanyagát egymás mellé sorakoztatva képzelné el. A piros vértestecskék, amelyek véred piros színét adják és amelyek közül mindegyik legalább is egy elkorcsosult sejtet jelképez, még sokkal kisebbek, mint a magányos petesejtek és szabad szemmel csupán a vér piros színét észlelheted, de nem vagy képes csak egyetlen egyet is felismerni a magános testecskék közül. De számuk csupán benned is huszonöt milliárdra rag. És ha ezen huszonöt milliárdnyi piros vértestecskét éppen úgy zsinórra fűzve képzeled el, akkor kerek kétszáz kilométernyi hatalmas útvonalat kapsz, tehát valamivel hosszabb vonalat, mint a milyen a Berlin és Drezda között futó közvetlen vasúti vonal.

De a vértestecskék ama tömegének mély értelme van. Hatalmas felületük az emberi test belsejében felgombolyítva és lassan, mint valami hengeren keresztül, a tüdön keresztül vezetve, adja azt az óriási SZÍVÓ tért, amely a neked szükséges oxigént fölveszi a levegőből és azzal egész életedet táplálja és fenntartja. De ama számtalan elporlasztott peténél ilyenféle célt, ilyen értelemben véve, nem tudunk fölfedezni. Ám mindenesetre itt jutunk arra a gondolatra, hogy milyen pompás tulajdon porlasztódik is el. Ezen petesejteknek mindegyikében nemcsak egy egyed rejlik, egy sejtlekecske, — abban van ama központosított ereje az egész szülői léteinek és mint az ősök múltjának, — ama titokzatos erő, amely éppen ilyen petesejteket képesít arra, hogy kedvező esetben (a magsejttel való eljegyzése után) egy egészen új embert állítson a terv élére. Az anya teste meg a

lelke, szóval minden, amit a gyermek az anyától közvetlenül kap, már ezen sejtecskében van elhelyezve, mint a szalmaszál a búzaszemecskében. Parányi kristálytükörbe ez az élő porszemnyi anyag, de e tükörben még egyszer benne áll az egész hatalmas test képe, — mint valóságos mikrokosmos tartalmazza mindegyike eme peteszemcséknek még egyszer, teljesen új állapotban az anya teljes makrokosmosát, valamint összes őseiét. És e nagyon drága sejtekből ezer meg ezer van menthetetlenül a pusztulásnak szentelve!

Vedd elő a másik oldalt, a férfiondót és a borzasztó képzeleti játék még jobban megnő.

Ama legnagyobb szám, a férfianként való hús magsejtecske a valóságban úgy hat, mint valami rossz tréfa, szemben az egészséges ember legszerényebb tevékenységi képességével. Hadd vándoroljon még egyszer a szellemed ahoz a képhez, az élő ondócsepphez, amely a mikroszkóp alatt van. Ez egyetlen cseppcskében elvonul előtted a ficáncoló, nyüzsgő magsej fecskéknek egész tej útja. Tolonganak, keríngenek és taszigálódnak. Mi a te felvett hús sejted a homunculusoknak ebben a tíz boszorkányüstjében! S most a mikroszkópod látómezeje csupán egy kiszakított részét öleli fel annak a cseppnek, amelyet szabad szemmel tisztára olyannak láthatsz, amely egyúttal mindjárt bizonyító próbát is ad.

Az egész nagy cseppen ugyanaz az élet rezeg át. Ez a csepp azonban megint csak kis része az egész élő hullámnak, amely egyetlen nemi érintkezéskor áramlik ki egy érett férfiból. E hullámban a magsejtek megfelelő számban nyüzsgenek, sokkal zsúfoltabban, mint a kis halacskák egy kedves öböl zöld kristályzében, amelyet a tavaszi nap sugárözönnel áraszt

el. Ez az ember azonban ilyen nemi folyamatnak szinte végnélküli láncolatára képes. Sőt nemcsak képes erre, hanem legbensőbb természete készíti, kényszeríti. Azon egyetlen cseppecskének végtelen parányi törtrészecskéje elégséges volna arra, hogy a felvett húsz gyermek óriási számát létrehozza. De ez a hullám mindig újra meg újra jelentkezik benne. Adj neki is, nem bánom, úgy, mint a nőnek, csak harminc évet a teljes virágzásban levő korból. De ezen harminc év alatt az erő nemcsak harmincszor jelentkezik nála, hanem legalább is egyszer hetenként. Ez minden évben ötvenkét hetet ad, — egészen véve tehát ezeröttszázhatvanszor. Reá nézve nincsenek szünetek még akkor sem, ha a valódi sejtkeveredés folyamata létrejött egyízben, mert a tartós szerelem ezen a ponton már nem érinti többé. Eltávozik ettől a nőtől, ahol beteljesedett a szent természeti cél és az erő úgyszólván azonnal újra jelen van, teljes győzőerejével, mindent magával ragadó kényszerével és újabb győzelmek biztos tudatával, mihelyt a nő részéről meg van adva az igazi alkalom.

Ez esetben a kedvezőtlen viszony kényszer és cél közt, annyira hatalmas, hogy gondolkodóba ejti az embert addig, ameddig egyáltalán gondolkodni tud. Sokáig, még mielőtt csak fogalma is lett volna valakinek a nőnél eme pazarlási rejtélyről. Hiszen mindez titokzatosan, belül megy végbe a nőnél. Sem magukat a petefészkeket, sem a petét nem ismerték. És senki, sem sejtette, hogy mit jelent a havi tisztulás. De eltanulták a test bölcsességétől a legvilágosabb gyakorlati tényt, hogy gyermek alkotásához a férfi magsejtje feltétlenül szükséges. Sőt évezredek át azt hitték, hogy a nő csupán az a tápláló televényföld, amelybe a férfi a maga erejével ülteti csak bele az igazi isteni

virágot. Kétszáz évvel előbb a magsejtben még egy egész emberkét, valódi homunkulust kerestek, amely csak kifejlődik és tovább nő az anya testében. Ám minél tovább fejlesztettük e sejtést, akármilyen helytelen értelmezésig: annál szörnyűbb módon kellett éppen most ezen értékes mag elpocsékolásának szemünk elé lépnie.

* *

Ismered az indus evangéliumból azt a főszeget képet, amint Buddha királyfi élete tavaszán kiszakítja magát szép ifjú feleségének forró barna karjai közül s boldog nemtörődömséggel száguld tova arany kocsiján, a virágzó hajnalon keresztül. S a szent folyamnál, amelyben mint valami mezítelen királynő, ragyogó aranyruhájával, fürdik a nap s körötte vérpiros lótoszvirágok hajladoznak, — kopasz fejű, roskatag, világtalan aggastyán ül s kora miatt panaszkodik. S az óriási majomkenyérfa hús, legendás árnyékában, amelyről a légygökök, mint fekete templomi oszlopok csüngenek alá, egy halálos beteg fekszik, nyöszörög s vészes lehellet száll fel testének fekélyeiből. S mikor a kocsis gyorsan tova hajtja a lovakat az iszonyat eme helyéről, akkor meg künn a leggyönyörűbb virágfakadásban s égő fényözönben egy néma menet tartóztatja fel a királyi kocsit: halottat visznek a temetőbe. Akkor leszáll aranykocsijáról Buddha, a porba omlik, mert hiszen megismerte a világ nyomorúságát. Odahagyja koronáját, feleségét és gyermekét s a pusztába vonul, hogy elmélkedjék . . . De hiszen az emberiség eme királyimnak egyáltalán el se kellett volna hagyni ifjú feleségének hajlékát, A maga elpazarolt magsejtjeinek hekatombáin épp

úgy megtanulhatta volna a világkérdés borzasztó komolyságát.

Ezer meg ezer érintkezés a növel — s az egész hullám, végtelen életszállítmányával, amelyben minden porszem évmillióknak képeit s hagyományait viseli, ezerszer hullva szét semmivé, ezernyi ősrégi lelkecskéjével, amelyek mindannyian szétfolytak a terméketlen parton. Ilyenek a valódi tengeráradat hullámtömegei, amelyek a kagylókat, medúzákat, tengeri csillagokat minden segítség nélkül hagyják a homokon, mignem a nap perzselő heve felszárítja őket, vagy pedig a zord tengeri szélvész nem szárítja mindannyit halavány vázzá. Emésztő, megvakító aggastyán-szerencsétlenség, könyörtelen, halálos betegség s végnélküli halottas menet minden egyes hű, forró szerelmi folyamat, melyet királyi nyugvóhely virágillata s fénypompája hízelgett körül ... S ha az ezer meg ezer hullám közül csak egyetlen egy is éri az igazi lótuszvirágot, a szent virágot az élet petéjével, — még ebben a legmagasabb hullámban is csak *egyetlen* porszem, amely a virágot éri, — mások hekatombája, akik a hegyen állanak s ragyogni látják a fény városát aranyos tetőivel — s mégis ama mesebeli lovaggá lesznek, aki száz sárkányt megölt, őt meg fölfalta a százegyedik, mert huszadízíglén való ősőreganyját nem Rosamundának hívták.

Buddhának, az elmélkedőnek azonban még többet is kellene gondolnia.

Milyen »óriási nagyizolás, gyalázatos!« Mephisto szavaival, hogy az ember a látszólagos esztelen pazarlásait még elcsenjék és le is tagadják!

Nagyon jól tudjuk, hogy a nemi érintkezéssel egy igen erős, titokzatos, édes érzet van összekapcsolva. A kék idegviharzása. Vad, szinte barbár módon vad

kéj érzet csap össze fölötted, zivataros hullámban. Mint mentség nélkül való hajó, amelyet örvény ragad el, zuhansz te is ezen érzés örvényébe. Csak gondolnod kell rá s máris betölt, lassú, vibráló érzésekkel, mint csalogató szédülete ilyen akarattalan elmerülésnek. A való világ szertefoszlik, mint amott fenn a felhőpára, S egész lényed mámoros odaadással veti magát a szent bíborszínű mélységbe.

Tiszta természeti érzés. Távol a te tudatos gondolkozásodtól. Hirtelen föléledése fizikai alaptalajodnak, amelyről csak akkor vettél tudomást eddig, ha a fájdalomakat, mint polypokat s tengeri szörnyetegeket hajtott fel szellemed partjaira, amely pedig most egyszerre látatüzes légkullámban űz a csillagok világa felé. Hirtelen felszínre taszítják a »természet« ezen egész mélyen öntudatod alatt levő sötét birodalmát. Tehetetlenül s boldogan csüngesz benne, mint valami falevél, amely nem tud vándorolni s beszélni, amelyre azonban magától bukkant az aranyos nap, a mély világvégzetben. S amely most forrón, remegve borzong meg a fénynek, melegnek, s az ég azúrjának aláhulló esőjétől.

De elvonul a vihar. Ismét a száraz parton ülsz. Gondolkozásod partján. S gondolkodói. Buddha a kezére támasztja homlokát. Furcsaságok furcsasága!

E parázstűzű, vérvörös idegörömöt itt lent bizonyára a nemi érintkezés fizeti meg. De jól értsétek meg, nem az igazi nemzési folyamat.

A logikában megint teljesen magától érthető volna, hogy a dolgok fordítva lennének. A nemzés szükséges volt. Mondjuk, hogy isteni parancs szerint. Hogy fejlődjék az emberiség fája, miután vetőmagja már egyszer beledobott az idő méhébe. Most mint e nemzés jutalma termett meg a kéj. Jutalomdíj, amely

egymáshoz üzte a nemeket a győzőnek hatalmával, — erősebben, mint egész gondolkodásunk. Mily egyszerű, hogy a valóban végrehajtott nemzés pillanata a nőnél s a férfinél ki kellett, hogy váltsa a kék érzeteket. Tehát azon pillanat, amikor a magsejt keveredik a petesejttel, vagy a magunk alkotva nyelv szerint: a kék érzetnek szabályszerűen össze kellett esnie az igazi keveredési szerelemmel.

Furcsaságok furcsasága! A kéknek eszébe se jut, hogy éhez a logikához alkalmazkodjék. A pete- és magsejtnak mélyen elrejtett utólagos összekeveredéséhez egyáltalán semmi köze. Éppen ez a legkevésbé sem tesz különbséget olyan nemi folyamat közt, amely tényleg keveredési szerelemmé lesz s olyan közt, amely a távolsági szerelemnél reménytelenül megakadva marad. Éppen ő idézte elő leginkább, hogy megismerésünk számára egészen elmosódott a keveredési szerelem és távolsági szerelem közt levő finom, éles határvonal. Neki éppen olyan jó az a nemi folyamat, amelynél a pete- és magsejt között az utolsó kis paránytávolságot soha de soha sem lehet eltüntetni, — mint az olyan folyamat, amelyből tényleg új emberke fakad.

A királyfi a lótuszparton egyesül ifjú szeretőjével. Mindkettőjükön átborzong ama végtelen mély boldogságérzet. Mintha meghalna az egyed. S ez a halál új élet lenne. Élet egy magasabbrendű napban, új fényben.

De a természet a férfinél ezt a jutalomdíjat egyszerűen a magsejtek testi elválásánál fizeti meg. A nőnél, általánosságban szólva, ez élethullám legdurvább, első felvételének pillanatakor lehet szó a jutalomról. Voltaképpen ezt sem lehet teljes bizonyossággal állítani. Oly homályosak itt a jelenségek. Még sokkal

tágabb értelemben is lehetséges marad a vélemények harca. Ámde mindegy.

Az bizonyos, hogy itt ugyanabban a pillanatban jól-rosszul megtörténhetik, hogy a nő egész petefészke egyetlen megtermékenyíthető petesejtet sem bocsátott ki innen belülről a maghullám elé. Éppen úgy az is lehet, hogy e nő anyaméhében ugyanazon időben egy ifjú emberpalánta úszkál a vizeken, mint valami kedves kis lótusz bimbó s minden utat elzár az új nemzedékalkotás elől. S még egyéb okok is lehetnek, amelyek valamennyi betóduló magsejtecskének halotti levelet kézbesíthetnének, bármilyen könnyed gondtalansággal bocsátja is ki azokat újtjokra a férfi, mint jókedvű vándorokat s a nő épp oly gondtalanul fogadná magába azokat, sivár, vigasztalan rabságra, nyomorú éhhalálra. S mégis, ezer meg ezer esetben ki van fizetve a jutalom, teljes erővel, — az érzés villáma tova rohant pályáján, diadalt ült mindenhatóan a mámor, két egész embernek ura, hogy félbeszakadjon gondolkodásuk és tovaáradjanak lelkeik, mintha tűznapokká váltak volna, fénynyé, természeti erőkké, légköri harmóniává, magává a mindenséggé, amely valami magasabban találja gyönyörét, mint csupa lélek, csupa test, időben és térben ...

Credo, quia absurdum.

* *

S aztán hadd álmodozzék Buddha királyi nyugóhelyén azon, ami még e dolgok mögött rejtőzik. Mihelyt egyszer a kék felszabadul az igazi nemi folyamat alól, beáll itt is a természet pontos sorozatos helyessége, — a logika, amely, ha már egyszer hegyeknek kell szülniök egereket, most ugyancsak egy Gaurizan-

kárral fizet, egerek képében. Az emberiség nagy zöld levélerdején, minden új nemzedék tavaszi erdején át, évezredek meg évezredek óta újra meg újra végigvonaglik valami véghetetlen vágy a kék után. Ez a kék szinte milliárd meg milliárd emberpárt korbácsol egymás közelébe, akiknél képtelenség minden egyes gondolat a nemzésre. A természetleneken, vajúdókon, a kellő pillanatban csődöt mondó anyagokon is végigtombol ez a vihar. Mindannyiát csupán a mámor után való vágy ragadja — űzi a másik felé, a kék felé, amit nemzés nélkül is elérhetnek. S ebbe az örvénybe űrül a férfi magsejtjeinek túltermelése, amiről már beszéltünk. Itt zuhannak alá a hekatombák, amelyek a remény leghalványabb sávja nélkül a biztos romlásnak vannak szentelve. Milliárd s milliárd folyamat, amelyek értelmi szerzője a kék s többé már éppen nem a nemzés. Ez új értelmi szerző miatt hálnak meg egymástán a vágyélet tejútjai, — minden egyes nyomorúságosan elpusztuló magsejtcskében — egy egész világ!

S valami tompa sejtés járja át az emberiséget, hogy valóban, ez új értelmezésben esztelenség rejlik. Minden korlát eltolódik. Minthogy a kék érzet magában a folyamatban felszabadította magát a keveredési szerelem alól s távolsági szerelemhez szegődött mint egyenlő jogúhoz, zsarnokká leszen e távolsági szerelem fölött a legsajátosabb találmányok legcsodálatosabb folyamataiban, amelyek még csak a külső képét sem őrizték meg. Magános, titkos életpalánkon szerencsétlen lelkek fölfedezik, hogy második lény nélkül is lehet kéjt találni. Egészen egyedül. Avagy egy másik, ugyanolyan nemű lénnyel, a torz keveredési folyamatnak egy valóságos álarc mögé rejtett módját találják ki. Ferii s férfi köpött. Nő és nő között. Alap-

jában véve ez nagyon világos, hogy idefejlődik a dolog. Jaj, ha kiszabadul ilyen nagy erejű bűvésznő, mint a kék! Elszabadulva a nemi élet érzékének aranyhorgáról, könnyen elkárhozhatol ezen a vonalon. Az egyik a legnagyobb erkölcsi szegény. A másik meg egyenesen a büntető törvénykönyvbe ütközik modern államban. Ilyen beszédekkel azonban a bölcséletben egy lépéssel sem jutsz előbbre. Meg kell értened a dolgot. Végtelen sok szánalom fakad ily megértésekből. Ám még maga a szánalom sem adja az igazi helyzetet. Teljes dühöngő mivoltában kell megértened a tragédiát, amelyet még a leggyengébb részvétellel sem lehet felfogni. Látnod kell Prometheust, a szegény, meztelen, vérző Prometheus-embert, aki egy ellenmodás borotvaéles sziklájára láncolva hever. Nem az ember teremtette meg a lehetetlen helyzetet, hanem a lehetetlen helyzet szorította őt kísérteties combjai közé, mint a mesebeli farkassá vált ember s a lihegőt szégyenszemre agyonlovagolta. Oh, küzdött ellene ez az ember, — eleget harcolt a maga részéről.

Üsd fel a hatalmas könyvet, az igazi bibliát, a művelődéstörténetet. Akkor majd eléggé szembeütően érzed ama pillanatot, mikor az emberben halványan derengeni kezdett valami. Tompa sejtelem, valami kétféleségről. Az igazi szent nemzésfolyamatról. S valami vad boldogságmáorról, amely millió esetben dobta az élet hullámát az ég azúrájába, a semmiségbe. Úgy jött az, mint borzalmas rémület. Legelőször bizonyára az önfertőzés meg a *pederasta* ama teljesen esztelen folyamataiból villant fel. Akkor aztán mélyebbre ásta magát. Kérdésével körülfonta a férfit és a nőt. És innen aztán véres betűkkel folyik az írás tovább.

Az embe ellentmondás tengerében egy vékony deszkaszálba kapaszkodott. Teremtett magának külön értelmezést. A kéj egyszerre a sátán munkájává lett, az ördög csinálmányává, amely isten életműve körül tekergőzött. A kéjt bűnnek nevezték. Ahol a nemzési folyamat nélkül merült fel, ott mindenekelőtt a sátán nyújtotta ki láthatóan a karmait. S aki engedelmesskedett annak, vagy csak nevét is emiitette, mint valami jóét, — az az erkölcsi és társadalmi megvetés valamennyi fokán keresztül, sötét bűnbe zuhant alá, A tüzes pokol égett a tűzpiros értelmezések hevében. Innen van, hogy a test, a meztelen test már bűnné, bűnös testté lett, mint a kéj tartója. S végül aztán innen támadt fel a legmélységesebb kételkedés: ha a kéjt mindenütt bűnnek nevezték, ott, ahol az a nemzéstől különválasztva jelent meg: vajjon akkor magában a nemzési folyamatban is nem bűn-e s vajjon ez a folyamat is nem volt-e gonosz, a bűntől egész a velőig megmarva, mert nem lehetett el nélküle? Mindig véresebb, szörnyűbb az írás. Csattog a testét sanyargató aszkétának ostora. Szegény emberiség. Ez az erkölcsi felfogás volt még csak az ő bűntanával az igazi keselyű, amely Prometheusnak most már a máját faldosta.

S mit használt mindez?

Buddha úgy sanyargatta magát, hogy vére a falakra fröcscent. El, el evvel a forró vérrel! A tiszta, öntudatos szellem elveti a kéjt. Nem akarja többé elnyeletni magát az ő durva természeti alapjának hullámaiktól. Inkább állapodnék meg egészben véve az emberiség, hadd enyésznek el a világtábláról, mint valami fantom. Közéig valami magasztos békeség. A kéj után való sóvárgás kihalt. És evvel mindennek vége, ami a förtelmes következményeket illeti,

Az agyongyötört test ott hever hervadt levélként a győztes szellem lábainál. . .

Ámde ezen a szellemen is valami fáradság rezdül át. Hadd söpörje be a jutalmat. Pihenjen meg most maga is ennyi munka után. Hiszen ez a győző álma, aki le-bírta az akadályokat. És lehanyatlik Buddha az ő vezekelő fekvőhelyére és alszik. Szegény bolond! Hiszen maga az alvás sem egyéb, mint elmerülés az egyednek abba a mérhetetlen mélységébe, honnan a kéj is származik. Buddha alszik. Hallgatnak a külső érzékek, mintha fekete leplekkel volnának elfüggönyözve. De most világosodik belülről. Az álom lép föl a zárt színpadra. S meggyújtja hideg szellemkézzel a lámpákat s mindent visszavarázsol. Bűvész, ki feltöri az összes pecsétet, lefeszíti a lakatokat, elszakítja a láncokat. Ihol jönnek a kiszabadítottak. A test. A meztelen test. A nő. Szeretve. Szerettedve. Végül talán a legiszonyúbb kísértetek is. Az egyedül levőnek elvetemedett vigasza, a másik ugyanolyan nemű lény. Az érzékcsaló káprázat áthatja egyszerűen az egész testet — olyan egységes erővel, mit az éber szellem sohasem érhetne el. Ő nem kérdez, nem bölcselkedik, nem moralizál, — cselekszik. Szigorú, egyenes célja elérésében biztos szellemléptekkel jön el a testért. Egy, kettő, három s ott van vele, ahol akarja. Felforr a férfi élethulláma. S egyúttal az egész egyed a legnagyobb kéj érzet tüzes paraszába zuhan. Szegény aszkéta, ki egy démonnal akart megbirkózni, aki Orion-csillagokat akar koszorúba fonni. S ő ne tudjon néhány magsejtet elvenni tőled, amelyet el akar pazarolni...

Igenis, akar. S ha a kéjt gyökerestül kiirtottuk volna, mázsányi malomkövek alá temetve s mint vámpírt, még sírjában is nyársra húztuk volna; mégis pazarolt

bennünk a természet, diadalmaskodó erővel. S Buddha gondolatának annak kellene lennie, hogy nekünk még sem szabadna rátámadnunk ilyen módon a kék érzetre, ha valamennyire is törődünk magával a nemezissel.

Mert ha az érzés attól függetlenül s még oly buján játszaná is szerepét, a tévelygés legvadabb területein is, kérdés, hogy *egyáltalán* jöhetne-e létre még valahol valamiféle nemi folyamat, avval együtt tehát leg-egyszerűbb feltételezése valami igazi nemzésnek, a *kék nélkül*? Végső, szorongató látományban vonul el a gondolkodó tekintete előtt az, ami ezen folyamatot, mint mindennemű egyéb akadály veszi körül, mint olyan dolgok, amik nem csábítóan, csalogatóan, hanem igazán elrémítően jelennek meg.

Ez a nemi folyamat az emberiség továbbfejlődésében a legmagasabbrendű, legszentebb jelenség. Igazság szerint minden értékesnek, amit csak nyújthat az ember, erre kellene felhalmozódnia. A költészet, a művészet bizonyára így álmodta. Egy valamilyen aranyhullámban, amely, mint napfény, mindent megdicsőítve, onnan az ég felől egész létüket áthatja, omlik át Zeus a szűzbe. Miért nem lehetett, hogy a szerető szemnek megakadályozó sugara vitte volna át az erőhullámot a férfiről a nőre, szemről-szembe, — azt a hullámot, amely az utolsó erőbenyomást adta egy új ember fejlődéséhez? Miért nem vált le, — ha már két sejtnek kell testileg egyesülnie, — a kézszorításnál egyetlen egy férfisejt és vándorolt át a női sejt szövetékein keresztül? Egy tiszta szerelemben született pillantás, egy kézszorítás mély érzelmek közepett, hogy mi »kettő« akartunk lenni s mégis egy, szerelmi egyed, — és fel volna húzva az óra s lassan ketyegve készítené ki eme szerelem gyermekét addig, míg a születés órája nem üt... És miért ne

érne meg az anya legtisztább testi bájai között e szerelem gyermeke? Miért ne virítana ki belőle, mint valami kedves, színpompás tarka virág, egy rózsa, amely talán az ő habfehér keblein csírázott s festődött pirosra? Vagy válna le az ő égő ajkáról, mint egy nagy-nagy áldás szava, mint az emberiség üdv-szava, amelyet ilyen új gyermekecske tényleg jelképez? Valahányszor a boldogoknak gyermekien tiszta szigetét festette meg magának az ember, mindig azt álmodta, hogy a teremtésnek, az új ember képződésének valamiképpen ott kell lennie. Kék tó vizében szenderegve feküdtek a kicsinyek s egy víg madár vitte el őket a szülőkhöz. Vagy piros szirmú lótuszvirág nyílt ki s gyermekarccá változott. Vagy valami szűzies szép istennő lépett ki meztelen tisztaságában a tó habjaiból, ujjongó rózsás hajjalon. Vagy egy világoknak parancsoló férfiú kettéhasított gondolkodó fejéből ugrott elő, mint szellemi gyermek, Pallas Athenae.

Most hát az igazi helyzet.

Credo, quia absurdum!

Van-e lehetlenebb, hihetlenebb tény annál, hogy az ember legmagasztosabb szerelmi működése a vizeletválasztó szervekhez van kötve?

Aztán a szülés! A terhesség állapota a nő elcsúfítása torz alaktalanságig. Ugyanazon a csúnya kapun kell kijönnie a felbukkanó gyermeknek. De ez a kapu parányi az ő nagyságához képest. A leszakadás már odabenn vad vérzéseket okoz. Végre igazi halálos küzdelemben furakodik elő a gyermek, a vér és sebek között, a legszűkebb hasítékon át. Az anya emellett úgy fekszik, mint valami haldokló. Az ő kétségbeesett jajkiáltása talán a legélesebb hang, amit ember egyáltalán kiadni tud. S evvel szemben milyen kedves,

békés kép a tarka-barka tojás, amit a madár rak egy meleg kis fészekben. S amit a pici új jövevény mint valami cukorkaburkot csipked ki belülről, míg az el nem törik.

De az egész ellentétet megérezed a Riviéra valamelyik pompás citromligetében. Édes fehér virágok bódító illatokat lehelve csüngenek a zöld ágakon, s egyúttal e csoda-gyermekek szokása szerint arany termések. Virágzásban, termésben egyaránt szépségének diadalát ünnepeleli a fa. S ez a fehér sziromcsillag mégis csak ivarszerv, ez az aranyalma pedig az érő gyümölcs. Kibámulsz a csöndes völgykatlanba, melyen keresztül a parttól befelé egyik citromliget a másik után húzódik a magas kék tó felé, mely mint valami szelíd nézésű szem úszik a völgykapu öblösödésébe. És rád száll emberi mivoltodnak egész kétségbeesett megfoghatatlansága.

Miért nem teremtette Isten az ő emberét úgy, mint ezeket a citromfákat? A nő orcája miért nem édes virág, amelyen életet fakasztana egy csók? S a föld királya miért nem érik meg a Hesperidák aranyalmájában? Credo quia absurdum.